

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DIŞ POLİTİKA YAPIM SÜRECİNDE MİLLİYETÇİLİĞİN
ROLÜ: AK PARTİ ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ertan EFEGİL

HAZİRAN-2016

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DIŞ POLİTİKA YAPIM SÜRECİNDE MİLLİYETÇİLİĞİN
ROLÜ: AK PARTİ ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ
Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

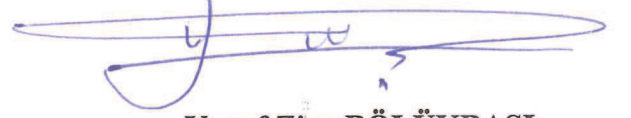
13.06.2016

“Bu tez //2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Ertan EFEGİL	Başarılı	Ertan Efegil
Prof. Dr. İrfan Kaya ÜLGER	Başarılı	İrfan Kaya
Doç. Dr. Bezen Balamir COŞKUN	Başarılı	Bezen Balamir
Doç. Dr. Köksal ŞAHİN	Başarılı	Köksal Şahin
Doç. Dr. Murat YEŞİLTAŞ	Başarılı	M. Yeşiltaş

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.



Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI

13.06.2016

ÖNSÖZ

Bu çalışma süresince değerli desteklerini benden esirgemeyen, aklıma takılan tüm soruları büyük bir sabırla yanıtlayan, çalışma sürecinde denetleyici ve yönlendirici bağlamda çalışmanın şekillenmesini sağlayan ve bu çalışmanın bitmesi için beni sürekli motive eden danışman hocam sayın Prof. Dr. Ertan EFEGİL'e, yine bu çalışma sürecinde değerli desteklerini esirgemeyen sayın Doç Dr. Köksal ŞAHİN ve sayın Doç. Dr. Murat YEŞİLTAŞ'a teşekkürlerimi sunarım.

Teşekkürlerimin en büyüğünü ise, beni bugünlere getiren, sevgi ve desteğini esirgemeyen anneme ve vefatından bu yana yokluğunu derinden hissettiğim rahmetli babama sunmak isterim.

Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI

13.06.2016

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
SUMMARY	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK YAKLAŞIM	21
1.1. Kavramsal Çerçeve	21
1.1.1. Milliyetçilik Kavramı.....	22
1.1.1.1. İdeoloji Olarak Milliyetçilik.....	23
1.1.1.2. Söylem Olarak Milliyetçilik	25
1.1.2. Millet-Milliyetçilik İlişkisi.....	27
1.1.3. Milliyetçilik Tipolojileri.....	34
1.1.3.1. Sivil-Etnik Milliyetçilikler	34
1.1.3.2. Modernist Milliyetçilik.....	35
1.1.3.3. Batı-tipi ve Doğu-tipi Milliyetçilikler	36
1.1.3.4. Diğer Milliyetçilik Tipolojileri	40
1.1.4. Dış Politika Ve Dış Politika Analizi Kavramları.....	43
1.1.4.1. Dış Politika	43
1.1.4.2. Dış Politika Analizi.....	45
1.2. Teorik Çerçeve: Dış Politikada Milliyetçiliğin Etkisi.....	47
1.2.1. İdeolojik Rol	50
1.2.1.1. Meşrulaştırma Araçsalı	56
1.2.1.2. Ulus İnşa Edici Rolü.....	59
1.3. Dış Politika Analizi ve Millet Kavramının Objektif Öğeleri Arasındaki İlişki.....	63
1.3.1. Etnisite-Milliyetçilik-Dış Politika Analizi	64
1.3.2. Din-Milliyetçilik-Dış Politika Analizi	69
1.3.3. Kültür-Milliyetçilik-Dış Politika Analizi	75
1.3.4. Tarihsel Yönelim-Milliyetçilik-Dış Politika Analizi.....	78

BÖLÜM 2: TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ: TARİHSEL ARKA PLANI VE TİPOLOJİLER	83
2.1. Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Arkaplanı	83
2.1.1. Türk Milliyetçiliğinin İlk Evresi: Osmanlı Dönemi	83
2.1.2. Türk Milliyetçiliğinin İki Büyük Mütefekkeri: Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp	97
2.1.2.1. Yusuf Akçura	97
2.1.2.2. Ziya Gökalp	100
2.1.3. Milli Mücadele Döneminde Türk Milliyetçiliği: Etnik Çoğulculuk ve İslami Söylem	102
2.2. Türk Milliyetçiliği Tipolojileri	105
2.2.1. Resmi-Pozitivist (Kemalist) Milliyetçilik	107
2.2.1.1. Siyasi Anlamda Kimlik Tanımının Hakim Olduğu Dönem	110
2.2.1.2. Etno-Seküler Kimlik Anlayışının Hakim Olduğu Dönem	113
2.2.2. Muhafazakar Milliyetçilik	118
2.2.3. Türk Milliyetçiliği Tipolojilerinin Karşılaştırmalı Analizi	130

BÖLÜM 3: TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ TİPOLOJİLERİNİ TEMSİL EDEN AKTÖRLER VE DIŞ POLİTİKA ALGILARI	134
3.1. Kemalist Milliyetçiliğin Aktörleri ve Dış Politika Algıları	135
3.1.1. Cumhuriyet Halk Partisi ve Türk Silahlı Kuvvetleri	135
3.1.2. Dış Politikada Statükocu ve Batıcı Milliyetçilik	145
3.1.2.1. Statükoculuk	147
3.1.2.2. Batıcılık	152
3.2. Muhafazakar Milliyetçiliğin Aktörü ve Dış Politika Algısı	157
3.2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	158
3.2.1.1. AK Parti'nin İdeolojik Yapısı: Merkez Sağ ve Milli Görüş Arasında Üçüncü Yol Olarak Muhafazakar Demokrasi	158
3.2.1.2. AK Parti'nin Kimlik Algısı: Hayali "İslami" Cemaatler	163
3.2.1.3. AK Parti'nin Milliyetçilik Anlayışı: İslam Milliyetçiliği ve Neo-Liberal Muhafazakar Milliyetçilik Arasında Gri Bir Ton	172

3.2.2. Neo-Osmanlılık ve Medeniyet Yönelimli Dış Politika Tartışmaları İşığında AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası-Milliyetçilik İlişkisi	184
---	-----

BÖLÜM 4: ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI 1: TÜRKİYE’NİN KUZEY IRAK

POLİTİKASI.....	197
4.1. Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasına Genel Bakış	197
4.2. 2002-2007 Arası Dönemi: Statükocu ve Güvenlik Odaklı Politika.....	201
4.2.1. Kuzey Irak Politikasına İlişkin Söylemler	203
4.2.1.1. Terör Konusu	204
4.2.1.2. Irak’ın Toprak Bütünlüğünün Korunması	206
4.2.1.3. Kerkük’ün Statüsü ve Türkmenler	210
4.2.2. Kuzey Irak’a İlişkin Olaylar ve Politik Davranışlar	214
4.2.2.1. Terör Konusu	214
4.2.2.2. Irak’ın Toprak Bütünlüğünün Korunması	217
4.2.2.3. Kerkük’ün Statüsü ve Türkmenler	219
4.3. 2007-2012 Arası Dönem: IKBY’ni Tanıma, Terör ve Ekonomi Alanlarında İşbirliği Arayışları	221
4.3.1. Kuzey Irak Politikasına İlişkin Söylemler	223
4.3.1.1. Terör Konusu	223
4.3.1.2. IKBY’nin Tanınması ve İlişkilerin Geliştirilmesi	226
4.3.1.3. Ekonomi Temelli İlişkilerin Geliştirilmesi	229
4.3.2. Kuzey Irak’a İlişkin Olaylar ve Politik Davranışlar	231
4.3.2.1. Terör Konusu	231
4.3.2.2. IKBY’nin Tanınması ve İlişkilerin Geliştirilmesi	232
4.3.2.3. Ekonomi Temelli İlişkilerin Geliştirilmesi	234
4.4. 2012-2015 Arası Dönem: IKBY ile Stratejik İlişkilerin Geliştirilmesi.....	235
4.4.1. Kuzey Irak Politikasına İlişkin Söylemler	237
4.4.1.1. Mezhep Konusu.....	237
4.4.1.2. Türkmenler Konusu.....	240
4.4.1.3. IKBY ile Açılım Temelli İlişkiler	244
4.4.1.4. DAESH Saldırıları ve PYD Sorunsalı.....	247
4.4.1.5. Enerji ve Ticaret Alanlarında Yaşanan İttifak.....	249

4.4.2. Kuzey Irak'a İlişkin Olaylar ve Politik Davranışlar	252
4.4.2.1. Mezhep Konusu	252
4.4.2.2. Türkmenler Konusu	254
4.4.2.3. İKBY ile Açılım Temelli İlişkiler	255
4.4.2.4. DAESH Saldırıları ve PYD Sorunsalı	256
4.4.2.5. Enerji ve Ticaret Alanlarında Yaşanan İttifak	258
4.5. Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Değerlendirilmesi	261

BÖLÜM 5: ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI 2: TÜRKİYE'NİN İSRAİL

POLİTİKASI	267
5.1. Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihsel Arkaplan	267
5.2. AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında İsrail	273
5.3. Arabuluculuk Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri: 2002-2009 Dönemi	278
5.3.1. 2002-2009 Arasındaki Dönemde İsrail Hükümetine İlişkin Söylemler	279
5.3.1.1. Filistin Sorununa Yönelik Söylemler	279
5.3.1.2. Kimliksel Temelli Söylemler	282
5.3.2. 2002-2009 Arasındaki Dönemde İsrail Politikasına İlişkin Davranışlar	287
5.3.2.1. Siyasal ve Sosyal Boyut	287
5.3.2.2. İktisadi ve Askeri Boyut	293
5.4. Türkiye-İsrail İlişkilerinde Krizler Dönemi: 2009-2015	295
5.4.1. 2009-2015 Arasındaki Dönemde İsrail Politikasına İlişkin Söylemler	296
5.4.1.1. Yaşanan Krizler ve Filistin Sorununa Yönelik Söylemler	296
5.4.1.2. Kimliksel Temelli Söylemler	303
5.4.2. 2009-2015 Arasındaki Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri	311
5.4.2.1. Yaşanan Krizler	311
5.4.2.2. Krizler Sonrası Süreçte Yeni Gerginlik Alanları	320
5.5. Türkiye'nin İsrail Politikasının Değerlendirilmesi	326
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	331
KAYNAKÇA	351
ÖZGEÇMİŞ	384

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DAEŞ (İŞİD)	: Irak-Şam İslam Devleti isimli terör örgütü
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
HDP	: Halkların Demokrasi Partisi
IKBY	: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
ITC	: Irak Türkmen Cephesi
KDP	: Kürdistan Demokrasi Partisi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetleri
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MGSB	: Milli Güvenlik Siyaset Belgesi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi isimli terör örgütü
PJAK	: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi isimli terör örgütü

PYD : Demokratik Birlik Partisi isimli terör örgütü

RP : Refah Partisi

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Etnik-Sivil Milliyetçilik ve Batı tipi-Doğu tipi Milliyetçilik ayrımlarına yönelik örneklendirme	39
Tablo 2 : Greenfeld'in Milliyetçilik Tipolojileri	42
Tablo 3 : Resmi-Pozitivist Milliyetçiliğin Genel Özellikleri	107
Tablo 4 : Muhafazakar Milliyetçiliğin Genel Özellikleri	118
Tablo 5 : Türk Milliyetçiliği Tipolojilerinin Karşılaştırılması	130
Tablo 6 : 2002-2007 Dönemi Milliyetçilik Anlayışı	201
Tablo 7 : 2007-2012 Arası Dönemde Milliyetçilik Anlayışı	221
Tablo 8 : 2012-2015 Arası Dönemde Milliyetçilik Anlayışı	235
Tablo 9 : Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Değerlendirilmesi.....	261
Tablo 10 : AK Parti Hükümetinin İsrail Politikası (2002-2009)	278
Tablo 11 : AK Parti Döneminde İsrail Politikası: 2009-2015	295
Tablo 12 : Türkiye'nin İsrail Politikası	326

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Milliyetçiliğin Dış Politika Yapım Sürecinde Etkileri	331
Şekil 2: AK Partinin Milliyetçilik Tasavvuru	334

Tezin Başlığı: Dış Politika Yapım Sürecinde Milliyetçiliğin Rolü: Ak Parti Örneği

Tezin Yazarı: Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI **Danışman:** Prof.Dr. Ertan EFEGİL

Kabul Tarihi: 13 Haziran 2016 **Sayfa Sayısı:** x (ön kısım) + 384 (tez)

Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler

Bu tez, dış politika analizinin sosyolojik unsurlarından biri olan milliyetçiliğin, dış politika yapım sürecinde, devletin ve ya karar vericilerin ideolojisi, meşrulaştırma aracı ve kimlik inşası işlevleri çerçevesinde etkili olduğu ve bu ekseninde Türk milliyetçiliğinin farklı tipolojilerinin de, dış politikayı inşa eden söylemler ve davranışlarda görüldüğü varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı, Dış Politika Analizi vasıtasıyla, milliyetçiliğin dış politika yapım sürecindeki işlevlerini analiz etmektir. Bu çalışma, milliyetçiliğin dış politika yapım sürecindeki etkilerini görmek adına, 2002-2015 yılları arası AK Parti iktidarının Kuzey Irak ve İsrail politikalarını inşa eden söylemler ve politik davranışları incelemektedir. Mevcut çalışmanın temelini, Dış Politika Analizinin sosyolojik unsurlarından biri olan milliyetçiliğin, AK Parti iktidarı döneminde (3 Kasım 2002 ile 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri arasında geçen süreç), Türkiye'nin Kuzey Irak ve İsrail politikaları üzerindeki etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede çalışmanın ana soruları şu şekildedir:

1. Dış politikanın yapımı sürecinde milliyetçiliğin etkileri nelerdir? Ne şekilde etkilemektedir? Ne tür bir rol üstlenmektedir?
2. Türk milliyetçiliği tipolojilerinden hangisi ya da hangileri, seçilen örnek olaylarda dış politikadaki söylem ve davranışlarda görülmektedir?
3. Seçilen örnek olaylarla ilgili dış politikada yaşanan değişimler, milliyetçilik paradigmasındaki dönüşümle açıklanabilir mi?

Dış politika yapım sürecinde milliyetçiliğin, devlet ve ya karar vericilerin ideolojisi, meşrulaştırma aracı ve kimlik inşası bağlamındaki etkileri, belirlenen örnek olaylar temelinde görülmektedir. Milliyetçiliğin bu işlevlerinden önplana çıkan ise meşrulaştırma aracı olarak kullanılmasıdır. Özellikle, Türkiye'nin ulusal çıkarları ve güvenliği noktasında önemli bir bölge olan Kuzey Irak politikasında, konjonktürel gelişmeler ve ulusal çıkarlar, dış politikayı inşa eden söylemleri ve politik davranışları şekillendirmektedir. Böylece, Kuzey Irak politikasına hâkim olan milliyetçilik tasavvurları da, hem biçimlenmekte, hem de izlenen politikaları meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. Bu yüzden birden fazla milliyetçilik anlayışı, Kuzey Irak politikasında görülmektedir. Türkiye'nin İsrail politikasında ise, 2009 sonrası dönemde milliyetçiliğin kimlik inşa edici ve meşrulaştırma aracı olarak kullanılması durumu görülmekle birlikte, tekil bir milliyetçilik anlayışı baskın konumdadır. Bu durum, İsrail'in, Kuzey Irak gibi doğrudan Türkiye'nin ulusal güvenliğine ve reelpolitik çıkarlarına ilişkin etkisinin çok fazla olamaması ve Filistin sorununun Türk karar vericiler nezdinde bir iç mesele olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika Analizi, Milliyetçilik, Kuzey Irak, İsrail, AK Parti.

Title of the Thesis: The Role of Nationalism in the Process of Foreign Policy Analysis: Example of Justice and Development Party	
Author: Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI	Supervisor: Professor Ertan EFEGİL
Date: 13 June 2016	Nu. of pages: x (pre text) + 384 (main body)
Department: International Relations	
<p>This dissertation is based on the assertion that nationalism, which is a sociological aspect of foreign policy analysis, is effective as the state's or the policy maker's as an ideology, a legitimization tool and an identity builder. In this aspect, different typologies of Turkish Nationalism can be seen in the formulation of different discourses and behaviors with regards to the foreign policy making process. As a result, the aim of this study is to analyze the use of nationalism during foreign policy making through a foreign policy analysis. This study looks covers between 2002 and 2015 and focuses on the Justice and Development Party (JDP) government's discourse and political behavior which shapes the Israel and Northern Iraq Policy of Turkey and through this the effects of nationalism in foreign policy making can be viewed. The basis of this study aims to showcase and analyze the effect of nationalism ,which is a sociological aspect of foreign policy analysis, throughout the period of JDP government (Between the general elections of 3rd of November 2002 and 7th of June 2015), on the Turkish policy regarding Northern Iraq and Israel. In this context, the main questions of this study are as follows:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- What are the effects of nationalism in the foreign policy making process? How does nationalism affect foreign policy making? What kind of a role does it have? 2- Which typology or typologies of Turkish Nationalism can be viewed in the case studies selected? 3- Can the changes in the case studies be explained through the transformation of the paradigm of nationalism? <p>In the foreign policy making process, based on the case study, nationalism can be seen as the ideology of the state or the policy maker as a legitimatization tool as well as an identity builder.</p> <p>Of all the uses of nationalism mentioned earlier, the one which takes the central stage is its use as a legitimatization tool. Especially, the foreign policy discourse and behavior regarding Northern Iraq, which is an important region with regards to the national interest and security of Turkey, is shaped by the conjectural developments and the national interests of Turkey. As a result, nationalist thinking that has governed policy on Northern Iraq are both shaped and are used as a legitimization device. This is why different understandings of nationalism can be seen on Northern Iraq policy. With regards to Turkish policy on Israel after 2009, nationalism's effect as a legitimization device as well as an identity builder can be seen, however only one understanding of nationalism can be seen.</p> <p>This is a result of the fact that, Israel not being as closely linked to Turkey as Northern Iraq on the issues of national security and real political interests. Another important factor is Israel's problem with Palestine being seen as an internal affair by the Turkish policy makers.</p>	
Keywords: Foreign Policy Anaysis, Nationalism, Justice and Development Party, Northern Iraq, Israel.	

GİRİŞ

Milliyetçilik, hissiyat ve davranış biçimi olarak çok eski çağlara kadar geri götürülse de, bir ideoloji olarak modernite sonrası ortaya çıkan bir olgudur. Eskiden dini cemaatlere bağlı olan topluluklar, milliyetçiliğin doğuşuyla birlikte modern insana dönüşmekte ve bu insanların oluşturduğu topluluklar da, “millet” olarak isimlendirilmektedir. Milliyetçilik, milletleri inşa etmesi ve milli-devlet yapılanmasını ortaya çıkarması bağlamında iki önemli işlevi yerine getirmiş ve uluslararası sistemde köklü dönüşümlere neden olmuştur. Fransız Devriminden günümüze, bireylerin gündelik yaşamlarından milletlerin doğuşuna, devletler arasındaki savaşlardan sınırların çizilmesine kadar, mikro ve makro ölçekteki etkisi halen devam etmektedir. Bu yüzden milliyetçilik, çok geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer ideolojilerle eklemlenme özelliğine sahip olan milliyetçiliğin, kendisine yakın anlamlar taşıyan kavramlarla (ırkçılık, şövenizm, yurtseverlik ve populizm gibi) çoğu zaman karıştırılması, sınırlarındaki belirsizlik ve tek bir tanımla açıklanamamasıyla ilişkilendirilebilir. Bu çalışmada, milliyetçilik kavramı, Calhoun¹ ve Balibar² gibi düşünürlerden hareketle “söylem” olarak kullanılmaktadır. Böylece, milliyetçiliğin, kimlik inşası, Uluslararası İlişkiler ve dış politika ile ilişkisinin izahı kolaylaşabilmektedir.

Bu denli karmaşık ve geniş bir kavram olan milliyetçiliğin, Uluslararası İlişkilerle etkileşimini incelemek gerekir. Özellikle savaş teorileri, çatışma kuramları ve diplomasi gibi hususlarda, milliyetçiliğin bariz etkilerini görmek mümkündür. Buna karşın dış politika kavramıyla milliyetçiliğin ilişkisi daha karmaşıktır. Dış politika alanı, milliyetçi söylemin üzerinde kurulduğu ve milliyetçiliğin yeniden üretildiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Gökçen Alpkaya'ya göre dış politika, milliyetçi ideolojinin yeniden ve sürekli bir biçimde üretildiği bir alandır. Ülkelerin dış politika tamlamaları bile (Amerikan dış politikası, Türk dış politikası gibi) milliyetçi söylemin sınırları içinde kalmakta, “ulus” kavramı olmaksızın Uluslararası İlişkiler olgusunun muhteviyatı tam anlaşılammaktadır.³ Zira buna dış politikayla ilgili yapılan tanımları

¹ Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 9-29.

² Etienne Balibar, “İrkçilik ve Milliyetçilik”, Der. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, **İrk Ulus Sınıf**, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 62-63.

³ Gökçen T. Alpkaya, “Türk Dış Politikasında Milliyetçilik”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekin, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt IV, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 155.

da eklemek gerekir. Genellikle dış politika, milli güvenliğin ve milli çıkarların maksimize edilmeye çalışıldığı alan olarak tanımlanmaktadır. Burada dış politikanın, “milli” sıfatını taşıması, başlı başına milliyetçiliğin etki sahasında bulunduğu dair bir gösterge olarak ifade edilebilir. Campbell ise dış politikayı, milli kimliğin ve ülke sınırlarının yeniden üretildiği söylem stratejileri⁴ olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda, kimlik-dış politika ilişkisine işaret etmekte, milliyetçi ideolojinin sınırları içerisinde bir kavram olarak dış politikanın değerlendirilmesine hizmet etmektedir. Hansen de benzer bir şekilde, söylemsel bir pratik olan dış politika ile kimliğin ontolojik olarak birbirleriyle yakından ilişkisi olduğunu ifade etmektedir.⁵ Dolayısıyla, dış politikanın doğasında milliyetçiliğin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Dış politikanın doğasında bulunan milliyetçiliğin, dış politika yapım süreci üzerindeki etkisini incelemek gerekmektedir. Bu konuda Eleştirel Uluslararası İlişkiler kuramlarından biri olan İnşacı (Konstruktivist) kurama göre, ideoloji, kimlik ve kültür gibi kavramlar, dış politikanın açıklanmasında kilit rol oynamaktadır. İnşacı kuramın düşünürlerinden biri olan Alexander Wendt’e göre uluslararası politikanın temel yapıları, kesin bir surette materyalist olmaktan ziyade, sosyaldır ve bu yapılar, aktörlerin sadece davranışlarından öte kimliklerini ve ilgi alanlarını şekillendirmektedir.⁶ Ancak milliyetçiliğin dış politika üzerindeki etkisinin bütün boyutlarının anlaşılması için dış politikanın yapım sürecine odaklanmak elzemdir. Bu yüzden Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alt dalı olan Dış Politika Analizine başvurmak yararlı olabilir.

Dış Politika Analizi (DPA), dış politikanın oluşmasında, karar vericilere, kararın rasyonelitesine ve karar verme sürecine odaklanan teorik bir yaklaşım sunmaktadır.⁷ Buna göre dış politika kararları, ulusal ve uluslararası faktörlerle birlikte, devlet adına hareket etmekte olan karar vericilerin değer, karakter, ideoloji ve enformatif kapasitelerini de incelemeye katan geniş bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Dış Politika

⁴ David Campbell, **Writing Security: United States Foreign Policy and Politics of Identity**, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996, s. 69.

⁵ Lene Hansen, **Security As Practice: Discourse Analysis in Bosnian War**, London: Routledge, 2006, s. 10.

⁶ Alexander Wendt, “Constructing International Politics”, **International Security**, Vol 20, No 1, (Summer 1995), s. 71-72

⁷ Ertan Efeğil (a), “Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1**, Ankara: Nobel Yayınları, 2012, s. 85

Analizi, karar verme sürecine odaklanması itibariyle, makro yaklaşımların aksine, Uluslararası İlişkilere mikro düzeyde açıklama getiren bir yaklaşımdır.⁸

DPA'ne göre dış politika kararları dört çevrede ele alınmaktadır. Bunlar, ulusal (bürokratik birimler, devletin güç unsurları, medya, çıkar grupları, kamuoyu, sivil toplum kuruluşları ve rejim vb), uluslararası (uluslararası sistemin yapısı, büyük devletlerin politikaları, devletlerin birbirlerine bağımlılıkları, bölgesel gelişmeler, uluslararası ve bölgesel örgütlerin yaklaşımları, Uluslararası Hukuk ve diğer devletlerin dış politikaları), psikolojik (karar verici liderlerin algılama kapasiteleri, önyargıları, bilişsel kapasiteleri, kişilik yapıları, eğitimleri, siyasal tecrübeleri, inanç sistemleri ve psikolojik durumları) ve sosyolojik (ülkenin tarihi, siyasal kültürü, toplumsal değerleri, milliyetçilik ve kimlik) faktörlerdir.⁹

Dış politikanın oluşumu sürecinde etkili olan sosyolojik faktörlerden biri olan milliyetçiliğin dış politikanın yapım sürecinde üç tür işlevinden bahsedilebilir:

- Devletin ya da karar vericilerin ideolojisi olma,
- Meşrulaştırma aracı olma ve
- İçeride millet olgusunu inşa eden öğelerin, uluslararası alanda özerk bir kimlik oluşturması bağlamında milliyetçilik.

Milliyetçilik, bir *ideoloji olarak* dış politika yapım sürecinde etkili olabilmektedir. Dış politikanın ideoloji çerçevesinde biçimlenmesi, iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar, (1) devletlerin üzerine inşa edildiği ideolojinin dış politikaya etkisi ve (2) karar vericilerin ideolojik tercihleri. Schonberg'e göre ideolojik devletler, dış politikanın oluşumu aşamasında ideolojik değerleri ekseninde hareket etmektedirler.¹⁰ Nitekim bu tarz devletler, ideolojilerini, doğrudan milliyetçilik üzerine de inşa edebilirler ya da milliyetçiliğin eklemlendiği ideolojiler temelinde dış politikayı planlar. Bunun yanında, yapısal olarak bünyesinde milliyetçiliği barındıran dış politika, karar vericilerin kendi

⁸ Micheal Clarke ve Brian White (der), **Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy Systems Approach**, Aldershot: Edward Elgar Publishing, 1989, s. 3.

⁹ Efeğil (a), s. 86-87.

¹⁰ Karl K. Schonberg, **Constructing 21. Century US Foreign Policy: Identity, Ideology and America's World Role In New Era**, New York: Palgrave Macmillan, 2009, s. 42.

menfaat ve çıkarlarını hayata geçirmek ya da sahip oldukları ideolojik duruş (milliyetçilik) nedeniyle, milliyetçilik tarafından biçimlendirilebilmektedir.¹¹

Milliyetçiliğin dış politikanın oluşumu sürecindeki ikinci işlevi, *meşrulaştırma aracı olarak* kullanılması durumudur. Genellikle milliyetçilik, politik aktörlerin dış politika alanındaki kararlarını kamuoyu nezdinde meşrulaştırmak için uygun bir kaynaktır. Aynı zamanda, güç, çıkar, ekonomik ve askeri kapasite olarak dış politikada tanımlanan maddi şartlar temelinde karar vericiler hareket ederlerse, milliyetçiliğe de, uygulanan politikaları meşrulaştırmak için başvurabilirler. Nitekim, Tsygankov'a göre, ideoloji olarak milliyetçilik dış politikanın biçimlenmesinde pragmatik nedenler ve çıkarlarla desteklenmekte, bunun gerçekleşemediği durumlarda ise dış politikada başarısızlık görülebilmektedir.¹² Nihayetinde, dış politikanın oluşumu aşamasında milliyetçilik, hamasi ve şövenist söylemler ve davranışlar vasıtasıyla kamuoyu desteği sağlamanın yanında, uygulanan dış politikayı meşrulaştırmak için sıklıkla başvuru bir kavram olarak görülmektedir.

Dış politikanın yapımında milliyetçiliğin üçüncü işlevi ise, *içeride inşa edilen kimliğin dışarıdaki kodlarının oluşturulması vasıtasıyla dost-düşman algısının ve güvenlik-kimlik dengesinin inşasıdır*. Saraçoğlu'na göre, dış politikayı sadece kendi teamülleri ve yapısal özellikleri bünyesinde yer alan diplomatik ilişkiler bütünü olarak ele almanın eksik bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Dış Politika, bir ülkede inşa edilen milli kimliğin dışarıdaki sınırlarının oluşturulması vasıtasıyla kimliğin dış politika yansımalarını da içeren siyasal bir süreç olarak görülmektedir.¹³

Kimlik olgusu, zaman (tarih) ve mekan (coğrafya) arasındaki etkileşimle, siyasal ve sosyal açıdan inşa edilebilme niteliğine haizdir. Bu nedenle kimlik, tarihsel süreçte, bir defa kurulan ve hiç değişmeden devam edebilen bir olgu olmayıp, dış politikadaki söylem ve davranışlar vasıtasıyla yeniden üretilen, pekiştirilen ve dönüştürülen bir kavramdır.¹⁴ Dış politikadaki söylemler, kimlikle birlikte güvenlik olgusunu da

¹¹ "Impact of Nationalism on Foreign Policy Formulation", http://www.vpi.ba/upload/documents/eng/Impact_of_Nationalism_on_Foreign_Policy_Formulation.pdf, s. 20, (09.02.2016).

¹² Andrei P. Tsygankov, **Russia's Foreign Policy: Change and Continuity In National Identity**, Plymouth: Rowman and Littlefield Publishing Group, 2010, s. 101.

¹³ Cenk Saraçoğlu, "AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik", **Alternatif Politika**, Cilt 5, Sayı 1, (Nisan 2013), s. 56.

¹⁴ Özlem Kaygusuz, "Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncüleri: Milli Mücadele Döneminde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 60/2, (2005), s. 199.

dönüştürme işlevine hizmet etmekte, bu da güvenlik-kimlik dengesinin kurulmasına yardımcı olmaktadır. Daha önce güvenlik açısından sorunlu olan alanlar söylemle güvenleştirilebilmekte, güvenli görülen alanlar ise güveniksizleştirilebilmektedir.¹⁵ Dış politikadaki kimlik ve güvenlik anlayışları, yani “dost” ve “düşman” algılarının oluşması, içeride kimliğin hangi öğeler çerçevesinde inşa edildiğine bağlı olarak değişiklik arz etmektedir. Burada, millet kavramının nesnel öğeleri olan, etnisite, din, kültür ve tarihsel yönelim kavramlarına başvurmak faydalı olabilir. Eğer içeride etnisite temelinde bir kimlik inşa edilmişse, bunun dış politikadaki yansımaları da etnik yakınlık olacak, bu etnisitenin yaşadığı bölgeler dış politikanın etkin olduğu saha hüviyetine bürünecek, etnik düşmanlıklar ise “öteki” olarak konumlandırılacak ve güvenlik bağlamında bir sorun olarak görülecektir. Benzer durum, diğer öğeler (din, kültür ve tarihsel yönelim) içinde geçerli olmaktadır.

Çalışmanın Konusu

Yukarıda genel hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız bu temel noktalardan hareketle, milliyetçilik, dış politikanın doğasında bulunmakla birlikte; karar verme sürecinde ve karar vericilerin söylemlerinde de kendisini göstermektedir. Bu çerçevede, milliyetçiliğin dış politikanın yapımı sürecinde etkisini görmek adına, milliyetçiliğin dış politikanın oluşumundaki işlevlerini Türk dış politikasına ilişkin örnek olayları (Türkiye'nin Kuzey Irak ve İsrail politikaları) analiz etmek ve bu sayede bilimsel değerlendirmelere ulaşmak, bu çalışmanın ana çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Dış Politika Analizi çalışmaları, her geçen gün artmasına rağmen, bir ideoloji olan milliyetçiliğin, dış politikanın yapımı sürecinde üstlendiği role ilişkin az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar da, daha çok Türk dış politikasını inceleyen yerli literatürde karşımıza çıkmamaktadır. Buna rağmen, milliyetçilik özelinde Türk dış politikasında yapılan çalışmalar, daha çok Türk Dünyasına yönelik olup, bu durum, milliyetçiliğin dış politikada, sadece etnik Türklük üzerinden değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Bütün bu bilgilerden hareketle, bu çalışmanın temeli olarak, milliyetçiliğin dış politikanın yapımı sürecindeki etkisinin (ya da etkilerinin) analizini oluşturmak

¹⁵ Mehmet Akif Okur, “Türk dış politikasında stratejik göz-1”, **Yeni Şafak**, 17.01.2016, <http://www.yenisafak.com/hayat/turk-dis-politikasinda-stratejik-goz-i-2392120>, (07.02.2016).

gösterilebilir. Burada yine Türk milliyetçiliğinin farklı tipolojilerinin, seçilen örnek olaylarda, dış politikayı inşa eden söylemler ve gerçekleşen davranışlar temelindeki görünümünün izah edilmesi amaçlanmaktadır. Bu gayeyle, çalışmanın ana araştırma soruları olarak şunlardan bahsedilebilir:

1. Dış politika yapım sürecinde milliyetçiliğin etkileri nelerdir? Milliyetçilik ne gibi roller üstlenmektedir?
2. Türk milliyetçiliği tipolojilerinden hangisi ya da hangileri, seçilen örnek olaylarda dış politikadaki söylem ve davranışlarda daha belirgindir?
3. Seçilen örnek olaylarla ilgili dış politikada yaşanan değişimleri, milliyetçilik paradigmasındaki dönüşümle açıklamak mümkün müdür?

Yukarıda ifade edilen araştırma soruları ışığında, Türk dış politikasında yaşanan bazı gelişmeler, örnek olaylar olarak incelenerek, milliyetçiliğin dış politika yapım sürecindeki etkilerine ilişkin teorik argümanların incelenmesi hedeflenmektedir. Teorik açıdan bakıldığında, karar verme sürecinin işleyişine bakarak, bu işleyiş esnasında milliyetçiliğin rolünü incelemek mümkün değildir. Çünkü psikolojik unsurlar gibi, sosyolojik unsurlar da, liderlerin algı çerçevesi içerisinde yer almaktadır. Bu çerçeve içerisinde yer alan bir unsurun, karar sürecinin hangi aşamasında ve hangi düzeyde etki edebildiğini gözlemlemek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle bu etkiyi test edebilmek için, karar vericilerin söylemlerine ve davranışlarına bakılacaktır.

Mevcut çalışma, altı bölümden oluşmaktadır. Kavramsal ve teorik çerçevenin incelendiği birinci bölümde, Dış Politika Analizi kavramına detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Burada öncelikle, milliyetçilik kavramı, tarihsel gelişimi, milliyetçilik teorileri ve milliyetçilik tipolojileri ele alınacaktır. Daha sonra, Dış Politika Analizi kavramı analiz edilecek ve milliyetçiliğin dış politika oluşumundaki etkilerine ilişkin teorik tartışmalar ortaya konulacaktır. Ardından milliyetçiliğin dış politikada karar verme sürecindeki etkileri çeşitli örnek olaylar üzerinden açıklanacaktır. Bu örnek olaylardan elde edilen veriler, hem temel teorik argümanlarla hem de örneklerin her birinin ortaya koyduğu verilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türk milliyetçiliği ve Türk siyasal hayatına temelde hakim olan, AK Parti'nin benimsediği öngörülen ve mevcut örnek olaylara uygun

olduğu düşünölen Türk milliyetçiliğinin iki ana damarı olan Resmi-Kemalist ve Muhafazakar milliyetçilikler üzerinde durulacaktır.¹⁶ İlk olarak, Türk milliyetçiliğinin tarihsel temelleri incelenecek, bundan sonra Türkiye Cumhuriyetini kuran, modern Türk milletini inşa eden, millet inşasının yanı sıra, Türk dış politikasının temel niteliklerini şekillendiren Kemalist milliyetçilik tasavvuruna yer verilecektir. Bundan sonra, Kemalist milliyetçiliğin ötekisi olarak bilinen, din ve Osmanlı tarihi olmak üzere Kemalist milliyetçilikten farklı söylemleri bünyesinde barındıran Muhafazakar milliyetçilik algısı analiz edilecektir.

Mevcut çalışmanın üçüncü bölümünde, Türk milliyetçiliği tipolojilerini temsil eden aktörlere ve bu aktörlerin dış politika tasavvurlarına yer verilecektir. Öncelikle, Kemalist milliyetçiliğin aktörleri olan Cumhuriyet Halk Partisi ve Türk Silahlı Kuvvetleri incelenecek, daha sonra Kemalist milliyetçiliğin dış politika algısı olarak Statükoculuk ve Batıcılık ilkeleri irdelenecektir. Benzer şekilde Muhafazakar milliyetçiliğin aktörü olarak AK Partiye yer verilecektir. Ancak AK Partinin bunu ne kadar temsil ettiği, daha doğrusu AK Partinin milliyetçilik anlayışının ne olduğu hususu tartışmalı bir konu olduğu için, Partinin ideolojik kaynakları, kimlik tahayyülü ve milliyetçilik tasavvuruna ilişkin yaklaşımlar analiz edilecektir. Bunun yanında AK Partinin dış politika tasavvuru olarak da, “Medeniyet Yönelimli Dış Politika” olgusu incelenecektir.

Bu bilgilerden hareketle, çalışmanın dördüncü bölümünü, örnek olay olarak Türkiye’nin Kuzey Irak politikası oluşturmaktadır. Burada öncelikle, ilişkilerin tarihsel boyutu kısaca incelenecek, daha sonra Türkiye’nin Kuzey Irak politikası, AK Partinin iktidara geldiği 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinden 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerine kadar geçen süreç dönemlere ayrılarak analiz edilecektir. Bu dönemler, 2002-2007, 2007-2012 ve 2012-2015 biçiminde; yaşanan gelişmeler, politik davranışlar ve söylemlerde yaşanan değişimler ışığında irdelenecektir. AK Parti iktidarının ilk dönemi olan 2002-2007 arasında, Kuzey Irak politikası konusunda geleneksel eğilimlerin (güvenlik eksenli politikaların) devam ettiği, özellikle ABD’nin 2003 Irak işgali sebebiyle bölgede bir Kürt devletinin kurulması, Irak’ın parçalanması ihtimali ve PKK terör örgütünün

¹⁶ Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) gibi milliyetçi kesimin benimsediği Türkçü-Turancı Milliyetçilik anlayışı, AK Parti hükümetinin temelde karşı çıktığı ve benimsemediği bir milliyetçilik anlayışdır. Bu nedenle bu milliyetçilik anlayışı mevcut çalışmada inceleme-dışı bırakılmıştır.

yeniden güç kazanmaya başlaması nedenleriyle statükocu söylem ve davranışların benimsendiği görülmektedir. 2007-2012 arasındaki dönemde, ABD ile imzalanan 5 Kasım Mutabakatı temelinde, Irak Kürt Bölgesel Yönetimiyle ekonomik ve siyasal ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı, PKK konusunda ortak görüşe varıldığı ve bu politikalar ekseninde söylemlerin geliştirildiği bilinmektedir. 2012'den sonraki süreçte, birtakım ulusal ve uluslararası gelişmelerin etkileri çerçevesinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimiyle enerji ve bölgesel ittifak konularında stratejik ilişkilerin geliştirildiği anlaşılmaktadır. Mevcut örnek olayın verileri, teorik argümanlara dayanarak değerlendirilecektir.

Çalışmanın beşinci bölümünü, Türkiye'nin İsrail politikası örnek olay çalışması oluşturmaktadır. Bu bölümde de, bir önceki bölümde olduğu gibi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin tarihsel perspektifi ortaya konulacak, daha sonra ikili ilişkiler, AK Parti iktidarının başladığı dönemden, 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerine kadar geçen süreç, dönemlere ayrılarak analiz edilecektir. Burada Türkiye-İsrail ilişkileri, yine ikili ilişkilerde yaşanan gelişmeler, politik davranışlar ve söylemlerdeki kırılmalar esas alınarak, 2002-2009 ve 2009-2015 olmak üzere iki dönem biçiminde incelenecektir. 2002-2009 arasındaki dönemde, Türkiye-İsrail ilişkilerinde zaman zaman yaşanan küçük çaplı krizlere rağmen, siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerin sürdürüldüğü, Filistin meselesine yönelik barışçıl çözüm arayışlarının devam ettiği ve Türkiye'nin başta Filistin meselesi olmak üzere, Filistin'deki gruplar ve İsrail-Suriye anlaşmazlıklarında arabulucu işlevini yerine getirmeye çalıştığı görülmektedir. 2009'dan sonra, Davos ile başlayıp Mavi Marmara ile doruk noktasına varan krizler sebebiyle ikili ilişkilerin bitme noktasına gelmesiyle birlikte, Filistin meselesinde Türkiye'nin her türlü desteği Filistin yönetimine vermeye başladığı gözlemlenmekte, politik söylem ve davranışlarda İsrail'e yönelik sert, Filistin'e yönelik ise destek niteliğinde tonların olduğu görülmektedir. Mevcut örnek olayın verileri, hem teorik argümanlarla hem de bir önceki örnek olayın verileri ile karşılaştırılarak analiz edilecektir.

Böylece birinci bölümde milliyetçiliğin dış politikanın oluşumundaki işlevleri, örnek olay çalışmaları özelinde analiz edilecektir. Seçilen örnek olaylarda, söylemler ve davranışlar temelinde, hükümetin düşünce yapısında ne tür milliyetçilik paradigması/paradigmalarının hakim olduğu analiz edilerek, dış politikada karar verme

sürecinin işleyişinde milliyetçiliğin etkisi ortaya konulacaktır. Bu bölümde, hipotezler incelenerek araştırma sorularının cevapları bulunacak, böylece dış politikanın yapımı sürecinde milliyetçiliğin etkileri analiz edilerek, bilimsel değerlendirmelere ulaşılabilecektir.

Sonuç kısmında ise, dış politikanın yapım sürecinde milliyetçiliğin işlevleri hususunda geleceğe ilişkin öngörüler sunulacak, bu işlevlerden hangisi ya da hangilerinin, Türk dış politikasında farklı alanlar üzerinde ne gibi etkileri olabileceği konusunda yeni varsayımlarda bulunulacaktır.

Sonuç itibarıyla Türk dış politikası ile milliyetçilik ilişkisinin incelendiği Dış Politika Analizine dair çalışmanın temel varsayımı şu şekildedir:

“Dış Politika Analizinde sosyolojik unsurlardan biri olan milliyetçilik, Türk dış politikasının yapımı sürecinde, devlete hakim olan milliyetçilik paradigmasında yaşanan dönüşümün ve karar vericilerin milliyetçilik tasavvurları, meşrulaştırma aracı ve içeride inşa edilen kimliğin dış politikadaki yansımaları bağlamında etkili olmakta, milliyetçiliğin de farklı tipolojileri (Kemalist milliyetçilik ile Muhafazakar milliyetçiliğin türevleri olarak İslami-muhafazakarlık, İslam, Sünni-İslam, Neo-liberal muhafazakarlık ve Türkçü milliyetçilikler) dış politikadaki söylem ve davranışlar temelinde etkilerini göstermektedir.”

Bu temel varsayımdan hareketle, dış politikanın yapımı sürecinde milliyetçiliğin etkileri, Türkiye'nin Kuzey Irak ve İsrail politikaları incelenerek test edilecektir. Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının biçimlenmesinde milliyetçiliğin etkileri hususunda belirlenen hipotezler şunlardır:

1. 2002-2007 yılları arasındaki dönemde, Türkiye'nin Kuzey Irak politikası, geçmiş dönemlere benzer şekilde tehdit algıları, politikalar ve söylemler ışığında Kemalist milliyetçilik tarafından şekillendirilmektedir.
2. 2002-2007 arasındaki dönemde, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Kuzey Irak politikasının oluşturulması sürecinde, AK Partiyle birlikte politikaları şekillendiren bir aktördür.
3. 2007 sonrası süreçte, AK Parti, Kuzey Irak politikasının belirlenmesinde tek aktör konumuna gelmiştir.

4. 2007-2012 arasındaki dönemde, çeşitli iç ve dış politika hadiseleri sonucunda Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını şekillendiren milliyetçilik paradigmlarında, Kemalist milliyetçiliğin yanı sıra, Neo-liberal ve İslami-muhafazakar milliyetçilik tasavvurları da etkili olmaktadır.
5. 2012 sonrasında, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında, kimlik merkezli söylemler sıklıkla kullanılmış olup, ulusal ve uluslararası gelişmelerin de etkisiyle, Kemalist, Neo-liberal, (Sünni) İslam, Türkçü ve Muhafazakar milliyetçilik tasavvurları, bu dönemde karar verme sürecinde etkili olmaktadır.

İkinci örnek olay çalışmamız olan Türkiye'nin İsrail politikasına ilişkin temel hipotezler\varsayımlar şu şekildedir:

1. 2002-2009 arasındaki dönemde, Türkiye'nin İsrail politikası, bir önceki koalisyon hükümeti döneminde başlanılan "arabuluculuk" çerçevesinde sürdürülmüş olup, Filistin sorununa yönelik uluslararası normlar temelinde yaklaşılmasının sonucunda, herhangi bir milliyetçilik tipolojisi, Türkiye-İsrail ilişkilerinde etkili değildir.
2. 2002-2009 arasındaki dönemde, Türkiye'nin İsrail politikasını şekillendiren söylemlerin bazılarında görülen milliyetçiliğe ilişkin kavramlar, uygulanan politikanın meşrulaştırılması bağlamında kullanılmıştır.
3. 2009'dan sonra Türkiye'nin İsrail politikasını inşa eden söylemlerin bazıları, bir önceki döneme benzer şekilde, Filistin sorununa ve yaşanan krizlere ilişkin Uluslararası Hukuk ve evrensel değerler olarak bilinen Batı menşeli (Barışın tesisi, çatışmaların durdurulması, masum sivillerin öldürülmemesi ve BM değerlerine uyulması gibi) kavramlar temelinde yaklaşım sergilenmiştir.
4. 2009'dan sonraki söylemlerin bazılarında da, Filistin sorunu ve yaşanan krizlere ilişkin kimlik merkezli söylemler benimsenmiş olup, Türkiye'nin İsrail politikası İslami-muhafazakar milliyetçilik tarafından şekillendirilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Mevcut çalışmada, milliyetçilik-dış politika ilişkisi, Türk dış politikasındaki bazı örnek olaylar incelenerek, irdelenmektedir. Türkiye'de kaleme alınan ve Türk dış politikasını

analiz eden çalışmalar, genellikle geleneksel yaklaşımlar ve jeopolitik kuramlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Oysa bu çalışmada, bir ideoloji olan milliyetçiliğin, dış politikanın yapım sürecindeki etkileri incelenmekte ve bunun Türk dış politikasındaki yansımaları üzerinde durulmaktadır. Dış politika ile milliyetçilik arasındaki ilişki, dış politikaya yönelik söylemler ve o dönemde karar vericiler tarafından atılan adımlar üzerinden analiz edilmektedir. Geleneksel yaklaşımların aksine Dış Politika Analizi, Uluslararası İlişkiler disiplinin bir alt dalı olarak, karar verme sürecine, kararın kendisine ve karar vericilere odaklanmaktadır. Bu şekilde, milliyetçiliğin, dış politikanın yapım sürecindeki işlevlerinin açıklanması sağlanmaktadır.

Türkçe yayımlanan eserlerde, akademik çalışmalarda milliyetçilik ile dış politika ilişkisine değinen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazılarında Türk dış politikası konu olarak yer almakta, bazılarında da farklı ülkelerin (Rusya, Yunanistan, Ermenistan ve İran gibi) dış politikaları analiz edilmektedir. Bu çalışmaların bir kısmında, milliyetçilik-dış politika ilişkisinde milliyetçiliğin etkisi, jeopolitik bir tahayyül, tarihi, kültürel ve felsefi bir yaklaşım temelinde ele alınarak incelenmektedir. Milliyetçiliğin dış politikada kristalize edildiği kavramlar, milli bir ülkü ya da kimlik ihtiyacının bir ürünü olarak kutsallaştırılıp, dış politikada uygulanan yaklaşımlar olarak değerlendirilmektedir.¹⁷

Bu tarz çalışmalarda, milliyetçiliğin dış politikadaki görünümü, genellikle bir kavramla açıklanmaktadır. Örnek olarak, Kaya'ya göre, Rus dış politikasının temel yönelimi olarak Avrasyacılık, milliyetçi bir dış politika tasavvurudur. Bu tasavvur Rus milliyetçiliği tarafından şekillendirilmektedir.¹⁸ Buna ilaveten Batı karşıtlığı, milli hassasiyetler ve tarihsel anlaşmazlıklar da¹⁹, dış politika ile milliyetçilik ilişkisi bağlamında irdelenmektedir. Milli hassasiyetler ve tarihsel anlaşmazlıklar bağlamında Ermenistan'ın Dağlık Karabağ bölgesine yönelik politikaları²⁰, Sırpların Müslümanlara

¹⁷ Yahya Kemal Taştan, "Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: Rusya'da Kimlik Arayışları", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1, (Yaz 2012), s. 103-114. (ss. 69-134.), Sezgin Kaya, "Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 4, (Kış 2010), s. 50-55.

¹⁸ Kaya, s. 63.

¹⁹ Ahmet Doğru, "Nationalism and Democratization Process in Armenia: Impacts of the Nogorno-Karabakh Issue", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 8, Sayı 16, (Yaz 2015), s. 226-230.

²⁰ Doğru, s. 231-232.

yönelik yaklaşımları, ya da Yunanistan'ın Kıbrıs politikaları²¹, örnek olarak sunulmaktadır.

Yapılan bu çalışmalarda, milliyetçiliğin, her ne kadar jeopolitik tahayyül, tarihsel anlaşmazlıklar, milli davalar, felsefi ve kültürel yaklaşımlar temelinde dış politikayla ilişkisi ele alınsa da, temelde milliyetçiliğin dış politikadaki yeri, reelpolitik çıkarlar ve güç dengesi çerçevesinde yorumlanmaktadır. Devletlerin dış politikadaki davranışlarında milliyetçiliğin, maddi çıkarları sağlamanın bir aracı olarak kullanıldığı ya da milli hassasiyetler, jeopolitik tahayyüller ve tarihsel anlaşmazlıklarla reelpolitik çıkarların biçimlendirilerek açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir.²²

Milliyetçilik ile dış politika ilişkisi bağlamında, Türk dış politikasına ilişkin akademik çalışmalarda bulunmaktadır. Bu çalışmalar, genellikle Türkiye dışında yaşayan soydaş gruplara yönelik olup, Türklük kavramının etnik anlamda yorumuna dayanmaktadır. Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra, Orta Asya'da bulunan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından, Türkiye'nin bölgeye yönelik ilgisi etnik ve kültürel yakınlık çerçevesinde ele alınmaktadır.²³ Bunun yanında, Konstrüktivist (İnşacı) teori çerçevesinde kaleme alınan çalışmalarda da, etnik kimliğin uluslararası ilişkilerde etkisinin artması üzerine, bu kavrama dış politika analizlerinde yer verilmektedir.²⁴ Türklük kavramı üzerinden uluslararası alanda kimlik inşası, bu çalışmaların temel amacı olarak görülmektedir. Ayrıca, Türklük temelinde yapılan etnik vurgu, Kıbrıs, Karabağ, Doğu Türkistan, Kırım ve Irak Türkmenleri gibi, bu etnisitenin sorun yaşadığı bölgelere ilişkin yapılan, akademik çalışmalarda incelenmektedir. Bu konulardan en önemlisi, şüphesiz Kıbrıs meselesidir. Türk dış politikası çalışmalarında önemli bir ağırlığa sahip olan Kıbrıs sorununun, bazı çalışmalarda, milliyetçilik-dış politika ilişkisi bağlamında “milli dava” olarak nitelendirildiği görülmektedir.²⁵

²¹ Outku Kırılı Ntokme, “Ulus-Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü-Megali İdea”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 46, (Güz 2010), s. 412-417.

²² Yusuf Sayın, “Konfüçyus'un Yeniden Keşfi ve Çin Dış Politikasında Dönüşüm”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 29/2013, s. 234-235. (ss. 223-237), Kaya, s. 74.

²³ Bakınız: Lerna K. Yanık, “Millet, Milliyet ve Milliyetçilik: Soğuk Savaş'ın Sonunda Türk Dış Politikasından Bir Kesit”, **Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik**, Cilt II, Sayı 39, (Kasım-Aralık-Ocak 2006-2007), ss. 189-209.

²⁴ Jülide Karakoç, “Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 28, Sayı 2, (2013), s. 147-155.

²⁵ Tanıl Bora, **Medeniyet Kaybı, Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2011, s. 113-135.

Türk dış politikasının analiz edildiği bazı çalışmalarda da, milliyetçiliğin yansıması olarak jeopolitik bir tahayyül olan Turancılık ele alınmaktadır.²⁶ Ancak bu jeopolitik yaklaşım, daha önce de belirtildiği üzere, Türklüğün etnik vurgusu üzerinden irdelenmektedir. Ancak Turancılık ile ilgili yapılan çalışmalar, dış politikaya yönelik olmaktan ziyade, Türk milliyetçiliğinin ideolojik argümanlarından biri olarak görülmekte ve milliyetçilikle ilgili yapılan çalışmalarda yer almaktadır. Bunun dışında, Türk dış politikası ve milliyetçilik ilişkisi, tarihsel olaylar ve savaşlar temelinde de ele alınmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun çökmesinin nedenleri olarak görülen Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşının ortaya çıkmalarında, Balkan milliyetçiliğinin ve Arap milliyetçiliğinin görülmesi, tarihsel çalışmaların en önemli konuları olmaktadır.²⁷ Burada, savaşların yaşanmasında milliyetçiliğin etkileri ve buna karşı gelişen tepkisel Türk milliyetçiliği incelenmektedir. II. Dünya Savaşı esnasında da, SSCB’de yaşayan Türklerin bağımsızlık kazanmalarına yönelik girişimler de, dış politika-milliyetçilik çalışmalarında irdelenmektedir.²⁸

Yine de, mevcut çalışmalarda realist perspektiften (konstrüktivist analizler hariç olmak üzere) hareketle jeopolitik çıkarlar ve güç gibi unsurlar ile etnik yakınlık kavramlarına odaklanılmakta, dış politikanın oluşumunda rol oynayan birçok faktör ise bu sayede gözardı edilmektedir. Aynı zamanda bu çalışmalarda geleneksel yaklaşımlardan yararlanılmakta, milliyetçiliğin dış politikanın yapımı sürecindeki etkisine yeterince yer verilmemektedir. Oysa, bu çalışmada, diğer çalışmalardan da yararlanmak suretiyle, dış politika karar sürecinin işleyişine bakılarak, milliyetçiliğin dış politika üzerindeki etkileri irdelenmektedir. Böylece, milliyetçilik-dış politika ilişkisi bağlamında kaleme alınan akademik çalışmaların eksik noktaları giderilmek istenmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Dış Politika Analizi vasıtasıyla; Türk siyasetinde önemli bir ideoloji olan, Merkez Sağ, İslamcılar ve Sosyal Demokrat siyasetçilerin iktidar olabilmek için adeta dört elle sarıldığı milliyetçiliğin, dış politikanın yapım sürecindeki etkisi ve bunun Türk dış politikasındaki tezahürleri analiz edilerek, literatürdeki bu eksikliğin giderilmesi arzu edilmektedir.

²⁶ Ümit Özdağ, “Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 168-178.

²⁷ Fatih Yetim, “Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 25/2011, s. 289-294.

²⁸ Bakınız: Nejdet Karaköse, “İkinci Dünya Savaşı Esnasında Sovyet Rusya’daki Türklerin Bağımsızlığı İçin Nuri Paşanın (Killigil) Faaliyetleri ve Almanlarla Görüşmesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 2013, (Aralık 2014), s. 181-220.

Milliyetçilik-dış politika ilişkisini inceleyen Türkçe yayınlanan çalışmalarda, milliyetçiliğin tekil bir boyutta incelendiği görülmektedir. Örneğin, Rus, Ermeni ve Yunan milliyetçilikleri gibi. Oysa, Türk milliyetçiliği, çok geniş ve zengin bir kavram olmasının yanında, tekil karakterle açıklanamayacak kadar geniş bir perspektife sahiptir. Türk milliyetçiliği, içinde farklı tipolojiler barındırmaktadır ve bu tipolojilerin de kendi aralarında, tarih, din ve modernleşme gibi kriterler temelinde ayrıştığı görülmektedir. Bazı durumlarda, Türk milliyetçiliği içindeki tipolojiler keskin sınırlarla ayrılmakta, bazı durumlarda da sınırlar grileşerek, net olarak ayırım görülmemektedir. Bu bağlamda, mevcut çalışma da, literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak, milliyetçiliğin dış politikadaki etkisini tekil bir karakterle açıklamak yerine, farklı milliyetçilik türlerinin etkileri üzerinde durulacaktır. Ayrıca, AK Partinin milliyetçilik tasavvuru, bu çalışmada teferruatlı bir şekilde incelenerek, dış politikanın yapım sürecindeki yansımaları irdelenecektir.

Çalışmada, yukarıda da ifade edildiği üzere, milliyetçiliğin dış politikanın yapım sürecindeki etkisi, örnek olay incelemeleri vasıtasıyla ortaya konulacaktır. Örnek olaylar, Dış Politika Analizi ve örnek olay çalışmalarına uygun bir şekilde seçilmiştir. Bu açıdan, Türkiye'nin Kuzey Irak ve İsrail politikaları, milliyetçilik-dış politika ilişkisini açıklaması bağlamında önem arz etmektedir. Örnek olay çalışmalarında, AK Partinin iktidara geldiği 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri ile 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerine kadar geçen süreç analiz edilecek, 7 Haziran sonrası süreçte yaşanan hadiseler ise sadece değerlendirmeler kısmında yer verilecektir. Çünkü, örnek olaylarla ilgili 7 Haziran sonrası yaşanan gelişmelerin, dış politikanın yapım sürecinde milliyetçiliğin işlevlerinde ve dış politikaya hakim olan milliyetçilik paradigmasında bir değişikliğe neden olup olmadığı konuları önem arz etmekte olup, bunların analizlere eklenmesi gerekli görülmektedir.

Bu çalışmanın AK Parti dönemini içermesindeki önem ise, Türk dış politikasının klasik eğilimlerinin AK Parti iktidarıyla birlikte dönüştürülmeye başlanması, statükoculuktan uzaklaşarak, merkez ülke stratejisi, çok boyutlu yapı, sıfır sorun politikası, ritmik diplomasi ve düzen kurucu rol gibi yeni ilkelerin hayata geçirilmesidir. Türk dış politikasının klasik eğilimlerinin, Kemalist milliyetçilik tarafından tayin edilmesine ve bunun çok uzun bir süre boyunca etkilerini devam ettirmesine rağmen, AK Parti

hükümeti, medeniyet yönelimli bir dış politika stratejisi izlemekte, bu stratejinin teorik altyapısını İslam, pratik tezahürünü ise eski Osmanlı hinterlandı oluşturmaktadır. Medeniyet yönelimli dış politika anlayışı, dış politikada kimlik merkezli bir yaklaşımı, yani milliyetçiliği yansıtmaktadır.

İlk örnek olay çalışmamız olan Kuzey Irak politikasının seçilmesinin önemi, Türkiye'nin en mühim sorunu olan PKK terör örgütünün bölgede bulunmasından ve Kuzey Irak'ın Türk toplumu ile doğrudan bağlantısı olan çeşitli etnik ve dini gruplardan (Türkmenler, Kürtler, Araplar, Sünniler ve Şiiler) oluşmasından dolayıdır. Bu durum da, Türkiye'nin jeopolitik çıkarlarını, milli güvenliğini ve kimliksel yaklaşımlarını derinden etkilemektedir. Kuzey Irak, Türkiye'nin neredeyse kırk yıldır uğraşmak zorunda kaldığı terör sorununun kaynağı ve ülke içindeki sayıca en büyük etnik grup olan Kürtlerin akrabalarının yaşaması bağlamında önem arz etmesinin yanında, eski bir Osmanlı toprağı olması ve soydaş gruplardan Türkmenlerin büyük bölümünün Kuzey Irak'ta bulunması sebebiyle, milliyetçiliğin dış politika yapımındaki işlevlerini göstermek bakımından analiz edilmiştir. PKK terör örgütü kamplarının bölgede bulunması ve bölgede yaşayan Kürtlerin bağımsız bir devlet kurması durumunda, Türkiye'de yaşayan Kürtlerin de bağımsızlık isteyeceği korkusu nedeniyle 2007 yılına kadar Türkiye için ontolojik bir tehdit olarak görülen Kuzey Irak'ın (Irak Kürt Bölgesel Yönetimi), günümüzde Ortadoğu bölgesinde Türkiye'nin en önemli müttefiki durumuna gelmesi, Türk dış politikasında yaşanan radikal dönüşümü ve milliyetçilik paradigmasının etkisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

İkinci örnek olay çalışmamız olan İsrail politikasının seçilmesinin en önemli nedeni, doksanlı yıllarda "stratejik" diye tabir edilen ilişkilerden AK Parti iktidarı döneminde neredeyse savaşın eşiğine gelmiş olmasıdır. Bu çalışmada örnek olay olarak İsrail politikasının seçilmesinin sebebi, Türkiye'deki Sağ-Muhafazakar ve İslamcı entelijansiya ve gruplar tarafından, İsrail'in (Yahudilerin) içeride ve dışarıda yaşanan bütün sorunların kaynağı olarak görülmeleri ve bu grupların ideolojik tutumlarını İsrail-Yahudi karşıtlığı temelinde inşa etmeleridir. AK Parti'nin de, dayandığı toplumsal tabanın büyük bölümünün sağ-muhafazakar kesimler tarafından oluşması ve Parti yöneticilerinin, özellikle Parti karar vericilerinin, İsrail-Yahudi karşıtlığı ile bilinen Milli Görüş geleneğinden gelmeleri, İsrail politikasının örnek olay olarak seçilmesinde temel

etken olmuştur. Burada, İsrail ile olan siyasi, iktisadi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra, Filistin hassasiyetinin de, AK Parti iktidarı döneminde yükselmesi, dış politikanın yapım sürecinde milliyetçiliğin etkileri hususunda incelenmesi elzem nitelikte olan bir konu olma hüviyetindedir. İki ülke arasında yaşanan krizler, AK Parti hükümetinin Filistin hassasiyeti ve İsrail'in sert askeri operasyonlarının etkileriyle birlikte, Türk dış politikasını şekillendiren milliyetçilik paradigmasıyla ilgisinin olup olmadığının analizi önem arz etmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Dış Politika Analizinde sosyolojik bir unsur olan milliyetçiliğin dış politika yapım sürecindeki etkisini (ya da etkilerini) tespit ederek, Türk dış politikasında seçilen örnek olaylardaki gelişmeler üzerinden analiz etmek ve bu çerçevede milliyetçilik tipolojilerinden hangisinin ya da hangilerinin, dış politika karar verme sürecinde etkili olduğunu ortaya çıkararak, bilimsel değerlendirmelere ulaşmaktır.

Araştırma Yöntemi

Mevcut çalışmada araştırma yöntemi olarak söylem analizi tekniği kullanılacaktır. Söylem analizi, AK Parti döneminde Türk dış politikasına hakim olan milliyetçilik paradigmasındaki dönüşümü göstermesi bağlamında, AK Partili karar vericilerin (özellikle Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı olmak üzere) Kuzey Irak ve İsrail politikalarını inşa eden söylemleri referans alınarak yapılacaktır. Dış politikanın yapımı sürecinde, milliyetçiliğin etkilerinin incelendiği bu çalışmada, söylem analizinin tercih edilmesinin en önemli nedeni, milliyetçiliğin farklı metinler ya da söylemler üzerinden sürekli üretilmesi sonucunda hegemonik bir yapıya sahip olmasıdır.²⁹ Bu da, dış politika ile milliyetçilik arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların söyleme odaklanması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

Söylem, bir meta eylemdir ve ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, kudret ve kudretin değişimiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreç ya da süreçler bütünüdür. Söylem, sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik alanlar gibi, sosyal

²⁹ Sinem Aydın Düzgüt, "Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Post-Yapısalcı Bir Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 8, Sayı 29, (Bahar 2011), s. 52.

hayatın tüm yönleri ile ilişkilidir.³⁰ Söylem, farklı akımlar temelinde farklı tanımları mevcut olan bir olgudur. Söylem, hem konuşma ve yazma eylemlerinin tamamı için kullanılırken, hem de sadece konuşma ağı türevlerinden oluşan bir olgu olarak görülebilmektedir. Gür, söylem kavramını, “Dilin bireysel kullanımını yansıtan, kullanıldığı ya da üretildiği bağlamın hem yaratıcısı hem ürünü; sosyal ilişki, sosyal kurum ve ürün olabilen yazılı veya sözlü dilsel ürünler”³¹ şeklinde tanımlamaktadır.

Söylem, bir iletinin bütün yönlerini, sadece iletinin içeriği değil, onu ifade edeni (kim söylüyor?), gücünü (neye dayanarak?), hitabın muhatabını (kime söylüyor?) ve gayesini (söyleyenler söyledikleri ile neyi amaçlıyor?) kapsamaktadır. Bunun yanında, güçlü ve karmaşık bir doğaya sahip olan söylemi bireyler oluşturamaz. Söylemler, sosyal düzeyde varolurlar. Söylem, anlamı inşa eder, bu şekilde toplumlar halihazırda bulunan semboller ve anlamlar arasında ilişki kurarlar.³²

Söylem analizi, yöntemsel ve kavramsal öğelerden oluşan sosyal hayata dair bir bakış açısı olup, söylem üzerine düşünme ve söylemi dataleştirme yolu ile vücut bulmaktadır. Son yıllarda nitel araştırmalarda öne çıkan bir yöntem olan söylem analizi, ethnometodolojiyi kullanarak, dilin sosyal eylem yönünü vurgulamak ve dil felsefesinden yararlanmak amacındadır. Farklı disiplinlerden (psikoloji, sosyoloji, dilbilim, antropoloji, edebi eserler, felsefe, medya ve iletişim çalışmaları) beslenerek gelişen söylem analizi, bu disiplinlerin teorik yapılarından yararlanarak güçlü bir metodoloji haline gelmektedir. Ancak bu niteliği, söylem analizinin bütünleşmiş, tek bir teori ya da metot olmasını engellemekte, farklı disiplinler ve araştırma gelenekleri içinde icra edilen heterojen özelliğe sahip nitel bir yöntem olarak kabul edilmesine neden olmaktadır.³³

Söylem analizinin teorik altyapısını, yapısalcılık, post-yapısalcılık, post-modernizm ve yorumsamacı paradigmlar oluşturmaktadır.³⁴ Söylem analizinin, üç farklı yorum ve

³⁰ Hilal Çelik ve Halil Ekşi, “Söylem Analizi”, *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Sayı 27, Cilt I, (2008), s. 100.

³¹ Tahir Gür, “Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Cilt 5, Sayı 1, 2013, s. 190.

³² Çelik ve Ekşi, s. 100.

³³ Çelik ve Ekşi, s. 104-105.

³⁴ Çelik ve Ekşi, s. 102.

çeşitleri bulunmaktadır: Eleştirel Söylem, Karşılıklı Konuşma ve İçerik Analizi.³⁵ Bu çalışmada, eleştirel söylem analizi tekniği kullanılacaktır.

Eleştirel söylem analizi, söylemi meydana getiren siyasal ve sosyal bağlamın irdelenmesi üzerine yoğunlaşan bir yaklaşımdır. Muhtevastındaki eleştirel boyut açısından söylem çözümlenmeleri; kimlik, farklılık ve öteki tartışmalarını da içine alan oldukça geniş bir kavramsal ve yöntemsel çerçeve sunar. Bu yaklaşım, ilk olarak, siyasal ve sosyal olanın eleştirel bir kavramsal çerçeveye yerleştirilmesinde kendini gösterir. İkinci olarak; kültür, kültürlerarası iletişim ve cinsiyet konuları bağlamında eleştirel söylem analizi, söylem ve eylem arasındaki dönüştürücü ilişkinin ortaya konmasında mühim bir metodolojik çerçeve sunar. Her çeşit söylemin arka planında var olan güç, iktidar ve hegemonya ilişkilerinin ortaya çıkartılması, bu yaklaşımın eleştirel niteliğini göstermektedir.³⁶

Eleştirel söylem analizini temsil eden birçok bilim adamı ve düşünür olmasına karşın, bunlardan en önemlisi şüphesiz Fransız düşünür Michael Foucault'dur. Gerçekliğin ve bilginin söylemsel olarak kurgulandığını belirten Foucault'ya göre, söylem kavramı, sadece dil olarak değil, aynı zamanda ifade düzeyindeki belli düşünce biçimlerini işaret etmektedir³⁷. Söylem kavramını “hakikati, bilgiyi ve iktidarı düzenleyen unsur” olarak tanımlayan Foucault'ya göre, bilgi, söylemlerin içerisinde bulunmaktadır ve ideoloji de öznenin (yazar ya da okuyucu) teorik anlayışının sınırları içinde hapsolmaktadır.³⁸

Kimlik ve farklılık kavramları, eleştirel söylem analizinin ivedilikle incelediği konular olarak bilinmektedir. Söylemin kuruluşunda kullanılan temel yönelimler, milli kimliğin inşasına yönelik stratejiler (constructive strategies-inşacı stratejiler), milli kimliklerin korunması ve yeniden üretilmesi için kullanılan korumacı stratejiler, milli kimlikleri dönüştürücü stratejiler (transformative strategies) ve milli kimliklerin yapıbozumunu tavsiye eden stratejiler (destructive strategies), eleştirel söylem analizinin merkezinde

³⁵ Gür, s. 192.

³⁶ Gözde Doğan Yalçınar, “Eleştirel Söylem Analizi Çerçevesinde Avrupa Birliği'nde Kültürlerarası Diyalog”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 11.

³⁷ Bülent Evre, “Bir Düşünüş Biçimi Olarak Post-Modernizm Ve Temel Parametreleri”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 7, Sayı 13, (2007), s. 11.

³⁸ Edibe Sözen, **Söylem**, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s. 69.

yer almaktadır.³⁹ Kimlik ve farklılık kavramları üzerine yapılan çalışmalarda, eleştirel söylem analizi kullanılmaktadır.

Söylem analizi bağlamında belirtilmesi gereken en önemli hususların başında, verilerin toplanması gelmektedir. “Milliyetçiliğin Dış Politika Yapım Sürecindeki Rolü: AK Parti Dönemi Örneği” isimli çalışmada, AK Partili karar vericilerin, Kuzey Irak ve İsrail ile olan karşılıklı ilişkilere yönelik söylemleri temel alınacaktır. Bu minvalde, ağırlıklı olarak AK Parti’nin resmi internet sitesi olan www.akparti.org.tr ile yine Partinin resmi yayın organı olan Türkiye Bülteni Dergisi incelenecektir. Bunların yanında, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki (TBMM) Genel Kurul Görüşmeleri ve Başbakanların yayınlanmış konuşmaları analiz edilecektir. Aynı zamanda, AK Partili karar vericilerin, merkez medya olarak bilinen, tirajı en yüksek olan gazetelerde yayınlanan konuşmalarından ve çeşitli haber sitelerinden de yararlanılacaktır. Burada konuşmaların tamamının analiz edilmesi, çalışmanın sadece konuşmalardan ibaret olması sonucunu doğuracağı için, dış politikada yaşanan hadiseler ve içinde milliyetçiliğe içkin öğeler barındıran söylemler tercih edilecektir.

Elde edilen verilerin analizi, okuma\snıflandırma, yorumlama ve yapılandırma aşamalarını kapsamaktadır. Söylem analizine ilişkin olarak verilerin değerlendirilmesi sürecinde iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, metin içerisinde kullanılan dilin özelliklerini incelemektir. İkincisi ise, metindeki baskın-dominant temaya bakmaktır.⁴⁰ Bu çalışmada, ikinci yöntem olan metin içindeki baskın temanın (milliyetçiliğe içkin temalar) açıklanması yoluyla söylem çözümlemesi yapılmaya çalışılacaktır.

Mevcut çalışmada, yöntem olarak söylem analizinin yanı sıra, dış politika davranışları da incelenecektir. Burada, söylem ve eylem arasındaki tutarlılık olup olmadığı test edilecek, söylemler ve eylemler temelinde, dış politika yapım sürecinde ne tür milliyetçilik (ya da milliyetçilikler) tasavvurunun etkili olduğu analiz edilecektir. Bu yönüyle, incelemeye, dış politika davranışları ve bu davranışları etkilediği düşünülen, ulusal ve uluslararası gelişmeler, seçilen örnek olaylar temelinde ele alınarak incelemeye tabi tutulacaktır. Bu şekilde mevcut çalışma, söylem analizi yönteminin

³⁹ Ruth Wodak, “Critical Discourse Analysis”, Der. D. Schiffrin, **Handbook In Discorse Analysis**, Oxford: Blackwells, 2002, s. 19’dan aktaran Yalçiner, s. 15.

⁴⁰ Çelik ve Ekşi, s. 111.

kullanılması suretiyle, sadece söylemlere odaklanmak yerine, dış politika davranışları ile dış politikayla ilgili yaşanan hadiseleri de analize dahil ederek, bütüncül bir yaklaşım sergilemektedir.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK YAKLAŞIM

1.1. Kavramsal Çerçeve

Mevcut çalışmanın kavramsal çerçevesini, milliyetçilik, dış politika ve dış politika analizi kavramları oluşturmaktadır.

Bu kavramların ilki olan "Milliyetçilik" kavramı, tarihsel gelişimi ve ideolojik boyutuyla birlikte ele alınmaktadır. Ancak bu kavramı tanımlarken, millet ile milliyetçilik ilişkisi üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü milliyetçilik, millet kavramı üzerine inşa edilen bir davranış ve söylem biçimidir. Böylece dış politika analizinde millet kavramının öğelerine yapılan vurgunun, aslında milliyetçilik olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak dış politikaya etkisini test edebilmek için milliyetçilik tipolojilerine de yer verilmektedir.

Milliyetçilik kavramı irdelendikten sonra, dış politika ve dış politika analizi kavramları da incelenecektir. Dış politika kavramı, realist bakış açısına uygun olarak uluslararası sistem içerisinde bir devletin diğer devletlere karşı yürüttüğü politikaların bütünü olarak tanımlanabilir. Liberal anlayışa göre dış politika, milli refahın maksimize edildiği eylemler bütünü şeklinde ifade edilebilir. Devletler, dış politikayı milli refahlarını, milli güvenliklerini ve milli çıkarlarını hayata geçirmek için uygulamaktadır. Ancak burada, yukarıda ifade edilen tanımlarıyla birlikte dış politika kavramı, kimlik ve milliyetçilik kavramlarıyla olan ilişkisi bağlamında değerlendirilmekte, bir ülke içerisinde inşa edilmeye çalışılan milli kimliğin dış dünyadaki kodlamaları biçiminde kullanılmaktadır.

Dış politika analizi ise, dış politikada karar verme sürecini, karar vericilerin kararı alırken sergiledikleri davranışlarını ve karar vericilerin kişilik özelliklerini incelemektedir. Dış politikanın yapım sürecini ile kararların rasyonalitesini ortaya koyabilmek, dış politika analizinin temel amacını oluşturmaktadır.

Bu nitelikleri itibariyle kuramsal çerçevenin sağlıklı bir şekilde çizilebilmesi için, bu kavramların içeriklerinin gerçekçi bir şekilde anlaşılması gerekmektedir.

1.1.1. Milliyetçilik Kavramı

Milliyetçilik kavramıyla ilgili olarak literatürde çok fazla sayıda bilimsel çalışma mevcuttur. Ancak bu kadar kapsamlı çalışmalara rağmen, kavramın ortaya çıkışı, geçirdiği tarihsel dönüşümler, kökeni, çeşitleri ve en önemlisi tanımı hususunda sosyal bilimlerde bir mutabakat sağlanmış değildir. Milliyetçilik kavramı, ortaya çıktığından beri birçok siyasal hareketin temel dinamiği haline gelmiştir. Muhtevastındaki özellikler nedeniyle her ideolojik eğilime, her türlü sosyal\ekonomik duruma ve her siyasal modele uygulanabilir olması, ona hem evrensel, hem de yerel bir kavram olma özelliği kazandırmıştır.⁴¹ Bu nitelikleri itibariyle milliyetçilik çok fazla sayıda bilimsel araştırmanın konusu olmuştur. Tanımı konusunda ise yaşanan sorunun nirengi noktasını, milliyetçiliğin, içine doğduğu toplumların özellikleri tarafından şekillendirilmesi durumu oluşturmaktadır. Dolayısıyla insan topluluklarının çeşitliliği, bir o kadar milliyetçiliklerin, hatta aynı toplum içinde farklı milliyetçilik anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ayrıca Baskın Oran'a göre milliyetçilik kavramı üzerinde mutabakat oluşmamasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Oran, milliyetçiliğin karmaşık bir doğaya sahip olduğunu ve bu karmaşıklığın asıl sebebinin, dünya üzerinde milliyetçiliğin farklı noktalarda farklı biçimlerde doğuşunda aranması gerektiğine vurgu yapar. Bu nedenden dolayı milliyetçilik üzerine araştırma yapan akademisyenler, birbirlerinden farklı tanımlamalar yapmaktadırlar. Farklı çalışmalarda, milliyetçiliğin belirli öğeleri (örneğin milli dil, din) ön plana alınarak, belirli bir simgeye (örneğin milli devlet) ve belirli işlevlere (örneğin milli birliği kurmak) göre tanımlama uğraşlarında, birinin milliyetçiliğe dâhil ettiği özellik, diğerleri tarafından dışarıda bırakılabilmektedir.⁴²

Milliyetçilik, milli hislere dayalı duygu, tutum ve davranış biçimleri bakımından çok eski dönemlere kadar geri götürülebilse de, bir ideoloji ya da siyasal hareket olarak modern dönemlere ait bir olgudur.⁴³ Kavram, Batı Avrupa'da Endüstri Devrimi ve onun neticesinde yaşanan gelişmelerin (aşırı nüfus, zaman ve uzaklık mefhumlarının sorun olmaktan çıkması, bilgiye ve habere rahat ulaşma gibi) sonucunda, modern siyasal

⁴¹ Büşra Ersanlı, "Milliyetçilik Teorileri: Avrasya'da Siyaset ve İlişkiler", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 75, 2003, s. 123.

⁴² Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara: Dost Kitapevi, 1998, s. 1-2.

⁴³ Köksal Şahin, "Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 12, (Mayıs 2007), s. 2, <http://www.akademikbakis.org/eskisite/12/makale/ksahin.pdf>, (11.03.2016).

kurumların doğuşuna müteakip ortaya çıkmıştır.⁴⁴ Bir başka ifadeyle, milliyetçilik Avrupa kıtasında, tarihsel gelişim süreci içinde, geleneksel toplum biçiminden modern toplum biçimine geçiş sürecinde ortaya çıkan siyasi bir harekettir.⁴⁵ Özellikle 1789 Fransız Devrimi sonrası dönemde milliyetçilik, devrimci bir ideoloji olarak bütün yönetimleri doğrudan etkilemiştir.⁴⁶

1.1.1.1. İdeoloji Olarak Milliyetçilik

Bir ideoloji olarak milliyetçilik düşüncesi, çeşitleri açılardan birbirlerine alternatif olacak düzeyde öylesine mühim farklılıklar göstermektedir ki, çoğu zaman onu tek bir yaklaşımla açıklamak imkânsızdır. Bunun en önemli sebebi ise milliyetçiliğin rengini bağlamından alan bir değişkenliğe sahip olmasıdır. Bu istenildiği kadar yönlendirilebilen ve şekil verilmeye gayet müsait olan inanç, hissiyat ve sembollerden oluşan dokuyu anlamak, sadece her bir özgül durum içinde mümkündür. Bunun yanında milliyetçiliğin diğer ideolojilerle olan ilişkilerinin de irdelenmesi gerekir. Erken dönem Batı milliyetçilikleri incelendiğinde, bu tür milliyetçiliklerin, Fransız Devrimi'nin etkisiyle daha liberal tonlar taşıdığı görülmektedir. Buna karşın 20. yüzyılın ilk yarısındaki milliyetçiliklerin büyük çoğunluğu, otoriter, anti-demokratik ve faşist eğilimler taşıyan aşırı tutucu ideolojilerle eklemlenerek şekillenmiştir. Bunun en güzel örnekleri; Almanya'daki Nasyonal Sosyalizm, İtalya'daki Faşizm ve İspanya'daki Frankoculuk olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷ Bu örneklerin yanında, Asya ya da Afrika'da –Çin Hindi, Mısır, Cezayir, Suriye ya da Irak'ta – sol hareketlerle eklemlenen ve başarıya ulaşan milliyetçilikler sayılabilir.⁴⁸

Farklı ideolojilere eklemlenen milliyetçilik, eklemlendiği ideolojiden ilham alarak kendisini, eklemlendiği ideolojinin karşısındaki düşüncelere göre konumlandırmaktadır. Delannoi'ye göre milliyetçi olarak nitelendirilebileceğimiz birçok politika, temel olarak bir şeye karşı yürütülmüştür. Örneğin Avrupa'da kilisenin üstünlüğüne, eski rejime, enternasyonalist Komünizme, modernleşmeci Batı'ya ve küresel emperyalizme karşı gibi. Milliyetçilik, bu açıdan bakıldığında, sadece bir tepki hareketi olarak

⁴⁴ Hagen Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, Çev. Timuçin Binder, İstanbul: Literatür Yayınları, 2005, s. 145-146.

⁴⁵ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, İstanbul: Levha Yayınları, 2013, s. 128.

⁴⁶ James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, London: Macmillan Press, 1998, s. 35.

⁴⁷ Mehmet Karakaş, "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği", *Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik Cilt I*, Sayı 38, (Ağustos-Eylül-Ekim 2006), s. 58-59.

⁴⁸ Isaiah Berlin, "Volksgeist'in Geri Dönüşü: İyi ve Kötü Milliyetçilik", Ed. Nathan Gardels, *Yüzyılın Sonu*, Çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, s. 78.

görülmemelidir. Birbirlerinden farklı birçok duruma karşı verilen bu tepkilerin neticesinde, milliyetçilik bütüncül bir ideolojik öbek olarak tanımlanamaz. Aksine başka ideolojilerle eklemlenerek melez bir görünüm alır.⁴⁹

Bu yapısından ötürü milliyetçilik, her zaman farklı terimlerle iç içe olan bir zincirin içindeki halka gibidir. Yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, etnisizm, etnosentrizm, yabancı düşmanlığı, şövenizm ve emperyalizm gibi terimler, bu zincirin diğer önemli halkalarını oluşturmaktadır.⁵⁰

Milliyetçiliği bu kavramlar tam olarak karşılayamamasına karşın, aralarındaki farklılıklar ve benzerlikler keskin sınırlarla ayrılmamıştır. Bu açıdan muğlâklık, bütün milliyetçiliklerin ortak özelliğidir. Milliyetçiliğin muğlâklığı, belirsizliği ve programatik bir içeriğe sahip olmaması, doğduğu toplumlarda potansiyel bakımdan genel bir destek sağlamaktadır.⁵¹ Bu da milliyetçiliğin hem gücüne hem de anlaşılabilmesinin zorluğuna işaret etmektedir.

Bir ideoloji olarak milliyetçilik, kendisini politik ve apolitik davranış ve hareket tarzı olarak ifade edebilmektedir. Politik olarak, milliyetçi ideoloji çerçevesinde hareket eden siyasal parti ve kurumlara destek biçiminde karşımıza çıkmasına rağmen, çoğunlukla apolitik biçimiyle gündelik hayatta sürekli yeniden kendisini üretmektedir. Örneğin futbolda milli takımlar arasında oynanan maçlar esnasında milliyetçi duygu, söylem ve davranışlar çok yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ancak milli maçlarda yaşanan milliyetçilik, milliyetçi siyasal partilerin desteklenmesi noktasında çoğu zaman görülmemektedir. Örneğin Britanya adasının dört milli takımı bulunmaktadır. Futbol karşılaşmalarında hem İngiliz milli marşı olan “Tanrı Kraliçeyi Korusun” marşı, hem de kendi milli marşları söylenmektedir. İskoçyalılar; İngiliz marşının yanında, “Cesur İskoçya” marşını da yüksek bir sesle söylemelerine rağmen, Milliyetçi İskoç Partisi’ne çok fazla destek vermemektedirler.⁵² Çünkü milliyetçi ideolojinin doğası hem politik, hem de apolitik davranışlara sahiptir.

⁴⁹ Gil Delannoi, “Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz”, Ed. Jean Leca, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev. Siren İdemem, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 33.

⁵⁰ Balibar, s. 62-63.

⁵¹ Eric J. Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akinhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010, s. 209.

⁵² Kellas, s. 28-29.

Yine de tüm belirsizliğine rağmen, milliyetçi ideolojinin genel çerçevesini çizmemiz gerekmektedir. Şahin'e göre milliyetçi ideolojinin temel esasları, siyasal, toplumsal ve ekonomik kategorilerle ifade edilebilir. Milliyetçiliğin mihenk noktasını, millet düşüncesi oluşturmaktadır. Toplumsal anlamda milliyetçi ideolojinin tartışma odağını, milleti tanımlayan kriterler oluşturmaktadır. Buradaki amaç, homojen bir millet oluşturmak için hangi kriterlerle millet olgusunun tanımlanması gerektiğidir. Ekonomik kategori olarak milliyetçiliğin amacı, milli bir ekonomi oluşturmaktır. Siyasi anlamda milliyetçiliğin iki amacı vardır. Bunlardan ilki, siyasal egemenliğin sahibi ve kaynağı olarak milletin kabul edilmesi ve millet zemini üzerine siyasal meşruiyetin inşa edilmesidir. İkinci olarak, milli-devlet düşüncesidir. Yani sınırlarını milletin yaşadığı coğrafyanın belirlediği, milli kimliğin biçimlendirdiği ve egemenliğin millette olduğu devlet anlayışıdır.⁵³

1.1.1.2. Söylem Olarak Milliyetçilik

Her ne kadar milliyetçiliğin tanımı konusunda ortak bir mutabakata varılamadıysa da, çalışmanın diğer bölümlerinde 2002 sonrasındaki Türk Dış Politikası, söylem analizi ve sergilenen davranışlar bakımından inceleneceği için buna paralel bir tanımın benimsenmesi zorunluluk haline gelmektedir. Calhoun'un milliyetçilik tanımı bu konuda yol gösterici olabilir:

Milliyetçiliğin üç boyutu vardır. Birincisi, bir söylem olarak milliyetçilik. Yani dünyanın her yerinde insanları, özelemlerini ulus ve ulusal kimlik bağlamında düşünmeye ve o çerçeveye içine yerleştirmeye götüren kültürel anlayışın ve retorikğin üretimiyle belli ortam ve geleneklerdeki belli milliyetçi dil ve düşünce türlerinin üretimi. İkincisi bir proje olarak milliyetçilik: Yani insanların ulus olarak algıladıkları toplulukların çıkarlarını, bir birleşim ya da tarihsel gelişme içinde, ya genellikle varolan bir devlete daha fazla katılarak ya da ulusal özerklik, bağımsızlık ve kendi kaderini tayin veya belirli toprak parçalarını birleştirme yoluyla ilerletmeye çalıştıkları, toplumsal hareketler ve devlet politikaları. Üçüncüsü, bir değerlendirme biçimi olarak milliyetçilik: Yani bir ulusun üstünlüğünü savunan siyasi ve kültürel ideolojiler, bunlar genellikle akımlarla ve

⁵³ Şahin, s. 5-6.

*devlet politikalarıyla özdeşleştirilir, ancak bu şart değildir. Bu üçüncü anlamıyla milliyetçiliğe ahlaki bir yaptırım statüsü de verilmiş olur.*⁵⁴

Calhoun'a göre milliyetçiliği; sadece varolmaya devam eden etnik kimliklerin; sanayileşmeyle gelen kültürel ve siyasal değişimlerin; bütünleşik bir ekonomi ve devletin çerperindeki ekonomik eşitsizliğe gösterilen ayrılmakçı tepkilerin; eski seçkinlerden ya da komşulardan farklı oldukları iddiasındaki yeni seçkinlerin statü kaygılarının ve hınçlarının; kapitalist ekonomik ilişkiler içindeki devletleri meşrulaştırmaya yönelik bir ideoloji icadının ya da devlet kurmaya eşlik eden merkezileşme ve birliğini sağlama çabalarını pekiştirmenin bir sonucu olarak açıklamak gerçekçi değildir. Ona göre milliyetçiliğin herhangi bir tanımına başvurduğumuzda, tanımdaki belirli özelliklere ana değişken muamelesi yapılarak, indirgemeci bir yoruma gidilecek ve milliyetçilik kendinden daha küçük bir kavram haline gelecektir. Aynı zamanda Calhoun, bağımsız değişkenlerin ya da çeşitli özgül sebeplerin üzerinde duran çalışmaların aydınlatıcılığına vurgu yaparken, milliyetçiliğin dünyayı genel olarak nasıl şekillendirdiğini anlatmakta yetersiz kaldığını düşünmekte, bu yüzden de milliyetçilik retoriğinin önemli olduğunu öne sürmektedir.⁵⁵ Calhoun'un, milliyetçiliğin bir söylem olduğunu dile getirmesi, ileride detaylı bir şekilde incelenecek olan Türk dış politikasındaki milliyetçi nosyonu göstermesi bakımından yararlı olabilir.

Calhoun gibi Balibar da milliyetçiliğin bir söylem olduğunu belirtmektedir. Balibar'a göre de milliyetçilik, devletin sembolik iktidar tekeli aracılığıyla millileştirme sürecini toplumsal yaşamın mikro alanlarına kadar yaymasına olanak sağlayan kategorileri, kavramları ve sınıflandırma ölçütlerini yaratan söylem stratejileridir.⁵⁶ Pickel ise milliyetçiliği, milli birlik, milli kimlik, milli refah ve milli otantiklik gibi kategorik yönelimlerle açıklanan, kapsayıcı bir söylemsel yapı olarak ifade eder.⁵⁷

Ayrıca bir söylem olarak milliyetçiliğin kendisini sürekli yeniden üretebilme gücü vardır. Aynı zamanda ileride daha ayrıntılı incelenecek olan milliyetçiliğin çok sayıda tipolojisi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, "iyi" milliyetçilik ya da vatanseverlik olarak isimlendirilmesine karşın; bazıları da, "kötü" milliyetçilik ya da şovenizm olarak

⁵⁴ Calhoun, s. 7-8.

⁵⁵ Calhoun, s. 9-29.

⁵⁶ Balibar, s. 63-64.

⁵⁷ Andreas Pickel, "Explaining (with) Economic Nationalism", **TIPEC Working Paper 02/1**, s. 6-8, <http://www.trentu.ca/org/tipec/2pickel1.pdf>, (12.02.2014).

adlandırılmaktadır. Oysa bütün milliyetçiliklerin temelinde milliyetçi retorik bulunmaktadır.

Yine milliyetçiliğin söylemsel niteliği, onu uluslararası iletişimin en mühim meselesi haline getirmektedir. Uluslararası alanda yaşanan ya da uluslararası alanı etkileyen çatışmaların temelinde siyasi, ekonomik, dinsel ya da kültürel nedenler yatmaktadır. Ancak bu nedenler, çatışmaları tek başına açıklamada ya da kitleleri harekete geçirmede, milliyetçi söylem kadar işlev sahibi değildir. Bu açıdan milliyetçi söylem, çok boyutlu bir kavramdır. Etnik, kültürel, dinsel ve ekonomik birçok sorun karşısında milliyetçi retorik harekete geçebilmektedir.⁵⁸ Bununla birlikte bir söylem olan milliyetçilik, diğer ideolojilerle çok rahat ortaklıklar kurabilmekte, bu da milliyetçiliği esnek ve güçlü bir yapıya kavuşturmaktadır. Bu çalışmada da milliyetçiliğin söylem tanımı kullanılacaktır.

1.1.2. Millet-Milliyetçilik İlişkisi

Millet kavramı, milliyetçi ideolojinin üzerine inşa edilen bir kavramdır. Milliyetçi düşünce, kaynağını, ezeli-ebedi millet fikrine dayandırır. Bütün milliyetçilikler, millet düşüncesine dayanmakla birlikte, millet kavramı milliyetçiliği anlamının tek kıstası değildir. Milliyetçiliği tanımlamak, milleti tanımlamaktan daha kolaydır. Dellanoi'nin verdiği örnekten hareketle milliyetçilik ile millet arasındaki ilişki, din ile Tanrı arasındaki ilişki gibidir. Milliyetçilik, din, millet ve\veya Tanrı ile özdeşleştirilmektedir. Nasıl ki dini, daha doğrusu dini kuralları biliyoruz ancak hala Tanrı'yı tam olarak bilemiyorsak ya da anlayamıyorsak, milliyetçiliği bilmemize rağmen milleti net bir şekilde tanımlayamıyoruz. Ancak bu iki kavramı eşit kavramlar olarak görmek ve bu şekilde yaklaşmak, anlaşılması bakımından daha yararlı gözükmektedir.⁵⁹

Milliyetçilik ideolojisinde millet, sosyal ve siyasal yapılanmanın merkezine yerleştirilmiştir. Modern toplumların varlığı ve gelişmesi için büyük önem taşıyan, gerek toplumsal homojenliğin ve dolayısıyla bütünleşmenin, gerekse siyasal ve yasal bütünlüğün ancak ve ancak millet eksenli bir yapılanma ile sağlanacağı genel olarak benimsenmektedir. Aynı zamanda, milliyetçi ideolojiye göre mutluluğun temeli olarak görülen sağduyu ve hukuk, bir birikim olarak, sadece millette bulunmakta ve bu husus,

⁵⁸ Calhoun, s. 4-35.

⁵⁹ Dellanoi, s. 32-33.

refah ve mutluluk hedefleri için dikkate alınması gereken başlıca meseleler arasında gösterilmektedir.⁶⁰

Milliyetçiliğin ilk ve belki de en önemli siyasi hedefi, milleti inşa etmektir. Kohn'a göre milliyetçilik, millet olmanın veya milleti oluşturmanın bilincidir.⁶¹ Aynı şekilde Oran da milliyetçiliği, millet olma bilincine sahip olma ve buna dayanan program ya da ülkü olarak tanımlamaktadır.⁶² Erözden'e göre siyasi açıdan bağımsız ve egemen bir devlet yapısının bulunduğu ortamlarda, milliyetçiliğin hedefi, toplumsal türdeşliği sağlamak adına, milleti oluşturmaktır. Böyle bir siyasi yapı kuramamış toplumlarda ise, milliyetçilik, var olduğu iddia edilen bir millet adına bağımsız ve egemen bir devleti kurmak ve ardından da bu devlet bünyesinde kendi milletini inşa etmek amacına yönelmektedir.⁶³

Anthony D. Smith'e göre de milliyetçiliğin belli başlı hedefleri, millet kavramına içkindir. Smith, milliyetçiliğin hedeflerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Dünya, her biri kendi karakterine ve yazgısına sahip milletlere bölünmüştür.
- Millet, siyasal iktidarın kaynağıdır ve millete bağlılık diğer tüm bağlılıkların üstündedir.
- Özgür olmak için insanlar belirli milletlerle özdeşleşmek zorundadır.
- Otantik olmak için her millet özerk olmalıdır.
- Dünyada barış ve adaletin hüküm sürmesi için milletler özgür ve güvende olmalıdır.⁶⁴

Millet kavramı, çoğunlukla bir etnik kimliğin, cemaat, aile, sınıf, siyasi tercih ve alternatif etnik bağlılıklar dâhil, diğer bütün kimlik biçimlerinden üstün olmasını gerektirir.⁶⁵ Bu manasıyla bütün millet tanımları, bir milliyetçi ideolojinin ürünüdür. Milliyetçilik ideolojileri de, milleti oluşturan ortak bağın doğal olarak var olduğunu,

⁶⁰ Şahin, s. 6.

⁶¹ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study of its Origins and Background*, New York: Macmillan, 1960, s. 14.

⁶² Baskın Oran, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1997, s. 4.

⁶³ Erözden, s. 125.

⁶⁴ Anthony D. Smith, "Milletin Savunusu", Ed. Mümtazer Türköne, *Milletler ve Milliyetçilikler*, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, s. 73.

⁶⁵ Calhoun, s. 51.

yani verili olduğunu ileri sürerek, iddia ettikleri bu bağı kurumsallaştırmaya çalışırlar.⁶⁶ Böylece, bir yerde millet kavramı kurumsallaşmışsa, onun arkasında mutlaka zafere ulaşmış bir milliyetçi ideoloji bulunmaktadır.

Milliyetçilik literatüründeki en tartışmalı konulardan birisi de, milliyetçiliğin mi milletleri yoksa milletlerin mi milliyetçiliği ortaya çıkardığı hususudur. Bu tartışma, milliyetçilik kuramlarının doğuşunu elzem kılmış ve bu sorunun cevabı sürekli aranmıştır. Bu tartışma, İlkçiler (Primiordialistler) ile Modernistler arasında yaşanmış, daha sonra Etno-Sembolcüler de bu tartışmaya katılmışlardır.

İlkçiler yaklaşımına göre, milletler, doğal ve eski çağlardan beri var olan yapılar olarak tanımlanmakta ve milletin sabit ve değişmez bir yapı olduğu ileri sürülmektedir. Millet olgusunu, doğal ve verili bir kategori olarak gören bu yaklaşımda, Romantizm akımının ve Herder'in⁶⁷ oldukça önemli etkisi bulunmaktadır. Tat alma, görme, duyma ve koklama nasıl ki insanların doğal özellikleri ise, millet olgusu da, aynı şekilde doğumla kazanılan bir özellik olup, inşa edilen bir kavram değildir. Bunun sonucunda İlkçilere göre, milletler, milliyetçiliği ortaya çıkarmışlardır.⁶⁸

Modernist yaklaşıma göre, milletler, ve milliyetçilikler, modern dönemde ortaya çıkmış kavramlardır. Bu yaklaşımda milletler ve milliyetçilik, kapitalizm, sanayileşme, kentleşme, merkezi devletlerin kurulması ve laikleşme gibi süreçlerin sonunda ortaya çıkmışlardır. Modernist yaklaşımın temel savunusu, milliyetçiliklerin milletleri oluşturduğu vurgusudur. Bununla birlikte modernist kuram, kendi içerisinde bütüncül bir yaklaşım sergileyememektedir.⁶⁹ Burada çok fazla detaya girilmemekle beraber, modernist kuram içerisinde mütalaa edilen ve milliyetçilik literatürünün önemli isimleri olan Anderson, Hobsbawm ve Gellner'in düşüncelerine kısaca yer vermek yararlı olur.

⁶⁶ Alev Çınar, "Milliyetçilik, Ulus-Devlet ve Küreselleşme", <http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/13/konu.html#6>, (17.02.2014).

⁶⁷ Romantizm düşüncesi, 18. ve 19. Yüzyılda, başta Almanya olmak üzere, Batı Avrupa'da hakim olan, dil, tarih ve edebiyat çalışmalarının tümü olarak isimlendirilebilir. Bu süreçte Alman milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında önemli işlevler görmüştür. Bir Alman romantik düşünürü olan Johann Gottfried Herder'in düşünceleri, Primiodyalist akımı anlamak için yol göstericidir. Herder, dilin önemini vurgular ve millet olgusunun temelini dili koyar. Yine Herder'e göre milletlerin zorla birbirlerine karışması doğaya aykırıdır. Dolayısıyla Herder'in düşünce sisteminde millet olgusu doğa tarafından yaratılmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009.

⁶⁸ Özkırımlı, s. 81-93.

⁶⁹ Özkırımlı, s. 105-108.

Hobsbawm'a göre modern milletin ve onunla bağlantılı olan her şeyin temel özelliği modernliğidir. Millet icat edilmiş bir gelenek olarak, "ne asli, ne de değişmez bir toplumsal birimdir". Bu nedenle milletleri verili, doğal ve değişmez kategoriler olarak tanımlamak mümkün değildir.⁷⁰ Anderson'a göre millet, "hayal edilmiş bir siyasal topluluk"tur: "Hayal edilmiştir, çünkü en küçük milletin üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir, ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam edecektir."⁷¹ O millet, bir cemaat olarak hayal edilir, çünkü her millette varolan eşitsizlik ve sömürü ilişkilerine rağmen, millet, sürekli bir şekilde derin bir yoldaşlık ve kardeşlik olarak görülür.⁷²

Bir başka modernist düşünür olan Gellner'e göre milliyetçilik, tamamen modern çağa aittir ve "yalnız milliyetçilik çağında milletlerden bahsedilebilir." Bu yüzden Gellner, "milliyetçilik milletleri doğurabilir, milletler milliyetçiliği değil"⁷³ demiş ve millet-milliyetçilik kavramlarının modernliğine vurgu yapmıştır.

Etno-Sembolcü yaklaşım, Modernist ve İlkçi yaklaşımlar arasında bir üçüncü yol bulma arayışının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Etno-Sembolcülerin temel varsayımı, milletlerin eski, milliyetçiliğin ise modern bir kavram olduğudur.⁷⁴ Etno-Sembolcü yaklaşımın en önemli savunucusu Anthony D. Smith'e göre, milletlerin kökeni, etni denilen topluluklara dayanır. Her ne kadar bu etniler ile modern milletler arasında doğrudan bir ilişki olmadığını ve birçok etninin modern bir millet haline gelmediğini ifade etse de, modern milletlerin ve milliyetçiliklerin oluşumunda modern öncesi dönemin izlerinin ve etkisinin bulunduğunu belirtir. Kısaca Smith'e göre, modern milliyetçilikler, kendilerini önceleyen etnik topluluklar ve bağlılıklar ile ilişki kurulmaksızın anlaşılabilir. Millet kavramı, "tarihi bir toprağı ya da ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlesel bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğu" olarak tanımlanmaktadır.⁷⁵

Millet kavramının tanımına yönelik yapılan bu kuramsal tartışmaların yanı sıra bu kavramın öğeleri konusunda da çeşitli değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bazı

⁷⁰ Hobsbawm, s. 24-29.

⁷¹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 19-20.

⁷² Anderson, s. 21.

⁷³ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluklar**, Çev. Günay Göksu Erdoğan ve Büşra Ersanlı Behar, İstanbul: Hil Yayınları, 2008, s. 77.

⁷⁴ Özkırımlı, a.g.e., s. 210.

⁷⁵ Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 32.

düşünürler, öznel öğelere önem verirken; bazıları da, objektif unsurlara ağırlık vermektedir.

Ernest Renan'a göre millet kavramı, ırk, dil, din, müşterek menfaatler ve ortak coğrafi alan (vatan) ile tanımlanamaz. Millet bir ruhtur, manevi bir varlıktır. Bu manevi varlığın iki temel özelliği vardır. Birincisi, ortak hatıralar mirası yani tarih; ikincisi de, birlikte yaşama arzusudur. Bu açıdan millet olabilmek için geçmişin acı hatıralarını unutmak ve birlikte yaşama arzusuna sahip olmak gerekir. Herşeye rağmen millet kavramının bir sonu bulunmaktadır. Renan, millet kavramının, ebediyete kadar devam etmeyeceğini dile getirmektedir.⁷⁶ Bu ifadeleriyle Renan, milletin tanımlanması hususunda, öznel kriterleri benimsediğini göstermektedir.

Hobsbawm'a göre, millete ilişkin nesnel ölçütlerin saptanması işi, yani belirli grupların milletleşirken, diğer grupların neden milletleşemediğini açıklama girişimleri; genellikle ya dil ve etnik köken gibi tek bir kritere ya da dil, ortak topraklar, ortak tarih ve kültürel özellikler gibi bir kriterler kümesine dayanmaktadır. Bunlardan en iyi bilineni, Stalin'in⁷⁷ millet tanımıdır.⁷⁸ Kellas ise milleti şu şekilde tanımlamıştır: "Millet, tarih, kültür ve ortak ata bağlarıyla birbirine bağlı olduklarını düşünen bireylerin toplamından oluşan bir insan grubudur." Milletler, bir ülke, dil ya da din gibi objektif, milli bilinç ile gerektiğinde üyelerinin kendilerini ölümü isteyerek kabul etme şeklinde ortaya çıkan yüksek sadakat duygusu gibi öznel özelliklere sahip olabilirler.⁷⁹

Calhoun ise milletin temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Sınırları olan bir toprak ve ya belirli bir nüfus ya da her ikisi,
- Bölünmezlik, milletin bir bütün olduğu kavramı,
- Egemenlik ya da en azından egemenlik ülküsü taşımak ve böylece özerk ve kendine yeterli olduğu varsayılan bir devlet olarak diğer milletlerle şekli eşitlik,

⁷⁶ Ernest Renan, "Millet Nedir", Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, s. 49-58.

⁷⁷ Stalin'e göre millet, tarihsel evrimle oluşmuş, ortak dil, toprak, ekonomik yaşam ve bir kültür topluluğu içinde ortaya konan ruhsal yapı temelinde kalıcı bir topluluktur. Detaylı bilgi için bakınız: Micheal Löwy, "Marksistler ve Ulusal Sorun", Çev. Bülent Aksoy, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=2&dsid=271&dyid=4179>, (05.03.2014).

⁷⁸ Hobsbawm, s. 19.

⁷⁹ Kellas, s. 2.

- Üstün bir meşruiyet kavramı,
- Halkın kolektif olaylara katılımı-millet mensubiyeti esasına göre seferber edilen bir nüfus,
- Doğrudan üyelik-her bir bireyin, milletin bir parçası oluşu ve bu bağlamda diğer üyelerle kategorik olarak eşit görülmesi,
- Dilin, paylaşılan inanç ve değerlerin, alışılmış pratiklerin bir birleşimini içerecek biçimde bir kültür içermesi,
- Zamansal derinlik-milletin, geçmiş ve gelecek nesilleri içerdiği ve ortak bir tarihi olduğu haliyle zaman içinde varolduğu anlayışı,
- Ortak mezhep ve ya ırk özellikleri ve
- Belli bir toprakla tarihi, hatta kutsal bağ.⁸⁰

Bu kadar çok özelliğin hepsinin bir millette bulunabileceği gibi, bunlardan birkaçının da milleti rahatlıkla tanımlayabileceğini belirten Calhoun, hem objektif hem de öznel unsurlara millet tanımında yer vermiştir. Ancak objektif öğeler, aslında milletlerin kendi iddialarıdır. Gerçekte milliyetçilik çok sayıda farklı şeyden söz etmek ve farklı iddialarla varolabilmek için uygun bir söylemdir.⁸¹

Milliyetçilik, icat edilen bir olgudur; ancak bu icat, modernleşme ile ortaya çıkan köklü bir isteğe, bir cemaate bağlanma talebine karşılık gelmektedir. Milliyetçilik, bu talebi biçimlendirir ve yönlendirir. Milliyetçiliğin icadı, köyden kent ekonomisine geçiş, kapitalizmin sosyal dinamikleri, endüstriyel hayat tarzı ve merkezileşen siyasi iktidara denk düşmektedir. Geleneksel cemaat yapısının dağılması ile atomlaşan bireyler, korkularını giderecek, birlikte yaşamaya yeni bir anlam kazandıracak ütopyalara açık hale gelmişlerdir. Devleti daha verimli kılmaya çalışan elitler ve devletle kitleleri birleştirmeye gayret eden aydınlar, “yeni bir cemaat” olarak millet olgusuna başvurmuştur. Milliyetçilik, elitler ve kitleler için bir kendini tanımlama aracı haline gelmiştir. Bu şekliyle millet, bireyin hayatını sürdürürken yaşlanabileceği bir toplumsal

⁸⁰ Calhoun, s. 6.

⁸¹ Calhoun, s. 7-8.

dünya sunmaktadır.⁸² Millete duyulan aidiyet, bireyin kendisini millet olgusuyla tanımlamasıdır. Buna da, "milli kimlik" denilmektedir.

Milli kimlik; birbirleriyle ilişkili, teritoryal, ekonomik, etnik, kültürel ve yasal-siyasal birçok etmeden oluşan karmaşık bir yapıya sahiptir. Kendi devletlerinde ifadesini bulsun ya da bulmasın, kolektif olarak paylaşılan anılar, mitler ve geleneklerin bir araya getirdiği bireyler arasındaki dayanışma bağına gösteren bu kavram, devletin yasal ve bürokratik nitelikli bağlarından tamamen farklıdır. Milli kimliğin inşası ise, "öteki" kavramının belirlenmesiyle mümkün hale gelmektedir. Milli, "biz" in mümkün olması için mutlaka bir "öteki"ye ihtiyaç vardır, eğer öteki yoksa da mutlaka oluşturulur ya da bulunur. Milli kimliğin kurgulanması ve oluşturulması sürecinde ötekilerden ayırt edilmesi ise, tarihsel ve geleneksel sembollerin kullanılması ve yeniden inşa edilmesiyle gerçekleşir. Milli kimliğin diğerlerine karşı tanımlanması ve inşa edilmesi, birkez gerçekleşen bir durum değildir. Hatta milli kimlikler, sürekli olarak yeniden üretilmektedirler. Milli kimlik temelde çok boyutludur. Milli kimliğin, içerdiği unsurların ve bunların anlamlarının zamanla değişime uğrayabileceği konusu göz ardı edilmemelidir.⁸³

Milliyetçiliğin, milli kimliği sürekli inşa eden ve gündelik hayatın somut pratikleri içinde sürekli ve rutin bir şekilde yeniden üretilen bir söylem olduğunun belirlenmesi, özneleri konumlandıran bu yeniden üretim süreci üzerinde durulmasını ve bu sürecin asıl olarak gerçekleştiği simgesel\söylemsel alana odaklanılmasını gerektirmektedir.⁸⁴ Bu simgesel alan ise millet kavramı üzerine yapılan tartışmalarda kendisini göstermektedir. Bu yüzden millet kavramının öğeleri önem arz etmektedir.

Bu çalışmada da milliyetçiliğin bir söylem olduğu üzerinde durularak, millet kavramının objektif öğeleri olarak literatürde kabul görmüş bulunan, etnisite, din, kültür ve tarihsel yönelim üzerinden tespitler yapılacaktır. Bunların aynı zamanda dış politika karar alma sürecinde aktif yer edinmesi ve karar vericinin davranışlarına etki eden sosyolojik faktörlerin içerisinde bulunması – ki milliyetçilik de sosyolojik faktörlerdendir - bu sayede dış politika-milliyetçilik ilişkisi daha rahat bir şekilde

⁸² Mümtazer Türköne, **Türk Modernleşmesi**, Ankara:Lotus Yayınevi, 2003, s. 202-203.

⁸³ Emre Gökalp, "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2007, s. 293-294.

⁸⁴ Gökalp, s. 281.

anlaşılabilecektir. Bu kavramların dış politika ve milliyetçilikle olan bağlarına ilişkin olarak tekrarlardan kaçınmak adına çalışmanın kuramsal çerçevesinin anlatıldığı bölümde noktalara yer verilmesi uygun görülmüştür.

1.1.3. Milliyetçilik Tipolojileri

Milliyetçilik literatüründe genel kabul gören iki milliyetçilik tipi bulunmaktadır: (i) Sivil-medeni milliyetçilik ve (ii) Etnik-soy temelli milliyetçilik. *Sivil milliyetçiliğin* en mühim vurgusu, yurtseverlik ya da vatanseverlik olgusudur. Sivil milliyetçiliğe göre millet, etnik temelden ziyade vatandaşlık temelinde tanımlanmakta ve bu milletin refahı, huzuru ve güvenliği için uğraşmak, milleti sevmenin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. *Etnik milliyetçilik* ise, milletin kurucu ögesi olarak etnisiteye vurgu yapmakta, milleti, etnik kökenine göre tarif etmektedir. Sivil milliyetçiliğin kapsayıcı ve açık yapısına karşın, etnik milliyetçiliğin dışlayıcı ve kapalı bir yapı ortaya koyduğu söylenebilir. Bu yüzden etnik milliyetçiliğe karşı olumsuz bir önyargı bulunmaktadır. Etnik milliyetçilik, tarihsel olamayan (Doğulu toplumlar) milletlerin çoğalmasıyla ve ortak köken, dil ve din gibi unsurların millet olmanın giderek tanımlayıcı unsurlar olmasıyla ortaya çıkmıştır. Etnik milliyetçilik, yayılmacı-saldırgan bir nitelik taşır. Sivil milliyetçilik ise, belirli bir toprak ve bu topraklarda yaşayanların güvenlik ve hakları ekseninde ifade edilmektedir. Siyasal olarak kapsayıcı ve kültürel olarak da tarafsız olan sivil milliyetçilik, bu çerçevede demokrasi, vatandaşlık ve özgürlük prensiplerinin kurulmasına müsait bir yapı arz eder.⁸⁵

1.1.3.1. Sivil-Etnik Milliyetçilikler

“Sivil Milliyetçilik” ile “Etnik Milliyetçilik” ayrımının bir diğer ismi ise, *Fransız tipi milliyetçilik* ile *Alman tipi milliyetçiliktir*. Bu isimlendirme, milliyetçiliğin Avrupa’da doğuşuna müteakip, iki ayrı yapı şeklinde örgütlenmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bir milletin üyesi olmak Fransa’da, kişisel açıdan verilen bir karar şeklinde kabul edilmekteydi. *Fransız tipi milliyetçilik*, milleti, tüm insanların ortak bir siyasi eylemi olarak betimlemekte ve teritoryal sınırları dikkate almaktadır. Devrimci bir düşünce olan milliyetçilik, milletin üyelerine yasal haklar tanımlamakta ve özgürlüklerini garanti altına almaktadır. *Alman tipi milliyetçilik* ise, milleti, ortak bir dili

⁸⁵ Y. Furkan Şen, “Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı ve Milliyetçilik”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 417-418.

paylaşan insanların oluşturduğu bir topluluk olarak algılamakta ve toprakları belirleyen sınırları önemsememektedir.

1776 gibi, millet ve milliyetçilik kavramları için yapılan tartışmalar bakımından erken sayılabilecek bir tarihte, Adelung Sözlüğü millet kavramını şöyle tanımlamaktadır: “Ortak bir kökene sahip olduğundan, ortak bir dili konuştuğundan ve daha kesin bir şekilde, karakteristik düşünce ve eylem biçiminden ve ya milli coşkusundan ötürü diğer halklardan ayrılan ve kendisine ait bir devlete sahip olan ya da birçok devlete dağılmış bulunan, bir ülkeye ait yerli halk.” Yani Alman milliyetçiliğine göre bir milleti meydana getiren asli unsur, siyasal bağlılık duygusu değil, ortak dil ve kültüre sahip olma inancıdır.⁸⁶ Fransız tipi milliyetçilik, sivil milliyetçilikle eşleşmekte ve millet kavramı, politik bağlılığa işaret etmekteyken; Alman tipi milliyetçilik, etnik milliyetçiliğe tekabül etmekte ve millet olgusu, ortak dil, köken, din ve kültür gibi kavramlarla ifade edilmektedir.

Sivil milliyetçilik ile etnik milliyetçilik arasında şüphesiz önemli farklar bulunmasına rağmen, bu farklılıklar hem nitel değildir hem de bu iki tip arasında tamamlayıcı ilişki kategorik ve mutlak bir ayırım yapmayı imkânsız hale getirmektedir. Çünkü her milliyetçilik, değişen oranlarda sivil ve etnik unsurları kendi bünyesinde taşımaktadır. Bazen sivil, bazen de etnik unsurlar, baskın olsa da, her milliyetçilik türü, sivil ile etnik tipin harmanlanmış halidir.⁸⁷

1.1.3.2. Modernist Milliyetçilik

Ayhan Akman etnik ve sivil milliyetçiliklerin dışında üçüncü bir milliyetçilik türü olan "Modernist milliyetçilik" kavramından söz etmektedir. Bu milliyetçilik türünde, milleti bir arada tutan unsur, ne vatandaşlık bağı ne de etnikliktir. Milleti tanımlayan temel kavram, topyekûn Batılılaşma hareketleridir. Modernist milliyetçilik ile sivil milliyetçilik arasındaki temel fark, ilkinin siyasal katılım konusundaki şüpheciliği ve isteksizliğidir. Modernist milliyetçilik, kökten kültürel dönüşümü gerekli kılan Batılılaşma amacına sıkı sıkıya bağlı olduğu için, yerel, geleneksel veya dini toplumsal kimlik ve taleplerin ifadesini sakıncalı ve tehlikeli görür. Etnik milliyetçiliğe benzer şekilde, siyasal katılım, Modernist milliyetçilikte ikincil öneme sahiptir. Asıl önemli

⁸⁶ Schulze, s. 152-153.

⁸⁷ Gökalp, s. 285.

olan konu, milli birlik ve beraberlik çerçevesinde toplumsal dönüşümün sağlanmasıdır. Modernist milliyetçilik için milli bütünlük, Batılılaşmış, laik ve türdeşlik ile gerçekleştirilen bir bütünlüktür. Türdeşlik üzerine inşa edilen dayanışma ve aidiyet ise güçlü, merkezi bir devleti hem kuramsal olarak tahayyül eder, hem de pratikte gerekli kılar. Modernist milliyetçilik için her türlü etnik, dinsel ve bölgesel talepler, Batılılaşmayı sekteye uğratabileceği için belli sınırlar içinde müsamaha gösterilir.⁸⁸

Milliyetçiliğin iki ayrı tipinden bahsetmek yerine, iki ayrı karakterinden (etnik ve sivil) bahsetmek, bu çerçevede daha yararlı gözükmeyle birlikte, yine de bu ayrım gereklidir. Sivil milliyetçilik, her ne kadar etnik unsurları bünyesinde barındırsa da, milleti teritoryal sınırlar ve politik bağlılıkla açıklaması bakımından etnik milliyetçilikten ayrılır. Etnik vurgu, millet inşası için gerekli bir harç olmakla birlikte, sivil milliyetçiliğin diğer nitelikleri onu farklı bir tipoloji olarak saymak için yeterlidir.

1.1.3.3. Batı-tipi ve Doğu-tipi Milliyetçilikler

Bir diğer milliyetçilik ayrımı, *Batı tipi* ile *Doğu tipi milliyetçiliktir*. Bu ayrımın ilk savunucusu, Hans Kohn'dur. Kohn'a göre milliyetçilik, Batı'da milli-devletin kurulmasından önce ortaya çıkan ve milli-devletlerin doğuşuna zemin hazırlayan bir siyasi akımdır. Doğu'da ise, özellikle İngiliz sömürgelerinde milliyetçilik, milli-devletin kurulmasından sonra ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Orta ve Doğu Avrupa'da milliyetçilik Batı Avrupa'dakine nazaran tarihsel açıdan daha geç ortaya çıkmış ve ortaya çıktığı süreçte faaliyet göstereceği bir siyasi çerçeve (ulus devlet) bulamamıştır. Batı Avrupa'da milliyetçilik, milli-devlet yapılanması içerisinde millet inşasına yönelirken; Orta ve Doğu Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik ise, tahayyül edilen bir "millet"e uygun bir vatan bulma ve ileride bir gün bu tahayyül edilen milletin siyasi bağımsızlığını kazanma çabasına girişmiştir. Böylece, Batı'daki milliyetçilik, vatandaşlığı, sosyal ve siyasi bir temel üzerine kurarken; Doğu milliyetçiliği, hatta onun en önemli temsilcisi olan Alman milliyetçiliğinin şahsında görüldüğü gibi, akılcı unsurları bir kenara itip, vatandaşlığı, doğal sayılan geleneksel kan ve statü bağlarıyla açıklamıştır.⁸⁹

⁸⁸ Ayhan Akman, "Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşılığı: Etnik-Sivil Kuramsal İkilemin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik", Ed. Tanıl Bora, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt IV, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2003, s. 81-90.

⁸⁹ Erözden, s. 105-106.

Batı tipi ve Doğu tipi milliyetçilik ayrımı üzerinde duran bir diğer düşünür, John Plamenatz'dır. Plamenatz'ın, Batı tipi ve Doğu tipi milliyetçilik ayrımı Kohn'un ayrımından çeşitli yönlerde farklılaşmaktadır. Batı tipi ve Doğu tipi milliyetçilikler ayrımı üzerinde duran Plamenatz, Doğu milliyetçiliği darken, homojen bir coğrafi alanı değil, sömürgeci ve emperyal Batı egemenliğine direnemeyen Slav, Asya ve Afrika uygarlıklarını anlatmaya çalışmaktadır. Balkan, Arap ve Çin milliyetçilikleri, buna örnek teşkil etmektedir. Plamenatz'a göre, Doğu milliyetçiliğini iki belirleyici red tanımlamaktadır: "Her şeye rağmen taklit edilmesi ve kendi kıstaslarına göre aşılması gereken yabancı tahakkümünün ve gaspının reddi; ilerlemenin önünde engel olarak kabul edilen, ancak kimlik işaretleri olarak çok değer verilen, atalardan kalma tarzların reddi."⁹⁰ Özellikle bu ikinci red, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde yapılan radikal devrimler neticesinde şekillenen Kemalist milliyetçiliğin, Doğu tipi milliyetçilik kapsamında ele alınabileceğini göstermektedir.

Bir başka husus olarak, Batı tipi milliyetçiliğin, tarihsel olarak erken bir dönemde milletleşme sürecini tamamlayan toplumlarda görüldüğü tespitinden bahsedilebilir. Bu milliyetçilik tipolojisi, kendilerinde bulunduğu inanılan milli yeteneklere bağlı bir özgüvene dayalı olarak, liberal ve barışçıl bir yaklaşıma sahiptir. Bunun tam zıddı olan Doğu tipi milliyetçilik ise, milletleşme olgusunun geç yaşandığı toplumlarda ortaya çıkar. Siyasi üstyapısı (milli devlet yapılanması) eksiktir ve bu üst yapıyı kurmaya çalışırken, milli kimliği, vatandaşlık bağına göre değil, soy bağına göre tanımlamaya yönelebilir. Özgüven eksikliği nedeniyle dışa karşı saldırgan ve yayılcı, içe karşı da baskıcı olması muhtemeldir. Ayrımı destekleyenlere göre bu iki milliyetçilik türü birbirleriyle kesinlikle uzlaşmaz karakterdedir.⁹¹ Ancak Erözden'e göre Batı tipi ve Doğu tipi milliyetçilikler içiçe geçmiş bir vaziyettedir. Batı tipi milliyetçilik olarak örneklendirilen Fransız milliyetçiliği, 1870 sonrası dönemde Doğu tipi milliyetçiliğin bütün özelliklerini göstermektedir. Dolayısıyla bu tür ayrımlar yerine, milliyetçiliğin fayda unsuruna odaklanması, meselenin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.⁹²

Süleyman Seyfi Ögün'de milliyetçiliği, Doğu tipi ve Batı tipi olmak üzere iki şekilde inceleyen düşünürlerdendir. Ögün'e göre Doğu tipi milliyetçiliğin Batı tipi

⁹⁰ Cristophe Jaffrelot, "Bazı Ulus Teorileri", Ed. Jean Leca, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev. Siren İdemen, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 63.

⁹¹ Erözden, s. 118.

⁹² Erözden, s. 121.

milliyetçilikten ayıran yedi temel özellikten bahsetmesi konuyu somutlaştırmak adına faydalı olabilir:

- Batı tipi milliyetçilik, politik oluşumun eseridir. Milli devlet projesi olarak doğar. Doğu tipi milliyetçilik ise, mevcut devlete karşı bir protesto eylemi olarak tezahür eder.
- Bu iki tarz milliyetçilik arasında tarihsel hareketlendiriciler farklıdır: Batı tipi milliyetçilikte temel hareketlendirici, Rönesans ve Reform'dur. Doğu tipi milliyetçilikte ise, toplumsal hareketlerin temelinde kültürel temaslar ve geçmişin yanılı yorumları bulunmaktadır.
- Batı tipi milliyetçilik de, çoğulcu ve açık bir toplum egemendir. Doğu tipi milliyetçiliğin taşıdığı anlam, kolektif iktidar, milli birlik ve yabancı egemenliğinden kurtuluş gibi temaları içerir.
- Doğu tipi milliyetçilik, dış kültürel etkilerden rahatsızdır. Bu toplumların aydınları, akılcılığın ve liberalizmin tezlerini reddederler ve kendi tarzlarındaki yerelci motiflerle bezeli milliyetçiliklerini oluşturmaya çalışırlar.
- Batı tipi milliyetçilik, etnik özelliklerinden arındırılmış ve akılcı amaçlarla desteklenmiş bir toplumsal birliğin karşılığı olan politik gerçekliği savunurken; Doğu tipi milliyetçilik ise, geçmişe dönük bir etnikliğin savunuculuğunu yapar.
- Batı tipi milliyetçilik, akılcıların iyimserliğini yansıtırken; Doğu tipinde ise, kötümserlik, kuşku, hatta aşığılık kompleksi egemendir.
- Batı tipi milliyetçiliğin toplumsal tabanında ekonomik olarak güçlü ve eğitimli orta sınıflar yer alırken; Doğu tipi milliyetçilikte ise, aristokrasi ve kitleler önemli yer işgal etmektedir.⁹³

Milliyetçilik tipolojilerine ilişkin yapılan çalışmalarda Batı tipi milliyetçiliğe “iyi”, Doğu tipi milliyetçiliğe ise “kötü” milliyetçilik olarak nitelemek yaygındır. Bunun sebebi Tanıl Bora'dan hareketle şu şekilde açıklanabilir:

⁹³ Süleyman Seyfi Öğün, **Türk Politik Kültürü**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s. 78-80.

Yerleşik-hakim global söylemde anakronik milliyetçilikle kastedilen, esasen, Batı Avrupalı olmayan milliyetçiliktir; tehlike oluşturan milliyetçilik odur. Batılı (Batı Avrupalı) milliyetçilik formu, medeni bir milliyetçilik tarzı olarak ayırt edilir. Tarihsel işlevini tamamladığı için, diyebiliriz ki tarihsel işlevini tamamlamaya (sönümlenmeye) yapısal olarak yetenekli sayıldığından, “milliyetçilik-olmayan bir milliyetçilik” gibi muamele görür. Mesele, fanatik, gayrı medeni, dolayısıyla gayrı nizami Doğulu (Alman, ama asıl Doğu Avrupalı\Balkanlı) milliyetçilik iledir. Doğulu milliyetçiliğin anakronikliğinin asli gerekçesi de, milliyetçiliğin gördüğü dünya-tarihsel işlevi tamamlayamamış (ve\veya buna yeteneksiz) olmasıdır.⁹⁴

Tablo 1
Etnik-Sivil Milliyetçilik ve Batı tipi-Doğu tipi Milliyetçilik ayrımlarına yönelik örneklendirme

	Batı Tipi Milliyetçilik	Doğu Tipi Milliyetçilik
Sivil Milliyetçilik	ABD, İngiltere, Fransa	
Etnik Milliyetçilik		Rusya, Çin, Almanya ve Arap Milliyetçiliği

Buraya kadar yapılan tartışmalarda Etnik ve Sivil Milliyetçilik ile Batı tipi ve Doğu tipi Milliyetçilik üzerinde duruldu. Her ne kadar, milliyetçiliğin tipolojisinden ziyade bir karakteri olduğu; bunun hem etnik ve sivil hem de Doğulu ve Batılı nitelikleri bünyesinde barındırdığı gözlemlense de, milliyetçiliğin tipolojik ayrımlarını yapmak gerekli görülmektedir. Çünkü milliyetçilik, her ülke ve toplumda aynı etkiyi göstermemektedir. İngiltere’deki milliyetçilik anlayışıyla, İran’daki milliyetçilik anlayışının aynı olduğunu söylemek zordur. Bu ayrımın temelinde, millet olgusunun, “yasal” çerçevede mi tanımlandığı, yoksa “etnik” bir tanımlamaya mı gidildiği sorusu yatmaktadır.

Aynı şekilde, erken dönemlerde milli bilincin ortaya çıkması sonucu gelişen milliyetçiliklerle geç dönemlerde çeşitli olayların (işgal, sömürge gibi) sonucunda gelişen milliyetçilikler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Tablo 1’de, vatandaşlığın hukuki bir çerçevede belirlendiği ve erken dönemlerde milletleşme deneyimleri yaşayan, ABD, Fransa ve İngiltere, *Sivil ve Batı tipi* milliyetçiliğe örnek olarak gösterilebilir. Vatandaşlığın etnik bir temelde inşa edildiği ve geç dönemlerde

⁹⁴ Tanıl Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, İstanbul: Birikim Yayınları, 1995, s. 17.

milletleşme başarısını göstermiş bulunan, Rusya, Çin, Almanya ve Arap milliyetçilikleri, *Etnik-Doğu tipi* milliyetçilikler olarak nitelendirilebilir.

1.1.3.4. Diğer Milliyetçilik Tipolojileri

Anthony D. Smith, sivil ve etnik ile Batılı ve Doğulu milliyetçilik ayrımlarına benzer bir tipoloji benimsemiştir. Smith'e göre milliyetçilikler, *toprağa bağlı* ve *etnik* olmak üzere ikiye ayrılırlar. Aynı zamanda bu ikili tipoloji, kendi içersinde de iki ayrı özelliğe sahiptir. Bu milliyetçilikleri şöyle ifade etmek gerekirse;

Toprağa bağlı milliyetçilikler;

- a) *Bağımsızlıktan önce*; bu tür akımlar önce yabancı yönetiminden kurtulmaya çalışacak, sonra da eskiden sömürge olan bu topraklar üzerinde yeni bir devlet-millet kurmayı deneyecektir. Bunlar, “sömürge karşıtı” milliyetçiliklerdir.
- b) *Bağımsızlık sonrası*; bu akımlar dağılmış etnik toplulukları, eskiden sömürge olan topraklar üzerinde kurulacak yeni bir devlette birleştirme amacını güderler. Bunlar, “bütünleştirici” milliyetçiliklerdir.

Etnik milliyetçilikler;

- a) *Bağımsızlıktan önce*, bu tür akımlar daha büyük bir siyasi birimden ayrılmayı ve yeni bir “etnisiteye dayalı” millet kurmayı amaçlayacaklardır. Bunlar, “ayrılıkçı” milliyetçilikler ya da “diaspora” milliyetçilikleridir.
- b) *Bağımsızlık sonrası*, bu tür akımlar, var olan “etnisiteye dayalı” milletin sınırları dışında kalan soydaşlarını ve onların yaşadıkları toprakları kapsayacak şekilde genişlemeyi ve daha büyük bir millet kurmayı hedefler. Bunlar, “irredentist” ya da “pan” milliyetçiliklerdir.⁹⁵

Milliyetçilik tipolojilerinden bir diğeri de, *kültürel ve siyasi milliyetçilik* ayrıımıdır. Bu ayırım, sivil ile etnik milliyetçilik arasındaki ayırımdan farklı olarak, milliyetçiliğin faaliyet sahasına ilişkin geliştirilen bir tipolojidir. Bu ayırımın başta gelen savunucusu

⁹⁵ Özkırımlı, s. 227.

John Hutchinson'dur. Hutchinson'a göre, milliyetçiliğin bağımsız bir devlet kurmak amacını taşıyan siyasi türünün yanında, ondan ayrı, hatta bazen ona rakip olarak ortaya çıkan kültürel bir türü de mevcuttur. Kültürel milliyetçiliğin gayesi ise, siyasi milliyetçilikten tamamen farklı olarak, toplumda geçerli olan manevi değerleri, milli değerler üzerinden yeniden şekillendirmektir. Kültürel milliyetçilik için önemli olan, milleti, diğer topluluk ve milletlerden ayırt etmek için zorunlu olan, tarihi, kültürel ve coğrafi faktörlere bağlı milli mirasın ortaya çıkarılmasıdır.⁹⁶

Milliyetçilik tipolojilerine ilişkin ilk çalışma, Carleton Hayes tarafından yapılmıştır. Hayes'in tipolojisi, "insancıl", "geleneksel", "jakoben", "liberal", "ekonomik" ve "kaynaştırıcı" milliyetçiliklerden oluşmaktaydı. Louis Snyder ise kronolojik bir tipoloji sunmuştur. Snyder'in tipolojisi şu şekildedir: 1815-71 Kaynaştırıcı milliyetçilik, 1871-1900 Dağıtıcı milliyetçilik, 1900-1945 Saldırgan milliyetçilik ve 1945-? Çağdaş milliyetçiliktir.⁹⁷ Snyder'in milliyetçilik tipolojisi, belirtildiği gibi milliyetçiliğin dönemsel gelişimini göstermektedir. Hayes'in tipolojisi⁹⁸ ise biraz daha farklıdır. Hayes, daha çok bir ideoloji olan milliyetçiliğin değişik görünümleri arasındaki farklılaşmayı ortaya koymaya çalışmıştır.

Milliyetçilik türlerine ilişkin sınıflandırmalar arasında üzerinde durulması elzem olan diğer bir isim de, Liah Greenfeld'dir. Greenfeld'in milliyetçilik tipolojileri iki ana gruba

⁹⁶ Erözden, s. 109-110.

⁹⁷ Anthony D. Smith, "Nationalism and Historians", Ed. Gopal Balakrishnan, **Mapping the Nations**, London: New Left Review, 1996, s. 182-184 Aktaran Özkırımlı, s. 60-61.

⁹⁸ Hayes'in milliyetçilik tipolojileri şunlardır:

İnsancıl Milliyetçilik: Bilimsel kalitede demokrasinin uygulanmasıyla gerçekleşecek milliyetçiliktir. Bilimsel kalitede demokrasi, politikacıların tasallutundan arındırılmış; bilimsel denetim ve gözetim altında gelişen demokrasidir.

Geleneksel Milliyetçilik: Muhafazakâr ideolojiden gücünü alan milliyetçiliktir. Millet, yasal, siyasi ve toplumsal yaşamda, geleneksel ve organik bir topluluğun ortak kaderi ve sürekliliği adına var olan bir olgudur. Muhafazakâr düşüncülere göre millet, eşit vatandaşlardan oluşan bir topluluk olmaktan ziyade, hiyerarşik düzenin bulunduğu organik bir topluma işaret eder.

Jakoben Milliyetçilik: Jakoben milliyetçiliğin temelinde bir vatan, anayurt düşüncesi yer almaktadır. Azınlık bir grubun, kendi benimsediği bu düşünceyi egemen kılmak amacıyla mevcut yönetime bunu dikte etmeye çalışan milliyetçiliğe verilen isim, Jakoben milliyetçiliktir.

Liberal Milliyetçilik: Milliyetçiliğin ilk ortaya çıktığı biçimdir. Self-determinasyon düşüncesine ve liberal felsefeye dayanır. Açık örneklerinden biri, Amerikan Başkanı Wilson'un Birinci Dünya Savaşından sonra ileri sürdüğü görüşlerdir. Ulus-Devletlerin egemenlik prensibine sıkı sıkıya bağlı kalmakla birlikte, vatandaşların her türlü siyasi, sosyal ve ekonomik haklarının garanti altına alınmasına ilişkin görüşlerden oluşur. Anayasal hükümetler, bireysel hak ve özgürlükler ve demokrasi, liberal milliyetçiliğin olmazsa olmaz koşullarıdır.

Ekonomik Milliyetçilik: Milliyetçiliğin daha geriye itilmiş olduğu toplumlarda bile güçlü kökleri bulunmaktadır. Emperyalizm ve kapitalizm karşısında ekonomik özgürlüklerin savunulması, ekonomik milliyetçiliktir.

Kaynaştırıcı Milliyetçilik: Millet kavramının temelinde sivil ve teritoryal unsurlar bulunmaktadır. Etnik farklılıklar olsa bile, milliyetçilik, bir toplumda siyasi bütünlüğü sağlayan ve millet olgusunu ortaya çıkaran bir ideolojidir. Bu bütünlüğün sağlandığı yerlerde, Kaynaştırıcı milliyetçilikten bahsedebiliriz. Detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Maksut, "Milliyetçilik Türleri ve Türkiye'de Milliyetçilik", http://www.islamvehayat.com/makale_yazdir.php?Yazi_id=781, (21.04.2014).

ayrılmaktadır. Bunlar, *bireyselci-özgürleştirici* ile *kolektivist-otoriter milliyetçiliklerdir*. Bunların yanı sıra milliyetçilik milli kolektivizme mensubiyet açısından da *vatandaşlık* ve *etnik bağ* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Vatandaşlık bağı bağlamında milliyetçilik, gönüllülük esasına dayalı ve herkese açık bir kavramken; etnik bağ temelinde milliyetçilik, bireylere genetik olarak geçmekte, sonradan kazanılmasının imkânı bulunmamakta ve değiştirilememektedir.⁹⁹

Tablo 2
Greenfeld'in Milliyetçilik Tipolojileri

	Bireyin milli topluluğa <i>vatandaşlık bağı</i> ile bağlı olması	Bireyin milli topluluğa <i>etnik bağ</i> ile bağlı olması
Bireyselci-özgürleştirici	ABD, İngiltere (I. Tip)	
Kolektivist-otoriter	Fransa (II. Tip)	Almanya, Rusya ve Türkiye (III. Tip)

Kaynak: Şen, a.g.e., s. 423.

Greenfeld'in milliyetçilik türleri incelendiğinde, bir millet eğer vatandaşlık temelinde ele alınacak olursa, birinci tip milliyetçilik ortaya çıkacaktır (bireyselci-özgürleştirici ve vatandaşlık). ABD ve İngiltere, birinci kategoride yer alan devletlerdir. Bu iki devlette de milletin üyesi olmak, Anayasa'ya bağlılık yemini ve vatandaşlıkla ilişkilidir. Vatandaşlık bağı ile tanımlanan milletin her bir üyesi özgürdür. Bir millet adına milliyetçilik yapıldığında ve bireyin teorik olarak var olan o milletin temsilcisi olduğu savunulduğunda, eğer bu durumun sosyolojik ve siyasi arka planı yoksa ikinci tip milliyetçilik (kolektivist-otoriter) doğar. Fransa'da milliyetçilik, otoriter ve kolektivisttir, ama milletin üyesi olmak vatandaşlık bağı ile gerçekleşmektedir. Bunun dışında kolektivist-otoriter milliyetçiliklerde milletin üyesi olmanın bir diğer kriteri de, etnisitedir. Bu durum, en sıkıntılı milliyetçilik yapısının ortaya çıkmasına neden olmaktadır, zira ortaya çıkan milliyetçilik ırkçılığa doğru rahatlıkla yönelebilmektedir. Bu tip milliyetçilikler ise, Almanya, Rusya ve Türkiye'de görülmektedir.¹⁰⁰

James G. Kellas'a göre milliyetçilik türlerinin çoğu, etnisite ve millet arasındaki girift ilişkiyi ya da nitelik farklılığını, siyaset, ekonomi ve kültür alanlarında meydana gelen

⁹⁹ Şen, a.g.e., s. 422.

¹⁰⁰ Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard: Harvard University Press, 1992, s. 11., Şen, s. 423.

değişimler ile açıklamaya çalışmaktadır.¹⁰¹ Bu bakış açısından hareketle Kellas, milliyetçiliği üç gruba ayırmaktadır. Bunlar; etnik, sosyal ve resmi milliyetçilikler.¹⁰² *Resmi milliyetçilik*, vatanseverliğe tekabül etmekte ve “milli egemenlik” kavramının uluslararası alanda savunulmasında kullanılmaktadır. Etniklik ve kültürel özellikler dikkate alınmaksızın, vatandaşlık hukuku çerçevesinde tanımlanan millet temelinde yapılanan bir devlet milliyetçiliği görünümündedir. Vatanseverliğe dayalı, kültür ve etniklik vurgusunun zayıf olduğu bir milliyetçilik formudur. Dolayısıyla katılıma da açıktır. *Sosyal milliyetçilik* ise, kendisini sosyal bağlarla ve ortak kültürle tarif eden milletlerin milliyetçiliği olarak ifade edilebilir. Ortak milli kimlik, topluluk ve kültür vurgulanır; dışarıdan herhangi bir fert bu unsurları içselleştirdiğinde ya da kabul ettiğinde kolaylıkla o milletin bir üyesi olabilir. Ortak ırk özellikleri şart değildir. Sosyal milliyetçilik, etnik milliyetçiliğe nazaran daha kapsayıcı bir milliyetçilik algısıdır. *Etnik milliyetçilik* ise, milletlerini topluluk isimleriyle adlandırmakta ve doğuştan bu özellikleri taşımayanları dışlamaktadır. Genellikle ortak ırk özelliklerine dayalıdır. Etnik milliyetçilik, dışarıya kapalı bir yapı ortaya koyar. Dışarıdan kimse ne grubun kültürünü benimseyebilir ne de onlarla doğuştan gelen ortak özellikleri bünyesinde barındırabilir. Siyonizm, bu milliyetçilik türünün en açık örneği olarak gösterilmektedir.¹⁰³

1.1.4. Dış Politika Ve Dış Politika Analizi Kavramları

1.1.4.1. Dış Politika

Dış politika kavramı, realist ve liberal okullar tarafından farklı şekilde tanımlanmaktadır. Realizme göre, dış politika, devletlerin diğer devletlere ve uluslararası sisteme yönelik olarak ürettiği karar, davranış ve hedeflerin bütünü olarak adlandırılmaktadır. Dış politika kararlarını, devletlerin resmi kurumları tayin eder. Dış politikada temel hedef, milli çıkarları, milli egemenlik ve milli bütünlüğü gerçekleştirmektir. Devlet sınırlarının dışına yönelik olarak planlanan davranışların bütünü olan dış politikanın, diğer devletler, uluslararası/bölgesel örgütler ve uluslararası sistem üzerinde etkisi bulunmaktadır.¹⁰⁴ Liberallere göre dış politika, Farrands’ın da belirttiği üzere, sosyal bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Dış politikanın sosyal bir

¹⁰¹ Kellas, s. 44-45.

¹⁰² Kellas, s. 3-4.

¹⁰³ Kellas, s. 4-48.

¹⁰⁴ Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, Ankara: Nobel Yayınevi, 2012, s. 16.

süreç olarak ifade edilmesinin nedeni, karar vericilerin, dünya hakkındaki algılarını, beklentilerini ve tasavvurlarını, demokratik bir süreç içerisinde, dış politikaya yansıtma amaçlarıdır. Bu çerçevede, dış politika kararları, devletlerden ziyade karmaşık ve örgütlü sosyal sınıflar ve gruplar tarafından alınmakta ve bunlar arasındaki etkileşim neticesinde dış politika ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁵

Realist ve Liberal bakış açıları dışında, dış politika kavramı ile milliyetçilik ve milli kimlik kavramları arasındaki ilişkiyi ifade edebilecek bir yaklaşımın, David Campbell tarafından ortaya konulduğu görülmektedir. Campbell'a göre dış politika, milli kimlik ve sınırların yeniden üretildiği söylemsel stratejilerdir.¹⁰⁶ Bu şekilde kimlik ve dolayısıyla kimliği inşa eden milliyetçiliğin dış politika kavramı tarafından üretilmesi ve bunun söylemlerle şekillendirilen bir süreç olması, dış politika kavramı ile milliyetçilik arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Dış politika, devletlerin uluslararası sistem içinde yetkili organ ve temsilcileri aracılığı ile diğer devletlere yönelik olarak izledikleri siyaset ve davranışlarıyla karşılıklı etkileşimlerini kapsamaktadır.¹⁰⁷ Bu etkileşimler, devletin içinde bulunduğu iç ve dış koşulların karmaşık atmosferinde oluşturulmaktadır. Uluslararası İlişkilerin, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında değişen doğası, iç ve dış ortamların dış politikaya etkileri konusunda kesin bir ayırım yapılmasını güçleştirmiştir.¹⁰⁸ Bundan dolayı dış politikanın ulusal ve uluslararası düzeydeki faktörleri de kapsayan geniş bir çerçeve doğrultusunda alınan kararlar olduğu söylenebilir.

Dış politika kararları, normalde, anayasada belirtilen karar yapılarında veya karar birimlerinde¹⁰⁹ yer alan bireylerce alınmaktadır.¹¹⁰ Realistler, karar sürecine sadece resmi devlet kurumlarını dâhil ederken; liberaller, devlet-içi aktörleri (siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları gibi) bu sürecin bir parçası olarak görmektedirler. Yine de karar

¹⁰⁵ Selahaddin Bakan, "Foreign Policy in the Light of Theories", **Dış Politika-Foreign Policy**, 1999, s. 6-25, <http://www.foreignpolicy.org.tr/documents/periodicals/vol23.pdf>, (11.03.2016).

¹⁰⁶ Campbell, s. 69.

¹⁰⁷ M. Fatih Tayfur, "Dış Politika", Ed. Atilla Eralp, **Devlet ve Ötesi, Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 73. (sayfa aralığı 73-105)

¹⁰⁸ Clarke ve White, s. 6.

¹⁰⁹ Otoriter bir yönetimin olması durumunda lider, dış politika için tek başına karar verir. Demokratik bir yönetimin olması durumunda ise dış politikayı yürütmekle görevli kurumlar, -genellikle Dışişleri Bakanlığı- tarafından kararlar alınır. Ancak Dışişleri Bakanlığınca alınan kararlar, bürokratik bir yapı içerisinde alındığı için karmaşık süreçlerin sonunda ortaya çıkar.

¹¹⁰ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Filiz Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 192.

yapılarındaki farklılaşmalar, genellikle oluşacak karar sürecinin işleyişini ve dış politika kararlarının kendisini değiştirmektedir.

1.1.4.2. Dış Politika Analizi

Diğer yandan *dış politika analizi*, dış politika kararlarını, kimlerin, hangi sebeplerden ötürü ve hangi koşullar altında aldığını incelemektedir. Dış politika analizinde karar vericilere, kararın kendisine ve karar verme sürecine odaklanılmaktadır. Bu bağlamda, akademisyenler, karar verme sürecinde rol alan aktörlerin kimler olduğunu tespit etmeye, bu kişilere gelen bilgilerin niteliğine ve niceliğine, karar verme sürecinin hangi aşamalarda işlediğine, hangi unsurların karar vericileri etkilediğine, karar vericilerin hangi çevrelerin etkisi altında bu kararları aldığını ve birbirlerini etkilemek için hangi kurallara uyduklarına bakmaktadırlar.¹¹¹ Bu yaklaşıma göre herhangi bir devletin dış politikasını çözümleyebilmek için, devletlerin rasyonel kar-zarar hesaplarının yanında, siyasal sistem ve karar alıcıların kişisel özellikleri de dikkate alınmaktadır.

Dış politika analizi, uluslararası ilişkiler ile iç politika çalışmalarının birbiri ile ilişkili hale gelmelerine yardımcı olmaktadır. Çünkü dış politika analizinde, karar verme süreci ve karar vericiler üzerine etki eden ulusal ve uluslararası faktörler incelenmektedir. Buna ilaveten karar verme teorileri de devletlerin karar verme süreçlerini inceleyerek, karar vericilerin söz konusu kararları “neden” aldıkları konusunda teorik bir çerçeve sunmaya çalışmaktadır.¹¹² Uluslararası İlişkiler disiplinindeki belirgin dört önemli kuram olan Realizm, Liberalizm, Marksizm ve Konstrüktivizm (İnşacılık), dış politika analizi üzerinde de etkisini göstermektedir¹¹³.

Dış politika analizi yaklaşımının başlıca iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, dış politikayı karar alıcılar tarafından alınan bir kararlar bütünü olarak görmesidir. İkinci özelliği ise, rasyonel insan kavramını reddederek, insanı psikolojik ve sosyolojik bakımdan koşullanmış biçimiyle anlamaya çalışmasıdır.¹¹⁴ Yani dış politika karar alıcıları, karar alma sürecinde sadece ulusal ve uluslararası ortamlardan gelen

¹¹¹ Efegil (a), s. 85.

¹¹² Mustafa Yetim ve Rıdvan Kalaycı, “Dış Politika Karar Verme Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi II: İsrail, İran, Rusya ve Çin”, Ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1**, Ankara: Nobel Yayınları, 2012, s. 139.

¹¹³ Metin Aksoy ve Murat Çemrek, “Türk Dış Politikasında Din Olgusu”, Ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2012, s. 668.

¹¹⁴ Clarke ve White, s. 11-12.

baskı, destek, talep ve benzeri girdileri değil, aynı zamanda kendi dünya görüşlerini, milli çıkar anlayışlarını, hedeflerini ve algılamalarını da dikkate alırlar.¹¹⁵

Dolayısıyla dış politika analizi, ulusal ve uluslararası etmenlerin yanında, devlet adına hareket etmekte olan karar vericilerin ideoloji, güdü, değer, kişilik yapısı ve bilişsel süreçlerini de göz önünde bulunduran geniş bir analiz çerçevesine sahiptir. Makro yaklaşımların aksine dış politika analizi, devletin karar alma sürecine ve devletin uluslararası sistemle olan ilişkisinin çeşitli boyutlarına odaklanarak, uluslararası ilişkilere “mikro” düzeyde açıklama getiren bir yaklaşımdır.¹¹⁶

Özetlemek gerekirse, ister yönelimler, ister planlar, isterse de davranışlar olarak anlaşılın, dış politika, belirli bir ortam içerisinde oluşmaktadır. Bu ortam ne oranda karmaşık, sınırlarının belirlenmesi ne oranda güç olursa olsun, dış politika analizi açısından, yeterli derecede tanınmasının büyük önemi vardır.¹¹⁷

Dış politika analizinde dış politika kararlarının verilmesini dört farklı grup/faktör veya çevre veya ortam, yani uluslararası, ulusal (devlet-içi faktörler), psikolojik ve sosyolojik çevreler içerisinde incelemek mümkündür. Bu faktörleri ayrıntılı olarak ele alan akademisyenler, dış faktörlerin veya *uluslararası ortamın* içersine uluslararası sistemin yapısını, büyük devletlerin politikalarını, devletlerin birbirlerine bağımlılıklarını, bölgesel gelişmeleri, uluslararası ve bölgesel örgütlerin yaklaşımlarını, uluslararası hukuku, diğer devletlerin dış politikalarını; *iç faktörler* arasına, bürokratik birimleri, devletin güç unsurlarını, medya, çıkar gruplarını, kamuoyu, sivil toplum kuruluşlarını, rejimi vb. faktörleri; *psikolojik faktörlerin* arasına, karar verici liderlerin algılama kapasitelerini, önyargılarını, bilişsel kapasitelerini, kişilik yapılarını, eğitimlerini, siyasal tecrübelerini, inanç sistemlerini, psikolojik durumlarını; son olarak *sosyolojik ortam* ise, dış politika kararının alındığı ülkenin tarihini, siyasal kültürünü, toplumsal değerlerini, milliyetçilik ve kimlik gibi faktörlerini dâhil etmektedirler.¹¹⁸ Burada sosyolojik faktörlerden milliyetçiliğin dış politika yapımı sürecine etkisi incelenecektir.

¹¹⁵ Ramazan Gözen, “Türkiye’nin 1. Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları”, Ed. İhsan Dağı, **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**, Ankara: Siyasal Kitapevi, 1998, s. 179.

¹¹⁶ Clarke ve White, s. 3.

¹¹⁷ Sözmezoğlu, s. 150-151.

¹¹⁸ Efeğil (a), “Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”, s. 86-87.

1.2. Teorik Çerçeve: Dış Politikada Milliyetçiliğin Etkisi

Dış politika ile milliyetçilik olguları birbirlerine içkin kavramlar olmasına karşılık, aralarındaki girift bir ilişki söz konusudur. Bu noktada milliyetçiliğin herşeyden önce, hem milli devletlerin vücut bulmasında, hem de uluslararası sistemin yapılandırılmasında önemli işlevler üstlendiğine dikkat çekmek gerekir. Fransız İhtilali sonrası siyasal anlamda doğan milliyetçilik, ortaya çıkmasına müteakikben Avrupa sisteminin ve haritasının şekillenmesindeki en önemli faktör haline gelmiştir. I. Dünya Savaşına giden süreçte Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun varisi Arşidük Ferdinand'ın milliyetçi bir Sırp tarafından öldürülmesi, savaşın fitilini ateşlemesinin yanı sıra birlikte devletler için en önemli tehdidin milliyetçilik olduğunun da bir göstergesi olmuştur.¹¹⁹ Savaş sonrası milliyetçilik ateşinin sönmediği, aksine güçlenerek yeni ve daha büyük bir savaşa yol açtığı görülmektedir. Milliyetçilik, yaşanan savaş ve çatışmalarda önemli bir faktör olarak rol oynamıştır. Soğuk Savaş sona erdikten sonra etnik milliyetçilik, Yugoslavya, Çeçenistan ve Irak gibi çeşitli bölgelerde savaşların ve çatışmaların yaşanmasında temel neden olarak görülmektedir. Milliyetçilik, günümüzde yaşanan çatışmaların açıklanmasında da anahtar bir kavramdır. Arap-İsrail savaşı ya da Kıbrıs'ta yaşanan iç çatışma, bu durumun birer örnekleridir. Dolayısıyla hala günümüzde dünya politikasını şekillendiren başlıca unsurlar arasında milliyetçilik yer almaktadır.

Birçok kavram ve onların eylem alanına yansımaları olan toplumsal hareketler, en hızlı devrelerini yaşadıkları zamanlar genelleştirildikten sonra genellikle tarih kitaplarının malı oldukları halde, milliyetçilik, 19. yüzyılın ardından, 20. yüzyılda da ikinci yarısında büyük bir atılım yapmıştır. Özellikle az gelişmiş ülkelerin hem iç, hem de dış politikalarını etkileyen kavramlar arasında milliyetçilikten daha güçlüsü olmadığını söylemek mümkündür.¹²⁰

Dış politika kavramını açısından bakıldığında ise aslında bu kavramın muhteviyatının büyük ölçüde milliyetçi ideoloji tarafından oluşturulduğu rahatlıkla anlaşılacaktır. Mesela, Türk dış politikası, Rus dış politikası ya da Amerikan dış politikası tamlamalarına bakıldığında, bu tamlamaların içerdiği “Türk”, “Rus” ya da “Amerikan” ve “dış” sıfatları vasıtasıyla bu alanda yapılacak çalışmaların milliyetçiliğin sınırları

¹¹⁹ Marijke Breuning, *Foreign Policy Analysis A Comparative Introduction*, New York: Palgrave Macmillan, 2007, s. 14-15.

¹²⁰ Oran, *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli*, s. 19.

içersine yerleştirir. “Dış ilişkiler” in içerdiği dışlayıcı yaklaşımı anlamak kolaydır, ancak “uluslararası” terimini ise, milliyetçi ideolojinin kurucusu olduğu “ulus”lar olmaksızın tanımlamak çok zordur. Uluslararası ilişkiler disiplininin sahip olduğu isimle bile milliyetçi bir söylemin kurulduğu bir alan olduğu söylenebilir.¹²¹ Zeynep Dağı’ya göre de, dış politika kavramı, millet inşa etme ve milli kimliğin pekiştirilmesine vesile olan bir araç olma hüviyetindedir.¹²² Aynı zamanda dış politika, “biz” ve “onları” tanımlamak ve ayırtırmak için de kullanılmaktadır. Bu durum sınır kavramının devletlerarasındaki ilişkilerde üstlendiği role benzemektedir. Sınırlar, devletleri nasıl ki birbirinden ayırıyorsa, dış politika da, milli kimliği dışarıda temsil etmesi bağlamında ulusları/milletleri birbirlerinden ayırmaktadır.¹²³ Tüm bunlardan hareketle, milliyetçiliğin, dış politika kavramının doğasında yer aldığı söylenebilir.

Alpkaya’ya göre herhangi bir devletin dış politikasında milliyetçilikten söz etmek ile o devletin “milliyetçi bir dış politika” izlediği ya da izlemediği kastedildiğinde yanıltıcı sonuçlar ortaya çıkabilir. İdeolojiler de, aynı insanlar gibi, kendi haklarında söyledikleriyle açıklanamazlar. Bu yüzden, milliyetçi söylemin unsurlarından yola çıkılarak, bundan azade olduğu varsayılan devletlerarası ilişkiler alanında bunların varlığını araştırmak, örneğin Türkiye’nin sınırları dışındaki soydaşlarına yönelik politikası nedeniyle milliyetçi bir dış politika izleyip izlemediğini tartışmak, “milliyetçi” bir yanılsamaya işaret eder. Ona göre bunun iki temel nedeni vardır:

İlk olarak, milliyetçilik, herhangi bir devlet için, zaten mevcut devletler sisteminde yer almanın gereğidir; bu sistemde yer almış, alan ya da alacak olan her devletin temelinde milliyetçiliğin bir olumlama vardır. Bu olumlama, üzerinde yaşayanlar adına egemenlik yetkilerini kullandığı bir toprak parçasında kurulu her devletin, bir diğeri ile karşı karşıya geldiği her an tekrarlanır. Devlet başkanının, nezdinde atanan büyükelçileri kabul etmesi gibi olağan diplomatik ilişki pratiklerinden, kuvvet kullanma gibi kritik siyasal kararlara kadar her türlü eylem ve işlem bu olumlamanın tekrarıdır. İşte tam da bu nedenle, dış politika alanı, milliyetçi söylemin etki alanına giren, ya da onun taşıdığı değil, tam aksine kurulduğu alandır. Ve burada kurulan söylem, sadece diğer devletleri değil, aynı zamanda içeriği, bizi hedefler. Sınırların dışında kalan ötekilerle bizim adımıza kurulan her

¹²¹ Alpkaya, s. 155.

¹²² Zeynep Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika, Rusya’nın Dönüşümü**, İstanbul: Boyut Kitapları, 2002, s. 142.

¹²³ Dağı, s. 58.

temas, bizi “Biz” olarak yeniden kimler. İkinci neden ise dış politika kavramının kendisinde aranmalıdır. Çok genel olarak dış politika, ulus-devletlerden oluşan bir sistemde, her devletin, hem kendi varlığını hem de belirli sınıf ve grupların çıkarlarını korumak amacıyla yürüttüğü ilişkiler olarak tanımlanabilir. “Kendi varlığını korumak”, bu alandaki yaygın ve yanlış ön kabulün aksine, sadece diğer devletlerden ya da devletler sisteminden gelen tehditlere karşı değil, ama en az bunun kadar, içeriden gelen ve bazısı devletler sistemine yönelebilecek ölçüde tehlikeli olabilen tehditlere karşı diğer devletlerin desteğini almayı ve devletler sisteminden beslenmeyi ifade eder.¹²⁴

Özetlemek gerekirse, milliyetçilik ve dış politika birbirlerinden ayıramayacak ölçüde içiçe geçmiş kavramlar olarak ifade edilebilir. Devletlerin, uluslararası sistemde yer almaları ve diğer devletlerle olan ilişkileri sırasındaki bütün teamüller ve ritüeller milliyetçiliğe ilişkindir. Bunun dışında dış politika kavramının içerdiği anlamlardan biri ve en önemlisi olan, “varlığını devam ettirme” hususu nedeniyle milliyetçilik, hem iç, hem de dış düşmanlara karşı dış politikanın yapım sürecinde kendisini göstermektedir.

Realizm, öncelikli ve önceliği olmayan konular ayrımı yaparak, kimlik, milliyetçilik ve dış politika ilişkisine atıfta bulunmaktadır. Kimlik meselesi, “öncelikli konu” alanına giren “milli varoluş” sorunsalını içermektedir. Milli varoluş konusu, devletlerin, uluslararası sistem içinde varlıklarını devam ettirme ve bu varlığa yönelik tehditlere karşı koyması hasebiyle milliyetçilik-kimlik olgusuyla yakından ilgili olup, bu olgu, dış politika vasıtasıyla hayata geçirilmektedir.¹²⁵ Yine realist geleneğe göre, devletler, dış politikada, güç ve milli çıkar ekseninde hareket etmektedirler. Bloom’a göre, milli çıkar kavramı, milli kimlik tarafından şekillendirilebilmekte, devletler, milli çıkar bağlamında milli kimliklerini pekiştirip tahkim edebilmektedirler.¹²⁶

Milliyetçilik, milli çıkar ve milli değerlerin, siyasal alanda öncelik kazanmasına dayalı bir düşünce sistemini belirler. Milli çıkar ve milli güvenlik kavramlarının, hem taşımış oldukları “milli” sıfatıyla, hem de muhteviyatları (çıkar ve güvenlik kavramlarının bir milletin varlığını devam ettirecek niteliklere sahip olması düşüncesi) gereği milliyetçilik dışında düşünülmesinin mümkün olmadığı söylenebilir. Bundan dolayı dış politika

¹²⁴ Alpkaya, s. 156-157.

¹²⁵ Dağı, s. 55.

¹²⁶ William Bloom, **Personal Identity, National Identity and International Relations**, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 90.

kavramı, milliyetçilik ekseninde inşa edilen, sürdürülen ve yenilenen bir kavramdır. Bu açıklamalardan sonra şöyle ifade etmek gerekirse, dış politikanın içerisinde milliyetçiliği araştırmak ve bunu ayrıştırıp açıklamaya çalışmak hem dış politikanın, hem de milliyetçiliğin doğası gereği zor görünmektedir. Burada, milliyetçiliğin dış politikanın formüle edilmesinde *nasıl bir işlev üstlendiği sorusunun cevabını aramak*, milliyetçilik ile dış politika arasındaki girift ilişkiyi açıklamak bağlamında daha yararlı ve açıklayıcı olacaktır.

Dış politikanın yapım sürecinde milliyetçiliğin üstlendiği işlevleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

- İdeoloji olarak milliyetçilik,
- Meşrulaştırma aracı olarak milliyetçilik,
- Milliyet kavramına ilişkin faktörlerin, uluslararası alanda özerk bir hüviyet oluşturması bağlamında milliyetçilik.

Yukarıda belirtilen dış politikanın formülasyonunda milliyetçiliğin üstlendiği işlevleri sırasıyla açıklamak gerekmektedir.

1.2.1. İdeolojik Rol

Milliyetçilik *bir ideoloji olarak* dış politikanın formülasyonunda önemli işlevlere sahiptir. İdeolojinin dış politikanın oluşması aşamasında çeşitli şekillerde etkisi bulunmaktadır. Bazen devletlerin sahip oldukları ideolojiler (ideolojik devletler) hem iç hem de dış politikayı tayin edebilir, bazen devletler belirli dönemlerde ideolojik davranışlar gösterebilir, bazen de karar vericilerin ideolojik tutumları dış politikalarına yansiyabilir.

Dijkink'e göre, bir olgu olarak dış politika, belirli bir yaşam tarzını, kültürü ve ideolojiyi empoze eden bir araç ya da bu amaç çerçevesinde yürütülen eylemler olarak tanımlanabilir.¹²⁷ Holsti'ye göre ideoloji, dış politikanın açıklanmasında temel kavramlardan bir tanesidir. Dış politikanın planlanmasında ideoloji, milli roller, imajlar, manevi ve ahlaki inançların inşa edildiği entelektüel bir çerçeve sunar. Micheal Hunt da,

¹²⁷ Gertrand Dijkink, *National Identity and Geopolitical Vision: Maps of Pride And Pain*, London: Routledge, 1996, s. 5.

Amerikan dış politikası hakkında, “ideoloji, uluslararası meselelerde Amerika’nın genel duruşunu ve davranışlarını açıklayan bir olgudur.” diyerek, ideolojinin dış politikadaki yansımalarını ifade etmektedir. Kissinger da, bu fikri destekleyecek bir şekilde, Amerika’nın ister Dünya Savaşlarında isterse de bölgesel çatışmalar da olsun, hiçbir zaman çıkarları için savaşmadığını, aksine bu durumlarda ilkeleri (ideoloji) için savaştığını belirtmiştir.¹²⁸

Schonberg’e göre ideolojik devletler, dış politika yapımı sürecinde, ideolojik inanç ve tutumlarını tümüyle yansıtır. Böylece ideoloji, politik tutum ve davranışları belirler. Bu tarz devletlere örnek olarak Nazi Almanyası, SSCB ve İslam Devrimi sonrası İran’ı örnek olarak verebiliriz. Günümüzde ise ABD, Japonya ve Türkiye, ideolojik devletlerden en bilinenleridir. Çünkü bu ülkeler, siyasal kültürlerini bir ülkü çerçevesinde belirleyip, buna uygun milli kimlik inşasında bulunup, devlet politikalarında bu ideolojilerini yansıtmaktadırlar.¹²⁹ Özellikle SSCB’nin çökmesinden sonra Doğu Bloğu ülkelerinde ideoloji anlamında komünizmin yerini milliyetçiliğin almasıyla, bu ülkelerin iç ve dış politikalarını milliyetçilik şekillendirmiştir.¹³⁰ Bu durum post-komünist ülkelerde; Rusya’nın Çeçenistan’la yaşadığı savaşta, Yugoslavya’nın parçalanması sırasında, Sırbistan, Bosna ve Kosova’da yaşanan çatışmalarda, milliyetçi ideolojinin, komünizmin yerini alması sonucunda görülebilmektedir.¹³¹ Böylece bu ülkelerin izledikleri dış politikalarda da, ideolojik yansımalar rahatlıkla anlaşılabilir.

Diğer taraftan millet, ideolojik bir yansıma değildir, kültürel bir bütünlüktür; aynı dili, kökeni, tarihi ve sanatı paylaşan ve birbirlerine bu bağlarla sıkı sıkıya bağlı olan insan grubudur. İdeolojiler, politika yapımındaki etkin idealler olarak tanımlanır. İdeoloji, bu değerlerin (etnisite, din ve kültür) kendisi değildir; bu değerlerin politik davranışın merkezine yerleştirilmesindeki bir emir ya da rehber niteliğindedir. “Biz farklı bir milletiz.” Söylemi, ideolojik değildir, ancak “biz farklı bir milletiz, bu yüzden başka milletlerin haklarına saygı duyarız.” ve ya “biz farklı bir milletiz, bu yüzden bizim

¹²⁸ Rick Fawn, “Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies”, ed. Rick Fawn, **Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies**, London-Portland: Frank Cass Publishing, 2004, s. 6-7.

¹²⁹ Schonberg, s. 42.

¹³⁰ Fawn, s. 1.

¹³¹ Simon Shen, “Nationalism or Nationalist Foreign Policy? Contemporary Chinese Nationalism and its Role in Shaping Chinese Foreign Policy in Response to the Belgrade Embassy Bombing”, **Politics**, 24- 2, 2004, s. 122.

dışımızdakileri ortadan kaldırmalıyız.” gibi söylemler, ideolojik söylemlerdir. Zira değerler ve ilkeler, bir plan çerçevesinde politik davranış şeklini alır.¹³²

İdeoloji, içinde yaşadığımız dünyayı inşa eder. Uluslararası sistem bir çatıdır; emredici ya da yasaklayıcı davranış kalıplarını belirler, ama nihayetinde dış politika bir karar verme sürecidir ve kararları, karar vericiler ideolojileriyle birlikte verirler.¹³³ Dış politika sadece kurumsal yapılar (resmi kurumlar ve bürokrasi) tarafından değil, yurtiçi politik yapılar (kültür, siyasal kültür, milliyetçilik, kimlik ve din gibi) tarafından da tayin edilir. Debora Gerner’a göre, yurtiçi politik yapıların dış politika yapımı üzerindeki etkisi, değerler, milli karakter, siyasal kültür ve toplumun tarihsel gelenekleriyle bunun bünyesel özellikleri gibi unsurları kapsar. Bu sebeple politik aktörlerin, milliyetçi “kimlikleri”, onların politik çıkarları üzerinde, politik çıkarlarının da, devlet politikalarının formülasyonu üzerinde doğrudan etkileri bulunmaktadır.¹³⁴

Konstrüktivist (İnşacı) yaklaşım¹³⁵, ideolojiyi dış politika kurumunun merkezine oturtur. Eleştirel uluslararası ilişkiler kuramlarından biri olan inşacı kuram, pratik dış politika yapımı alanında, milliyetçilik ile uluslararası ilişkiler arasında bir bağlantı noktası oluşturmaktadır. İnşacı kuram, devlet politikalarında, içsel, yerel karar vericilere dikkatini yöneltir ve kimlik ve çıkar çeşitliliğini ve bunlardan kaynaklanan devlet politikalarını açıklamayı başarır. Milliyetçiliğin amacı, kurulmuş ve hayal edilmiş millet

¹³² Schonberg, s. 42-43.

¹³³ Umut Uzer, **Identity and Turkish Foreign Policy: The Kemalist Influence In Cyprus and the Caucasus**, London: I.B. Tauris, 2011, s. 9.

¹³⁴ “Impact of Nationalism on Foreign Policy Formulation”, s. 10-11.

¹³⁵ Konstrüktivizm hakkında temel bilgilerin verilmesi gerekirse: Konstrüktivistler, uluslararası ilişkiler çalışmalarında ihmal edilmiş bulunan sosyal boyutu kurama ekleyerek, kimlik, kültür gibi konuların disiplin içinde değerlendirilmesini sağlamışlardır. Uluslararası ilişkiler kuramlarında merkezi yere sahip, anarşi, güç, çıkar, dış politika, norm ve kurum gibi kavramları sosyal gerçeklik bağlamında yeniden yorumlayarak uluslararası ilişkilerin anlaşılmasında bir çerçeve sunma yoluna gitmişlerdir. Konstrüktivist teori görüşüne bu yönden bakıldığında; fikirler, inanışlar ve değerler nüfuzunu kullanır ve politik faaliyetleri şekillendirir ve “millete ilişkin prensip” ve ulusal fikirlerin devamını sağlar. Konstrüktivizmin önemli temsilcilerinden biri olan Alexander Wendt’e göre uluslararası politikanın temel yapıları kesin bir surette materyalist olmaktan ziyade sosyaldır ve bu yapıların, aktörlerin sadece davranışlarından öte kimliklerini ve ilgi alanlarını şekillendirmektedir. Devletlerin kimlikleri ve çıkarları, konstrüktivistlere göre devletlerarası etkileşimle oluşur. Neorealistlere göre kimlik ve çıkarlar verilmiştir, devletler diğerleriyle etkileşime girmeden önce kim olduklarını ve ne istediklerini bilmektedirler. Wendt’e göre ise “yapının varlığı ya da süreçten başka rastgele gücü yoktur. Bir kimlik ve çıkar yapısının yerine başka bir kimlik ve çıkar yapısının oluşma” nedeninin de kendisi etkileşimdir. Devletler varlıklarını korumak ve güvende olmak isterler. Ancak bu güvenlik meselesi de yine devletlerarasındaki etkileşimler sonucu oluşan kimlikler ve ilgiler tarafından tayin edilmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Robert Jackson ve Georg Sorensen, **Introduction to International Relations, Theories and Approaches**, Oxford: Oxford University Press, , 2010, s. 167-168, Wendt, s. 71-72, Davut Ateş, “Konstrüktivizm, Tek Kutupluluk ve Amerikan Hegemonyası”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 5, Sayı: 20, 2009, s. 80.

fikrini bir gerçekliğe dönüştürmektir.¹³⁶ Konstrüktivistler de, bunun dış politikanın formüle edilmesindeki rolünü açıklamaya çalışmaktadır.

Dış politikada karar verme ve uygulama süreçlerinde, algılama ve kavramsallaştırma düzeylerinin öznel bir niteliğe sahip olduğu bilinmekte, milli kimlik olgusunun da, karar verme sürecinde etkileri görülebilmektedir.¹³⁷ Kimlikler ve ideolojiler, dış politika yapıları (dış politika yapımı sürecinde rol alan aktörler) hakkında bilgiler sunar ve onların pozisyonlarını ve eylemlerini oluşturur. Dış politika yapılarının geçirgenliği, milliyetçi fikir ve değerlere dayandığı için, bir ülkenin diplomasisinin profili, odak noktasını değiştirip kendi menfaat ve değerleri tarafına yönlendirilen politik aktörlerin milliyetçi çıkarlarıyla şekillenir. Söylem, inanç ve menfaatleri yansıttığından ve davranış standardı oluşturduğundan, konstrüktivist teori rağbette olan söyleme dikkatleri çeker. Söylem, politik aktörlerin kendilerini ve çıkarlarını nasıl tanımladıklarını şekillendirme kapasitesine sahiptir, bu yüzden onların davranışlarında eninde sonunda politika formülasyonu ile sonuçlanacak bir değişiklik yapar.¹³⁸ Örneğin, Soğuk Savaşın bitmesinin ardından, doksanlı yılların başında Çin hükümeti, milliyetçiliğin hayati önemini anlayarak geliştirdiği, “daha büyük bir Çin” söylemi, Çin dış politikasında karar verme sürecinde politik aktörlerin söylemlerini ve milliyetçiliğin etkisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.¹³⁹

İdeoloji ne zaman dış politika formülasyonunda uygun bir rol oynar? Uzer’e göre devlet kimliğinin inşasındaki işlevi ile uluslararası sistemin birbirini etkilediği zaman ideoloji dış politika karar verme sürecinde rol oynamaktadır.¹⁴⁰ Günümüzde millet ve milliyetçilik düşünceleri dünya çapında en meşru değer olarak politik yaşamda değerini korumaktadır. Bu düşünce, hem iç, hem de dış politikanın gücünü oluşturur. Milliyetçilik, devlet kimliğini inşa eder, ideolojik bir yönelimle şekillendirir ve halka empoze eder. Bu şekilde karar vericiler milli meselelere uyumlu bir şekilde hareket eder ve devlet düşüncesine hayat verir.¹⁴¹ Bu süreçte, devlet kimliğinin inşası sırasında uluslararası konjonktürün imkân vermesi halinde, ideoloji dış politikanın yapım

¹³⁶ “Impact of Nationalism on Foreign Policy Formulation”, s. 21-23.

¹³⁷ Ilya Prizel, **National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine**, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 1.

¹³⁸ “Impact of Nationalism on Foreign Policy Formulation”, s. 20.

¹³⁹ Shen, s. 122.

¹⁴⁰ Uzer, s. 6.

¹⁴¹ Uzer, s. 26.

sürecinde etkili hale gelir. Uluslararası düzendeki kopuş ve yeniden oluşum evrelerinde de çok güçlü bir milliyetçi faaliyet vardır. Bu şekilde doğan boşluğu, milliyetçilik doldurur.¹⁴² “Avrupa Uyumu”nun bozulduğu dönem, I. Dünya Savaşı, iki savaş arası dönem, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaşın sona erdiği dönem ve nihayetinde günümüzde uluslararası sistemin yapılandırılmaya çalışıldığı dönem gibi süreçlerde, sistemde yaşanan boşluklar milliyetçilik tarafından doldurulmuş, dolayısıyla karar vericiler, bu süreçlerde milliyetçi politikalar izleyebilmişlerdir.

İdeolojiler, tehdit algılaması hususunda da etkilidir. Başkan Kennedy’nin Küba Füze Krizinde Krushev’e yazdığı mektup, buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü ideolojiler, kimliklerin içersine yerleşmiş köklü inanç sistemleridir. Bundan dolayı ideolojik meydan okumalar, kimlikleri tehdit eder. “Biz neye inanıyorsak oyuzdur”, “ne olduğumuzu inancımız belirler.”; bu inancımıza yönelik başkaları tarafından bir saldırı ya da meydan okuma gelirse, ülkelerimiz için risk oluşur, dolayısıyla kimliğimiz için de risk oluşur. Farklı ülkelerdeki karar vericileri bölen ideolojik farklılıklar, devletlerin birbirlerine karşı güç ve milli güvenlik açılarından bakmalarına neden olmaktadır. İdeolojik değerler, liderlerin güvenlik anlayışına yön verirler, liderlerin en çok tehdit algısı yaşadığı devlet ya da devletlerin tespitini de ideolojiler yapar. Farklı devletlerdeki liderler, paylaşılan ortak değer ve talepler ile birbirlerine karşı güvenme ve anlama eğiliminde olurlar.¹⁴³

Hunt’a göre ideolojiler, sistemin değerleri, sembolleri ve inançlarıyla uyumlu ve bütünleşmiş bir biçimde, yapıların anlamlarını sosyal olarak inşa eder. Bu noktada Amerika’nın tarihi örnek olay olarak incelendiğinde, Hunt, milli ideolojinin milli kimliğin vizyonu olarak teritoryal (toprak bütünlüğü) birlik, liberal politik değerler ve Anglo-Sakson ırkının üstünlük anlayışına dayalı bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Amerika’daki politik elitler, bu yapı çerçevesinde politikalarını geliştirirler. ABD, bu değerlerin savunuculuğunu yapan ve yayan bir güç olma rolüne sahiptir.¹⁴⁴ Amerikan dış politikasında ideolojinin rolünü anlamak bakımından Yeni Muhafazakârların (Neoconların) dış politika anlayışları önem arz etmektedir. Yeni Muhafazakârlar, Amerikan milliyetçileridir ki bu milliyetçilik, Amerikan gücünü ve

¹⁴² Dellanoi, s. 36.

¹⁴³ Schonberg, s. 43.

¹⁴⁴ Schonberg, s. 44.

egemenliğini geliştiren, bu değerleri üstün tutan fraksiyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Amerikan değerleri olarak görülen demokrasi ve özgürlüğü tüm dünyaya yayma gayretkeşliği bakımından da kozmopolittir. Aslında bu değerler, Onlara göre bütün insanların değerleridir, kültürden kültüre, ülkeden ülkeye değişmez. Dünya meselelerine ilgili olup, en çok Ortadoğu üzerinde yoğunlaşmışlardır. Çünkü Ortadoğu bölgesi, Amerikan değerleri için tehdit ve tehlikelerle doludur.

Yeni Muhafazakârlar, bölgede İsrail'in güçlü destekçileridir, çünkü İsrail Amerikan değerlerini bölgede temsil etmektedir. İsrail hem bir müttefik hem de ideolojik açıdan dost ülkedir. Yeni Muhafazakârların tutkulu milliyetçiliği, Onları Nixon ve Baba Bush gibi akılcı dış politika anlayışına sahip liderlerden ayırır.¹⁴⁵ Ekim 2003'te gerçekleştirilen Irak savaşı, Arap-İsrail çatışmalarında tavizsiz bir şekilde İsrail yanlısı tutumları, “Şer Ekseni”, “Terörist Devletler” gibi söylemler, Yeni Muhafazakârların Amerikan dış politikasındaki milliyetçi davranış ve tutumlarının örnekleridir. Dolayısıyla Amerikan dış politikasının formülasyonunda milliyetçilik önemli görevler üstlenmektedir.

Aynı durum Saddam Hüseyin'in Baas rejimi içinde geçerlidir. Irak'ta Baas değerleri, okulda, işyerlerinde, devlet kurumlarında, kısacası her yerde halka empoze edilmekteydi ve Irak halkının gündelik yaşamlarını milliyetçilik bağlamında yeniden kurgulamaktaydı. Baasçılık ve Irak milli kimliği, 1950'li ve 1960'lı yılların sömürgecilik-karşıtı hareketleri ile eşanlı hale gelmişti. İngiltere'den bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, bu kimliğin inşasında Irak milliyetçiliği, Baasçılık hareketinden çok güçlü bir şekilde yararlanmıştı. Birçok Iraklı, daha doğrusu, Sünni Iraklılar için Baas Partisi, milli egemenliğin/sömürgecilik-karşıtlığının bir simgesi, Batı üstünlüğüne karşı milliyetçiliğin ve özgürlüğün ifadesi olmuştu.¹⁴⁶ Bu yüzden Irak, bölgede hem Batı değerlerinin savunuculuğunu yapmış, hem de Arap milliyetçiliğinin ötekisi olarak kodladığı İsrail'e yönelik sert bir politika izlemiş, Amerika'nın bölgedeki varlığından rahatsızlık duymuştu.

Irak gibi diğer Ortadoğulu Arap ülkelerinin birçoğunda da, dış politikalarının yapımı sürecinde milliyetçi ideoloji çok etkilidir. Avrupalı güçlerin işgallerinin ardından

¹⁴⁵ Schonberg, s. 92-93.

¹⁴⁶ Schonberg, s. 224-225.

bağımsızlıklarını kazanan bu ülkelerde, sömürge karşıtı, seküler Arap milliyetçiliği yükselişe geçerek, iç ve dış politikanın inşasında önemli işlevlerde bulunmuştur. Milli-Devlet yapılanmasının kurumsallaşmadığı bu ülkelerde millet altı (aşiret, aile ve hanedan) ve millet üstü (Pan-Arabizm) kimlikler varlıklarını güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Demokratik kurum ve yapıların gelişemediği bölgelerde, askeri elitler, milliyetçiliği politikalarının merkezine yerleştirmişlerdir. Arap Birliği (Pan-Arabizm), düşüncesi bu ülkelerin dış politikalarında kendisine yer bulmuş, böylece bu ülkeler saldırgan ve Batı karşıtı milliyetçilik anlayışına sahip politikalar izlemişlerdir.¹⁴⁷

1.2.1.1. Meşrulaştırma Araçsalı

Milliyetçiliğin ikinci bir kullanım alanı olarak karşımıza çıkan *meşrulaştırma araçsalı*, bu kavramın, din, kültür ve modernleşme gibi, dış politikanın yapımında ve karar vericilerin davranışlarında belirmesine imkan tanımaktadır. Somut olarak bu etkinin düzeyi, bilimsel açıdan tespit edilememiştir. Ancak, sosyalleşme süreciyle birlikte karar vericinin, bilişsel kapasitesine yerleştirilen sosyolojik unsurlar, karar vericiye yol göstermekte ve karar sürecinde düşüncelerini dolaylı şekilde etkileyebilmektedir. Fakat bu ilkelerin, karar vericiler tarafından kendi politikalarını meşrulaştırmak için kullanıldıkları da bilinmektedir.¹⁴⁸

Benzer bir düşünceyi Umut Uzer de dile getirmektedir. Uzer'e göre eğer maddi şartlar (güç, kapasite ve çıkarlar) dış politikanın oluşması için öncelikli bir taahhüt olarak nihai bir amaçsa, liderler politikalarını meşrulaştırmak için milliyetçiliğe başvururlar. Dış politika analizinde spesifik bir olay ya da davranış değerlendirilirken, karar verme sürecinin; bürokrasi, duygular ve ideolojilerle yönlendirilen karar vericiler tarafından alındığı bilinmektedir. Karar vericinin motivasyonuna/dürtüsüne, bürokratik kurumlar, ideolojiler ve hisler yön verirler.¹⁴⁹

Fikirler, ideolojiler ve kimliklerle birlikte, stratejik çıkar ve güç ilişkileri, karar vericilerin kararlarını etkilemektedir.¹⁵⁰ Burada, stratejik çıkar ve güç ilişkilerinin genellikle fikirler, ideolojiler ve kimliklerle desteklenmeye çalışıldığı bilinmektedir.

¹⁴⁷ Ertan Efeğil (b), "Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 47, (Kasım 2012), s. 58-61.

¹⁴⁸ Efeğil, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, s. 7.

¹⁴⁹ Uzer, s. 32.

¹⁵⁰ Uzer, s. 11.

Dolayısıyla sosyolojik faktörler milliyetçilik zemininde pragmatik bir şekilde meşrulaştırma işlevi görürler. Aynı düşüncüyü Sergei Tsygankov da dile getirmektedir. Tsygankov'un, Rus dış politikasını incelediği, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity In National Identity* (Rus Dış Politikası: Milli Kimlikte Değişim ve Süreklilik) adlı eserinde, Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından ilk etapta Rusya'da liberal bir sistem inşa etmeye çalışan ve dış politikada Batı yönelimine sahip olan karar vericilerin (eserde Batıcılar olarak geçiyor) başarısızlığının temel nedenini, ideolojik hareket biçimini, çıkarlar ve pragmatik nedenlerle destekleyememelerine bağlamaktadır.¹⁵¹ Şöyle belirtmek gerekirse, ideolojik hareket biçimi (yani milliyetçilik) pragmatik nedenlerle ve çıkarlarla desteklenmediği müddetçe (dış politikada) başarısız olma ihtimali yüksektir. Dolayısıyla burada ideolojinin-milliyetçiliğin üstlendiği işlev, çıkarlara ulaşmada kullanılan bir vasıta olma nedeniyle meşrulaştırıcıdır.

Dış politika yapım sürecinde milliyetçiliğin meşrulaştırıcı işlevi, daha çok reelpolitik çıkarları maksimize etmeye dayanan pragmatik davranış biçimlerinde görülmektedir. Bu konuya ilişkin birçok örnek bulunmaktadır. Mesela, Arap Baharından önceki süreçte, AK Parti, izlemiş olduğu stratejik derinlik politikasıyla, İran gibi İslamcı ülkelerle kurduğu ilişkilerin yanı sıra, Müslüman olan ve olmayan başka ülkelerle de ilişkilerini geliştirmiş, özellikle NATO ve ABD gibi uluslararası aktörlerle, izlenilen İslamcı politikaları dengelemek ve stratejik çıkarları hayata geçirmek için, ilişkiler aratarak devam ettirilmiştir.¹⁵² Benzer şekilde Gürsel'e göre, Suriye krizinin son bir yılında, AK Partili karar vericiler tarafından, Suriye ve Irak Türkmenlerine ilişkin söylemlerin artması, Suriye Türkmenlerine yapılan yardımlar ve gerekirse askeri tedbirlerin de alınacağı belirtilmesinin altında yatan asıl neden, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) tabanından oy devşirmek için yapılmaktadır. Yani Gürsel, hükümetin Türkmenlere ilişkin bir politikasının olmadığı ancak MHP'li seçmenlerden oy almak amacıyla milliyetçi söylemin kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁵³ Yine son dönemlerin öne çıkan konularından biri olan Suudi Arabistan ve İran arasında yaşanan mezhepsel rekabette de, milliyetçiliğin meşrulaştırma işlevi görülmektedir. Emre'ye göre, iki ülke arasındaki rekabetin asıl kaynağının mezhep değil jeopolitik çıkarlardır. Bu jeopolitik çıkarları

¹⁵¹ Tsygankov, s. 101.

¹⁵² Nicholas Danforth, "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP", *Turkish Policy Quarterly*, Vol 7, No 3, (Fall 2008), s. 94.

¹⁵³ Kadri Gürsel, "Musul'da Siyasi Yamyamlık: Tabakta MHP Var", *Diken*, 11.12.2015, <http://www.diken.com.tr/musulda-siyasi-yamyamlik-tabakta-mhp-var/>, (23.03.2016).

hayata geçirmek için mezhep faktörünün kullanılmakta, Suudi Arabistan'ın Sünni ülkelerin lideri gibi hareket etmeye çalıştığı ancak bu temsil gücüne sahip olmadığı ve İran'ın da Ortadoğu'da yayılcı politikalar izlemek maksadıyla mezhep olgusunu önplana çıkardığı ifade edilmektedir.¹⁵⁴

Milliyetçilik, neredeyse her toplumda az ya da çok etkili bir şekilde kendisini hissettirmektedir. Milliyetçilik ile popülizm, dış politikanın geçmişinde kendilerini temsil etmektedir. Gökalp'e göre modern demokrasilerde milliyetçilik, iktidarlar ve siyasi liderler için vatandaşların dikkatini ülke içindeki toplumsal sorunlardan ya da çekişmelerden uzaklaştırmada ve dış politikada destek kazanmada gayet ucuz bir kaynaktır¹⁵⁵. Aynı şekilde Erözden de milliyetçilik akımının temsilcisi olan aydınlar ve siyaset adamları için "fayda" unsurunun son derece sık başvurulan bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵⁶

Milliyetçilik, heterofobi (karışma tehdidi) ile zenofobiyi (yabancı korkusu) yaygınlaştırmakta ve bu duyguyu devlet otoritesine sadakat ve iktidar karşısında disiplin sağlama hizmetinde kullanmaktadır. Milliyetçiliğe göre, günümüzde yabancılar "kamusal tehditler" ve "kirletici unsurlar" olarak, ülke sınırları içinde ve dışında olmak üzere her yeredirler. Her zaman "bizden" nefret eden ve "bize" karşı komplo düzenleyenler olarak evrensel düzeyde tahayyül edilir.¹⁵⁷ Bu yüzden, diğer devletlere karşı yapılmış veya uluslararası düzeyde gerçekleştirilen ve bazen de yabancı düşmanlığını körükleyen bazı kampanyalarda, milliyetçilik söylemlerini görmek mümkündür. Bu kampanyaların bir kısmı, elitler tarafından halkı harekete geçirmek ve iktidarlarını sağlamlaştırmak amacıyla teşvik edilmiştir. Özellikle saldırgan davranışlarını meşrulaştırmak ve\veya halkı başka bir yöne çekmek için elitler, milliyetçi söylemi ön plana çıkarmaktadırlar.¹⁵⁸ Türkiye'deki siyasi elitler tarafından yıllarca kullanılan ve millete de sirayet eden bir söylem olan, "üç tarafımız denizlerle dört tarafımız düşmanlarla çevrili" sözü ya da 11 Eylül saldırıları sonrası Amerikan milliyetçisi olan Neocon iktidarının başındaki kişi olan Bush'un "With us or against us"

¹⁵⁴ Akif Emre, "Mezhep Görünümlü Stratejik Rekabet", **Yeni Şafak**, 05.01.2016,

<http://www.yenisafak.com/yazarlar/akifemre/mezhep-gorunumlu-stratejik-rekabet-2025016>, (23.03.2016).

¹⁵⁵ Gökalp, s. 288.

¹⁵⁶ Erözden, s. 121.

¹⁵⁷ Hobsbawm, s. 207.

¹⁵⁸ Efeğil, **Dış Politika Analizi Ders Notları**, s. 198-199.

(ya bizimlesiniz ya da karşımızdasınız) söylemi¹⁵⁹ de, benzer şekilde hem kimlikleri inşa eden söylemler olmakta hem de karar vericilerin politikalarını meşrulaştırmadır. Bu da, kendilerine yönelik siyasi desteği arttırmada milliyetçiliğin gücünü göstermektedir.

Milliyetçiliğin, dış politika yapım sürecinde meşrulaştırıcı bir işlev üstlenmesinin diğer bir yönü de, dış politikanın muhalif seslerin susturulmasına yarayan homojenleştirici niteliğidir. Milliyetçilik, nasıl ki içeride homojen kimlik inşasını gerçekleştirmeye çalışıyorsa, dış politika alanında da, milli kimliği temsil eden, bunu destekleyen ve pekiştiren bir yapıya sahiptir. Milli kimliğin dışarıdaki yansıması olan dış politikaya yönelik muhalif görüşler, genellikle sabotaj olarak nitelendirilmekte, sadece dış politika değil, aynı zamanda içerideki kimliğin de, bu eleştirilerle yıkılmaya çalışıldığı intibahı oluşturulmaktadır. Bu haliyle dışarıda karşılaşılan sorunlar, içeriye düzenleyen siyasal/söylemsel bir özelliğe bürünmektedir. Ayrıca dış politika, içeride yaşanan sorunlardan ya da başarısızlıklardan kaçılan alan olarak meşrulaştırıcı bir araç olma özelliğine de sahiptir. Karar vericiler, içeride yaşanan başarısızlıkları gizlemek için, milli kimliğe/varoluşa yönelik hayati dış politika sorununa ya da sorunlarına vurgu yapabilmektedirler. Böylece, içeride yaşanan sorunlar örtbas edilip, dış politika vasıtasıyla muhalif sesler susturulmaktadır.¹⁶⁰

1.2.1.2. Millet İnşa Edici Rolü

Dış politikanın formüle edilmesinde milliyetçiliğin kullanım alanı olan üçüncü etmen, *içeride inşa edilmeye çalışılan milli kimliğin dışarıdaki kodlarının oluşturularak, ulusal vatandaşlık ve milli güvenlik bağlamında dış politikanın inşasını gerçekleştirme* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra içeride milleti millet yapan değerler ile uluslararası alanda bir kimlik inşa etmeye çalışmak da, yine milliyetçiliğin dış politika yapım sürecindeki etkilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda, dış politika yapım süreci, milli kimlik kavramının idealize edilmesini içermektedir.¹⁶¹ Bu şekliyle dış politika, içeride inşa edilen milli kimliğin, dışarıdaki yansımasını oluşturmaktadır. Saraçoğlu'na göre dış politika, sadece kendine ait kodları

¹⁵⁹ ABD Başkanı Bush'un bu ifadesi milliyetçi bir söylem olarak görülebilir. Çünkü "ya bizimlesiniz ya karşımızda" söylemi, hem kimlik inşa edici bir niteliğe (Batı'nın yanında olmak "biz", karşısında olanlar ise terörist-"onlar" olarak kodlanmakta), hem de ABD'nin uluslararası sistemdeki hegemonik gücüne vurgu yapmaktadır.

¹⁶⁰ Dağı, s. 62-63.

¹⁶¹ Dağı, s. 58.

ve kuralları olan bir diplomatik ilişkiler alanı değil, aynı zamanda bir ülkede hâkim kılınmaya çalışılan “milli kimliğin” sınırlarının belirlendiği ve “dışarısının” işaretlenmesi temelinde bu kimliğin belirli bir içerikle doldurulduğu toplumsal süreci de içermektedir. Bu açıdan dış politikaya, Uluslararası İlişkiler literatürünün hâkim yaklaşımlarında olduğu gibi, sadece önceden belirlenmiş, kendinden menkul milli çıkarların ve milli kimliğin yansıdığı ya da realize edildiği bir alan olarak bakmak, dış politikayı belirli uzuvlarından yoksun olarak görmemize sebebiyet vermektedir.¹⁶² Benzer bir şekilde Campell da, “bir devletin ve temsil ettiği siyasal toplumun dış politikasının, uluslararası alanda ortaya konulan sabit bir kimlikle, sadece dış dünyaya yönelik yürütülen dış politikalar bütünü olarak görülemeyeceğini” dile getirmektedir.¹⁶³

Kaygusuz’a göre, kimlik olgusu, devletin ve siyasal toplumun tarihi ve coğrafi konumlanışının sonunda ortaya çıkan bir kavram olmakla birlikte, bu, sadece belirli bir tarihsel bağlamda bir defada kurulan ve değişmeden günümüze ulaşan bir olgu değildir. Devlet ve toplumun kimliğinin sınırları, devletin denetimindeki çok sayıdaki vasıtasıyla ve özellikle de belirli bir milli güvenlik anlayışına dayanan dış politika söylem ve uygulamalarıyla sürekli olarak yeniden tanımlanır, üretilir ve pekiştirilir.¹⁶⁴

Dış politikada söylemler vasıtasıyla inşa edilen, yenilenen ve ya pekiştirilen milli kimlik olgusuna benzer bir şekilde, güvenlik anlayışı da dönüştürülebilir niteliğe sahiptir. Söylemler, içeride inşa edilen milli kimliğin “dost” ve “düşman”larını, dış politika aracılığıyla güvenlik paradigmasına dönüştürür. “Dostlar” güvenleştirici, “düşmanlar” ise güveniksizleştirici söylemler temelinde inşa edilir. Bu bağlamda, dış politikada söylemler, hem milli kimliği, hem de güvenlik anlayışını inşa eder ve ya dönüştürür. Bazen bu dönüşüm neticesinde güvenli alanlar güveniksizleştirilebilmekte, bazen de güveniksiz olarak görülen bölgeler güvenleştirilebilmektedir.¹⁶⁵

Milli kimlik oluşturma gayreti, aslında vatandaşlık temelinde siyasal ve kültürel aidiyeti biçimlendirme gayretidir. Bu çerçevede Kaygusuz, dış politika-güvenlik-milli vatandaşlık ilişkisini şu şekilde ifade etmektedir:

¹⁶² Saraçoğlu, s. 56.

¹⁶³ Campbell, s. 45.

¹⁶⁴ Kaygusuz, s. 199.

¹⁶⁵ Mehmet Akif Okur, “Türk Dış Politikasında Stratejik Göz-1” ve “Türk Dış Politikasında Stratejik Göz-2”, **Yeni Şafak**, 17.01.2016, <http://www.yenisafak.com/hayat/turk-dis-politikasinda-stratejik-goz---ii-2392427>, (27.02.2016).

Bir devletin ve temsil ettiği siyasal toplumun “kimliğinin” temel unsuru olarak “ulusal vatandaşlığın” ve içeridekiler\dışarıdakiler kavramsallaştırmasının inşası ve yeniden üretilmesiyle, ulusal güvenlik kavramı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Devletin genel dış politika yönelimi, karar ve uygulamaları ve bunları belirleyen ulusal güvenlik anlayışı içerideki vatandaşlık siyasetinin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü dış politika karar ve uygulamaları, vatandaş ve vatandaş olmayana; kanun önünde vatandaş ile meşru\mükellef yani tam vatandaş birbirinden ayıran; fiziksel, kültürel, siyasal ve ideolojik sınırları açık ya da örtülü bir biçimde çizer, meşrulaştırır ve yeniden üretir.¹⁶⁶

Modern vatandaşlık hem inşa edilen, hem de inşa edici bir siyasal kimlik olarak incelendiğinde, milli-devletleşme sürecinde, merkezi bir milli kimlik yaratma projesidir. Dış politika-vatandaşlık kimliği ilişkisi açısından durum şöyledir: İçeridekiler, yani siyasal toplumun ve ona meşru ve tam üyelik biçiminde tanımlanabilecek modern vatandaşlığın kültürel-millî sınırları, bu kültürel topluluğa içeriden ve dışarıdan yönelen tehditlerin belirlenmesi ile birlikte, bu tehditlerin temsil ettiği kimliklerin ötekileştirilmesi, fiziksel olmasa da kültürel sınırların dışında bırakılması ve egemen bir kültürel kimlik altında içselleştirilmesi vasıtasıyla dışlanması öngören temel bir milli güvenlik anlayışına dayanılarak oluşturulur. Milli güvenlik kavramı ve bu kavrama dayanılarak oluşturulan dış politika davranışları, belli bir milli vatandaşlık kimliğinin inşa edilmesine ve sürekli olarak yeniden üretilmesine yönelik siyasal söylemin temel parçalarıdır. Dış politika metinleri, tek taraflı deklarasyonlar, milli güvenlik belgeleri, ikili ve çok taraflı antlaşmalar ile sözleşmeler de, aynı zamanda o siyasal topluma üyeliğin temel ölçütlerini, üyeliğin özellikle kültürel boyutunu, vatandaşlığın özdeşleştiği milli kimlik unsurlarını tanımlayan, bunların meşruiyetini güçlendiren ve yeniden üreten metinler olarak tanımlanabilmektedirler.¹⁶⁷

Şöyle belirtmek gerekirse; milli güvenlik kavramı, milli kimlik üzerine inşa edilir, bu şekilde milli bütünlük ve uyum, dış tehditlere karşı koyma ve bunlarla mücadele etme işlevini yerine getirir. Burada, belirli bir söylem çerçevesinde inşa edilen dış politika ve

¹⁶⁶ Kaygusuz, s. 199.

¹⁶⁷ Campbell, s. 69-79'dan aktaran Kaygusuz, s. 205-206.

güvenlik paradigmaları, yaşanan sorunlar ekseninde dışa ilişkin inşa edilen kurgusal alan vasıtasıyla, “iç”teki sorunlara yönelik olarakta icra edilebilmektedir.¹⁶⁸

Milliyetçilik, söylemsel bir oluşum olarak çeşitli temsil biçimlerini şekillendirir ve esas önemi de bu özelliğinden gelmektedir. Milliyetçilik, Brubaker’a göre, modern toplumsal ve siyasal yaşamda sürekli mevcut olan, her zaman görülen millet kökenli deyimlerin, pratiklerin ve simgelerin heterojen bir bütünü olduğundan, milliyetçiliği anlamak için millet kategorisinin pratik kullanımlarının anlaşılması gerekir. Bunun için de, millet olma hali, milletin pratik bir kategori, kurumsallaşmış bir biçim ve oluşsal bir durum olarak görülmesi gerekir.¹⁶⁹

Milliyetçilik, millet kavramının içini belirli bir içerikle doldurarak ve hegemonize ederek, temsil ettiği gruplar adına kendi hegemonyasını inşa eder. Bu çerçevede milliyetçilik, millet ve halk kavramlarına belirli ve önemli ölçüde bütünsellik sağlayan bir mit olarak tanımlanabilir. Böylelikle, milliyetçilik “örnek millet” ve “örnek insanlar” inşa etme eğilimindedir. Gökalp’e göre, “Milliyetçi mit, özel bir ethos ve hayal edilmiş belirli bir milli uzam adına toplumsal ve siyasal eyleme kılavuzluk etmeyi amaçlamaktadır.”¹⁷⁰ Bu şekilde içeride inşa edilen millet kavramına, dış politika, uluslararası alanda kimlik kazandırma yönünde gayret edebilmektedir.

Lerna Yanık’a göre millet, kimlik oluşumu ve etnisite gibi konular, iki değişik alanda dış politikanın konusu olmaktadır. Birinci olarak, bu konu üzerinde çalışan akademisyenler, Soğuk Savaş’ın sonunda yaşanan etnik çatışmaların nedenleri ve sonuçları üzerinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde özellikle Yugoslavya’nın dağılmasına vesile olan savaşlar, milleti ve etnisiteyi oluşturan etmenlerin uluslararası seviyede irdelenmesini sağlamıştır. Ancak bu durumda da, genelde etnisite, kültür ve kimlik gibi milleti oluşturan faktörlerin, çıkarları peşinde koşan politikacılar tarafından amaçları çerçevesinde kullanılması bağlamında analiz edilmiştir. İkinci olarak diaspora politikalarını inceleyen akademisyenler, ülkelerinden uzakta yaşamakta olan çeşitli milletlerin ve etnik grupların, yani diasporaların, uluslararası alanda belirli bir güç oluşturabilme niteliğini irdelenmişlerdir. Diasporaların önemi ise ortak bir kimliğe sahip

¹⁶⁸ Dağı, a.g.e., s. 60-61.

¹⁶⁹ Roger Brubaker, **Nationalism Reframed, Nationhood and National Question In The New Europe**, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 7-10.

¹⁷⁰ Gökalp, s. 290.

olmanın getirdiği “karşılıklı güven, dışarıya duyulan şüphe ve iletişim kolaylıklarının” bu grupları harekete geçirmesidir. Böylelikle diasporalar, ortak bir kimliğe sahip olmanın verdiği kuvvetle, uluslararası alanda ticaret yapmaktan suç işlemeye kadar pek çok değişik konuda ortak hareket edebilme yeteneğini geliştirebilmişlerdir.¹⁷¹

Dış politikanın formüle edilmesinde milliyetçilik; milleti millet, milliyetçiliği milliyetçilik yapan etnisite, din, dil ve kültür gibi etkenleri, eylemde ve söylemde uluslararası seviyede ortak bir kimlik inşa etmek amacıyla yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır¹⁷². Kimi durumlarda, bu faktörlerden bir tanesi içerideki kimliği inşa etme de ön plana çıkararak, uluslararası alanda temsil edilen ortak bir kimlik oluşturmak için kullanılmakta; kimi durumlarda da, birkaç tanesi ya da tamamı, içerideki ve dışarıdaki kimliği tayin etme hususunda başı çekmektedir. Milli kimliğin ve iç/dış politik yansımaları olan milliyetçiliğin çok faktörlü kurgusunun daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, dış politikaya bir bütün olarak bakmak ve bütün uzuvlarının işlevlerini görmek bakımından zaruret arz etmektedir.

1.3. Dış Politika Analizi ve Millet Kavramının Objektif Öğeleri Arasındaki İlişki

Dış politika analizi ile milliyetçilik arasındaki ilişkiyi açıklayan görüşlerden biri de, *içeride inşa edilen milli kimliğin, uluslararası alanda özerk bir hüviyet inşasına yönelmesidir*. Yani, bir ülkede milli kimlik, hangi faktör (etnisite, din ve kültür gibi) çerçevesinde inşa ediliyorsa, dışarıda da bu faktör ekseninde kodlarının oluşması (dost ve düşman algıları), milliyetçilik ve dış politika ilişkisini açıklamak bakımından önemlidir. Dağı’ya göre, bireyler gibi, devletler de, kendilerini tanımlarken, inşa etmeye çalıştıkları kimlikler için birtakım referans noktalarına atıf yapmak durumundadırlar. Burada, kimliğin, hangi öge ya da öğeler çerçevesinde inşa edildiği önem kazanmaktadır. Bunun doğal sonucuysa, dış politikada temsil edilen ulusal kimliğin, “iç”e ilişkin yapı taşlarının incelenmesi mecburiyettir.¹⁷³ Burada millet kavramını tanımlayan objektif öğeler olan, etnisite, din, kültür ve tarihsel yönelimin, milliyetçilik ve dış politikayla ilişkilerini açıklayıp, çeşitli ülkelerin dış politikalarında bu unsurların oynadığı role değinmek gerekmektedir. Bu kavramlar (etnisite, din ve kültür gibi) aynı zamanda dış politikanın sosyolojik çevresini oluşturan faktörler olması sebebiyle

¹⁷¹ Yanık, s. 191-192.

¹⁷² Yanık, s. 193.

¹⁷³ Dağı, s. 56-57.

asında milliyetçilik kavramının bu faktörler üzerinde şemsiye bir kavram olduğu gösterilmek istenmektedir.

1.3.1. Etnisite-Milliyetçilik-Dış Politika Analizi

Etnisite; din, mezhep, dil, kabile, klan ve ırk gibi toplumsal kategorilerden bir tanesidir. 19. Yüzyılda Avrupa’da sosyal bilimler tarafından araştırılmaya başlanan bu kavram, Darwinizmin etkisiyle, bazen biyolojik ve genetik bazen de kültürel ve dilsel özelliklere bağlanmaktaydı. Milliyetçilik kuramları tarafından da epey bir zaman tartışma konusu olmuştur.

İlkçi yaklaşımı benimseyenler, yukarıda da ifade edildiği gibi, etnisiteyi, millet ve milliyetçilik kavramlarının temeli olarak görmekle kalmamakta, aynı zamanda tarihin ilk dönemlerinden beri değişmeden kalan bir kavram olduğunu iddia etmektedirler. Buna karşın modernistler, etnisitenin, icat ya da hayal edilmiş, siyasal elitler tarafından oluşturulan suni bir kavram olduğunu belirtmektedirler. Etno-Sembolcüler ise, günümüzdeki milletlerin, geçmişin “etni” denilen topluluklarının devamı olduğunu dile getirmektedirler. Ancak bu kavramın tanımlanması noktasında önemli tartışmalar sürmektedir. Etnisite kavramı, siyasal ve bilimsel temayüllerin kesişiminden üretilmektedir.

Etnisite kavramının, kan bağı, din, dil, ekonomik ve siyasal birliktelik gibi bileşenleri bulunmaktadır. Kan bağı esasına göre yapılan tanımlamada etnisite, ırk kavramının bir altı; aşiret, klan ve kabile gibi kategorilerin ise bir üst kümesi olarak tanımlanmaktadır. Din olgusu ise, her etnik gruba bir dinin hâkim olduğu, ancak farklı dinlerin hâkim grupları ayrıştırdığı bilinmektedir. Örneğin, Müslüman Bulgarlar (Pomaklar) ile Hıristiyan Bulgarların ayrışması gibi. Dil ise, etnisite tanımlarında çok kullanılmasına rağmen, günümüzde kendi dilini konuşmayan, ancak etnik aidiyeti farklı olan birçok grup mevcuttur. Örneğin İngilizce konuşmalarına rağmen, İskoçyalılar ve İrlandalılar gibi. Ekonomik bağılıklar ise, bazı durumlarda etnik farklılıkları destekleyen bir durum arz etmektedir. Osmanlı Devletinde ekonomik ilişkilerin Ermeni ve Rumlar tarafından idare edilmesi, Orta ve Doğu Avrupa ile Kuzey Amerika’da Yahudiler, Doğu Afrika’da Hintliler, Hindistan’da Parsiler bu duruma örnek teşkil etmektedir.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Aktürk, s. 23-34.

Smith'e göre, Eski Yunanca'da "halk" anlamına gelen "ethos" sözcüğünden üretilen etnisite, "atalara ait ortak mirasla karakterize edilen bir topluluktan geldiğine inanılan kimseleri" tanımlamaktadır. Bu şekliyle "ethos", ortak kökenden, akrabalıktan kaynaklanan kültürel birlikteliğe denk düşmektedir. Buradaki köken vurgusu, biyolojik olmaktan ziyade, sosyolojiktir, bu yüzden, Yunanca'da sadece kan bağına dayalı birliği ifade eden ve kabile, klan anlamına gelen "genos"tan farklı bir anlam içermektedir. Dolayısıyla etnisite kavramı, biyolojik ve soya dayalı farklılıklardan çok, kültürel farklılıkların tanımlanması noktasında daha uygun görülmektedir.¹⁷⁵

Etnik kavramı, toplumda bir küme insanın kendilerine ait "değişik" bir kültüre sahip olduklarını anlatmaktadır. Bu insanlar, gerçek ya da kurgusal ortak bir köken, algılar ve kendilerini ırk ve soy bağları ile köken anlamında diğer kümelerden farklı görür.¹⁷⁶ Bu yönüyle etnik grup, bütünden sosyal mesafe bakımından uzak, ırki, daha ziyade kültürel olarak teşekkül etmiş gruptur.¹⁷⁷ Max Weber, etnisiteyi, "öznel bir kan-soy-akrabalık algısı temelinde tanımlanan toplumsal kategori" olarak ele almaktadır. Bu tanımdaki kan-soy-akrabalık bağlarının ne kadar gerçekçi olduğu vurgusundan ziyade, kişilerin kendilerini veya başkalarını belli bir etnik gruba mensup hissetmesine ilişkin inanç belirleyici olmaktadır.¹⁷⁸

Anthony D. Smith'e göre etnik toplulukların taşınması gereken özellikler şunlardır:

- Kollektif bir özel ad,
- Ortak bir soy miti,
- Paylaşılan anılar,
- Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur,
- Özel bir "yurt"la bağ ve

¹⁷⁵ Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, Çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2002, s. 6-46.

¹⁷⁶ Ahmet İçduygu, "Çok Kültürlülük: Türkiye Vatandaşlığı Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 33, (Mart-Nisan 1995), s. 119.

¹⁷⁷ Mustafa E. Erkal, "Etniklik ve Etnik Grup Kavramları Üzerine", **Türkiye ve Siyaset Dergisi**, Sayı 3, (Temmuz-Ağustos 2001), s. 33.

¹⁷⁸ Şener Aktürk, "Türk Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007", **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı 44, (Şubat-Nisan 2008), s. 43.

- Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu.¹⁷⁹

Smith'in belirttiği bu özellikler çerçevesinde, etnisite ve millet kavramları karşılaştırıldığında, her iki kavram, birbirlerine yakın olmakla birlikte, millet kavramının, birbirleriyle ilişkili etnik, ekonomik ve yasal-siyasi pek çok unsurdan meydana gelmesi sebebiyle daha karmaşık yapılar olduğu görülmektedir¹⁸⁰. Dolayısıyla etnisiteye , “devletsiz milletler” demek daha doğru olacaktır.

Anderson, Gellner, Hobsbawm, Suny ve özellikle Smith başta olmak üzere, milliyetçiliğe dair çalışmalarıyla bilinen pek çok yazar, milliyetçiliği, “bir etnik kategorinin devlet aygıtı kullanılarak toplumda egemen ve merkezi bir unsur haline getirilmesi ve bu süreçte diğer etnik kategorilerin dışlanması” olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu durum milliyetçilik ile etnisite kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.¹⁸¹

Uluslararası sistemde etnisiteye dayalı milliyetçilikten (etnik milliyetçilik) kaynaklanan sorunlar, çözümü bulunamayan çatışmalara neden olmaktadır. Bunlar, sınır içi olduğu kadar, sınırların dışında da yaşanan ve tüm yerküreyi etkileyen çatışmalardır. Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra Yugoslavya, Kafkasya, Afrika, Ortadoğu ve Güney Asya'da yaşanan çatışmaların ana sebebi, etnik milliyetçiliktir. Etnik milliyetçiliğin, çatışmalara neden olmasının en önemli sebebinin etnisite kavramının ayrıştırıcı doğasında aramak gerekir. Etnik kimliğin oluşmasının temelinde kendi ile öteki arasındaki düşmanlıklar yatmaktadır.¹⁸² Bu yüzden etnisite kavramı, karar verme sürecinde karar vericilerin saldırgan ve yayılcı politikalar izlemelerine zemin hazırlamaktadır.

Dış politikanın yapım sürecinde etnisiteye dayalı milliyetçilik, bundan önce milliyetçilik-dış politika analizi kısmında değindiğimiz gibi, karar vericinin kişisel özellikleri, ideoloji, meşrulaştırma aracı ve içeride inşa edilmeye çalışılan kimliğin uluslararası alandaki inşası gibi nedenlerle etkili olabilmektedir. Özellikle dış politikada etnisite kavramının karar verme sürecinde etkili olması durumunda irredentizmden

¹⁷⁹ Smith, **Ulusların Etnik Kökenleri**, s. 42.

¹⁸⁰ Smith, **Ulusların Etnik Kökenleri**, s. 33.

¹⁸¹ Aktürk, s. 27.

¹⁸² Ahmed Eşref, “İran’da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi”, Ed. Hamid Ahmed, **İran: Ulusal Kimliğin İnşası**, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s. 104.

bahsedilebilir. İrredentizm, bir milletin dışarıda bulunan soydaşlarının yaşadığı yerleri kendi ülke topraklarına katmasına dayalı Pan-milliyetçiliklerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Hitler Almanya'sının “tek millet, tek devlet” (ein volk, ein reich) politikası gereği Almanya dışında yaşayan tüm Almanları bir devlet çatısı altında toplamaya dönük biçimde, Avusturya, Saar bölgesi, Danzig ve Südetler bölgesini işgal etmesi, irredentizme örnek teşkil etmektedir. Bu politikayı günümüzde açık bir şekilde sürdürmek zor olmakla birlikte, örtülü bir şekilde irredentist politikalar izlenebilmektedir.¹⁸³

Bir ülkedeki hâkim milliyetçilik tipolojisi, ülke içerisinde inşa edilmeye çalışılan kimliğin dışarıdaki kodlarını da oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Etnisist (kültürel) milliyetçilik, milli nüvede “biz” duygusunu inşa eden ve milletin özünün değişmeden günümüze ulaştığını belirten milliyetçiliktir. Bu milliyetçilik tipolojisi, Alman devletine yayılcı bir dış politika için gerekli araçları sunmuştur. Alman milliyetçileri, I. Dünya Savaşından sonra Versay düzenini değiştirmek için bundan önce de ifade edildiği gibi dış politikaya yayılcı amaçlarla nasıl bir yön verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu da milliyetçiliğin dış politika kararlarını nasıl etkilediğinin güzel bir göstergesidir.¹⁸⁴

Milliyetçilik yapılarındaki farklılıklar –özellikle etnik ve sivil milliyetçilikler- ülkelerin dış politikalarına yansımaktadır. “Dış Milli Vatan” anlayışı, yani ulusal grubun sınırlar dışında yaşayan soydaşlarını unutmayıp, onların koruculuğunu yaptıkları bir milliyetçilik yapısı ortaya çıkarmaktadır. Örneğin Sırpların Macaristan'da yaşayan soydaşlarına ilgisi ya da Rusya'nın Kazakistan ile ilişkilerinde temel belirleyici olan Kazakistan'daki Rus nüfusu gibi. Hatta Türkiye'nin Kıbrıs politikası da, bu minvalde gelişmiştir. Ancak Türkiye çoğunlukla, sınırları dışındaki azınlık olan Türklere yaklaşımı güç ve çıkar bağlamında değerlendirmiştir. Konjonktürel açıdan bu zaman zaman değişmiş olmasına karşın temel yaklaşım bu yönde olmaktadır.¹⁸⁵. Dolayısıyla Türkiye örneğinden hareketle, etnik yakınlık, ülkelerin stratejik çıkarları, güç ve kapasiteleri bağlamında dış politikalarını meşrulaştırmak için kullandıkları bir araç niteliğinde olduğu belirtilebilir.

¹⁸³ Sönmezoglu, s. 529.

¹⁸⁴ Uzer, s. 29-30.

¹⁸⁵ Uzer, s. 30.

Balkanlarda ve Doğu Avrupa’da, kültürel ve kan esaslı sınırların çizilmesiyle birlikte buradaki topluluklarda görülen etnik milliyetçilikler, saldırgan ve yayılcı milliyetçiliğin bölgede yaşanan savaşlarda etkili olmasına neden olmaktadır¹⁸⁶. Soğuk Savaşın bitmesinin ardından parçalanma sürecine giren Yugoslavya’da, Sırp ve başlarındaki önderleri Miloseviç, irredentist politikalar izlemiş, Hırvatistan ve Bosna’da yaşayan Sırp azınlıkları öne sürerek bu ülkeleri işgal etmeye çalışmıştı¹⁸⁷. Burada Sırp milliyetçiliğinin etnisist karakteri ve karar verme sürecinde etkili olması, Yugoslavya’da yaşanan çatışmaların esas nedenini oluşturmaktadır.

Benzer şekilde Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan çatışmada da etnik milliyetçilik karar verme sürecinde etkili görünmektedir. Dağlık Karabağ’ın Çarlık Rusya’sı ve SSCB döneminde sistematik Ermenileştirilmesi sonucu Türk nüfusundan daha fazla Ermeni nüfusun olması sebebiyle¹⁸⁸, Soğuk Savaşın bitmesinin ardından bölge Ermenistan’a katılmayı istemekteydi. Azerbaycan toprak bütünlüğünün bozulacağı nedeniyle bu talebe karşı çıkmış, daha sonra Ermenistan Azerbaycan’a saldırarak, Dağlık Karabağ ile birlikte Azerbaycan toprağının yüzde 20’sini işgal etmişti. Bu örnekte de görüleceği üzere Ermenistan’daki etnik milliyetçilik, karar verme sürecine etki etmekte ve Ermenilerin, irredentist politikalar izlemesine neden olmaktadır.

İran’da da Fars milliyetçiliğinin çok etkili olduğu bilinmektedir. İran milli kimliğinin 2500-3000 yıllık bir tarihi geçmişi olduğu, Pers ve Sasani İmparatorluklarından bu yana Fars kimliğinin güçlü bir şekilde varlığını devam ettirdiği iddia edilmektedir. Farsça’ya, İran kültürüne, eski din olan Zerdüştlüğe (daha sonra bu Şii İslam olacaktır) ve tarihi efsanelere dayalı Fars milliyetçiliği¹⁸⁹, İran dış politikasında karar verme sürecinde etkili olmaktadır. Örneğin, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, İran’ın İslam öncesi tarihine yaptığı vurguyla, Pers kültür ve değerleri çerçevesinde hem iç, hem de dış politikada bir kimlik inşasına girişmiştir. Pers kökenli oldukları düşünülen Tacikler ile Peştunlara yönelik dostane ilişkiler izlemiş, bu ülkelere (Afganistan ve Tacikistan) “Pers Kardeşlerimiz”

¹⁸⁶ Pavlos Hatzopoulos, **The Balkans Beyond Nationalism And Identity: International Relations And Ideology**, London: I. B. Tauris, 2008, s. 13.

¹⁸⁷ İlhan Uzgel, “Bağılantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya’da Milliyetçilik ve Dış Politika”, Ed. Mustafa Türkes ve İlhan Uzgel, **Türkiye’nin Komşuları**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 142.

¹⁸⁸ Adil Baguirov, “Nagorno-Karabakh: Basis And Reality Of Soviet-Era Legal And Economic Claims Used To Justify The Armenia-Azerbaijan War”, **Caucasian Review Of International Affairs**, Cilt 2(1), (Kış 2008), s. 13-14.

¹⁸⁹ Eşref, s. 99-107.

diye hitap etmiştir.¹⁹⁰ Bu nedenle İran'ın bu dönemde Afganistan ve Tacikistan'a yönelik izlediği dış politika, etnisite kavramının dış politikaya etkisini göstermesi bakımından açık bir örnektir.

Uzer'e göre etnik milliyetçilikten kaynaklanan sorunların, bugün bile çözüldüğünü söylemek zor görünmekle birlikte, Batı Avrupa'da özellikle ekonomik ve güvenlik örgütleri içersinde bu sorun azaltılmıştır. AB, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluklarının bir araya gelmesinden oluşan ulusüstü bir yapılanmadır. Soğuk Savaş döneminde Avrupalıların, Amerika'nın güvenlik şemsiyesi altında, İki Dünya savaşının ardından bir güvenlik ve barış kuşağını nasıl oluşturduklarını hatırlamak gerekir.¹⁹¹

Uzer, Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya'da milli kuşkuların ve düşmanlıkların hala canlı olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla barış dolu günleri görebilmek için bu düşmanlıkların bitmesini beklemek gerekmektedir. Uzer'e göre, bu bölgelerde düşmanlıkların hala canlı olmasının en önemli sebepleri şunlardır: Bölgelerin geri kalmışlığı, ekonomik ve sosyal adaletsizlikler ve yıllarca sömürge yönetimleri altında yaşamalarıdır. Ona göre, görkemli tarihlere sahip olan Türkler, Araplar, İranlılar ve Yunanlılar, uluslararası sistemde artık birer küçük oyuncu konumundadır. Ancak bu ülkelerde iyi bir ekonomik ve politik gelişme yaşanır, etnik milliyetçiliği körükleyen mekanizmalar zayıflayabilir. Yine de yasal düzenlemelerin eksikliği ve güçlü etnik milliyetçilikler nedeniyle bu bölgelerde sorunlar devam etmektedir. Bu çerçeveden bakılırsa rakip kimliklerin hem içeride hem de dışarıda çatışma eğiliminde oldukları bilinmektedir. Rakip milliyetçilikler, Kıbrıs'ta, Karabağ'da ve Filistin'de çatışmalara neden olmaya devam etmektedir.¹⁹²

1.3.2. Din-Milliyetçilik-Dış Politika Analizi

Din olgusu, millet ve milliyetçilik tanımlamalarındaki temel aktörlerdendir. Dinlerin ayrıştırıcı doğaları (kendinden olmayanı kafir saymaları), ayin biçimleri (homojenleştirmeye yönelik) ve kendileri için ölenleri kutsallaştırmaları (şehitlik) gibi özellikleri nedeniyle milliyetçiliğe içkin bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda millet ve kimlik tanımlamalarında da sıklıkla başvurulan bir olgu olduğu

¹⁹⁰ Brenton Clark, "Iranian Foreign Policy Towards Tajikistan And Afghanistan During the Ahmedinejad Presidency: The Rising Salience Of Persian National Identity", **OAKA**, Cilt 7, Sayı 13, 2012, s. 82-86.

¹⁹¹ Uzer, s. 24.

¹⁹² Uzer, s. 24-25.

bilinmektedir. Bazı milletler, tamamen dine göre tanımlanırken; bazı milletlerin de tanımlanmalarında din önemli bir öge olmaktadır.

Öncelikle din olgusunu tanımlamak gerekmektedir. Din, ontolojik olarak “inanç” boyutuyla aşkın bir alana tekabül eden ve bununla ilgili ritüellerin oluşturduğu, insanın –iç dünyası da dâhil olmak üzere- bireysel ve toplumsal, kısacası yaşamın her alanını kurallar, yasaklar ve teşvikler ile donatıp, yaşamın sona ermesinden sonra değişen dünyada hayatta iken öğretiye uygun yaşama karşılığında ödül veya ceza ile karşılaşacağını vaaz eden sistematik öğretilerdir.¹⁹³

Milliyetçilik ile din arasındaki ilişki, karmaşık ve giriftir. Bu konuda Carlton J. H. Hayes’in görüşleri yol gösterici olabilir. Hayes, milliyetçiliğin dağılan cemaat yapısının yerini alan bir din fonksiyonu gördüğünü belirtmektedir. Hayes, milliyetçiliği dine benzetmekte ve Batı Avrupa’da ortaya çıkıp mesafe kat eden milliyetçiliğin modern dünyanın dini olduğunu ifade etmektedir. Hayes’e göre bu dinin her yerde bir önderi bulunmaktadır: Bu ilah, Sam amca, Boğa John, Hans ve Ivan şeklinde belirmektedir. Ona göre milliyetçilikte, her din gibi, sadece iradeye değil, akla, hayale ve duygulara hitap edilmektedir.¹⁹⁴

Benzer şekilde Schulze de milliyetçiliğin ve millet olgusunun dinsel tonlara sahip olduğunu iddia etmiştir. Schulze’ye göre millet kavramı, görünür fiziksel bir gerçekliğe sahip olmadığı için, bu olguya inanmak gerekir. Kısacası millet ona göre din gibi bir inançtır, bu yüzden de dini farklılıklara sahiptir. Schulze, milliyetçiliği de din unsuruyla açıklamakta, milliyetçiliğin endüstri çağının dünyevi inancı olduğunu belirtmektedir. Ona göre günümüz devletleri Tanrı tarafından değil, millet tarafından dayatılmıştır.¹⁹⁵ Dolayısıyla millet, milliyetçilik ve ulus-devlet olguları, dinsel bir niteliğe sahiptir.

Arap milliyetçiliğini inceleyen El Husri’ye göre, milli dinler, milli duyguyu güçlendirecek niteliklere sahip olmasına rağmen, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi evrensel dinler söz konusu olunca durum daha karmaşık bir hal almaktadır. Ona göre bunun temel nedeni, evrensel dinler, milliyetçilik karşıtı duyguların gelişmesine zemin hazırlayabilmektedirler. Ancak bu eğilimler, başka şeyler tarafından sınırlandırılabilirler.

¹⁹³ Aksoy ve Çemrek, s. 664.

¹⁹⁴ Carlton J. H. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s. 227-228.

¹⁹⁵ Schulze, s. 155.

Bunların başında, milli hisler gelmektedir. Husri'ye göre bu dinlerin daveti, kutsal kitapları ve ayinleri yoluyla belli bir dille temel bir ilişkisi vardır; bir din, sadece o dil vasıtasıyla ve ancak o dili konuşan milletin onun yayılmasında milli bir çıkarı olduğu müddetçe yayılabilir.¹⁹⁶ Bu duruma örnek olarak İslamiyet'in Arap yarımadasından Mezopotamya ve Kuzey Afrika'ya doğru yayılması sürecinde bölge halklarının Araplaşması gösterilebilir. Bunun yanında Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra Arap alfabesine geçmeleri ve milli kimliklerini "din" olgusu üzerinden açıklamaları, Balkanlarda yayılma sürecinde Müslümanlaşan Balkanlıların Türkçe konuşmaları ve "Türkleşme" tabirini kullanmaları da, bu durumun örnekleri arasında sayılabilir.

Kellas'a göre birçok yerde kiliseler ve cemaatler, milliyetçiliğin ardındaki temel gücü oluşturan kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı yerlerde milliyetçiliğin doğduğu yerler, bu dini kurumlar olurken; bazı yerlerde de, milliyetçilik, birbirlerine zıt farklı dini kurumlar üzerinden cereyan etmektedir. Milliyetçiliğin dini kurumlar içerisinde doğmasına, Ermeni ve Gürcü Kiliseleri ile Pakistan ve Pencap'taki Müslüman Cemaatleri örnek verilebilir. Milliyetçiliğin farklı dinler arasındaki çatışmalar sonucu ortaya çıkmasına ise, Sri Lanka'daki Hinduların karşısındaki Budistler; Kuzey İrlanda'daki Protestanların karşısındaki Katolikler; Polonya, Çekoslovakya (ayrılmadan önce) ve Macaristan'daki Rus komünizmi ve Ortodoksluğu karşısında yer alan Katolik kilisesi örnek teşkil edebilir.¹⁹⁷

Din ile milliyetçilik arasındaki ilişki konusunda yapılan tartışmaların başında, milliyetçiliğin seküler bir hareket olarak ortaya çıkması konusu gelmektedir. Milliyetçilik, Avrupa'da seküler bir hareket olarak doğmuş, Kilisenin üstünlüğüne karşı milletin üstünlüğünü savunmuştur. Daha sonraki süreçte milliyetçilik, dini kurum ve kavramları kullanmaya başlamış ve birbirleriyle bütünleşmiştir. Koçer'e göre, hangi din olursa olsun toplumsal kimliğin oluşumunda dinin önemli bir payı vardır. Ona göre bu durumun ibadetle pek ilgisi yoktur. Örneğin ABD'de de kiliseye gitme oranı, Avrupa'ya nazaran daha fazla olması ya da Avrupa'da ateist nüfus oranının yüksek olmasına karşın, Avrupa, Avrupalı olmayan herkes için Hıristiyan bir kıtadır. Günümüzde her ne kadar

¹⁹⁶ Satı El-Husri, *Âra ve Ahadis fi'l-Vatanniye ve'l-Kavmiyye*, Merkezu Dirasati'l Vahdeti'l-Arabbiye, Beyrut, 1985, s. 27'den aktaran Faruk Bozgöz, "Arap Milliyetçiliği", *Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik Cilt II*, Sayı 39, (Kasım-Aralık-Ocak 2006-2007), s. 102.

¹⁹⁷ Kellas, s. 34.

çok fazla dindar olmasalar da, Avrupalılar için Hıristiyanlık, İslamiyet karşısında kuşanılan bir zırh niteliğini korumaktadır.¹⁹⁸

Dış politikada din olgusu, karar verme sürecinde ve karar vericilerin davranışlarını etkileme hususlarında önemli işlevler üstlenmektedir. Çolakoğlu'na göre din faktörü, dış politikada karar verme ve karar vericilerin davranışlarını etkileme noktasında iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilkinde göre, din, ideoloji gibi, dış politikanın yapım sürecinde birinci derecede belirleyici olmaktadır. İkinci ve daha çok kabul gören görüşte ise, dinin, özellikle de İslam ülkelerinde dış politika alanında meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığı belirtilmektedir.¹⁹⁹ Aynı zamanda devletlerin dış politikaya ilişkin karar alma sürecinde yer alan bireylerin, özellikle de liderlerin inançlarının, karar verme sürecinin farklı aşamalarında etkili olduğu bilinmektedir.²⁰⁰

Pakistan dış politikasını analiz eden Çolakoğlu'na göre, din (İslamiyet), bu ülkede dış politikayı meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. Pakistan'da milliyet unsurunun da İslamiyet ile açıklanması, İslamabad'ın dini kimliğini daha fazla ve açık bir şekilde kullanmasına yol açmıştır. İslam, ülke içersinde milli birliği sağlamak için başvurulan bir araç olmanın yanı sıra, dışarıda, Hindistan, SSCB ve ABD'ye karşı Müslüman ülkelerden destek almak için kullanılmıştır. Pakistan'ın 1956 ve 1973 Anayasalarında yer alan bir ibareye göre de, Müslüman ülkelerle işbirliğinin artırılması ve İslam Birliği'nin kurulması gibi maddelerin bulunması, din faktörünün dış politikaya etkisini anlatması bakımından önem arz etmektedir.²⁰¹ Benzer bir durumla Türk dış politikasında da karşılaşılmaktadır. Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü'nde fiili üyeliğinin temel sebebi, petrol krizinden etkilenmemeye çalışmak ve Kıbrıs krizi nedeniyle içinde bulunduğu Batı bloğundan yeterli destek görememesi sebebiyle Ortadoğu'daki Müslüman ülkelere yanaşmaktır.²⁰² Dolayısıyla bu süreçte vurgulanan din unsuru, dış politikayı meşrulaştırmak için kullanılmış bir araçtır.

Din faktörü, birçok ülke dış politikasının yapım sürecinde kendisini göstermektedir. Soğuk Savaş bittikten sonra Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde din önemli bir faktör

¹⁹⁸ Gökhan Koçer, "Dış Politikada Din", <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/288/karabagli-drami.aspx>, (18.04.2014).

¹⁹⁹ Selçuk Çolakoğlu, "Dış Politika Yapım Sürecinde Din Faktörünün Etkisi: Pakistan Örneği", **İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 36, (Mart 2007), s. 61-62.

²⁰⁰ Sönmezoğlu, s. 665.

²⁰¹ Çolakoğlu, s. 81.

²⁰² Gökhan Koçer, "Türk Dış Politikasında Din Unsuru", **Akademik Ortadoğu Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2006, s. 146.

olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşın yaşandığı topluluklara bakmak bile bunun için yeterlidir: Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırlar ve Katolik Hırvatlar. Özellikle yayılmacı ve saldırgan Sırp milliyetçiliği ve dış politikasının belirlenmesinde dinin etkisini görmek mümkündür. Sırp milliyetçiliğinin tarihsel gelişiminde kilisenin önemi büyüktür. Sırların, Müslüman Boşnaklara saldırırken, Sırp karar vericilerinin kararlarını etkileyen düşünce, etnisite bakımından Sırp oldukları, ama asıl sorunun Boşnakların Müslüman olmasından kaynaklandığıdır. Sırp milliyetçiliğinin taşıdığı dinsel nosyonlar (Kosova'nın Sırlar açısından dinsel önemi, tarihsel olarak İslamiyet'in yayılmaması için kendilerini feda ettiklerini düşünmeleri ve Ortodoksluğun merkezine kendilerini yerleştirmeleri) sebebiyle, Yugoslavya'nın parçalanmasında önemli etkileri bulunmaktadır.²⁰³ Tarihsel olarak incelendiğinde, Balkan ülkelerinin Osmanlı Devletinden ayrılmasına neden olan Balkan milliyetçiliğinin de temelinde, Ortodoks Kilisesi bulunmaktadır. Panslavizm, Ortodoks mezhebinin, bu süreçte ideolojisinin bir unsuru gibi kullanıp, bölgenin Osmanlı Devletinden ayrılmasını sağlamıştır.²⁰⁴

Şii İslam anlayışına sahip olan İran'ın dış politikasında din önemli bir faktördür. İran nüfusunun % 89'u Şii'dir ve Şiilik, İran milli kimliğinin en tanımlayıcı unsurudur. Özellikle İran'ın Şii kimliği, onu bölgedeki Arap toplumlarından farklı kılmaktadır. İran kendi dış politikasında Şii kimliğini yayılmacı amaçlar için kullanmaktadır. Bu çerçevede Şii azınlıkların yaşadığı Bahreyn, Lübnan, Suudi Arabistan, Afganistan, Irak ve Pakistan gibi ülkelere yönelik İran dış politikasının temel belirleyicisi, Şiilik'tir.²⁰⁵ Son dönemlerde Suriye krizinde İran'ın takındığı tutumun temelinde de, yine din unsuru bulunmaktadır. Zira Suriye iç savaşı, mezhepsel bir nitelik arz ettiği için, İran, Sünni gruplar karşısında Nusayri olan Beşar Esed'in yanında yer almaktadır.

İran'da din faktörü, ideolojik yönelimin temelinde yer edinmektedir. Yani ideoloji, Şii anlayışına dayalı bir yapı arz etmektedir. Bu durum, Humeyni'nin İslam Devriminden sonra, bölgede rejim ihracı düşüncesini de beraberinde getirmiştir. İran'ın, Şii inancına dayalı İslami rejimi bölge ülkelerine ihraç etme düşüncesi bulunmakla birlikte, bu durum konjonktüre göre değişmektedir. En son Ahmedinejad döneminde, Afganistan'da

²⁰³ Uzgel, s. 120-142.

²⁰⁴ Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Ankara: İmge Kitapevi, 1995, s. 23.

²⁰⁵ Ertan Efeğil (c), "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 48, (Aralık 2012), s. 57-58.

Taliban ve Irak'ta Saddam Hüseyin gibi iki önemli rakibin gitmesiyle birlikte “devrim (rejim) ihracı” söylemi yeniden gündeme gelmişti.²⁰⁶ Kısaca özetlemek gerekirse, İran dış politikasında din faktörünün etkisi, kendisini ideoloji olarak da göstermektedir. Bu ideoloji, Şii anlayışına dayalı İslami bir rejimdir.

Çok etnili, dinli ve mezhepli bir topluma sahip olan Lübnan'ın dış politika formülasyonunda din, hem önemli, hem de farklı bir işleve sahiptir. Diğer ülkelerden farkı, Lübnan'ı oluşturan grupların dış politikada kendi dinsel ya da mezhepsel özellikleri çerçevesinde hareket etmesidir. Lübnan'da bulunan üç büyük gruptan Maruniler (Hıristiyanlar) Fransa'yla, Şiiler İran'la ve Sünniler de bölgedeki Arap devletleriyle doğrudan ilişki kurmaktadır.²⁰⁷ Böylece Lübnan'ın içinde yer alan farklı gruplar, uluslararası alanda kendi dinsel ve mezhepsel kimlikleri çerçevesinde hareket etmektedirler.

Dış politika analizi-milliyetçilik-din ilişkisi bakımından örnek teşkil edebilecek önemli ülkelerden birisi de, İsrail'dir. Siyonizm, İsrail kimliğinin temel parçasıdır. Siyonizm, Yahudi inancında İsrailoğullarına vaat edilen topraklar üzerinde bir devlet kurma ve dünyayı yönetme anlayışına dayalı bir ideolojidir. Yahudi düşünürleri için İsrail'in güvenliği, refahı ve tarihsel misyonunu yerine getirmesi, dünya Yahudilerine bağlıdır. Bu açıdan Siyonizm hem iç hem de dış politikada etkili bir düşüncedir.²⁰⁸ İsrail örneğinden bakacak olursak; İsrail dış politikasında karar verme sürecinde Siyonizm hem bir ideoloji hem de milli kimliği dinsel faktör olarak (burada din ve etnisite aynı anlama gelmektedir) dış politikanın yapım sürecinde birinci derecede etkili olmaktadır.

Benzer bir kanıya, James Chiriyankandath'ın İsrail ve Hindistan dış politikalarını karşılaştırdığı ”*Religious nationalism and foreign policy: India and Israel compared*” (Dini milliyetçilik ve dış politika: Hindistan ve İsrail'in Karşılaştırılması) isimli çalışmasında karşılaşmak mümkündür. Chiriyankandath'a göre hem İsrail hem de Hindistan, bağımsız bir devlet olarak dinsel kimlikleri çerçevesinde kurulduklarını, bu yüzden de politikalarına dinsel kimliklerini yansıttıklarını belirtmiştir. Bunun dışında her iki ülkenin de uluslararası konumlarını korumak için dinsel milliyetçiliklerini devam

²⁰⁶ Yetim ve Kalaycı, s. 149.

²⁰⁷ Ertan Efeğil (d), “Suriye ve Lübnan'ın Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 50, (Şubat 2013), s. 100.

²⁰⁸ Ertan Efeğil (e), “İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 19, (Ocak 2013), s. 57.

ettirmek zorunda olduklarının altını çizerek, bu ülkelerde karar verme sürecinde dinsel milliyetçiliğin etkili olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁹

Şunu da belirtmek gerekir ki, İsrail'deki Yahudiler homojen bir topluluk niteliği göstermemektedir. Özellikle, laik ve sol görüşleriyle tanınan ve Avrupa'dan gelen "Aşkenazi" Yahudileriyle, dini ve milli değerlere daha çok önem veren ve Doğu ülkelerinden göç etmiş olan "Sefardi" Yahudileri, hem iç hem de dış politika konusunda farklı görüşlere sahiptir. Seküler Siyonistler, daha çok İşçi Partisini, daha katı ve dini Siyonistler ise, Likud Partisini desteklemektedir.²¹⁰ Doksanlı yıllarda iktidarda daha çok söz sahibi olan İşçi Partisi, Arap-İsrail barışında etkili olmuş, ikibinli yılların başından itibaren iktidarda daha çok söz sahibi olan Likud Partisi döneminde ise, Filistin'e yönelik saldırgan bir politikanın izlenmesi, bu farklılığı göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

1.3.3. Kültür-Milliyetçilik-Dış Politika Analizi

Bir toplumun tarihsel süreç içerisinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü maddi ve manevi özelliklerin bütününe kültür denir. Kültür, bir toplumun kimliğini oluşturur. Onu diğer toplumlardan farklı kılar. Kültür, toplumun yaşayış ve düşünüş biçimidir. Kültürün maddi ve manevi unsurları bulunmaktadır. Maddi unsurlardan kastedilen husus, bina, yemek ve giysi gibi kavramlardır. Manevi unsurlar ise, gelenekler, normlar ve düşünce biçimleridir.

Kültür, millet ve milliyetçilik olgularını tanımlamada sıklıkla kullanılan kavramların başında gelmektedir. Özellikle millet olgusu, mutlak bir surette ya kültür kavramıyla ya da kültür kavramının ilişkilendirildiği; etnisite, ortak tarih, din ve dil gibi hususlarla açıklanmaktadır. Bunun dışında bazı milliyetçilik kuramcıları, milliyetçiliği bizzat kültür kavramı üzerinden analiz etmektedirler.

Bunlardan biri, sosyalist kuramcılardan Otto Bauer'dir. Bauer, milliyetçiliğin doğuşunu başlıca iki aşamanın gerçekleşmesine bağlar. Birinci aşamada, aynı milliyet bilincine sahip olması beklenen insanların konuştuğu lehçelerin birbirlerine yakınlaşması gerekmektedir. Bu şekilde bir dil topluluğu ortaya çıkmış olacaktır. İkinci aşama ise, bu

²⁰⁹ James Chiriyankandath, "Religious nationalism and foreign policy: India and Israel compared", <http://www.eisa-net.org/be-bruga/eisa/files/events/turin/Chiriyankandath-religiousnationalism.pdf>, (18.04.2014).

²¹⁰ Yetim ve Kalaycı, s. 143.

dil topluluğunun milli kimliğe kavuşmasına vesile olan kültür topluluğu aşamasıdır. Milliyet bilincinin ortaya çıkması için, bu kültür topluluğunun, hem geçmişte yaşamış, hem de gelecekte yaşanması gereken bir ortak kadere dair bir inanca ulaşması elzemdir.²¹¹

Milliyetçilik ile kültür arasındaki ilişkiyi en iyi biçimde açıklayan düşünürlerden biri de, Ernest Gellner'dir. Modernist kuramcılardan biri olan Gellner, milliyetçiliğin, sanayileşme, kentlileşme, okur-yazarlık ve kapitalizm gibi süreçlerin sonunda ortaya çıktığını öngörmektedir. Gellner, milliyetçiliği “yüksek kültür” kavramsallaştırması üzerinden açıklamaktadır. Ona göre insan topluluğu üç evreden geçmiştir. Bunlar; avcı-toplayıcı, tarımsal ve modern endüstriyel aşamalardır. Gellner, özellikle tarım toplumu aşamasından modern-endüstriyel aşamaya geçişte, sınıf sisteminin ve toplumsal eşitsizliğin temelinde olan vahşi kültürlerin, homojenleştirici ve tek tipleştirici yüksek kültüre dönüşmesini milliyetçilikle açıklamaktadır.²¹² Ona göre milliyetçilik bütünüyle kapitalist dinamiklerle beslenen modern devletin ürettiği ve yukarıdan aşağıya empoze ettiği bir kültürdür.²¹³ Dolayısıyla Gellner, milliyetçilik ile ilgili açıklamalarını kültür olgusuna dayandırmaktadır.

Kültür, millet ve milliyetçilik olgularını açıklayan anahtar bir kavramdır. Bu özelliği itibariyle dış politika yapımı sürecinde önemli işlevleri olduğu bilinmektedir. Kültürün dış politika karar alma sürecinde etkisini inceleyen akademisyenler farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Ancak akademisyenler arasında bu konu üzerinde bir mutabakata varıldığını söylemek zordur. Yine de farklı devletlerin dış politika davranışları analiz edildiğinde, aynı durum ve olaylara verilen farklı tepkilerin temelinde kültür olgusunun olduğu söylenebilir. Çünkü her toplum farklı kültürel değerlere sahip olduğu için, karşılaşılan duruma/durumlara ve olaylara da farklı tepkiler vermesi doğal bir neticedir.²¹⁴

Kültürün karar verme sürecindeki etkisini inceleyen Efeğil ve Açık'a göre, bu olgu iki farklı şekilde dış politika kararlarını etkilemektedir. Bunlardan birincisi, karar

²¹¹ Özkırmı, s. 55-56.

²¹² Özkırmı, s. 164-166.

²¹³ Süleyman Seyfi Öğün, “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 50, (Mart- Nisan 1998), s. 18.

²¹⁴ Ertan Efeğil ve Fatma Açık, “Günümüz Türk Dış Politikasında Türk Kültürünün Etkisi”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1**, Ankara: Nobel Yayınları, 2012, s. 623.

vericilerin insan olması sebebiyle kültür olgusu doğal olarak karar verme sürecini etkilemektedir. İnsanlar, belli bir sosyalleşme sürecinden geçerek içinde buldukları toplumun kültürel değerlerini benimsemekte ve bunu davranışlarına yansıtılmaktadır. Bu yönüyle karar vericilerin davranışlarını ve düşüncelerini şekillendiren temel sosyolojik faktörlerden biri, kültür kavramı olabilmektedir. Örneğin liderler, ülkelerinin uluslararası sistem içerisindeki yerini ve rolünü kültürel değerleri çerçevesinde yorumlayabilmektedir. İkinci olarak, karar vericiler, kararlarını meşrulaştırmak, bunlar üzerinde toplumsal desteği sağlamak için kültüre başvurabilmektedirler.²¹⁵

Rus dış politikasının yapım sürecinde kültürün önemli etkileri bulunmaktadır. Rusya'nın uluslararası sistemdeki yerini ve sistemin yapısının nasıl olması gerektiğini dile getiren Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un şu ifadelerine bakmak yararlı görülmektedir²¹⁶:

Beşeriyetin gelişiminin incelenmesi durumunda ülkeler arasındaki ilişkilerde iki temel yaklaşımın olduğu görülecektir. Bunlardan birincisi, dünyanın Batı değerleri çerçevesinde inşa edilmesine ilişkin görüştür. İkinci –Rusya'nın desteklediği- yaklaşım ise ülkeler arasında rekabetin medeniyetsel boyutlara sahip olması, değerler ve kültürlerin arasında geçmesi gerektiğine ilişkin görüştür.

Lavrov'un bu söyleminin arkaplanında, Rusya'nın tek kutuplu Amerikan hegemonyası altındaki bir dünyadan rahatsızlık duyduğu ve çok kutuplu bir yapı istediği anlaşılmaktadır. Bu talebin temelinde kültürün etkisi bulunmaktadır. Çünkü Rusya hem Çarlık döneminde Avrupa güç dengesinde yer alan beş büyük ülkeden biri hem de Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu sistemde Amerika ve Batı Bloğunun karşısında bulunan Doğu Bloğunun lider ülkesiydi.

Tsygankov'a göre Rus dış politikasındaki milliyetçilik nosyonu, pragmatik çıkarlar ve Rus kültürü etrafında tanımlanabilmektedir. Ona göre Rusya'nın kendi çıkarları ve kültürel değerleri üzerindeki ısrarı, Sovyet totaliterizmi ve Avrupa karşısı milliyetçiliğin reddolunmuş amaçlarının yansımalarına dayanmaktadır.²¹⁷ Dolayısıyla Rus dış

²¹⁵ Efegil ve Açık, s. 623-624.

²¹⁶ Sergei Lavrov, "Russia and the World in the 21st Century", **Russia in Global Affairs**, No. 3, July-September 2008'den aktaran Tsygankov, s. 201.

²¹⁷ Tsygankov, s. 239.

politikasında karar verme sürecinde, otoriter Sovyet zihniyeti, emperyalizm karşıtı söylem ve çok kutuplu sistem gibi Rus kültürünü oluşturan faktörler etkili olmaktadır.

Kültürün karar verme sürecindeki etkisini anlatmak bakımından yararlı görülen bir diğer örnekte, Amerikan dış politikasıdır. Amerika'nın milli kimliğini oluşturan kültürel değerleri -Anglo-Sakson yapı, Protestanlık ve Yahudilik dini, demokrasi, insan hakları, liberal değerler- Amerikan dış politikası karar verme sürecinde etkili olmaktadır. Huntington'a göre milliyetçilik, Amerika gibi çok etnili toplumlarda sanılanın aksine uyumlu ve rasyonel bir dış politika izlemek için en iyi fırsatları sunmaktadır. Amerika'nın dünyayı kendi yapısına benzer bir şekilde biçimlendirme isteği; Anglo-Sakson Protestan değerleri yayması; emperyalizm veya kozmopolitizm değil, Amerikan milliyetçiliğidir.²¹⁸ Huntington'un ifade ettiği Amerikan milliyetçiliğinin temeli, Amerikan kültürüne dayanmaktadır. Afganistan (2001) ve Irak (2003) savaşlarının temel nedeni, Amerika'nın, evrensel değerler olarak gösterdiği kendi kültürel değerlerini yaymak ve bunlara tehdit oluşturan unsurları ortadan kaldırmaktır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politikasında kültür, karar verme sürecinde etkili bir faktör niteliğindedir. Çin milliyetçiliğinin kültürel bir yönü bulunmaktadır. Çin milliyetçiliğinin bu yönü, kültürel öz güvenceyi ve genişleme yoluyla siyasi ilerlemeyi amaçlamaktadır. Çin'de sıklıkla vurgulanan, "Doğu, Batı'dan daha aydınlıktır." söylemi, toplumdaki kültürel milliyetçiliğin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir. Doğal olarak, Çin toplumu içerisinde çıkan ve Çin kültürünün etkisi altındaki karar vericiler, kararlarında kültürel milliyetçiliği yansıtmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nde karar vericilerin kültürel unsurları dış politikada kullanmalarının en önemli nedeni, kültürün yumuşak güç (soft power) unsurlarından biri olması sebebiyle, uluslararası sistemdeki Batı üstünlüğünü dengelemek istemeleridir.²¹⁹

1.3.4. Tarihsel Yönelim-Milliyetçilik-Dış Politika Analizi

Tarihsel yönelim\bilinç, milletlerin inşası ve devletlerin kimliklerinde önemli bir yer tutmaktadır. Milliyetçilik kavramına yönelik ilk çalışmalar açısından ve bu kavrama sahip çıkma konusunda tarihçiler başı çekmektedirler.²²⁰ Neredeyse bütün milletlerin

²¹⁸ Uzer, s. 32.

²¹⁹ Shen, s. 124.

²²⁰ Özkırımlı, s. 42.

inşası, tarihsel olaylara, savaşlara, kahramanlara ve efsanelere göndermeler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu yzden tarih kavramı, milliyetçiliğin ve milletlerin olmazsa olmaz ölçütlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ünlü Fransız düşünür Ernest Renan, millet kavramını tanımlarken, ırk, dil, din, ortak menfaatler ve coğrafya gibi ölçütlerin yetersiz olduğunu belirtmektedir. Renan'a göre millet kavramı, manevi bir varlıktır, bir ruhtur. Millet kavramının iki temel öge çerçevesinde Şekillendiğini ifade eden Renan'a göre, bu öğeler, ortak tarih ve ortak iradedir. Ortak tarihten kastedilen husus ise, geçmişin acılarını ve kötü anlarını unutmaktır.²²¹ Görüldüğü gibi, Renan, millet kavramını tarih olgusu üzerinden açıklamaktadır.

Hobsbawm, millet kavramını, tarihi ve sosyal inşa olarak ifade etmektedir. Ona göre millet, "toplumsal mühendislik" ürünüdür ve "ıcat edilmiş gelenekler"e dayanmaktadır. "ıcat edilmiş gelenek" söylemiyle Hobsbawm, açıkça ya da örtülü bir Şekilde kabul edilmiş normlar tarafından yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik nitelik gösteren, kurallar tarafından tekrarlara dayanarak belli değer ve davranış kurallarını aşılamaya çalışan pratikler bütününe kastetmektedir. Millet fenomeni anlaşılmak isteniyorsa, öncelikle "ıcat edilmiş gelenekler"ın anlaşılması gerekir. Ona göre günümüz milletlerinin büyük çoğunluğu, 1870-1914 tarihleri arasında inşa edilmişlerdir.²²²

Schulze'ye göre de, "halk ulusu"nu (günümüz milletleri) oluşturan olgu, dilin yanı sıra, tarihtir. Schulze, tarih kavramını, "bir halkı en eski geleneklerinden bugüne doğru birleştiren, milleti özölmez bir bağla birbirine bağlayan ortak alınyazısının kaydı" Şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre bir milletin tarihi, varlığının garantisi niteliğindedir. Nitekim Schulze, tarihin erken dönemlerinde bile milli bilincin mitlerle işlenmiş bir tarih aracılığıyla geliştiğini belirtmektedir. Buna örnek olarak da Fransızların ataları olarak bilinen Frankların Truvalı ve Romalı atalardan geldiklerini, İngiltere'deki Tudor Hanedanının soyunu efsanevi Kral Arthur'a kadar geri götürmelerini göstermektedir.²²³ Bu açıdan Schulze, Hobsbawm'dan farklılaşmaktadır. Hobsbawm'a göre icat edilen tarihler bile en fazla 100-150 yıl öncesine dayanmaktadır. Oysa Schulze, antik çağlardan itibaren tarihsel mitlerin milletler tarafından kullanıldığını belirtmektedir.

²²¹ Renan, s. 50-58.

²²² Hobsbawm, s. 1-18.

²²³ Schulze, s. 161.

Kalaycı, tarihin seçici kullanımını, “milletlerin tarihindeki olağanüstü anların, olayların ve deneyimlerin, o millete mensup insanların özgüvenini ve memnuniyetini arttıracak bir biçimde bir ortak geçmiş yaratmak içindir.” şeklinde belirtmiştir. Milletler, kimlik inşasında bazen kendileri için acı olan olayları bazen de kahramanlık ve zafer günlerini seçmektedir. Örneğin, Katalonya milli gün olarak Barselona’nın İspanyol kuvvetlerince işgal edilip, milli dillerinin yasaklandığı günü seçerken; Türkiye, milli bayram günleri olarak savaş alanlarında kazandığı zaferlerin tarihlerini seçmiştir.²²⁴ Bu betimlemelerden de anlaşılacağı üzere, tarih ve tarihin kullanımı, milli kimlik inşasında önem arz etmektedir.

Buraya kadar anlatılanları kısaca özetlemek gerekirse; tarih, millet kavramının oluşmasında etkili olan faktörlerin başında gelmektedir. Bu yüzden milliyetçiliğin en fazla başvurduğu alan tarihtir. Tarihsel hikâyeler, mitler, kahramanlıklar ve tarihsel düşmanlıklar, milli kimliğin inşasındaki en önemli araçtır. Bu şekilde milliyetçiliğin, dış politikada karar verme sürecini ve karar vericilerin davranışlarını etkileme konusunda tarihten yararlandığı, tarihsel yönelimi kullandığı aşikardır. Coşkun’a göre ulus devletlerin tarihleri, resmi tarihler aracılığıyla okunur. Öteki ile olan olumsuz ilişkiler, yine bu tarihin yer aldığı kitaplardaki hikâyeler ile resmedilir.²²⁵ Bu şekilde öteki üzerine inşa edilen tarihsel yönelim\bilinç\kimlik, dış politika karar verme sürecine etki edebilir. Tarihsel yönelim de, diğer sosyolojik faktörler gibi, dış politikanın yapım sürecindeki etkisi ölçülememekle birlikte karar vericilerin söylemlerinde politikalarını meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktadır.

Schonberg’e göre tarihsel olarak Amerikan kimliği, Yahudi-Hıristiyan değer ve gelenekleriyle, 18. ve 19. Yüzyılın liberal filozofları olan Locke, Mill, Rousseau ve Jefferson’un görüşleriyle vücut bulmuştur. Ona göre aynı liberal felsefe, Amerikan yönetiminin tarihsel dış politika davranışlarını uluslararası sistemin tesisinde, manevi bir üstünlük olarak Amerikan değerlerinin ve Amerikalı liderlerin inançlarıyla ve menfaatleriyle birlikte, güç ve kapasite bağlamında, bu model çerçevesinde

²²⁴ Hüseyin Kalaycı, “Batılı Demokrasilerde Ayrılcı Milliyetçilik: Quebec Milliyetçiliği”, **Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik Cilt II**, Sayı 39, (Kasım-Aralık-2006-2007), s. 21.

²²⁵ Bezen Balamir Coşkun, “Uluslararası İlişkilerde ‘Kimlik’ ve Türk Dış Politikası”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1**, Ankara: Nobel Yayınları, 2012, s. 608.

savunuculuğunu yapmakta ve desteklemektedir.²²⁶ Amerikan kimliği tarihsel olarak esnek ideallerini, insan haklarına dayalı geleneksel liberal değerlerini, sınırlı hükümet anlayışını ve halk egemenliğini ihtiva eden bir inançtır. Schonberg'e göre Amerika bunların savunuculuğunu yapma ve yayma kaygısı taşımak zorundadır. Çünkü küresel prensiplere ve insan haklarına dayalı bir yönetim yapısına sahip dünyadaki yegâne devlettir. Ona göre bu, Amerika'nın tarihsel yazgısıdır.²²⁷

Hırvatların, Osmanlı idaresi sona erdikten sonra Macar hâkimiyetine karşı savaşmalarının en önemli nedeni, tarihsel yönelimdir. Çünkü Hırvatların soyları, Hırvat inancına göre Illyrialılardan geliyordu; dolayısıyla yörenin yerli halkı olmaları hem de Balkanların ve Slavların yönetici milleti olmaları sebebiyle Macar hâkimiyeti kabul edilemezdi. Aynı durum Bizans İmparatorluğu üstünlüğüne karşı çıkan ve Osmanlı İmparatorluğuyla savaşan Sırlar için de geçerliydi. Nitekim Sırların tarihsel misyonu, Balkanların yönetimine sahip olmaktı.²²⁸

Uzgel, Bosna Savaşının Sırp milliyetçiliği üzerindeki en önemli etkisinin, tarihsel haksızlığa uğramışlık duygusunu güçlendirmesi, ona yeni ve soyut bir boyut kazandırması olduğunu ifade etmiştir. Sırlar, Tito önderliğinde kurulan Yugoslavya'da haksızlığa uğradıklarını düşünüyorlardı. Çünkü Sırların tarihsel misyonu, Balkanların sahibinin kendileri olduğu, dolayısıyla güney Slavlarını kendilerinin birleştirmesi gerektiği düşüncesi idi. Bunun için tarihsel yönelimler kullanılmaktaydı. Her şeyden önce Sırlar Osmanlıya karşı savaşmışlardı. Yine Osmanlıdan bağımsızlığını kazanan ilk Balkan milleti Sırlardı. Oysa Yugoslavya kurulunca Sırlar, yönetimde çok fazla söz sahibi olamazken, diğer gruplardan daha kötü yaşam ve temsil koşullarına sahip olduklarını da iddia ediyorlardı.

Soğuk Savaşın bitmesine müteakip Yugoslavya karışmaya başladı ve devleti oluşturan etnik unsurlar tek tek bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunun karşısında Miloseviç, saldırgan bir iç ve dış politika izleyerek büyük çatışmaların yaşanmasına neden oldu. Miloseviç, bir Sırp milliyetçisiydi. Sırp milliyetçiliğinde ise, tarihsel unsurlar, fazlasıyla yer almaktadır. Mesela Hırvatistan ve Bosna topraklarının bir bölümü ile Kosova'nın geçmişteki büyük Sırp topraklarının bir parçası olduğuna ilişkin görüş, Sırp

²²⁶ Schonberg, s. 46.

²²⁷ Schonberg, s. 237.

²²⁸ Schulze, s. 171.

milliyetçiliğinin temel hareket noktasını teşkil etmektedir. Yine 28 Haziran tarihi üzerine yapılan fetişizm de, Sırp milliyetçiliğinin tarihsel yönelimini göstermesi bakımından önemlidir. Bu tarih, Kosova muharebesinin tarihidir (28 Haziran 1389). Buna göre Sırlar, İslam'ın yayılmasını engellemek için kendilerini feda etmişlerdir. Nitekim Miloseviç, Mayıs 1989'da başkanlık koltuğunu devralmasına rağmen, resmi tören için 28 Haziranı beklemiştir.²²⁹ Görüldüğü gibi tarihsel travmalara yapılan göndermeler, dış politikanın yapımında etkili olmaktadır.

Çin milliyetçiliğinin tarihsel boyutu, Çin dış politikasının yapımı sürecinde etkisini göstermektedir. Çinli karar vericilerin bilinçaltılarında bulunan, “Utanç Yüzyılı” olarak isimlendirilen dönem²³⁰, Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politikada milliyetçi bir söylem²³¹ benimsemesine yol açmıştır. Bu “Utanç Yüzyılı” olarak isimlendirilen dönem, Çin'in, Batılı emperyal güçler tarafından sömürge haline getirilip, daha sonra Japonya işgaline uğradığı süreci anlatmak için kullanılmaktadır. Çinliler, bir daha böyle “acı” dolu bir dönem yaşamak istemedikleri için, dış politikanın yapımında milliyetçi bir söylem benimseyerek, küresel bir güç olmaya çalışmaktadırlar.

Yahudi, İran, Arap, Yunan ve Türk milliyetçilikleri, tarihsel olaylara ve milli meselelere dayanmaktadır. Batı-dışı dünyada milliyetçiliğin gelişmesi, tarihi hikâyelere, efsanelere ve mitlere dayalı hislerin Avrupa üstünlüğüne karşı harekete geçmesi olarak görülebilir²³². Bu çerçevede süreklilik kazanan, Türk-Yunan gerilimi, Arap-İsrail savaşları, Türkiye ile İran arasındaki kökeni tarihsel meselelere dayanan güvensizlik gibi olayların temel sebebi, dış politikada tarihsel yönelimin karar vericilerin davranışlarını ve karar verme sürecini etkilemesiyle alakalıdır.

²²⁹ Uzgel, s. 120-144.

²³⁰ Shen, s. 124.

²³¹ Micheal Alan Brittingham, “The ‘Role’ of Nationalism in Chinese Foreign Policy: A Reactive Model of Nationalism and Conflict”, *Journal of Chinese Political Science*, Vol. 12 (2), 2007, s. 147-162

²³² Uzer, s. 28.

BÖLÜM 2: TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ: TARİHSEL ARKA PLANI VE TİPOLOJİLER

Çalışmanın bu bölümünde, Türk milliyetçiliğinin tarihsel arkaplanına ve belirgin iki tipolojisi olan Resmi-Kemalist (Atatürk) ve Muhafazakar Milliyetçiliklere değinilecektir. Bu iki tipolojinin incelenmesinin en önemli nedeni, hem Türk milliyetçilikleri içerisinde baskın bir karaktere sahip olup Türk siyasal, toplumsal ve düşünsel yaşamını etkilemeleri, hem de Türk dış politikasında söylem ve davranışlarda kendilerini hissettirmeleridir.

2.1. Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Arkaplanı

Bir his ve düşünce olarak Türk milliyetçiliğinin tarihsel köklerini, Metehan dönemi ya da Göktürk İmparatorluğuna kadar geriye götürmek mümkündür. Ancak bu çalışmada, çalışmanın dönemsel kapsamı düşünülerek, Türk milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci olan 19. yüzyılda çeşitli süreç ve olguların sonucunda bir ideoloji olarak ortaya çıkışı üzerinde durulacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliğinin doğuşu, çıkış nedenleri, kültürel alana sirayeti ve siyasallaşması incelenecektir. Bunların yanında Türk milliyetçiliğini bir ideoloji haline getiren Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in katkılarına yer verilecek ve son olarak da Milli Mücadele dönemi Türk milliyetçiliği irdelenecektir.

2.1.1. Türk Milliyetçiliğinin İlk Evresi: Osmanlı Dönemi

Türk milliyetçiliğinin, 19. yüzyılın sonlarında, çeşitli ve karmaşık süreçlerin etkisiyle, Osmanlı'da meydana gelen toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümlerin beraberinde yeni bir anlam dünyasına dayalı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Türk milliyetçiliğinin doğuşu, gelişimi ve büründüğü biçim dikkate alınırca, bu süreçte benzer sosyolojik yapılarla sahip toplumlarla karşılaştırıldığında, kendisine özgü niteliklere sahip olduğu görülmektedir. Georgeon, Türk milliyetçiliğinin özgün bir milliyetçilik olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Türk milliyetçiliği ne ulusal nitelikleri ve gelenekleri koruyan bir ruhban sınıfı ile, ne de ulusal burjuvazinin gölgesinde gelişmiştir. Hatta Türk

milliyetçiliği, bir ölçüde dine, yani ulemanın Müslüman ümmeti kavramına karşı bir duruş sergileyerek ortaya çıkmak zorunda kalmıştır.²³³

Osmanlı'da Türk milliyetçiliği, bu dönemde diğer toplumlarda görülen sömürgeci güce karşı bir tepki, parçalı siyasal yapının bir bütün olacak şekilde merkezileştirilmesi ve bir üretim tarzından diğerine geçişte ihtiyaç duyulan vatandaşlık hukukunun tesisi gibi konuların dışında gelişme zemini bulmuştur.²³⁴ Osmanlı'da milliyetçiliğin gelişimi, asker-sivil bürokrasinin öncülüğünde, Köseoğlu'nun da belirttiği gibi, yayılmacı güçler karşısında İmparatorluğun nasıl ayakta tutulacağına ilişkin endişeye dayalı bir biçimde ortaya çıkmıştır. Burada temel saik, devleti ayakta tutmak ve yıkılmasını önlemektir.²³⁵ Devleti ayakta tutma işlevi ve beka sorunsalı, bundan sonraki süreçte de Türk milliyetçiliğinin en önemli niteliği olmaya devam etmiştir. Hatta Etienne Copeaux'un da ifade ettiği üzere, Türk milliyetçiliği, devlete dayalı bir ideoloji olarak varlığını sürdürmektedir.²³⁶

Türk milliyetçiliğinin en önemli özelliklerinden bir diğeri de, Osmanlı İmparatorluğu'nda en son Türklerin milliyetçilik düşüncesine geçmiş olmalarıdır. Bunun siyasal, ekonomik ve kültürel nedenleri bulunmaktadır. Taner Akçam'a göre Türk milliyetçiliğinde geç kalınmışlığın nedenleri şunlardır²³⁷: (i) İslam, (ii) İmparatorluk yapısı ve (iii) İmparatorluğun çok uluslu olması. Benzer bir şekilde Fatih Yaşlı da, Türk milliyetçiliğinin geç doğuşunu, İslam, İmparatorluk geleneği ve Türklüğün unutulmasıyla açıklamaktadır.²³⁸ Oba da, benzer bir şekilde, Türk milli kimliğini geciktiren nedenleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki (i) monarşik, (ii) dinsel ve (iii) sınıfsal-kültürel yapılar üzerinden analiz etmiştir.²³⁹ Landau'ya göre de Osmanlı İmparatorluğu'nun monarşik, dinsel, ekonomik, sınıfsal ve kültürel yapısı, Türkler arasında milliyetçiliğin ortaya çıkmasına neden olabilecek unsurları ortadan

²³³ François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 2.

²³⁴ Fatih Yaşlı, "Milliyetçilik Ve Faşizm: Türkiye'de Irkçı Milliyetçilik Üzerine Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 60.

²³⁵ Nevzat Kösoğlu, "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 209.

²³⁶ Etienne Copeaux, "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 44.

²³⁷ Taner Akçam, "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 54.

²³⁸ Yaşlı, a.g.e., s. 63-64.

²³⁹ Oba, s. 240.

kaldırılmıştır. Türkçe, her ne kadar Osmanlı döneminde devletin resmi diliyse de, Türk sözcüğü, başta yöneticiler olmak üzere, birçok kişi için onur kırıcı bir anlama sahipti.²⁴⁰

Osmanlı'da "Türk" kimliğinin unutulması, dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin geç doğmasına neden olan faktörlerin en önemlilerinden biri, dindir. İslamiyetin milliyetçiliğe karşı olduğu görüşü, Halifelik makamının ele geçirilmesiyle İslam-Arap kültürünün etkisi altına girilmesi, Osmanlıların kendilerini İslami bir kimlikle tanımlamasına neden olmuştur.²⁴¹ Türklerin, İslamiyeti seçen diğer kavimlere nazaran bu kimliği daha fazla sahiplenmesi, Türk milliyetçiliğinin geç bir dönemde ortaya çıkmasına neden olurken, ortaya çıktıktan sonra da, Türk milliyetçiliği içerisinde önemli bir tartışma konusu olmaya devam etmiş ve Türk milliyetçilikleri arasında çatışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

İslamın, Türk milliyetçiliğinin geç ortaya çıkmasına neden olmasıyla birlikte, Türk kimliğinin ötekileştirilmesine de sebep olduğu söylenebilir. Türklüğün, Saray ve Ulema çevresinde küçük düşürücü bir anlam ifade etmesi, özellikle Türk kimliğinin Alevilikle özdeşleştirilmesi, dinin bu etkisinden ötürüdür. Aynı zamanda Osmanlı'nın ilk dönemlerinde güçlü olan Türkmen aristokrasisinin yerini devşirmelere bırakması ve bu devşirmelerin Türk kimliğini aşağılayıcı niteliklerle yaftalaması²⁴² da, Türk kimliğinin geç bir süreçte inşa edilmesi sonucunu beraberinde getirmiştir.²⁴³ Buna karşın Murat Belge'ye göre İslamiyet, Türk kimliğini büsbütün silememiştir. Türk milliyetçiliğinin siyasallaşmasında en etkili aktör olan İttihat ve Terakki'nin beş kurucusundan sadece birinin ve en etkisiz kurucunun Türk olmasına karşın, diğerlerinin farklı etnik kökenden gelmesi²⁴⁴, aslında İslamın bağlayıcı kuvvetini ve Türk kimliğini tamamlayıcı niteliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Osmanlı'nın İmparatorluk yapısına sahip olması, çok uluslu, dilli, dinli ve etnili bir yapıdan oluşması, bu İmparatorluğun kurucusu olan Türkleri, devletin varlığını devam ettirmek adına Türk milliyetçiliğinden alıkoymuştur.²⁴⁵ Hatta bu görüşe, Türkçü-Turancı

²⁴⁰ Jacob M. Landau, **Pantürkizm**, Çev. Mesut Akın, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999, s. 48.

²⁴¹ Akçam, s. 54.

²⁴² İdraksiz Türk, Salak Türk, Türkkafalı gibi aşağılayıcı tasvirler kullanılmaktadır.

²⁴³ Şen, s. 440-445.

²⁴⁴ Murat Belge, "Türkiye'de Zenofobi ve Milliyetçilik", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 185.

²⁴⁵ Akçam, s. 54.

milliyetçilik anlayışının önde gelen düşünürlerinden Rıza Nur da dikkat çekmiş²⁴⁶ ve Balkanlardan Yemen'e kadar uzanan bu imparatorlukta Türkçülük yapılırsa, diğer unsurlarında milliyetçilik rüzgarına kapılacağını ve İmparatorluğun parçalanma riski ile karşı karşıya kalacağını itiraf etmiştir.

Osmanlı toplum yapısı içerisinde Türkler'in en son milliyetçilikle buluşmasının önemli bir nedeni de, Türklerin arasında burjuvazinin gelişmemiş olmasıdır. Osmanlı toprak yapısı sebebiyle Anadolu Türk çiftçisi, kendisini biçimlendirecek zenginlikten mahrum kalmıştır. Kapitülasyonların varlığı ve merkantalist siyaset eksikliği nedeniyle Türkler arasında milliyetçiliğin gelişmesine önayak olacak müteşebbis sınıf gelişmemiştir.²⁴⁷ Buna, Osmanlının son yüzyılında zenginleşen gayrimüslim azınlıkların ekonomi üzerindeki tahakkümünü ve bu çerçevede daha fazla fakirleşen Türklerin burjuva sınıfı oluşturamamasını da eklemek gerekir.

Akçam'ın tespitlerine göre, Türk milliyetçiliğinde yaşanmış olan gecikmişlik, Türk milliyetçiliğinin temel niteliklerini de etkilemiştir. Akçam'a göre Türk milliyetçiliği; yok olma korkusu, Hristiyan azınlıkların yıkıcı faaliyetleri, Batı'nın çifte standardı, Müslüman katliamlarının ve kayıplarının oluşturduğu duygu iklimi ve sürekli aşağılanmaya yönelik bir tepki olarak doğmuştur. Osmanlı yöneticileri tarafından aşağılanan Türklerin, Batılı ülkeler tarafından da barbar olarak gösterilmesi ve savaşlarda alınan yenilgilerin olumsuz etkisi, kaybedilen topraklarda yanyana yaşadıkları Hristiyanlar tarafından yapılan katliamların oluşturduğu intikam duygusu, Batılı ülkelerin Osmanlı'ya ve bunun tebaaları arasında Müslümanlara uyguladığı çifte standart ile devletin yönetici unsuru olarak kendisini gören Türkler'in devleti kurtarma düşünceleri ve şanlı bir geçmişe sahip olduğuna duyulan inanç²⁴⁸ sebebiyle Türk milliyetçiliğinin tepkisel bir karakterle ortaya çıktığı söylenebilir. Türk milliyetçiliğinin tepkisel yapısı, bundan sonraki süreçlerde de kendisini gösterecektir.

²⁴⁶ “Ben Türklük için can veriyorum; fakat bunu gizli bir leğen gibi taşıyorum. Kimseye söyleyemiyorum. Çünkü biz bunu yaparsak, diğerleri de zamirlerini açığa vurmaya meşru bir sebep bulacaklar. Bu da memleketin parçalanması ve inkırazı demektir. Vatan, İskodra'dan Yemen'e kadar uzanıyor. İçinde yetmiş iki buçuk millet var. Bu hal Türkiye'nin en büyük zaafı ve hayatını daima tehdit eden en büyük tehlike idi. Bu sebeple milli firkaların teşekkülünden tüylerim ürperiyordu”. Bakınız: Rıza Nur, **Hayat ve Hatıralarım I-II**, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967, s. 333'den aktaran Yaşlı, s. 63.

²⁴⁷ Şen, s. 444.

²⁴⁸ Akçam, s. 53-62.

Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışının nedenleri üzerinde çalışan Fatma Müge Göçek'e göre Türk milliyetçiliği; (i) savaşlar, ticari ilişkilerin değişimi ve reformların nitelikleri, (ii) toplumda yeni ortaya çıkan tarih, edebiyat ve eğitim ile ilgili görüşler ve (iii) yardım kurumları, gizli dernekler ve siyasi partilerin hazırladığı örgütsel çerçevenin etkileşimiyle oluşmuştur.²⁴⁹

Ticari ilişkilerin (gayrimüslimlerin ticareti ellerinde tutmaları ve Türk burjuvazi eksikliği) etkilerine yukarıda değinilmişti. Savaşlar, dış politika ve nüfus hareketleri, Türk milliyetçiliğinin oluşmasında önemli bir etkidir. Savaşlarda alınan yenilgiler, bu yenilgilere müteakip yaşanan göç dalgası ve bunların sonucunda Anadolu nüfusunun büyük bölümünün Türk ve Müslümanlardan oluşması, Türk milliyetçiliğinin doğuşunda etkili olmuştur. Osmanlı'ya ilk Türk göçü, 1793'te Ruslar tarafından ilhak edilen Kırım ile Volga-Ural bölgesinden geldi. Daha sonra 1860'larda Kafkasya'dan Müslüman Çerkezler ile Nogay Türkleri Anadolu'ya göç ettiler. Bunları Balkanlar'da kaybedilen topraklardan gelen Müslüman ve Türkler izledi. Böylece Anadolu nüfusu, Türkleşmeye başladı.²⁵⁰

Bu noktada özellikle Rusya'dan gelen aydınların, Türkçülüğün gelişimine yaptıkları katkılara yer vermek gerekir. Rusya Türkleri arasında Türk milliyetçiliğinin gelişimi, Osmanlı Türklerine nazaran daha erken bir süreçte gerçekleşmiş ve göç ettikleri Anadolu'ya Türkçülüğü taşımışlardır. Özellikle Rusya'dan gelen aydınlar, Osmanlı'da yaşanan Türkçü uyanışı derinden etkilemiştir. Alaattin Oğuz'a göre, Rusya'daki Türk aydınları arasında Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasını sağlayan iki temel neden vardır. Bunlardan birincisi, Onsekizinci Yüzyıldan başlayıp Ondokuzuncu Yüzyıl boyunca Rusya Türkleri arasında dinsel ve sosyal alanlarda etkinliğini sergilemiş olan İslami reformizm hareketidir. İkinci olarak da, sosyal ve ekonomik alanda Türklerin hakkını savunabilecek bir burjuva sınıfına sahip olmalarıdır. Ancak Oğuz'a göre bu nedenler, Türkçülüğün gelişimini tam anlamıyla açıklayıcı nedenler değildir. Bunlara ek olarak Oğuz, Rusya'nın Türklere karşı uyguladığı asimilasyonist politikalar ve Panslavizm nedeniyle Türk milliyetçiliğinin bir tepki olarak ortaya çıkışı üzerinde durmaktadır. Ona göre bu dönemde Azerbaycan, Kazan ve Kırım bölgeleri,

²⁴⁹ Fatma Müge Göçek, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 76.

²⁵⁰ Göçek, s. 66.

Türkçülüğün en önemli merkezleri konumundaydı. Yine İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali Bey ve Ahmet Ağaoğlu gibi bazı isimler, Türkçülüğün gelişiminde önemli aydınlar olarak ön plana çıkmışlardı.²⁵¹ Rusya Türkleri arasında milliyetçiliğin Osmanlı Türklerine nazaran daha erken bir dönemde ortaya çıkmasında şüphesiz Rusya Türklerinin yaşadıkları coğrafya da azınlık olmalarının etkisi büyüktü. Oysa, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Türkler, azınlık değil, devletin asli unsuruydu. Dolayısıyla, Rusya Türkleri arasında Türk milliyetçiliğinin daha erken bir dönemde ortaya çıkması doğal bir durum arz etmektedir.

Türk Milliyetçiliğinin Osmanlı'da ortaya çıkışını, Osmanlı modernleşmesi ve bu çerçevede yapılan reformları incelemeyi açıklamak mümkün değildir. Fransız Devrimi'nden sonra yayılan milliyetçilik, Osmanlı topraklarına Balkanlar üzerinden sirayet etmiştir. Reform hareketleri (Osmanlı-Türk modernleşmesi); hem içeride bağımsızlık isteyen Balkanlı gruplara yönelik, hem de dışarıda dönemin hegemon güçlerini memnun etmek için yapılmıştır. Tanzimat Fermanının ilanı ile başlayan bu süreç, çeşitli açılardan Türk milliyetçiliğinin doğuşunu hızlandırmıştır.

Tanzimat Fermanıyla başlayan ve Islahat Fermanıyla devam eden bu süreçte, özellikle gayrimüslimlere yönelik yapılan düzenlemelerle, Hıristiyan orta sınıfının yükselip, Osmanlı millet sisteminin zayıflaması sonucunu doğurmuştur. Etnik değil, dinsel ayrıma dayalı millet sistemi, milliyetçilik düşüncesinin çok milletli imparatorluklar için büyük bir tehdit haline dönüştüğü bir dönemde, Osmanlı'nın bünyesinde barındırdığı halkları birarada tutmada muzaffer olamadı.²⁵² Eğitim kurumları aracılığıyla İmparatorlukta Hıristiyanlar kendi rönesansını yaşamaya başladı, kilisenin tahakkümü zayıfladı ve eğitim laikleşti. Kendi tarihlerini, edebiyatlarını ve dillerini keşfedip, milli hisleri kuvvetlendi.²⁵³ Zaten etnik ayrımların kuvvet kazandığı bu dönemde Gayrimüslim gruplar, ayrılıkçı hareketleri sadece Babıali'ye değil, aynı zamanda kendi dini liderlerine karşı da yürütmekteydi.²⁵⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere, Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı'da gayrimüslimler laikleştikçe, milliyetçilik duygularında artış

²⁵¹ Alaattin Oğuz, "Rusya Türkleri'nin Türk Milliyetçiliğiyle İlişkileri", *Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik Cilt I*, Sayı 38, (Ağustos-Eylül-Ekim 2006), s. 116.

²⁵² Namık Sinan Turan, "'Tefrik'ten İttihad'a' Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimler'in Toplumsal ve Siyasal Statülerinde Değişim Süreci", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 58, Sayı: 1, 2008, İstanbul, s. 38. (1-45)

²⁵³ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 43.

²⁵⁴ Turan, s. 38.

gerçekleşti. Buna tepki olarak daha önce de belirtildiği gibi, Müslümanlar da milliyetçiliğe sarıldı.

Tanzimat Fermanı ve daha sonra yapılan reformlarda asıl amaç, İmparatorluğun birliğini devam ettirmektir. Bu süreçte ortaya çıkan Osmanlıcılık, daha sonra da İslamcılık akımları, aslında Osmanlı-Türk modernleşmesini savunan aydın ve bürokratların, devletin bekası sorununa kimlik merkezli yaklaştığını işaret etmektedir. Kösoğlu'na göre de, Tanzimatçılar, Batı'da ortaya çıkan milliyetçi akımların karşısına bir üst kimlik oluşturabilecek bir politikayla çıkılması halinde, bu sorunların çözüleceğine inandıklarını ifade etmişlerdir.²⁵⁵ Benzer şekilde Doğan Çetinkaya'ya göre de, bir üst kimlik olarak Osmanlı kimliği, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı eliti tarafından, gayrimüslimlerin yapmış oldukları ayrılıkçı hareketleri sona erdirmek amacıyla ortaya atılan pragmatik bir politikaydı.²⁵⁶ Bu üst kimlik, sırasıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve son olarak Türkçülük olacaktır.

Osmanlıcılık; padişaha bağlılık ve sadakat temelinde, İmparatorluk içinde her türlü etnik, dinsel ve mezhepsel ayrımı reddeden bir zeminde temellenmiştir. Osmanlıcılıkta, ortak vatan içinde Müslüman ve Hristiyan ayrımı olmaksızın toprağa bağlı bir milliyetçilik anlayışı hakimdir.²⁵⁷ *İslamcılık* ise II. Abdülhamit Han döneminde uygulanan bir politika olarak, özellikle dışarıdaki Müslümanlara yönelik İslam kimliği çerçevesinde hareket etmeyi ve içeride de yine Türk olmayan Müslümanların halifelik makamına yönelik sadakatine dayalı bir düşünce sistemiydi.²⁵⁸ Yaşlı'ya göre, hem Osmanlıcılık, hem de İslamcılık düşünceleri, devletin bekasını sağlamak ve Osmanlı uyruklarından “hayali bir cemaat” teşkil etmek anlamında inşa edilen kimlikler ön görmekteydi. Bu açıdan her iki fikir sistemi, “proto-milliyetçilik” olarak adlandırılabilir.²⁵⁹ Benzer şekilde Türköne'ye göre de Osmanlıcılık ve İslamcılık aslında Türk toplumunun ilk milliyetçilik denemeleriydi.²⁶⁰ Aynı zamanda bu fikir sistemlerini savunanlar, bu düşüncelerinin merkezine her zaman Türkleri koymuşlar, bu düşüncelerle de tamamen Türk egemenliğini kastetmişlerdir. Hatta bu düşünceleri

²⁵⁵ Kösoğlu, a.g.m., s. 215-219.

²⁵⁶ Y. Doğan Çetinkaya, “Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinçil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 96.

²⁵⁷ Şen, s. 446-447.

²⁵⁸ Mümtazer Türköne, “İttihad-i İslam, İttihad-i Osmani ve Milliyetçilik”, Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, s. 222-225.

²⁵⁹ Yaşlı, s. 62.

²⁶⁰ Türköne, “İttihad-i İslam, İttihad-i Osmani ve Milliyetçilik”, s. 207-208.

İmparatorluk içinde bile en çok Türkler benimsemişlerdir.²⁶¹ Bu açılardan bakıldığında Osmanlı'da görülen ilk milliyetçilikler, Osmanlıcılık ve İslamcılıktır. Özellikle Osmanlıcılık, getirdiği yeni kavram ve aydın zümresiyle Türk milliyetçiliğinin yapısını derinden etkilemiştir.

Tanzimatla başlayan Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde, Batılı kurum ve fikirlerin yaygınlık kazanmasıyla yeni bir aydın zümresi ortaya çıktı. Yeni Osmanlılar olarak bilinen bu aydın zümresi, aslında Tanzimat düşünürlerinin eleştirisi üzerine fikirlerini inşa etmişlerdir. Yeni Osmanlılar, anayasal bir rejimi ve İslami reformizmi savunmuşlardır. Yeni Osmanlılar da, Tanzimat aydınlarına benzer bir şekilde, Batı'da ortaya çıkan milliyetçilik akımını idrak etme hususunda zorluk çekmişler, bütün Osmanlı tebaasını bir millet olarak görmüşlerdir. Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi aydınların içinde bulunduğu Yeni Osmanlılar, halka inmeyi ve dilde sadeleşmeyi savunmuş, fakat Batı'da ortaya çıkan milliyetçilik anlayışının dışında kalarak, "Osmanlı" üst kimliğiyle sorunların üstesinden gelineceğini düşünmüşlerdir.²⁶²

Yeni Osmanlıların, milliyetçilik ideolojisini tam anlayamamış olsalar da, hem Türk milliyetçiliğinin gelişimine yaptıkları etki, hem de Osmanlı'dan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçilik algısının temelinde bulunan "vatan" kavramını klasik İslam-Osmanlı anlayışı dışında kullanmaları önemli bir katkı yapmıştır. Klasik kullanımda "vatan" kavramının "doğulan yer", "yuva" anlamlarına gelmesine ve halk deyişlerinde de köy ve kasabalara tekabül etmesine rağmen, Yeni Osmanlıların bu kavramı siyasi coğrafyanın tamamını anlatmak için kullanmaları ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren gazetelerde ve edebi eserlerde kullanmaya başlamışlardır.²⁶³

Ali Suavi, Osmanlı toplumunda bazı modern düşünce ve kavramları ilk kullanan aydınlardan birisidir. Suavi, Paris'te "Türki" ve "Lisan-ı Hattı Türki" isimli makalelerini yayınlamış, "Ulum" gazetesinde çıkan "Türk" isimli makalesinde, Türklerin eski ve köklü bir uygarlığa sahip olduğunu belirterek, Türkçülük ve Türkçe hakkında görüşlerini ifade etmiştir. Suavi'ye göre, "Osmanlı" sözcüğü politik bir sözcüktür, bu yüzden Türkçe'ye Osmanlıca demek yanlıştır. Ali Suavi dışında, Osmanlıcılık

²⁶¹ Akçam, s. 56.

²⁶² Şen, s. 447.

²⁶³ Ahmet Yıldız, "Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İstanbul: İletişim Yayınevi, 2013, s. 62.

düşüncesine sadık olan Namık Kemal'in bundan sonraki kuşaklara, hürriyet ve vatan gibi kavramları aşılması, Türk milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir adımdı. Namık Kemal kaleme aldığı yazılarında “vatan”, “Osmanlı”, “ümme” ve “millet” gibi kavramları eşdeğer bir şekilde kullanmış, Türkçe'nin sadeleştirilmesinin gerekliliği üzerinde durmuş ve İslami ve Osmanlıcı temellerden ayrılmadan terakkiyi savunmuştur.²⁶⁴ Namık Kemal, ünlü romanı “Vatan Yahut Silistre” de, burada belirtilen kavramların hepsini kullanmıştır.

Şen, Yeni Osmanlılar'ın milli kimlik ve milliyetçilikle ilgili yapmış oldukları katkıları şu şekilde sıralamaktadır:

- Batı'da oluşan milliyetçilik akımının oluşturduğu sorunların bir üst kimlikle çözülebileceği düşünülmüştür. Bu anlamda ortaya atılan Osmanlıcılık düşüncesi, Türk milliyetçiliğine giden sürecin başlangıcını oluşturmuştur.
- Vatan kavramı siyasallaşp, ortak coğrafyayı belirten kapsayıcı bir nitelik kazanmıştır.
- Vatanseverlik kavramı kullanılmış olup, Anadolu'nun kaybedilmemesi için duygusal anlamlar yüklenmiştir.
- Millet oluşum süreci içerisinde önemli bir aşama olan milli egemenlik konusuna yönelik ilk kez Osmanlı'da padişahın mutlak otoritesi sorgulanmaya başlanmıştır.
- Toplumsal muhalefete yönelik adımlar atılmıştır.²⁶⁵

Yeni Osmanlılardan sonra Jön Türkler, Türk milliyetçiliğinin gelişiminde en etkili aydın zümresi olarak ortaya çıkmıştır. Jön Türk hareketinin milliyetçilik konusunda etkilendiği Yeni Osmanlılardan farkı, bu hareketin politik alandaki izdüşümü olan İttihat ve Terakki'nin, Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının yanına Türkçülüğü de eklemesi olmuştur. Ama ne Jön Türkler, ne de politik yansıması olan İttihat ve Terakki, tam anlamıyla bu üç ideolojiden (Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük) herhangi birini uygulamıştır.²⁶⁶ Bu üç ideoloji, söylemde belirgin bir Osmanlıcılık olmasına karşın,

²⁶⁴ Şen, s. 448-449.

²⁶⁵ Şen, s. 449-450.

²⁶⁶ Şen, s. 450.

davranışlarda içiçe geçmiş ve aralarında keskin bir ayırım, Balkan savaşları sonuna kadar yapılamamıştır.

Türk milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir evre de, dil, tarih, edebiyat ve eğitim alanında yaşanan gelişmedir. Bu sürece, “kültürel Türkçülük” süreci de denilebilir. Kushner’e göre, Türk milliyetçiliğinin ilk etapta kültürel alanda ortaya çıkması; (i) “Türk” ve “Türkiye” gibi kavramların Osmanlı dışında, özellikle Avrupalılar tarafından kullanılması, (ii) Türkler hakkında aşağılayıcı nitelikte yazıların yazılması ve (iii) Avrupalı oryantalistlerin Türk tarihi, dili ve edebiyatı hakkındaki yazıları gibi unsurların Türk aydınında oluşturduğu etkiyle açıklanabilir.²⁶⁷

Tarih alanında Türk milliyetçiliğinin gelişimine ilk katkılar, yabancı yazarlar tarafından verilmiştir. Özellikle, II. Abdülhamit ile sıkı ilişkileri bulunan Macar bilim adamı Arminius Vambery, Türk tarihi, kültürü ve dili üzerinde çeşitli çalışmalar yaparak, Osmanlı aydınları üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Daha sonra, tarih alanında en büyük etkiyi yapacak olan kişi, Leon Cahun’dur. Cahun’un Jön Türkler ile olan ilişkisi, 1860’lı yıllara kadar uzanmaktadır. Cahun tarafından 1869 yılında Paris’te yayımlanan, *Asya Tarihine Giriş* isimli kitapta, Türkler ile Moğollar, Çin ve İran medeniyeti arasında ilişki kurulmaktadır. Bu kitaba göre Türkler, medeniyetin kurucuları arasındaki önemli milletlerden biridir.²⁶⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nda ise İslam öncesi Türk tarihine yönelik bu dönemde yapılan ilk çalışma, aslen bir Leh asilzadesi olup, 1848’de Osmanlı’ya sığınan Mustafa Celaleddin Paşa tarafından kaleme alınan *Les Turcs Anciens et Modernes* (Eski ve Modern Türkler) isimli çalışmadır. Bu çalışmada Mustafa Celaleddin Paşa, Türklerin ırki kökenleri üzerinde durmuş ve yine medeniyete yaptıkları katkılardan bahsetmiştir. Esere göre Türkler ile Avrupalılar aynı ırktan olup, bunun ismi de “Touro-Aryan” ırkıdır.²⁶⁹ Akçura’ya göre Paşanın bu önermeleri iki temel amaca yöneliktir. Bunlardan birincisi, Türklere özgüven aşılayarak, Batılı güçlerin desteklediği milliyetçi

²⁶⁷ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, Çev. Şevket Serhat Türet ve Diğerleri, İstanbul: Kesit Yayınevi, 2009, s. 27-28.

²⁶⁸ Kushner, s. 29-30.

²⁶⁹ Kushner, s. 28.

kalkışmaları engellemek; ikincisi ise, diğler ırkları aşağı sayan ve onları dűřman olarak gűren Avrupalıların fikirlerini değiştirmekti.²⁷⁰

Mustafa Celaleddin Pařa dıřında, tarih alanında Tűrk milliyetçiliđinin geliřimine katkıda bulunan kiřilerden biri de, Sűleyman Pařa'dır. Sűleyman Pařa'nın, Askeri okullarda okutulmak űzere kaleme aldıđı *Tarih-i Alem* (Dűnya Tarihi) isimli çalıřması, Orta Asya Tűrk tarihine verdiđi űnemle diğler eserlerden ayrılmaktadır. Sűleyman Pařa'nın bu çalıřmayı kaleme almasının en űnemli nedeni olarak yabancılardan Tűrkler'e yűnelik yaptıkları çalıřmalarda Tűrkleri ařađılamaları, bu yűzden de bu kitapların Osmanlı'da okutulamayacađı için tarih kitabı yazılmasının zorunluluk arz etmesiydi.²⁷¹ Sűleyman Pařa'nın Tűrk tarihinin ilk dűnemlerine yer vermesi, buradaki kahramanlık ve zaferleri hatırlatması²⁷², Tűrk milliyetçiliđinin geliřiminde űnemli rol oynamıřtır.

Tarih çalıřmalarında gűrűlen Tűrkçűlűk, dil ve edebiyat alanına da sirayet etmiřtir. Dil ve edebiyat alanında yařanan geliřmeler ise; Tűrk dilinin yapısına, sadeleřtirilmesine ve gazete yazılarında daha saf bir Tűrke'nin kullanılmasına yűnelik olmuřtur. Bu konuda en űnemli giriřim, Rusya Tűrklerinden olan İsmail Gaspıralı'dan gelmiřtir. Gaspıralı, Rusya'nın Tűrkler űzerinde uyguladıđı siyasi baskı nedeniyle, Tűrklerin dil ve manevi yűnden birleřmeleri gerektiđi űzerinde durmuřtur. Bunun yanı sıra medreselerin modernleřmesi, eđitimin ve kadın haklarının geliřtirilmesinin de zorunluluđuna iřaret eden Gaspıralı'nın Kırım Hanlıđının eski bařkenti Bahçesaray'da çıkardıđı *Tercűman* gazetesi, Tűrkçűlűđe giden yolun űnemli yapı tařlarından biri olarak gűsterilmektedir. Tercűman gazetesi, daha sonraki sűrete "Dilde, iřte, fikirde birlik" parolasının yayılmasına vesile olmuřtur. Tercűman gazetesi, Kırım Tűrkesi ile Osmanlı Tűrkesinin bir bileřimi řeklinde çıkartılmaya bařlanmış, bu řekilde hem Osmanlı'da birçok aydın tarafından takip edilebilmiř, hem de Rusya Tűrkleri ve Osmanlı arasında bir bađ kurulmaya çalıřılmıřtır.²⁷³

Yine Rusya Tűrklerinden, Azerbaycanlı Mirza Fethali Ahundov, ilk defa Tűrke piyesler yazmıř, bunun yanında Osmanlı hűkűmetine Tűrk alfabesinin ıřlahı konusunda çeřitli tasarılar sunmuřtur. 1875'te Rusya'nın ilk Tűrk gazetesi olan *Ekinci*, 1875'te Bakű'de

²⁷⁰ Yusuf Akçura, *Tűrkçűlűđűn Tarihi*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998, s. 30.

²⁷¹ Ziya Gűkalp, *Tűrkçűlűđűn Esasları*, İstanbul: Toker Yayınları, 1990, s. 12-13.

²⁷² Akçura, s. 50.

²⁷³ Kushner, s. 33.

yayımlanmıştır. İttihat ve Terakki'nin kurucuları arasında olan Hüseyinzade Ali Bey, Türkçü şiirler yazıp yayımlamıştır. Bunlardan mühim olanlarından biri “Turan” isimli şiirdir. Rusya Türklerinden Ahmet Ağaoğlu’da 1906’da, yayınlanmaya başlayan *İrşad* isimli gazetede, sürgündeki Jön Türklerin yazılarını kaleme almıştır.²⁷⁴

Osmanlı’da Türk dilinin önemi, sadeleştirilmesi ve Türkçü öğelerin işlenmesi anlamında üzerinde en çok durulması gereken kişi, Şemsettin Sami’dir. Şemsettin Sami, *Kamus-ı Alam* ve *Kamus-ı Türki*’nin yazarıdır. Orhun Abidelerini ve Kutadgu Bilig’i Osmanlı Türkçesine çevirerek, Türk dili, tarihi ve kültürü hakkında çeşitli çalışmalar yapmıştır. Dil meseleleri hakkındaki yazılarının büyük çoğunluğunu, *Sabah* gazetesinde yayımlamıştır.²⁷⁵ Şemsettin Sami’ye göre Osmanlı’da ve Orta Asya’da kullanılan dil aynı değil, Türk dilinin farklı lehçeleridir. Ona göre dil; politik birliğin oluşmasındaki en mühim araçtır. Şemsettin Sami, dil alanında yapılacak reformun iki amaca hizmet edeceğini ifade etmiştir. Bunlardan birincisi, Türkçe geliştirilerek, edebi, ilmi ve konuşma dili bakımından daha büyük ve güzel bir dil olacaktır. İkinci olarak, siyasi açıdan 8-10 milyon civarında bulunan Batı Türklüğüne, bundan aşağı olmayan Doğu Türklüğü eklenecek, Osmanlı’ya bakan 20 milyonluk büyük bir Türk milleti oluşmuş olacaktır.²⁷⁶

1894’te yayımlanmaya başlayan ve “Türk Gazetesidir” başlığıyla çıkan *İkdam* gazetesi, Türk tarihi ve dili konuları üzerinde okuyucularının dikkatini çekmeye çalışmış, kültürel Türkçülüğün gelişiminde önemli bir rol üstlenmiştir. Necip Asım Bey, Veled Çelebi, Fuad Raif ve Emrullah Efendi gibi Türkçü aydınların *İkdam* gazetesinde çıkan yazılarında, Türk milli kimliği tartışılmış, Alman romantizminden etkilenen düşünürler, Türk kimliğini siyasal açıdan değil, daha çok ilmi yönden irdelemiştir. Bu süreçte, Mizancı Murat Bey’in çıkardığı *Mizan* gazetesinde, Türk köylüsünün sorunları tartışılmıştır.²⁷⁷ Servet-i Fünun’da öyküleri yayınlanan Müftüoğlu Ahmet Hikmet Bey, *Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri* isimli bir makale yayınlayan Bursalı Tahir Bey ile “Ben Bir Türküm dinim, cinsim uludur” mısralarının sahibi Mehmet Emin (Yurdakul), kültürel Türkçülüğün gelişiminde etkili olan diğer aydınlar olarak

²⁷⁴ Kushner, s. 33-34.

²⁷⁵ Kushner, s. 41.

²⁷⁶ Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları: 1912-1931*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2004, s. 79-80.

²⁷⁷ Şen, s. 452.

gösterilmektedir.²⁷⁸ Milli kimliğe ve milliyetçiliğe ilişkin yapılan bu çalışmalar, her ne kadar Osmanlılık bilinci altında ilmi ve kültürel alanla sınırlı olsa da, Osmanlılık düşüncesine en fazla bağlanmış olan Türk unsuruna önem verilmesi anlamında²⁷⁹, Türk milliyetçiliğinin kültürel zemininin oluşturulmasına yardımcı olduğu görülmektedir.

Eğitim alanındaki yeniliklerle birlikte Türk kimliğinin inşası, Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen bir takım değişiklik ve reformlarla gerçekleşmiştir. Buradaki temel araç dildir. İttihat ve Terakki'nin 1908 yılında yürürlüğe koyduğu eğitim alanındaki reformlar, aleni bir Türkçülük örneği teşkil etmektedir. Özel okullarda, Osmanlıcılığa ve Türk kimliğine karşı bütün aykırı tema ve unsurların ortadan kaldırılması, gayrimüslim ilkokullarında Türkçe eğitimin zorunlu olması ve dini kurumlar dışında, lise ve üniversitelerin eğitim dilinin Türkçe olması gibi hususlar ve Türkçü temaların Maarif Vekaletince yaygınlaştırılması gibi teklifler, eğitim alanında yaşanan Türkçülüğün temel nitelikleri haline gelmiştir.²⁸⁰

Savaşlar, ticari ilişkiler ve reformların yapıları; yeni tarih, dil ve edebiyat alanında yaşanan gelişmelerle etkileşime girerek, Türk milliyetçiliğinin anlam dünyasını oluşturdular. Ancak bu anlam dünyasının maddi bir gerçekliğe dönüşebilmesi için, üçüncü bir ögeye, örgütsel bir tabana ihtiyaç vardı. Bu da, Türk milliyetçiliğinin kurumsallaşması ve siyasallaşmasıyla gerçekleşmiştir.²⁸¹

Şen'e göre, 1908 tarihi ve sonrası dönem, Türkçülüğün en parlak dönemidir. İlmî ve edebî bir hareket olan Türkçülük, bu dönemde devlet ideolojisi haline gelmiştir. Şen, İttihat ve Terakki iktidarıyla birlikte Türk kimliğinin siyasal zeminde temayüzünün gerçekleştiğini ifade etmiştir.²⁸² Benzer şekilde Sina Akşin'e göre de, Türkçülüğün Türk milliyetçiliğine, yani siyasal bir akıma dönüşmesi ve örgütlenmesi, II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki iktidarıyla gerçekleşmiştir. Bu örgütlenme girişimleri arasında Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocakları gibi derneklerin kurulması sayılabilir. Bu derneklerin önemi, İmparatorluktan vazgeçmiş görüntüsü vermemek için, İttihat ve Terakki'nin açık Türkçülük yapmadığı dönemlerde bile,

²⁷⁸ Akçura, s. 80.

²⁷⁹ Sarımay, s. 82.

²⁸⁰ Yıldız, s. 80.

²⁸¹ Göçek, s. 74.

²⁸² Şen, s. 458-461.

Türkçülük akımının sürmesi için bu dernekleri kullanmasından kaynaklanmaktadır.²⁸³ Murat Belge de, İttihat ve Terakki'nin, Türk milliyetçiliğini, bir parti program ve ideolojisi olarak geliştirmek ve yaymak için her türlü imkandan yararlandığını belirtmektedir.²⁸⁴

Türk milliyetçiliğinin siyasallaştığı dönem, aynı zamanda Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük arasında en fazla tartışmanın yaşandığı dönem olarak bilinmektedir. Toprak kayıpları ile birlikte bu dönemde Osmanlı'da “Üç Tarz-ı Siyaset”ten birinin ağırlığı daha ön plana çıkmaya başladı. Landau, “İttihat ve Terakki yöneticilerinin söylemsel anlamda her zaman Osmanlıcı bir dil kullansalarda, son dönemlerde İslamcılığın ve Türkçülüğün başat hale geldiğini” dile getirmiştir. Landau'ya göre, Enver Paşa ve arkadaşlarının izledikleri üç siyaset bulunmaktadır. Bunlar arasında yeri ve zamanı geldiğinde en uygun olanı kullanılmaktaydı. İç siyasette etkin politika Osmanlılık, Kuzey Türkleriyle ilişkilerde Türkçülük ve Araplar, Kuzey Afrika ve Türk olmayan Müslümanlarla ilişkilerde İslamcılık ön plana çıkartılıyordu.²⁸⁵ Ancak Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte ve savaş döneminde yaşanan birtakım gelişmelerden sonra²⁸⁶, İttihat ve Terakki Hükümeti, Türkçülük seçeneği ile başbaşa kalmıştır.²⁸⁷

Türk milliyetçiliğinin kurumsal yapısı, İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde zuhur etmiştir. Milli Kütüphane, Milli Hazine-i Evrak, Milli Musiki, Milli Filmcilik ve Milli Coğrafya Cemiyeti gibi kuruluşların teşekkülü ve bunların başında “milli” sıfatının yer alması ve spor kulüplerinin tüzüklerinde milliyetçi öğelere yer verilmesi, Türk milliyetçiliğinin kurumlara sirayetinin en açık örnekleridir.²⁸⁸ Yine Türk milliyetçiliğinin sivil toplum ayağını oluşturan, Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti, Genç Kalemler Hareketi ve Türk Ocakları, bu dönemde kurulmuşlardır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz Türk Ocaklarıdır.²⁸⁹

²⁸³ Sina Akşin, **Türkiye Tarihi**, Cilt 4, İstanbul: Cem Yayınları, 2004, s. 48.

²⁸⁴ Belge, s. 185.

²⁸⁵ Landau, s. 71.

²⁸⁶ Arnavut ve Arap isyanları, Cihad ilan edilmesine rağmen bunun başarısızlığa uğraması ve Çarlık Rusya'sının yıkılmasıyla yeşeren Turan umutları bu minvalde sayılabilir.

²⁸⁷ Yıldız, s. 81.

²⁸⁸ Yıldız, s. 81-82.

²⁸⁹ Türk Ocakları, “190 Tıbbiyeli Türk Evladı” adına, dönemin Türkçü aydınlarına gönderilen mektupla temeli atılan, fiili kuruluşu 20 Haziran 1911, resmi kuruluşu ise 25 Mart 1912 yılında gerçekleştirilen, yönetiminde Yusuf Akçura, üyeleri arasında Ziya Gökalp'in de bulunduğu bir kuruluş olarak, Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde ve Türk milli kimliğinin inşasında önemli hizmetleri bulunan bir sivil toplum kuruluşudur. Türk Ocakları, erken Cumhuriyet döneminde, Türk milli kimliğinin inşasında önemli vazifeler yerine getirecek, daha

İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğinin kurumsallaşması konusunda yapmış olduğu en önemli faaliyetlerden biri de, Müslüman-Türk burjuvazisi oluşturma gayretleridir. Akşin'in "İktisadi Türkçülük" diye adlandırdığı bu dönemde ilk olarak kapitülasyonlar 1914'de tek taraflı olarak kaldırıldı. 1915'te çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunuyla, fabrikada çalışan memurların ve işçilerin, ülkede bulunmayan bir uzmanlık söz konusu olmadıkça, Osmanlı vatandaşları olma zorunlu hale getirildi. 1916'da çıkarılan bir kanunla şirketlerin tüm yazışmalarını Türkçe yapma şartı kabul edildi. 1917'de hisselerini yalnızca Osmanlıların alabildiği İtibar-ı Milli Bankası kuruldu. Tüm bu girişimler, İttihat ve Terakki'nin iktisadi alanda Türk milliyetçiliğini kurumsallaştırma isteğinin önemli işaretleridir.²⁹⁰

Osmanlı dönemi Türk milliyetçiliğiyle alakalı genel bir değerlendirme yapılacak olursa; Tanzimat'la birlikte Fransız tipi millet anlayışına dayalı Osmanlıcılık akımı, egemen milliyetçilik anlayışı olan Alman tipi etnisist milliyetçilik anlayışının dışında kalmıştır. Böylece dayanmış olduğu soyut değerler ve söylemler sebebiyle başarısızlığa uğramıştır. Türkçülük ise, Alman tipi bir milliyetçilik anlayışı çerçevesinde, küçülen imparatorlukta elde kalan son büyük ulusla girişilen milliyetçilik arayışıdır. Ara süreçte uygulanan İslamcılıkla birlikte, bu üç milliyetçilik anlayışının da uygulanması, tarihsel zorunluluk, konjonktür ve şartlar çerçevesinde gerçekleşmek zorunda kalmıştır. Türk milliyetçiliğinin daha iyi anlaşılması için, onu ideolojileştiren iki büyük mütefekkirin (Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp) fikirlerine bakılması gerekmektedir.

2.1.2. Türk Milliyetçiliğinin İki Büyük Mütefekkiri: Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp

Türk milliyetçiliğinin ideoloji haline getirilip, bütüncül bir fikir sistemi olmasında iki büyük münevverin katkısı bulunmaktadır. Bunlar, Rusya Türklerinden olan Yusuf Akçura ile Diyarbakırlı Ziya Gökalp'tir. Burada önce Akçura, daha sonra da Gökalp'in fikirleri incelenecektir.

2.1.2.1. Yusuf Akçura

Yusuf Akçura, 1879'da Volga'nın Batı kıyısında bulunan Simbir şehrinde dünyaya geldi. Tatar burjuvazisine mensup bir ailede doğan Akçura, küçük yaşta İstanbul'a gelip

sonra da resmi milliyetçilik tarafından kapatılacaktır. Türk Ocakları, günümüzde varlığını devam ettiren bir kuruluştur. Sarıay, s. 138-141.

²⁹⁰ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s. 417-421.

Askeri okulda okumuş, daha sonra eğitimini Paris'te sürdürmüştür. II. Abdülhamit yönetimine muhalif olan Jön Türklerle Paris'te tanışmış, ancak Osmanlılık ideolojisini sürdürmeleri nedeniyle bu grup içerisinde yer almamıştır.²⁹¹

Georgeon'a göre Akçura unutulmamışsa, bu onun "Pantürkizmin babası" olarak bilinmesi nedeniyledir. Ancak unutulmasının da sebebi yine aynı nedenledir.²⁹² Yusuf Akçura'nın Türk milliyetçiliğini bir fikir sistemi olarak sunduğu eser, "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesidir.

Akçura, Osmanlı'nın Batı'dan esinlenerek üç tür politika izlediğini belirtmiştir. Bunlar; "Birincisi, Osmanlı hükümetine tabi muhtelif unsurları temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmektir. İkincisi, hilafet hakkının Osmanlı hükümdarlarında olmasından faydalanarak, bütün İslamları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek. Üçüncüsü, ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek."²⁹³ tir.

Akçura, makalesinde üç ideolojiden hangisinin uygulanabilir olduğunu sırayla açıklamaya çalışmıştır. Akçura'ya göre, Osmanlı milleti oluşturmak devletin sınırlarını korumak için elzemdir. Ancak bu politika çeşitli açılardan sorunları bulunmaktadır. Öncelikle, Osmanlı milletini teşekkül etmek zor görünmektedir. Osmanlı milletini oluşturma konusunda büyük engeller bulunmaktadır. Türkler, hakim millet olarak, diğer unsurlar ve gayrimüslimlerle eşit statüye düşmeyi istememektedir. Aynı zamanda İslami kurallara göre de Müslümanlar ile Gayrimüslimlerin eşit statüye sahip olması mümkün değildir. Benzer şekilde Gayrimüslimlerde, Türklerle aynı millet sayılmayı kabul etmemiştir. Zira onlarında ayrı bir şekilde kendi mazileri, dilleri ve kültürleri bulunmaktadır. Bunu ortadan kaldıran unsur, Türklerin kendisidir. Bu yüzden Türklerle birlikte tek bir millet ismi altında toplanmayı arzu etmeyeceklerdir. Aynı zamanda başta Rusya olmak üzere, büyük Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki emelleri bu politikayı uygulanamaz hale getirmektedir. Buna Osmanlı'nın zayıflığı da eklenecek olursa, Osmanlılık, uygulanabilir bir politika hüviyetinde değildir. Kısaca, ayrı dinleri

²⁹¹ Oba, s. 167.

²⁹² François Georgeon, "Yusuf Akçura", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 505.

²⁹³ Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset", Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, s. 231.

ve dilleri olan bu kadar çok topluluğu, “Osmanlılık” altında buluşturmak, Akçura’ya göre beyhude bir çabadır.²⁹⁴

Akçura’ya göre İslamiyet büyük bir bağ ve güçtür. İslam milletini teşkil etmek de, bu manada mümkün gözükmemektedir. Ancak İslam milletini oluşturma siyasetinin de çeşitli zorlukları bulunmaktadır. Öncelikle Müslümanlar arasında geçmişten beri çeşitli savaşlar ve kavgalar vardır. Milli his ve emellerini koruyan Müslüman toplulukların tek bir millet oluşturmaları mümkün görülmemektedir. İslam milletini teşekkül etme karşısındaki en mühim engel, şüphesiz Avrupalı devletlerdir. Avrupalı devletlerin, İslam ülkeleri üzerinde büyük emelleri ve çıkarları bulunmaktadır. Eğer Osmanlı, bu ülkeleri hilafet sancağı altında toplarsa, kendinden çok daha büyük ve güçlü, içinde Cermen, Anglo-Saksonu, Slavı, Latini ve hatta Sarı ırktan insanların bulunduğu bir dünyayı karşısına alma riski ile baş başa kalacaktı. Bu yüzden, diğer ülkelerin çıkarlarına aykırı gelmesi ve İslam ülkelerinin zayıflığı gibi nedenler, İslamcılık politikasını uygulama konusunda tereddüt yaşatmaktadır.²⁹⁵

Türk Birliği siyaseti ise Akçura tarafından şu şekilde izah edilmektedir: “Osmanlı ülkelerindeki Türkler hem dini, hem ırki bağlar ile pek sıkı, yalnız dini olmaktan sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair Müslim unsurlar (Kürtler, Çerkesler, Lazlar vd) daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleşebilecekti.” Akçura’ya göre, geniş bir sahaya yayılan Türkleri biraraya getirecek güç ve bu birliğin önderi Osmanlı olacaktı. Aynı zamanda İslamiyet, Türk Birliğine hizmet edecek, içinde milliyetlerin oluşmasına izin vererek, azalan siyasi ehemmiyetlerini, şahsileşme anlamında tekrar geri kazanacaktı. Türk Birliği’ni uygulamanında çeşitli sorunları bulunmakla birlikte, Osmanlılık ve İslamcılıkla karşılaştırıldığında, daha az olduğu söylenebilir. Bu konudaki en büyük engel, büyük bir Türk nüfusunu ve topraklarını elinde tutan Rusya’dır.²⁹⁶

Akçura, makalesini bitirirken, İslamcılık mı, yoksa Türkçülük politikasının mı uygulanması konusunda kesin bir yargıya varamadığını dile getirmiştir. Ancak, Üç Tarz-ı Siyaset makalesi, Türkçülüğü siyasal bir seçenek olarak sunması, Türkçülüğün

²⁹⁴ Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset”, s. 238-241.

²⁹⁵ Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset”, s. 241-243.

²⁹⁶ Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset”, s. 243-245

Osmanlı önderliğinde vücut bulması ve İslamiyetin Türk Birliğine hizmet etmesi gibi hususları bünyesinde barındırması bakımından önem arz etmektedir.

Yusuf Akçura'nın, I. Dünya Savaşı sonrasında, yani Osmanlı'nın savaşı kaybettiği ve yıkıma doğru giden sürecin başladığı bu dönemde, Pantürkist fikirlerinden vazgeçtiği görülmektedir. Akçura, Türk milliyetçiliğini ikiye ayırmaktadır. Bunlar, Emperyalist Türkçülük ve Demokratik Türkçülüktür. Kendisini, Demokratik Türkçü olarak tanımlayan Akçura'ya göre önemli olan kalkınma meselesidir. Sınırlar dışındaki Türklerle ilgilenmek, birlik oluşturma gayreti ise Emperyalist Türkçülüktür. Bu yüzden 1920 sonrası yazılarında Rusya Türklüğüne ilişkin hiçbir tema bulunmamaktadır.²⁹⁷

2.1.2.2. Ziya Gökalp

Ziya Gökalp, 1876 yılında Diyarbakır'da dünyaya geldi. Askeri Rüştîye Mektebi ve Mülki İdare Mektebi'nde eğitim aldıktan sonra 1896'da İstanbul'a geldi. Burada, Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo gibi İttihatçılarla ilişki kuran Gökalp, İttihat ve Terakki'ye katıldı. Türk milliyetçiliğinin ve Kemalist devrimlerin fikir babası olarak anılmaktadır.²⁹⁸ Durkheim'in görüşlerinden etkilenen Ziya Gökalp'in, Türk milliyetçiliğini bir fikir sistemi haline getirdiği iki temel eseri bulunmaktadır. Bunlar, *Türkçülüğün Esasları* ve *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*'tir.

Gökalp'e göre Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir. O halde öncelikle Gökalp'in millet olgusunu nasıl tanımladığını incelemek gerekmektedir. Gökalp, millet olgusunu şu şekilde tanımlamıştır: "Millet, ne ırki, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bediyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir."²⁹⁹ Bu tanımdan anlaşılacağı üzere, Gökalp'in ileri sürmüş olduğu millet kavramı, kültürel temellidir.

Ziya Gökalp milletlerin oluşumunu, Durkheim sosyolojisinden esinlenerek üç basamaklı bir süreç olarak aşamalandırmaktadır: Dil ve ırk birliğine dayalı kabile toplumundan, din birliğine dayanan ümmete, oradan da hars (kültür) ve medeniyet olarak tanımladığı millet safhasına geçilmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı

²⁹⁷ Georgeon, s. 512.

²⁹⁸ Kerem Ünüvar, "Ziya Gökalp", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 28.

²⁹⁹ Ziya Gökalp, "Türkçülük Nedir?", Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, s. 249-252.

İmparatorluğu'ndan millet aşamasına geçilebilmesi için, bir önceki evrenin aşılması, uluslararası medeniyetin benimsenmesi ve ulusal kültürün geliştirilmesi gerekmektedir.³⁰⁰ Burada Gökalp'in üzerinde durduğu bir diğer konu, hars ve medeniyet ayrımıdır. Gökalp'e göre hars (kültür) milli, medeniyet ise milletlerarasıdır. Gökalp, kültürü yalnız bir milletin dini, ahlaki, hukuki, akli, estetik, lisani, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenkli bir bütünü olarak tanımlarken; medeniyeti, aynı medeniyet dairesine giren birçok milletlerin sosyal hayatlarının müşterek yekünü olarak görmektedir.³⁰¹

Gökalp, Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset makalesinde incelemiş olduğu üç ideolojinin (Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük), aslında birbirlerini tamamlar nitelikte olduğunu, "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" eserinde belirtmiştir. "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim ve Batı medeniyetindenim" diyen Gökalp, bu üç kavramdan müteşekkil bir Türkçülükten bahsetmiştir. Gökalp, "Türkçülerin gerçek ülküsü, çağdaş bir İslam Türklüğüdür." ve "Türkçülerin millet ülküsü Türklük ise, ümmet ülküsü İslamlık'tır." ifadelerini kullanmıştır. İslam milletleri arasında, tek alfabenin kullanılmasını, ortak bir eğitim sisteminin oluşturulmasını, kavram kurultayları, dini örgütler arasında sürekli bir temas sağlanmasını ve ümmetin simgesi olan "ay" figürünün kullanılmaya devam edilmesini önermiştir. Bu önerilerinin ardından Gökalp'e göre Türkçülük, aynı zamanda İslamcılıktır.³⁰²

Tanıl Bora, yukarıdaki açıklamalardan sonra Ziya Gökalp'in aslında modern milliyetçiliğin değil, İslami modernizmin düşünce kadrosuna dahil bir kişi olduğunu iddia etmiştir.³⁰³ Gökalp, muasırlaşmayı ise şöyle açıklamaktadır: "Şekil ve yaşayış yönünden Avrupalılara benzemek değil, bilgi ve sanayi mallarını Avrupa'dan alma zorunluluğundan kurtulmak" olarak belirtmiştir.³⁰⁴ Gökalp'e göre Türkçüler, tamamıyla Türk ve Müslüman kalmak koşuluyla Batı medeniyetine kati bir suretle girmek isteyenlerdir. Ancak öncelikle, milli kültürün ihyası gerekmektedir.³⁰⁵

³⁰⁰ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Haz. Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuksöken, İstanbul: İnkilap Yayınları, 2004, s. 18.

³⁰¹ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 23.

³⁰² Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak ve Doğru Yol**, Haz. Yusuf Çotuksöken, İstanbul: İnkilap Yayınları, 1976, s. 58-59.

³⁰³ Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2003, s. 115.

³⁰⁴ Üntüvar, s. 31.

³⁰⁵ Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak ve Doğru Yol**, s. 59.

Taha Parla'ya göre, birçok kişinin birbirleriyle uyuşmaz, aksine çatışan kavramlar olarak gösterdiği, milli, dini ve Batılı düşünce geleneklerini Gökalp bir kuramda toplamaya çalışmıştır. Parla; Gökalp milliyetçiliğinin, ırkçı, yayılmacı bir milliyetçilik olmadığını, eşitlikçi bir milliyetçilik anlayışına dayandığını dile getirmektedir. İslamiyet vurgusu ise, daha çok tasavvuf kaynaklı ve toplumsal dayanışmayı arttırmaya yöneliktir. Gökalp, Batılılaşma ve Muasırlaşma kavramlarıyla Avrupa kapitalizmine benzer şekilde, bilimsel, teknolojik ve sınai anlamda ulusal programın canlandırılmasını önermektedir.³⁰⁶

Gökalp'le alakalı yapılan yorumların başında genellikle “Kemalizmin Düşünsel Babası” yorumu telaffuz edilmektedir. Bu konuda Ünüvar'ın tespiti şu şekildedir: “Kemalist dönemde Gökalp'in fikriyatı ancak iktidarın projesinde önemli eksiklikleri kapatan ve ideolojik çelişkileri rejim adına tahkim eden söylemler söz konusu olduğunda dolaşıma girmiştir. Kemalist iktidarla arasında genellikle bir mesafe olduğunu söyleyebiliriz”. Bununla birlikte, Ziya Gökalp'in İttihatçı kişiliği ve İslamiyetle ilgili görüşleri de, Kemalizmle olan ayrımının göstergeleri niteliğindedir.³⁰⁷

2.1.3. Milli Mücadele Döneminde Türk Milliyetçiliği: Etnik Çoğulculuk ve İslami Söylem

Milli Mücadele dönemi, Türk milliyetçiliğinin geçirdiği dönüşümleri göstermesi açısından önem arz etmektedir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, bu dönemde sergilediği milliyetçi tepki ile savaş sonunda yeni devletin kurulması sürecinde ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu dönemin en önemli özelliği, parçalanmış halde bulunan siyasal ve düşünsel yapıdır. Padişah, Ankara hükümeti, Türklük, İslamiyet ve etnisiteler arasındaki girift yapı, Milli Mücadele dönemi Türk milliyetçiliğini şekillendirmiştir. Aynı zamanda Mütareke'nin 7. Maddesi gereğince İzmir ve İstanbul'un işgal edilmesinin ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, devlet ideolojisi olarak kabul edilen Pantürkizm'in yerine, sınırları belli bir ülkede toprak bütünlüğünü koruma hedefine yönelik yeni bir milliyetçilik anlayışı benimsenmiştir.³⁰⁸

³⁰⁶ Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 56.

³⁰⁷ Ünüvar, s. 35.

³⁰⁸ Eren Deniz Göktürk, “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 103-104.

Bu dönemde, her ne kadar Türkçülük doğmuş ve devlet politikasının merkezine yerleşmiş olsa da, milliyetçiliğe ilişkin kavram ve öğelerin toplumsal tabanda bir karşılık bulduğunu söylemek zordur. Bu durum ise Milli Mücadeleyi yürüten kadroların işlerini zorlaştırmıştır. Mesela, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Milli Mücadele dönemini anlatan romanı “Yaban³⁰⁹” da, bu dönemde hala “Türk” ve “Vatan” gibi kavramların daha yerleşmemiş olduğunu, özellikle kimlik olarak İslamiyetin devam ettiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Milli Mücadele döneminde, din yani İslamiyet araçsal bir şekilde kullanılarak, hem millet ve milliyetçilik kavramlarına geçişine, hem de milli bilincin oluşumuna katkı sağlayarak Kurtuluş Savaşından muzaffer çıkılmasına yardımcı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu süreçte kullandığı ihtiyatlı dil bu duruma işaret etmektedir. Mustafa Kemal Paşa, din düşmanı kavramı yerine “din ve millet düşmanı”, Sultan yerine “Sultan ve millet” gibi kavramlar kullanmıştır.³¹⁰ Böylece, Mustafa Kemal Paşa'nın “millet” takısını “din” ve “Sultan” kavramlarıyla yanyana kullanması sonucunda Türkçülükten Türk milliyetçiliği kavramına geçiş sağlanabilmiş ve kitlelerin kurtuluş için harekete geçirilmesi sağlanmıştır.

Milli Mücadele döneminde, karar vericilerin davranışlarına yön veren asıl amaç, Kurtuluş olmuş, Kuruluştan bu süreçte hiç bahsedilmemiştir. Mücadele edilecek alanın büyük çoğunluğu dinsel ve kültürel açıdan benzerlik gösteren, kısacası Müslüman olan Misak-ı Milli'dir. Hareketin zeminine de, “Osmanlı Halifesinin ve Anayasası”nın korunması ilkesi konulmuştur.³¹¹ Bunun gerçekleştirilebilmesi için ulusal kimlik, İslamiyetle birlikte tanımlanmıştır. Göktürk'e göre de, bu süreçte Türklük ve İslamiyet, erken Cumhuriyet dönemindeki gibi ayrıştırılmamış, aksine birbirlerinin yerine sık sık kullanılmış, İslamiyetten bahsediliyorken Türklük, Türklükten bahsedilirken İslamlık vurgulanmıştır³¹². Bu durum bir zorunluluk halinin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Türk kimliği henüz inşa edilmemişti ve Savaşı yapan kadroların

³⁰⁹ Ahmet Celal isimli subayın I. Dünya Savaşı sonrasında sığındığı Eskişehir ile Ankara'nın arasındaki köyde yaşadığı olaylar ve bu çevrede o dönemin kimlik konusundaki toplumsal algıyı anlatması romanın ana konusunu oluşturmaktadır. Ahmet Celal ile 23 yıl askerlik yapmış Bekir çavuşun diyalogu, “vatan”, “Türklük” gibi kavramlara bakış açısı bakımından önemlidir. BÇ: Bilmiyorum beyim, sende onlardansın emme, AC: Onlar kim?, BÇ: Aha, Kemal Paşa'dan yana olanlar, AC: İnsan Türk olur da, nasıl Kemal Paşa'dan yana olmaz, BÇ: Biz Türk değiliz ki, beyim, AC: Ya nesiniz?, BÇ: Biz İslamız elhamdulillah...o senin dediklerin Haymana'da yaşarlar... Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Yaban**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 152-153.

³¹⁰ Yıldız, s. 96.

³¹¹ Yıldız, s. 93.

³¹² Göktürk, s. 106.

toplumu kanalize edebilecek bir kimliğe ihtiyaçları vardı. Bu da İslamiyet olmuştur.³¹³ Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşma, bu dönemin kimlik algısını göstermesi bakımından önem arz etmektedir:

*Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksut olan ve Meclis-i alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyedir, samimi bir mecmua hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, anasır-ı İslamiyeden mürekkep bir kitleye aittir. Bunların böyle olduğunu hepimiz biliriz.*³¹⁴

Ancak Kurtuluş Savaşından sonra işlevini tamamladığı öngörülen din yani İslamiyet, yeni milliyetçilik algısı tarafından zaman içerisinde tasfiye edilecektir. Sultan ve Halifelik kurumu ortadan kaldırılacak, etnik çoğulcu söylem yerini homojenleştirici söyleme bırakacaktır. Cangızbay, bu süreçte din-millet ilişkisini ve sonrasında dinin tasfiyesini şu şekilde açıklamıştır: “Millet adına Kuvvayı Milliyeyle, Millet Meclisi ve Misakı Milliyeyle başlanıp milli mücadeleyle devam edilmiştir. Bütün bu süreçte ‘millet’ Osmanlı’daki anlamına sahiptir: Dinsel bir kategori. İş tamam erinceyse, misak, yani sözleşme tek taraflı olarak bozulup, Hilafet kaldırılırken, millet de ‘Türk’ olmuştur.”³¹⁵

Etnik çoğulcu söylem, dönemin konjonktürü gereği sıklıkla kullanılmıştır. Cumhuriyeti kuran kadrolar, amaçlarını yerine getirene kadar Muhafazakar-İslamcı gruplar ve Türk olmayan Müslümanlarla ittifak yapmak zorunda kalmıştır.³¹⁶ Zaten, İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların ve Yunanlıların işgali altında bulunan ve Doğu bölgelerinde Ermeni mezalimlerinin yaşandığı bu dönemde, hem daha fazla düşmanla çarpışmamak, hem de bu sayılan düşmanlar karşısında birlik oluşturup etkin mücadele sergilemek için, çoğulcu etnik söylem kullanılmıştır. Bu dönemde Kürtler, özellikle Ermenilerin Doğu Anadolu’daki hedefleri ve bu kişilerin geri dönmesi halinde zorunlu tehcir döneminde bölge insanı tarafından paylaşılan mallarının geri verilmesine yönelik korkular nedeniyle, Milli Mücadeleyi gerçekleştiren kadroları desteklemişlerdir. Aynı zamanda

³¹³ Şen, s. 486.

³¹⁴ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri: 1919-1938**, Cilt I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989, s. 74-75.

³¹⁵ Kadir Cangızbay, “Baskı Aracı Olarak Laik Yaşam Tarzı”, **Star Açık Görüş**, 22.06.2008, s. 2 Aktaran Şen, s. 487.

³¹⁶ Yıldız, s. 98.

içlerinden bağımsızlık isteyerek Ankara Hükümetiyle savaşan ve İngilizlerin yanında yer alan Kürt aşiretleri de bulunmaktaydı.³¹⁷

Milli Mücadele döneminin Türk milliyetçiliğine yapmış olduğu en önemli katkılarından birisi, Türk milliyetçiliğinin sınırlarının neresi olacağı hususundadır. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in Turan'a ilişkin görüşleri bu süreçte değişmiş, irredentist hedeflerden ziyade sınırları korumaya yönelik statükoculuğa doğru bir geçiş yaşanmıştır.

2.2. Türk Milliyetçiliği Tipolojileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte, devletin temel kurucu ideolojisi, milliyetçilik olmuştur. Ancak milliyetçilik düşüncesi tekil bir özellik göstermemiş, farklı yorumları söz konusu olmuştur. Zaten Tanıl Bora'nın da belirttiği gibi, *“her özgül milliyetçi hareketler bağlamında, milliyetçiliklerden söz etmek daha sağlıklıdır. Türk milli devletinin ideolojisi olarak Türk milliyetçiliği de değişik sınıflar ve toplumsal dinamiklerce sahiplenilen farklı milliyetçilik ve millet tasarımlarının oluşturduğu bir nebuladır”*. Yine Bora, milli kimliğin, bu farklı milliyetçilikler tarafından, kimi zaman bir öğenin ön plana çıkarılması, dışlanması ya da öğeler arasında orta yollar bulunması neticesinde inşa edildiğini belirtmiştir.³¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, devlet ideolojisinin merkezine yerleştiği Türkçülük ile Cumhuriyetin kuruluşundaki temel öge olan Atatürk milliyetçiliği ve daha sonraki süreçlerde ortaya çıkan Türkçülük ile Muhafazakar milliyetçilik, aslında birbirlerinden bağımsız, farklı dönemlerde adeta bir boşluk üzerinde yükselmiş akımlar değildir. Aksine, Osmanlı'nın son dönemi, erken Cumhuriyet dönemi ve daha sonraki süreçlerde ortaya çıkan farklı milliyetçilikler birbirlerini, kimi zaman etkilemişler, kimi zamanda eleştirileri üzerine fikirlerini kurgulamışlardır. Örneğin, Şevket Süreyya Aydemir'in “Suyu Arayan Adam” isimli romanının analizini yapan François Georgeon'a göre, genç bir Osmanlı vatanseveri olan Aydemir, Balkan Harbi sonrasında Pantürkçüdür. Ancak I. Dünya Savaşı'nda Pantürkçü fikirlerin gerçek dünyayla alakası olmadığını (mesela Anadolu insanının kendilerini ‘Türk’ olarak tanımlamaması gibi) düşünerek, fikirlerini Anadolu üzerine inşa etmiştir. Daha sonra Kemalist fikirleri

³¹⁷ Göktürk, s. 112.

³¹⁸ Tanıl Bora, “İnşa Döneminde Türk Milli Kimliği”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 71, (Kış 1996), s. 171.

benimsemiştir.³¹⁹ Bu durumun farklı milliyetçilik tipolojileri arasındaki etkileşimleri göstermesi bakımından önemlidir.

Cumhuriyet dönemindeki Türk milliyetçiliği tipolojilerine dair farklı görüşler söz konusudur. Söz gelimi, Tanıl Bora, Türk milliyetçiliğine ilişkin beş farklı kategoriden bahsetmektedir: Resmi-Atatürk, Kemalist-Sol, Liberal, Etnisist ve Muhafazakar milliyetçilik.³²⁰ Mümtazer Türköne ise Türk milliyetçiliğini dört ayrı tipolojiye ayırmaktadır: Türkçü-Turancı, Sosyalist, İımlı (Liberal-Muhafazakar) ve Atatürk milliyetçiliği.³²¹ Murat Kılıç ise erken Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliklerini beş ayrı grupta toplamıştır: Atatürk, Teritoryal, Liberal, Muhafazakar ve Etnik milliyetçilik.³²² Literatürde Türk milliyetçiliği tipolojileri bağlamında en çok Tanıl Bora'nın milliyetçilik tasnifinin kullanıldığını da belirtmek gerekir.

Türk milliyetçilikleri, Türk kavramına yüklenen anlam, din, modernleşme, tarih ve kültür gibi alanlarda farklı söylem ve düşünce biçimine sahiptirler. Bu bölümde, Türk milliyetçiliği tipolojilerinden, Türk siyasetine damgasını vuran, politik aktörler ve elitler nezdinde etkili olan, toplumsal mühendislik bağlamında kimliksel dönüşümleri içeren ve dış politika konusunda da farklı görüşlere sahip oldukları belirtilecek olan iki tanesi incelenecektir. Bunlar, Resmi-Pozitivist (Kemalist) ve Muhafazakar milliyetçiliklerdir. Bu iki milliyetçilik tipolojisi, saf bir şekilde varlıklarını günümüzde sürdürmemeleri ve zaman zaman aralarındaki çizgilerin muğlaklaşmasına karşın³²³, köklerini burada sayılan iki milliyetçilik tipolojisinden almaktadır. Bu nedenle dış politika konusunda sınıflandırma yapılabilmesi amacıyla Türk milliyetçilikleri arasında ikili bir tasnife gidilmiştir.

³¹⁹ François Georgeon, "Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler, Suyu Arayan Adam'ı Yeniden Okurken", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 25-36.

³²⁰ Tanıl Bora, "Sunuş", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 19-20.

³²¹ Mümtazer Türköne, "Giriş: Millet ve Milliyetçilikler", Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, s. 35.

³²² Murat Kılıç, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 16, (Aralık 2007), s. 113.

³²³ Tanıl Bora, "Milliyetçiliğin Kara Baharı" isimli çalışmasının "Türkiye'de Milliyetçilik Söylemleri: Melez Bir Dilin Kalın Bir Lüğati" isimli bölümünde bu durumu belirtmiş, Soğuk Savaş sonrası Türk Milliyetçiliklerini, Resmi-Atatürk Milliyetçiliği, Kemalist Ulusçuluk, Liberal Yeni Milliyetçilik, Türkçü Radikal Milliyetçilik, İslamcılıkta Milliyetçilik ve Gelenekselci-Liberal Türkiye Milliyetçiliği şeklinde bir tasnife gitmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, s. 95-131.

2.2.1. Resmi-Pozitivist (Kemalist) Milliyetçilik

Tablo 3
Resmi-Pozitivist Milliyetçiliğin Genel Özellikleri

Kimlik Algısı	Etno-Seküler ve Siyasi tasarım
Dine Bakışı	Seküler
Modernleşme	Batı tipi modernleşme
Tarih Algısı	İslamiyet öncesi döneme vurgu ve Anadolu Medeniyetleri
Medeniyet Algısı	Batı Medeniyeti

Resmi (Pozitivist, Kemalist ya da Atatürk gibi isimleri de bulunmaktadır) milliyetçilik, Türkiye Cumhuriyetinin kurucu ideolojisi olarak, Kemalist elitler tarafından geliştirilip, devlet aygıtı tarafından uygulanan milliyetçilik anlayışıdır. Devlet eliyle uygulanması ve Türk milli kimliğinin erken Cumhuriyet döneminde bu milliyetçilik anlayışı tarafından inşa edilmesi nedeniyle, “Resmi milliyetçilik” adlandırması uygun görülmektedir. Bunun yanında Kemalist elitler tarafından şekillendirilmesi nedeniyle “Kemalist” sıfatının da eklenmesi gerekmektedir. Bu dönemde yeni devleti, Türk milleti değil, aksine Kemalist elitler inşa etmişlerdir. Bu minvalde Resmi milliyetçilik, ulus inşası işlevi nedeniyle ehemmiyet arz etmektedir.

Milli Mücadeleyi gerçekleştiren ve çoğunluğunu Kemalistlerin oluşturduğu düşünülen kadrolar tarafından kurulan Cumhuriyetin ilanıyla birlikte inşa edilen ulus-devlet, tam Batılılaşma siyaseti çerçevesinde şekillenmiştir. Bu politika bağlamında devlet, sorunlarını ulus-devlet yapısı ve Batı tipi toplum anlayışıyla çözeceğini düşünmüştür. Erken Cumhuriyet döneminde kurgulanan milliyetçilik, Türklerin geleneklerini ve kültürlerini muhafaza etmek yerine, bunlara cephe alan ve bunlardan mümkün olduğunca uzaklaşmaya çalışan bir yöntem benimsemiştir. Batı medeniyeti dairesi içersinde gerçekleştirilmeye çalışılan siyaset tasavvuru, Osmanlı, İslam ve Sovyet karşıtlığı temelinde yeni bir model ortaya çıkarmıştır. Devletin ideolojisi konumunda tanımlanan Resmi-Kemalist milliyetçiliğin dine karşı olan tutumunun, salt milliyetçilik-din savaşına indirgenmesinin gerçekçi olmadığı söylenebilir. Asıl mesele, Batı tarzı modernleşme ile modernleşmeye karşı direnç gösteren din ve ona ilişkin kurumlardır.

Bu anlamda, saf bir şekilde Resmi-Kemalist milliyetçilik, 1940'lı yıllara kadar geçerliliğini korumuştur.³²⁴

Resmi milliyetçilikle ilgili yapılan temel tartışma, bu milliyetçilik anlayışının, Fransız modeli çerçevesinde, sivil, kapsayıcı, hukuksal ve gönüllük esasına mı, yoksa Alman modeline yönelik, etnisist, tarihsel ve kan esasına mı dayalı olduğu noktasındadır. Resmi-Kemalist Türk milliyetçiliği, bir yandan kendisini Türk olarak gören ve Anayasayla belirtilen herkesin Türk olduğu söylemi ile Fransız modeline, diğer yandan Türk ırkının özelliklerini göstermeye çalışan ve uygulamada vatandaş ile milliyet arasında farklılıklara giderek Alman modeline yönelmiştir. Oysa Türk milliyetçiliğinde, ne Fransız tipi milliyetçiliğin temelinde bulunan tarihsel ve kültürel nedenler, ne de Alman milliyetçiliğinin temel dayanağı olan saf ırk görüşü-ki etnik gruplar mozaiki olan Anadolu'da bu mümkün değildir- bulunmaktadır. Bu yüzden Resmi milliyetçiliğin, bu iki modelden etkilenerek karma bir yapı oluşturduğu söylenebilir. Cengiz Aktar'ın deyişiyle, "Yapay Fransız modeli, sonuçta somut Alman modelinin içeriğiyle doldurulmuştur."³²⁵ Veyahut Türk milliyetçiliği (Resmi milliyetçilik tarafından temsil edildiği şekliyle); "Alman etnisist milliyetçiliğe giydirilen, Fransız sivil milliyetçilik gömleği" dir denilebilir.

Resmi-Kemalist Türk milliyetçiliğini; bu tür bir sorun temelinde tartışmak yerine, bu milliyetçilik anlayışının temel özellikleri üzerinden çözümlene yapma daha sağlıklı olacağı söylenebilir. Buna göre; Resmi-Kemalist milliyetçilik anlayışı, materyalist, pozitivist ve pragmatist özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle tarih anlayışı ve dine yönelik yaklaşımı bakımından materyalist ve pozitivist olan Resmi milliyetçilik, birçok uygulamasında pragmatik davranma özelliğine sahiptir. Cemil Koçak'ın da ifade ettiği gibi, "Kemalist milliyetçiliğin kitabi bir ideoloji olduğunu söylemek sadece güç değil aynı zamanda imkansızdır da...". Koçak'a göre bizzat Atatürk'ün konuşmaları bile dönemden döneme Resmi milliyetçiliğin değişen hareket noktalarını göstermesi bakımından önemlidir.³²⁶ Örneğin; Milli Mücadele döneminde, Mustafa Kemal Atatürk'ün millet olgusunu tanımlamada kullandığı din vurgusu, Cumhuriyetin

³²⁴ Süleyman Seyfi Ögün, **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995, s. 177-194.

³²⁵ Cengiz Aktar, "Osmanlı Kozmopolitizminden Avrupa Kozmopolitizmine Giden Yolda Ulus Parantezi", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 77-80.

³²⁶ Cemil Koçak, "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 39.

kurulmasıyla birlikte tasfiye edilmiştir. Bu minvalde Atatürk'ün şu sözlerine bakmak yararlı olacaktır:

*Türkler İslam dinini kabul etmeden evvel de büyük bir millet idi. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin ve ne de sairenin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine tesir etmedi. Bilakis, Türk milletinin milli bağlarını gevşetti; milli hislerini, milli heyecanını uyuşturdu. Bu pek tabii idi. Çünkü Muhammed'in kurduğu dinin gayesi, bütün milliyetlerin fevkinde, şamil bir Arap milliyeti siyasetine müncer oluyordu.*³²⁷

Osmanlı'da iktidarın ve meşruiyetin kaynağı, modernite öncesi tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi dindi. Cumhuriyetin, kendisini Osmanlı'dan ayırıştırırken, doğal olarak din ile olan ilişkiyi de sınırlandırdığı söylenebilir. Ek olarak inşa edilmek istenen kimlik ekseninde modernleşme örnek alınmıştır. Atatürk'ün bu söylemi, Kemalist milliyetçiliğin, hem dine bakış açısını, hem de konjonktüre göre değişen yapısını göstermesi bakımından mühimdir. Burada da öncelikle, Resmi-Kemalist milliyetçiliğin siyasi yönü üzerinde durup, daha sonra etnisist uygulamalarını göstererek, bu milliyetçilik anlayışının yukarıda sayılan niteliklerini açıklamak gerekli görülmektedir.

Ahmet Yıldız da, benzer bir biçimde Resmi-Kemalist milliyetçiliği üç ayrı döneme ayırarak incelemiştir. Birinci dönem, 1919-1924 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemin en önemli özelliği, Kemalist milliyetçiliğin Türklük kavramını Müslümanlıkla özdeşleştirilmesi ve mekansal bir tanıma gitmesidir. "Anadolu ve Trakya'da yaşayan Müslüman Halk", Türk olarak tanımlanmıştır. Tabii bu tanımlama dönemin zaruri şartlarının bir sonucu olarak da yorumlanabilir. Savaş döneminde bu bölgelerde yaşayan tüm halkın mobilize edilmesini sağlamak amacıyla yapılan bir tanım niteliğindedir. İkinci dönem ise, 1924'te başlamış ve 20'li yılların sonuna kadar devam etmiştir. Bu dönemde Türklük kavramı, siyasi bir veçhe kazanmış, "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, Türk dili, kültürü ve Kemalist akideyi benimseyen herkesin Türk olduğu" kabul edilmiştir. Bu dönem, daha çok siyasi, sosyal ve ekonomik reformların yapıldığı yıllardır. Savaşın yıkıcı etkilerinin tamiri gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü dönem ise, 1920'li yılların sonunda başlayıp Atatürk'ün vefatına kadar olan süreci

³²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, "Millet", Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, s. 262.

kapsamaktadır. Bu dönemde Türklük kavramı, etno-seküler bir kavram haline gelmeye başlamıştır.³²⁸ Tüm bunlardan hareketle Cumhuriyetin kurulmasından sonra Resmi-Kemalist milliyetçiliği iki dönem şeklinde incelemenin faydalı olacağı söylenebilir. İlk dönem siyasi anlamda kimlik tanımının hakim olduğu 1920’li yıllar, ikinci dönem ise etno-seküler kimlik tanımının egemen olduğu 1930’lu yıllardır.

2.2.1.1. Siyasi Anlamda Kimlik Tanımının Hakim Olduğu Dönem

1920’li-30’lu yıllar arasında uygulanan politikalardaki farklılaşma birkaç nedenle açıklanabilir. Öncelikle, 1920’li yıllar boyunca Kemalist elitler, I. Dünya Savaşı’nın toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini çözmekle uğraştılar. Bu dönemin son yıllarına doğru rejim, laik temeller üzerine inşa edildikten sonra, Kemalizm, ideolojik temellere yöneldi. Bu ideolojik temeller içerisinde ehemmiyetle üzerinde durulanı, milliyetçilik olmuştur. Bunun yanında, 1920’li yıllarda çok partili sisteme geçiş ve demokrasi denemeleri mevcutken, 1930’lu yıllar tek parti yönetiminin otoritesini bütün toplum üzerine sirayet ettirdiği, tam anlamıyla otoriterleştiği yıllardır.³²⁹ Bu otoriterleşmenin göstergelerinden biri de, Ziya Gökalp çizgisindeki Türk Ocaklarının 1931 yılında kapatılıp, Halkevlerine dönüştürülmesidir. Bu sebeplerden dolayı Resmi-Kemalist milliyetçilik, erken Cumhuriyet döneminde farklı ulus tahayyüllerine yönelmiştir.

Kemalist milliyetçiliğin siyasi veçhesi, daha çok Atatürk’ün millet kavramına yönelik yaklaşımları ile birlikte 1924 Anayasası’nda görülmektedir. Ancak Resmi milliyetçiliğin etnik boyutu da, yine Atatürk’ün söylemleri ile Anayasa ve yasaların uygulanma biçimlerinde görülebilir.

Atatürk’ün benimsediği millet kavramı iki yönlü olarak ifade edilebilir. Atatürk’ün millet kavramı, hem etnik, hem de siyasi bir içeriğe sahiptir. Siyasi anlamda milleti, “devleti oluşturan insan topluluğu” anlamında kullanan Atatürk’e göre “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti” denir.³³⁰ Ayrıca Atatürk, söz ettiği devletlerin soyuna ve diğer özelliklerine bakmaksızın, o devleti oluşturan insan topluluğunu millet olarak kabul etmiştir. Örneğin Afgan, Alman, Amerikan, Arnavut,

³²⁸ Yıldız, s. 124-126.

³²⁹ Soner Çağaptay, *Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir ?*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 71-72.

³³⁰ Atatürk, s. 259.

Avusturya, Fransız, İtalyan, İran, Yunan, Japon, Macar ve Mısır milleti gibi³³¹, devlet ve millet ismini aynı manada kullanmıştır.

Ancak Atatürk, hem millet kavramına yönelik yapmış olduğu tanımda, hem de Türk milletinde bulunan özelliklerle ilgili oluşturduğu tasnifte daha çok etnisist unsurlara yer vermiştir. Atatürk'e göre millet, "dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir". Aynı zamanda Atatürk, Türk milletinde bulunan nitelikleri şöyle sıralamıştır: Siyasi varlıkta birlik, dil, yurt, ırk ve menşe birliği ile tarihi ve ahlaki karabet.³³² Atatürk'ün buradaki, millet ve Türk milleti tanımlarında bariz bir şekilde etnisist unsurlar göze çarpmaktadır.

1924 Anayasası'nın 88. Maddesindeki, "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) itlak olunur" biçiminde açıklanan hüküm çerçevesinde Resmi milliyetçiliğin Fransız tipi sivil-siyasi bir milliyetçilik olduğu yorumları yapılmaktadır. Ancak, uygulamada vatandaşlık itibariyle tanımlanan Türklük ile etnik kökenden kaynaklanan Türklük arasında önemli bir mesafe konmuştur. Çünkü Yıldız'a göre, "Cumhuriyetçi tanım hiçbir zaman hukuki veçheyi Türk olmak için yeterli görmemiş" ve vatandaşlık itibariyle Türklük ile milliyet itibariyle Türklük çoğu zaman örtüşmemiştir. Bu nedenle ki, "Türk vatandaşlığı kurumu şemsiye bir ulusal kimlik için sağlam bir zemin oluşturamamıştır."³³³

1924 Anayasası'nda Türk kavramının tanımlanması aşamasında yaşanan tartışmalar, vatandaşlık itibariyle Türklük ile milliyet itibariyle Türklük arasındaki farklılığın başlangıcını oluşturmaktadır. Meclis'te yaşanan tartışmalar sırasında Hamdullah Suphi Tanrıöver'e göre gayrimüslimlerin Türklük çatısı altında tanımlanmamaları gerekmektedir. Tanrıöver'in şu sözleri, vatandaşlık ile milliyet arasındaki sınırları göstermesi bakımından önemlidir:

Diyoruz ki: Devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin tebaası tamamıyla Türk'tür. Bir taraftan da hükümet mücadele ediyor, ecnebler tarafından tesisi edilmiş olan müesatta çalışan rumu, ermeniye çıkarmaya çalışıyor. Biz bunları rumdur, ermenidir diye çıkarmak istediğimiz vakit hayır meclisinizden çıkan kanun

³³¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: 1919-1938**, Cilt II, Baskı 4, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989, s. 255, 267, 276, 281, 309, 311, 315, 319.

³³² Atatürk, s. 259-263.

³³³ Yıldız, s. 139-140.

mucibince bunlar Türk'tür derlerse ne cevap vereceksiniz? Tabiiyet kelimesi zihinlerde mevcut ve kalplerde mevcut bulunan bu emeli izah etmeye kifayet etmez. Lafzen bir tefsir bulabiliriz. Maddeye tefsir ile geçilebilir, fakat bir hakikat vardır. Onlar Türk olamazlar.³³⁴

Türklüğün hukuki ve etnisist tanımları arasındaki gerginlik, Gayrimüslimler ile Türk olmayan Müslümanlara yönelik uygulanan politikalarda farklılaşmalar meydana getirmiştir. Resmi milliyetçiliğin uygulanması sürecinde, 1930'lu yıllarda, Türklüğün etnisist tanımının hukuki tanıma oranla daha baskın olmasının, Gayrimüslimler nezdindeki nedenleri, Rıfat Bali'ye göre şu şekilde sıralanabilir: Din unsuru, azınlıklara güven duymama, kan bedeli ve iktisadi bağımsızlık kavgasıdır.³³⁵ Bu nedenlerden dolayı, etnisist ile hukuki Türklük anlayışları arasındaki gerilimden en çok Gayrimüslimler zarar görmüştür. Bununla birlikte söz konusu Türk olmayan Müslümanlar olunca, bu gerilim muğlaklaşmakta, Gayrimüslimlerde olduğu gibi keskin bir ayırım görülmemektedir. Hatta, din nazarında erken Cumhuriyet döneminde bir tek tipleştirmeden bahsedilebilir. Copeaux'un da ifade ettiği gibi, 'Türk' ve 'Müslüman' kavramlarının zihinlerdeki uyumu, 1922 yılındaki nüfus mübadelesinde kendisini göstermekte³³⁶ ve mübadele kriterinin din ekseninde yapılmasına örnek teşkil etmektedir.³³⁷

Müslüman olupta Türk kökenli olmayan Çerkesler, Lazlar, Boşnaklar ve diğer grupların Türklük kavramına dahil edilmeleri daha kolay olmuşken, Kürtlerin Türklüğü kabulünün, Türkler açısından sıkıntı olmasa da Kürtler açısından çeşitli sorunlar doğurduğu ve bunun gerçekleşmediği görülmektedir. Kürtlerin diğer gruplardan farkları, Türklerden sonra en kalabalık nüfusa sahip olmaları, dillerini muhafaza etmeleri ve belli bir bölgede yoğunlaşmış olmalarıdır. Bu yüzden Kürtlerin Türklük çatısı altında erimesi zorlaşmıştır. Yeğen'in de belirttiği üzere "kural olarak Türklük

³³⁴ Mesut Yeğen, **Mustakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 97.

³³⁵ Rıfat Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945): Cumhuriyet Döneminde Türkiye Yahudileri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 497 vd.

³³⁶ Copeaux, s. 47.

³³⁷ Mübadele anlaşmasında "Türk" ibaresi yerine "Müslüman" ibaresinin kullanılması, Ortodoks Karaman Türklerinin Yunanistan'a gönderilmeleri ve Türkiye'ye gelmek isteyen Hıristiyan Gagavuz Türklerine izin verilmemesi, Cumhuriyet rejiminin Anadolu'yu önce din açısından homojenize etmeye çalıştığını ve Osmanlı'nın genetik özelliklerinin devam ettiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

dairesinin içersinde görülmelerine rağmen, bu dairenin dışında düşünüldükleri zamanlarda olmuştur.”³³⁸

Yeğen’e göre, Müslüman olup Türk olmayanların Türklüğe dahil edilmelerini sağlayan bir ilke vardı. Bu ilke, devlete sadakat ilkesiydi. Türklüğün, kimi istisnalarla birlikte, Müslümanlara açık oluşunun en önemli sebebi, Müslümanların devlete olan sadakati ya da Müslüman olmayanların sadakatsizliğiyle ölçülüyordu. Yani, Türklüğe dahil olmak için din kıstasından ziyade sadakat daha fazla önemliydi.³³⁹ Bu açıdan bakılacak olursa, erken Cumhuriyet döneminde Gayrimüslim gruplardan biri olan Yahudilerin Türklüğe daha fazla yaklaştıkları, Müslüman olan Kürtlerin çıkardıkları isyanlar neticesinde Türklük dairesinden daha fazla uzaklaştıkları söylenebilir. Benzer bir şekilde Tanıl Bora’ya göre de, 1930’lu ve 40’lı yıllardaki ırk merkezli politikalara maruz kalan azınlıklar, Gayrimüslimlerdir. Türk olarak kabul edilen, ama Türk kökenli olmayan Müslümanlar’a ise “Türklüğün vecibelerini yerine getirdikleri ölçüde, sözle ve fiille dokunulmamıştır.”³⁴⁰

2.2.1.2. Etno-Seküler Kimlik Anlayışının Hakim Olduğu Dönem

Emre Arslan’a göre, 1930’lu yıllardan başlayarak II. Dünya Savaşı’nın bitimine kadar geçen sürede, Kemalist rejim retorik düzeyde olduğu kadar, uygulama düzeyinde de etnisist politikalar izlemiştir. Örnek verilecek olursa; Maden Teknik ve Arama Enstitüsü, Askeri Liseler ve Harp Okulları gibi devlet okullarına kabul edilme koşulu olarak “Türk ırkından olma” ibaresinin bulunması, Devlet kademelerinde görev alan Gayrimüslimlerin işten çıkarılmaları, “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyasının yurt sathında yayılması ve Gayrimüslimlere yönelik Varlık Vergisi uygulaması sayılabilir.³⁴¹

Kemalist milliyetçilik, Türk milli kimliğini inşa ederken, özellikle 1930’lardaki etno-seküler inşa sürecinde ırk unsuru ve etnisist politikalarından yararlanmasına karşın, bu hiçbir zaman sistematik bir ırkçılığa bürünmediği söylenebilir.³⁴² Yıldız’a göre, Kemalistler 1930’lu yıllar boyunca ideolojiyi pekiştirmeye çalışmışlar, bunu da

³³⁸ Yeğen, s. 47.

³³⁹ Yeğen, s. 113.

³⁴⁰ Bora, **Medeniyet Kaybı: Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar**, s. 89.

³⁴¹ Emre Arslan, “Türkiye’de Irkçılık”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 412.

³⁴² Ahmet Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2002, s. 229.

otoriterleşerek gerçekleştirmişlerdir. Bireyin, toplum içerisinde değer kazandığı kolektif anlayışa uygun olarak oluşturulmak istenen halk birliğinde, özellikle ırk sağlığı, çocuk yetiştirilmesi ve evlilik kurumunun düzenlenmesinde öjenik³⁴³ kaygılar önplana çıkmış, ancak negatif öjeniks kapsamında değerlendirilebilecek politikalar uygulanmamıştır. Bu da, Kemalist milliyetçiliğin, ırki kaygıları daha çok araçsal nitelikte gördüğünü ve ‘düzenli, disiplinli ve programlanmış homojen’ bir birlik inşa etmek gayesiyle kullandığı şeklinde değerlendirilebilir.³⁴⁴

1930’lu yıllar, yeni rejimin kurumsallaşmaya ve bir ideoloji oluşturmaya çalıştığı yıllar olmuştur. Bu ideoloji arayışı, Devrimlerin rotasını belirlemekten ziyade, ‘makbul’ vatandaşlar oluşturup, bunların mobilize edilmelerini ve rejime sadık olmalarını sağlamaya yöneliktir. Burada amaç, inşa edilen yeni milli kimliğin, en ücradaki yurttaş kadar benimsetilmesiydi.³⁴⁵ Bu düşünceler çerçevesinde, hem Resmi-Kemalist milliyetçiliğin oluşturmak istediği yeni milli kimliğe uygun tarih ve dil politikaları, hem de rejimin din yerine ikame etmek istediği ideolojiye dayanak sağlayabilecek politikalar hayata geçirildi. Bu politikalar arasında Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi önemli bir yer tutmaktadır.

Suavi Aydın’a göre Türk Tarih Tezi ile Kemalist elitler, Alman tarzı bir milliyetçilik anlayışı çerçevesinde antropolojik ve arkeolojik bir tarih inşa etmeye çalışmışlardır. Burada amaç, devletin öznesi konumundaki milletin tarihsel-kültürel bir birlik olduğunu göstermek, bunun yanında Osmanlı öncesi geçmişin ‘parlaklığı’ ve ‘medeniyete yaptığı katkıları’ belirterek, Cumhuriyet Türkiye’sinin ötekisini inşa edip, ulusal kimlik ve bilinci, İslamiyet ve kozmopolit Osmanlı unsurlarından silmektir.³⁴⁶ Ümit Akça ise, Osmanlı kimliğinin tasfiye edilmesi ve yeni milli kimliğin Doğulu ve İslami unsurların reddiyesine dayanmasıyla, Batı medeniyetine özenerek bir inşa süreci yaşandığını, Türk Tarih Teziyle, içinde Orta Asya, Anadolu ve Batı değerlerini içeren bir medeniyete sahip

³⁴³ Nüfusun sağlıklı öğelerinin çoğaltılması, sağlıksız öğelerinin azaltılması ve böylelikle insane soyunun geliştirilmesini amaçlayan bir düşünce olan öjenizm, biyolojik materyalizm ve sosyal Darwinizm’den etkilenerek ortaya çıkmış ve erken Cumhuriyet döneminde Türk ulusunun inşası bağlamında sıklıkla atf almış bir düşüncedir. Detaylı bilgi için bakınız: Ayça Alemdaroğlu, “Öjeni Düşüncesi”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 414-421.

³⁴⁴ Yıldız, s. 170-171.

³⁴⁵ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2000, s. 221.

³⁴⁶ Suavi Aydın, “Cumhuriyet’in İdeolojik Şekillenmesinde Antropoloji’nin Rolü Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2002, s. 354-355.

olmanın hedeflendiğini ifade etmiştir.³⁴⁷ Büşra Ersanlı'ya göre, Türk Tarih Tezi, bir kültür devrimi niteliğinde olup, Kemalist ideolojinin en önemli sacayağını oluşturmaktadır. Kemalist ideolojinin felsefi temelleri ise, laiklik ve pozitivistlikten oluşmaktadır. Türk Tarih Tezi de, bu ideolojik formülün niteliklerine uygun bir şekilde, 1929-1932 yılları arasında siyasetçi-tarihçiler tarafından kaleme alınmıştır.³⁴⁸

Türk Ocakları bünyesinde kurulan Türk Ocakları Türk Tarih Tetkik Heyeti, Ocakların kapatılmasıyla Türk Tarih Tetkik Cemiyeti ismini aldı. Bu kurum, Atatürk'ün Afet İnan'a verdiği direktifler çerçevesinde Türk tarihi hakkında çalışmalar yapmaya başladı. 2-11 Temmuz 1932 tarihinde toplanan ve daha sonraları ismi "Birinci Türk Tarihi Kongresi" olacak olan kongreden sonra, Türk Tarih Tezi ilan edildi. Bu teze göre, Türkler, büyük ve eski bir ırktı. Türkler binlerce yıl önce Orta Asya'da ortaya çıkan ve brekisafal³⁴⁹ kafatasına sahip olan bir millettir. Orta Asya'da bir iç deniz etrafında büyük bir medeniyet yaratan Türkler, bu denizin kurumasıyla Orta Asya'yı terk etmişler, dünyanın dört bir tarafına yayılarak medeniyet yaymışlardır. Doğu'da Çin'e, Güney'de Hindistan'a ve Batı'da Mısır'a, Mezopotamya'ya, Yunanistan'a, Anadolu'ya ve İtalya'ya gitmişlerdir.³⁵⁰

Türk Tarih Tezi, 1930'lu yıllardaki etno-seküler Türk tanımı için uygun bir zemin teşkil etmiştir. Soner Çağaptay'a göre Türk Tarih Tezi, ileri sürdüğü şu fikirlerden dolayı, etnik temelli bir kimlik inşasıdır:

- Birinci olarak, Orta Asya'da büyük bir medeniyet kuran Türkler, daha sonra buradan dünyanın dört bir tarafına dağılarak, ilk medeniyetler olan Mısır, Yunan, Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerini kurmuşlardır.
- İkinci olarak, Türk tarihinin sadece Osmanlı tarihinden ibaret olmadığı, Türklerin Osmanlı öncesi dönemde daha parlak ve büyük bir tarihlerinin olduğu vurgulanmıştır.

³⁴⁷ Ümit Akça, "Küreselleşme Sürecinde Türk Milliyetçiliği: Dünü, Bugünü, Yarını", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s. 71.

³⁴⁸ Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 103-138.

³⁴⁹ Kısa ve yuvarlak biçime sahip olan kafatası yapısı.

³⁵⁰ Soner Çağaptay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliği'nde Irk, Dil ve Etnisite", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekin, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 246.

- Üçüncü olarak, modern Türklerle Orta Asya'nın eski sakinleri arasında doğrudan bir bağ kurulmuştur.
- Dördüncü olarak, Türklerin Anadolu'yla olan ırksal bağı vurgulanmış, Anadolu'da bronz çağından itibaren bulunan Türklerin, Hitit ve Sümer topluluklarının atası, Anadolu'nun da Hititler'den itibaren Türk olduğu ileri sürülmüştür. Böylece, Yunanlıların, Ermenilerin ve Kürtlerin Anadolu'nun otokton halkı olduğu fikri de çürütülmüş olmaktadır.³⁵¹

20-25 Eylül 1937 tarihinde, yurt dışından gelen katılımcılarında olduğu II. Türk Tarih Kongresi gerçekleştirildi. 1935 tarihinde ismi değiştirilen Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen konferansta, daha çok ırksal konular görüşüldü. Bu kongre sonucunda, Anadolu'nun ırksal açıdan çok eski devirlerden beri Türk olduğu, Anadolu'da geçmişte yaşamış olan kavimlerin (Hititler) Türk olduğu ve hala yaşayan toplulukların (Ermenilerin), Türkçe konuşup konuşmamalarına bakılmaksızın Türk oldukları görüşü ileri sürülmüştür.³⁵²

Türk Tarih Tezine benzer bir şekilde Güneş Dil Teorisinin de kaleme alındığı bilinmektedir. 26 Eylül 1932'de İstanbul'da Birinci Türk Dili Kurultayı toplanması kararlaştırıldı. Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından organize edilen kurultay sonunda Türkçe'nin Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerden arındırılması ve Türk Tarih Tezine benzer şekilde Türkçe'nin en eski medeniyet dili olduğu görüşü dile getirildi. II. Türk Dili Kurultayı ise 18-23 Ağustos 1934 tarihinde yapıldı. Bu Kurultayda dil konusu üzerinden sekülerleşmenin gerçekleştiği görülmektedir. Türkçe'yi yabancı dillerin tahakkümünden kurtarmak ve onurunu yeniden inşa etmek için İslami geçmişten arındırılmış bir dil oluşturulmak istendi. Bu süreçte Avrupa dillerinden Türkçe'ye giren sözcüklerin temizlenmeyip sadece Arapça ve Farsça'dan giren sözcüklere karşılık bulunması, dil üzerinden gerçekleşen sekülerleşmeyi gözler önüne sermekteydi. 1936 tarihinde gerçekleştirilen Üçüncü Kurultayda, Güneş Dil Teorisi ilan edilmiştir. Güneş Dil Teorisi, bir nevi Türk Tarih Tezinin devamı niteliğinde olup, dünyadaki bütün dillerin Türkçe'den geldiğini savunmaktaydı. İsminin 'Güneş Dil Teorisi' olmasının en önemli sebebi ise, ilk insanın güneşe baktıktan sonra sesler çıkarmaya başlamasıdır.

³⁵¹ Çağaptay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliği'nde Irk, Dil ve Etnisite", s. 248.

³⁵² Çağaptay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliği'nde Irk, Dil ve Etnisite", s. 257-258.

Aynı zamanda eski Türklerin güneşe taptıkları ve bu sayede ilk sözcükleri ortaya çıkardıkları düşünülmüştü.³⁵³

Aydın'a göre Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisinin icadındaki asıl hedef, Osmanlı değerler sistemi, dolayısıyla İslamiyettir. Bununla mücadele için kullanılan silah ise etno-seküler Türklük anlayışıdır. Kemalist milliyetçiler, laikliğin yerleştirilmesi için iç içe geçmiş olan İslam ve Osmanlı kimliğini yeni bir tarih ve dil anlayışıyla tasfiye etmeye çalışmışlardır. Bunun için, Osmanlı öncesi, hatta daha ileri giderek İslam öncesi Anadolu ve Türk tarihleri önplana çıkarılmış, dil ise Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerden arındırılmak istenmiştir. Bu nedenle, "Kemalist milliyetçilik, bu öğelerin alaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır."³⁵⁴

Çağaptay'a göre, hem Türk Tarih Tezi, hem de Güneş Dil Teorisi, içinde ortaya çıktıkları konjonktür tarafından şekillendirilmiştir. Bu süreçte, Avrupa'da Nazizmin ve Faşizmin yükselişine tanık olunmaktadır. Doğal olarak Kemalist elitler, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisini oluştururken, Nazizm ve Faşizmin de etkisinden bahsedilebilir. Bu tezlerde yer alan ırk vurgusu ise, biyolojik olmaktan öte, milli bir topluluğa işaret etmektedir. Bu milli topluluğu birarada tutan kavram ise, dildir.³⁵⁵ Bununla birlikte, Copeaux'un da belirttiği gibi, süreklilik ve köklendirme bütün modern milliyetçiliklerin ortak düşüncesidir.³⁵⁶ Resmi milliyetçiliğin, Türk Tarih Teziyle gerçekleştirmeye çalıştığı süreklilik ve köklendirme, Osmanlı-İslam tarihini dışlayıp, Selçuklu'yu parantez içine alan, ilk köklere ulaşyp, yeni bir tarih ve bu tarihle birlikte bir millet inşa etmektir. Burada önemli olan tezin bilimselliği ve doğruluğu değil –ki zaten çeşitli açılardan yapılan eleştirilere ileride yer verilecektir-, inşa edilmek istenen kimliğin, kodlarının gösterilmesi ve bu çerçevede Resmi-Pozitivist milliyetçilik ile diğer Türk milliyetçiliği tipolojileri arasında bulunan farklılıklara işaret edilmesi idi.

Resmi milliyetçilik, II. Dünya Savaşı'nın bitişine kadar saf bir şekilde uygulanmıştır. Daha sonra, bu milliyetçilik anlayışının temsilcisi konumunda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) iktidarı kaybetmesi ve farklı milliyetçilik tipolojilerinin su yüzüne çıkmaya başlamasıyla Resmi milliyetçiliğin gücü zayıflamıştır. Ancak, yeni

³⁵³ Çağaptay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliği'nde Irk, Dil ve Etnisite", s. 249-256.

³⁵⁴ Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, s. 221.

³⁵⁵ Çağaptay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliği'nde Irk, Dil ve Etnisite", s. 260-261.

³⁵⁶ Copeaux, s. 49.

rejimin ve devletin kurucusu konumunda bulunan Resmi milliyetçilik, hala gücünü hissettirmekte, özellikle CHP ve onun temsil ettiği toplumsal taban ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)³⁵⁷ nazarında kudretli bir şekilde temsil edilmektedir. Resmi milliyetçiliği önemli kılan bir diğer neden ise, diğer milliyetçilik tiyolojilerinin Resmi milliyetçiliğin eleştirisi ya da eklenmesi üzerinden yükselmesidir.

2.2.2. Muhafazakar Milliyetçilik

Tablo 4
Muhafazakar Milliyetçiliğin Genel Özellikleri

Kimlik Algısı	Türk-İslam
Dine Bakışı	İslami referans
Modernleşme Algısı	Batı tipi modernleşme karşıtı
Tarih Algısı	Osmanlı-İslam tarihi ağırlıklı olmakla birlikte bütüncül tarih yaklaşımı
Medeniyet Algısı	Türk-İslam-Osmanlı Medeniyeti

Muhafazakar milliyetçilik, Türk milliyetçilikleri arasında özellikle Osmanlı Türkçülüğünün geleneksel kodlarını içerisinde barındırması ve İslamla harmanlanmış bir düşünce biçimi olması bakımından önem arz etmektedir. Bu niteliği sayesinde Muhafazakar Milliyetçilik, merkez sağ, İslamcı ve milliyetçi partilerde ve bunların dayanmış olduğu toplumsal tabanlarda temsil imkanı bulmaktadır. Anadoluçuluk, İslamcılık ve Liberalizmle kurmuş olduğu ittifaklar neticesinde hem güçlü, hem de karmaşık bir yapıya sahiptir.

Muhafazakar milliyetçiliğin, Türkçü-Turancı Milliyetçiliğin Resmi Milliyetçilik karşısında kendisini konumlandırmasının ve farklı bir alternatif olarak ortaya çıkmasının ardından, Soğuk Savaş konjonktürü ve Komünizmle mücadele saikiyle hareket etmesi neticesinde gelişme fırsatı bulan bir akımdır. Ancak Muhafazakar Milliyetçiliği salt bir tepkisel hareket olarak ifade etmek de eksik olacaktır. Muhafazakar Milliyetçiliğin başarısı, Komünizme karşı tepkiyi teorik bir alt yapıyla

³⁵⁷ Tanıl Bora, "Ordu ve Milliyetçilik", Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, **Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009, s. 163.

destekleyerek, zengin bir düşünce mirasını ve “Türk-İslam Sentezi, Ülküsü ya da İdeolojisi”ni kurgulamasıdır. Bunun yanında Resmi Milliyetçilik, Batılı ve etno-seküler kimlik inşası ile yine Batılı modernleşme anlayışının sonucunda toplumda meydana gelen tahribatı, İslamiyetin, milli kültürün, geleneğin ve medeniyetin ihyasıyla ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Son olarak, Muhafazakar Milliyetçiliği diğer Türk milliyetçiliklerinden ayıran çok önemli bir husus da, Beşir Ayvazoğlu’nun da belirttiği üzere, İslam ve Osmanlı mirasına pozitif bakış açısıdır.³⁵⁸

Muhafazakar Milliyetçilik, özellikle 1960’lı yıllar ve sonrasında serpilene bir akım olmasına karşın, Osmanlı dönemi Türkçülüğünde görülmeyen bir nitelik taşımaktadır. Görülmemesinin nedeni ise, Osmanlı dönemi Türkçülüğünde milliyetçilik ile İslamın ayrılmamış olmasıdır. Batı Avrupa’da milliyetçilik, Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olarak, laik bir nitelikte ortaya çıkmasına karşın; Osmanlı Türkçülüğü, İslami niteliklerinden ayrılmamıştır.³⁵⁹

Bu dönemde Türkçülerin büyük çoğunluğu, İslam’ı, toplumun en temel değeri olarak görmekteydiler. Bu değerlendirmede iki temel sebebe dayanmaktaydı. Birinci olarak, Türkçüler, Türk kültürünün temelinde İslamı görmekte ve kendi zihinlerinde İslami değerler üzerinde değer kabul etmemeleri, laik bir milliyet tasarımı imkansız kılmaktaydı. İkinci olarak, pek çok Türkçü, İslami temelde alınan eğitim ve toplumsallaşma sonucunda İslamiyeti dışlayacak milliyetçilik algılarından uzak durmayı tercih ettiler. Dolayısıyla, Osmanlı Türkçülüğünde, din ile milliyetçilik arasında sıkı bağlar kuruldu.³⁶⁰ Bu sıkı bağların belki de en önemli göstergelerinden biri de, İslamcı düşüncenin kurucularından olan Cemaleddin Afgani’yi Osmanlı’ya tanıtanların, İslamcılar değil, Türkçüler olmasıydı.³⁶¹

Daha önceden de belirtildiği üzere, Osmanlı Türkçülüğü’nün iki temel ideoloğu olan Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp’in İslamiyete karşı tutumları, erken Cumhuriyet dönemiyle zıt bir karakter sergilemektedir. Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset makalesinde, İslamcılık ve Türkçülük siyasetleri arasında kesin bir tercih yapmaktan

³⁵⁸ Beşir Ayvazoğlu, “Tanrıdağ’dan Hıra Dağı’na Uzun İnce Yollar”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 577.

³⁵⁹ Mümtazer Türköne, **Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi**, Ankara: Ark Yayınevi, 1994, s. 137.

³⁶⁰ Süleyman Seyfi Ögün, “Türk-İslam Sentezi, İdeolojik Bir Süreklilik mi Kesinti mi?”, **Birikim**, Sayı 44, 1992, s. 53.

³⁶¹ Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, Çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 107.

uzak durmuş ve Ziya Gökalp'in İslam temelli milliyetçilik algısı, Resmi Milliyetçiliğin seküler yapısından farklılık arz etmiştir. Ziya Gökalp çoğu zaman, Resmi Milliyetçiliğin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu fikir babası olarak lanse edilmesine rağmen, Gökalp tarzı Türkçülük, Kemalist rejim tarafından hiçbir zaman tam olarak benimsenmemiştir. Yine, Milli Mücadele sürecinde aktif bir şekilde rol alan, Kemalist modernleşmeye belli ölçülerde uyum sağlamaya çalışan ve Gökalp'in Türkçülüğünü benimseyen Türk Ocakları da, 1931 yılında Halkevlerine dönüştürülmüştür.³⁶²

Türkçülerle birlikte Milli Mücadeleye destek veren İslamcılar da, Kemalist modernleşmenin seküler niteliği ve İslamı ötekileştiren tutumu nedeniyle siyaset sahnesinden uzun süre ayrı kalmışlardır. İslamcılar bu dönemde, konjonktür gereği, İslam'la uzlaştırılmış bir milliyetçilik arayışına gitmişlerdir. Yine de, Türkçü Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin ricasıyla İstiklal Marşını yazan Mehmet Akif Ersoy ve İnönü döneminde Başbakanlığa kadar yükselecek olan Şemsettin Günaltay gibi bazı isimler, bu dönemde resmi ideolojiyle uyum sağlamış gibi görünmek zorunda kaldılar. Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleriyle sindirilen İslamcılık³⁶³, bu sebeple ellili yıllara kadar sessizliğini korumuştur.

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra bir dip akım olarak varlığını devam ettiren Muhafazakar Milliyetçilik, daha önce de değinildiği üzere, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi ile birlikte, Resmi Milliyetçiliğin otuzlu yıllarda sergilediği etno-seküler milliyetçilik anlayışı tarafından dışlanmış ve kabuğuna çekilmek zorunda bırakılmıştır.

Bu süreçte Resmi milliyetçiliğe karşı alternatif bir milliyetçilik anlayışı olarak ortaya çıkan Türkçü-Turancı hareketin, din konusunda muğlak görüşler ortaya koyduğu söylenebilir. Irk merkezli bir millet ve siyaset anlayışına sahip olan Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışı, içerisinde İslami vurgulara sahip Muhafazakar Milliyetçilere de yer vermiştir. İsmail Hami Danişmend, 1944 Turancılık davasında yargılanan Nihat Sami Banarlı ve Osman Yüksel'in isimleri bu minvalde zikredilebilir. Bununla birlikte, Nihal Atsız'ın, Abdullah Cevdet için "bu milletin temel iki dayanağı olan din ve milliyet düşmanı" diye söz etmesi ve Rıza Nur'un hilafetin tekrar tesis edilmesine ve eski harflere dönülmesine yönelik projeleri, Türkçü-Turancı ideologların din mefhumuna

³⁶² Ayvazoğlu, s. 542.

³⁶³ Ayvazoğlu, s. 546.

bakışını yansıtmaktadır.³⁶⁴ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Türkçü-Turancı milliyetçilerin dine bakışı konjonktürel nedenlerle değişmiş, Atsız, Muhafazakar Milliyetçiliğin gelişmesinden sonra dine yönelik tepkisel söylemlerde bulunmuştur. Ayrıca, bazı Muhafazakar Milliyetçilerin, 1930’lu ve 40’lu yıllarda Türkçü-Turancı milliyetçilik içerisinde yer alması, dönemin konjonktürü (İslami hareketlere yönelik baskıcı politikalar) nedeniyle gerçekleştiği söylenebilir.

Muhafazakar milliyetçiliğin, siyasal ve toplumsal zeminde güçlenmeye başlaması, Demokrat Parti’nin iktidara gelişi ve uluslararası sistemin iki kutuplu yapısıyla yakından alakalıdır. Nuray Mert’e göre³⁶⁵, “*Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti dönemi boyunca, Cumhuriyet Devrimi’nin uygulayıcısı olarak, laiklik, ulusçuluk ve ekonomide devletçilik politikalarının yanı sıra, Batılı kültür politikalarına hizmet eden siyasal bir iktidar olmuştur. Bu iktidara karşı tüm tepkilerin bileşkesi ise DP olmuştur*”. Dolayısıyla, CHP iktidarına tepki duyan, Türkçü, İslamcı ve Muhafazakar çevreler, DP iktidarını desteklemişler, bu dönemde teşkilatlanma ve hareket serbestliği elde etmişlerdir.

Benzer şekilde, Soğuk Savaş konjonktürü ve Komünizmle mücadele durumu da, Muhafazakar milliyetçiliğin gelişmesine zemin hazırlayan faktörler arasındadır. Birol Akgün ve Şaban Çalış’a göre, Kemalist kadrolar nasıl ki din mefhumunu Milli Mücadele sürecinde araçsal bir şekilde kullanıp, “dini” olanın “milli” olanla aynı anlama gelmesinden yararlanarak, daha sonrasında seküler bir ulusçuluk anlayışına gidecek olan Resmi milliyetçiliği inşa etmişlerse, Soğuk Savaş döneminde de, bu durum tersine çevrilerek İslamcı çevrelerce kullanılmış, bunun sonucunda Türkiye’de din ve dinsel cemaat olguları siyasal hayatta temerküz etmiştir. Siyasal İslamın en önemli temsilcisi, Milli Görüş hareketinin ismindeki ve kurmuş oldukları partilerdeki (Milli Nizam ve Milli Selamet) “milli” sözcüğünün kullanımı, buna örnek teşkil etmektedir.³⁶⁶ Aynı zamanda, Kemal Karpat’ın ellili yıllarla ilgili şu tespitleri bu görüşleri destekler niteliktedir:

Dindar muhafazakarlar... Cumhuriyetin dinsel faaliyetlere getirdiği kısıtlamalarla karşılaşmışlar. İslam’ı seferber edemeyince, kendilerine yeni ve yabancı görünen

³⁶⁴ Ayvazoğlu, s. 549-551.

³⁶⁵ Nuray Mert, “Türkiye’de Merkez Sağ Siyaset: Merkez Sağ Politikaların Oluşumu”, Der. Stefanos Yerasimos, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 46. (45-83)

³⁶⁶ Birol Akgün ve Şaban H. Çalış, “Tanrı Dağı Kadar Türk, Hıra Dağı Kadar Müslüman: Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslamcı Doz”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 595.

*düşüncelere karşı milliyetçiliği kullandılar. İslam adına gösterdikleri aynı yaygın hoşgörüsüzlüğü milliyetçilik adına göstermeye başladılar. Pek çoğu için milliyetçilik psikolojik bir savunma aracı haline geldi. Gerçekten de, geçmişte İslam'a yükseldikleri tavizsiz ve coşkulu tavrı, milliyetçilik gibi mutlaklığı ve sınırsız gücü öne çıkaran bir fikre tahvil ederek psikolojik olarak güvende hissettiler.*³⁶⁷

Akgün ve Çalış, İslamiyet ile Türkçülük arasındaki bu ilişkiyi “ensest” olarak tanımlamaktadır. Temelleri, ellili yıllardan sonra Peyami Safa'nın Doğu-Batı Sentezi, Osman Turan, Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu ve Necip Fazıl Kısakürek gibi isimlerin düşünceleriyle atılan, altmışlı ve yetmişli yıllarda siyasal partiler, dergiler ve gençlik teşkilatlarıyla geliştirilen, seksenli yıllarda ise devletin resmi politikalarını belirleme gücüne sahip olan bu düşünce, Türk-İslam Sentezi ya da Türk-İslam Ülküsü olarak tanımlanabilmektedir.³⁶⁸

Türk-İslam Ülküsü düşüncesinin şekillenmesinde özellikle iki derginin etkili olduğu söylenebilir. Bu dergiler, Osman Yüksel tarafından çıkarılan *Serdengeçti* ve Necip Fazıl Kısakürek yönetimindeki *Büyük Doğu*'ydu. *Serdengeçti* dergisinde bulunan, “Tanrıdağı kadar Türk, Hıra dağı kadar Müslüman” ibaresi, Muhafazakar milliyetçilerin amentüsü haline gelmiştir. Bu dergiler etrafında toplanan kişiler, Türkçülük ile İslamcılık arasındaki ihtilafların son bulmasını istiyorlardı ve her ikisinin birleşiminden oluşan bütüncül bir düşüncenin oluşturulması taraftarıydılar. “*Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Atatürk ve Fevzi Çakmak'ı hayırla yad ediyorlar, Rıza Nur'a, Mehmet Akif'e, Saidi Nursi'ye aynı muhabbetle yaklaşıyorlar, Atsız'a hayran, DP iktidarına minnettar ve Alparslan Türkeş'e ümitle bağlanıyorlardı*”. *Serdengeçti* dergisinde yazıları yayınlanan kişilere bakılacak olursa bu durum rahatlıkla anlaşılabilir. Örneğin, Ali Fuat Başgil, Zeki Velidi Togan, Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek, Nihal Atsız ve Cevat Rifat Atilhan gibi farklı milliyetçilik tasavvurlarına sahip münevverlerin *Serdengeçti* dergisinde yazıları yayınlanmıştır.³⁶⁹

Necip Fazıl Kısakürek tarafından 1943 yılında çıkarılmaya başlanan, ancak 1944 tarihli Türkçülük-Turancılık davası sırasında kapatılan *Büyük Doğu* dergisi, Türk

³⁶⁷ Yüksel Taşkın, “Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekin, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 628.

³⁶⁸ Akgün ve Çalış, s. 595-596.

³⁶⁹ Ayvazoğlu, s. 567-568.

milliyetçiliğinin İslamla yeniden buluşmasında önemli işlevler üstlenmiştir. 1945 yılında tekrar çıkmaya başlayan dergi, her ne kadar dönemin konjonktürü nedeniyle ırk merkezli bir milliyetçilik anlayışına ve revizyonist hedeflere karşı olduğunu belirtse de, Koçak'a göre özellikle Necip Fazıl, İdeolocya Örgüsü/Büyük Doğu imzasıyla yayınlamış olduğu bir dizi yazısında, faşist ve İslami temellere dayalı bir devlet ve toplum tasavvuruna sahip olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında, Soğuk Savaş'ın sınır hattında kendini bulan Türkiye'de seküler milliyetçiliğin Komünizme karşı mücadelede başarılı olamayacağı fikri, İslamın Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliği içinde yer edinmesine zemin sağlamış, burada da Büyük Doğu dergisinde yayımlanan yazılar etkili olmuştur.³⁷⁰

Ayvazoğlu'nun ifadesiyle "Dinsiz Türkçülük"e (İslamı ötekileştiren positivist Resmi milliyetçiliğe ve sadece ırk merkezli Türkçü-Turancı milliyetçiliğe) karşı taşradan duyulan tepki neticesinde, aşırı görüşlerin törpülenerek ortak bir payda da buluşma isteği, Muhafazakar Milliyetçiliğin ortaya çıkış zeminini hazırlamıştır.³⁷¹ Böylece, 1960'lı yıllardan itibaren İslami temelli bir Türk milliyetçiliği gelişmeye başlamıştır.

Aynı zamanda bu süreçte kurulan çeşitli dernekler de, Muhafazakar Milliyetçiliğin toplumsal zeminde gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu derneklerde yetişen gençler, Türk-İslam ülküsünün oluşumunda önemli roller üstlenmişlerdir. Bu dernekler, Milli Türk Talebe Birliği, Türk Kültür Ocağı, Türk Kültür Çalışmaları Derneği, Türk Gençlik Derneği, Milliyetçiler Federasyonu, Türk Milliyetçiler Derneği ve Milliyetçiler Derneği olarak sıralanabilir.³⁷² Türk Ocaklarının, 1949 yılında tekrar ve daha mukaddesatçı kadrolar tarafından açılması da, Muhafazakar Milliyetçiliğin gelişiminde önemli etkenlerden birisidir.

Muhafazakar milliyetçiliğin siyasal alana tevarüsü ise, MHP'de yaşanan dönüşüm sonucunda gerçekleşmiştir. Osman Bölükbaşı tarafından kurulan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne katılan, daha sonra da partinin başına geçen Alparslan Türkeş, Atsız çizgisinde bir Türkçülük anlayışına sahipti. Ancak, 1969 Adana Kongresinde, partinin

³⁷⁰ Cemil Koçak, "Türk Milliyetçiliğinin İslam'la Buluşması: Büyük Doğu", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinçil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 602-609.

³⁷¹ Ayvazoğlu, s. 569.

³⁷² Fatma Yurttaş Özcan, "Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2011, s. 69-74.

adının ve ambleminin değişmesiyle birlikte MHP, Atsız çizgisinden Türk-İslam ideolojisine doğru bir dönüşüm geçirdi.

Atsız çizgisi Türkçülüğün görüşlerinin sert olduğunu ve iktidar olunmak isteniyorsa toplum nazarında en geçerli olgunun, yani İslamın, Parti politikalarına ve görüşlerine eklenmesi gerekiyordu. Bu yüzden Partinin sembol ve söylem dünyasına İslami unsurlar eklenmeye başlandı. Necip Fazıl'ın katılımı, Seyyid Ahmed Arvasi'nin görüşlerinin partinin söylemlerine egemen olması, Erol Güngör'ün Dündar Taşer'le olan yakın ilişkileri, ideologlar bağlamında MHP'de Muhafazakar Milliyetçiliğin baskın olması sonucunu doğurdu. Parti amblemi, Osmanlı'nın en uzun süre kullandığı “üç hilal” olarak belirlendi. Türklerin, İslamın temel koruyucuları ve İslamın, Türklüğün ayrılmaz bir parçası olduğu söylemi, Partinin temel sloganları haline getirildi. Özellikle Seyyid Ahmed Arvasi'nin “Türk-İslam Ülküsü” söylemi, Parti taraftarlarınca düşüncelerini kısa bir şekilde ifade etmenin yolu haline geldi.³⁷³ MHP lideri Alparslan Türkeş'in³⁷⁴, “Türklük bedenimiz, İslamiyet ruhumuzdur. Ruhsuz beden ceset olur.” sözü de, bu dönüşümün önemli göstergelerinden birisidir.

MHP'nin Türkçü bir çizgide kurulup, daha sonra Muhafazakar bir çizgiye kaymasına rağmen, Soğuk Savaşın bitmesinden sonra etnik Kürt milliyetçiliğinin oluşturmuş olduğu tepkiyle yeniden Türkçü bir çizgiye geçtiği söylenebilir. Terör örgütü PKK'nın eylemleri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması, bunda etkili olmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara geldiği dönemden sonra, söylem ve politikalar bağlamında Resmi milliyetçiliğe doğru bir kayış olduğu gözlenmektedir. Mehmet Akif Okur'a göre “Kurtuluş Savaşı ile kurulan Türk Devleti” gibi söylemler ve Atatürk milliyetçiliğine yapılan atıflar, MHP'nin temel düşüncelerine aykırıdır.³⁷⁵ Bununla birlikte MHP, Türk milliyetçiliğinin “laboratuarıdır” denilebilir. Resmi, Türkçü-Turancı ve Muhafazakar milliyetçiliklerin hepsi MHP içerisinde görülebilmektedir. Muhafazakar milliyetçiliğin bu bağlamda tamamıyla temsil edildiği bir siyasal parti bulunmamakla birlikte, merkez sağ partilerinin (AP, ANAP, DYP, AK Parti), MHP ile BBP'nin ve siyasal İslamın (Milli Görüş Partileri) partilerinin hitap

³⁷³ Kemal Can, “Ülkücü Hareketin İdeolojisi”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 666-676.

³⁷⁴ Milliyetçi Hareket Partisi Resmi Sitesi, “Başbuğ Alparslan Türkeş'in Özlü Sözleri”, http://www.mhp.org.tr/htmldocs/basbug/ozlu/mhp/basbugumuzun_ozlu_sozleri.html, (02.11.2014).

³⁷⁵ Mehmet Akif Okur, “MHP, Süreç ve Tedirgin Türkler”, <http://www.turkyorum.com/mhp-surec-ve-tedirgin-turkler/>, (02.11.2014).

ettiği kesimlerin önemli bir bölümüyle ve bazı siyasetçileri tarafından temsil edilmektedir.

Muhafazakar milliyetçilik, 12 Eylül rejimiyle birlikte devletin, Komünizme karşı mücadelesinde kullandığı en mühim düşünce biçimi haline geldi. Özellikle bu dönemde, “fikirlerimiz iktidarda kendimiz hapiste” söylemi, 12 Eylül rejiminin görüş ayırt etmeksizin bütün gruplara karşı uygulamış olduğu işkencelerden muzdarip olan Muhafazakar milliyetçi grupların tepkisel söylemi haline gelmiştir.³⁷⁶ Aynı zamanda Muhafazakar Milliyetçiliğin, Aydınlar Ocağı tarafından sistematize edilişi de seksenli yıllara denk gelmektedir. 1970 yılında kurulan Aydınlar Ocağı, kendi bünyesinde İslamcı, Muhafazakar ve Türkçü düşünürleri barındırmasına rağmen, güncel politikadan uzak kalmayı tercih etmiştir. Darbe sonrasında Aydınlar Ocağı, Türk-İslam Sentezi düşüncesi etrafında siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamı inşa etmeye çalışmıştır. Aydınlar Ocağı, Özcan’a göre, milli kültürü, dil politikaları ve Türk milliyetçiliği ile İslam arasındaki senteze dayanarak inşa etme çabaları, 12 Eylül rejimi sonrası devletin resmi politikaları arasında başat konuma gelmiştir.³⁷⁷ Dolayısıyla seksenli yıllarda Aydınlar Ocağının da etkisiyle Muhafazakar milliyetçilik en güçlü akım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Taşkın’a göre Komünizm karşıtlığı, Türkiye’de sağ siyasetin ortak paydası olmakla birlikte, altmışlı yılların sonlarından itibaren bu tepkiselliğin inisiyatifini, MHP ve etrafında kümelenen aydın zümresi almıştır.³⁷⁸ Dolayısıyla Muhafazakar milliyetçilik, Türk milliyetçiliğinin genetik özelliklerinden biri olan tepkisellik (Komünizme yönelik bir tepki) niteliği üzerinde yükselmiştir. Ancak bu tepkisel tavır, dönemin Aydınlarının katkılarıyla teorik bir zemin inşa edebilmiş, böylece Muhafazakar milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Muhafazakar milliyetçiliği teorileştiren Aydınların fikirlerine kısaca bakmakta fayda vardır.

Burada üzerinde durulması gereken ilk münevverler, Anadoluçu çizgiden gelen Remzi Oğuz Arık ve Nurettin Topçu’dur. Öncelikle Anadoluçuluğa da kısaca değinmek gerekirse; Anadoluçuluk, Türk Ocağı çevresinde toplanan bir kısım fikir adamının,

³⁷⁶ Nuray Mert, “İyi Yolculuklar!”, *Milliyet*, 26.01.2012, <http://www.milliyet.com.tr/iyi-yolculuklar-gundem/gundemyazardetay/26.01.2012/1493804/default.htm>, (23.12.2014).

³⁷⁷ Özcan, s. 165-166.

³⁷⁸ Taşkın, s. 633.

Türkçülüğün ve İslamcılığın soyut vatan kavramına karşı bir tepki olarak doğan milliyetçilik anlayışıdır. Anadolu'yu Türk kültürünün temel kaynağı olarak kabul eden bu görüş içerisinde, Hilmi Ziya Ülken, Mükrimin Halil Yinanç, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Halit Bayrı gibi önemli isimler bulunmaktadır.³⁷⁹ Bu münevverlerin yanında, Türk milliyetçiliğini, Resmi milliyetçiliğin seküler yapısı dışında yeniden İslamla buluşmasını sağlayan Anadoluçuluk akımının en önemli temsilcileri, Remzi Oğuz Arık ve Nurettin Topçu olmuştur.

Turancı bir çizgide yer alıp, daha sonra Anadolu milliyetçiliğinin kurucularından biri olan Remzi Oğuz Arık'a göre milliyetçilik, "maddeciliğin teselli edemediği küteller arasında, kaybolan dinlerin yerini tutan" bir düşünce biçimidir.³⁸⁰ Arık'a göre milliyetçiliğin iki unsuru vardır. Birincisi, milliyetçilik statiktir ve bireyi vatanına bağlayan bağları içermektedir. Bu bağları, tarih ve toprak (vatan) oluşturmaktadır. İkincisi ise, milliyetçiliğin dinamikliğidir. Milliyetçiliğin dinamiklik özelliği ise, coğrafyanın ideal vatana dönüştürülmesi, dilin geliştirilmesi, toprak bütünlüğünün korunması, milletin en temel yapı taşı olan aileyi millet ve medeniyet yapılarıyla donatarak ve tarihi en uygun şekilde yazarak, milli siyaset ve milli varlık için gerekli sonuçları oluşturmaktan ileri gelmektedir.³⁸¹

Remzi Oğuz Arık, millet olgusunu müşterek maziyle izah etmektedir. Ona göre millet, "ortak bir tarihin yaratılmasına neden olan sevinçlerin ve hüznelerin potasında eriyerek coğrafyaya dökülüp, onu vatandaş haline getiren topluluktur. Anadolu'nun mamur olması, Türkleşme ile gerçekleşebilmiştir."³⁸² Arık'a göre Türk, "milyonlarca insanın eti, kanı, kemiği karılarak Malazgirt Savaşından günümüze kadar vatan haline gelen bu coğrafyanın üstünde yaşayanları zaman içinde yeniden biçimlendirdiği, Türk milletinin Türk soyundan gelenlerle birlikte, bu soydan gelmeyip bu soyun oluşturduğu kültürü benimsemiş olanların, bu kadere katılmayı kabul edenlerin teşekkülünden oluşan topluluk"tur.³⁸³

³⁷⁹ Ayvazoğlu, s. 560-563.

³⁸⁰ Remzi Oğuz Arık, "Milliyet İdeolojisi", **Milletler ve Milliyetçilikler**, Der. Mümtazer Türköne, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2012, s. 297.

³⁸¹ Remzi Oğuz Arık (a), **Milliyetçilik**, İstanbul: Hareket Yayınları, , 1974, 136-137.

³⁸² Remzi Oğuz Arık (b), **Meseleler**, İstanbul: Hareket Yayınları, 1974, s. 16-18.

³⁸³ Ayvazoğlu, s. 564.

Nurettin Topçu ise, Anadolu milliyetçiliğinin en önemli ismi olarak görülmektedir. Fikirlerini daha çok Gökalt eleştirisi, Yahudi aleyhtarlığı ve İslami Anadoluçuluk üzerine inşa eden Topçu, Muhafazakar milliyetçilik üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Topçu'nun milliyetçilik algısı, iki tarz Türk milliyetçiliğinin eleştirisiyle şekillenmektedir. Topçu, Turancıların maddeci ütopyizminin ve Resmi milliyetçilerin kaba maddeci realizmine karşılık, Anadoluçuluğun getirdiği ruhçu idealizmi savunmaktadır. Turancıların, Anadolu dışında, kendilerini Orta Asya ile özdeşleştiren soy esaslı milliyetçiliğine karşın, Anadoluçuluğun gerçekçi ve ruhçu milliyetçiliğini algılayamadıklarını, buna karşı ütopyist ve maddeci bir milliyetçilik anlayışına sahip olduklarını dile getirmiştir. Özellikle, kendilerini Komünizm karşıtlığı temelinde milliyetçi olarak isimlendirenleri eleştirip, bunların da Amerikan kültürüne bağlandıklarını ifade eden Topçu için, hem Komünistler, hem de Amerikan yanlıları Anadolu topraklarının ruhuna aykırı davranmaktadırlar.³⁸⁴

Topçu'ya göre Türk milletinin biri maddi, diğeri manevi olmak üzere iki temel bileşeni vardır. Maddi bileşen, soy, iktisat, dil ve tarih birlikteliğini barındıran Anadolu vatanıdır. Manevi bileşeni ise İslam dinidir. Ona göre Türkler, Orta Asya kazanı içerisinde çıkan ve Anadolu'ya gelerek buradaki yerli halklarla karışıp, Türk tarihinin en önemli inkılabı olan İslamiyete geçişle Anadolu'da zaman içerisinde oluşmuştur. Türk-İslam kültürü de, dokuzyüz yıllık bir tarih abidesidir. Topçu'ya göre, “geçmişte aynı dili sevmiş, aynı imana sahip olmuş, aynı ahlak kurallarını benimsemiş, aynı ırkın hamurundan yapılmış, aynı kanla toprağını sulamış, genci yaşlısına itaatli, fertleri devletine minnettar, devleti halkına şefkatli, gökleri dua, toprağı secde kokan bir vatana bağlı olan milleti”. Ancak ona göre artık bir alçalma devrinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla hastalıklı bir yapıyla yirminci yüzyıla atılmıştı.³⁸⁵ Topçu, bu hastalıklı yapının temelinde dönemin politikalarını, kimlik ve milliyetçilik anlayışlarını görmekte, dolayısıyla Resmi milliyetçiliğe yönelik eleştirilerini şu şekilde belirtmektedir:

Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı ruh cephesinde henüz yapılmadı. Asya'nın ilk çağından artakalan sefaletine varis çocukları, bu topraklarda kurdukları devletin ruhuna sahip olamadılar. Henüz yerlerde sürünen Türk-İslam ruhunu tutup da kaldıracak olan irade hayatımızdan davacı oluncaya kadar bu toprağın insanı

³⁸⁴ Nurettin Topçu, “Milliyetçilik”, Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2012, s. 282-284.

³⁸⁵ Topçu, s. 286-289.

*eşyadan farksız bir varlıktır; değersizdir, itibarsızdır, hörmet görmez, onun Allah'dan bir emanet olduğu bilinmez.*³⁸⁶

Topçu'ya göre Türk milliyetçiliği, altı esasa dayanmaktadır. Bu esaslar, İslam dini, Anadolu vatani, Oğuz boylarının dokuzyüz yıl boyunca Anadolu'daki insanlarla kaynaşmasından oluşan ve aslını kaybetmeyen Türk soyu, Türk dili, merkezîyetçi devlet yapısı ve son olarak iktisadi alanda ruhçu sosyalizmdir.³⁸⁷ Bu nitelikler, Topçu'nun Türk milliyetçiliği anlayışını oluşturmaktadır.

Cumhuriyet sonrası Türk milliyetçiliğinin İslamla buluşmasında önemli rol üstlenen münevverlerden biri de, Ahmed Arvasi'dir. Ahmed Arvasi, (Seyyid soylu bir Türk milliyetçisi olan), kendi kişiliğinde, Türk milliyetçiliğini İslamla harmanlayan sembol isimlerden biri olarak dikkat çekmiştir. Seyyid Ahmed Arvasi'nin, hem "içtimai ırk", hem de "Türk-İslam Ülküsü" fikirleri, Muhafazakar milliyetçiliğin teorize edilmesindeki katkılarının yanı sıra, özellikle Muhafazakar milliyetçilerin büyük bir bölümünün kendilerini tanımlayan bir kimlik (Türk-İslam Ülkücüleri gibi) biçiminde kullanması bağlamında da etkisi olmuştur.

Ahmed Arvasi'ye göre, Türk-İslam sentezi deyimi yanlış bir kullanım biçimidir. Çünkü ona göre sentez kavramı, iki olgunun birleşmesiyle ortaya çıkan farklı bir kavramı anlatmak için kullanılır. Yani, Türk-İslam sentezi şeklindeki kullanımda, Türklük ile İslamiyetin birleşmesinden farklı bir yapı ortaya çıktığı, bunun Türklük ve İslamiyetten farklı olduğu anlaşılmaktadır. Oysa Arvasi'ye göre, din ile milliyet birbirine zıt değerler değillerdir. Dolayısıyla, Türk-İslam sentezi yerine, Türk-İslam ülküsü terimi kullanılmalıdır.³⁸⁸

Seyyid Ahmed Arvasi, "Türk milleti" kavramı yerine, daha çok, "Türk ırkı" kavramını kullanmıştır. Bu tabirin temelinde ise "İçtimai İrk" kavramı bulunmaktadır. Arvasi'ye göre, içtimai ırk olgusu biyolojik ırkçılıktan farklı ve onun kapsamı dışındadır. İçtimai ırk kavramıyla Arvasi, bir milletin teşekkülünü, *sosyal, kültürel, ekonomik bütünleşmelerin, sosyolojik bir zarureti* şeklinde açıklamaktadır. Ona göre, bir milleti oluşturan fertlerin, ailelerin, sınıf ve tabakaların, "soy birliği şuuru" olan içtimai ırk olgusu, ortak bir şuur tarzında beliren "mensubiyet duygusunun" soy ve kan birliği

³⁸⁶ Nurettin Topçu, **Yarımkı Türkiye**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1997, s. 11.

³⁸⁷ Topçu, "Milliyetçilik", s. 293.

³⁸⁸ S. Ahmed Arvasi, **Türk-İslam Ülküsü**, İstanbul: Burak Yayınevi, 1998, s. 8.

şuuru biçiminde de duyulmasıdır. Arvasi'nin Türk tanımını da, içtimai ırk kavramıyla açıklamaktadır. Ona göre, *Türk içtimai ırkı içinde eriyen, asırlarca kız alıp vererek Türk içtimai ırkına katılan, Türk tarih, kültür ve ülküsünü benimseyen, gönlünde başka bir milletin özlemine taşımayan, Türk devlet ve milleti ile kader birliği eden herkes, Türk'tür.*³⁸⁹

Muhafazakar milliyetçi aydınlar arasında zikredilmesi gereken diğer aydın ise, Erol Güngör'dür. Kırşehir'de doğan Güngör, Mümtaz Turhan'ın asistanlığını yapmış, 1965'te doktor, 1970'te doçent, 1978'te profesör olmuş, 1982 yılında da Selçuk Üniversitesi Rektörlüğüne atanmıştır. Kendisini Gökalp-Turhan geleneğine yerleştiren, ancak zamanla bu gelenekle de hesaplaşan Güngör³⁹⁰, milliyetçilik, İslam, milli kültür, medeniyet ve tarih konularındaki görüşleriyle Muhafazakar milliyetçiliğin teorik zeminine önemli katkılar sunmuştur.

Erol Güngör, milliyetçilik kavramını, milli kültür, tarih ve medeniyet bağlamında açıklamaktadır. Ona göre milliyetçilik, *milli kültürü bizzat bir medeniyet kaynağı haline getirmek ve cemiyeti soysuz değişmelerin açık pazar yeri halinden kurtarmak hareketidir.* Güngör, milliyetçiliği, kısaca *medeniyet davası* olarak görmektedir. Türk milliyetçiliğini geçmişten günümüze gelişen bir fikir hareketi olarak belirtse de, modern dünyada Türk milletinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak bu modern toplum algısı, “İnkilapçılar” olarak nitelendirdiği, Kemalist elitlerin anlayışlarındaki dönüşüm değildir. Ona göre, *Kemalistler, Batı medeniyetine dönmekle Batı kültürüne de ister istemez girileceğini düşünmüşler*³⁹¹, dolayısıyla İslam'ı tarihin karanlık bir sayfası olarak göstermeye çalışmışlardır. Oysa Güngör için Türk kültürü, İslam medeniyeti dairesi içerisinde mütalaa edilmektedir. Bunun yanında kendi değer sisteminden uzak kalan bir milliyetçiliğin, milli kültür ve halktan kopuk bir nitelik taşıyacağını, dolayısıyla marjinalleşeceğini belirtmektedir.³⁹²

Erol Güngör, Resmi milliyetçiliğin tarih anlayışını eleştirmektedir. Özellikle, Türk Tarih Tezi'nde işlenen, Mısırlıların, Etrüsklerin ve Hititlerin Orta Asya'lı olduğuna yönelik ve Avrupalılarla ortak kökenlerimize ilişkin görüşleri gayri ciddi bulan Güngör, milli tarih

³⁸⁹ Arvasi, s. 118-122.

³⁹⁰ Murat Yılmaz, “Erol Güngör”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, s. 650.

³⁹¹ Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul: İrfan Matbaası, 1975, s. 100-108.

³⁹² Erol Güngör, **Dünden Bugüne Tarih, Kültür ve Milliyetçilik**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999, s. 133-135.

yazımı konusunda Cumhuriyet inkılabı sonucunda, geleneksel Türk toplumu ile Batı yolundaki Türk toplumu arasındaki çizginin iyice belirginleşerek bir duvar haline geldiğini belirtmiştir. Güngör'e göre, inkılapçılar tarafından ötekileştirilen Osmanlı devri, teşkilatçılık, idarecilik, hakimiyet duygusu, adalet ve şefkat, vekar, yiğitlik, fedakarlık ve feragat, manevi derinlik gibi kültürümüzün en iyi vasıflarının doruklara ulaştığı bir dönemdir.³⁹³ İslam'ın ve Osmanlı döneminin ötekileştirilmesi sonucunda milli kültürüne uzak nesillerin yetiştiğini belirten Güngör, vermiş olduğu örnekle de, bu durumu izah etmeye çalışmaktadır. Ona göre milli kültüründen uzaklaşan bir Türk genci ile bir Amerikalı'nın Sultan Ahmed Camiisine bakışı aynıdır. İkisi de camiye müzeli bir eşya gözüyle bakmaktadır. Ancak Güngör yine de, Batının hem içeriden hem de dışarıdan yapmış olduğu baskılara karşın, geleneksel Türk kültürünün güçlü dayanaklara sahip olduğunu belirtmektedir.³⁹⁴

2.2.3. Türk Milliyetçiliği Tipolojilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Tablo 5
Türk Milliyetçiliği Tipolojilerinin Karşılaştırılması

	Resmi-Kemalist Milliyetçilik	Muhafazakar Milliyetçilik
Din Algısı	Seküler	İslamiyet
Tarih Algısı	İslamiyet öncesi Türk ve Anadolu Medeniyetleri	Bütüncül Tarih Anlayışı (Orta Asya, İslam, Selçuklu ve Osmanlı)
Medeniyet Algısı	Batı Medeniyeti	Türk-İslam-Osmanlı Medeniyeti
Söylemler	Çağdaş Muasır Medeniyetler Seviyesi, modernleşme, çağdaşlık vs.	Gelenek, Osmanlı, İslam, Maneviyat vs.

Türk milliyetçiliği tipolojileri arasında bir mukayese yapılacak olursa, öncelikle Resmi-Kemalist milliyetçiliğin bünyesinde barındırdığı özelliklerin, diğer tipolojilerden farklı olduğu görülecektir. Resmi milliyetçilik, ulus-devleti kuran milliyetçilik anlayışı olmasının yanı sıra, radikal denilebilecek dönüşümlerin altına imzasını atarak, tarihsel gerçeklikten farklı bir kimlik tasarımı sunma çabasına girişmiştir. Sivil-siyasi ve etnisist unsurları milliyet tanımında birarada kullanan Resmi-Kemalist milliyetçilik, Batılı-seküler bir kimlik inşa etmek istemiştir. Bu çerçevede alfabe değişiminden, Hilafetin

³⁹³ Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, s. 67-75.

³⁹⁴ Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, s. 123-126.

ilgasına kadar birçok değişimi gerçekleştiren Kemalist kadroların, seküler-Batılı bir Türk kimliği için bir tarih anlayışı icad ettirmeye çalıştıkları söylenebilir.

Türklerin, İslamiyet öncesinde büyük bir medeniyete sahip olduğuna ve yeryüzündeki bütün medeniyetlerin asıl nüvesini oluşturduğuna ilişkin bir iddiaya sahip olan Türk Tarih Teziyle, hem Batılılar gibi medeni bir ulus olduğumuz, hem de Osmanlı-İslam tarihinin ve medeniyetinin reddiyesinin gerçekleştirilmesi mümkün hale gelmiştir. Ayrıca Türk Tarih Tezinde Anadolu'nun en eski otokton halklarının Türk kökenli olduğu iddiasıyla, Anadolu'nun en eski sakinleri olarak buradaki- Batılılara göre- "işgalci" konumumuzu sona erdirme amacından bahsedilebilir.

Bilimselliği tartışılabilir olan bu anlayış, Kemalist milliyetçiliğin pozitivist, pragmatist ve materyalist unsurlarıyla şekillenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ve dönemin Kemalist kadrolarının düşünceleri ve söylemleriyle şekillenen Resmi-Kemalist milliyetçilik algısı, Cumhuriyet tarihi boyunca devlet mekanizmasında, bürokrasi ve TSK da varlığını ve ağırlığını devam ettirmiştir ve ettirmektedir.

Muhafazakar milliyetçilik, İslami ve geleneksel temelli bir kimlik tasavvuruna sahip olan, Osmanlı-İslam tarihini yüceleştiren ve kültürel eksenli bir milliyetçilik algısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Kemalist dönüşümün toplumda oluşturduğu hasarı restore etmeye çalışması, İslamiyetle Türk milliyetçiliğini yeniden buluşturması ve Soğuk Savaş konjonktüründe Komünizmle mücadele etmesi, önemli işlevleri arasında sayılabilir. Ayrıca milliyetçiliği bir medeniyet tasavvuru olarak gören Muhafazakar milliyetçiliğe göre, milli kültürün ihyası ve Osmanlı-İslam tarihine ve geleneklerine uygun bir düşünce biçimiyle bu tasavvur hayata geçirilebilir.

Muhafazakar milliyetçilik, diğer milliyetçilik tipolojilerine nazaran karmaşık ve girift bir yapıya sahiptir. Liberalizm ve Anadoluçuluk hareketiyle kurmuş olduğu ittifaklar ve Muhafazakarlığın, İslamcılık ve Milliyetçiliğin ortak söylem ve sembol dünyasından beslenmesi, bu karmaşıklığın başlıca nedeni olarak gösterilebilir. Bu minvalde Muhafazakar milliyetçiliğin, geleneksel Osmanlı Türkçülüğünün bir devamı mı olduğu yoksa İslamcılık tarafından Soğuk Savaş konjonktürü ve Kemalist baskılardan kurtulmak için kullanılan bir milliyetçilik anlayışı mı olduğu konusu tartışmalıdır.

Bunun yanında, Muhafazakar milliyetçiliği doktrinleştiren Erol Güngör, Seyyid Ahmed Arvasi, Nurettin Topçu, Mümtaz Turhan, Osman Turan, Osman Yüksel Serdengeçti, Necip Fazıl Kısakürek ve Remzi Oğuz Arık gibi aydınların görüşleri önem arz etmektedir. Bu mütefekkirler, muhafazakar milliyetçiliği, bir doktrin olarak gelişmesinde önemli roller üstlenmelerinin yanında, Türk düşünce dünyasındaki etkileri bağlamında bu düşüncenin yayılmasında güçlü etkileri bulunmaktadır.

Muhafazakar milliyetçiliğin, ilerleyen zamanla birlikte komünizm karşıtlığını teorik bir zeminde inşa ederek, güçlü bir milliyetçilik anlayışı oluşturması, İslamiyeti kimlik tasarımına eklemleyerek geniş bir toplumsal desteği ve zengin bir düşünce mirasını elde etmesi, diğer milliyetçilik anlayışlarından en önemli farkı olarak ifade edilebilir. Ancak bu zengin düşünce mirası ve karmaşık doğası, Muhafazakar milliyetçiliğin, her ne kadar geniş bir toplumsal desteği arkasına almasına vesile olduysa da, tam manasıyla temsil edildiği bir siyasal partiyi sahiplenişini zorlaştırdığı söylenebilir. MHP, BBP gibi milliyetçi partilerle, merkez sağ partileri (AP, ANAP, DYP, AK Parti) ve Milli Görüş partilerinin dayanmış oldukları toplumsal tabanların önemli bir bölümü ve siyasetçileriyle birlikte bu siyasal hareketlerin düşünsel perspektiflerinde, Muhafazakar milliyetçilik temsil imkanı bulmaktadır.

Görüldüğü üzere, Resmi-Kemalist milliyetçilik ile Muhafazakar milliyetçilik arasında önemli farklılar bulunmaktadır. Hatta birbirlerine çoğu nokta da zıt milliyetçilik telakkileri olduğu söylenebilir. Aslında Kemalist milliyetçiliğin inşa etmeye çalıştığı kimlik, Batılı bir kimlik olup, seküler bir karaktere haizdir. Muhafazakar milliyetçiliğinde inşa etmeye çalıştığı kimlik ise, İslamiyet eksenli, Müslüman-Türk kimliğidir. Her iki tipolojide de aslında milliyetçi bir kimlik tahayyülü bulunmamakla birlikte, burada milliyetçiliğin inşa edilmeye çalışılan kimliklerin bir uzantısı olduğu görülmektedir. Bu uzantının, yani milliyetçiliğin işlevi ise, Şenol Durgun'a göre "medenileştirme"dir. "Medenileştirmek" deyiminden kastedilen husus ise, milliyetçiliğin toplumu inşa edilmek istenilen kimlik çerçevesinde dönüştürücü bir işlev üstlenmesidir.³⁹⁵ Bu işlev, Kemalist milliyetçilikte Batılı, Muhafazakar milliyetçilikte ise İslam temelli bir kimlik tasarımında bulunmak maksadıyla toplumu dönüştürmeye çalışmak şeklinde kendini göstermektedir.

³⁹⁵ Şenol Durgun, "Türkiye'de Milliyetçiliğin Algılanış Sorunları", <http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=98&syf=3#.VOxzqHysVDO>, (24.02.2015).

Genel milliyetçilik tiyolojiieri çerçevesinden bir değerlendirme yapılacak olursa; Kemalst milliyetçilik, hem sivil (siyasi), hem de etnik (kültürel) boyuta sahip olduğu görölmektedir. Özellikle 1930'lu yılların başına kadar Kemalst milliyetçiliğin daha çok siyasi ve Batılı bir milliyetçilik anlayışı temelinde seyrettiği ifade edilebilir. Burada, daha öncede ifade edildiği üzere, Türklük tanımının 1924 Anayasası'nda vatandaşlık bağı ile tanımlanması etkili olmaktadır. Ancak, 1930'lu yıllarda, Kemalst milliyetçiliğin etno-seküler kimlik inşası sürecinde izlediği etnisist politikalar, onu, Etnisist-Kültürel ve Doğulu bir milliyetçilik anlayışına yaklaştırmaktadır. Buna karşın Muhafazakar milliyetçilik anlayışı, kültür eksenli yaklaşımı ve etnisite ve din temelinde tahayyül ettiği kimlik anlayışı sebebiyle, Doğulu ve Kültürel milliyetçilik anlayışını yansıttığı söylenebilir.

BÖLÜM 3: TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ TİPOLOJİLERİNİ TEMSİL EDEN AKTÖRLER VE DIŞ POLİTİKA ALGILARI

Türk milliyetçilik anlayışlarının, kimlik, millet, din, modernleşme ve tarih gibi konularda bazı durumlarda muğlak da olsa farklı görüşler dile getirdikleri bilinmektedir. Türk milliyetçilik anlayışları arasındaki farklılıklardan biri de, dış politika konusundaki söylemleri ile davranışlardır. Kardaş'a göre, Türkiye'de milli kimliği oluşturan farklı öğeler ile bunların içerideki farklı ideolojik pozisyonlarını savunan gruplar, dış dünyada kendilerini farklı bölgelerle özdeşleştirmektedirler³⁹⁶. Dolayısıyla milli kimlik konusunda farklı tahayyüllere sahip olan Türk milliyetçilikleri, dış politika konusunda ayrı görüşler sunabilmektedirler. Kösebalaban'a göre kimlik grupları, temelde kendilerine uzak hissettikleri ötekilerle yakın ilişkiler kurulmasına karşı çıkarlarken, yakın hissettikleri ötekilerle kurulacak ilişkilerin iyi bir seyirde devam etmesini isterler³⁹⁷. Nitekim önceden de ifade ettiğimiz gibi, dış politika, içeride inşa etmeye çalışılan kimliğin, dışarıdaki kodlarını oluşturmaktadır. Böylece Türk milliyetçiliklerinin her birinin, farklı kimlik anlayışlarına sahip olmasından ötürü, bunların dışarıdaki kodları da farklıdır. Bölüm III'de, Türk milliyetçiliklerinin dış politika anlayışlarındaki farklılıklar irdelenecektir.

Fakat Türk milliyetçiliklerinin dış politika algılarından önce, bu milliyetçilik anlayışlarını temsil eden siyasal aktörlerden bahsedilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere, Türk milliyetçilikleri, farklı sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler tarafından temsil edilmektedir. Burada, Kemalist milliyetçiliğin temsilcileri olarak Cumhuriyetin kurulduğu dönemden günümüze kadar geçen süreçte Türk Silahlı Kuvvetleri ve Cumhuriyet Halk Partisi; Muhafazakar milliyetçiliğin aktörü olarak da 2002 Genel Seçimlerinden günümüze kadar geçen süreçte Adalet ve Kalkınma Partisi ele alınacaktır. Öncelikle bu aktörlerin milliyetçilik algıları irdelenerek, temsil ettikleri milliyetçilik anlayışlarıyla uyumu ortaya konulacaktır. Daha sonra bu milliyetçilik anlayışlarının, dolayısıyla aktörlerin, dış politika algılarına yer verilecektir. Resmi-Kemalist milliyetçiliğin dış politika algısı olarak Statükoculuk ve Batıcılık ilkeleri

³⁹⁶ Şaban Kardaş, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?", **Akademik Orta Doğu**, Cilt 5, Sayı 2, 2011, s. 26.

³⁹⁷ Hasan Kösebalaban, **Türk Dış Politikası**, Çev. Hüsamettin İnaç, BigBang Yayınları, Ankara, 2013, s. 62.

analiz edilecektir. Muhafazakar milliyetçiliğin aktörü olan AK Parti'nin dış politika yaklaşımı da, "Medeniyet Yönelimli Dış Politika" olarak nitelendirilecektir.

3.1. Kemalist Milliyetçiliğin Aktörleri ve Dış Politika Algıları

Kemalist milliyetçiliğin, Türk siyasetindeki en çok varlığını hissettiren, Mecliste temsil eden ve dış politika yapımında etkin olan temsilcileri, Cumhuriyet Halk Partisi ile siyaset dışı bir özne olarak Türk Silahlı Kuvvetleridir. Öncelikle bu aktörlerin milliyetçilik anlayışlarının açıklanması, daha sonra temsil ettikleri milliyetçilik anlayışının dış politika konusundaki görüşlerinin incelenmesi gerekmektedir.

3.1.1. Cumhuriyet Halk Partisi ve Türk Silahlı Kuvvetleri

Resmi-Kemalist milliyetçiliğin, Türkiye'nin iç ve dış politikalarının belirlenmesinde etkili olan en önemli aktörleri, Cumhuriyet Halk Partisi ile Türk Silahlı Kuvvetleri'dir. Her iki aktör de Kemalist milliyetçiliğin temsilcileri olmalarının yanında, bu milliyetçilik anlayışını şekillendirmeleri bakımından da önem arz etmektedirler. Burada ayrıca, Kemalist milliyetçiliğin doksanlı yılların ortalarından itibaren ulusalcılık biçimine nasıl dönüştüğüne de değinmek gerekmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi, 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası adıyla kurulmuş, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası adını almış ve 1935 yılında yapılan değişiklikle Cumhuriyet Halk Partisi olarak isim değişikliğine gitmiştir.³⁹⁸ CHP, Mustafa Kemal Atatürk ve onun arkadaşları tarafından, Türkiye Cumhuriyeti'ne hayat veren sivil ve büyük çoğunluğu askeri elitler tarafından kurulan Cumhuriyet tarihinin ilk siyasal partisidir. CHP, Cumhuriyet devrimlerini gerçekleştirmesi ve "Türk" milli kimliğini erken Cumhuriyet döneminde inşa etmesi nedeniyle Resmi-Kemalist milliyetçiliğin en temel aktörü olarak görülmektedir. Zira, CHP, yeni ulus-devletin kurucu milliyetçilik algısını, Atatürk'ün görüşleri ve önerileri doğrultusunda oluşturmuştur. Böylece, Resmi-Kemalist milliyetçiliğin de kurucusudur. Zaten CHP'nin simgesi olan altı ok³⁹⁹ figüründeki oklardan birini milliyetçilik oluşturmaktadır.

CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in 1931 yılında açıkladığı parti programını yorumlayan Taha Parla'ya göre CHP'nin milliyetçilik anlayışı, "şövenist olmayan,

³⁹⁸ Cumhuriyet Halk Partisi Resmi Sitesi, http://www.chp.org.tr/?page_id=67, (26.02.2015).

³⁹⁹ CHP'nin altı oku olan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine inşa edildiği temel ilkeler şunlardır: Halkçılık, Laiklik, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Devletçilik ve İnkılapçılık (Devrimcilik).

ölçülü, zenofobik olmayan, Türk milletinin milletler camiasında saygılı konumuna vurgu yapan, bağımsızlıkçı, yayılcı ve irredentist niteliklerden arınmış”dır. Programa göre, CHP, millet olgusunu, dil, kültür ve ülkü birliği çerçevesinde değerlendirmektedir. Etnik kökeni farklı olan Çerkez, Laz, Kürt ve Pomak gibi Müslüman unsurları ortak tarihi, kültürü ve tabiyeti benimsedikleri ölçüde eşit yurttaşlar olarak kabul etmesine rağmen, bunların kendilerine ait kültürel ve yasal haklarına yer vermemiştir. Bununla birlikte, “Osmanlı İmparatorluğu’nun ümmet siyasetini gütmüyoruz” ve akabinde “saf bir milliyet fikriyle alıyoruz” gibi açıklamalar, CHP programının diğer tezat yönlerini oluşturmaktadır. Gayrimüslimler’e yaklaşım ise, “dil ve emel birliğinde ortaklık kaydı altında, Türk olarak kabul edilmeleri” şeklindedir.⁴⁰⁰

Günümüzde CHP programında milliyetçilik ilkesine şu şekilde yer verilmektedir:

CHP Atatürk milliyetçiliğini benimsemektedir: Türkiye Cumhuriyeti, din, dil, ırk ve etnik temel üzerinde değil, siyasi bilinç ve ideal beraberliği zemininde kurulmuştur. Milliyetçilik, ırk, köken, din, mezhep, bölgecilik, kavimcilik anlayışlarının, ulusal düzeyde aşılmasıdır. Türkiye hiçbir zaman ırk, kan ve kafatası esasına göre yönetilen bir devlet olmamıştır, olmayacaktır. Ülkenin sorunlarının çözümüne ırk temelinde değil yurttaş temelinde yaklaşmaktayız. Türkiye’nin bölünmesine ve parçalanmasına yönelik tüm düşünceleri CHP kesinlikle reddeder. CHP sosyal demokrat anlayışın gereği olarak iktisaden ve siyasi açıdan güçlü sınıfın bu güce sahip olmayan sınıflar üzerinde egemenlik kurmasını reddeder.

Bizim milliyetçiliğimiz;

Çoğulculuk anlayışını benimser, tüm etnik ve kültürel kimliklere saygılıdır. Hangi kökenden gelirse gelsin, hangi dili konuşursa konuşsun ve hangi inancı paylaşırsa paylaşsın, tüm yurttaşların hukuk önündeki eşitliğidir, bütün vatandaşların ülkenin sahibi olduğu anlayıştır.

Tüm etnik ve inanç farklılıklarını kapsayan, bu farklılıkların Türkiye’nin ulusal bütünlüğü çerçevesinde bir zenginlik olduğunu benimseyen, bireysel haklara çağdaş anlayışla sahip çıkan, demokratik farklılaşma özgürlüğünü tanıyan, farklılık içinde bütünleşmeyi öngören, ulusal birliği korumayı hedefleyen bütünlük idealini tanımlayan kapsayıcı bir değerdir.

⁴⁰⁰ Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, İstanbul: Deniz Yayınları, 2008, s. 113-115.

Devletin ırkı olmaz, devlet tüm etnik kimliklere eşit mesafede durur, kültürel çoğulcuğun güvencesini oluşturur görüşüne sahip çıkar. Farklı etnik kökenlere sahip yurttaşlarımızın karşılaştıkları sorunların ülke bütünlüğü içinde ve çağdaş bir yaklaşımla çözüme kavuşturulmasını benimser.

Bireysel Kültürel Haklara Saygı ilkesini savunur.

Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan, tüm yurttaşların birliğinin ve güvenliğinin, ülkenin bağımsızlığının ve egemenliğinin, Türkiye'nin toprakları ve halkı ile bütünlüğünün koşulsuz olarak korunmasını öngörür.⁴⁰¹

Görüldüğü üzere CHP, Resmi-Kemalist milliyetçiliğin günümüzde daha çok sivil yönlerini ön plana çıkararak, farklı etnik, dini ve ırki kökenden gelen vatandaşları da kapsayan, anayasal vatandaşlığa dayalı bir kimlik anlayışı ortaya koyan ve ülke bütünlüğünü savunan teritoryal bir milliyetçilik tasavvuruna sahiptir. Yine de Atatürk (Kemalist) milliyetçiliğine atıf yapılmaktadır. Ancak, “Türkiye hiçbir zaman, ırk, kan ve kafatası esasına göre yönetilen bir devlet olmamıştır” sözü, özellikle otuzlu yıllardaki etno-seküler kimlik inşası döneminde gerçekleştirilen bazı uygulamalara yönelik eleştirilere de bir cevap verme mahiyetindedir. Yine de otuzlu yıllarda Kemalist milliyetçiliğin veçhesini daha çok etnik temele dayalı bir milliyetçilik anlayışının oluşturduğu bilinmektedir.

Her şeye rağmen CHP’de milliyetçilik önemli bir tartışma konusudur. Dönemin CHP İzmir milletvekili olan Birgül Ayman Güler’in “Türk ulusuyla Kürt milliyetini eş değerde gördüremezsiniz.”⁴⁰² çıkışından sonra yükselen tepkiler ve aynı zamanda verilen destekler neticesinde CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun Ali Kırca’yla yaptığı röportajda, “milliyetçiliği yurtseverlik olarak gördüklerini, Atatürk milliyetçisi olduklarını, etnik, dini ve ırki kökenlerine bakılmaksızın Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkese eşit mesafede yaklaştıklarını ve bütün etnik kimlikleri tanıdıklarını” belirterek⁴⁰³, CHP programında üzerinde durulan hususlar çerçevesinde açıklama yapmış, sivil bir milliyetçilik anlayışını savunmuştur.

⁴⁰¹ Cumhuriyet Halk Partisi Resmi Sitesi, “Çağdaş Türkiye İçin Değişim: Cumhuriyet Halk Partisi Programı”, s. 13-14, <http://www.chp.org.tr/wp-content/uploads/chpprogram.pdf>, (26.02.2015).

⁴⁰² “CHP’li Birgül Ayman Güler: Türk ulusuyla Kürt milliyetini eşit, eşdeğer gördüremezsiniz”, **T24**, <http://t24.com.tr/haber/chpli-vekil-birgul-ayman-guler-turk-ulusuyla-kurt-milliyetini-esit-es-degerde-gorduremezsiniz.222215>, (26.02.2015).

⁴⁰³ Cumhuriyet Halk Partisi Resmi Sitesi, <http://www.chp.org.tr/?p=104975>, (26.02.2015).

Görüldüğü üzere, CHP içerisinde hala erken Cumhuriyet döneminde olduğu gibi milliyetçiliğin etnisist-kültürel ve sivil-yasal damarı arasında gitgeller yaşanmakta, Partinin yasal metinlerine yansımaya da, Parti temsilcileri arasında bu konuda farklı görüşler dile getirilmektedir.

Resmi-Kemalist milliyetçiliğin bir diğer aktörü, Türk Silahlı Kuvvetleri'dir. TSK, erken Cumhuriyet döneminde Türk milli kimliğinin inşasındaki katkıları, Türk milliyetçiliğini yeniden üretme işlevi, sivil siyaset üzerindeki vesayeti ve Türk dış politikasını belirleme kudreti ile bunları Kemalist milliyetçiliğin akideleri çerçevesinde şekillendirmesi bakımından önemli bir aktör olarak değerlendirilebilir.

Tanıl Bora'ya göre TSK, milli kimliğin inşa edildiği erken Cumhuriyet döneminde etnisist-özcü bir anlayışla milliyetçiliğin üretimine önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle, ordu-millet mottosu üzerinden milliyetçiliğe içkin bir kurum olarak lanse edilen TSK, askeri okullara öğrenci alımında getirmiş olduğu "Türk ırkından olma" şartıyla ve kuruluş tarihini M. Ö. 3'ncü yüzyıla kadar götürülebilmesi⁴⁰⁴ gibi özellikleri nedeniyle, daha çok Kemalist milliyetçiliğin etnisist veçhesini benimsemiştir. Bu kanıyı destekler biçimde 1934 yılında basılan *Askerin Ders Kitabı*'ndaki milli kimliğe ilişkin şu tespitlere bakılması yeterlidir:

Asker sen kimsin?

SEN TÜRKÜN! Yeryüzünün en ulu milletindensin; Sana anlatacağımız (tarih) denilen yazılar ortada yokken senin milletin doğdu; kanı temiz, yüreği yılmaz; gözü pek yeryüzüne geldi. On binlerce yıl öyle yaşadın; yine öyle yaşayacaksın; senin dedelerinin, ninelerinin çok önce kurduğu yurtlar şenlikte yeryüzünün cenneti oldular. Bil ki; başka milletlerin görgüde, yapıda ilk örneği, desteği, öğütçüsü senin milletin BÜYÜK TÜRK MİLLETİdir.

SEN TÜRKÜN! On ikibin yıl evvelinde yeryüzünün başka milletleri mağaralarda, taş kovuklarında yaban adamları gibi yaşarken senin dedelerin ORTA ASYA denilen anayurdunun göbeğinde kurduklarda şehirlerde yaşarlar, altın başlı kargısı, gümüş bezeli terkisi ile ağızlar sulandırır, gözler kamaştırırdı. Yeryüzüne şenliği, medeniyeti senin ataların verdi, atı dağdan indirip kuzu gibi yapan, üstüne

⁴⁰⁴ Bora, "Ordu ve Milliyetçilik", s. 163-169.

binip dağları aşan ve taş kovuklarına sinmiş başka milletleri şaşkın şaşkın kendisine baktıran senin milletin BÜYÜK TÜRK MİLLETİdir

SEN TÜRKÜN! Yeryüzünün her zaman var ve var olacak en yüce milletin eğilmez, bükülmez aslan yürekli oğlusun!... Senin kolunu bükecek, başını eğdirecek başka bir millet yoktur. İlk önce bunu böyle bil ve milletin anlatcağımız alnı açık tarihini belleyerek başını dik, yüreğini pek tut! Türk yurdunun, Türk benliğinin düşmanlarına kıl kadar boyun eğme!⁴⁰⁵

TSK, bu metinle Bora'ya göre, "milli özgüveni tesis etmeye, yekpare bir milli kültür inşa etmeye ve romantik bir milliyetçilik anlayışı çizmeye gayret etmiştir."⁴⁰⁶ Bunların yanında özellikle medeniyete yapılan katkı ve Orta Asya'ya yönelik romantik yaklaşım aracılığıyla yukarıdaki metin ile Türk Tarih Tezi arasında bağlantı kurulabilir. TSK'nın bu metinle ortaya koyduğu milliyetçilik tasavvuru, İslamiyet sonrası döneme değinmemesi, Orta Asya eksenli olması ve medeniyete vurgu yapması nedeniyle, Kemalist milliyetçiliğin otuzlu yıllardaki etno-seküler anlayışını yansıtmaktadır.

Bunun yanında TSK, belirli aralıklarla gerçekleştirdiği askeri müdahaleler neticesinde Türk siyaseti üzerinde tahakkümünü kuran, böylece iç ve dış politikanın belirlenmesinde söz sahibi olan bir aktör olarak ortaya çıkmaktadır. 1960 müdahalesiyle başlayan, 1971 muhtırası, 1980 darbesi, 28 Şubat Post-modern ve 2007 e-muhtırasıyla devam eden ve kurumsallaşan darbe kültürüyle TSK, hem Kemalist milliyetçiliğin tesisine çalışmakta, hem de onu yeniden şekillendirmektedir.

TSK'nın jakoben ve elitist bir tavırla Türk siyasetini şekillendirmeye çalışması, toplumla arasına mesafe girmesine neden olmuştur. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, devletin resmi ideolojisi olan Kemalizmin koruyuculuğunu üstlenmesidir. Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilen bir ideoloji olan Kemalizm, İslami yaşam tarzını ötekileştirip, laik ve Batılı modern bir ulus kurma projesi olarak Ordu tarafından benimsenmiştir. Kemalizm de, ilerici ve pozitivist tahayyüllerini gelecek kuşaklara aktarma konusunda Orduya güvenmiştir.

Ordu, aynı zamanda darbelerin getirmiş olduğu kurumlarla Kemalist milliyetçiliğin tahakkümünü devam ettirmektedir. Bora'ya göre 27 Mayıs 1960 Darbesi'yle Ordu,

⁴⁰⁵ Serdar Şen, **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996, s. 66.

⁴⁰⁶ Bora, "Ordu ve Milliyetçilik", s. 166.

“Demokrat Parti iktidarına tepki olarak, ABD’ye artan bağımlılığı eleştirerek, anti-emperyalist ve milli bağımsızlıkçılık öğelerini içeren; Atatürkçülüğün ve dolayısıyla onu temsil eden Kemalist milliyetçiliğin biraz daha sol versiyonunu bu dönemde tesis etmiştir.”⁴⁰⁷ Zaten, Ordu, 1960 darbesinde laik, bürokratik devlet partisi olan CHP’nin desteğini almıştı.⁴⁰⁸ CHP, aynı süreçte siyasal çizgisini “ortanın solu” olarak yeniden kurgulamış, CHP-TSK-Kemalist milliyetçilik arasındaki simbiyotik ilişkiyi ortaya koymuştur.

27 Mayıs darbesiyle oluşturulan Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Ordunun Türk siyaseti üzerindeki vesayetinin en önemli aracı haline gelmiştir. Bu tarz yapılanma, ilk defa ABD’de gerçekleştirilmiş, daha sonra diğer NATO üyesi ülkeler onu izlemiştir. 1961 Anayasası’nda, Kurulun görevi, “Milli Güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyon sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu’na tavsiye etmek” olarak belirlenmiştir. 1962 yılında yapılan yasal değişikliklerle Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği oluşturulmuştur. Bu sayede, Kurul, daha işlevsel kılınmaya çalışılmıştır. 1971 Muhtırası’ndan sonra MGK’nın işlevi ve temsili ağırlığı artmış, 1961 Anayasası’nda “MGK Hükümete yardımcılık eder” ibaresinin yerine “tavsiye eder” ibaresi getirilmiştir.⁴⁰⁹

12 Eylül’ün askeri vesayet sistemine ilişkin kritik düzenlemelerinin başında, 1983 yılında çıkarılan 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu Kanunu gelmektedir. Bu kanunla birlikte milli güvenlik kavramı, “Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının ve bütünlüğünün milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü iç ve dış tehdide karşı korunması ve kollanması” olarak tanımlanmış, milli hedeflerin tayini ve milli güvenliğin sağlanması hükümete değil, MGK vasıtasıyla askeri elitlere bırakılmıştır.⁴¹⁰

MGK ile ilgili düzenlemelerde en öne çıkan diğer olgu, 1971 Muhtırası sonrasında “tavsiye eder” ibaresinin yerine, “bildirir” kelimesinin eklenmesidir. Böylece militarize edilmiş bir siyasal anlayış ortaya çıkarılmıştır. Aynı zamanda ilgili Kanununun 4. Maddesi,

⁴⁰⁷ Bora, “Ordu ve Milliyetçilik”, s. 172.

⁴⁰⁸ Ümit Cizre, **Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 63.

⁴⁰⁹ Ali Bayramoğlu, “Asker ve Siyaset”, Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009, s. 77-80.

⁴¹⁰ Zeynep Şarlak, “Atatürkçülükten Milli Güvenlik Rejimine: 1990’lar Türkiye’sine Bir Bakış”, Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009, s. 287.

Kemalist milliyetçilik anlayışı ile Ordu arasındaki organik bağı göstermesi bakımından ayrı bir önem arz etmektedir. Bu maddede MGK'ya “anayasal düzeni koruyucu, milli birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Türk milletini Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve milli ülkü ve değerler etrafında birleştirerek milli hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirleme” görevini vermiştir.⁴¹¹ Böylece Ordu tarafından Atatürk motifli milliyetçilik algısı yeniden dolaşıma sokulmuştur.

Doksanlı yıllarda militarize edilmiş siyasetin meşruiyet zemininde, dönemin önemli sorunları olan, siyasal İslamın yükselişi, PKK terörü, Soğuk Savaşın bitmesinden sonra Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu'da yaşanan etnik çatışmalar ve bunların oluşturduğu güvenlik krizleri bulunmaktadır. Bu süreçte, Türkiye, 28 Şubat post-modern darbesini yaşamıştır. Bu darbe, MGK toplantısında bir muhtıra şeklinde sunulmuştur. Amacı REFAHYOL hükümetinin düşürülmesi ve devlet kademelerinden Refah Partisiyle ilişkisi olanların uzaklaştırılmasıydı. Bu çerçevede darbe, İslami temelde birleşmiş olan toplumsal ve iktisadi aktörleri hedef almıştır. Bu darbeyi diğerlerinden ayıran çeşitli farklar bulunmakla birlikte, özellikle medya kanalıyla RP'nin savunduğu İslamcılık algısı zayıflatılmaya çalışılmış, İmam Hatip Okullarına yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmış, MÜSİAD gibi kuruluşların kapatılmak istenmesiyle İslami sermayeye son verilmek istenmiş ve çeşitli komplolarla (andıçlar vs) siyasal İslam bitirilmeye çalışılmıştır.⁴¹²

Milli Güvenlik Politikası düzenli aralıklarla çıkan bir metne dönüşmüştür. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB) incelendiğinde, bu dönemde özellikle RP'ye karşı sergilenen tavrı, Kemalist milliyetçilikle izah etmek mümkündür. 31 Ekim 1997 tarihinde MGK tarafından değiştirilen MGSB'nin özet metnindeki ilk dört madde⁴¹³ incelendiğinde, Kürt milliyetçiliği ve siyasal İslam öncelikli tehdit olarak görülmekteydi. Ayrıca, Türkçülüğün “ırkçılığa dönüştürülmesi” ve “ülkücü mafya” gibi tabirlerle MHP'nin temsil ettiği Türkçü milliyetçilikte tehdit olarak ifade ediliyordu.

⁴¹¹ Bayramoğlu, s. 88.

⁴¹² Şarlak, s. 291-292.

⁴¹³ Özet metnin ilk dört maddesi şöyledir:

1. Bölücü ve irticai faaliyetler, eşit ve birinci derecede önceliklidir.
2. Siyasal İslam Türkiye için tehdit unsuru olmaya devam etmektedir.
3. Türk milliyetçiliği bazı kesimlerce ırkçılığa dönüştürülmek istenmektedir. Ülkücü mafya bundan yararlanmak istemektedir. Bu da bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.
4. Aşırı sol yine tehdit unsuru olmaya devam etmektedir. Ancak bir yumuşama içinde olduğu görülmektedir. (Bayramoğlu, s. 90).

Böylece Kemalist milliyetçiliği benimseyen Ordu, diğer milliyetçilik tipolojileriyle arasına set çekiyordu.

Bununla birlikte TSK, PKK terör örgütünün doksanlı yıllarda artan eylemleri karşısında yaşanan düşük yoğunluklu savaş sırasında milliyetçilik sembollerini dikkatli ve özenli bir şekilde kullanıyordu. Bu davranış biçimi, kontrol-dışı milliyetçi hareketlerle sorunun daha çetrefilli bir hale dönüşmesini önliyordu ve soruna “milli savaş” düşüncesinden daha çok, “devlet hakimiyeti” çerçevesinde yaklaşıyordu.⁴¹⁴ Bora'nın da belirttiği gibi, Türkiye'nin en büyük sorunlarından biri olan PKK terörü karşısında radikal milliyetçi tepkilere ve bunun yansımasının davranış biçimlerine TSK izin vermiyordu. Böylece soruna etnik bir yaklaşım sergilemiyordu.

İlhan Uzgel'e göre, özellikle iç ve dış tehditlerin belirlenmesi sürecinde söz sahibi olan TSK, bu tehditlerle mücadele etme noktasında üstlendiği görev nedeniyle, dış politikanın oluşması sürecinde etkili bir aktör konumuna gelmektedir. Bu konuma ise, hem kurumsal düzenlemeler (MGK ve MGK Genel Sekreterliği gibi), hem de fiili (darbeler, basın ve brifingler) yollarla gelmiştir. Ayrıca Soğuk Savaş'ın bitmesine müteakiben yaşanan bazı gelişmeler, Ordunun dış politikadaki rolünü daha da pekiştirmiştir. Bu gelişmeler, PKK terörü, İsrail'le ilişkiler, Kuzey Irak politikası, Kıbrıs ve Ege sorunlarıdır. Mevcut sorunlarda kendisini tek yetkili aktör olarak konumlandıran Ordu, bu sorunlara yönelik hareket biçimini belirlemeye çalışmıştır.⁴¹⁵

Bunun yanında Uzgel, çeşitli ülkelerde askeri elitlerin dış politikanın belirlenmesi sürecinde, daha çok güvenlik konularında danışmanlık hizmeti veren aktörler olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Ancak, Türkiye'de Ordu kendisini tek yetkili aktör olarak görmekteydi. TSK tarafından inşa edilen dış politika algısı ise, tamamen militarizasyona dayalı güvenikleştirme politikaları şeklinde tezahür etmiştir. Çünkü askeri mantıkla dünyayı güvenlik politikaları ekseninde gören TSK için dost\düşman algıları keskin sınırlarla ayrılmaktadır.⁴¹⁶ Özellikle Resmi-Kemalist milliyetçiliğin dış politikadaki güvenikleştirmeye dayalı statükocu politikalarını şekillendiren TSK, dış

⁴¹⁴ Bora, “Ordu ve Milliyetçilik”, s. 175.

⁴¹⁵ İlhan Uzgel, “Ordu Dış Politikanın Neresinde?”, Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009, s. 312-313.

⁴¹⁶ Uzgel, “Ordu Dış Politikanın Neresinde?”, s. 314-315.

politika-milliyetçilik ilişkisi bakımından Kemalist milliyetçiliğin en önemli temsilcisi olarak telakki edilebilir.

Kemalist milliyetçiliğin aktörlerinin yanı sıra, geçirmiş olduğu dönüşüme de değinmek gerekmektedir. Tanıl Bora, doksanlı yıllarda Türk milliyetçiliğini beş farklı tipolojiye ayırarak incelemiştir. Bu beş farklı tipolojiden Kemalist milliyetçiliği oluşturan iki çeşit milliyetçilikten bahsedilebilir. Bunlar, Resmi-Atatürk milliyetçiliği ile Kemalist ulusçuluktur. Atatürk milliyetçiliğinin, erken Cumhuriyet dönemi uygulamalarına atıfla açıklanmasına rağmen, doksanlı yıllarda özellikle “Atatürk” motifinin hayatın bütün alanlarında dolaşıma giren bir banal milliyetçilik şekline dönüştüğü görülmektedir. Kemalist ulusçuluk ise, yükselen siyasal İslam ve Kürt milliyetçiliğine tepki olarak, “sol” içerikli, laik bir formata sahip olan, Atatürk milliyetçiliğini tahkim eden ve Atatürk sembolü üzerinden beslenen, doksanların sosyal demokratları tarafından benimsenen bir milliyetçilik anlayışıdır.⁴¹⁷

Bu ayrımlara karşın, ikibinli yılların başından itibaren bu milliyetçilik anlayışlarının “ulusalcılık” olarak isimlendirilmeye çalışıldığı, en azından literatürde sıklıkla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Doğan Gürpınar’a göre ulusalcılık, küreselleşme süreciyle beraber ulus-devletin çözülmeye başlaması ve refah devleti uygulamalarının zayıflamasıyla ortaya çıkan, birbirlerinden farklı milliyetçilik algularının senteziyle oluşmuş bir ideolojidir. Gürpınar, Kemalizmin son bulduğunu ya da “dönüşemediğini” iddia ederek, Kemalizmden ve milliyetçilikten daha farklı bir yapıda ortaya çıkan ulusalcılığı, daha çok zenofobik sağ milliyetçilik ve anti-empyralist sol milliyetçiliğin karma bir yapısı şeklinde okumak gerektiğinden bahsetmektedir. Ona göre ulusalcılık, katı bir ideolojidir, etnik Türklük ve bu çerçevede “güvenilir” vatandaş metaforu üzerinden Kürtlere, kriptu-Ermenilere, İslamcılara, farklı etnik gruplara ve Gayrimüslimlere karşı bir teyakkuz hali içerisindedir.⁴¹⁸

Aslında ulusalcılık, Kemalizmin kendisini dönüştürememesi nedeniyle eklektik bir şekilde, Atatürkçülük, Kemalizm ve milliyetçilik üzerinden türeyen bir düşünce biçimi olarak değerlendirilebilir. Nitekim Gürpınar, demir perdenin çöküşüyle birlikte uluslararası sistemin yeni dinamiklerini anlayamaması ve entellektüel bir çaresizlik

⁴¹⁷ Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, s. 101-109.

⁴¹⁸ Doğan Gürpınar, **Ulusalcılık: İdeolojik Önderlik ve Takipçileri**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, s. 10-34.

içersine düşmesi sonucu Kemalizmin sonunu ilan etmiştir. Yine de, Kemalizmin ölü bedeninin milliyetçilik tarafından tekrar diriltilmesiyle bir “Frankenstein” olarak ulusalcılığın doğduğunu belirtmektedir.⁴¹⁹ Ulusalcılığın kendisini ötekiler üzerinden üreten bir ideoloji olduğunu belirten Gürpınar’a göre ötekinin aynı olması (AK Parti, İslamcılar, Kürtler, AB, Ermeniler ve Rumlar vs) yönüyle aslında farklı pozisyonlarda bulunan ve yine farklı Atatürkçü semboller bünyesinde barındıran (Bozkurt Atatürk, Başbuğ Atatürk, Devrimci Atatürk gibi) gruplar, bu farklılıkları politik bağlamda görmezden gelerek, emperyalizm karşıtlığı düşüncesi etrafında biraraya gelmekte ve ulusalcı ideolojiyi oluşturmaktadır. “Milliyetçi sağın, Kemalist söylem ve Atatürk sembolüyle bütünleşmesi; sol görüşünde vahşi kapitalizm ve neo-liberalizmle mücadele de ulus-devleti ilahlaştırması sonucunda ulusalcılık fikri filizlenmiştir.”⁴²⁰

Ulusalcılık, aslında milliyetçilikten farklı olarak “ulus” sözcüğünden türemesi bağlamında laiklik eksenli bir ideolojidir ve AK Parti iktidarı, emperyalizm, PKK, ABD, İslamcılar ve AB gibi ötekileri olan Kemalist milliyetçiliğin bir türevidir. Özellikle AK Parti iktidarı ve bu iktidarın politikalarına karşı tepkisel bir milliyetçilik geliştiren Ulusalcılık, Ergenekon ve Balyoz davaları ile 2007 seçimleri öncesinde yaşanan Cumhuriyet mitingleriyle cisimleşmiş ve son olarak Gezi parkı eylemleriyle uzun süre gündemde kalmıştır. Bu süreçte emekli Generallerden sanatçılara, eski politikacılardan gençlik örgütlerine kadar geniş bir yelpazede taraftar bulan Ulusalcılık, birçok yazar ve akademisyen tarafından da günümüzde Kemalist milliyetçiliğin devamı olarak kabul edilmektedir. CHP ve Ordu tarafından da benimsenen Ulusalcılık konusunda önemli tartışmalar yaşanmaktadır. Özellikle CHP’de Kürt açılımı konusunda yaşanan tartışmalar, Sezgin Tanrıku ve Hüseyin Aygün gibi CHP’li vekillerin çeşitli konularda yaptıkları çıkışlar, parti içi gerilimlerin yaşanmasına neden olurken, bunun da temelinde Ulusalcı tepkilerin olduğu söylenebilir. TSK’da, 2007 yılındaki E-Muhtıra ve yaşanan davalar (Ergenekon, Balyoz, 28 Şubat ve 12 Eylül gibi) neticesinde Ulusalcı yapı güçlenirken, 2011 genel seçimleri ve 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra AK Parti iktidarıyla sürtüşme yaşanmaması, hatta iktidarla uyum içinde çalışması dikkate değer bir husustur.

⁴¹⁹ Gürpınar, s. 35.

⁴²⁰ Gürpınar, s. 43-46.

Türk siyaseti üzerindeki vesayeti 30 Temmuz 2003 tarihinde TBMM'den geçen 7. Uyum Paketi çerçevesinde çatırdamaya başlayan TSK, özellikle MGK Kuruluş Kanunu'nda yapılan değişikliklerle MGK Genel Sekreterinin askerler değil, siviller arasından atanmaya başlanması, toplantıların iki ayda bir yapılması gibi yeniliklerle⁴²¹ ve AB üyelik süreci çerçevesinde yapılan diğer düzenlemelerle birlikte Ordunun sivil siyaset üzerindeki vesayeti azalmıştır. AK Parti'nin iktidarını sağlamlaştırması, sırasıyla Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olmalarından sonra Ordunun siyaset üzerindeki etkisi iyice zayıflamıştır. Ancak hükümet ve Ordu arasındaki ilişkilerin yeni biçimini, Süleyman Şah Saygı Karakolu'nun taşınmasına yönelik yapılan operasyondan sonra yaşanan tartışmalar ışığında okumak daha açıklayıcı olacaktır. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin Genelkurmay Başkanı Necdet Özel'e yönelik olarak yaptığı eleştiriler ve “vatan” kavramını bilmemekle suçlamasının ardından⁴²², Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Bahçeli'ye yönelik “sen Genelkurmay Başkanımızın atılacak tırnağının bir parçası bile olamazsın.”⁴²³ diyerek, TSK ile siyasi hayatı boyunca çatışma içerisinde bulunan ve 28 Şubat'ın mağdurlarından biri olan Recep Tayyip Erdoğan'ın, Genelkurmay Başkanının “tırnağı”nı Muhalefet Partisi liderinden daha değerli görmesi, Ordu ve seçilmiş Hükümet arasındaki ilişkilerin normalleşmesi bağlamında yorumlamak gerekmektedir. Ancak TSK'ya egemen olan Kemalist milliyetçiliğin değiştiğini söylemek, şimdilik mümkün değildir.

3.1.2. Dış Politikada Statükocu ve Batıcı Milliyetçilik

Türk dış politikası üzerine inceleme yapan akademisyenlerin hemen hemen tamamının üzerinde mutabık kaldığı Türk dış politikasına hakim olan ilkeler vardır. Bu ilkeler, 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından günümüze kadar izlenen Türk dış politikasının tanımlanmasına yardımcı olmaktadır. Bunların hiç değişmeden günümüze kadar varlıklarını devam ettirdiklerini söylemek mümkün değilse de, Cumhuriyet tarihinin büyük bölümünde, bu ilkeler çerçevesinde, karar vericiler tarafından Türk dış politikasının yürütüldüğü bilinmektedir. Bu ilkeler, erken

⁴²¹ T.C. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, “MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu”, <http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/mevzuat/mgk-ve-mgk-gensek-kanunu>, (01.03.2015).

⁴²² “Vatan dersinde okulu mu kırdın?”, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/-vatan-dersinde-okulu-mu-kirdin-siyaset/detay/2019032/default.htm>, (25.02.2015).

⁴²³ “Tırnağı Bile Olamazsın”, *Yeni Şafak*, <http://www.yenisafak.com.tr/gundem/tirnagi-bile-olamazsin-2088170>, (25.02.2015).

Cumhuriyet döneminde özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün görüşleri ve söylemleri etrafında formüle edilmiştir. Dolayısıyla Resmi milliyetçilik, yeni devletin kurucu ideolojisi olarak dış politikanın da temel belirleyicisidir. Bu yüzden Türk dış politikasının genel niteliklerini ve ilkelerini, resmi (Kemalist) milliyetçiliğin dış politika algısı olarak nitelendirmek ve bu ilkeleri resmi milliyetçiliğin inşa etmeye çalıştığı kimlik ile açıklamak gerekmektedir.

Türk dış politikası üzerine çalışan akademisyenler, bazı farklı nirengi noktalarına temas etseler de, Türk dış politikasının genel nitelikleri ve ilkeleri konusunda benzer görüşler dile getirmektedirler. Baskın Oran'a göre Türk dış politikasının üzerine inşa edildiği temel değerler, Statükoculuk ve Batıcılık'tır.⁴²⁴ Ramazan Gözen ise Türk dış politikasının oluşumunda üç temel ilkenin yer aldığını belirtmektedir. Bunlar; Batılılaşma, Misak-ı Milli'nin Kutsiyeti ve Yurtta Sulh, Cihanda Sulh ilkeleridir.⁴²⁵ Kemal Karpat'a göre Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Türk dış politikası, iki ana eksen tarafından şekillendirilmiştir. Birinci olarak, ülkenin bağımsızlığının korunması ve Sovyetlerin ideolojik ve bölgesel yayılması karşısında güvenliğin sağlanmasıdır. İkinci olarak, ülkenin modernist, laik ve ulusal rejiminin muhafaza edilmesidir. Bu nitelikler, Karpat'a göre dış politikadaki pratik ve stratejik tereddütler ile Türkiye'ye özgü tarihsel koşulların neticesidir.⁴²⁶ Oral Sander ise Atatürk'ün dış politika konusundaki hedeflerini üç temel eksen etrafında tanımlamaktadır. Bu hedefler, (i) "On dokuzuncu yüzyıl Avrupa modeline uygun bir ulus-devlet kurma mücadelesi ile buna koşut olarak uluslararası sistemin yeni üyesine rahat ve yararlı bir uluslararası durum yaratma çabası"; (ii) "Türk politikasının her alanında 'Yurtta Barış ve Dünyada Barış' ilkesinin uygulanması ve bu ilkeye sürekli bir bağlılık gösterilmesi" ile (iii) "Türk halkını 'çağdaş uygarlık' seviyesine yükseltmeye çalışmaktır."⁴²⁷ Ali Balcı ise Atatürk döneminde Türk dış politikasına hakim olan temel ilkenin Batıcılık olduğunu, bu niteliğin dışında bağımsızlık temelinde revizyonizm,

⁴²⁴ Baskın Oran, "TDP'nin Teorik Çerçevesi", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 46.

⁴²⁵ Ramazan Gözen, **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türk Dış Politikası**, Ankara: Palme Yayıncılık, 2009, s. 46.

⁴²⁶ Kemal Karpat, **Türk Dış Politikası Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 161.

⁴²⁷ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, Der. Melek Fırat, Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s. 73-74.

dengecilik, statükoculuk ve fırsatçılık gibi ilkelerin de etkili rol oynadığını belirtmiştir.⁴²⁸

Türk dış politikasının yukarıda çeşitli biçimlerde tanımlanmaya çalışılan genel ilkelerini ve niteliklerini, Resmi-Kemalist milliyetçiliğin dış politika algısı biçiminde ifade edilecek olursa, bunlardan ikisi ön plana çıkmaktadır. Bu nitelikler, Statükoculuk ve Batıcılıktır.

3.1.2.1. Statükoculuk

Resmi-Kemalist milliyetçiliğin dış politika algısının en ayırıcı vasfını Statükoculuk oluşturmaktadır. Statükoculuk, mevcut sınırları ve dengeleri sürdürme bağlamında ifade edilebilir. Mevcut sınırları sürdürmekten kastedilen husus, sınırlardan memnun olmak, bu sınırların değişmesini istememek ve dışarıdaki soydaş ve dindaşlara yönelik ayrılıkçı politikalar izlememektir. Mevcut dengeleri sürdürmek ise, Batı dünyası ve onun karşısındakiler ile Batılı güçler arasında denge kurma politikası şeklinde izah edilebilir. Türkiye varlığını bu denge politikasını sürdürmeye ve statükoyu korumaya borçludur.⁴²⁹ Statükoyu koruma politikası ise Misak-ı Milli ile belirlenen sınırların adeta kutsallaştırılması sayesinde meşrulaştırılmıştır. Misak-ı Milli ile belirlenen sınırların Türk dış politikasının oluşumunda iki temel işlevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, belirlenen bu sınırlar hiçbir surette değiştirilemez ve bu sınırlara gelecek olan iç ve dış tehditlere karşı her şekilde mücadele edilebilir. İkinci olarak, Türk dış politikasının temel egemenlik sınırını belirlemektedir. Bu sınırlar dışında Türk dış politikasının karar vericileri, sorumluluk ve yükümlülük altına girmekten kaçınmaktadır. Böylece, mevcut sınırları koruma isteği, dış politikanın statükocu olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden, Türk dış politikası, bölgesindeki statükonun herhangi bir şekilde değişmesini hiçbir zaman arzu etmemektedir. Türkiye'yi ilgilendiren bir bölgede yaşanabilecek statüko değişiminin Türk dış politikasına sorumluluk yükleyebileceği ve nihayetinde Türkiye'nin kendi sınırlarının tehlikeye gireceğini düşünerek, sınır ve ya siyasal rejim değişikliklerine karşı gelinmiştir.⁴³⁰

⁴²⁸ Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Uygulamalar, Aktörler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2013, s. 27-29.

⁴²⁹ Oran, "Türk Dış Politikasının İlkeleri ve Nitelikleri", s. 46-49.

⁴³⁰ Gözen, **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türk Dış Politikası**, s. 48-49.

Statükocu dış politika anlayışının Kemalist milliyetçiliğin inşa etmeye çalıştığı kimlik algısı tarafından şekillendirildiği söylenebilir. Atatürk'ün ünlü vecizesi olan ve ilk defa CHP Genel Başkanı olarak 20 Nisan 1931 yılında seçim dolayısıyla ifade etmiş olduğu “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” sözü⁴³¹, statükocu dış politikanın Atatürk tarafından benimsenmesi ve böylece Kemalist milliyetçiliğin dış politika anlayışını oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Atatürk'ün bu ifadesinin Resmi-Kemalist milliyetçilikle olan ilgisi, Atatürk'ün erken Cumhuriyet döneminin, hem iç, hem de dış politika bağlamında en etkili karar vericisi olması ve Kemalist milliyetçiliğin birçok açıdan Atatürk'ün söylem ve davranışlarıyla şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra daha önceki kısımlarda Resmi-Kemalist milliyetçiliğin genel yapısıyla ilgili olarak teritoryal bir milliyetçilik algısı olduğu ve bunun da inşa edilmeye çalışılan Batılı-seküler kimliğin köklendirme ve süreklendirme ihtiyacını karşılayan Türk Tarih Tezine atıf yapılarak gerçekleştirildiği ifade edilmişti. Kemalist milliyetçiliğin teritoryal niteliği ve Türk Tarih Tezinde Anadolu'nun tarihin en eski devirlerinden beri Türk yurdu olduğu vurgusunun yapılması, yukarıda da ifade edildiği gibi, özellikle yeni devletin milli sınırlarını (yani Misak-ı Milli ile belirlenen sınırları) kutsallaştırdığı ve bu sınırları korumaya yönelik bir dış politika anlayışı geliştirdiği anlaşılmaktadır.

Aynı zamanda Atatürk'ün etnisite ve dinsel yakınlık bağlamında uluslararası bir birlik anlayışını savunmadığı bilinmektedir.⁴³² Cumhuriyet Türkiye'si ile kurulan ulus devlet, Pantürkizm ve Panislamizm gibi her türlü uluslararası kardeşlik hayallerini

⁴³¹ “Cumhuriyet Halk Partisinin mustakar umumi siyasetini şu kısa cümle açıkça ifadeye kafidir zannederim: Yurtta Sulh, Cihanda Sulh için çalışıyoruz”, Mehmet Gönlübol, “Atatürk'ün Dış Politikası, Amaçlar ve İlkeler”, Ed. Turhan Feyzioğlu, **Atatürk Yolu**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 1981, s. 269.

⁴³² Atatürk'ün şu sözlerine bakılması, yukarıda anlatılmak istenen durumu izahında faydalı olabilir: “Çeşitli milletleri, ortak ve genel bir ad altında toplamak ve bu çeşitli unsurlardan oluşan kitleleri eşit haklar ve şartlar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasi görüştür. Fakat aldatıcıdır. Hatta, hiçbir sınır tanımayarak, dünyadaki bütün Türkleri bile bir devlet halinde birleştirmek, varılması imkansız bir hedeftir. Bu, yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylara meydan koyduğu bir gerçektir. Panislamizm ve Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilmemektedir. Irk ayrılığı gözetmeksizin, bütün insanlığı içine alan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihe yazılmıştır. İstilacı olma hevesleri konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü şahsi duygu ve bağlılıklarını unutturup, onları tam bir kardeşlik ve eşitlik içinde birleştirerek, insancı bir devlet kurma teorisinin de kendine göre şartları vardır. Bizim kendisinde açıklık ve uygulama alanı gördüğümüz siyasi ilke, milli siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları, yüzyılların dimağlarda ve karakterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında hayalci olmak kadar büyük bir yanlıgı olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir. Milletimizin, güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin bütünüyle milli bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç teşkilatımıza tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: milli sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak...Genellikle milleti uzun emeller peşinde koşarak zarara sokmamak...Medeni dünyadan, medeni, insani ve karşılıklı dostluk beklemektir.”, Bakınız: Kemal Atatürk, **Nutuk: 1919-1927**, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991, s. 289-299.

sonlandırmıştır.⁴³³ Bu çerçevede Atatürk, Osmanlı'nın son dönemlerine damga vuran Panislamist ve Pantürkist dış politika anlayışlarını şu şekilde eleştirmiştir:

Efendiler! Bu noktada mütalaamı ikmal için derim ki; büyük hayaller peşinden koşan, yapmayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekar insanlardan değiliz...Biz Panislamizm yapmadık. Belki “yapıyoruz, yapacağız” dedik. Düşmanlarımız da “yaptırmamak için bir an evvel öldürelim!” dediler. Panturanizm yapmadık. “Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik” ve yine “öldürelim” dediler! Bütün dava bundan ibarettir...Biz böyle yapmadığımız ya da yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve tazyikati tezyid etmekten ise haddi tabiiye, haddi meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim.⁴³⁴

Dış politikada “maceracılık” olarak görülen Panislamist ve Pantürkist politikalara set çeken Kemalist milliyetçiliğin statükocu dış politika yaklaşımının oluşumunda konjonktüründe önemli etkisi bulunmaktadır. Sevr Antlaşması, bölünme, toprak kaybı, işgal, Kurtuluş Savaşı, Arap toplumlarının isyanları ve son olarak Kürt aşiretlerinin isyanları, Cumhuriyet'in ilk kuşağının zihin yapısında⁴³⁵ ve dolayısıyla iç ve dış politikada karar verme sürecinde ve karar vericilerin davranışlarında derin tesirler bırakmıştır. Aynı zamanda Türk dış politikasının karar vericilerini erken Cumhuriyet döneminde bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma konusunda, en çok tehdit hissettikleri İtalyan revizyonizmine⁴³⁶ karşı statükocu bir dış politika anlayışı izlemeleri de, bu minvalde değerlendirilebilir.

Atatürk tarafından sınırları çizilen yeni devletin dış politika anlayışı, Akarslan'a göre Türkiye'ye birçok açıdan önemli kazanımlar elde etmesine vesile olmuştur. Türkiye'nin yürütmüş olduğu barışçıl, gerçekçi ve kararlı dış politika anlayışı, olumlu bir imajın oluşmasında ve yeni devletin uluslararası sistem içersinde kendisine yer bulmasında yardımcı olmuştur.

Aynı zamanda, Lozan Barış görüşmelerinden başarılı bir netice alınmasında, barışçıl dış politika anlayışının payı büyüktür.⁴³⁷ Lozan Barış görüşmelerinin başarılı ya da

⁴³³ Yıldız, s. 100.

⁴³⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s. 216.

⁴³⁵ Kösebalaban, s. 120.

⁴³⁶ Nevin Yurdsever Ateş, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları”, Ed. İdris Bal, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2004, s. 32.

⁴³⁷ Mediha Akarslan, **Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası ve Atatürk**, İstanbul: Arion Yayınevi, 1995, s. 128.

başarısız bir şekilde sonuçlandığına ilişkin görüşler, genellikle öznel hükümler taşımakla birlikte, görüşmelerin nihai bir sonuca ulaşmasında Resmi-Kemalist milliyetçiliğinin dış politika algısının etkisinin olduğu söylenebilir. Statükocu dış politika anlayışı, II. Dünya Savaşı dönemi boyunca titizlikle uygulanmaya çalışılmış, savaştan taraflar arasında denge politikası takip edilerek, Türkiye'nin savaş dışı durumu korunabilmiştir.⁴³⁸ Bundan sonraki süreçte de Türk dış politikası statükocu niteliğini muhafaza etmiştir. Karpat'a göre, Soğuk Savaş boyunca Türk dış politikasının tamamlayıcı gayeleri olan Sovyetlere karşı güvenliğin tesisi ve kültür, ekonomi ve siyasal sistemin modernizasyonunu gerçekleşmesi için iç barışı ve ülkede uyumu sağlamanın yanı sıra, istikrarlı ve kararlı bir dış politika meydana getirilmiştir. Türk dış politikası, nadiren meydana gelen siyasal kargaşalar (1960-1971-1980), Türkiye'yi NATO'dan çıkartıp Sovyet yörüngesine sokmak isteyen Marksistler ve Muhafazakarların Arap ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurulmasıyla alakalı ortaya çıkan bazı talepleri dışında, pek bir şeyden etkilenmeden ve yapısını değiştirmeden, Soğuk Savaşın bitimine kadar varlığını devam ettirmiştir.⁴³⁹

Buna karşın statükocu dış politika anlayışının saf bir şekilde Cumhuriyet tarihi boyunca uygulandığını söylemek imkansızdır. Statükonun bozulduğu olaylara bakılacak olursa, bu durum rahatlıkla anlaşılabilir. Öncelikle, Oran'a göre Türk Kurtuluş Savaşı, revizyonist bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde Türk dış politikasının revizyonist bir karaktere sahip olduğu bilinmektedir. Ancak Oran'a göre, tam bağımsızlık hedefinde hareket eden Ankara hükümetinin revizyonizmi, sınırlı, akılcı ve istediğini aldıktan sonra durmasını bilen bir revizyonizm idi.⁴⁴⁰ Milli Mücadele dönemi haricinde Cumhuriyet tarihi boyunca statükocu anlayışın dışına çıktığı birkaç dış politika hadisesi bulunmaktadır. Bu hadiseler, Montreux Boğazlar Sözleşmesi vasıtasıyla Boğazlar üzerinde kurulan egemenlik, Hatay'ın ilhaki, Küçük Ağrı Dağı'nın alınması ve Kıbrıs Barış Harekatı olarak sıralanabilir. Ancak burada sıralanan olaylarda, Türk dış politikasına yön verenlerin hukuksal çerçevede konjonktüre göre hareket ettikleri ve böylece statükoyu değiştirdikleri görülmektedir. Bu da, Kemalist milliyetçiliğin daha önce değinilmiş olunan ve Balcı'nın da ifade ettiği üzere Atatürk

⁴³⁸ Mustafa Aydın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2 (1939-1945)", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 398.

⁴³⁹ Karpat, s. 162.

⁴⁴⁰ Baskın Oran, "Kurtuluş Yılları: 1919-1923", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 104-106.

döneminde Türk dış politikasının özelliklerinden biri olan pragmatizmle açıklanabilir. Bu nitelik özellikle, Misak-ı Milli hedefi çerçevesinde Anavatan dışında kalan bölgelerin alınmasına yönelik bir politikadır.⁴⁴¹ Ancak burada temel saik, uluslararası hukukun ve konjonktürün aynı anda bu fırsatları oluşturmasının gerekliliğidir. Burada sayılan hadiselerde, bu şartların sağlandığı görülmektedir. Bu şartların oluşmadığı durumlarda, bu tür politikalar izlemekten sakınmıştır. Örneğin, II. Dünya Savaşında Alman Büyükelçisi Franz Von Papen, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerini bozması karşılığında Savaşın sonunda Güney Azerbaycan'ı (İran Azerbaycan'ı) Türkiye'ye teklif etmiştir. Ancak İsmet İnönü, teklifi reddetmiştir.⁴⁴² Bu örnekte her ne kadar konjonktür imkan sağladıysa da, uluslararası hukuka aykırı bir eylem olacağı için, Türkiye, mevcut statükoyu korumak istemiştir.

Dış politikada “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” anlayışının uygulanması, Gözen'e göre bir ideal olup, uygulamada tamamen karar vericilerin nitelikleriyle şekillenebilmektedir. Örneğin, İnönü, II. Dünya Savaşı sürecinde “aktif tarafsızlık politikası” izleyerek, Türkiye'yi savaş dışında tutmuştur. Bu politikaya rağmen, savaş sonrasında yapılan düzenlemelerde Türkiye çok fazla söz sahibi olamamıştır. Bu örnekten hareketle Turgut Özal, 1991 Körfez Savaşı sırasında “aktif katılım politikası” izlemiş, savaş sonrası yeniden dizayn edilecek olan Irak'tan pay alacağını düşünmüştü.⁴⁴³ Her iki durumda da liderlerin izlemiş oldukları politikaların “doğru” ya da “yanlış” şeklinde değerlendirilmesinden ziyade, dış politikada “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesinin, karar vericiler tarafından yorumlanmasında farklılıklar bulunabileceğini belirtmek gerekmektedir. Benzer şekilde, Mustafa Aydın'a göre, statükoculuk kavramının, Cumhuriyetin kurulduğu dönemden günümüze kadar geçen sürede anlamının değiştiğini belirtmektedir. Ona göre 1920'li yıllarda statükoculuk, “mevcut düzenin korunması” anlamında kullanılırken; 2000'li yıllarda, “hareketsizlik”, “hiçbir şey yapmama” ve “taraf olmama” anlamlarında yorumlanarak, “pasif olma durumu” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Balcı, s. 30.

⁴⁴² Kösebalaban, s. 145.

⁴⁴³ Gözen, **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türk Dış Politikası**, s. 49-50.

⁴⁴⁴ Mustafa Aydın, “Rüzgara Karşı Durmak: Türk Dış Politikası Kırılmadan Esneyebilir mi?”, **Foreign Affairs**, No: 34, (Ekim-Kasım 2005), s. 48-58.

Statükoculuk ilkesi genel olarak değerlendirecek olursa; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olan Kemalizmin dış politikadaki yansıması olması, kendisini bütün "pan" hareketlerin karşısında konumlandırması, Türkiye'nin varlığını ancak bu politika ile sürdürülebileceğine olan inanç ve teritoryal milliyetçiliğin Kemalist milliyetçilik üzerindeki etkisine bağlı olarak Anadolu topraklarını adeta kutsallaştırması nedeniyle, milliyetçilikle yakından ilgisi bulunmaktadır. Statükoculuk ilkesi, yayılmacı olmayan ve daha çok savunmacı niteliği hasebiyle sivil bir milliyetçilik anlayışına kapı aralamaktadır.

3.1.2.2. Batıcılık

Resmi milliyetçiliğin dış politika anlayışının ikinci temel özelliği, Batıcılıktır. Batıcılık, Atatürk'ün ünlü vecizesi olan "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak" şeklinde özetlenebilir. Gözen'e göre Batılılaşma politikası, iki temel esasa dayanmaktadır. Bunlar, Türk toplumunun modernleşme isteği ve uluslararası sistemin güç dengesini oluşturan Batılı ölkelerle ilişkileri geliştirme zorunluluğudur.⁴⁴⁵ Bu ilişkiler, hem devletler arasındaki ilişkiler olabileceği gibi, hem de Batılı değer, sistem ve kurumların tesisi için mecburiyet olarak görölmektedir. Dış politika açısından Resmi milliyetçiliğin Batıcı yönelimi de, burada ifade edilen modernleşme isteği ve zorunluluk neticesinde gerçekleşmiştir.

Batıcılığın dış politika da zorunlu bir şekilde uygulanması, aslında bu ilkenin, Kemalist milliyetçiliğin dış politika anlayışının ayırıcı bir vasfı olmaktan çıkması anlamına gelmektedir. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılından günümüze uluslararası sistemde Batılı devletlerin hegemonik üstünlüğu bulunmaktadır. İslam Dünyasının geri kalması, buna karşın Batı dünyasının ilerlemesi nedeniyle, askeri, sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan Batılı kurum ve değerler sisteminin, Osmanlı'da ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyetinde tatbik edilmeye çalışılması, bu zorunluluğun neticesidir. Aynı zamanda Türkiye'nin genel çıkarları ile Batıcılık ilkesinin bir sonucu olarak bazı özel çıkarlar ortaya çıkmıştır. Bunların başında, Türk dış politikasının temel hedefi olan milli güvenliğin sağlanması konusu gelmektedir⁴⁴⁶.

⁴⁴⁵ Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türk Dış Politikası*, s. 46.

⁴⁴⁶ Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türk Dış Politikası*, s. 47.

Kurtuluş Savaşı döneminde Türk dış politikasının temel ilkesi Batıcılık olmuş, “Batı’ya karşı Batı” ve “Batı’ya karşı Sovyetler” gibi politikalar uygulanarak, yine Batılı ülkelerle kurulan koalisyonlar ve denge politikalarıyla milli güvenlik sorunu aşılmaya çalışılmış, Batı’ya karşı savaşta bile Batıcılık politikasından vazgeçilmemiştir⁴⁴⁷. Benzer şekilde Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da, Batı’ya yönelik dış politika algısı, denge ilkesiyle oluşturulmuş, statükocu devletler safında yer alan Türkiye, revizyonist devletlerle de ilişkilerini geliştirerek ve bunların arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanarak, güvenlik sorununu çözmeye gayret etmiştir⁴⁴⁸. II. Dünya Savaşı’ndan önce İngiltere ve Fransa’yla imzaladığı ittifak anlaşmasıyla Almanya, İtalya ve Japonya’ya karşı, savaştan sonra da Sovyet tehdidine karşı ABD ile işbirliği yapması ve NATO’ya katılarak Batı güvenlik şemsiyesi altında yer alması, güvenliğini ve bağımsızlığını Batıcılıkla özdeşleştirme zorunluluğunun sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında, Türkiye’yi ilgilendiren birçok sorunun muhatabı da, sorunu yaşadığı ülkeden ziyade, Batılı güçler olmaktadır. Örnek olarak, Kıbrıs, Ermeni, Ege ve Irak sorunlarında Türkiye’nin muhatabı Batılı güçlerdir⁴⁴⁹. Bu sorunlara, günümüzde Arap Baharı ve Suriye Krizi de eklenebilir. Bu tarz sorunlarda Türkiye, sorunların çözümünde ve yönetiminde Batılı güçler ile muhatap kalmaktadır.

Batıcılık ilkesinin, “zorunluluk” nedeniyle Resmi-Kemalist milliyetçiliğin dış politika anlayışının bir vasfı olamayacağı gibi, modernleşme ve kimlik meselesi bağlamında değerlendirildiği zaman, Resmi milliyetçilik anlayışıyla özdeşleşebileceği görülmektedir. Daha önce değinildiği gibi, Resmi milliyetçilik, Batılı-seküler bir kimlik tasarımı tahayyül etmektedir. Dolayısıyla, İslam-Osmanlı geçmişinin izlerini içeride silmeye çalışmış, modernleşmeyi, Batılılaşma şeklinde hayata geçirmeyi istemiştir. Bu yüzden Çalış’a göre, Cumhuriyetin ötekisi, jeopolitik ya da dış politika açısından da Osmanlı olmuştur. Batı dünyasıyla bütünleşme isteği, Osmanlı’nın öteki olarak konumlandırılmasıyla tamamen özdeşleşmektedir.⁴⁵⁰ Dış politika vasıtasıyla içeride inşa edilen kimliğin dışarıdaki kodlarının oluşturulması, hem dostlar, hem de ötekiler bağlamında geçerlidir. Doğal olarak, Atatürk, Batı’ya karşı savaştığı dönemde bile

⁴⁴⁷ Oran, “Kurtuluş Yılları: 1919-1923”, s. 107-109.

⁴⁴⁸ Oran, “Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2 (1939-1945)”, s. 253-254.

⁴⁴⁹ Gözen, **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türk Dış Politikası**, s. 47-48.

⁴⁵⁰ Şaban H. Çalış, “Ulus, Devlet ve Kimlik Labiretinde Türk Dış Politikası”, Ed. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen, **Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik**, İstanbul: Liberte Yayınları, 2001, s. 28.

Batıcılık ilkesinden vazgeçmemesinin en büyük nedeni, Avrupa değerler sistemine karşı olmaması⁴⁵¹ ve Batılı tarzda bir ulus inşa etme arzusu idi. Benzer şekilde, Cumhuriyetin kurulduğu dönem Ortadoğu'ya sırt çevrilmesi ve sadece Kürt isyanları nedeniyle güvenlik perspektifinden yaklaşılması⁴⁵², Osmanlı'nın dış politikada da ötekileştirilmesiyle yakından alakalıdır. Nitekim, Türkiye'nin erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen devrimler neticesinde inşa edilmeye çalışılan etno-seküler kimlik, Arap dünyasıyla Türkiye'nin arasının açılmasına neden olmuştur. Aptülahat Akşin'e göre, Hilafetin kaldırılması, laikliğin devletin temel ilkelerinden biri olması, Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kabulü ve dilden Arapça kökenli sözcüklerin tasfiye edilmesi gibi hususlar, Arap toplumlarını küstürmüştür.⁴⁵³ Yine Akşin'in aktardığı fes hadisesine bakıldığında⁴⁵⁴, Mısır Büyükelçisinin, Atatürk tarafından, fes taktığı, dolayısıyla eski rejimi ve gelenekleri temsil ettiği için uyarılması, Resmi milliyetçiliğin dış politika anlayışını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Cumhuriyet tarihinin büyük bölümünde, Ortadoğu ve Asya'daki Müslümanlara yönelik politikaları, uzak durma, sırt çevirme ve Batı'nın istekleri çerçevesinde yakınlaşma tavırları şekillendirmiştir.

Batıcılık ilkesinin, Türk dış politikasında en çok yansıdığı alan, şüphesiz Avrupa Birliği ile ilişkiler olmuştur. Türkiye, bu Birliğe girmeyi bir medeniyet meselesi olarak görmekteydi. Bunun en temel nedeni, medeniyet kavramının, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde önemli ölçüde Batı'ya atıf yapılarak tanımlanmasıydı. Atatürk tarafından dile getirilen "Muasır Medeniyetler" seviyesine ulaşmak ideali, Batı medeniyeti bağlamında tanımlanmış ve Türkiye'nin AB'ne üyeliği şeklinde

⁴⁵¹ Sander, s. 79.

⁴⁵² Oran, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2 (1939-1945)", s. 252.

⁴⁵³ Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1991, s. 207.

⁴⁵⁴ "1934 yılında vukubulan ve (fes hadisesi) denilen iki memleket münasebetleri üzerinde inanılmayacak tepkiler yapmıştı. Hadisenin aslı şu idi: Cumhuriyet'in ilanının yıldönümü akşamı Ankara Palas salonlarında devlet erkanının ve kordiplomatığın hazır olduğu büyük bir akşam yemeği verilir ve bunu Atatürk de şerefliendirdi. 1934 yılı 29 Ekim günü akşamı yine böyle bir yemek verilmiş ve bu, gece yarısına kadar devam etmişti. Ben de Hariciye de Umum Müdürü olarak bu yemekte davetli idim. Yemeğin sonunda Atatürk ayağa kalktı ve at nalı şeklinde kurulmuş sofranın solundan geçerek büyük salona girmek üzere ilerliyordu. Sofranın bu yanındaki bütün davetliler gibi ayağa kalkıp Atatürk'ü selamlayan Mısır Büyükelçisi, büyük üniformasıyla ve başında fes duruyordu. Atatürk Büyükelçinin önüne gelince, durup kendisine: fesle sıkılmıyormusunuz? Dedi, gerçekten içkinin de tesiriyle salon pek sıcak idi. Büyükelçi bunun üzerine gülerken kendiliğinden fesini çıkarıp masanın üzerine koydu. İşte meşhur fes hadisesi bundan ibarettir", Akşin, s. 209-210.

somutlaşmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türk dış politikası, Cumhuriyetin ilan edildiği tarihten günümüze kadar kimlik merkezliydi ve kimlikte Batılı kimlik idi.⁴⁵⁵

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Resmi-Kemalist milliyetçiliğin dış politika anlayışını, Türk dış politikasının da temel ilkeleri olan, statükoculuk ve Batıcılık ilkeleri oluşturmaktadır. Ancak, hangi milliyetçilik tipolojisi olursa olsun, Batıcılık ilkesi, terk edilemeyecek bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, Gözen'in de Türk dış politikasında değişim olup olmadığını tartıştığı makalesinde, uluslararası sistemde konum ve yönelim açısından Türk dış politikasının, Batı yönelimli, teorik veya felsefi altyapısı açısından realist olduğu ve araçları ve yöntemleri açısından da siyasal, ideolojik ve askeri unsurlara ağırlık verdiği belirtilmektedir.⁴⁵⁶ Dolayısıyla, Gözen'in de ifade ettiği gibi, Batı yönelimi, Türk dış politikasında süreklilik arz eden bir olgudur ve Resmi-Kemalist milliyetçiliğin dış politika algısının en temel özelliğini, statükoculuk oluşturmaktadır. Bunun yanında bir kimlik meselesi bağlamında Batıcılık ilkesinin algılanması durumunda, Kemalist milliyetçiliğin dış politika yaklaşımı, diğer milliyetçiliklerden ayrılmaktadır. Zaten Batıcılık ilkesi, hem inşa edilmek istenilen kimliğin asıl nüvesini, hem de dış politikanın temel yürüncesini tayin etmesi bakımından Kemalist milliyetçiliğin dış politika algısını oluşturmaktadır.

Bunun yanında, Kemalist milliyetçiliğin dış politika algısı, günümüzdeki Türk iç ve dış politikasını yönlendiren AK Partili karar vericiler tarafından eleştirilmektedir. Balcı'ya göre, Ahmet Davutoğlu tarafından kaleme alınan ve ileride daha detaylı bir şekilde analizi yapılacak olan *Stratejik Derinlik* adlı eserde, açıkça isim belirtilmeden (Kemalizm, Atatürk), dış politika üzerinden Kemalizmle hesaplaşma amacı bulunmaktadır.⁴⁵⁷ Davutoğlu'na göre Kemalist milliyetçiliğin dış politika algısı, kendi medeniyet dairesine yabancı kalmış elitler tarafından dizayn edilen, Batı'nın güvenlik şemsiyesi altında, kendi jeokültürel hinterlandına sırtını çevirmiş, pasif ve nesne konumuna indirgenmiş bir Türkiye tasavvurunu içermektedir ve neredeyse Cumhuriyet tarihinin tümünde bu olgu benimsenmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Ersel Aydın, "Türkiye'nin NATO'nun Dönüşümünde Katkıda Bulunması Gerekir", Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası Cilt I**, Ankara: USAK Yayınları, 2009, s. 139.

⁴⁵⁶ Ramazan Gözen, "Türk Dış Politikasında Değişim Var mı?", Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil, **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2010, s. 22-23.

⁴⁵⁷ Ali Balcı, "Stratejik Derinlik'te Kemalizmle Hesaplaşmak", Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran, **Stratejik Zihniyet**, İstanbul: Küre Yayınevi, 2014, s. 221.

⁴⁵⁸ Balcı, "Stratejik Derinlik'te Kemalizmle Hesaplaşmak", s. 225-231.

Bu eleştirilere *Stratejik Derinlik*'ten çok sayıda örnek verilebilir. Burada birkaçına değinmek yeterli olacaktır. Davutoğlu'na göre Türkiye, “kendine özgü bir medeniyet havzasının zayıf bir merkezi olmaksızın, hakim Batı medeniyet havzasının güvenlik şemsiyesi altına giren bölgesel bir güç olmayı tercih” etmiştir.⁴⁵⁹ Davutoğlu bu cümlesiyle aslında Türk dış politikasının genel yapısını özetlemiştir. Bunun yanında, “iç siyasal kültür değişimini menfi yönde etkiler düşüncesi ile Osmanlı tarih mirasını ve İslam kültürünü” zihinlerde canlandırabilecek her türlü dış politika ilişkisinden uzak durmayı, Kemalist yapı benimsemiştir. Şu şekilde de izah etmek gerekirse, “iç siyasal kültürde hakim olan ideolojik söylem”, kendi tahakkümünü devam ettirebilmek için belli dış politika yönelimlerinde bulunurken, “dış politika gerekliliklerini” de bu çerçevede şekillendirebilmektedir.⁴⁶⁰ Burada Davutoğlu, Kemalist milliyetçiliğin seküler kimlik inşasını eleştirmekte ve bu seküler kimlik inşası nedeniyle dış politikada ilgili olunması gereken alanlardan uzak durulduğunu belirtmektedir.

Davutoğlu'na göre asıl sorun, “bir medeniyet çevresine siyasal merkez olmuş bir toplumun tarihi ve jeokültürel özelliklerinin oluşturduğu siyasal kültür birikimi ile siyasal elit tarafından başka bir medeniyet çevresine ilhak etme iradesi esas alınarak şekillenmiş siyasal sistem arasındaki uyum problemi.”⁴⁶¹ Bu yüzden, “siyasal elitin Türkiye'ye biçtiği sistem-içi çevresel rol, Türk toplumunun gerçeklerine, tarih birikimine ve gelecekle ilgili ideal ve beklentilerine uygun düşmemektedir.”⁴⁶² Davutoğlu, daha önce de belirtildiği üzere, Kemalist milliyetçiliğin dış politika algısını eleştirdiği hususların başında, Batıcılığı, bir medeniyet algısı olarak kabul etmeleri, böylece Batının çevre ülkelerinden birisi haline getirilen Türkiye'nin kendi tarihine ve toplumuna uygun olmayan bir hareket tarzı benimsediğini ifade etmektedir.

Aynı zamanda Davutoğlu, Osmanlı-İslam mirasının reddedilmesi ile Türk dış politikasının temel ilkesi olan statükoculuk arasında sıkı ilişki kurmaktadır. Ona göre, Osmanlı Devleti'ne karşı “red-i mirasta bulunan Cumhuriyet yönetimi”, dış politikada “İslam kimliği ve politikalarını”⁴⁶³ istememiş, bu da doğal olarak Türkiye'nin tarihsel imkanlarını kullanamadığı bir dış politika stratejisi izlenmesiyle sonuçlanmıştır.

⁴⁵⁹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 74. Baskı, İstanbul: Küre Yayınevi, 2011, s. 70.

⁴⁶⁰ Davutoğlu, s. 53-54.

⁴⁶¹ Davutoğlu, s. 83.

⁴⁶² Davutoğlu, s. 91.

⁴⁶³ Davutoğlu, s. 70.

Osmanlı mirasını reddeden ve Atatürk'ün ünlü vecizesi “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesinde ifadesini bulan bu yeni yaklaşım⁴⁶⁴, Osmanlı-İslam coğrafyasını “mutlak terk”⁴⁶⁵ ile sonuçlanmıştır. Davutoğlu'na göre mutlak terk anlayışı da, Türkiye'yi “pasifize eden ve defansif tavra sürükleyen”⁴⁶⁶ bir algı oluşturmuş, bunun neticesinde “uluslararası konumu güçlendirici imkanları”⁴⁶⁷, dış politikanın yapımı sürecinde göz ardı edilmiştir.

Davutoğlu'nun kendi eserinde Kemalist milliyetçiliği en çok eleştirdiği noktalardan biri, Ortadoğu'ya sırt çevrilmesi ve uzak kalınmasıdır. Ona göre, “Bağımsız bir Türk kültürünün oluşabilmesi için Arap tesirinden kurtulmayı olmazsa olmaz bir şart gören Türk milliyetçileri, Arap etkisindeki kültür birikimini temsil eden ve dolayısıyla hatırlatan mekanın tesirinden kurtulmadan modernleşmenin mümkün” olmadığını düşünmüşlerdir⁴⁶⁸. Bu algının dış politikadaki pratik yansıması, Türk dış politikasında Ortadoğu'nun “mümkün oldukça uzak durulması gereken askeri/siyasi”⁴⁶⁹ alan olarak kodlanması olmuştur. Burada Davutoğlu, “Türk milliyetçileri” tabiriyle Kemalist milliyetçiliği kastederek, modernleşmeyi, Batılılaşma ve sekülerleşme bağlamındaki yorumları nedeniyle Ortadoğu coğrafyasının Türk dış politikasından neredeyse tecrit edildiğini belirtmiştir.

Davutoğlu'nun bu eleştirileri ve Türk dış politikasının genel nitelikleri üzerine yapılan çalışmalarla birlikte Resmi-Kemalist milliyetçiliğin dış politika algısının iki temel nitelik olan Batıcılık ve statükoculuk üzerinden yükseldiği, bunlarında Kemalist milliyetçiliğin içeride inşa etmeye çalıştığı Batılı-seküler ulus kavramıyla örtüşerek, dışarıdaki kodlarının bu çerçevede oluşturulduğu görülmektedir.

3.2. Muhafazakar Milliyetçiliğin Aktörü ve Dış Politika Algısı

Muhafazakar milliyetçiliğin temsili ve dış politika algısı hususunda çeşitli tartışmalar ve farklı yaklaşımlar mevcutken, burada daha çok Türk siyasetini ve dış politikasını belirleyen aktör olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin muhafazakar

⁴⁶⁴ Davutoğlu, s. 69.

⁴⁶⁵ Davutoğlu, s. 53, 55 ve 56.

⁴⁶⁶ Davutoğlu, s. 61.

⁴⁶⁷ Davutoğlu, s. 73.

⁴⁶⁸ Davutoğlu, s. 408.

⁴⁶⁹ Davutoğlu, s. 409.

milliyetçiliği temsil eden bir aktör ve yine bu partinin dış politikada uyguladığı stratejinin muhafazakar milliyetçilikle ilgili olup olmadığı tartışılacaktır.

3.2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)

3 Kasım 2002 seçimleriyle birlikte kurulmasından kısa bir süre sonra iktidara gelen, her seçimde oyunu arttırarak tek başına iktidar olma niteliğini devam ettiren, iki defa parti içerisinde Cumhurbaşkanı çıkartan AK Parti, Türk siyasetinde önemli değişim ve dönüşümlere imza atmıştır. Bununla birlikte çeşitli toplumsal olaylarla (Gezi Parkı gibi), önemli sorunlar ve bunlara getirdiği “açılım” eksenli çözümlerle (Kürt açılımı) ve dış politikada yaşanan gelişmelerle (Türk dış politikasının yönelimi, Suriye krizi) tartışmalı ve renkli bir dönemle karşılaşmaktadır. Bu minvalde AK Parti’nin milliyetçilik algısı, öncelikle partiye hakim ideolojik yönelimin ve parti karar vericilerinin (özellikle Recep Tayyip Erdoğan) uygulama ve algılarındaki kimlik tasarımının anlaşılmasıyla açıklanabilir. Bu yüzden ilk olarak AK Parti’nin ideolojik yapısına yer vermek, daha sonra da inşa etmeye çalıştıkları kimlik yapısını çözümleyerek milliyetçilik anlayışını değerlendirmek yararlı olacaktır.

3.2.1.1. AK Parti’nin İdeolojik Yapısı: Merkez Sağ ve Milli Görüş Arasında Üçüncü Yol Olarak Muhafazakar Demokrasi

Ağustos 2001 tarihinde kurulan AK Parti, kurucularının büyük çoğunluğu Milli Görüş Hareketinden gelmesi sebebiyle ideolojik açıdan genellikle İslami temelli bir parti olarak görülmüştür. Ali Bulaç, AK Parti’nin, kurulduğu bu süreçte, sekiz farklı tanımlamayla açıklanmaya çalışıldığını belirtmektedir. Bunlar; İslami Parti, İslamcı Parti, Siyasal İslam Partisi, İlimli İslam, Müslüman Demokrat, Muhafazakar Demokrat, Demokrat ve Merkez Sağ’dır.⁴⁷⁰ Buna karşın AK Parti’nin karar vericileri ve resmi yayınlarında ideolojik yönelimin “Muhafazakar Demokrasi” olduğu görülmektedir. AK Parti’nin yayınlamış olduğu “AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu”nda ideolojik yönelimin muhafazakar demokrasi olduğu konusu üzerinde ısrarla durulmaktadır. Buna göre, “Adalet ve Kalkınma Partisi kendisini siyasetin merkezinde konumlandıran muhafazakar-demokrat bir kitle partisidir. AK Parti’nin geliştirmeye çalıştığı muhafazakar demokrat siyasi kimlik dünya genelindeki muhafazakarlık pratikleriyle

⁴⁷⁰ Ali Bulaç, **Göçün ve Kentin İktidarı**, İstanbul: Çıra Yayınları, 2010, s. 95.

örtüşen özelliklere sahip olmakla birlikte, Türkiye'nin sosyo-kültürel özellikleriyle şekillenen bir muhtevaya ve yerel dinamiklerle şekillenen bir siyaset tarzına sahiptir.”⁴⁷¹

AK Parti'de Genel Başkan danışmanlığı yapan, daha sonra da Başbakan Yardımcılığı görevini yürüten ve partinin ideolojik yönelimi olan muhafazakar demokrasi üzerine çeşitli yayınları olan Yalçın Akdoğan'a göre, kendine yeni bir alan açmak isteyen AK Parti'nin muhafazakar demokrasi kavramını seçmesinin birkaç açıdan önemi bulunmaktadır. İlk olarak, AK Parti siyaseti normalleştirmek amacıyla, “geleneği dışlamayan bir modernlik, yereli sindirebilen bir evrensellik ve köktenci olmayan bir değişim vurgusuna haiz olduğu için muhafazakar demokrasi” kavramını benimsemiştir. İkinci olarak, belli bir siyaset felsefesine sahip olmadan konjonktür tarafından şekillenen siyasi partilerin aksine AK Parti, kendisini belli bir düşünce ekseninde tanımlamaya gayret etmekte ve siyasal kimliğini iktidar olsa bile geliştirmeye çalışmaktadır. Üçüncü olarak, Türk siyasal hayatının sağ geleneğine nüfuz etmiş olan muhafazakarlık, AK Parti tarafından siyasetin ana gövdesini oluşturan bir düşünce biçimi olarak kabul edilmektedir. Son olarak, özellikle kimlik siyasetinden kaçınarak, toplumun her kesimine hitap eden bir siyaset tarzı meydana getirmek amacıyla muhafazakar demokrasi benimsenmiştir.⁴⁷²

Muhafazakar demokrat kimlik, Türk siyasetinde isim itibariyle yeni bir kavram olmakla birlikte, Milli Görüş Hareketinin dönüşerek devam eden bir hali mi yoksa merkez sağ geleneğin bir uzantısı mı olduğu sorusu, literatürde tartışmalı bir konudur. AK Parti'nin “Muhafazakar Demokrat” ideolojisi, birden ortaya çıkan bir kavram değildir. Aksine kavramın, Türkiye'deki muhafazakarlığın tarihsel süreçleri ve farklı dinamiklerle etkileşimi çerçevesinde ortaya çıktığı söylenebilir.

Vedat Koçal'a göre, AK Parti, Türkiye'deki üçüncü dönem muhafazakarlığın devamı niteliğinde bir partidir. Türkiye'de muhafazakar ideoloji, üç dalga şeklinde ortaya çıkmıştır. İlk muhafazakarlaşma dalgası, Osmanlı'nın son yüzyılında gerçekleştirilen Batılılaşma hareketleri çerçevesinde ortaya çıkan tepkidir. Bu, İslamcılığın Osmanlı coğrafyasında doğmasına zemin hazırlamıştır. İkinci muhafazakarlaşma dalgası, siyasal İslamın ya da muhafazakarlığın politikleştiği 1950-1970 yılları arasında ortaya

⁴⁷¹ AK Parti Resmi Sitesi, “AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu: Siyaset, Toplum, Dünya”, s. 4, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>, (06.03.2015).

⁴⁷² Yalçın Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 18-19.

çıkıştır. Bu dönemde milliyetçi ve İslamcı söylemin kaynaşmasıyla Milli Görüş Hareketi kurulmuştur. Türkiye’de muhafazakarlığın üçüncü ve varlığını devam ettiren dönemi ise 12 Eylül sonrası Aydınlar Ocağı tarafından sistematikleştirilen “Türk-İslam Sentezi” görüşüdür. Bu görüş, 24 Ocak kararları çerçevesinde neo-liberalizmle eklemlenmesiyle birlikte İslamcı kesimlerin dönüşümü neticesinde ortaya çıkmıştır. AK Parti ve onun ideolojik perspektifi olan “Muhafazakar Demokrasi” tasarımı, kadrolarının büyük bölümü Milli Görüş geleneğinden gelmesine karşın, ideolojik kaynakları bakımından, İslamcılığın liberalizmle harmanlanması neticesinde daha çok Türkiye’deki İslamcılığın üçüncü neslini oluşturan “Türk-İslam Sentezi” düşüncesinin devamı sayılabilir.⁴⁷³

Bu minvalde, AK Parti’nin, Milli Görüş Hareketinin bir devamı olduğunu söylemek yerine, daha çok liberalizm ile muhafazakarlığı birbirine ekleyen Turgut Özal’ın çizgisini sürdürdüğü ifade edilebilir. Benzer şekilde Akdoğan’a göre, AK Parti’nin muhafazakar demokrat çizgisi, bir ölçüde Özal dönemi ANAP geleneği ile eklemlenmektedir. Cumhuriyeti çağdaş ve evrensel normlara ulaştırmak isteyen ve Türkiye’nin dünyayla bütünleşmesini gerçekleştirmeye çalışan Menderes ve Özal geleneği, Erdoğan’la devam etmiştir.⁴⁷⁴

Fatih Yaşlı’ya göre Türkiye’deki liberal devrim olarak nitelendirilen AK Parti iktidarını, özellikle 12 Eylül ve bunun neticesinde gerçekleşen 24 Ocak kararlarıyla Türk ekonomisini liberal sisteme entegre etmek maksadıyla iktidara gelen ya da getirilen ANAP’ın devamı şeklinde okumak gerekir. Özellikle doksanlı yıllarla birlikte verilen aranın ardından doksanların bütün siyasi öznelere tasfiye edildiği bir ortamda 12 Eylül ile başlayan ve ANAP ile devam eden yeni rejim inşası, AK Parti’yle birlikte sürdürülmektedir. ANAP ve AK Parti arasında çeşitli açılardan benzerlik kuran Yaşlı’ya göre, “her iki partinin de inşa etmeye çalıştığı yeni rejimin yapısının temel özelliği liberalizm ve muhafazakarlığı birleştiren ya da sentezleyen bir totaliteryanizmdir.”⁴⁷⁵ Her ne kadar totaliter yakıştırması bir ideolojik önerme olsa da, liberalizm ve

⁴⁷³ Vedat Koçal, “Ak Parti’nin Siyasal Sosyolojisi”, Ed. Nafiz Tok, Mehmet Özel ve Vedat Koçal, **Yeni Sağ, Küreselleşme ve Türkiye: Türkiye’nin Ak Parti’li Yılları**, İstanbul: Orion Kitabevi, 2014, s. 22-24.

⁴⁷⁴ Yalçın Akdoğan, **Tarihe Düşülen Notlar 17 Aralık AB Zirvesinin Perde Arkası**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2010, s. 8.

⁴⁷⁵ Fatih Yaşlı, **AKP, Cemaat ve Sünni Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler**, İstanbul: Yordam Kitabevi, 2014, s. 115-117.

muhafazakarlığı sentezleyen bir ideolojiye sahip olması, ANAP ve AK Parti arasındaki temel benzerliklerin başında gelmektedir.

Bunun yanında AK Parti'nin ideolojik örgüsünde, Milli Görüş Hareketinin de etkileri görünmektedir. Tanıl Bora AK Parti'nin, merkez sağ ve Milli Görüş hareketinin sentezinden oluşan ideolojik bir arkaplana dayandığını belirtmektedir.⁴⁷⁶ 28 Şubat süreciyle tasfiye edilen siyasal İslamın temsilcisi olan Fazilet Partisi'nin 17 Mayıs 2000 tarihli parti kongresinde ortaya çıkan yenilikçi-gelenekçi ayrımı ve yenilikçilerin az bir oy farkla seçimi kaybetmesiyle Milli Görüş Hareketi içerisinde ilk defa bir parçalanma ortaya çıkmıştı. Bu ayrışma sürecinde Nureddin Nebati'ye göre, 28 Şubat'ın etkileri nedeniyle Fazilet Partisinin sistemle bütünleşmeye çalışan pasif politikaları etkili olmuştu. Yenilikçi kanat, insan hakları, çoğulculuk, sivilleşme ve demokrasi kavramı temelinde yeni bir siyaset tarzı üretmek istemekteydi.⁴⁷⁷ Nitekim Hakan Yavuz da AK Parti'nin Milli Görüş Hareketinden kendisini kopmuş bir hizip olarak değerlendirmedigini, daha çok sosyal açıdan kendisini muhafazakar-Müslüman-Türk ve ekonomik açıdan liberal programa sahip, merkez sağ seçmenlerine hitap edecek bir parti olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁴⁷⁸

AK Parti'nin kurulduğu ve iktidar olduğu ilk dönemlerde partinin karar vericilerinin “gömlek değiştirdiklerini” belirtmeleri, bir nevi İslami yapının parti nezdinde ılımlılaştığını göstermektedir. İktidara geldiği ilk dönemlerde, buradaki varlığını sürdürebilmek ve savunabilmek için AK Parti, ardılı sayıldığı RP-FP geleneğinin aksine politik gerilimlere mahal vermemek ve Cumhuriyet muhafızlarıyla (askerler ve bürokratlar ile) çatışmamak için abartılı söylem ve sembollerden uzak durmaya çalıştı.⁴⁷⁹ Nitekim İhsan Dağı bunun zorunlu bir politik tercih olduğunu dile getirmektedir. Çünkü bir kitle partisi olarak AK Parti, 28 Şubat sürecinde, İslamcı bir partinin siyasal ve ekonomik yaşamdan dışlandığının farkına varmış, dolayısıyla ekonomik ve siyasal sistem içerisinde kalabilmek için daha ılımlı politikalar üretmek ve

⁴⁷⁶ Tanıl Bora, “2000’li Yıllarda Türk Sağının Halleri”, <http://iletisim.ieu.edu.tr/video/?p=946>, (06.03.2015).

⁴⁷⁷ Nureddin Nebati, **Milli Görüşten Muhafazakâr Demokrasiye**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2014, s. 193-195.

⁴⁷⁸ M. Hakan Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 337.

⁴⁷⁹ Menderes Çınar, “Türkiye’nin Mevcut Eski Rejimi ve Adalet ve Kalkınma Partisi”, Ed. Marlies Casier ve Joost Jongerden, **Türkiye’de Milliyetçilik ve Politika, Politik İslam, Kemalizm ve Kürt Sorunu**, Çev. Pınar Uygun, Batu Boran, Muhtesim Güvenç ve Metin Çulhaoğlu, İstanbul: Vate Yayınevi, 2013, s. 36

uygulamak gerektiğini öğrenmiştir.⁴⁸⁰ Bulaç da, benzer bir şekilde, AK Parti'nin muhafazakar demokrat kimliği seçmesindeki en temel saikin kendisini Milli Görüş çizgisinden kurtararak, Türkiye'deki yasal mevzuatla çatışmayan, parti kapatma davalarının öznesi olmayacak yeni bir merkez sağ partisi olarak konumlanmak olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda İslamcılığın uluslararası alanda bir tehlike haline gelmesi sebebiyle muhafazakar demokrat kimlik, İslamcı kimliğe nazaran, hem daha hızlı ve rahat bir iktidar fırsatı sunmakta, hem de uluslararası toplumdaki algıyı olumlu yönde etkileyerek meşruiyet sağlamaktadır.⁴⁸¹ Zaten AK Parti, iktidarının ilk yıllarında, seküler kurumlara karşı “kaçınma politikaları” ve kendi muhafazakar seçmen tabanına ve liberal aydınlara yönelik “sabır” politikası izleyerek, İslami kimlik meseleleriyle alakalı konularda çatışma içerisine girmemiştir.⁴⁸²

Bunun yanında AK Parti, Milli Görüşün iktidarı döneminde yaptığı hatalardan ders almış, muhafazakar ideolojiye demokrasiyi eklemeyerek, içinden çıktığı geleneğin Batı karşıtı, anti-emperyalist dini düşünce ve söylemlerinden sıyrılmıştır.⁴⁸³ Buna karşın, radikal seküler gruplar açısından, lider kadrolarının Milli Görüş geleneğinden gelmesi ve eşlerinin türban takmaları nedeniyle, laik rejim açısından tehdit olarak görülmüşlerdir.⁴⁸⁴ Ancak yine de Milli Görüşün mirası şeklinde değerlendirilebilecek olan İslamcı yapı, vesayetçi güçlerle mücadelede başarı sağlandıkça tekrar su yüzüne çıkmış⁴⁸⁵, bu da kendisini çeşitli tartışmalarda (kızıl-erkekli kalma, içki, kadın vs) göstermiştir.

Merkez sağ liderlerinin politikalarını analiz ettiği eser olan, “Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan” isimli çalışmasında Bahadır Türk, Recep Tayyip Erdoğan'ın siyaset algısının iki sacayağı olduğunu belirtmektedir. Bunlar, aynı zamanda Türkiye'deki merkez sağ geleneğin temel özellikleri olan “milli irade fetişizmi” ve “demokrasi”dir. Erdoğan'ın konuşmalarının büyük bölümünde yer alan ve pragmatik

⁴⁸⁰ İhsan Dağı, “Adalet ve Kalkınma Partisi Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, Ed. Hakan Yavuz, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010, s. 123.

⁴⁸¹ Bulaç, s. 17-20.

⁴⁸² Burhanettin Duran, “The Justice and Development Party's 'New Politics': Steering Towards Conservative Democracy, a Revised Islamic Agenda or Management of New Crises?”, Ed. Ümit Cizre, **Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party**, London: Routledge, 2008, s. 100-102. (80-106).

⁴⁸³ Koçal, s. 27.

⁴⁸⁴ Çınar, s. 27.

⁴⁸⁵ Nebati, s. 227.

siyasetinin temel nesnesi olan “millet”in sağladığı meşruiyet kaynağı olarak milli irade, Türk’e göre bir fetiş nesnesi haline gelmiştir. Bu milli irade kavramıyla çoğu zaman bir elitizm eleştirisi ve “Cumhura saygı” nosyonu işlenmektedir. Türk, Erdoğan’ın demokrasi tahayyülünü “iktisat ideolojisi”ne benzetmektedir. İktisat ideolojisiyle kastedilmek istenen husus ise, demokrasinin, kalkınmanın ve ekonomik büyümenin bir şartı olarak kabul edilmesidir.⁴⁸⁶ Bu çerçevede muhafazakar demokrat kimliğin liberal yönelimi, demokrasinin bir “iktisat ideolojisi” olması bağlamında değerlendirilebilir.

3.2.1.2. AK Parti’nin Kimlik Algısı: Hayali “İslami” Cemaatler

AK Parti’ye hakim olan ideolojik yönelimin, parti karar vericilerinin kimlik tasarımlarına ne şekilde yansıdığı üzerinde durulması gerekmektedir. Bülent Koyuncu’ya göre AK Partili karar vericiler, Partiyi, muhafazakar demokrat kimliği nedeniyle “anaakım” (mainstream) olarak kabul etmekte ve “Türkiye’nin kendi değerlerini sahiplendiklerini” belirtmektedirler. Böylece “AK Parti’nin farklı görüşleri birleştiren bir üst çatı olmak yerine, Türkiye’nin anaakımını temsil eden ve kendi değerlerini taşıma bahsinden hareketle kendisini hükümetten devlete doğru angaje etmeye yarayan bu söylem, aynı zamanda bir kimlik inşasını da mümkün kılmaktadır.”⁴⁸⁷ Yine AK Partili karar vericilerin tahayyüllerindeki kimlik tasarımı, partinin milliyetçilik algısını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Kimlik tasarımı, şüphesiz millet inşasını gerektirir. Millet inşası ise, öncelikle tarih yazımıyla başlar. Her millet, kurgulanan eski üzerinden tarihini oluşturur ve bugün ne yapması gerektiğini öğrenir. Nasıl hareket edilmesi gerektiği, iyi ve kötü algıları, bu tarih etrafında şekillendirilir. Tarih kurgusu, hangi günlerin millet tarafından kutlanacağını ve hangi günlerin yas günü ilan edileceğini belirterek, millet inşasını gerçekleştirir. Tarih kurgulamasının yanı sıra, “geleneğin icadı” da millet inşası için gereklidir. Gelenek kavramı her ne kadar milletler tarafından yüzyıllara aşkın tecrübelerin somut bir çıktısı olarak algılansa da, birçok gelenek, millet inşası döneminde icat edilmiş, sürekli bir şekilde tekrarlanarak “gelenek” ismini almıştır. Tarih kurgusu ve geleneğin icadının yanında, mit oluşturulması, millet inşası için olmazsa

⁴⁸⁶ H. Bahadır Türk, **Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan**, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2014, s. 227-230.

⁴⁸⁷ Bülent Koyuncu, **“Benim Milletim...” AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik**, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2014, s. 76.

olmaz koşuldur. Burada kimi olay ve kişilerin mitleştirilmesi, bu mitler üzerinden yapılan bir sembolleştirmeyle millet için tarihsel anlamdaki önemlerine vurgu yapılarak adeta ilahlaştırılması, yeni bir millet inşası için mecburiyet olarak görülmektedir.⁴⁸⁸

Yaşlı'ya göre AK Parti, "Sünni bir ulus" inşa etmektedir. Ana muhalefet partisi lideri Kemal Kılıçdaroğlu için Erdoğan'ın "biliyorsunuz kendisi Alevi" sözü, yapılacak olan üçüncü köprü için Alevilerin istemediği "Yavuz Sultan Selim" isminin seçilmesi, Reyhanlı'da yaşanan patlamanın ardından Erdoğan'ın "orada elliden fazla Sünni vatandaşımız öldü." söylemi, Suriye ve İran'la kötüleşen ilişkiler, bu şekilde bir varsayımın ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴⁸⁹

Erdoğan'ın geleceğe dönük hedeflerini yeni tarih kurgusu çerçevesinde 2023, 2053 ve 2071 olarak Cumhuriyetin, İstanbul'un fethinin ve Malazgirt zaferinin 100. yılları ekseninde belirlemesi, eskiden kutlanan Cumhuriyet'in milli bayramlarının yerine yeni tarih kurgusu etrafında icat edilen, Malazgirt zaferi, İstanbul'un fethi ve Kutlu doğum gibi seküler Türklüğün karşısında, İslami Türklüğü temsil eden gün ve haftaların kutlanması, İslami bir kimlik tasarımının olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Yaşlı'ya göre, Cumhuriyetin 'kızılı-erkekli' gerçekleştirilen, modernist bir militarizmi simgeleyen ve seküler ulus anlayışını kutsallaştıran geleneklerine karşılık, AK Parti, İslamiyet'le bütünleşmiş bir milliyetçilik anlayışına dayalı yeni bir kimlik inşa etmeye çalışmaktadır. Bu yeni kimlik, icat edilen gelenekler ve tarih kurgusuyla birlikte Sünni İslam temelinde inşa edilen bir ulusa tekabül etmektedir. Ayrıca kimlik inşası bir "öteki" olmadan gerçekleşemez. Yaşlı, "öteki" kurgusunun, Gezi Parkı eylemleri sırasında Erdoğan'ın vermiş olduğu tepkiye bakılarak anlaşılabileceğini iddia etmektedir. Erdoğan'ın "camiye ayakkabılarıyla kızılı erkekli girdiler, içki içtiler, seviştiler" ithamları, aslında ötekinin seküler ulusa karşılık geldiği görülmektedir. Kızılı-Erkekli ortamlar, içki içmek ve cinsel münasebetler, bu bağlamda Yaşlı'ya göre "şeytanlaştırılmak"tır. Buna ek olarak, Aleviler, siyasal Kürt hareketine mensup olanlar -ki onlar seküler görülmektedir- ve Ulusalcılar, bu bağlamda inşa edilmeye çalışılan kimliğin ötekileri olarak konumlandırılmaktadırlar.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Yaşlı, s. 132.

⁴⁸⁹ Yaşlı, s. 165.

⁴⁹⁰ Yaşlı, s. 135-145.

Yaşlı'nın yeni kimliğin Sünni ulus olduğuna ilişkin tespitinde birtakım ideolojik önermelerin varlığının yanı sıra, konjonktürel gelişmelerin de etkilerinin görüldüğü ortadadır. Öncelikle AK Parti'nin İslami bir kimlik tasarımı gerçekleştirmeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Türkiye'de, hem erken Cumhuriyet dönemi, hem de daha sonraki dönemlerde İslamiyetle alakalı bütün gelişmeler ve politikalar Sünnilik ekseninde gerçekleşmektedir. Bu, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne tevarüs eden bir niteliktir. Dolayısıyla "Sünni" takısının çok gerekli olmadığı anlaşılabilir. Bunun yanında Erdoğan'ın çeşitli söylemlerinden seçici bir şekilde alınan ve Alevilerin ötekileştirilmesi iddiası da, abartılı bir şekilde ifade edilmiştir. Nitekim Alevi açılımı, yine AK Parti döneminde gerçekleşen bir hamledir. Ayrıca dış politikada ve Ortadoğu alt sisteminde değişen ilişkiler ve dengeler, İran'ın bölgede güçlenmesi, Esed rejiminin mezhepsel nitelikli politikaları ve Türkiye'nin güney sınırında oluşmaya başlayan Şii hilali, doğal olarak mezhepçi söylemin bütün bölgede önplana çıkmasına neden olmuştur. Nitekim AK Parti hükümetinin Arap Baharı'ndan önceki süreçte bölgede en sıcak ilişkileri kurduğu devlet Suriye, sonra da İran idi. Eğer mezhepçi bir yaklaşım olsaydı, Arap Baharı öncesindeki dönemde bu ülkelerle ilişkilerin kötü olması gerekirdi.

Koyuncu'ya göre AK Parti'ye hakim olan kimlik tasarımı algısı, İslami referansa sahiptir. Ancak kimlik tasarımında kullanılan İslami öğelerin, içeriklerinin sekülerleştirilip merkeze yerleştirilmesi yoluyla kimlik inşasının gerçekleştirilmeye çalışılması, bu minvalde AK Parti'nin klasik İslamcılıktan farklılaşan bir kimlik tahayyülünü benimsediğini göstermektedir. Koyuncu, inşa edilen İslami kimliğin önemli sembolleri olarak İstanbul'un fethi kutlamalarını, Mehmet Akif Ersoy figürünü, Asım'ın nesli kavramsallaştırmasıyla gençlik tasarımını, Kürt sorununa yaklaşım meselesini ve Kutlu Doğum haftasının devlet eliyle kutlanmasını göstermektedir.⁴⁹¹ Bu çerçevede, erken Cumhuriyet döneminin militarist ve seküler bir şekilde icat edilen gelenekleri ve tarih algısı, AK Parti tarafından yapı sökümüne uğratılmakta ve yerini İslami temelde icat edilen yeni bir tarih kurgusuna ve geleneklere bırakmaktadır.

İlk defa Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde kutlanılmaya başlayan, ancak küçük bir milliyetçi-muhafazakar entelijansiya tarafından önemsenen İstanbul'un fethi kutlamalarının, büyük bir kutlama biçimine dönüşmesi, Recep Tayyip Erdoğan'ın

⁴⁹¹ Koyuncu, s. 317-318.

İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Bu kutlamalarda İstanbul'un fethinin Türk tarihi ve İslamiyet açısından önemi ön plana çıkartılmış, Hazreti Peygamberin İstanbul'un fethinin ve onu fetheden ordu ve kumandana yönelik övgüsü üzerinden kutlamalar şekillendirilmiştir. AK Parti'nin iktidar olmasıyla birlikte, İstanbul'un fethinin kutlanma şekli, RP dönemindeki kutlamalara göre önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Bu süreçte İstanbul'un fethinin kutlanması sivilleşme ve festivalleşme eğilimi göstermiştir. Öncelikle popüler kültürün simgesi olan pop müzik sanatçıları (Ferhat Göçer, Kenan Doğulu) tarafından verilen konserlerle festivalleşen kutlamalar, Panaroma 1453 müzesinin kurulmasıyla sivilleşme yönelimine girmiştir. Panaroma 1453 müzesinde İstanbul'un fethinin dinsel açıdan öneminden daha çok, Fatih Sultan Mehmet'in komutanlık dehasının, ordunun ve dönemin Osmanlı'sının modern yönünün ve İstanbul'un fethiyle değişen dengelere daha çok yer verilerek, bir nevi sekülerleştirilerek merkeze alınması sağlanmıştır. İslami açıdan, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in diğer dinlere mensup kişilere yönelik hoşgörülü tutumuna yer verilerek, İslamiyet'in hoşgörü dini olduğu vurgulanmak istenmiştir.⁴⁹²

Burada eskiden çevre tarafından kullanılan bir bayramın merkeze alınması için sekülerleştirildiği, aynı zamanda İslam-Osmanlı tarih ve değerlerin Kemalist algıda olduğu gibi modernleşme ve ilerleme karşısında konumlandırmak yerine, onlarla uyumlu olabileceğinin kanıtlanması, yeni kimlik tasarımının önemli göstergelerindedir. Bunun yanında geçmişte milliyetçi-muhafazakar-İslamcı grupların kutladığı ve üç ideolojinin bileşiminde yer alan İstanbul'un fethi kutlaması, hem AK Parti'nin kimlik tahayyülünü, hem de ideolojisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

AK Parti'nin milli kimlik tasarımında ön plana çıkarttığı sembollerden birisi de, İstiklal Marşı'nın yazarı Mehmet Akif Ersoy'dur. Mehmet Akif Ersoy, yerli bir İslamcı olması ve milliyetçi-muhafazakar-İslamcı gruplar tarafından benimsenmesi nedeniyle Türk sağ için önemli şahsiyetlerden birisidir. Ancak İslamcı olması, Onun Kemalist sistem tarafından –İstiklal Marşının yazarı da olsa- dışlanmasına sebep olmuştur. Mehmet Akif Ersoy, AK Parti'nin kimlik tasarımındaki yeri bakımından önemlidir. Çünkü parti karar vericilerinin sadece İslam-Osmanlı tarihi üzerinden değil, aynı zamanda Cumhuriyetin

⁴⁹² Koyuncu, s. 83-105.

kuruluş tarihi ve Kurtuluş Savaşı dönemini de sahiplendiklerini göstermektedir. İlk olarak Özal döneminde vatan şairi Mehmet Akif'e yönelik çeşitli atıfların yapıldığı bilinmekle birlikte, 2002'den sonra hükümetin ciddi bir şekilde Mehmet Akif figürünü kullandığı görülmektedir. Burdur'da kurulan Üniversiteye Mehmet Akif'in isminin verilmesi, 2011 yılının, Başbakanlığın önerisiyle "Mehmet Akif Ersoy Yılı" ilan edilmesinin yanı sıra, AK Partili yöneticilerin konuşmalarında sıklıkla Mehmet Akif'e ve şiirlerine atıf yapması, yeni kimlik tasarımında Mehmet Akif'in önemine işaret etmektedir. Özellikle Mehmet Akif'in, dindarlığı çerçevesinde bir rol model olarak sunulmasıyla birlikte, daha çok milli mücadele ve inanç arasında kurulan bağlantı nedeniyle bu simge, Türk sağından bir nevi koparılarak merkeze yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte dönemin CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın, yine dönemin Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer'in övgüyle bahsettiği ve onlarında atıflarında yer verdikleri Mehmet Akif figürünün merkeze yerleştirilmesinde AK Parti başarılı olmuştur.⁴⁹³

Koyuncu'ya göre Mehmet Akif figürü, kimlik inşasında çok yönlü bir şekilde kullanılmaktadır. Milli mücadele-inanç arasındaki ilişki dolayısıyla İslami bir tarih okuması sunan Mehmet Akif, aynı zamanda yeni bir gençlik inşası için de tavsiyede bulunmaktadır. Bu gençlik, Akif'in şiirlerinde yer verdiği "Asım'ın Nesli" şeklinde tarif edilen dindar bir gençliktir.⁴⁹⁴ Nitekim Erdoğan'da birçok konuşmasında dindar bir gençlik istediğini, bu konuda kendisine yöneltilen eleştiriler karşısında da "Bu gençliğin tinerci olmasını mı istiyorsunuz"⁴⁹⁵ şeklinde bir çıkış yaparak, dindar olmayan gençliğin bir öteki olarak konumlandırılması ve tinercilikle ilişkilendirilmesi, AK Part'nin İslami kimlik tasarımının önemli sacayaklarından birini oluşturması bakımından önemlidir. Aynı zamanda Sarıkamış ve Çanakkale cepheleriyle ilgili anma törenlerinde "Asım'ın Nesli şühedanın izinde"⁴⁹⁶ şeklindeki organizasyonlar yoluyla da geçmişini hatırlayan ve buna İslami bir çerçeve içerisinden bakan milliyetçi-dindar gençler, inşa edilen yeni kimliğin örnek gençliğini oluşturmaktadır. Son olarak, AK Parti, Ersoy figürüyle, hem

⁴⁹³ Koyuncu, s. 110-129.

⁴⁹⁴ Koyuncu, s. 130.

⁴⁹⁵ "Bu Gençliğin Tinerci Olmasını mı İstiyorsunuz?", **Hürriyet**, 06.02.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19857737.asp>, (14.04.2015).

⁴⁹⁶ Sarıkamış ve Çanakkale şehitlerini anmak amacıyla Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından organize edilen programlar. Aynı zamanda Akif'i anmak amacıyla da yapılmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız: T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Resmi Sitesi, <http://www.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/3699/asimin-nesli-akifin-izinde.aspx>, (14.04.2015).

milli mücadele dönemine atıfla milli anlamda yerini sağlamlaştırmakta, hem kurucu mitin dini niteliğini vurgulayarak onu yeniden şekillendirmekte⁴⁹⁷, hem de gençlik için bir rol model oluşturarak yeni kimliği inşa etmeye çalışmaktadır.

AK Parti'nin milli kimlik tasarımıında vatandaşlık etiği ve ahlaki normların inşasında kullandığı sembol, Kutlu Doğum Haftası'dır. Hazreti Peygamberin doğduğu ve Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen bu hafta, RP tarafından iktidar oldukları dönemde kutlanmaya başlanmıştır. AK Parti iktidar olduktan sonra, resmi genelge ve yönetmeliklerle Kutlu Doğum Haftası'nın devlet eliyle kutlanmaya başladığı görülmektedir. Bu kutlamalarda RP dönemindeki ilahi okuyan küçük türbanlı çocuklardan ziyade, Hazreti Peygamberin yaşamı, merhameti, hoşgörüsü ve sevgisi yoluyla karşılaşılan sorunlarda bir rehber olarak gösterilmesi, böylece vatandaşlık etiği ve ahlaki normların, Hazreti Peygamberin yaşamına referansla inşa edilmeye çalışılması önem arz etmektedir. Kutlu Doğum Haftasının diğer partiler tarafından da kutlanmaya başlanması, İslamcı güruhun icadı olan bu geleneğin, İslamcı kutlama usullerinden arındırılarak biraz daha sekülerleştirilip, "normalleştirilmesi" yoluyla merkeze alındığı ve karşılaşılan sorunların (kadına şiddet gibi) çözümündeki işlevselliği nedeniyle yeni kimliğin, vatandaşlık hukukunu ve ahlaki normlarını oluşturduğu görülmektedir.⁴⁹⁸

AK Parti'nin inşa etmeye çalıştığı yeni kimliğin önemli sacayaklarından biri de İslam kardeşliğine dayalı Kürt politikasıdır. Erdoğan'ın ilk defa 2005 yılında Diyarbakır'da dile getirdiği Kürt sorunuyla birlikte, var olduğu düşünülen bu sorunun çözülmesi için "Çözüm süreci", "Kürt açılımı", "Demokratik açılım" ve "Milli Birlik ve Kardeşlik projesi" gibi isimlerle ifade edilen çeşitli süreç ve politikalar izlenmiştir.

AK Parti'yle birlikte devlet nezdinde farklılıkları ve çeşitli sorunlara sahip oldukları kabul edilen Kürtler'in bu sorunları, "açılım"larla çözülmeye çalışılmıştır. Kürtçe yayın yapan kanalın açılması, eğitim, sağlık gibi alanlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya önemli yatırımların yapılması, Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Kürtçe Enstitüsünün kurulması, kötü çağrışımlar yaptığı düşünülen Mustafa Muğlalı ve benzeri isimlerin Kışlalardan kaldırılması, OHAL uygulamasının sona erdirilmesi, çözüm süreci bağlamında içinde akademisyen, yazar ve sanatçıların yer aldığı Akil İnsanlar Heyetinin

⁴⁹⁷ Koyuncu, s. 136.

⁴⁹⁸ Koyuncu, s. 185-204.

kurulması ve çeşitli temaslarda bulunması⁴⁹⁹, İmralı-Kürt siyasi hareketi-Kandil-Hükümet arasında dolaylı ve doğrudan görüşmelerin başlaması ve Nevruz kutlamalarından “teröristbaşı” Öcalan’ın sürece katkı yapacağı düşünüldüğü mektuplarının okunması gibi, güncel retorikle ifade edilecek olursa, eski Türkiye’nin yerini yeni Türkiye’nin aldığı ve bu çerçevede çoğunlukla kullanılan isimle Kürt sorununun çözümü için birtakım girişimlerin AK Parti tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu girişimlerle beraber, ülkenin genel ekonomik yapısında yaşanan iyileşme ve ilerleme, AK Partinin, Kürt etnisitesine mensup kişilerin yoğunlukla yaşadığı yerlerde yüksek oy almasına neden olmuştur.⁵⁰⁰ Ama bu sorun ya da bu sorunun çözülmesi için izlenilen politikalarından daha çok, AK Parti’nin kimlik tasarımı Kürtlerin nerede yer aldığını belirtmek elzemdir.

Yaşlı’ya göre “Sünni-Ulus” projesiyle AK Parti, hem Kürt sorununu İslami bir perspektif içerisinde çözmeye çalışmakta, hem de her ne kadar iflas etmiş olsa da bölgesel liderliğe dayalı hegemonya mücadelesinde Kürtleri kendi safına dahil etmek istemektedir. Ona göre AK Parti, Kürtlerle Türklerin “İslam çatısı” altında bölgede biraraya gelerek yeni bir emperyal güç oluşturulabileceğini düşünmektedir. Ayrıca Yaşlı, Kürt sorununun AK Parti tarafından klasik Türk sağındaki algıyla “Müslüman kardeşliği” ile çözülmeye çalışıldığını dile getirmektedir. Bu minvalde Yaşlı, Kürt sorununun çözümünde Hizbullah ve Barzanici aktörlerin devreye sokulduğunu dile getirmektedir.⁵⁰¹

Benzer bir şekilde Koyuncu’ya göre de AK Parti, “Müslüman” üst kimlik politikasıyla Kürt sorununu çözmeyi istemektedir. AK Parti’nin çözüm sürecinde uyguladığı politikaların temelinde, İslam’ın bütünleştirici niteliğinden hareketle bir birlik oluşturma amacı yatmaktadır. İslamiyet’in birleştiriciliği, aynı zamanda Kürtler arasında ayırım yapmak maksadıyla kullanılmaktadır. Erdoğan’ın “Kürtlerin dini İslam değil, Kürtler Zerdüşť diyorlardı. Kim? İmralı ve onun izinde olanlar” cümlesiyle başlayan

⁴⁹⁹ Nebati, s. 220-221.

⁵⁰⁰ Tözün Bahçeli ve Sid Noel, “Adalet ve Kalkınma Partisi ve Kürt Meselesi”, Ed. Marlies Casier ve Joost Jongerden, **Türkiye’de Milliyetçilik ve Politika, Politik İslam, Kemalizm ve Kürt Sorunu**, Çev. Pınar Uygun, Batu Boran, Muhtesim Güvenç ve Metin Çulhaoğlu, İstanbul: Vate Yayınevi, 2013, s. 184.

⁵⁰¹ Yaşlı, s. 145-146.

konuşmasından hareketle Koyuncu, dinin Kürtler arasında “iyi” ve “kötü” Kürt ayırımına imkan sağladığını da belirtmektedir.⁵⁰²

Bunlara ek olarak Recep Tayyip Erdoğan’ın konuşmalarında da, İslam kardeşliği çatısı altında Kürt sorununun değerlendirildiği görülmektedir. Erdoğan’ın Bitlis’teki AK Parti Gençlik Kolları Kongresi’ndeki konuşması buna iyi bir örnek teşkil etmektedir:

Bakin Kurtuluş Savaşı hazırlıklarını yaparken benim Kürt kardeşlerim 1920’de Paris Barış Konferansı’na uzun bir telgraf gönderiyorlar: ‘Muazzam Osmanlı kitlesinin en metin ve sarsılmaz, kale gibi direnci olan Kürtler, her şeyden evvel İslam’dır. Yani Zerdüştler değil İslam’dır.’ Muhteşem Osmanlı ailesinin ve şu İslam kardeşliği toplumunun uzvu olan Kürtlerin onlardan ayrılmaması onların gayesidir. İşin gerçeği, Gazi Mustafa Kemal diyor ki 1920’de bir telgrafında söylüyor ‘Sizler gibi, din ve namus sahibi büyükler oldukça Türk ve Kürt’ün ayrılmaz iki kardeş olarak yaşamakta devam edeceği, iç ve dış düşmanlarımıza karşı demirden bir kale gibi kalacağı görevinizdir’ diyor.(...) Bu milletin üzerinde ne tezgahlar kurmuşlar görüyor musunuz! Neden? Bölmek için. Adam çıkıyor diyor ki Kürtlerin dini Zerdüştlüktür diyor nerede Öcalan’ın kitabında. Kendi mitinglerinde Öcalan’ı kalkıp da Peygamber ilan eden onlar değil mi? Mızrak çuvala sığmıyor artık. İşte Kurtuluş Savaşı’ndaki durum, Türk’ün Kürt’le koyun koyuna savaştığı bir dönemdi. Malazgirt de böyle değil miydi? İşte inanyorum ki Selahaddin Eyyubi’nin torunları bu tuzağa düşmeyecektir. Kurtuluş tek bir kavmin, ırkın savaşı değildir, tüm milletin kurtuluş mücadelesidir. TBMM de böyle bir güzellik üzerine tesis edilmiştir.⁵⁰³

Erdoğan’ın bu konuşmasında Kürtler için İslam kardeşliği çerçevesinde Malazgirt’ten, Çanakkale’ye, oradan da Kurtuluş Savaşı’na kadar uzanan İslam çatısı altındaki birlikteliğe dayalı bir kimlik tahayyülü bulunmaktadır. Ayrıca Kürtler arasında da din üzerinden bir ayırım yapılmakta, “kötü Kürtler” Zerdüşt, “iyi Kürtler” Müslüman olarak kodlanmaktadır. Benzer bir konuşmayı Cumhurbaşkanı olarak toplu açılışlar için gittiği Van’da da gerçekleştirmiştir:

Onların rahatsızlığının aslında bizatihi Kur’an’ın kendisinden kaynaklandığını biliyorum. Zaten kendileri de bunu açıkça söylüyorlar. Ne diyorlar, ‘Okullardan

⁵⁰² Koyuncu, s. 222-223.

⁵⁰³ “Başbakan’ın Bitlis konuşması”, <http://www.ensonhaber.com/basbakanin-bitlis-konusmasi-2011-11-18.html>, (22.03.2015).

zorunlu din dersleri kaldırılсын.’ Niye kaldırılсын? Niye rahatsız oluyorsun? Zorunlu din dersi Anayasa’nın amir hükmü olarak var. Nasıl var, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi olarak var... Bunların da kim olduğunu iyi biliyorsunuz. Benim Kürt Kardeşlerim dinine sadıktır, dinine sahiptir. Öyleyse Zerdüştlük dinini kendilerine din edinen yöneticilere gerekli cevabı verecektir diye düşünüyorum.... Görüyorsunuz seçimde proje diye bula bula Diyaneti kapatmayı bulmuşlar. Diyanet ile ne alıp veremediğın var? İstiyorlar ki Diyanet kapansın, camiler kapansın, cemaat sahihsiz kalsın, dertleri o. Bunu bir zamanlar CHP yaptı değil mi? CHP camileri kapattı mı? Sattı mı? Buraları ahıra çevirdi mi? Şimdi terör destekli olan partinin de derdi bu. Vanlı kardeşim buna izin verir mi?⁵⁰⁴

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2015 seçimlerine gidilirken Halkların Demokrasi Partisi (HDP) Eş Başkanı Selahattin Demirtaş’ın zorunlu din dersleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kaldırılacağına ilişkin seçim vaatlerini eleştirmekte, terör örgütüyle özdeşletirdiği HDP’yi yine din temelli kategorizasyonla zerdüş olmakla itham edip, “iyi” olan Müslüman Kürtler’in HDP safında yer almaması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Kürtçe Kur’an’ın, “Zerdüş” olarak kodlanan HDP’yi rahatsız ettiği ve CHP ile birlikte –camilere karşı olumsuz düşüncelere sahip olunduğının düşünülmesinin de etkisiyle- seküler bir kimlik tahayyülünün HDP tarafından da benimsendiğinin eleştirildiği görülmektedir.

Ancak son dönemlerde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “Kürt sorunu yoktur.”⁵⁰⁵ çıkışı ve Cengiz Çandar’a “Kürt sorunu vardır diyerek yanlış yaptım.”⁵⁰⁶ demesi, ayrıca İmralı’ya gidecek heyet konusunda çıkan tartışmalarda bu heyeti tasvip etmediğini söylemesi⁵⁰⁷, yıllardır Kürt açılımı nedeniyle atılan cesur ve radikal adımların devam edip etmeyeceği konusunda soru işaretlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinden sonra, 24 Temmuz’da başlayan askeri operasyonlardan sonra, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kürt sorunu diye bir sorunun olmadığı, Kürtlerin çeşitli sorunları bulunduğu, sorunun artık terör sorunu (PKK)

⁵⁰⁴ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Kişisel Sitesi, “Van Toplu Açılış Töreni”, <http://www.rte.com.tr/tr/haber/van-toplu-acilis-toreni/2151>, (14.05.2015).

⁵⁰⁵ Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kardeşim ne Kürt sorunu be böyle bir şey yok”, **Milliyet**, 16.03.2015, <http://www.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-kardesim-ne/siyaset/detay/2028809/default.htm>, (20.03.2015).

⁵⁰⁶ “Erdoğan: ‘Kürt sorunu vardır’ diyerek yanlış yaptım”, **T24**, 01.10.2012, <http://t24.com.tr/haber/erdogan-kurt-sorunu-diyerek-yanlis-yaptim.216461>, (22.03.2015).

⁵⁰⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan İzleme Heyeti açıklaması”, **Hürriyet**, 20.03.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/28504122.asp>, (20. 03. 2015).

olduğu ve çözüm sürecinin “buzdolabına” konulduğuna ilişkin çeşitli ifadelerde bulunarak, sürecin bir nevi sona erdirildiğini dile getirmiştir.⁵⁰⁸

3.2.1.3. AK Parti’nin Milliyetçilik Anlayışı: İslam Milliyetçiliği ve Neo-Liberal Muhafazakar Milliyetçilik Arasında Gri Bir Ton

AK Parti’nin ideolojik koordinatları ve inşa etmeye çalıştığı kimlik yapısıyla ilgili tartışmalardan sonra, partiye ve parti karar vericilerine (özellikle Erdoğan’a) egemen olan milliyetçilik algısına bu aşamada yer vermek gerekmektedir. Milliyetçilik ile ilgili önemli tartışmaların yaşandığı, her türlü milliyetçiliğin ayaklar altına alındığı⁵⁰⁹, Kürt açılımının yapıldığı bu dönemde Erdoğan’ın milliyetçilik yorumuna ve AK Parti’nin Türkiye’deki milliyetçilikler içerisindeki konumuna yönelik yapılan araştırmaları irdelemekte fayda vardır.

Erdoğan’ın ideolojik perspektifini muhafazakarlık oluştursa da, Türk sağının da bir özelliği olan milliyetçiliğin eklektik bir şekilde Erdoğan’ın konuşmalarında yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Türk merkez sağı tarafından populist bir şekilde kullanılan milliyetçilik, Erdoğan tarafından da benzer şekilde ifade edilmektedir. Erdoğan, kendisini Menderes ve Özal çizgisinde, “slogan milliyetçiliği”nin karşısında “gerçek” milliyetçi olarak telakki etmektedir.⁵¹⁰ Bu “gerçek milliyetçilik”, slogana değil, faydaya dayalı olan, ülkenin gelişmesini ve kalkınmasını asıl milliyetçilik olarak gören bir anlayış olup, Türk merkez sağının liderleri tarafından kullanılmaktadır. Erdoğan da bu geleneği sürdürmektedir.

Erdoğan’ın birçok konuşmasında fayda eksenli milliyetçiliğin izleri görülmektedir. Erdoğan Yozgat mitinginde şunları söylemişti: “Bakınız Marmaray bitti mi? Biz Marmaray’la konuşuruz. 153 yıllık hayal. Ecdadımız Abdülmecid’in adını attığı, hayalini kurduğu, ama torunları olarak bizim de gerçekleştirdiğimiz. Bak geçenlerde İstanbul da iki gün ağır sis vardı. Ne oldu? Marmaray çalıştı, günde 300 bin yolcu

⁵⁰⁸“Erdoğan: Kürt sorunu yoktur, Kürtlerin bazı sorunları vardır”, **Sabah**, 02.05.2015, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/05/02/erdogan-kurt-sorunu-yoktur-kurtlerin-bazi-sorunlari-vardir>, (01.08.2016) ve “Erdoğan: Çözüm süreci buzdolabına”, **Sabah**, 11.08.2015, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/08/11/erdogan-cozum-sureci-buzdolabinda>, (02.08.2016).

⁵⁰⁹ Recep Tayyip Erdoğan: “Bu süreçte kimse bizim karşımıza Kürtlükle de Türklükle de çıkmasın. Biz her türlü milliyetçiliği, ayaklar altına almış bir iktidarız. Kuru milliyetçilik yok.”, Detaylı bilgi için bakınız, “Erdoğan: Milliyetçilik ayak altında”, **Hürriyet**, 18.01.2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22621388.asp>, (15.03.2015).

⁵¹⁰ Türk, s. 298.

taşıdı, 300 bin. Ama bu CHP'nin, MHP'nin aklı bunlara basmaz. Milliyetçilik bu ya, lafla milliyetçilik olur mu? Biz hizmet milliyetçiliği yapıyoruz, bunlar laf milliyetçiliği yapıyor, laf.”⁵¹¹ Erdoğan'dan sonra AK Parti'nin Genel Başkanı seçilen ve Başbakan olan Ahmet Davutoğlu'nun da fayda eksenli milliyetçilik retoriğini kullandığı birçok konuşmasında görülmektedir. 2015 Genel Seçimleri için Karaman'da yapmış olduğu konuşmasında Davutoğlu, “Buraya gelip birileri milliyetçilik yapmaya kalkarsa, özellikle Bahçeli gelip burada sizlere, Kazım Karabekir'in torunlarına milliyetçilik yapmaya kalkarsa ona sorun, sizin zamanınızda gemi yapabiliyor muyduk? sizin zamanınızda helikopter yapabiliyor muyduk? sizin zamanınızda hızlı tren var mıydı? sizin zamanınızda duble yol var mıydı?”⁵¹²

Marmaray metrosunu faaliyete geçirmenin asıl milliyetçilik olduğunu belirten Erdoğan, ilköğretim okullarında derse başlamadan her sabah okunan “andımız”ın yasaklanması yoluyla da erken Cumhuriyet dönemi milliyetçilik uygulamalarını da eleştirdiği, bunun merkezine yine fayda milliyetçiliğini koydu: “Biz slogan milliyetçisi değiliz. Bizim için milliyetçilik millet için hizmet üretmek, milletin itibarını yüceltmek, milletin ihtiyaçlarına cevap vermektir. Her sabah çocukları sıraya dizip, yağmurun, karın, soğğun, sıcaklığın altında o çocuklara 1933'lerden kalma, geri kalmış ülkeleri çağrıştıran, Soğuk Savaş döneminin demir perde ülkelerini hatırlatan sloganlar attırmak milliyetçilik değildir. Milliyetçilik o çocuklara okuyacakları okul inşa etmektir. Milliyetçilik o çocuklara insanca eğitim görecekları sınıfları inşa etmektir. Milliyetçilik o çocuklara en modern eğitim imkanlarını sunmaktır. Onlara güçlü bir Türkiye emanet etmektir.”⁵¹³

Erdoğan'ın fayda milliyetçiliği kendisini Türkçü-milliyetçi semboller üzerinden yapılan tartışmalarda da göstermekte ve yine güçlü bir hizmet milliyetçiliği vurgusu yapılmaktadır:

Ben burada MHP'nin yöneticilerine sesleniyorum. MHP'nin tabanına değil, onlar samimi, saf, temiz insanlar. Ben şimdi o kardeşlerime sesleniyorum, sizin izinde

⁵¹¹ AK Parti Resmi Sitesi, “Muhalefetin siyaseti, esersizlik siyaseti”, 22.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/muhalefetin-siyaseti-esersizlik-siyasetidir/59727#1>, (22.03.2015).

⁵¹² AK Parti Resmi Sitesi, Karaman Mitingi Konuşması, 18.05.2015 <http://www.akparti.org.tr/site/video/74861/karaman-mitingi-konusmasi-18-mayis>, (18.05.2015).

⁵¹³ “Erdoğan: ‘Doğruyum, çalışkanım’ dediler yan gelip yattılar”, **Radikal**, 05.10.2013, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan_dogruyum_caliskanim_dediler_yan_gelip_yattilar-1154200, (22.03.2015).

gittiğiniz insanlar, onlara sorun. Siz Orta Asya steplerine ne kadar gittiniz? Biz ta Moğolistan Karakurum'a kadar gittik. Ben uçakla tarlaya indim. Karakurum'da Orhun Anıtları'na 42 kilometre asfalt yol yaptık. Sayın Bahçeli'ye sorsak Orhun Anıtları nerede diye, bilmez. Hadi git bakalım. Sayın Bahçeli bir bak bu iktidar nerelere uzanmış. Balkanlar'a gidiyorsun AK Parti'yi görüyorsun. Ecdadımız neredeyse biz oradayız. Milletin meselelerini kendi meselesi görüp kendi meselesi gibi çözüm üretmeyenler milliyetçi olamaz.⁵¹⁴

Erdoğan'ın milliyetçilik algısında bayrak romantizasyonu (AB ilgili yapılan toplantılarda Türk bayrağını yerden alması ya da seçimler için yapılan reklamlarda bayrağın kullanımı), Osmanlı tarihine ve Milli Mücadele dönemine yapılan atıflarla birlikte banal bir milliyetçilik, söylemsel anlamda dolaşıma sokulmaktadır. Bunun yanında Erdoğan'ın milliyetçilik algısının yansımalarının başında dış politika gelmektedir.⁵¹⁵ Sınırları aşan kimlik tahayyülünü, yine sınırları aşan fayda siyasetiyle desteklemeye çalışan Erdoğan'ın milliyetçilik algısı, hem kimlik tahayyülünü inşa ettiği coğrafya ile hem de bu coğrafya\coğrafyalara götürdüğü imar faaliyetleriyle anlaşılabilir. Erdoğan'ın şu konuşması güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Filistin Nablus'ta Sultan Abdülhamid'in yaptırdığı saat kulesini restore ettik. Son hali bu. Ecdadımız nerelere gitmiş, neler yapmış? Laf ola beri gele yok, eser ola söz ola, işte bu. TİKA şimdi Zigetvar'da Kanuni Sultan Süleyman'ın iç organlarının gömüldüğü türbeyi buldu, aslına uygun olarak yeniden inşa ediyoruz. Azerbaycan'da, Bosna Hersek'te, Gazze'de, Somali'de, Sudan'da, Pakistan'da, Etiyopya, Nijer'de TİKA eliyle tarımı ve hayvancılığı destekliyor, projeleri yapıyoruz. ABD'de Oregon'da 5 bin kişiye su temin edecek depo ve tesisatın kurulmasını TİKA üstlendi. İnşallah çıkaracağımız suyu Kızılderililer içecek. Şimdi bize diyorlar ki 'göreviniz tabii yapacaksınız.' Bunlar sizin göreviniz değil miydi? Siz neden yapmadınız? Hani milliyetçiydiniz.⁵¹⁶

AK Parti'nin ideolojik kaynakları olan merkez sağ ve Milli Görüş gelenekleri, inşa etmeye çalıştığı İslami temelde tanımlanabilecek olan milli kimlik algısı ve Erdoğan'ın hizmet milliyetçiliği anlayışı, AK Parti'nin milliyetçiliğe yönelik tasavvurunun ne

⁵¹⁴ "Erdoğan MHP ve BDP'ye Sert Çıktı", **Habertürk**, 15.06.2012, <http://m.haberturk.com/gundem/haber/751207-erdogan-mhp-ve-bdpye-sert-cikti>, (15.03.2015).

⁵¹⁵ Türk, s. 301-303.

⁵¹⁶ AK Parti Resmi Sitesi, "Erdoğan: Milletim Kimin Milliyetçi Olduğunu Görsün", 19.11.2013, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/milletim-kimin-milliyetci-oldugunu-gorsun/55644#1>, (22.03.2015).

olduğu konusunda bizlere bilgi sunmaktadır. Ancak yine de, partinin milliyetçilik anlayışının Türk milliyetçiliği tipolojileri içerisinde nerede yer aldığı konusunda ortaya konulan tartışmalara da yer vermek yararlı olacaktır. Özellikle milliyetçiliğin ayaklar altına alındığına ilişkin söylemlerin dile getirildiği, Kürt açılımının yapıldığı, etnik grupların tanındığı, erken Cumhuriyet döneminin seküler-militarist milliyetçi tören ve mitlerinin silinmeye çalışıldığı AK Parti iktidarında, partinin milliyetçilikle ilişkisini açıklamaya çalışmak, hem ezberleri bozmak, hem de Türkiye’de milliyetçiliğin büründüğü yeni biçimi açıklamak bağlamında faydalı görülmektedir.

Milliyetçilik-AK Parti ilişkisi bağlamında üzerinde durulması gereken ilk husus, milliyetçilik ile İslamcılık arasındaki eklemlenme ilişkisidir. Bora’ya göre Türkiye’de İslamcılık ve milliyetçilik birbirlerine eklemlenmiş vaziyettedir. Özellikle Milli Görüş geleneğinden gelen partilerde bulunan ve doksanlı yıllarda RP tarafından temsil edilen İslamcılık; İslam dünyasının lideri olarak Türkiye’nin gösterilmesi, Osmanlı nostaljisine dayalı emperyal\irredentist bir tahayyülle sınırları aşan din temelli kardeşlik tasavvuruna sahip olunması, dış politikadaki önemli sorunlarda (Bosna, Azerbaycan, Çeçenistan ve Kıbrıs) milliyetçi söylem ve davranışlar sergilenmesi, Türkiye aleyhinde gerçekleştirilen ve bu çerçevede şöven ve ırkçı yaklaşımlara yakınlaşan Batı-Hristiyan-Yahudi karşıtlığı ve oy tabanının önemli bölümünün milliyetçi-muhafazakar Orta ve Doğu Anadolu kökenli olması gibi nedenler neticesinde Türkiye’de İslamcılık ile milliyetçilik birbirlerine adeta kenetlenmiştir.⁵¹⁷ Benzer şekilde Cizre’ye göre de 1970’li yıllarda siyasal alanda İslamcılığın ortaya çıkışı Kemalist siyasal kültürün izni ve şekillendirmesiyle gerçekleştiği için⁵¹⁸ İslamcılık milliyetçiliğe eklemlenerek ilk adımlarını atmak zorunda kalmıştır.

Birçok yazar AK Parti’nin milliyetçilik algısının İslam ya da Müslüman milliyetçiliği olduğu konusunda ortak görüş bildirmektedir. New York Times’dan Roger Cohen’e göre, İslamcı Erdoğan’ın partisinin amacı, Sünni-İslam milliyetçiliği çerçevesinde Türkiye’yi homojenleştirmeye çalışmaktır. Bu homojenleştirme sürecinde Sünni-İslam milliyetçiliğinin ana hedefleri ise, Kürtler ve Aleviler olmakla birlikte, Cohen’e göre Erdoğan bu konuda başarılı olması imkansız görülmektedir.⁵¹⁹ Burhanettin Duran’a

⁵¹⁷ Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, s. 124-126.

⁵¹⁸ Cizre, s. 100.

⁵¹⁹ Roger Cohen, “Turkey’s Troubling ISIS Game”, *New York Times*, 07.11.2015,

göre AK Parti dindar bir Cumhuriyet inşa ederek, Müslüman milliyetçiliği yapmaktadır. Kemalist milliyetçiliğin doksanların başından itibaren milli kimliği tanımlamada ve sürdürmede başarısız olması, AK Parti'nin İslamın birleştirici gücünden yararlanarak inşa edeceği kimliğin homojenleştirici niteliğinin Türkiye'nin önemli iç (Kürt) sorunu ve dış sorunlarının (İŞİD, Ortadoğu politikası) çözümünde işlevsel olabilmesi muhtemeldir. Duran, Türkiye'nin önemli sorunlarının çözülmesindeki işlevselliğinin yanı sıra AK Parti'nin medeniyet söyleminin sacayaklarından biri olan Müslüman milliyetçiliğinin; Kemalist vesayetçiliğin dışlayıcılığına, İslam geçmişinin romantizmine ve bölgesel düzenin suniliğine karşı bir hesaplaşma olarak algılanması gerektiğini de ifade etmektedir. Ancak sol ve laik Kürtler, Aleviler ve Ulusalçıların, Müslüman milliyetçiliğinin ve onun tahayyülündeki kimlik algısının karşısında yer alacağını belirten Duran, bu sorunun çözümünde Erdoğan'ın karizmatik liderliğinin kullanılması gerektiğinden bahsetmekte⁵²⁰, böylece Müslüman milliyetçiliğinin zorluklarına da dikkat çekmektedir.

Etyen Mahçupyan, AK Parti'nin milliyetçilik algısının etnik temele dayanmayan post modern bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Bu yeni milliyetçiliğin temelinde dinin etkili olmasının yanı sıra, dindar kimliğin de çoğulcu bir yapıya büründüğünü ileri sürmektedir. Mahçupyan'a göre, küresel sistem doksanlı yılların başından itibaren Türklük ile Müslümanlık arasında bir mesafenin oluşmasına neden olmuş, böylece dindarların Türk kimliğine olan ihtiyaçları yavaşça ortadan kalkmaya başlamıştır. Bununla birlikte muhafazakar kesim, İslami bir kimlik tahayyülü geliştirememiş, yeni kimliğin çeşitlenmesine rıza göstermişlerdir. Bu süreçte Mahçupyan, AK Parti'nin seksen yıllık kültürel yabancılaşma karşısında, bizzat Erdoğan'ın temsil ettiği yeni bir "millilik" olgusuyla ortaya çıktığını idda etmekte, bu yeni milliliğin temelinde ise, İslami hafıza ve kültürel çoğulculukla birlikte Osmanlıcı bir bakışın bulunduğunu dile getirmektedir.⁵²¹

Dönmez'e göre, AK Partinin milliyetçilik algısını, Neo-Osmanlıcılık oluşturmaktadır. Neo-Osmanlıcı milliyetçilik tasavvuru, Osmanlı tarihine ve mirasına yönelik atıflarla

http://www.nytimes.com/2015/11/08/opinion/sunday/turkeys-troubling-isis-game.html?smid=fb-share&_r=0, (24.02.2016).

⁵²⁰ Burhanettin Duran, "Ufkumuz 'Müslüman Milliyetçiliği' mi?", **Sabah**, 05.09.2014,

<http://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2014/09/05/ufkumuz-musulman-milliyetciligi-mi>, (12.04.2015).

⁵²¹ Etyen Mahçupyan, "AKP ve yeni milliyetçilik", **Haber7**, 24.04.2014, <http://www.haber7.com/yazarlar/etyen-mahcupyan/1150695-akp-ve-yeni-milliyetcilik>, (14.03.2016).

sivil toplumun, ulusal medyanın, politik aktörlerin söylemleri ve devlet politikaları vasıtasıyla inşa edilmesini içermektedir. Bu milliyetçilik anlayışı, Özal döneminde ortaya çıkmasına rağmen, AK Partiyle birlikte, Türkler, Kürtler, sekülerler, İslamcılar ve Batıcı liberaller arasında kabul görmeye başlamıştır. Neo-Osmanlıcı milliyetçilik, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Balkanlarda oluşturulacak çok milletli bir imparatorluk tahayyülünü yansıtmakla beraber, daha çok Türkiye'nin jeostratejik konumunu, Batı dışında belirlemeye yönelik bir dış politika yaklaşımını içermektedir.⁵²²

Enno Maessen'e göre, AK Parti'nin Osmanlı tarihi anlatısına dayalı İslami hafızayı yeniden canlandırmasına ve bunun seküler-Kemalist uygulamalarla silinmeye çalışılmasına rağmen, Milli Görüş partileri tarafından ayakta tutulduğunu belirtmekte, AK Parti'nin ise bu konuda başarılı olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'nin iç ve dış politikasında Osmanlı tarihi ve dolayısıyla İslami hafızasının politika yapımında etkili olduğunu söyleyen Maessen, kimlik algısının da İslami temelde tanımlandığını ileri sürmektedir.⁵²³ Benzer düşünceleri dile getiren Şener Aktürk'e göre de, AK Parti, Türkiye'de milli kimliğin tanımlanmasında etnisist yapıya dayalı asimilasyonist politikaları terk edip, yerine İslami çokkültürlülüğe dayalı yeni bir kimlik inşa etmektedir. AK Parti döneminde etnik grupların kimliklerinin tanındığı, Kürtçe, Boşnakça, Zazaca ve Arapça yayınların TRT tarafından yapılmaya başlandığı, Alevi, Roman ve Kürt açılımlarının gerçekleştirildiği, böylece erken Cumhuriyet döneminin etnisiteye dayalı kimlik tanımlamasının yerini, İslami çokkültürlülüğe dayalı yeni bir tahayyüle bıraktığı belirtilmektedir.⁵²⁴

Yetvart Danzikyan "Milliyetçiliğin manifestosu ve Çanakkale" isimli yazısında, Çanakkale zaferine ilişkin Erdoğan'ın çeşitli söylemleri üzerinden AK Parti'nin İslam milliyetçiliği yaptığını belirtmektedir. Erdoğan'ın "Türküyle, Arabıyla, Çerkesiyle, Lazıyla, Boşnağıyla, Arnavutuyla" diye başlayan konuşmalarının hiçbirinde Ermenilerden, Rumlardan ve Yahudilerden bahsedilmediğini, bu yüzden de kimlik tasarımı sadece Müslüman etnisitelere vurgu yaptığını ifade eden Danzikyan, yine Erdoğan'ın "Bu büyük zafer karşısında İstanbul ne kadar sevindiyse inanın Diyarbakır o

⁵²² Rasim Özgür Dönmez, "Nationalism in Turkey under Justice and Development Party Rule: The Logic of Masculinist Protection", *Turkish Studies*, Cilt 16, Sayı 4, 2015, s. 1-3.

⁵²³ Enno Maessen, "Reassessing Turkish National Memory: An Analysis Of Representation of Turkish National Memory by the AKP", *Middle Eastern Studies*, Cilt 50, Sayı 2, 2014, s. 309-312.

⁵²⁴ Şener Aktürk, *Regimes Of Ethnicity And Nationhood In Germany, Russia And Turkey*, Cambridge: Cambridge Press, 2012, s. 163-164.

kadar sevinmiştir” diye başlayan ve çeşitli şehirlerin sayıldığı konuşmasında Beyrut, Bağdat, Şam, Halep, Hartum, Mogadişu ve Trablus gibi şehirlere yapılan vurgu nedeniyle uluslararası bir İslam kardeşliğinden ve buna kapı aralayan bir İslam milliyetçiliğinden söz etmektedir. Ayrıca Erdoğan’ın “Bizim millet anlayışımızın, milliyet anlayışımızın, milliyetçilik anlayışımızın çerçevesi, sınırları Çanakkale’de çizilmiş, milliyet kavramı Çanakkale’de ruhunu, özünü, kökünü bulmuştur...Çünkü şehitliklerimiz bizim millet olarak kimliğimizdir, kimlik kartımızdır...bizim millet ve milliyet anlayışımızın da adeta manifestosu yazılmıştır” şeklindeki konuşmasını Danzıkyan, “milliyetçiliği ayaklar altına aldım” diyen Erdoğan’ın dile getirmesini eleştirmekle birlikte, milli kimliğin, Çanakkale ruhuyla özünü şahadet gibi İslami unsurlar tarafından inşa edildiğini de belirtmektedir.⁵²⁵

Jenny White da, “seküler Müslümanlar” olarak betimlediği AK Partinin milliyetçilik tasavvurunu, “Müslüman milliyetçiliği” kavramıyla açıklamaya çalışmaktadır. Müslüman milliyetçiliği kavramına göre Türklük, Sünni Müslümanlığa dayalı kültürel bir kimlik olarak görülmekte, din ile alakalı bireysel ve azınlık hakları konusunda duyarlı olmasına karşın, Türklüğün üstünlüğüne ilişkin Kemalist milliyetçilikle benzeşebilmektedir. Kürtler hususuna ise, İslam çatısı altında “kardeşlik” çerçevesinde yaklaşılmasına karşın, yine de Kürtlerin devlete olan sadakati ve Türklüğün üstünlüğü fikirleri, Müslüman milliyetçiliğinde baskın temalar olarak işlenmektedir.⁵²⁶ White göre, Müslüman milliyetçiliğinin biçimlendirdiği yeni Türk kimliği, “Kemalist devlet projesinden kopmuş, Cumhuriyet devletinin çerçevesine yerleştirilen ve Osmanlı’nın emperyal geçmişinin şekillendirdiği bir gelecek vizyonuna ve öznelliğine sahip dindar bir Müslüman Türklük’tür.”⁵²⁷ Böylece, bu yeni kimliğin en önemli kodu, yine Osmanlı geçmişi ve bunun geleceğe ilişkin sunduğu projeksiyon olmaktadır. Nitekim AK Parti, İslamcılığın küresel ümmet fikrine karşın, Müslüman ülkelerle ilişkilerde Osmanlı döneminde olduğu gibi lider pozisyonunda Türklerin olduğu bir ilişki kurma peşindedir.⁵²⁸

⁵²⁵ Yetvart Danzıkyan, “Milliyetçiliğin manifestosu ve Çanakkale”, *Agos*, 19.03.2013, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9015/milliyetciligin-manifestosu-ve-canakkale>, (18.03.2015).

⁵²⁶ Jenny White, *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler*, Çev. Fuat Güllüpinar ve Çoşkun Taştan, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2013, s. 89.

⁵²⁷ White, s. 24.

⁵²⁸ White, s. 82.

Daha önce belirtildiği üzere inşa edilmeye çalışılan kimliğin öğelerinin neredeyse tamamının İslami tandanslı olması, Osmanlı-İslam tarihine yönelik milli tarihi restore etme çabaları ve icat edilen yeni gelenekler⁵²⁹, İslam-Müslüman milliyetçiliği kavramını zihinlerde güçlendirmektedir. Aynı zamanda İslam ya da Müslüman milliyetçiliği kavramının yanında, AK Parti'nin milliyetçilik tasavvurunu, partinin ideolojik kaynakları üzerinden açıklamaya çalışan ve bu çerçevede AK Parti'nin milliyetçilik algısının, Türk milliyetçiliği haritasındaki konumunu tartışan akademisyenler de bulunmaktadır.

Umut Özkırmılı'ya göre, Resmi-ulusalcı milliyetçilerin, gayrimillilik ile itham ettiği AK Parti'nin ideolojisi ve davranışları milliyetçilikten arındırılmamıştır, aksine Resmi-Ulusal milliyetçilerin anlayamadığı farklı bir milliyetçilik örüntüsünü içlerinde barındırmaktadır. 2000'li yıllarda yaşanan hegemonya mücadelesinin ve farklı bir Türkiye tahayyüllerinin temelinde de, Resmi-ulusalcı milliyetçilik ile AK Parti'nin temsil ettiği milliyetçilik anlayışları yer almaktadır.⁵³⁰ Özkırmılı, günümüzdeki Türk milliyetçiliğini üç farklı tipolojiye ayırmaktadır. Bunlar, Kemalist gruba temsil eden *Ulusalılık*, MHP ve ona yakın grupları temsil eden *Türkçü-muhafazakar milliyetçilik* ve AK Parti'nin temsil ettiği *neo-liberal muhafazakar milliyetçilik*dir. AK Parti'nin temsil ettiği neo-liberal muhafazakar milliyetçiliğin üç temel niteliği bulunmaktadır:

- *Birinci olarak, neo-liberal muhafazakar milliyetçilik, pragmatist, Batı dünyasıyla barışık ve uluslararası küresel siyaset ve ekonomiye entegre bir milliyetçilik anlayışıdır. Bu nitelikleri ve esnek yapısı, AK Parti'nin Kürt açılımı gibi politikalarına kapı aralayabilmektedir.*
- *İkinci olarak, neo-liberal muhafazakar milliyetçiliğin muhafazakarlık bileşeni daha çok kendisini kültürel yapıda göstermektedir. Ziya Gökalp çizgisine dayalı bir Batı algısından (Batı'nın ilmini alalım, kültürünü değil) başlayan ve Osmanlı*

⁵²⁹ Rabia işareti buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Sembollerin Türk siyasetinde ve kimlik inşasındaki gücünden hareketle AK Parti; Mısır'da İhvan Hareketinin üyelerinin ve Başbakan Mursi'nin tutuklanması ve gerçekleşen askeri darbenin ardından bu hareketin mensuplarının Rabia meydanında gösteriler yapması esnasında dört parmakla selam vermeleri, Türkiye'de de yeni anlamlar katılarak bir sembolün üretilmesine vesile oldu. Erdoğan'ın dört parmağı "tek devlet, tek millet, tek bayrak, tek vatan" şeklinde milliyetçi bir retorikle yorumlamasının ardından AK Parti sempatanlarınca mitinglerde, resimlerde, araçların arkasında sticker vs olarak kullanılmaya başlandı. Rabia işareti, hem milliyetçi bir dille, hem de İslam coğrafyasındaki bir sorun neticesinde İslamcılıkla üretilen bir sembol oldu.

⁵³⁰ Umut Özkırmılı, "Türkiye'de milliyetçiliğin değişen haritası", **T24**, 21.07.2013, <http://t24.com.tr/yazarlar/umut-ozkirimli/turkiyede-milliyetciligin-degisen-haritasi.7088>, (19.03.2015).

vurgusuna kadar uzanan özcü bir anlayış egemen konumdadır. Erdoğan'ın birçok konuşmasında, Saraybosna ve Beyrut gibi bölgeleri selamlamasından başlayarak, Osmanlı tarihini yüceltmesi, bu milliyetçiliğin muhafazakar niteliği sayesinde gerçekleşebilmektedir. Böylece AK Parti'nin sınır aşan kimlik tahayyülüne meşruiyet kazandıran bir milliyetçilik tasavvuru ortaya çıkmaktadır.

- Üçüncü olarak, neoliberal muhafazakar milliyetçilik, merkez sağ partilerin ve askeri darbeler dönemindeki vesayet hükümetlerinin söylemlerini dolaşıma sokarak, popülizme dayalı bir güce haizdir. Düşmanlarla çevrili ülke, dış güçlerin maşaları ve değişmeyen ve yeni eklenen düşman figürleriyle (AB, solcular, darbeci CHP, din üzerinden yapılan ayırımla kötü Kürtler) mağduriyete dayalı bir söylem, neo-liberal milliyetçilik tarafından kullanılmaktadır.⁵³¹

Benzer şekilde Burak Cop'a göre de AK Parti'nin milliyetçilik anlayışı, zaman zaman liberal çevrelerce eleştirilse de, genellikle görmezden gelinen bir konu olmuştur. Ayrıca Kıbrıs meselesinden Kürt açılımına kadar birçok tartışmalı konuda AK Parti'ye karşı yürütülen ulusalcı muhalefet nedeniyle AK Parti'nin milliyetçi olmadığına ya da daha az milliyetçi olduğuna ilişkin görüş de hatalı görülmektedir. Cop'a göre AK Parti'nin ideolojik kaynakları, partinin milliyetçilik anlayışının anlaşılmasında yardımcı olabilir. AK Parti'nin üç ideolojik kaynağı ve bunlarla eklenmiş milliyetçilik anlayışı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Milli Görüş hareketidir. Milli Görüş'ün, Atatürk milliyetçiliğinin zıddı olarak içinde laiklik unsuru barındırmayan ve Türk unsuruna dayanmayan bir milliyetçilik anlayışı vardır. İkinci kaynak ise, 12 Eylül rejiminin bir dayatması olan Türk-İslam sentezidir. Üçüncü olarak da, DP'li yıllardan başlayarak varlığını hala devam ettiren, 60'lı ve 70'li yıllarda anti-komünist saikle biçimlenen ve toplum nezdinde büyük destek bulan ezan-bayrak milliyetçiliğidir.⁵³² Yazara göre bu üç ideolojik kaynak, AK Parti'nin milliyetçilik anlayışını şekillendirmektedir.

Gürkan Öztan da AK Parti'nin milliyetçilik anlayışını, partinin ideolojik kaynakları bağlamında açıklamaktadır. Öztan'a göre Türkiye'de milliyetçilik, iki eğilim tarafından temsil edilmektedir. Bunlardan ilki, MHP ve ona yakın kesimler tarafından siyasal

⁵³¹ Umut Özkırımlı, "Ulusalcılaştıran AKP", **T24**, 27.07.2013, <http://t24.com.tr/yazarlar/umut-ozkirimli/ulusalcilasan-akp.7121>, (19.03.2015).

⁵³² Burak Cop, "AKP'nin milliyetçiliği", <http://www.burakcop.com/akp%E2%80%99nin-milliyetciligi/>, (19.03.2015).

zemininin temelini milliyetçiliğin oluşturduğu tasavvurdur. İkincisi ise, merkez sağ gelenekte bulunan; Adalet, Anavatan ve Doğru Yol Partileri tarafından temsil edilen, doktriner olmayan, ancak her zaman ideolojik örgüsünde yer alan esnek ve pragmatist milliyetçilik algısıdır. Özellikle 1980 sonrası ANAP'ın, muhafazakar motiflerin yanında ekonomik liberalizmle yoğrulan milliyetçilik anlayışı, Öztan'a göre AK Parti tarafından devam ettirilmektedir. Ancak AK Parti, neo-liberal yapı tarafından şekillenen ve banal milliyetçiliği yeniden üreten sembollerle ileri demokrasi söylemini birleştiren, sistemde yaşanan gerilimleri popülist\muhafazakar öğelerle yumuşatmaya çalışan, neo-Osmanlıcı eğilime de kapı aralayan yeni bir milliyetçilik anlayışı inşa etmiştir. Bu milliyetçilik anlayışı ise, “makbul milliyetçilik” ve “ötekisi” ayrımını ortaya çıkarmıştır. Buna göre AK Parti'nin milliyetçilik anlayışı, erken Cumhuriyet dönemi Kemalist uygulamalardan ve sekülerizmden kendisini ayırarak, CHP'nin etnisist niteliklerini bünyesinde barındırmayarak, MHP'nin milliyetçilik anlayışını ötekileştirip, ekonomik gelişmeyi esas alan kendi milliyetçiliğini ise makbul milliyetçilik olarak kodlamaktadır.⁵³³

Türkiye'de sağın klasik yapısı ile milliyetçiliğinin kendisine özgü karmaşık ve zorlu doğası nedeniyle AK Parti'nin milliyetçilik tasavvurunun kesin bir şekilde ortaya konması ve kategorileştirilmesi konusunda sorunlarla karşılaşmaktadır. Öncelikle Türkiye'de milliyetçilik ile diğer ideolojiler arasındaki ilişkiye bakmak yararlı olacaktır. Murat Belge, Türk milliyetçiliği ile diğer ideolojiler arasındaki ilişkiyi betimlemek için “Yahudi anne” metaforunu kullanmaktadır. Yahudi anne, kıskanç ve çocuklarına inisiyatif tanımayan, çocuklarının bütün davranışlarını şekillendiren ve denetleyen anne tipidir. Türk milliyetçiliği de, diğer ideolojilere eklenerek, onların üzerinde kurduğu tahakküm nedeniyle Belge tarafından “Yahudi anne”ye benzetilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de, liberal, sosyalist, muhafazakar ve İslamcı ideolojiler, kendi başlarına bir anlam ifade edemezler. Bu ideolojilerin hepsi, Yahudi annenin etekleri altında yaşamak zorundadır.⁵³⁴ Bu minvalde AK Parti'yi tanımlamak amacıyla kullanılan muhafazakar, liberal ve İslamcı ideolojilerin her biri, milliyetçiliğin farklı yönlerini ifade etmektedir. Bu yüzden mevcut ideolojilerin tamamı, milliyetçilikle birlikte ele alınmalıdır.

⁵³³ Güven Gürkan Öztan, **Bianet**, “Neo-Liberal Milliyetçilik ve AKP”, 04.03.2013, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/144811-neo-liberal-milliyetcilik-ve-akp>, (19.03.2015).

⁵³⁴ Murat Belge, “Milliyetçilik ve Sol”, **Birikim**, Sayı 165, Ocak 2003, <http://www.birikimdergisi.com/sayi/165/milliyetcilik-ve-sol>, (20.03.2015).

Tanıl Bora'ya göre Türkiye'de sağ siyasetin ideolojik yelpazesini oluşturan İslamcılık, muhafazakarlık ve milliyetçilik, maddenin hallerine benzemektedir. Ona göre milliyetçilik, Türk sağının gramerini\dilbilgisini oluşturmaktadır. İçerikleri, kavramları ve imgeleri uyarılma gücü sebebiyle milliyetçilik, maddenin *katı* hali olarak kabul edilmektedir. İslamcılık ise, Türk sağının imge, değer ve ritüel kaynağını oluşturmaktadır. Bora'ya göre İslamcılık, Türk sağının *sıvı* hali olup, kap değiştirme ve yeni mecralar bulma vasfının modernlik kadar güçlü olduğunu dile getirmektedir. Muhafazakarlık ise, içeriklerin ve zihniyet kalıplarının ötesinde bir ruh hali olup, maddenin *gaz* hali olarak adledilmektedir. Türk sağı açısından muhafazakarlığın en önemli işlevi, popülizmdir.⁵³⁵ Bahadır Türk, Bora'nın Türk sağını oluşturan milliyetçilik, İslamcılık ve muhafazakarlık olgularını açıklayan maddenin halleri metaforu üzerinden Erdoğan'ın söylem ve davranışlarında, bu üç ideolojinin etkilerini açıklamaya çalışmıştır. Türk'e göre Erdoğan'ın söylemlerinde, Türk sağının bu üç halini görmek mümkündür. Ona göre Erdoğan'ın siyaset algısında katı hal muhafazakarlık, gaz hali İslamcılık ve sıvı hal ise milliyetçiliktir. Erdoğan'ın ideolojik yelpazesinde “içerikleri ve kavramları uyduran ve uyarlayan” milliyetçilik değil, muhafazakarlık iken, milliyetçilik daha çok fayda siyaseti ve düşman imgesinin oluşturulmasında etkili olmaktadır.⁵³⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere AK Parti'nin politikalarını belirleyen karar vericilerinden en önemlisi olan Erdoğan'ın siyasal yelpazesinde milliyetçilik bulunmakta, dolayısıyla AK Parti'nin ideolojik yapısında milliyetçilik önemli bir yer tutmaktadır.

AK Parti'nin inşa etmeye çalıştığı kimlik ve bu çerçevede onu şekillendiren milliyetçilik anlayışı konusundaki görüşleri değerlendirecek olursak; İslami bir kimlik tahayyülünün bulunduğu, inşa edilmek istenen yeni kimlik için erken Cumhuriyet dönemi seküler-militarist geleneklerin yerine, İslami tandanslı yeni geleneklerin icat edildiği, Kemalist milliyetçiliğin seküler tarih anlayışı yerine, 1071 Malazgirt Savaşı, Osmanlı tarihi ve Milli Mücadele dönemine ilişkin tarihsel atıfların sıklıkla yapıldığı yeni bir tarih anlatısı ve bütün bunları kapsayan yeni bir milliyetçilik anlayışı, AK Parti döneminde ortaya çıkmıştır. Özellikle “Kürt açılımı” ve “milliyetçiliği ayaklar altına alınması” gibi her ne kadar milliyetçiler açısından kabul edilemeyecek politikalara ve

⁵³⁵ Bora, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, s. 8-10.

⁵³⁶ Türk, s. 297.

söylemlere imza atıldıysa da; AK Parti'nin ideolojik örgüsünde, partinin karar vericilerinin söylem ve davranışlarında milliyetçiliğin etkisi bariz bir şekilde gözükmektedir. Hizmet milliyetçiliği retoriğinin kullanılmasının yanı sıra, AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Türk sağının klasik bir görüntüsünü sergilediği, İslamcılık, muhafazakarlık ve milliyetçilik tarafından görüş, söylem ve davranışlarının şekillendirildiği görülmektedir.

Neo-liberal değerlerle barışık, İslami çokkültürlülük çerçevesinde tanımlanan Müslüman kardeşliğine dayalı bir kimlik tahayyülünü içinde barındıran, İslami dozu Türklük dozundan daha güçlü bulunan muhafazakar bir milliyetçilik anlayışı, AK Parti'de egemen konumdadır. Daha açık bir şekilde tanımlanacak olursa, neo-liberal değerleri de benimseyen İslami-muhafazakar milliyetçilik, partinin ve karar vericilerin milliyetçilik anlayışını oluşturmaktadır. Ancak bunun tamamen Türklükten azat olduğu söylenemez. Cumhurbaşkanı Erdoğan etnik kökeniyle alakalı olarak Gürcü olduğuna ilişkin tartışmalardan sonra kendisi tarafından Türk olduğunun açıklanması⁵³⁷, Kürt sorunu yoktur çıkışı⁵³⁸, onaltı büyük Türk İmparatorluklarının bayrakları ve onları dönemlerinin savaş kıyafetleriyle temsil eden askerlerin yeni Cumhurbaşkanlığı sarayında yabancı devlet başkanlarının karşılanmasında kullanılması⁵³⁹, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yabancı devlet adamlarını karşılamadan önce TRT 1'de yayımlanan "Diriliş: Ertuğrul Gazi" dizisinin marşıyla saraydan çıkması⁵⁴⁰ ve son olarak İmralı'ya gidecek heyet konusunda yaşanan tartışmalar ile bu tarz bir görüşmeyi Erdoğan'ın tasvip etmediğini söylemesi⁵⁴¹ gibi olaylar, ileride Türklük dozunun da AK Parti'nin milliyetçilik anlayışında artabileceği düşüncesini güçlendirmektedir. Her ne kadar AK Parti için üç kırmızı çizgi olarak dinsel, bölgesel ve etnik milliyetçilik⁵⁴² telakki edilse de, hem bundan önce değinilen olaylar çerçevesinde İslam yani dinsel milliyetçiliğin, hem de son dönemlerde Türk tarihine yönelik çeşitli sembollerin dolaşıma sokulması

⁵³⁷ "Erdoğan: Benim için affedersin 'Ermeni' dediler", **Radikal**, 05.08.2014,

http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan_erdogan_canli_yayinda_sorulari_yanitliyor-1205259, (20.03.2015).

⁵³⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kardeşim ne Kürt sorunu be böyle bir şey yok", **Milliyet**, 16.03.2015, <http://www.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-kardesim-ne/siyaset/detay/2028809/default.htm>, (20.03.2015).

⁵³⁹ İlk olarak Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın karşılanması sırasında kullanılmıştır.

⁵⁴⁰ "Törende 'Diriliş' sürprizi", **Hürriyet**, 15.01.2015,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27972741.asp>, (20.03.2015).

⁵⁴¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İzleme Heyeti açıklaması", **Hürriyet**, 20.03.2015,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/28504122.asp>, (20.03.2015).

⁵⁴² Eyüp Can, "AK Parti'nin kaç kırmızı çizgisi var?", **Radikal**, 08.05.2012,

http://www.radikal.com.tr/yazarlar/eyup_can/ak_partinin_kac_kirmizi_cizgisi_var-1087295, (23.03.2015).

yoluyla etnik milliyetçiliğin, AK Parti tarafından kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca etnik milliyetçiliğe karşı olduğunu belirten AK Parti'nin karar vericileri, konuşmalarının büyük bölümünde “Türk, Kürt, Laz, Çerkez, Boşnak, Arap” şeklinde etnisitelerin isimlerinin telaffuz ederek etnik milliyetçilik karşıtlığını yine aynı milliyetçiliğin retoriğini kullanarak gerçekleştirmektedir. Ancak mevcut AK Parti'nin milliyetçilik anlayışı, İslami Anadoluçuluk ile Milli Mücadele (etnik çoğulculuk ve İslami kimlik anlayışlarına dayalı) döneminin milliyetçilik anlayışlarının arasında, neo-liberal değerlerle de barışık İslami-muhafazakar milliyetçilik şeklinde tanımlanabilir.

Bunun yanında, genel milliyetçilik tipolojileri temelinde AK Partinin milliyetçilik anlayışını da incelemek gerekmektedir. AK Parti'nin kimlik tahayyülü ve tarih tasavvuru, Türk milliyetçilikleri içindeki konumunu belirlemekle birlikte, genel milliyetçilik tipolojileri açısından da değerlendirme yapılmasını mümkün kılmaktadır. AK Partinin, Osmanlı-İslam tarihini önplana çıkartması ve Cumhuriyetin seküler-militarist geleneklerinin reddiyesi dayalı kimliksel yaklaşımı, genel milliyetçilik tipolojileri arasında *Kültürel milliyetçilik* anlayışını yansıttığı ifade edilebilir. Nitekim, Parti karar vericilerinin, Türk milliyetçiliği içinde kültürel temelli bir milliyetçilik algısı olan muhafazakar milliyetçiliğe eklenen çeşitli milliyetçilik tasavvurlarını söylem ve davranışlarında yansıtması da, genel milliyetçilik tipolojilerinden Kültürel milliyetçiliğin benimsenmesinin etkisi olabilir.

3.2.2. Neo-Osmanlılık ve Medeniyet Yönelimli Dış Politika Tartışmaları Işığında AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası-Milliyetçilik İlişkisi

AK Parti dönemi Türk dış politikasının aldığı biçim ya da yönelim konusunda yapılan tartışmaların temelinde Neo-Osmanlılık anlayışı yatmaktadır. AK Parti'nin dış politika algısının Neo-Osmanlıcı olduğuna, Osmanlı'nın sınırları içindeki bölgelere yönelik aktif bir dış politika izlendiğine, asıl amacın Osmanlı'yı yeniden diriltmek olduğuna ve bu yüzden dış politikanın hakim kodunun dönüşerek statükoculuktan revizyonizme kaydığına yönelik eleştiriler ve tartışmalar yapılmaktadır. AK Partili karar vericilerin Neo-Osmanlılığı kabul etmeyip, Türk dış politikasının bu şekilde tanımlanmasına karşı olmalarına rağmen, literatürde genellikle AK Parti Türk dış politikasının bu şekilde tanımlandığı görülmektedir. Ancak Neo-Osmanlılık tartışmaları yeni değildir.

Sovyetlerin dağılmasından sonra, eski Osmanlı hinterlandı olan Balkanlar ve Kafkasya’da yaşanan kimlik merkezli çatışmalar, uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmekle birlikte Türkiye’nin bu bölgelere daha fazla angaje olmasına neden olmuş ve böylece Neo-Osmanlılık tartışmaları alevlenmiştir.⁵⁴³ Eski Osmanlı coğrafyasında yaşanan kimlik merkezli çatışmalarda taraf olma zorunluluğu hissedilen Türkiye, aynı zamanda içeride yaşanan sorunların çözümü ve Kemalizmin aşamadığı kimlik bunalımlarının aşılması hususlarında da bu kavrama başvurmak mecburiyetinde kalmıştır. Özellikle Cumhurbaşkanı Özal, yaşanan kimlik buhranının PKK terörüyle birlikte daha şiddetli bir hal alması, toplumsal uzlaşma için çaba sarfedilen bir ortamda etnik sorunlarla bunun imkansız hale gelmesi gibi nedenlerin etkisiyle, bazen resmi aidiyet formunu meşrulaştırmak, bazen de yeni alternatif toplumsal aidiyet formları oluşturmak amacıyla, Neo-Osmanlılığı tarihi bir referans kaynağı olarak tedavüle koymuştur.⁵⁴⁴

Doksanların başında Türk tarihi ve bu çerçevede inşa edilmek istenilen kimliği revize etmek amacıyla yaşanan kimlik buhranlarını çözebileceği düşünülen Neo-Osmanlılığın iki temel özelliğini Yavuz şu şekilde belirtmektedir: a) “Türk milliyetçiliğinin yeniden gözden geçirilmesi ve Osmanlı geçmişinde olduğu gibi farklılığa siyasal ve kültürel hoşgörü”, b) “eski Osmanlı toprakları üzerinde kurulan ülkelerin siyasal sınırlarına saygı duyarak, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik sınırların ortadan kaldırılması.”⁵⁴⁵

Doksanlı yıllarda Neo-Osmanlılık Özal’la birlikte başlayıp Erbakan’la devam etmiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus vardır. Özal ve Erbakan’ın Neo-Osmanlılığa yaklaşımları arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu ekollerin, Parti’nin ideolojik örgüsünü oluşturması hasebiyle, ilk olarak Özal’ın, daha sonra da Milli Görüşün, Neo-Osmanlılığa yaklaşımlarını irdelemekte yarar görülmektedir.

Çolak’a göre milliyetçi ve muhafazakar bir lider olan Özal’ın Neo-Osmanlılığı savunmasının iki temel amacı bulunmaktadır. İlk olarak, yeni bir dış politika yönelimi

⁵⁴³ Şaban H. Çalış, **Hayalet Bilimi ve Hayalet Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2001, s. 101.

⁵⁴⁴ Çalış, **Hayalet Bilimi ve Hayalet Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar**, s. 92.

⁵⁴⁵ M. Hakan Yavuz, “Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo Ottomanism”, **Critique**, (Bahar 1998), s. 40 Aktaran Yılmaz Çolak, “1990’lı Yıllar Türkiye’sinde Yeni-Osmanlılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları”, **Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik Cilt I**, Sayı 38, (Ağustos-Eylül-Ekim 2006), s. 126-127.

tain etmektedir. İkinci olarak, farklı siyasal ve kültürel talepleri karşılayacak ve toplumdaki kimlik krizini çözecek ortak bir mutabakat zemini oluşturmaktır.⁵⁴⁶ Neo-Osmanlıcılığın bu dönemde daha çok gündeme geldiği alan, birincil amaç olan yeni bir dış politika belirlemek üzerinedir. Özellikle Özal iktidarına yakın Türkiye Günlüğü dergisinde çıkan yazılarda, Türkiye'nin kurulmasından sonra mevcut sınırlarına hapsolmaması gerektiği, sınırlarının ötesinde de aktif bir dış politika izlemesinin gerekli olduğunu ileri süren, bu yüzden Kemalist dış politika algısının eleştirisi üzerine kurgulanan Neo-Osmanlıcılık paradigmasının önerildiği görülmektedir.⁵⁴⁷ Bu süreçte Özal'ın, Türkiye'nin önünde yeni ufukların açıldığını belirtmesi⁵⁴⁸ ve Türk olmayan ancak Müslüman olan eski Osmanlı coğrafyasındaki ülkeleri etki alanında görmesi⁵⁴⁹ Neo-Osmanlıcılık tartışmalarının daha çok dış politika alanında gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak Uzgel'e göre, Neo-Osmanlıcılıkla hedeflenen aktif dış politika stratejisiyle birlikte Özal aynı zamanda Türk siyasetini, toplumunu ve kimliğini bu kavram ekseninde dönüştürmek istemiştir.⁵⁵⁰

Özal'a benzer şekilde eski Osmanlı coğrafyasında bulunan Müslüman ülkelere yönelik aktif dış politika bağlamında Neo-Osmanlıcılığı benimseyen Milli Görüş, yine Özal gibi Türk siyasetinde yaşanan sorunları ve toplumun yaşadığı kimlik krizini çözmek, İslam temelinde çokkültürlü bir yapıyı egemen kılmak için Neo-Osmanlıcılık yaklaşımı benimsemiştir. Aynı zamanda Milli Görüşün Neo-Osmanlıcılık vurgusu, Kemalist modernleşme ve bunun temelinde inşa edilmeye çalışılan Batılı seküler kimliğin karşıtı bağlamında rol üstlenmeye çalışmıştır.⁵⁵¹

Neo-Osmanlıcılık tartışmalarının ayyukaya çıktığı dönem ise, AK Parti iktidarı olmuştur. AK Parti dış politikasına ilişkin değerlendirmelerde, dönemin dış politikasına hakim paradigmanın Neo-Osmanlıcılık olduğu birçok yerli ve yabancı akademisyen tarafından belirtilmiştir. Bu kanaata varılmasının en önemli sebebi ise, AK Parti dönemi

⁵⁴⁶ Çolak, s. 132.

⁵⁴⁷ 1992 yılında Türkiye Günlüğü dergisinde Cengiz Çandar'ın "21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Tarih ve Jeopolitiğin İntikamı" ve Nur Vergin'in "Türkiye'nin Kendin Korkmaması ve Aslına Rücu Etmesi Lazım" isimli makalelerinden aktaran Erdem Sönmez, "Yeni Osmanlıcılık: Özal Dönemi Organik Aydınlarının AKP'ye Bıraktığı Miras", Ed. Çağlar Sümer ve Fatih Yaşlı, **Hegemonyadan Diktatoryaya, AKP ve Liberal Muhafazakar İttifak**, İstanbul: Tan Yayınları, 2010, s. 368-369.

⁵⁴⁸ Turgut Özal, "Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 19, 1992, s. 5-23.

⁵⁴⁹ Sönmez, s. 369.

⁵⁵⁰ İlhan Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", Ed. İlhan Uzgel, **AKP Kitabı**, Ankara: Phoenix Yayınları, 2010, s. 359.

⁵⁵¹ Çolak, s. 139.

dış politikasının manifestosu olan *Stratejik Derinlik* eserinde bulunan Osmanlı vurgusudur. Davutoğlu, *Stratejik Derinlik* eserinde, Osmanlı'yı bulunduğu bölgedeki kültürlerin kesiştiği alan olarak görmekte ve ideal barış düzenini tesis eden *Pax Ottomanica*'yı kuran devlet olarak tanımlamaktadır.⁵⁵² Davutoğlu, tarihi bir güvenlik ve sorumluluk alanı olarak gördüğü eski Osmanlı coğrafyasında, Türkiye, mevcut stratejik zihniyetini ve kimliğini yeniden şekillendirmek suretiyle burada yaşanan güç boşluğunu dolduracak ve güvenliğini sağlayacaktır.⁵⁵³ Osmanlı coğrafyası ve Türkiye arasındaki tarihi güvenlik alanı olarak gördüğü ilişkiyi açıklaması bakımından şu sözleri yol göstericidir: “Artık Doğu Trakya ve İstanbul’un müdaafası Adriyatik ve Saray Bosna’dan, Doğu Anadolu ve Erzurum’un müdaafası, Kuzey Kafkasya ve Grozni’den başlamaktadır.”⁵⁵⁴

Buna karşın AK Partili karar vericiler, her ne kadar Osmanlı vurgusu yapsalar da, Neo-Osmanlılık kavramını kabul etmemektedirler. Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Türkiye’nin Kosova’nın bağımsızlığını tanınmasından sonra Sırbistan’dan gelen Neo-Osmanlılık eleştisi üzerine şunları söylemiştir: “Bazılarının korkusu, Neo-Osmanlılık. Buralarda bunu bir korku unsuru haline getirmişler. Bizim böyle bir sevdamız yok.”⁵⁵⁵ Aynı eleştiriye Davutoğlu’nun verdiği cevapta ise, Neo-Osmanlılık yakıştırmalarının kötü niyetle yapıldığına, Türkiye’nin Balkanları 1989 Bosna Savaşı ile yeniden hatırladığı, ancak AK Parti iktidarı ile birlikte bölgedeki sorunlara çözüm üretebilen aktif bir dış politika izlendiğinin, Neo-Osmanlılık eleştirisini yapanların ise Arnavut ve Sırp milliyetçileri olduğunun, Komünist idarelerle birlikte kültürel bağlamda uzaklaşan Anadolu ve Balkanlar arasında yeniden bu ilişkinin tesis edildiğinin yönünde görüşler ile karşı çıkmaktadırlar.⁵⁵⁶

AK Parti’nin karar vericileri tarafından kabul edilmese de, yabancı devlet adamlarının, özellikle Türk dış politikasından rahatsız olan liderlerin, Türkiye’yi Neo-Osmanlılık politikası izlemekle itham ettiği görülmektedir. Arap Baharı sonrası süreçte ikili ilişkilerin bozulduğu ve neredeyse savaşın eşiğine gelinen Suriye lideri Esed’in

⁵⁵² Davutoğlu, s. 9-11.

⁵⁵³ Davutoğlu, s. 22-23.

⁵⁵⁴ Davutoğlu, s. 56.

⁵⁵⁵ AK Parti Resmi Sitesi, “Bazılarının Korkusu Neo-Osmanlılık”, 08.11.2013., <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bazilarinin-korkusu-neo-osmanlicik/55132#1>, (11.04.2015).

⁵⁵⁶ “Neo-Osmanlılık Yakıştırması Kötü Niyetli”, *Hürriyet*, 29.08.2011, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/18601714.asp>, (11.04.2015).

Erdoğan'ı hedef alan, "kendisini halife, Osmanlı Sultanı zannediyor."⁵⁵⁷ eleştirisi bu minvalde dile getirilmektedir.

Türbedar'a göre, AK Parti'nin Balkanlar'da dış politika uygulamalarının Müslüman topluluklar (Arnavut, Boşnak ve Kosovalılar) üzerinde olumlu bir algısının olmasına karşın, Müslüman olmayan topluluklar için geçerli olmadığı (Hırvatlar, Sıplar ve Karadağlılar) ve bu toplulukların Balkanlar'da revizyonist bir hareket olarak Neo-Osmanlılığı gördüğü ifade edilmektedir.⁵⁵⁸ Benzer bir şekilde, İrem ve Utku Yapıcı'ya göre, Ortadoğu coğrafyasında da, bazı ülkelerin, Osmanlı'ya olan yaklaşımları ve bu çerçevede Erdoğan'a ilişkin imajlarının olumlu olmalarına rağmen, bazı ülkelerin ve grupların Osmanlı geçmişini bir sömürge süreci olarak görmeleri, tarih kitaplarında bu şekilde yer vermeleri ve hala olumsuz bir intibaha sahip oldukları bilinmektedir. Hatta aynı ülke içinde iki farklı Osmanlı yorumu (Filistin'de olduğu gibi) yapılmaktadır. Bu ekseninde İrem ve Utku Yapıcı'nın tespiti şu şekildedir: "Neo-Osmanlılığın hedef kitle üzerindeki en önemli sonucu, kitle içindeki kimlik hatlarını keskinleştiren bir paradigma haline dönüşmüş olmasıdır. Bu yaklaşımın Türk dış politikası tarafından sahiplenilmesi ise, Türk dış politikasını kimliksel çatışma alanlarında 'taraf' olmaya itmektir."⁵⁵⁹

Oran'a göre, AK Parti dönemi Türk dış politikasının genel yapısı Neo-Osmanlılık biçiminde değerlendirilmektedir. Ancak Neo-Osmanlı dış politikanın amacı, Osmanlı'yı yeniden diriltmekten ziyade, hem Osmanlı-İslam kimliğini bastıran Kemalizme karşı bir referans noktası oluşturmak, hem de 'iç tribünlere oynama' maksadıyla AK Parti seçmeninin motivasyonunu yüksek tutup, dış politika konusunda seçmenlerin desteğini sağlamaya çalışmaktır. Ayrıca Oran, AK Parti'nin temsil ettiği kitlelerin yapısı gereği, öncelikle komşu olan İslam ülkelerine yönelmesinin de bir zaruriyet olduğundan bahsetmektedir. Arap Baharı'nın başlamasıyla birlikte Neo-Osmanlılık tartışmaları zayıflamıştır.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ "Erdoğan kendisini Halife sanıyor", NTVMSNBC, 09.11.2012, <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25396310/>, (11.04.2015).

⁵⁵⁸ Erhan Türbedar, "Türk Dış Politikası Balkanlar'da Nasıl Algılanıyor?", **Tepav**, (Nisan 2012), s. 2-3.

⁵⁵⁹ Merve İrem Yapıcı ve Utku Yapıcı, "Türk ve Rus Dış Politikalarını Etkileyen Doktrinler Olarak Yeni Osmanlılık ve Yeni Avrasyacılık: Karşılaştırmalı Bir Çözüm Denemesi", Ed. Rasim Özgür Dönmez, **Türkiye'de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlılığın Sosyo-Politik**, Bursa: Dora Yayınevi, 2014, s. 94-96.

⁵⁶⁰ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 197-198.

AK Parti'nin milliyetçilik tasavvuru gibi, dış politika algısının da, Neo-Osmanlılık olduğunu belirten Dönmez'e göre, Neo-Osmanlı dış politikanın üç sacayağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, AK Parti'nin Osmanlı hinterlandında yumuşak güç çerçevesinde dış politika davranışları geliştirmesidir. İkinci olarak, AK Parti, Ortadoğu bölgesinde Türkiye'yi bölgesel bir güç konumuna yükseltmek istemesidir. Son olarak da, Neo-Osmanlı dış politikayla birlikte, Batı dünyasıyla ilişkilerin pragmatik olarak devam ettirilmesi ve küresel anlamda da Türkiye'nin önemli bir aktör konumuna yükseltilmesidir. Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Balkanlarda çok milletli bir imparatorluk tahayyülünü yansıtan Neo-Osmanlılığın asıl hedefi, Türkiye'nin Batı karşısındaki konumunun değiştirilmesi ve jeopolitik açıdan güçlü kılınmasıdır.⁵⁶¹

Neo-Osmanlılık tartışmalarına karşın, AK Parti'li karar vericilerin iç ve dış politikayla ilgili söylemleri incelendiğinde, partinin bütün politikalarına tesir eden bir medeniyet söylemi görülmektedir. Sunar'a göre, AK Partinin dış politika söylemlerinde en çok karşılaşılan kavram, dini, kültürel, tarihsel değerleri ve gelenekleri ifade edebilecek anlamda kullanılan "medeniyet" gelmektedir.⁵⁶² Dolayısıyla medeniyet kavramının AK Partinin dış politikasını izah edebilmek ve genel görünümünü yansıtabilmek bağlamında incelemek gerekmektedir. AK Partinin resmi yayın organı olan Türkiye Bülteni dergisini inceleyen Sunar, medeniyet kavramının AK Parti için bir dış politika meselesi olduğunu gözlemlemiştir. Hatta Erdoğan'ın, uluslararası ilişkileri, medeniyetlerarası ilişki olarak değerlendirdiğini belirten Sunar, eski Osmanlı coğrafyasının önplana çıkartıldığını, Müslüman ve Türk toplulukları için "akraba", "kardeş", "dost" ve "aynı medeniyetin mensubu" gibi ifadelerin sıklıkla kullanıldığını, tarihi ve kültürel bağlar ekseninde dış politikanın inşa edilmek istendiğini belirtmektedir.⁵⁶³

Duran'a göre, AK Parti'nin dış politika yönelimini ifade edebilecek yegane kavram medeniyettir. Medeniyet kavramı, hem milli manevi değerlerin temeli olarak, hem Ortadoğu ve İslam coğrafyasına duyulan aidiyet biçiminde, hem de ortak insani (evrensel) değerleri tanımlamak maksadıyla kullanılmaktadır. AK Parti iktidara geldiği

⁵⁶¹ Dönmez, "Nationalism in Turkey under Justice and Development Party Rule: The Logic of Masculinist Protection", s.1-3.

⁵⁶² Burcu Sunar, "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminin Biçimlenmesinde Bir Etken Olarak Siyasal İlahiyat", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 214.

⁵⁶³ Burcu Sunar, "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 3, 2013, s. 436.

ilk yıllarda AB ile sürdürdüğü iyi ilişkileri tanımlarken kullanılan medeniyet kavramı, aynı zamanda daha sonraki yıllarda Türk dış politikasının İslamileşmesi ya da Ortadoğululaşması tartışmalarında da ifade edilmiştir. İşlevsel ve esnek bir kavram olması sebebiyle, ideolojilerin keskin çizgilerine sahip olmadığı için bu kavram, AK Partinin dış politikasını açıklama noktasında uygun bir niteliğe haizdir. Bunun yanında medeniyet yönelimli dış politika, Doğu ile Batı medeniyetleri arasında bir tercih yapılmasına karşı çıkmakta, Türkiye’yi tarihi, kültürel ve coğrafi bölgeler arasında parçalanmış bir ülke olarak görmekte, böylece bu bölgelerde düzen kurucu bir aktör olarak merkez ülke stratejisini hayata geçirmek istemektedir. Dış politikada milliyetçi ve Osmanlıcı öğelerin kullanılmasına imkan sağlayan medeniyet kavramı, aynı zamanda tarihi köklerini Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine kadar geri götürmektedir. Böylece tahayyül ettiği “büyük millet” içerisine, Kürtleri de dahil etmekte, tarihsel birliktelik ve birarada yaşama tecrübesine dayalı yeni kimlik inşa etmektedir.⁵⁶⁴

Türkiye’nin bölgesindeki liderlik misyonunu üstlenmesi gerektiğini belirten medeniyet kavramı, liderlik ve ortak kader vurgularıyla milliyetçi bir söylem geliştirmektedir. Avrupa ile ilişkilerde “kadim medeniyet” ve “medeniyetler ittifakı” gibi söylemlerle, çatışmadan uzak, uzlaşmacı bir politika uygulanıp, evrensel değerlerin altı çizilirken, diğer yandan küresel adaletsizlikler ve Batı değerlerinin evrenselliği eleştirilmektedir. Bunun yanında, Filistin meselesinde gösterilen hassasiyet; İsrail’e karşı geliştirilen sert tavır; Somali, Arakan ve Suriye gibi ülkelerde ümmetin çıkarlarının korunmaya çalışılması; Mursi, Gannuşi ve Halid Meşal gibi liderlerin Erdoğan ve Türkiye’ye yönelik övgüleri, yine medeniyet kavramının getirileri olarak telakki edilmektedir. Aynı zamanda medeniyet kavramının, neo-liberal değerlerle desteklenerek iç ve dış politika da güçlü bir yapıya büründüğü görülmektedir.⁵⁶⁵

AK Parti dönemi Türk dış politikasının kurucu metni olan *Stratejik Derinlik* ve yine Davutoğlu tarafından kaleme alınan makale ve eserlerde medeniyet kavramı işlenmektedir. Bu minvalde öncelikle Davutoğlu’nun medeniyet kavramına yönelik yaklaşımını ortaya koymak gerekli görülmektedir.

⁵⁶⁴ Burhanettin Duran, “AK Parti’nin Kimlik Siyasetini Anlamak: Çok Katmanlı Medeniyet Söylemi ve Sınırları”, Ed. Burhanettin Duran, Kemal Inat ve Ufuk Ulutaş, **Türk Dış Politikası Yılıhı 2012**, Ankara: SETA Yayınları, 2013, s. 19-20.

⁵⁶⁵ Duran, “AK Parti’nin Kimlik Siyasetini Anlamak: Çok Katmanlı Medeniyet Söylemi ve Sınırları”, s. 20-21.

Davutoğlu'na göre medeniyet düşünsel ve tarihsel-toplumsal bir varlıktır. Davutoğlu'nun medeniyet kavramına yaklaşımını Ardıç şu şekilde belirtmektedir: "Belirli varlık-bilgi-değer düzlemleri üzerine bina edilmiş olan sistemli bir dünya görüşünün (ya da tutarlı bir yorum gelenekleri bütününün) tarihe ve topluma (zellikle siyaset, ekonomi, mimari-şehir ve hukuk kurumlarına) yansımastır."⁵⁶⁶ Okumuş'a göre, Davutoğlu, medeniyet kavramına yüklediği anlamlarla şu üç işlevi yerine getirmek istemektedir:

- *Birinci olarak, Davutoğlu'nun medeniyet kavramı, Osmanlı-Türk modernleşmesi boyunca gerçekleştirilen tartışmaların günümüzdeki devamı niteliğindedir.*
- *İkinci olarak, Davutoğlu'nun medeniyet algısı, halihazırdaki dünya düzeni ve bu düzenin tahakkümüne karşı bir çıkış, yine buna karşı bir hegemonya arayışının ve çoğulcu bir dünya tahayyülünün yansımastır.*
- *nc ve son olarak, Davutoğlu, medeniyet kavramı vasıtasıyla geniş mekan tahayyülüne kültürel bir anlam kazandırmak istemektedir.⁵⁶⁷*

Davutoğlu, medeniyet kavramını yine bir başka kavram olan *Ben-İdraki*'nin üzerine inşa etmektedir. Ben-İdraki kavramı, dış politikanın gündelik dilini doğrudan etkilememiş olmakla birlikte, özellikle Kemalist dış politika biçiminin Soğuk Savaş boyunca dar mekan (coğrafya) algısını eleştirerek, 2002 sonrasında başta Ortadoğu olmak üzere Balkanlar, Orta Asya ve Afrika'ya yönelik aktif dış politikanın oluşumunda etkilidir.⁵⁶⁸ Ben-İdraki, medeniyetlerin kurulması, yükselmesi ve diğer medeniyetlerden farkını ortaya koyan bir kavram olmakla birlikte, daha çok bireylerin varlıklarını anlamlandırabilmek için başvurdukları bir dünya görüşüdür. Medeniyetler arasında gerçekleşen etkileşimler her ne kadar medeniyetler üzerinde etki yapsalarda, medeniyetlerin ben-idraki nedeniyle her bir medeniyet kendi ruhunu, dolayısıyla varlığını muhafaza edebilmektedir. Bir medeniyetin ben-idrakinin gücü, medeniyetin direnci ile doğrudan bağlantılıdır. Davutoğlu'na göre, Batılı kurumların Batılı olmayan

⁵⁶⁶ Nurullah Ardıç, "Modernite, Kimlik, Siyaset: Ahmet Davutoğlu'nun Medeniyet Söylemi", Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran, **Stratejik Zihniyet**, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 56.

⁵⁶⁷ Ahmet Okumuş, "Kavramların Stratejisi, Stratejinin Kavramları Stratejik Derinlik'in Felsefi-Kavramsal Arka Planı", Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran, **Stratejik Zihniyet**, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 34-41.

⁵⁶⁸ Murat Yeşiltaş ve Ali Balcı, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", **Bilgi**, Sayı 23, (Kış 2011), s. 11-12.

medeniyetlerde başarısız olması ve Müslümanların bu kurumlara karşı gösterdiği direncin temelinde de, İslam medeniyetinde ben-idrakinin güçlü olması bulunmaktadır.⁵⁶⁹ Bunun yanında Davutoğlu, Türklerin ben-idrakinin, İslamiyetin kabulü sonrasında sırasıyla Selçuklu ve Osmanlı tecrübeleriyle şekillendiğini belirtmektedir. Dolayısıyla erken Cumhuriyet döneminde inşa edilmeye çalışılan Batılı seküler Türk kimliğinin başarısız olmasının en önemli sebebi, bu inşa edilmek istenen kimliğin geçmişten gelen ben-idrakine uygun bir yapıda olmaması şeklinde ifade edilmektedir.⁵⁷⁰

Ben-İdraki kavramının, Kemalist ideoloji tarafından anlaşılmasında ve bu çerçevede dar bir mekan anlayışının gelişmesini eleştiren Davutoğlu'na benzer bir düşünceyi dile getiren Yeşiltaş'a göre, Stratejik Derinlik eserinin jeopolitik bir muhayyile sunduğu, zaman (tarih) ve mekan (coğrafyanın) algısının yeniden yorumlanarak, Türkiye için asli olan İslam coğrafyasına yönelimi sağladığı ifade edilmektedir. Kemalist jeopolitiğin seküler ulus nesnesi üzerinden dar bir coğrafya tanımının bulunduğu, Türkçü jeopolitik algının etnisite ekseninde sınırların ötesine uzanan bir jeopolitik sunduğunu, İslamcı-muhafazakar jeopolitik modelin ise medeniyet ekseninde ulus-ötesi bir ümmet coğrafyasına uzandığı dile getirilmektedir.⁵⁷¹

Yeşiltaş'a göre, Kemalist jeopolitik tahayyül sekülerizmle eklemlenerek, Osmanlı coğrafi tasavvurunun ve devlet kimliğinin asli kurucu unsurunu oluşturan Türk-İslam medeniyeti söyleminden İslam'ı çıkarmış, onun yerine seküler-Batılı bir kimliği ikame etmeye çalışmıştır. Aynı zamanda Kemalist dış politika algısı, jeopolitik açıdan Türkiye'yi Batı'da konumlandırmaya gayret göstermiş ve teritoryal bir endişeyle sınırların ötesine uzanan jeopolitik tahayyüllerin önüne bir set çekmiştir. Bunu bir sorun olarak telakki eden Davutoğlu, revizyonist bir okumayla Cumhuriyetin dar mekan ve zaman algısını İslam-Osmanlı medeniyetinin kodlarını yeniden canlandırmak suretiyle bu sorunu çözmeyi istemektedir. Kemalist dış politikanın mekan olarak Anadolu coğrafyası, zaman olarak Osmanlı tarihinin reddiyesine dayalı seküler anlayışının oluşturduğu kimlik üzerinden hesaplaşan Davutoğlu, mekanı İslam coğrafyası, zamanı

⁵⁶⁹ Ahmet Davutoğlu, "Medeniyetlerin Ben-İdraki", **Divan İlmî Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, No: 12, 1997, s. 10-11.

⁵⁷⁰ Davutoğlu, "Medeniyetlerin Ben-İdraki", s. 11-12.

⁵⁷¹ Murat Yeşiltaş, "Türkiye'yi Stratejileştirmek Stratejik Derinlik'te Jeopolitik Muhayyile", Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran, **Stratejik Zihniyet**, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 97.

da Osmanlı-İslam tarihi üzerinden kurgulayan yeni bir kimliği dış politikada inşa etmektedir. Dolayısıyla Davutoğlu'nun amacı, Stratejik Derinlik vasıtasıyla Kemalist dış politikanın neden olduğu medeniyetsel kopuşu, zaman ve mekan algısını restore ederek çözümlenmeye çalışmaktır.⁵⁷² Davutoğlu bunu şu şekilde belirtmektedir:

*Türkiye’de yaşanan en temel çelişki bir medeniyet çevresine siyasi merkez olmuş bir toplumun tarihi ve jeokültürel özelliklerinin oluşturduğu siyasi kültürel birikimi ile siyasi elit tarafından başka bir medeniyet çevresine iltihak etme iradesi esas alınarak şekillenmiş siyasi sistem arasındaki uyum problemidir ve bu durum hemen hemen sadece Türkiye’ye has bir olgudur.*⁵⁷³

Davutoğlu, Kemalist dış politikanın, inşa etmeye çalıştığı kimlik temelinde, Türkiye’yi Batı’nın bir parçası olacak şekilde kurguladığını, bunun karşısında yapılması gerekenin medeniyet ekseninde Batı’ya eklenmek yerine ona alternatif bir jeopolitik tahayyülün geliştirilmesi olduğunu öne sürmektedir.⁵⁷⁴ Bu çerçevede Türk dış politikasının geleneksel metaforu olan “köprü” kavramı eleştirilerek, merkez ülke stratejisiyle bu yeni coğrafya işaret edilmeye çalışılmaktadır. Yeşiltaş, bu yeni coğrafi tahayyülü şu şekilde açıklamaktadır:

*Daha açık bir ifadeyle SD’de Türkiye ekseninde kurgulanan jeopolitik merkezilik meselesi sadece Türkiye sınırlarını içine alan bir kategori olmaktan ziyade sıklıkla İslam dünyasının jeopolitiği olarak tekrarlanan söyleme eklenilen merkezi bir kategori olarak düşünülmektedir. Bunun en temel nedeni, statik uluslararası sistemde oluşmuş güç dengesinin Soğuk Savaş sonrasında dağılmasıyla stratejik olarak birbiriyle eklenmiş alanlardan oluşan İslam dünyasının bütünsel bir jeopolitik merkez olarak küresel jeopolitik mücadelenin ana merkezi olarak yeniden ortaya çıkmasıdır.*⁵⁷⁵

Davutoğlu’na göre, Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihsel ve coğrafi yönleri itibariyle devamı olması hasebiyle, İslam medeniyetinin bütün süreklilik unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır.⁵⁷⁶ Dolayısıyla zaman ve mekan algılarının yeniden inşasıyla Davutoğlu, İslam coğrafyasına yönelik jeopolitik bir tahayyüle sahiptir.

⁵⁷² Yeşiltaş, s. 97-105.

⁵⁷³ Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, s. 83.

⁵⁷⁴ Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, s. 69.

⁵⁷⁵ Yeşiltaş, s. 116.

⁵⁷⁶ Yeşiltaş, s. 117.

İslam medeniyeti ve bu çerçevede İslam jeopolitiği üzerine inşa edilmek istenen dış politikanın dilini de, yine İslami terimler, semboller ve kavramlar oluşturmaktadır. Campbell'ın da belirttiği üzere dış politika kavramı, milli kimliği ve ülke sınırlarını yeniden üreten söylem stratejileridir.⁵⁷⁷ AK Parti'nin dış politika tasavvurunu da İslami söylem stratejileri inşa etmektedir. Sunar, AK Parti'nin dış politika anlayışını üreten retoriğin teo-politik bir nitelik taşıdığını belirtip; değer temelli dış politika, bütüncül mekan anlayışı, medeniyet, insani yardım ve vicdan, insan merkezli dış politika ve insan hakları, adalet ve barış gibi öne çıkan öğelerin içeriğini İslami yaklaşımla doldurduğunu ifade etmektedir. Bu kavramların dış politika dilini oluşturması ve içeriğinin uluslararası düzeyde tanınırlığı olan politikacılar ve bilim adamları yerine Mevlana, Ahmed Yesevi gibi kişilere atıf yapıp, Kur'an-ı Kerim'den yapılan alıntılarla açıklanmaya çalışılması⁵⁷⁸, milli kimliği ve sınırları üreten dış politika retoriğinde İslami bir yapının bariz etkisini göstermektedir.

Murinson'a göre, Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik doktrini, Türk dış politikasını şekillendiren geleneksel Kemalist ideolojinin (Batıcı) milliyetçiliğinden ziyade, Müslümanların birliğine dayalı millet-üstü bir kavram olan ümmet fikrine dayanmaktadır. Müslüman Türkler için bu fikrin uygulanmaya çalışılması, milli ruhu okşayan milli bir gurur kaynağıdır. Aynı zamanda Türklerin cesaretini arttıran bir etmendir.⁵⁷⁹ Benzer bir düşüncüyü Behlül Özkan da dile getirmektedir. Türk dış politikasının teorik yüzünün mimarı Davutoğlu'nun 1990-2000 yılları arasında yazmış olduğu eserleri okuyan Özkan'a göre Davutoğlu, neo-Osmanlıcı değil, Pan-İslamisttir. Davutoğlu'nun Osmanlı sonrası Ortadoğu'yu yapay uluslardan oluşan bir bölge olarak gördüğü, bu yüzden 200 yıl önceki İslam Birliği düzenini tesis etmek istediği, bunu da bölgede bulunan devletlerde İhvan hareketinin iktidarı elde etmesi yoluyla gerçekleştirileceğini düşündüğünü ileri sürmektedir. Özkan, Davutoğlu'nun çalışmalarında Neo-Osmanlıcı olduğuna dair bir vurgunun bulunmadığını, jeopolitik kuramlardan esinlenerek yayımlı bir Pan-İslamist tahayyüle sahip olduğunu

⁵⁷⁷ Campbell, s. 69.

⁵⁷⁸ Sunar, "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminin Biçimlenmesinde Bir Etken Olarak Siyasal İlahiyat", s. 182.

⁵⁷⁹ Alexander Murinson, "Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century", *Mideast Security and Policy Studies*, No. 97, 2012, s. 12.

belirtmektedir.⁵⁸⁰ Keyman ise Özkan'ın bu yorumunu tutarsız ve nesnellikten uzak bulmaktadır.⁵⁸¹

Saraçoğlu'na göre, AK Parti'nin, iç ve dış politikada, içeride inşa etmeye çalıştığı ve Kemalist milliyetçiliğin "ulus" kavramına yüklediği seküler muhtevayı dönüştürüp, ortak İslami kültürel değerler ve Osmanlı geçmişi temelinde "Türklük" vurgusu yerine, "Sünni İslam"⁵⁸² eksenindeki kimlik tahayyülünün dış politikadaki yansıması, Stratejik Derinlik eserinde vücut bulmuştur. İç ve dış politikada uyumlu bir şekilde hareket eden AK Parti'nin dış politika algısını, İslami muhafazakar milliyetçilik üzerinden okumak gerekmektedir. Saraçoğlu'na göre, Stratejik Derinlik eserinin mantıksal dizaynının, Türkiye için biçtiği jeopolitik rollerin ve kullandığı retorik, İslami muhafazakar milliyetçilik ile açıklanması uygun görülmektedir.⁵⁸³

Saraçoğlu'nun da belirttiği gibi, AK Parti'nin dış politika vizyonunu İslami muhafazakar milliyetçilikle açıklamak mümkündür. AK Parti'nin dış politika algısının medeniyet yönelimli olması, muhafazakar milliyetçiliğin önemli münevverlerinden biri olan Erol Güngör'ün milliyetçilik tanımının "medeniyet inşa etmek" şeklindeki açıklamasıyla örtüşmesi dolayısıyla muhafazakar milliyetçilikten beslendiği görülmektedir. Aynı zamanda bu medeniyetin jeopolitik muhayyilesini İslam coğrafyasının oluşturması, İslami bir retorik, dış politikada hakim olması ve içeride inşa edilmek istenen kimliğin baskın vurgusunun İslami bir yapı arz etmesi nedeniyle, İslami tonun daha baskın olduğu muhafazakar bir milliyetçilik anlayışının iç ve dış politikada egemen olduğu belirtilebilir. Buradaki İslami vurguya eklenen milliyetçi söylem, salt İslamcılık bağlamında dış politikanın açıklanamayacağını işaret etmektedir. Hatta Duran'ın da belirttiği üzere, AK Parti'nin dış politika algısının medeniyet yönelimli olduğu ve bu medeniyetin sacayakları olarak, İslamcı, Batıcı, Osmanlıcı ve milliyetçi unsurlara⁵⁸⁴ dayanması sebebiyle, sadece İslamcılığın dış politikayı açıklamak bağlamında eksik bir yorum getireceği aşikardır. Aynı zamanda Türkiye'de sağın halleri olan milliyetçilik, muhafazakarlık ve İslamcılık arasındaki simbiyotik ilişki, bunların

⁵⁸⁰ "Davutoğlu Neo-Osmanlıcı değil Pan-İslamist", **Taraf**, 23.08.2014, <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-davutoglu-neo-osmanlici-degil-pan-islamist-162144/>, (14.04.2015).

⁵⁸¹ Fuat Keyman, "Davutoğlu 'Pan-İslamist' mi?", **Radikal**, 27.08.2014, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fuat_keyman/davutoglu_pan_islamist_mi-1209165, (14.04.2015).

⁵⁸² Saraçoğlu, s. 55.

⁵⁸³ Saraçoğlu, s. 64.

⁵⁸⁴ Duran, "AK Parti'nin Kimlik Siyasetini Anlamak: Çok Katmanlı Medeniyet Söylemi ve Sınırları", s. 18.

birbirleriyle eklemlenmesi ve aynı havzadan (tarih algıları, din, söylem) beslenmeleri neticesinde, 2002 sonrası Türk dış politikasının yönelimini anlayabilmek için milliyetçiliğin etkisini anlamak ve tanımlarda yer vermek elzemdir. Nihayetinde AK Parti'nin dış politika anlayışının teorik altyapısını İslami-muhafazakar milliyetçilik, temsil edildiği hinterlandın ise eski Osmanlı coğrafyası olduğu görülmektedir.

BÖLÜM 4: ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI 1: TÜRKİYE’NİN KUZNEY IRAK POLİTİKASI

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’nin 2002 (AK Parti’nin iktidara gelmesi)-2015 (7 Haziran Genel Seçimleri) yılları arasındaki Kuzey Irak politikasına ilişkin karar vericilerin ifade ettiği söylemler analiz edilerek, milliyetçiliğin dış politikadaki görünümü ortaya konulacaktır. Bu çerçevede ilk olarak sırasıyla Kuzey Irak politikasına ilişkin söylemlere yer verilecek, daha sonra bu söylemlerin davranışlara yansıyor yansımadağı konusu analiz edilecektir. Son olarak bu söylem ve davranışlar ekseninde milliyetçiliğin dış politikada karar verme sürecinde nasıl bir etkisinin olduğı ve hangi milliyetçiliğin Kuzey Irak politikasını ne biçimde şekillendirdiğı tespit edilecektir.

Kuzey Irak konusunun seçilmesinde, Kürt etnik unsurunun bölgedeki varlığı etkili olmuştur. Çünkü önceleri fiilen bölgede varlığını sürdüren, ABD işgali sonrası hukuki yapıya kavuşan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile ilişkiler, Türkiye’nin en önemli iç sorunu olarak kabul edilen ve kamuoyunda genellikle “Kürt Sorunu” olarak isimlendirilen sorunla bağlantılı bir şekilde Türk karar vericileri tarafından değerlendirilmiştir. Türkiye için iç siyasetinde doğrudan etkili olan Türkmenler ve bölge üzerinde küresel ve bölgesel aktörler arasında yaşanan hegemonya mücadelesi de, etkili olan diğer unsurlardır. Kısaca, Türkiye’nin en önemli sorunu olan PKK terör örgütünün konuşlandığı ve Türkiye’nin “kırmızı çizgi” olarak nitelendirdiğı Kürt devletinin kurulması ihtimali, ayrıca soydaş gruplardan Türkmenlerin Kuzey Irak bölgesinde yaşıyor olması gibi unsurlarda, dış politika karar verme sürecinde milliyetçiliğin etkili olup olmadığını gözlemlemek amacıyla irdelenecektir.

4.1. Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasına Genel Bakış

Kuzey Irak, Türkiye için yirmi yılı aşkın bir süreden beri PKK terör örgütü tehdidinin kaynaklandığı bölge olması hasebiyle stratejik öneme sahiptir. PKK’nın kamplarının bulunduğu ve Türkiye’ye yönelik saldırılar düzenlendikten sonra saklandığı Kuzey Irak bölgesi, Saddam Hüseyin’in Kürtlere yönelik gerçekleştirdiğı Halepçe katliamı, I. Körfez Savaşı ve Çekiç Gücün kurulmasının ardından Türk dış politikasını en çok meşgul eden konuların başında gelmektedir.

Doksanlı yılların başında, Türkiye'nin Kuzey Irak'a karşı yürüttüğü dış politikanın üç temel hedefi bulunuyordu: (i) Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması yoluyla Kürt devletinin oluşmasını engellemek, (ii) PKK saldırılarını önlenmek ve (iii) Bölgedeki Türkmen nüfusunun haklarını korumak. Oran'a göre bu izlenen politikanın, biri stratejik, diğeri taktik olmak üzere iki temel amacı bulunuyordu. Taktiksel amaç, PKK'yla alakalıydı. Bölgede oluşacak olan iktidar boşluğunun, PKK tarafından doldurulması önlenmek istenmekteydi. Bu yüzden Kuzey Irak'ta bulunan Kürtlerle ilişki tesis etmek, aralarındaki anlaşmazlıklara çözüm bulmak ve onları güçlendirmek gerekmekteydi. Bu nedenle Kuzey Irak'ta bulunan Kürt liderlere kırmızı pasaport verildi, ekonomik ve insani yardımlarda bulunuldu. Ancak bu politikanın şöyle bir handikapı vardı. O da, bölgedeki liderlerin (Barzani ve Talabani) güçlenip birleşmeleri, Kürt devletinin kurulmasına giden süreci başlatabilirdi. Ayrıca Kuzey Irak'ta saklanan ve kampları bulunan PKK'yı vurmaya çalışmak, taktik amaçlardan biriydi. Bu amaç için de, Irak'ın rızası (Mayıs 1983'teki ilk operasyon, 1986 ve 1987 operasyonları), Irak'la yapılan Güvenlik Protokolü çerçevesinde 5 km'ye kadar tanınan sıcak takip hakkı (Ekim 1984 ve Ekim 1988), "Meşru Müdafaa" ve "Varolma hakkı" argümanları kullanılmıştı. Stratejik amaç ise, Kuzey Irak'ta Kürt devletinin oluşmasını engellemektir. Bunun istenmemesinin en önemli sebebi, Türkiye'nin içinde bulunan Kürtlerin de bağımsızlık yönünde isteklerinin artacağı endişesiydi. Aynı zamanda Kuzey Irak'ta kurulacak Kürt devleti, ayrılıkçı politikalar izleyerek, Türkiye, Suriye ve İran'daki Kürtleri de sınırları içine katmak isteyebilirdi. Ancak bu politikanın uygulanması aşamasında da çelişkiler mevcuttu. Kürt devletinin muhtemel oluşumuna karşı çıkan Türkiye, Çekiç Güç'e izin verdi, Hükümet-dışı kuruluşların bölgede faaliyet göstermesini onayladı. Böylece Irak'lı Kürtlere yaptığı yardımlarla Türkiye, oluşabilecek olan Kürt devletinin embriyosunu kendi elleriyle besledi.⁵⁸⁵

Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında yer verdiği konulardan biri, Türkmenler olmuştur. Bu durum Türk dış politikasının Ortadoğu ayağı açısından yeni bir gelişmeydi. Kürt liderler Mesud Barzani ve Celal Talabani arasında yaşanan çatışmalar neticesinde Türkiye, 1996 yılında Ankara'da, İngiliz ve Amerikalı yetkililerle birlikte, Barzani, Talabani ve Türkmen temsilcilerini biraraya getirdi. "Ankara Süreci" olarak bilinen

⁵⁸⁵ Baskın Oran, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 268.

süreç, Talabani'nin PKK'ya yakınlaşması ve Barzani'nin Türkmenlerin siyasal sürece dahil edilmesinden duyduğu rahatsızlık neticesinde olumlu sonuç vermese de⁵⁸⁶, Irak'ın şekillendirilmesinde Türkmenlerin temel aktörlerden biri yapılmaya çalışılması önemli bir gelişmeydi. Ancak Oran'a göre bu durum hatalı bir politika olarak da zikredilebilir. Çünkü Türkiye'nin Türkmenleri önplana çıkartması, korumasız olan bu grubun Irak içinde Araplar ile Kürtlerin hedefi haline gelme ihtimalini arttırmıştı.⁵⁸⁷ Yine de Türkmenlere Türk dış politikasında yer verilmesi ve Irak'ta Türkmenlerin birleştirilmeye çalışılması, üzerinde durulması gereken bir husustur.

Türkiye'nin Kuzey Irak politikası, Cumhurbaşkanı Özal'ın çeşitli uygulamaları nedeniyle, Türk dış politikasının genel teamüllerinin sorgulandığı ve aşılmaya çalışıldığı bir alan haline gelmiştir. Hatta, Kuzey Irak, Soğuk Savaş sona erdikten sonra, Türk dış politikasının en belirgin niteliği olan statükoculuğun aşılmaya, revizyonist bir politikanın uygulanmaya çalışıldığı bölge olmuştur.

Türkiye'nin, Kuzey Irak'taki Kürt liderler Barzani ve Talabani'yle görüşmeme siyaseti, Özal tarafından devre dışı bırakılmış, Kürt liderleri temsil eden bir kişiyle Ankara'da gizli bir görüşme gerçekleştirerek; Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmeler hakkında bilgi sahibi olma, Kürt devletinin kurulmaması konusunda Kürt liderleri ikna etme, PKK'ya karşı yapılan operasyonlar ve PKK'nın diğer Kürt gruplardan izole edilmesini sağlama konularında istişarelerde bulunulmuştu.⁵⁸⁸ Ama Özal'ın bu hedeflerin dışında, özellikle Musul ve Kerkük'le ilgili özel planları olduğu düşünülmekteydi. Turgut Özal, I. Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin Kuzey Irak'a girmesi, Misak-ı Milli sınırları içinde olmasına karşın Musul ve Kerkük'ün sınırlarımızın dışında kaldığını dile getirmesi, Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'dan orduyu Kuzey Irak'a girme konusunda hazır tutulmasını istemesi, Ortadoğu'da haritalar çizilirken Türkiye'nin bunun dışında kalmayarak pastadan pay almasının gerekliliğine ilişkin söylemi, Türkiye'de federatif yönetimin tartışılması gerektiği, Kuzey Irak'ta Kürt ve Türkmen devletlerinin kurulmasına ilişkin düşüncesi, o dönemdeki elitler açısından Özal'ın revizyonist, irredentist ve şövenist bir

⁵⁸⁶ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 265-266.

⁵⁸⁷ Oran, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası", s. 268.

⁵⁸⁸ Mahmut Bali Aykan, "Turkey's Policy in Northern Iraq 1991-1995", **Middle Eastern Studies**, 32 (4), 1996, s. 347. (ss. 343-366).

Kuzey Irak politikası izlemek istediğini göstermekteydi.⁵⁸⁹ Ayrıca Özal'ın "Açıkça ortaya konulmalıdır ki, Irak'ın Kürt bölgesinde yaşayanlar Türk vatandaşlarının akrabalarıdır. Bu yüzden sınırlar, bir ölçüde yapay olan sınırlar aynı halkı iki kesime bölmüştür."⁵⁹⁰ söylemi, Kuzey Irak ve Türkiye arasındaki sınırın yapaylığı ve uluslararası kardeşlik projeleri gibi birçok değerlendirmeye mahal verebilecek nitelikte olup, bu dil, Özal'ın ölümüne kadar Kuzey Irak politikasında hakimiyetini sürdürmüştür.

Ancak Özal istediği politikaları hayata geçirme konusunda başarısız olmuştur. Bunun temel nedeni ise, Kemalist milliyetçilik tasavvuruna sahip olan TSK ve Dışişleri Bürokrasisidir. Özal'ın vefatından sonra, hem Kuzey Irak politikasını şekillendiren dil, hem de bölgeye ilişkin politik davranışlar, güvenlik odaklı askeri yaklaşımlarla belirlenmiştir. Doksanlı yıllar boyunca Kuzey Irak politikası, Kuzey Irak'a yapılan askeri operasyonlar, Kürt devletinin oluşumunu engellemek ve Kürt gruplarla kimlik temelli değil, çıkar eksenli ilişkinin ve diyalogun sürdürüldüğü dönem olmuştur. AK Parti'nin iktidara geldiği 2002'den 2015 yılına kadar geçen süreçte ise, bu şekilde tek düze devam eden bir Kuzey Irak politikasından bahsedilmesi mümkün değildir.

AK Parti iktidarı döneminde Türkiye'nin Kuzey Irak politikası; ABD, Irak, Suriye ve İran'la yaşanan ilişkiler, bölgesel ve küresel güçler arasında görülen hegemonya mücadelesi, Türkiye'deki terör sorunu, Kürt açılımı ve Türk dış politikasında yaşanan dönüşüm (dış politika pratikleri, zihniyet ve karar vericiler) bağlamında oluşan, karmaşık ve farklı dinamiklerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan kararlarla şekillenmiştir. Bu yüzden AK Parti döneminde, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını üç ayrı dönemde incelemek daha uygundur. Bu dönemler, statükocu ve güvenlik odaklı politikaların devam ettiği *2002-2007 Dönemi*, Kuzey Irak'taki yönetimin tanındığı ve sosyo-ekonomik ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı *2007-2012 Dönemi* ve Kuzey Irak'la stratejik ilişkilerin, bu bağlamda enerji alanında işbirliğinin geliştirildiği, Arap Baharı sonrasında bölgesel denkleme yaşanan değişimle birlikte mezhep kimliğinin önplana çıktığı süreç olan *2012-2015 Dönemi*. Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının dönemler şeklinde kategorileştirilmesinde, her bir dönemde söylem ve davranışlarda yaşanan

⁵⁸⁹ İlhan Uzgel, "Körfez Savaşında Özal'ın Musul ve Kerkük'e İlişkin Projesi", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 256-257.

⁵⁹⁰ Michael M. Gunter, "A De Facto Kurdish State in Northern Iraq", **Third World Quarterly**, 14 (2), 1993, s. 302. (ss. 295-319).

farklılaşma ve bunun neticesinde Kuzey Irak'a yönelik politikada yaşanan değişim etkili olmaktadır.

4.2. 2002-2007 Arası Dönemi: Statükocu ve Güvenlik Odaklı Politika

Tablo 6
2002-2007 Dönemi Milliyetçilik Anlayışı

Genel Yaklaşım	Statüko ve Güvenlik temelli yaklaşım.
Söylemler	Terör, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, Kerkük'ün statüsü ve Türkmenler.
Davranışlar	Terör konusunu ABD ile çözmeye çalışmak, Kerkük'te referandum yapılmasını engellemek, Türkmenlerin haklarını korumak ve Irak'ın toprak bütünlüğünü sağlamak.
Aktörler	AK Parti ve TSK.
Milliyetçilik	Resmi-Kemalist Milliyetçilik.

AK Partili karar vericilerin dış politikadaki söylem ve davranışları incelendiğinde, 1 Mart 2003 Tezkeresi ile 5 Kasım 2007 Mutabakatına kadar geçen sürede, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasına ilişkin üç temel beklenti ön plana çıkmaktadır: (i) PKK'nın terör eylemlerinin sonlandırılması, (ii) Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve (iii) Kerkük'ün statüsü ile Türkmenler konusunun milli çıkarlar temelinde çözülmesi. Bu dönemde Türkiye, Kuzey Irak'a ilişkin politikasında, ABD ve Irak Merkezi Yönetimini muhatap almayı tercih etmiş, tanınma endişesinden ötürü Irak Kürt Bölgesel Yönetimiyle (IKBY) doğrudan temas kurmaktan kaçınmıştır.

Bunun yanında 1 Mart Tezkeresinin TBMM'den geçmemesi nedeniyle ABD ile ilişkiler bozulmuş, IKBY ile ilişkiler gerilmiş, böylece Türkiye, Irak'ın işgalinden 5 Kasım 2007 Mutabakatına kadar geçen sürede bölgede pasifize edilen bir aktör olarak Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmeleri uzaktan izlemekle yetinmek zorunda kalmıştır.⁵⁹¹ Bu nedenle Kuzey Irak'a ilişkin 2003-2007 arasındaki dönemde izlenen politikalar söylemsel bağlamda dile getirilmiş olup, politik davranışlara fazlasıyla yansımamıştır. Yine de, PKK terör örgütünün Kuzey Irak'ta bulunan kamplarına yönelik askeri operasyonların yapılması ve Kerkük'te referandumun 2007 sonunda gerçekleştirilmemesi, 5 Kasım

⁵⁹¹ Sedat Laçiner, "Sosyo-Ekonomik Dış Politika: Türkiye-İrak İlişkileri Örneği", Der. Ümit Özdağ, Sedat Laçiner ve Serhat Erkmen, **Irak Krizi (2002-2003)**, Ankara: ASAM Yayınları, 2003, s. 243-244.

Mutabakatının ardından politik davranışlarda görülmüştür. Nitekim Irak'ın işgalinden önce Türkiye öncülüğünde kurulan, ancak işlevsiz kalarak 2003'teki toplantıdan sonra 2007 Mart ayında biraraya gelen Irak'a Komşu Ülkeler Zirvesi de bu durumun kanıtı niteliğindedir.⁵⁹²

Ayrıca, 2002-2007 yılları arasında, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasına ilişkin karar verme sürecinde TSK'nın belirgin bir ağırlığının olduğu görülmektedir. Bu dönemde Kuzey Irak'a yönelik kara operasyonlarının yapılması ve Kuzey Irak Bölgesel Yönetiminin PKK'ya destek verdiğine ilişkin TSK tarafından yapılan açıklamalar ile AK Parti hükümeti arasında yaşanan gerilimler, Kuzey Irak politikasının biçimlenmesinde etkili olmuştur. David Romano'ya göre, Türk dış ve iç politikasını 2007 yılına kadar şekillendiren ana ideoloji, Kemalizm idi. Özellikle, Ordu ve atanmış bürokratlar tarafından temsil edilen, seküler milliyetçiliğin ve Batılı bir kimliğin savunuculuğunu yapan Kemalizm, İslamcılık ve Kürt milliyetçiliğini önemli iç tehditler olarak görmekteydi. Dolayısıyla, Kemalist karar vericiler, Kuzey Irak politikasının biçimlenmesi sürecinde, Irak'ın kuzeyinde Kürt devleti oluşumunun engellenmesi yoluyla Türkiye'nin içinde yaşayan Kürtlerin bağımsızlık isteklerinin kırılması ve bu bölgede konuşlanan PKK'nın Türkiye'yi bölmesinin önüne geçilmesi konularına öncelik vermiştir.⁵⁹³ Böylece Cumhuriyetçi güvenlik kültürünün üç sacayağından ikisini oluşturan ve Kürt meselesiyle de doğrudan ilgili bulunan toprak bütünlüğü ve milli birlik anlayışları sürdürülmektedir. Ancak bu durum daha sonra dönüşüme uğrayacak olup, 1996'dan 2007 Aralık ayına kadar Özel Kuvvetlerin sorumluluğu çerçevesinde yürütülen Kuzey Irak politikası, bu tarihten sonra Dışişleri Bakanlığına devredilmiştir.⁵⁹⁴

Ancak 2002 sonrası Türk dış politikasının tek düze bir yapıda seyrettiği söylenemez. Kösebalaban'a göre 2002 sonrası Türk dış politikasını üç döneme ayırarak incelemek gerekmektedir. Bu dönemler sırasıyla şunlardır: *2002-2007 Adaptasyon Safhası*, *2007-2011 Müzakerecilik Misyonunu Benimseyen Aktif Dış Politika* ve *2011 sonrası dönem*

⁵⁹² "Irak'a Komşu Ülkeler girişimi nasıl başladı?", **CNNTÜRK**, <http://www.cnnturk.com/2007/dunya/11/02/iraka.komsu.ulkeler.girisimi.nasil.basladi/402105.0/>, 02.11.2007, (05.09.2015).

⁵⁹³ David Romano, "İraqi Kurdistan And Turkey: Temporary Marriage?", **Middle East Policy**, Cilt XXII, Sayı 1, (Bahar 2005), s. 89-90.

⁵⁹⁴ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 290.

*Oyun ve Düzen Kurucu Dış Politika*⁵⁹⁵. 2002-2007 Uyum Safhasında, AB yönelimi, dönemin en çok üzerinde durulan konusu olmuştur. Bununla birlikte Kösebalaban'a göre AK Parti için AB ile derinleşen ilişkiler ve üyelik süreci, iki ana amaca hizmet etmektedir. AB üyelik süreci, hem Türkiye'deki liberal dönüşümü sağlayacak, hem de Kemalist bürokratik yapı ile uluslararası sistem karşısında AK Parti'ye meşruiyet kazandıracaktı.⁵⁹⁶ Böylece 2007 yılına kadar AK Parti hükümeti, başta Kuzey Irak meselesi olmak üzere, birçok konuda, TSK ile birlikte hareket etmek durumunda kalmıştır.

Bu dönemde, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasına ilişkin daha önceki dönemlerde sürdürülen politikayı şekillendiren temel paradigmanın değişmediği, statükocu ve güvenlik temelli politikaların devam ettiği görülmektedir. Başbakanın dış politika danışmanlığını yapan Ahmet Davutoğlu, Milliyet Gazetesinden Derya Sazak'a verdiği röportajında bu paradigmanın temel kavramlarını şöyle ifade etmektedir:

*Irak'ın toprak bütünlüğü; Kuzey Irak'ta ortaya çıkabilecek yeni oluşumlar ve her türlü bölünmenin zararları, Kırmızı çizgiler (vurgu yazara aittir) diye ifade edilen temel kaygılar dün de vardı, yarın da olacak. Bu anlamda bir süreklilik var. AK Parti iktidarında bu kaygıların değiştiği öne sürülemez. Son Ortadoğu turu da Türkiye'nin bu kaygılarını yansıtan bir gelişmedir.*⁵⁹⁷

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, kırmızı çizgiler olarak ifade edilen Kürt devleti oluşumunun engellenmesi, PKK'nın faaliyetlerinin durdurulması ve Türkmenlerin durumu konularında karar verme sürecinde hakim olan Resmi-Kemalist milliyetçilik paradigmasının değişmediği, doksanlı yıllarda sürdürülen güvenlikçi ve statükocu politikaların devam ettiği görülmektedir. Ayrıca güvenlik bağlamında bir sorun alanı olarak görülen Kuzey Irak bölgesine ilişkin paradigmatik değişimin de zor olduğu, milli güvenlik ve milli çıkar kavramlarında süreklilik unsurlarının daha mühim hale geldiği, Davutoğlu'nun söyleminden anlaşılmaktadır.

4.2.1. Kuzey Irak Politikasına İlişkin Söylemler

⁵⁹⁵ Hasan Kösebalaban, "Türkiye ve Ortadoğu'da Yeni Düzen Arayışı", Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, **Türk Dış Politikası Yılı 2012**, Ankara: SETA Yayınları, 2013, s. 143-144.

⁵⁹⁶ Kösebalaban, **Türk Dış Politikası Yılı 2012**, s. 284-285.

⁵⁹⁷ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, s. 90.

4.2.1.1. Terör Konusu

Geçmişten günümüze kadar Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının oluşumunda temel faktör, PKK terör örgütü sorunu olmuştur. Bu durum AK Partinin iktidara gelmesinden sonra da devam etmiştir. AK Partili karar vericilerin, 2002-2007 arasındaki süreçte söylemlerinde öne çıkan ilk konu da, terör idi.

Başbakanlık Dış İlişkiler Danışmanı olan ve TBMM Türkiye-ABD Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı Egemen Bağış'ın 1 Mart Tezkeresi ve sonrasında ABD ile bozulan ilişkiler ve bunun Kuzey Irak politikasında önemli yer tutan PKK terör örgütüyle ilgisini şu şekilde belirtmektedir:

Amerika ile bizi yaklaştıran diğer konularda herhangi bir sorun yaşanmazken, Irak konusunda bazı yaklaşım farklılıklarımız olduğu doğrudur. Irak konusunda Amerika'nın da Türkiye'nin yaklaşımını bir gün idrak edeceğini ve özellikle PKK terörünün Kuzey Irak'ta barınmasına son verme konusunda Türkiye ile işbirliğine gireceğini ümit etmekteyim. Irak'ın huzur ve güvenlik içinde yaşayabilmesinin en temel şartlarından biri de ülkenin, başta Türkiye'nin önceliğini oluşturan PKK/KADEK, KONGREGEL dahil, halen yuvalanmış terörist örgüt ve unsurlardan tamamen temizlenmesidir.⁵⁹⁸

Askeri kanatta da benzer bir söyleme rastlanmaktadır. Dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, PKK'nın güçlenmesinin arkasında, Kuzey Irak'taki Kürt gruplar ile ABD'nin olduğunu ifade etmektedir:

Terör örgütünün Irak'ın kuzeyinde tasfiyesi konusunda ABD'nin gerekli hassasiyeti henüz göstermemesi, kendi içinde bazı sorunlar ve yeni oluşumlar yaşamasına rağmen, örgütün siyasi yapılanmasını Irak'ın kuzeyinde de etkinleştirmesine ve bölgede üçüncü bir güç olarak varlığını pekiştirmesine yol açmıştır. Ayrıca, Irak'ın kuzeyindeki belirli gruplar terör örgütüne çeşitli şekillerde destek vermektedirler. Bu arada, Irak'ın kuzeyini terk edip ülkemize sızan PKK teröristlerinin sayısı son bir yıl içerisinde artmıştır. [...] Bu hususları üçlü görüşmelerde Amerikalularla ve Irak Hükümetiyle ele alıyoruz. Ancak şu ana kadar örgüte karşı aktif bir eyleme geçilmemiş olması düşündürücüdür.⁵⁹⁹

⁵⁹⁸ "Türk- Amerikan İlişkileri", **Türkiye Bülteni**, Sayı 22, (Mart 2005), s. 42.

⁵⁹⁹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, "Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'ün Harp Akademileri Komutanlığındaki Yıllık Değerlendirme Konuşması", 20.04.2005,

CNN Türk'te Taha Akyol'un sunduğu *Eğrisi Doğrusu* programına katılan Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin Irak politikasının temel niteliklerini belirtirken, terör meselesiyle alakalı şu ifadelerde bulunmuştur:

*Irak'ın Türkiye'ye dönük bir terör kaynağı halinde kalması Türkiye açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Bu konuda, ABD Türkiye'yi tatmin eden bir adım atmamıştır; zira PKK Kuzey Irak'ta varlığını sürdürmektedir. Bu konu, Türkiye açısından son derece önemlidir; zira Türkiye terörü bütünüyle gündeminden düşürerek ekonomik kalkınmaya ve kendi iç barışına yoğunlaşmalıdır. Bu süreçte, Türkiye'nin iç güvenliği için son derece önemli bir unsur olan terörün Demokles'in kılıcı gibi kalması kabul edilemez.*⁶⁰⁰

Başbakan Erdoğan da, ABD ziyareti sonrası, Türkiye Bülteni dergisinde yayınlanan röportajında Kuzey Irak ve terör konularıyla alakalı benzer görüşleri dile getirmiştir:

*Bu konuda Sayın Başkan'ın bir defa ben kararlılığını gördüm. Tabi bizim arzumuz; şu anda atılmış olan adımın süratle netice vermesidir. 'Terörle mücadelede benim başından beri tavrımı uluslararası boyutta biliyorsunuz' dediler ve biz de 'bu uluslararası kararlılığınızı bölgemizde de özellikle görmek istiyoruz' dedik. Burada Kuzey Irak'taki yerleşmiş bulunan terör örgütünün ülkemize sızma çalışmaları, hatta maalesef Irak'taki silahların terör örgütü tarafından tarafımıza taşınarak, bombaların Amerika'ya ait silahlar, bombalar olduğunu görmemiz ve halkımızın da bunu duyması, bilmesi bir 'Antiamerikancı' yapıyı oluşturmaktadır... Biz ateşkes diye bir ifadeyi hiçbir zaman kullanmadık, kullanmayız. Ateşkes devletler arası olaydır. Bunu farklı bir şekilde kullanmak, basın mensupları açısından önemli. Türkiye'nin terörden gördüğü zararı, 35 bin insanımızı kurban verdiğimizizi dile getirdik. Kendilerinden bu mücadeleye katkı vermelerini istedik.*⁶⁰¹

PKK konusunda AK Partili karar vericilerle birlikte TSK, sorunun çözümü hususunda ABD ile işbirliği yapılması gerektiği yönünde görüş beyan etmekle birlikte, ABD'nin bu konuda yeteri derecede hassasiyet göstermemesinden yakınmıştır. PKK konusunda çözümün, ABD ile yapılacak işbirliğine bağlanması ve (doğal olarak) güvenlik temelli kaygılar ekseninde geliştirilen söylemleri şekillendiren milliyetçilik paradigmasının, *Resmi-Kemalist milliyetçilik* olduğu görülmektedir. Özellikle Türk dış politikasının

http://www.tsk.tr/10_ARSI/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_7_Konusmalar/2005/yillikdegerlendirme_200405.html, (23.07.2015).

⁶⁰⁰ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, s. 212.

⁶⁰¹ "Başbakan Erdoğan Washington'da", *Türkiye Bülteni*, Sayı 42, (Kasım 2006), s. 7-8.

klasik yönelimi olan ABD-NATO eksenini, bu konuyla alakalı sorunun çözümü hususunda da kendisini hissettirmektedir. Aynı şekilde davranışların da, benzer biçimde şekillendirildiği anlaşılmaktadır.

4.2.1.2. Irak'ın Toprak Bütünlüğünün Korunması

AK Partili karar vericilerin bu dönemde söylemlerinde en fazla öne çıkan olgu, Irak'ın toprak bütünlüğü meselesidir. Irak'ın toprak bütünlüğü, Türkiye'nin kırmızı çizgisi olan "Kürt devleti kurulmaması" politikasının tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Irak'ın toprak bütünlüğü, herhangi bir etnik ya da mezhebi grubun, Irak'ın tamamına hakim olmaması bağlamında dile getirilmektedir. Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması bağlamında Irak'ta yaşayan grupların (Türkmen, Kürt ve Arap) "akraba" olarak nitelendirilmesi yoluna da başvurulmaktadır. Buna ek olarak, tarihsel sorumluluk, tarihi ve kültürel bağlar gibi kavramlara söylemlerde yer verilerek, Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda gösterilen hassasiyet öne çıkarılmaktadır. Bu minvalde, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin söylemlere bakmak faydalı görülmektedir.

TBMM'nde Erdoğan, hükümet programıyla ilgili görüşmeler sırasında Türkiye'nin Irak politikasının temel çerçevesini şu şekilde çizmiştir:

Hükümetimiz, Irak'ın toprak bütünlüğüne ve siyasi birliğinin korunmasına büyük önem atfetmektedir. Irak'ın yeraltı ve yerüstü kaynaklarının tüm Irak halkına ait olduğunu düşünmekteyiz. Irak'ın asli unsuru olan Türkmenlerin, Arapların, Kürtlerin ve diğer toplulukların barış içinde yaşamaları arzumuzdur. Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması Ortadoğu'daki tüm dengeleri değiştirecektir.⁶⁰²

TBMM'nde, PKK, Kuzey Irak ve tezkere tartışmalarında Başbakan Erdoğan şu ifadeleri kullanmıştır:

Türkiye, Kuzey Irak'a, komşu bir ülkeden toprak elde etmek ya da komşularımızın topraklarını işgal etmek için girmek istemiyor; böyle bir niyet asla söz konusu olamaz. Türkiye, başından beri, Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu söylemiştir; hükümetimizin samimi kanaati de budur.⁶⁰³

⁶⁰² İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz (Haz.), **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 10 (11 Ocak 1999-)**, Ankara: TBMM Basımevi, 2013, s. 8114.

⁶⁰³ İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz (Haz.), **Türkiye Büyük Millet Meclisi Başbakanlarımız ve Genel Kurul**

Başbakan Erdoğan, 1 Şubat 2005 tarihinde yapılan grup toplantısında, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasıyla alakalı şunları işaret etmiştir:

Biz baştan beri Irak'ın toprak bütünlüğünü koruyarak demokrasisini tesis etmesinden ve ülke yönetiminde Irak halkının en adil ve katılımcı biçimde temsilinin sağlanmasından yana olduğumuzu hep söyledik. İkincisi hiçbir etnik unsurun bir diğer etnik unsur üzerinde egemenlik sağlamasına olumlu yaklaşmadık. Üçüncüsü hiçbir mezhebi unsurun bir başka mezhebi unsur üzerinde de egemenlik sağlamasını doğru bulmadığımızı hep ifade ettik. Bir diğeri ise Irak'ın tüm kaynaklarının, tüm yeraltı yer üstü zenginliklerinin tüm Irak halkına ait olması gerektiğini savunduk. Eğer bunlarda hassas davranılmazsa bu konulara dikkat edilmezse Irak'ın geleceğinden endişe duyduğumuzu ifade ettik.[...] Fakat biz mahalle ağalığı yapmaktan yana değiliz. Biz sokak ağalığı yapmaktan da yana değiliz. Devlet ciddiyeti ne gerektiriyorsa bu ciddiyet içerisinde atmamız gereken adımları atarız ve bu ciddiyet içerisinde de bütün gelişmeleri izlemeye devam ediyoruz... Şunu herkes bilmelidir ki, Türkiye sadece tarihi bağlarla değil, akrabalık bağlarıyla da bağlı olduğu bu coğrafyanın uzun yıllar boyunca devam edecek bir kargaşaya sevk edilmesine izin vermeyecektir, Irak'ta demokratik çözümleri çıkmaza sokacak bu girişimlere bugün dur denmezse, korkarız bölgede barışı daha uzun zaman erteleyecek çatışmalara sebebiyet verilebilir.⁶⁰⁴

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Çin gezisi öncesinde Irak'la ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

Irak'ta herkes bizim akrabamızdır, Kürtler de, Türkler de, Araplar da... Oradaki akrabalarımızın huzur içinde olmasını isteriz. Nasıl ki bir zamanlar Kürt olan akrabalarımız büyük bir sıkıntıya düştü ve Türkiye olarak kucağımızı açtıysak, nasıl Saddam'ın zulmiyle karşı karşıya kaldıklarında Türkiye 10 sene boyunca onları koruduysa, başka akrabalarımız sıkıntıya düşerse onların da huzur içinde olmasını talep etmek bir komşu ülkenin hakkıdır. Bu Irak'ın içişlerine karışma değildir. Irak'ın içişlerine karışma gibi bir duygumuz yoktur. Irak'ın normalleşmesini destekliyoruz.⁶⁰⁵

Konuşmaları Cilt 9, Ankara: TBMM Basımevi, 2014, s. 553-554.

⁶⁰⁴ AK Parti Resmi Sitesi, "AK Parti Grup Başkanı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Grup Konuşması", http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/2005_02_01%20grup%20konusmasi.doc, (23.07.2015).

⁶⁰⁵ "Gül: Irak'taki akrabalarımızın huzur içerisinde olmalarını isteriz", **Milliyet**, 01.02.2005, <http://www.milliyet.com.tr/2005/02/01/son/sonsiy01.html>, (27.06.2005).

TRT 1’de yayınlanan Büyüteç programına katılan Davutoğlu, programın sunucusu Haluk Koç’un Kuzey Irak’ta Kürt devleti oluşumuyla alakalı sorduğu suale şu şekilde cevap vermiştir:

Bu noktada bütün taraflar –özellikle de Kürtler- sadece kısa dönemli değil, orta ve uzun dönemi de hesap ederek son derece dikkatli düşünmelidir. Yeni bir devletin doğması, herşeyden önce bu devletin ortaya çıktığı coğrafyada ve mücavir alanda bu entiteyi yaşanabilir hale getirecek bir kabulün olmasıyla söz konusu olabilir. Eğer tek taraflı bir deklarasyon yapılırsa, çok daha büyük problemler doğar... Bu açıdan bakıldığında Irak’taki bütün tarafların, küçük asabiyetler peşinde koşmayı bırakıp daha büyük bir resim için çaba göstermesi gerekir. Aksi halde problemsiz bir şekilde ayrılacağı şeklinde düşünen taraf, kendini bir anda anaforum içinde ve merkezinde bulabilir; tarih bunun örnekleriyle doludur. Herkes herşeyden önce kısa dönemde elde edeceği kısa karı değil, uzun dönemde –özellikle de orta dönemde- karşı karşıya kalacağı riskleri düşünmelidir. Mesela dile getirdiğiniz şekilde Kürt devleti kurulsa, Kürt bölgesinin hemen kuzeyinde Sünni Arapların yoğun olarak yaşadığı Musul’un ya da karma bir şehir olan Kerkük’ün böyle bir ayrışmadan etkilenmemesi mümkün değildir. Sünni Araplar böyle bir ayrışmanın acısını unutabilir mi? Şii Araplar böyle bir ayrışma dolayısıyla sadece kar mı edecekler? Bu açıdan bakıldığında söz konusu senaryo neticesinde Irak’taki tüm taraflar kaybedecektir. Bütün tarafların kazanacağı bir senaryo, mümkün olan en kısa zamanda Irak’ta meşru bir yönetimin oluşması ve Irak’taki işgalin sona erdirilerek otoritenin meşru otoriteye devredilmesidir. Kurulacak meşru yönetimde Kürtlerin, Arapların, Sünnilerin, Şiiilerin ve Türkmenlerin, yer alacağı gerçek anlamda bir devlet yapılanması ortaya çıkmalıdır.⁶⁰⁶

AK Partili karar vericilerin söylemlerinde Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması meselesi, görüldüğü üzere fazlaca yer almaktadır. Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması, Türkiye’nin kırmızı çizgisi olan Kürt devletinin oluşumunu engelleyebileceği gibi, mevcut düzenin devam etmesini de sağlayacaktır. Irak’ın toprak bütünlüğünün bozulması durumunda, bölgede istikrarın bir daha sağlanmasının zor olacağını belirtmesinin yanında, Kürt devletinin kurulması durumunda, bu devletin, bölgesel dinamikler dikkate alınarak yapılacak bir analizle, hayatta kalmasının mümkün olmayacağı da ifade edilmektedir. Böylece, Irak’ın toprak bütünlüğünün korunmasına

⁶⁰⁶ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, s. 200-201.

ilişkin söylem, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik politikasındaki statükocu niteliği göstermesi bakımından, Resmi-Kemalist milliyetçi paradigmanın yansıması olarak kabul edilebilir.

Irak'taki gruplara ilişkin “akrabalık” metaforunun söylemlerde yer verilmesi, Kuzey Irak'a ilişkin izlenilen politikada kimliksel bir değişimden ziyade, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması bağlamında *meşrulaştırıcı bir işlev* üstlenmektedir. Çünkü Irak'ta birarada yaşayan Türklerin, Kürtlerin ve Arapların “kardeşlik” bağı ile bağlı olmaları ya da birbirleriyle “akraba” olmaları durumunda Irak'ın parçalanmayacağı düşünülmektedir. Tarihsel sorumluluk ve tarihi bağlar gibi söylemlerde, akrabalık ve kardeşlik söylemlerinde olduğu gibi meşrulaştırma işlevine hizmet etmektedir. Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğunun mirasçısı olarak görülmesi ve Osmanlı'nın uzun süre Irak topraklarını yönetmesi gibi nitelikler, Irak'ın parçalanmaması noktasında önplana çıkartılarak, aslında Irak'ın iyiliğinin düşünüldüğü noktasını işaret etmesi nedeniyle “tarihsel bağlar”, söylemi meşrulaştırma işlevini yerine getirmektedir. Aynı zamanda AK Parti'nin üç kırmızı çizgisi olan etnik, dini ve bölgesel milliyetçiliğin, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin söylemlerde etnik, mezhebi ve bölgesel ayrışmaya karşı olunması bağlamında işlendiği görülmektedir. Böylece Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması söylemi, statükocu niteliği hasebiyle Resmi-Kemalist milliyetçiliğin tezahürüdür. Araplar, Kürtler ve Türkler arasındaki akrabalık bağının vurgulanması, bu grupların hepsinin Türklerin kardeşleri oldukları ve tarihi bağlar söylemleri ise, dış politika-milliyetçilik ilişkisinde milliyetçiliğin meşrulaştırma işlevini göstermektedir. Bunun yanında Türkler, Araplar ve Kürtler arasındaki kardeşlik söylemi, *İslami bir kimlik* (Müslümanlık) kavramı üzerinden inşa edilmektedir. Ancak Kuzey Irak politikasındaki davranışlara bakıldığında, İslami kimlik algısının herhangi bir yansımasının olmadığı görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Irak'ın toprak bütünlüğü söylemi, Kuzey Irak politikasına ilişkin davranışlarda da kendisini göstermekte; kardeşlik, akrabalık ve tarihsel sorumluluk gibi söylemlerin ise, pek fazla politik davranışlara yansımadağı, daha çok bu politik davranışları meşrulaştırdığı anlaşılmaktadır.

4.2.1.3. Kerkük'ün Statüsü ve Türkmenler

AK Partili karar vericilerin söylemlerinde öne çıkan bir diğer konu, Kerkük'ün statüsü meselesi ve buna bağlı olarak Türkmenlerin siyasi ve sosyal haklarıdır. Kerkük, Türkmen, Arap, Kürt ve Hristiyanlardan oluşan heterojen bir şehir niteliğine sahip olduğu için hiçbir etnik grubun hakimiyeti altına girmemesi gerektiği görüşü üzerine geliştirilen söylemlerin yanı sıra, Türkmenlere yapılan yardımlar ve Irak'taki haklarının korunacağına ilişkin ifadeler, AK Partili karar vericilerin en çok üzerinde durdukları meseleler olmuştur.

Irak'ın yumuşak karnı olarak ifade edilebilecek bir yer olan Kerkük konusunda, ülkenin ABD güçleri tarafından işgalinden sonra yapılan tartışmalarla ilgili Dışişleri Bakanı Abdullah Gül şunları ifade etmiştir:

Seçim, etnik çatışmayı tetikleyecek bir etki yaratabilir. Eğer akrabalarımız bu bölgelerde huzur içinde olmazlarsa, onlara haksızlıklar yapılırsa demokratik bir ülkede yönetimler seyirci kalamaz. Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünden yana. Türkiye tehditlerle hareket eden bir ülke değil. [...] Türkiye bir bölge ülkesidir, tarihten gelen bir müktesebatı ve tarihten gelen bir sorumluluğu vardır bu bölgeye karşı.⁶⁰⁷

Başbakan Erdoğan, ABD ziyareti sonrası Türkiye Bülteni dergisinde yayınlanan röportajında, Kuzey Irak ve Kerkük konularıyla alakalı şunları dile getirmişti:

Kerkük'ün özel bir statüye kavuşturulması konusundaki hassasiyet üzerinde durduk. 'Kerkük'ün 2007'de yapılacak referandumla beklenmeyen bir neticeye kurban edilmesi söz konusu olursa Irak'ta çok ciddi problem kaynağı olabilir' dedik. Kendileri de buna katıldılar.⁶⁰⁸

CNN Türk'te Taha Akyol'un sunduğu *Eğrisi Doğrusu* programına katılan Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin Irak politikasının temel niteliklerini sıralarken, Kerkük konusunu şu şekilde açıklamaktadır:

Irak'taki kültürel demografi, Kerkük de dahil olmak üzere korunmalıdır; yani Kürtler, Türkmenler ve Araplar barışçıl bir hayat alanı içinde birlikteliklerini

⁶⁰⁷ "Kerkük'te çatışma olursa Türkiye seyirci kalamaz", **Hürriyet**, 31.01.2005, <http://www.hurriyet.com.tr/index/ArsivNews.aspx?id=292914>, (23.07.2015).

⁶⁰⁸ "Başbakan Erdoğan Washington'da", **Türkiye Bülteni**, Sayı 42, (Kasım 2006), s. 8.

sürdürmelidir. Irak'ta bütün aktörlerin iç içe geçtiği iki yer var: Bağdat ve Kerkük. Dolayısıyla bu iki şehrin özel bir idareye, özel bir statüye sahip olması gerekir. Aksi takdirde Bağdat ve Kerkük'te etnik ya da mezhebi çatışmalar başlarsa, Irak'ı birarada tutmak imkansız hale gelir. Türkiye'nin Kerkük hassasiyeti de tarihi gerekçelere ve Irak'ın esenlik içinde olmasına dayanmaktadır. Türkiye, Kerkük ve Musul'u terk ederken, iki esasın sürdürülebilir olmasını ve Irak ekonomisiyle Türk ekonomisinin karşılıklı barış içinde gelişmesi. Irak, bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin gözardı edebileceği bir üke değildir.⁶⁰⁹

Türkiye Bülteni dergisinin 45. sayısında yer alan ve geneli Irak meselesi, Kerkük ve Türkmenlerle ilgili olan Abdullah Gül ile yapılan röportajda şu hususlar dikkat çekicidir:

Kerkük'ün geleceği, nüfus yapısı itibarıyla, Irak'ın geleceği açısından emsal teşkil edecektir. Kerkük'e yönelik dar bakışlı ve tek taraflı politikalar sürdüğü takdirde, 2007 yılında yapılması planlanan referandum sonunda çözüme ulaşılamayacak, aksine, geri dönüşü olmayabilecek kırılmalara yol açılacaktır.⁶¹⁰

Irak'ta gelinen kritik dönemde Türkmen soydaşlarımızın haklarının korunması ve Irak'ın asli kurucu unsurları arasında yer alan Türkmenler'in Irak'ta hak ettikleri yere gelebilmeleri amacıyla Türkmenler'e imkanların elverdiği tüm destek verilmektedir. Başta, eğitim, sağlık ve diğer insani yardımlar olmak üzere bütün zorunlu ihtiyaçların karşılanmasında, Türkmen kardeşlerimizin yanındayız. Türkmenlerin Irak'taki diğer gruplarla birlikte bir an önce kalıcı barışa kavuşması, insani ihtiyaçlarının en üst düzeyde sağlanması, can ve mal emniyetleri ile mülkiyet haklarının korunması en temel yaklaşımlarımız arasındadır. Ancak bunları sıralarken yakın geçmişi de unutmamak gerekir. En zor zamanlarında Iraklı Kürt kardeşlerimizin de yanında olduk biz. Hem de her zeminde. Gerektiğinde pasaportlarını veren ülke Türkiye'dir. Sınırlarımıza geldiklerinde evlerimizi açan, ekmeğimizi paylaşan, geçici yerleşim imkanlarını hazırlayan da biziz. Türkiye'nin her tarafından, Kürt akrabalarımızın insani ihtiyaçlarını karşılamak üzere seferber edilen yardım konvoyları hala hepimizin hatıralarındaki tazeliğini korumaktadır. Biz Türkiye olarak Türkmen, Arap, Kürt ayrımı yapmaksızın Irak'taki bütün

⁶⁰⁹ Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, s. 213.

⁶¹⁰ "Türkiye Merkez Ülkedir", **Türkiye Bülteni**, Sayı 45, (Şubat 2007), s. 22-23.

*unsurların hakkaniyet, adalet ve hukuk çerçevesinde bir arada yaşayabilmelerinin zeminini oluşturmanın çabamızdayız.*⁶¹¹

Türkiye'nin Kerkük hassasiyeti ve PKK terör örgütünün eylemleri nedeniyle Kuzey Irak bölgesiyle ilişkilerinin gerilmesi neticesinde taraflar arasındaki söylemlerde sertleşmeler görülmüştür. Başbakan Erdoğan'ın şu sözleri bu konuyu özetler niteliktedir:

*Ben şunu tavsiye ederim; altından kalkamayacakları sözler söylemesinler. Yerlerini, konumlarını çok iyi tespit etmeleri gerekir. Sonra bu sözlerin altında ezilirler ve Türkiye ile sınırdaş olan bir Kuzey Irak, şu anda attığı bu adımlarla çok ciddi yanlışlar yapmakta ve bunun bedeli onlar için çok ağır olur. Biz tabii bir devletiz. Tarihi çok eski asırlara dayalı bir devletiz. Ta bırakın Kuzey Irak'ı, Bağdat'a kadar nasıl bir tarih geçirmişiz, bunu tüm tarih bilir. Bu bakımdan bu ifadeleri kullanırken çok dikkatli kullanmak lazım. Barzani burada ne yazık ki yine haddine tecavüz etmiştir, haddi aşmıştır.*⁶¹²

*Bizim muhatabımız oradaki Kürt liderler değildir, Bizim muhatabımız Irak'ın Merkezi Hükümetidir. Ben Merkezi Hükümetin Cumhurbaşkanıyla da görüştim, Başbakanıyla da görüştim. Bunun dışındaki bir kabile reisi ile ben görüşmem. Görüşmesi gereken olursa onlara 'git görüş' de deriz, bunu da yaparız. Ben görüşmem, Barzani veya bir başkası...*⁶¹³

Başbakan Erdoğan AK Parti grup toplantısında Irak ve Kerkük meseleleriyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

*Dün sıkıntıya düştüklerinde; Türkiye olarak 'ne olur gelin de şu derdimizi halledin' diyenler, şimdi bu ifadeyi nasıl kullanma durumuna düşüyorlar? Bizim Irak'la ilgili komşuluk haklarımız, sıradan bir ülkeninkine benzemez. 350 km sınırın, tarihi, kültürel, akrabalık bağların, soydaşların olacak, bu dayanışmayı tarih boyunca sürdürdüğün ilkeye karşı seyirci kalacaksın. Bu mümkün değil.*⁶¹⁴

Kerkük'ün statüsü meselesine ilişkin söylemlerin odağında, bölgenin heterojen niteliğinin korunması için herhangi bir etnik grubun -özellikle Kürtlerin- egemenliği altına girmemesi, özel bir statüyle bütün grupların yönetimde yer alması düşüncesi

⁶¹¹ "Türkiye Merkez Ülkedir", s. 23.

⁶¹² "Erdoğan'dan Barzani'ye: Bedeli ağır olur", **Hürriyet**, 09.04.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6297697.asp>, (23.07.2015).

⁶¹³ "Türkiye'nin muhatabı Kabile Reisi değildir", **Yeni Şafak**, 07.06.2007, <http://www.yenisafak.com/politika/turkiyenin-muhatabi-kabile-reisi-degildir-49338>, (23.07.2015).

⁶¹⁴ "Irak'ı Seyreden Ülke Olmayacağız", **Türkiye Bülteni**, Sayı 45, (Şubat 2007), s. 15.

bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin kırmızı çizgisi olan Kürt devletinin kurulması korkusu, Kerkük'ün de Bölgesel Kürt Yönetimi sınırları içine dahil edilmesiyle birlikte daha fazla artabilecektir. Dolayısıyla Kerkük'ün özel bir statüyle yönetilmesine ilişkin söylemler, statükocu ve güvenlik eksenli yaklaşımlarca inşa edilmesi sebebiyle Resmi-Kemalist milliyetçiliğin görüldüğü bir politika olarak telakki edilebilir.

Özellikle Erdoğan'ın bazı söylemlerinde aşırı sert bir tutum görülmektedir. Bunun temelinde ise, Türk milliyetçiliğinin en önemli vasfı olan tepkiselliğin, karşı taraftan gelen sert söylemlerin de etkisiyle, dış politika dilini inşa etmesi yatmaktadır. Tabii olarak 2007 Genel Seçimlerine gidilen süreçte bu sözleri kullanması, kamuoyunu etkilemeye çalışarak oylarını arttırmak istediğini de göstermektedir. Ayrıca burada, tarihsel, kültürel ve akrabalık bağları gibi söylemlerle, Türkiye'nin Irak politikasının tarihsel nedenlerle başka ülkelerle mukayese edilmemesi konuları, dış politikada milliyetçi bir dilin oluşmasına neden olmuştur. Buradaki milliyetçi dil, dış politika-milliyetçilik ilişkisinde milliyetçiliğin meşrulaştırıcı niteliğinin bir tezahürü olup, politik davranışları şekillendirmekten ziyade, kamuoyunu etkilemeye yöneliktir. Ayrıca Kürt liderlerin "kabile reisi" olarak görülmeleri ve muhatap alınmamaları, doksanlı yıllarda olduğu gibi TSK'nın Kuzey Irak politikasıyla örtüşmekte ve Resmi-Kemalist milliyetçiliğin Kürt konusuna bakışıyla paralellik arz etmektedir.

Türkmenler konusunda ise, etnik yakınlığa karşın irredentist söylemlerde bulunulmamış, daha çok sosyal ve siyasal haklarının korunması ve yapılan yardımlar üzerinde durularak, kültürel bir yaklaşım sergilenmiştir. Aynı zamanda geçmişte benzer yardımların Kürtlere de yapıldığı hususu vurgulanarak, hem Kürtlere yönelik Türkmenlere baskı yapılmaması, hem de Türkiye'nin Türkmen politikasında irredentist bir yönelimin olmadığı konusu vurgulanmak istenmiştir. Böylece Türkmen konusu, söylemlerde daha ziyade Kerkük politikasına ilişkin meşrulaştırıcı bir işlev üstlenmektedir. Kerkük'ün özel statüyle yönetilmesi hususundaki söylemler, dış politika davranışlarını şekillendirirken, Türkmen meselesinin politik davranışlara herhangi bir yansımalarının olmadığı görülmektedir.

4.2.2. Kuzey Irak'a İlişkin Olaylar ve Politik Davranışlar

4.2.2.1. Terör Konusu

PKK terör örgütü, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında geçmişten günümüze kadar temel sorun olarak varlığını devam ettirmektedir. Hatta Türkiye'nin Ortadoğu politikasını belirlemede önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶¹⁵ Kuzey Irak'ta kampları bulunan ve yönetici kadrosunun da bu bölgede yer alması sebebiyle Türkiye'de yaşanan ayrılıkçı terör eylemlerinin kaynağı olarakta Kuzey Irak bölgesi görülmektedir. Nitekim 2003 sonrasında PKK'nın artan terör eylemleri ve Kuzey Irak bölgesindeki etkinliğinin zayıflaması sorunu nedeniyle Türkiye'nin Kuzey Irak politikası ve Kürt meselesi içiçe geçen bir hal almıştır.⁶¹⁶ Bu süreçte AK Partili karar vericilerin Kuzey Irak politikasını şekillendiren söylemlerinde öne çıkan konuların başında, PKK terör örgütü sorunu gelmektedir. Bu sorunun çözümünde sınırötesi askeri operasyon gerçekleştirmekten ziyade, 1 Mart Tezkeresi sebebiyle ilişkilerin bozulduğu ABD ile yürütülen müzakereler vasıtasıyla terör sorunu çözülmeye çalışılmış, bu minvalde politik davranışlar geliştirilmiştir.

3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelen AK Parti yönetiminin ilk döneminde uğraşmak mecburiyetinde kaldığı en önemli sorun, Irak meselesiydi. ABD'nin Irak'ta nükleer silahlar bulunduğu ve uluslararası terörizmi desteklediği gerekçesiyle savaş açma kararı almasıyla birlikte, Türkiye, 1991 yılında olduğu gibi kilit ülke pozisyonuna geldi. Bu çerçevede Türkiye topraklarından Irak'a yönelik saldırı planlayan ABD, Türkiye'nin hava sahasını kullanma ve askerlerini yerleştireceği askeri üsler konularında Türk yetkililer ile görüşme masasına oturdu. Başında Büyükelçi Deniz Bölükbaşı'nın görevli olduğu Türk heyeti, Türk askerlerinin Irak'ın kuzeyine girmesine ve yaklaşık 30 km derinliğinde bir alanı kontrol etmesine yönelik talebi, ABD tarafına kabul ettirerek, hem PKK'ya yönelik sınır ötesi operasyonlarda elini güçlendirme, hem de Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin oluşumuna engel olma imkanına sahip olmuştu.⁶¹⁷ Ancak 1 Mart 2003'de TBMM'de yapılan oylamada 264 kabul oyuna karşılık, 250 ret ve 19 çekimser oy kullanılarak tezkere reddedildi. Böylece Türkiye-

⁶¹⁵ Marianna Charountaki, "Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government", *Perceptions*, Cilt XVII, N. 4, (Kış 2012), s. 189.

⁶¹⁶ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 277.

⁶¹⁷ Berkan Ögür, Zana Baykal ve Ali Balcı, "Kuzey Irak-Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği", *ORMER&SAMEC*, Rapor No 1, (Ağustos 2014), s. 42.

ABD ilişkilerinde önemli bir kriz ortaya çıkarken, Türkiye'nin Kuzey Irak politikası sekteye uğramış oldu. Tezkere'nin kabul edilmemesi, Irak'ta işlerin ABD'nin istediği gibi gitmemesi ve bu nedenle gittikçe Iraklı Kürtlere yakınlaşmaya başlaması sebebiyle Türkiye bölge siyasetinde daha pasif bir konuma getirildi. Böylece Türkiye'nin Kuzey Irak'a ilişkin belirlediği "kırmızı çizgiler" (Türkmenlerin korunması, Kerkük'ün bir Kürt kenti haline gelmemesi, Irak'ın parçalanmaması ve bağımsız bir Kürt devletinin kurulmaması ve PKK'nın Kuzey Irak'ı bir üs olarak kullanmasının engellenmesi gibi) bu süreçte aşılmaya başlandı.⁶¹⁸

1 Mart Tezkeresinin geçmemesinin ardından, ABD ile bozulan ilişkileri düzeltmek ve Türkiye'nin sürecin dışında kalmasını engellemek adına, 7 Ekim 2003 tarihinde Irak'a asker gönderilmesine ilişkin tezkere, TBMM tarafından kabul edilmiştir.⁶¹⁹ Ancak ilk etapta Türk askerinin gelmesine sıcak bakan ABD, Irak'ta, özellikle Kuzey Irak'taki Kürt grupların muhalefeti nedeniyle bu görüşünü aksi istikamette değiştirmiştir.⁶²⁰ Kuzey Irak'lı Kürt gruplar tarafından memnuniyetle karşılanan bu gelişme⁶²¹ sonrasında, artık Türkiye'nin bölgeye yönelik operasyonel gücünün zayıfladığı ve bunun neticesinde PKK'nın eylemlerinin arttığı görülmüştür.

Haziran 2005'te, PKK iki bin civarında teröristini Kuzey Irak üzerinden Türkiye'ye sokmasının ardından geniş ölçekli saldırılar gerçekleştirmiştir. Başbakan Erdoğan, 14 Temmuz 2005 tarihinde uluslararası hukukun imkan tanıdığı sınır ötesi operasyon hakkının kullanılabileceğini belirtmiştir. Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ, Bağdat yönetiminin gerekeni yapmaması durumunda, Türkiye'nin harekete geçebileceğini ifade ederek, benzer tutumu yinelemiştir.⁶²² PKK eylemlerinin yükselişe geçmesiyle birlikte, Türkiye'nin sınır ötesi operasyon ifadelerine karşılık olarak, Iraklı Kürt liderler de Türkiye'ye yönelik söylemlerini sertleştirmiştir. Örneğin Barzani'nin "Türkler'in Kerkük'e girmelerine izin vermeyeceğiz. Eğer böyle birşey olursa biz de

⁶¹⁸ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 276.

⁶¹⁹ "Irak'a asker gönderilmesine izin çıktı", **Hürriyet**, 07.10.2003, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/10/07/353727.asp>, (10.07.2015).

⁶²⁰ "ABD: Türk askeriyle çalışmak istiyoruz", **Hürriyet**, 29.08.2003, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/08/29/336513.asp>, "Zaten göndermiyoruz", **Hürriyet**, 08.11.2003, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/11/08/368756.asp>, (10.07.2015).

⁶²¹ "Zebari: Karar akıllıca ve mantıklı", **Hürriyet**, 08.11.2003, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/11/08/368754.asp>, (10.07.2003).

⁶²² Kemal İnat, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2005", Ed. Kemal İnat ve Ali Balcı, **Ortadoğu Yıllığı 2005**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2006, s. 17.

Diyarbakır ve diğer şehirlere karışırız.”⁶²³ sözü ya da Talabani’nin istenilen PKK’lılar için “Kürt kedisi bile vermem.”⁶²⁴ demesi karşısında, Başbakan Erdoğan da üslubunu aynı şekilde sertleştirmiştir. TSK ise Iraklı Kürt grupların PKK’ya destek verdiklerini belirtmiştir. Bu vaziyette Türkiye, IKBY ile açık ve üst düzey temas kurmaktan sakınmıştır.⁶²⁵ Bu durum aynı zamanda 2002 sonrası Türkiye ile Kuzey Irak yönetimi arasındaki sorun alanlarından birini oluşturmaktaydı.⁶²⁶

Ancak daha sonraki süreçte IKBY’nin, Türkiye’nin bölgeye yönelik askeri operasyon yapmasını engellemek ve uluslararası kamuoyunun ve Türkiye’nin terörle mücadelesinde karşı tarafta yer almamak adına yumuşadığı belirtilebilir. Kürdistan Yurtseverler Birliği’nin (KYB) üst düzey yöneticilerinden olan İmed Amedi, PKK’ya yönelik olarak, “Kuzey Irak’ta barınmalarının tek şartının Kuzey Irak yasalarına uymak” olduğunu dile getirmiştir. Irak Dışişleri Bakanı olan ve Kürdistan Demokrasi Partisi (KDP) üyesi Hoşyar Zebari de, PKK’nın Bağdat’ta bulunan bürosunun kapatılacağını belirtmiş, IKBY Başkanı Neçirvan Barzani ise PKK lideri Murat Karayılan’ın Türkiye’ye yönelik saldırılarında Kuzey Irak’ı kullanmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁶²⁷ Türkiye’den gelen baskılarla birlikte 23 Eylül 2007 tarihinde IKBY, PKK ve PJAK’ı terör örgütü olarak ilan etmiştir.⁶²⁸

Türkiye, Ocak 2005’te Irak’ta yapılan genel seçimin ardından, PKK terör örgütü sorununun çözümü hususunda, Irak Merkezi Hükümetiyle çeşitli diplomatik görüşmeler gerçekleştirmiştir. 2006 yılında, Türkiye’nin Irak Özel Temsilcisi olan Oğuz Çelikkol, Irak Cumhurbaşkanı Talabani ve Başbakan Caferi’yle yaptığı görüşmelerde, PKK terör örgütünün faaliyetleri ve bu konuda Irak Merkezi Yönetiminin terörizmle mücadele konusunda Türkiye’ye yardımcı olması gerektiği konuları üzerinde durmuştur.⁶²⁹ 16 Kasım’da Türkiye’yi ziyaret eden Irak Başbakanı Nuri- El Maliki’yle yapılan

⁶²³ “Türkiye’ye karşı en sert ve açık tehdit”, **Milliyet**, 08.04.2007, <http://www.milliyet.com.tr/2007/04/08/dunya/adun.html>, (23.07.2015).

⁶²⁴ “Türkiye’ye bir kedi bile teslim etmeyiz”, **Yeni Şafak**, 22.10.2007, <http://www.yenisafak.com/gundem/turkiye-ye-bir-kedi-bile-teslim-etmeyiz-76356>, (23.07.2015).

⁶²⁵ Uzgel, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, s. 285.

⁶²⁶ Charountaki, s. 191.

⁶²⁷ Kemal İnat, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası 2006”, Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2006**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2008, s. 11-16. ss 1-54.

⁶²⁸ Ümit Özdağ, **Türk Ordusunun PKK Operasyonları**, 5. Baskı, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2007, s. 325.

⁶²⁹ Mesut Özcan, “Irak 2006”, Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2006**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2008, s. 60.

görüşmelerde, Türkiye, PKK ve Kerkük konularını dile getirmiştir.⁶³⁰ 2007 yılına gelindiğinde ise, Türk hükümetinin kararlı politikası neticesinde, Irak Merkezi Yönetimi, PKK konusunda Türkiye ile işbirliği yapacağını ifade etmiştir. Daha sonraki süreçte, Türk, Iraklı ve ABD’li yetkililer, PKK terörü sorununa yönelik çeşitli istişarelerde bulunmuşlar⁶³¹, böylece 5 Kasım Mutabakatına doğru evrilen süreç başlamıştır.

4.2.2.2. Irak’ın Toprak Bütünlüğünün Korunması

Türkiye için PKK sorunu kadar büyük olan bir diğer konu ise, bölgede bağımsız bir Kürt devletinin kurulma ihtimalidir. Nitekim Kuzey Irak, Türkiye’deki karar vericiler için her zaman PKK ile eşanlımlı kullanılmaktaydı. Ancak ABD’nin 2003’teki işgalinin ardından kurulan Kürt Bölgesel Yönetimi, Türkiye için artık “bir dış tehdit” haline gelmiştir. Bundan sonraki süreçte, Türkiye stratejik açıdan ilk sıraya Kürt devletinin kurulması ihtimali ile bununla alakalı Kerkük’ün statüsü meselelerini koymuştur.⁶³²

Kürt milliyetçiliği, bütün devletleşememiş etnik gruplarda olduğu gibi, nihai hedefi kendi bağımsız/federe devletlerini kurmaya yönelik bir fikir hareketidir. Bu minvalde Kürt milliyetçiliğini harekete geçiren olaylara bakmak gereklidir. Gunter’e göre Pankürdizmi üç gelişme harekete geçirmiştir: (i) Saddam sonrası Irak’ta inşa edilen Kürt kimliği (Kürt Bölgesel Yönetiminin kurulması), (ii) Türkiye’deki Kürt açılımı ve (iii) Suriye’deki iç savaş.⁶³³ Buradan da anlaşılacağı üzere, Kürt milliyetçiliğini harekete geçiren birincil faktör olan Kürt Bölgesel Yönetiminin kurulması, Türk karar vericiler tarafından olumsuz bir gelişme olarak karşılanmıştır.

ABD’nin 2003 yılındaki işgalinden sonra Kürtler, yaşadıkları bölgeyi ayrı bir federatif yapıya dönüştürmelerinin yanında, Irak’ın içinde ABD ile müttefik olmaları sebebiyle en çok güçlenen grup olmuşlar ve –Türk karar vericilerinin endişe duymalarına neden olacak bir biçimde- devletleşme yolunda somut adımlar atmışlardır. ABD işgalinden sonra Irak’ta Temmuz 2003’te Koalisyon Geçici Yönetimine bağlı bir konsey kurulmuştur. Bu konsey tarafından Geçiş Dönemi Yönetim Yasası çıkartılmış, Haziran

⁶³⁰ Özcan, “Irak 2006”, s. 69.

⁶³¹ Mesut Özcan, “Irak 2007”, Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Murat Yeşiltaş, **Ortadoğu Yılığ 2007**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2009, s. 52.

⁶³² Serkan Oral, **Kuzey Irak Kapamı**, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2007, s. 76-77.

⁶³³ Michael M. Gunter, “Unrecognized De Facto States in World Politics: The Kurds”, **Brown Journal Of World Affairs**, Cilt XX, Sayı II, (Bahar/Yaz 2014), s. 163-164.

2004'te bu yasa uyarınca Kürdistan Bölgesel Yönetimi kurulmuştur. Kürdistan Bölgesel Yönetiminin yetki alanı Duhok, Erbil ve Süleymaniye'yi kapsamaktaydı. Bu yasa uyarınca bölgede 75 bin kadar Peşmerge, Bağdat'taki merkezi yönetimden bağımsız bir şekilde güvenlik gücüne dönüştürüldü. Kürdistan Bölgesel Yönetiminin kurulması, sürecin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Kürtler, 30 Ocak 2005 seçimlerine "Kürdistan İttifakı" (KDP ve KYB ittifakıyla) ismiyle girdiler ve %26 oy alarak Irak Parlamentosunda 75 sandalye kazandılar. Kürdistan Bölgesel Yönetiminin 111 sandalyeli Meclisinde ise aynı ittifak 82 sandalye kazandı. Kürtlerin kazandığı bu seçim zaferinde kuşkusuz Sünni Arapların seçimi boykot etmesi etkili olmuştur. Nisan 2005'te Celal Talabani, Irak Cumhurbaşkanı olurken; Mesud Barzani, IKBY Başkanı; Neçirvan Barzani de, IKBY Başbakanı olmuştur. Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı gibi stratejik mevkileri eline geçiren Kürtler, siyasal güçlerini arttırırken, Türkiye'nin, bölgeyle siyasal ve askeri bağları zayıflamaya, bölgedeki nüfuzu etkisizleşmeye başladı. Bunun en somut örneklerinden biri, Süleymaniye olayıydı (Çuval hadisesi).⁶³⁴

4 Temmuz 2003 tarihinde, Amerikan askerleri Peşmergelerle birlikte, Kerkük'ün Kürt kökenli Valisine suikast yapılacağı gerekçesiyle, Özel Kuvvetlerin Süleymaniye kentindeki irtibat ofisini, Irak Türkmen Cephesi Süleymaniye Temsilciliğini, Türkmenlere ait radyo ve televizyon binaları ile Türkmen Kültür Merkezini bastılar. Bu baskın sonrası yakalanan Türk askerlerinin başına çuval geçirilerek, götürülmeleri sebebiyle, bu olaya kamuoyunda "Çuval Hadisesi" denilmektedir.⁶³⁵ Türkiye ile IKBY arasındaki gerilimlerden biri olan Süleymaniye olayı⁶³⁶ sonrasında Türk askerlerinin 55 saat sonra serbest bırakılması, ABD'nin bağımsızlık günü 4 Temmuzla aynı tarihte olayın yaşanması sebebiyle Amerikalı yetkililerle irtibat kurulamaması -ki muhtemelen bu tarih özellikle seçilmiştir- nedeniyle kriz derinleşmiştir. Ancak Türkiye'nin itidalli söylemler benimsemesi ve hükümetin bu olayı TSK'ya karşı işlenmiş olarak yorumlaması sebebiyle daha büyük olayların yaşanması engellenmiştir. Ancak bu olay, ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bozulduğu, Irak'ta farklı pozisyonlar takınıldığı, Türkiye'nin ve Türkmenlerin hassas durumlarını ortaya çıkarmakla birlikte bölgede artık ABD'nin Iraklı Kürtleri müttefik olarak gördüğü, en azından Irak konusunda

⁶³⁴ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 282-283.

⁶³⁵ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 277-278.

⁶³⁶ Charountaki, s. 191.

bunun böyle olduğu gerçeği anlaşılmıştır.⁶³⁷ Ayrıca Türk askerlerine yönelik böyle bir eylemde yer alan ve Kürt Valiyi koruduklarını açıklayan IKBY, Türkiye'nin kırmızı çizgisi olan Kürt devletinin kurulmasını engellemeye yönelik politikasının da sorgulanmasına neden olmuştur. Kuzey Irak'ta oluşan yapıyı engelleyebilme kapasitesine sahip olmaması nedeniyle Türkiye, bu süreçte politik davranış geliştirememiş, daha çok Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin söylemlerde bulunmuştur. Bu süreçte Kürt liderlerin bağımsızlık söylemlerinde bulunmaları, Türkiye ile Kuzey Irak arasındaki güvensizliğin daha fazla artmasına sebebiyet vermiştir. Ama asıl mesele, Kürt milliyetçiliğinin Kerkük üzerindeki revizyonist politikaları olmuştur.

4.2.2.3. Kerkük'ün Statüsü ve Türkmenler

Kerkük üzerinde yaşanan sorunların temelinde, Kürt şövenizmi ve irredentizmi bulunmaktadır. İşgal sonrası ABD desteğini arkasına alan Kürt gruplar, Bağdat'ın düşmesinin hemen ardından Kerkük'e akın etmişler, tapu ve nüfus dairelerini yıkmışlar, Kerkük müzesini talan etmişler ve Türkmen mezarlıklarını tahrip etmişlerdir. Kürtler, Türkmenleri ve Arapları yerlerinden edip, Kürtleri yerleştirmişlerdir. 2003'den 2011 yılına kadar Kerkük'e 600 binden fazla Kürt yerleştirilmiştir.⁶³⁸ Kürtler, Kerkük vilayet yönetimindeki 24 hizmet müdürlüğünden 23'ünü almışlar, yalnızca Milli Eğitim Müdürlüğü Türkmenlerin denetiminde kalmıştır. Her etnik gruptan 6 kişinin seçileceği ve kendisininde Kerkük halkından tarafsız 6 kişiyi belirleyerek Kerkük yönetimini oluşturacağını belirten ABD'li yetkililer, 6 kişiden 5'ini Kürt seçince, Kerkük valiliği ve Kerkük Belediye Başkanlığı Kürtlerin eline geçmiştir. 2005 yılında çıkarılan tartışmalı Irak Anayasası'nın 140. maddesi uyarınca, 31 Aralık 2007 tarihine kadar Kerkük'te referandum yapılması öngörülmüştür. Ancak bu referandum, belirtilen tarihe kadar yapılamadığı için ilgili anayasa maddesi fiilen ortadan kalkmıştır.⁶³⁹

Kerkük'te yaşanan bu gelişmeler neticesinde, Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkilerde gerginlik yaşandı. Türkiye'nin Kerkük konusundaki temel düşüncesi, Kerkük'ün hiçbir etnik grubun tekeline bırakılmaması, bütün etnik grupların eşit şekilde temsil edileceği

⁶³⁷ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 277-278.

⁶³⁸ Bilgay Duman, "Tarihsel Perspektif Işığında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Kerkük Ziyareti ve Yansımaları", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 45, (Eylül 2012), s. 25.

⁶³⁹ Duman, s. 26-27.

bir Kerkük yönetiminin oluşturulması yönündedir. Ayrıca BM'in hazırladığı “özel statülü” bölge önerisi, Türkiye tarafından desteklenmektedir.⁶⁴⁰ Ancak Kürt liderlerin Kerkük konusundaki şovenist söylemleri⁶⁴¹, bu süreçte Türkiye ile Kürt liderler arasında krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Kerkük'te referandum yapılmaması her ne kadar başarı gibi görünse de, dondurulan bir sorun olarak Kerkük meselesinin çözümü konusundaki farklı yaklaşımlar devam etmektedir.

Kerkük meselesiyle ilintili bir diğer konu ise, Türkmenlerdir. Türkmenler, Irak'ın işgalinden sonra, konumları daha hassas bir hale gelen, ABD ile birlikte hareket eden Kürt grupların revizyonizmi karşısında savunmasız ve desteksiz kalmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin Irak politikasında Türkmenler önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından sınır ötesi etnik ve dini bağlılıklar, dış politikada karar verme sürecini etkileyen unsurlar olarak bilinmektedir. Bunun en tatbik edilebilir örneği ise, Irak'tır. Irak'ın sahip olduğu Kürt nüfus gereği Türkiye, İran ve Suriye, Şiiiler gereği İran ve Suriye, Türkmenler gereği Türkiye'nin Irak politikası şekillenmektedir. Ancak Türkiye'nin Kuzey Irak politikası daha çok güvenlik ve ekonomik temellerle biçimlenmekte, Türkmenlerle ilişkiler kapalı şekilde yürütülmektedir.⁶⁴²

Türkmenler konusunda üzerinde durulması gereken hususlardan biri de, Türkmenlerin Irak içerisindeki konumları ve nitelikleridir. Türkmenlerin gün geçtikçe konumlarının zayıflamasının üç nedeni bulunmaktadır. Bunlar, (i) 2003 sonrası Irak'ta marjinal bir grup olamama, (ii) Türkmenlerin çeşitli alt kimlikler ve ideolojik yönelimler etrafında bölünmeleri (Şii-Sünni, milliyetçi-İslamcı) ve (iii) Türkmenlerin bir bölümünün Arap kimliği etrafında asimile olmaları ve kendilerini Irak milli kimliği ile bağdaştırmaları.⁶⁴³ Özellikle Türkmenlerin farklı alt kimlikler etrafında bölünmesi, daha sonraki süreçte Türk dış politikası açısından önemli bir sorun haline gelecektir.

İşgal sonrası süreçte Haziran 2004'de kurulan Irak Geçici Yönetiminde Türkmenlere 1 temsilcilik verilmesi ve bu kişinin de Irak Türkmen Cephesiyle ilgisinin olmaması, Türkmenleri hüsrana uğratmıştır. Bir başka hüsrana kaynağı da seçimlerdi. Ocak 2005'te

⁶⁴⁰ Uzgel, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, s. 281.

⁶⁴¹ “Celal Talabani: Kerkük Kürtler için Kudüs'tür”, <http://www.rojevakurdistan.org/kuerdistan/18391-kerkuek-kuerdistan-n-kalbidir>, (23.07.2015).

⁶⁴² Jason E. Strakes, “Current Political Complexities Of The Iraqi Turkmen”, *Iran and the Caucasus*, 13, 2009, s. 376.

⁶⁴³ Strakes, s. 366.

yapılan Genel Seçimlerde 3 temsilcilik alan Türkmenler, Kerkük Vilayet Meclisinde de 10 vekil çıkarabilmişlerdir. Türkiye'nin Türkmen politikası, Türkmenlerin çok sayıda farklı alt kimliklere bölünmesi nedeniyle başarısız bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Türkmenler de, Irak'ta her etnik ve dini grubun arkasında bir devlet (Şii'lerin İran, Kürtler'in ABD) olmasına karşın kendilerini açıktan destekleyen bir devlet olmamasından ve Türkiye'nin İran kadar bölgede etkinlik kuramamasından şikayet etmektedirler.⁶⁴⁴ Nitekim Türkiye'nin 2003 Irak işgalinden sonraki süreçte Türkmenlerle ilgili rasyonel politika geliştirememesi ve söylemsel bağlamdaki yardımları, Türkmenlerin Irak'taki zayıflayan konumları açısından hiçbir şey ifade etmemektedir.

4.3. 2007-2012 Arası Dönem: IKBY'ni Tanıma, Terör ve Ekonomi Alanlarında İşbirliği Arayışları

Tablo 7
2007-2012 Arası Dönemde Milliyetçilik Anlayışı

Genel Yaklaşım	IKBY ile ilişkilerin geliştirilmesi, başta terör ve iktisadi alanlar olmak üzere işbirliğinin gerçekleştirilmesi.
Söylemler	Terör konusu, IKBY'nin tanınması ve İktisadi ilişkiler.
Davranışlar	Terör konusunda işbirliğinin yapılması, IKBY ile diplomatik temasların gerçekleştirilmesi ve Ekonomik ilişkilerin canlandırılması.
Aktörler	AK Parti.
Milliyetçilik	Kemalist, Neo-liberal ve İslami-muhafazakar milliyetçilikler.

Bu dönemde, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında radikal değişimlerin yaşandığı görülmektedir. 5 Kasım Mutabakatı ile başlayan bu süreçte, çeşitli iç ve dış gelişmelerin etkisiyle Türkiye'nin Kürt Bölgesel Yönetimiyle ilişkilerini geliştirdiği, karşılıklı ziyaretlerin gerçekleştirildiği, özellikle ekonomi alanında işbirliğinin artırıldığı, PKK

⁶⁴⁴ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 279-280.

ile mücadelede ve askeri operasyonlarda karşılıklı güvencelerin verildiği ve Türkiye'nin bütüncül bir Irak politikası benimsediği görülmektedir.

PKK'nın bölgesel aktörler tarafından ortak düşman ilan edilmesi, Türkiye'de IKBY ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine ilişkin resmi bir görüşün oluşması, Türkiye, Irak ve ABD arasında işbirliğinin etkinleştirilmesi ve ABD'nin Irak'tan çekileceğini açıklamasıyla birlikte, Kürt Bölgesel Yönetiminin Türkiye ile tesis edilecek iyi ilişkilere ihtiyaç duyması; Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkilerin olumlu yönde seyretmesine ve ilişkilerin normalleşmesine zemin hazırlayan uluslararası gelişmeler olarak sıralanabilir.⁶⁴⁵

Bu dönemde birtakım ulusal gelişmelerde, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının değişmesine neden olmuştur. Romana'ya göre, Erdoğan'ın Başbakanlığının ilk döneminde, Türkiye'de, derin devlet, dış ve güvenlik politikaları konusunda hala söz sahibiydi. Ancak 22 Temmuz seçimleri sonrasında TBMM tarafından Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi, daha sonraki süreçte yaşanan Ergenekon davalarıyla ordu ve bürokrasideki Kemalistlerin büyük bölümünün tasfiye edilmesiyle birlikte derin devlete büyük bir darbe vurulmuştu.⁶⁴⁶ Böylece AK Parti, karar verme sürecinde kendi hakimiyetini pekiştirmiştir. Bu süreçte, operasyonel olarak Kuzey Irak'taki manevra alanı daralan TSK'nın, bölgeye yönelik politikasındaki ağırlığı ve hükümet üzerindeki vesayeti de bu minvalde azalmış, AK Parti, Kuzey Irak politikasını içeride başlattığı sivilleşmenin bir parçası haline dönüştürmüştür.⁶⁴⁷ Ancak yine de AK Parti'nin sadece özgür politikalar izlemesi neticesinde, Kuzey Irak politikasının değiştiğini söylemek zordur. Burada ekonomik ilişkiler, enerji politikaları ve diğer gelişmelerin (bölge ülkeleriyle ilişkiler, açılım süreci, IKBY'nin Türkiye'ye yaklaşımı ve ABD ile ilişkiler gibi) de etkileri yadsınmaz.⁶⁴⁸

Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında yaşanan değişimin ulusal sebeplerinden birisi de, açılım (Kürt açılımı, Demokratik açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik süreci gibi isimleri de olan) sürecidir. Romano'ya göre, Türkiye'de uygulamaya konulan açılım sürecinin üç

⁶⁴⁵ Özden Zeynep Oktav, "Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 2, Sayı 2, (Ocak 2010), s. 64. (53-74)

⁶⁴⁶ Romano, s. 91.

⁶⁴⁷ Gencer Özcan, "Facing Its Waterloo in Diplomacy: Turkey's Military in The Foreign Policy Making Process", **New Perspectives on Turkey**, No 40, (Bahar 2009), s. 96-101. (83-102)

⁶⁴⁸ Romano, s. 91.

temel sacayağı bulunmaktadır: (i) Kürtlerin haklarını iyileştirmek, (ii) PKK'ya silah bıraktırmak ve (iii) Irak Kürtleriyle ilişkileri geliştirmek.⁶⁴⁹ Dolayısıyla yürütülen sürecin bir boyutunu da, Kuzey Irak'la ilişkiler oluşturmaktadır. IKBY, açılım sürecinde, PKK kamplarının bölgesel yönetimin sınırları içinde kaldığı için kilit bir aktör haline gelmiş ve bu süreçteki tavrı merak edilmişti.⁶⁵⁰ Bunun dışında Kürt açılımının uluslararası boyutu üzerinde yapılan tartışmalar çerçevesinde sürecin ABD'nin teşvik ve telkinleriyle başladığı iddiası da bulunmaktadır. Bu minvalde bir düşünceyi Cüneyt Ülsever dile getirmiştir. Ülsever'e göre, Kürt açılımı, aslında Kuzey Irak açılımıdır ve Türkiye'nin Kuzey Irak'lı Kürtlere hamilik edebilmesi için önce kendi içindeki Kürtlere barış ve huzuru getirmek maksadıyla bu süreç başlatılmıştır.⁶⁵¹

Böylece çeşitli ulusal ve uluslararası gelişmelerin de etkisiyle Türkiye'nin Kuzey Irak politikası dönüşmeye başlamıştır. Terörle mücadele konusunda varılan mutabakat ve IKBY'nin tanınması neticesinde, Türkiye ve IKBY arasındaki ilişkiler gelişme sürecine girmiştir. Bu süreç, iktisadi alanda yaşanan yakınlaşmayla birlikte artan bir ivmeyle devam etmiştir.

4.3.1. Kuzey Irak Politikasına İlişkin Söylemler

4.3.1.1. Terör Konusu

AK Partili karar vericilerin bu dönemdeki söylemlerinde öne çıkan konuların başında, terör konusu gelmektedir. Bu konuda Türkiye'nin, Uluslararası Hukuktan kaynaklanan haklarını kullanacağı ve bölge ülkeleri, özellikle IKBY ile işbirliğine gidileceği konusu belirtiliyordu.

Başbakan Erdoğan, Beyaz Saray ziyareti sırasında terör konusuyla alakalı ABD Başkanı Bush ile gerçekleştirdiği görüşmede şunları dile getirmişti:

Ulusal çıkarlarımızı bölgedeki akıl dışı güç hesaplarına kurban etmemizi kimse beklememelidir. Türkiye'nin daha önce denemiş, ancak sonuç vermemiş bir takım mekanizma ve önerilerle vakit kaybetmeye tahammülü kalmamıştır. Irak'ın kuzeyinde konuşlanarak ülkemizin toprak bütünlüğünü, güvenliğini ve huzurunu

⁶⁴⁹ Romano, s. 98.

⁶⁵⁰ Deniz Zeyrek, "Barzani Kürt açılımının neresinde?", **Radikal**, 04.08.2009, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/deniz_zeyrek/barzani_kurt_aciliminin_neresinde-948106, (23.07.2015).

⁶⁵¹ Cüneyt Ülsever, "Kürt açılımı ne kadar iç dinamiklere bağlı?", **Milliyet**, 23.07.2009, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/12129424.asp>, (23.07.2015).

*tehdit eden bölücü terör örgütüne karşı uluslararası hukuktan kaynaklanan hakkımızı kullanma noktasına geldik. Bu uluslararası hukukun vermiş olduğu yetkidir ve bu yetkiyi kullanacağız.*⁶⁵²

Başbakan Erdoğan, 7 Ekim 2008 tarihinde gerçekleştirdiği AK Parti grup toplantısında terörist faaliyetler ve Kuzey Irak konularında şu açıklamalarda bulunmuştur:

*Herkes terör karşısındaki durumunu netleştirmeli ve tavrını ortaya koymalıdır. Terörle arasına mesafe koyamayanların terörle mücadeleden olumsuz etkilenmesi her zaman için kaçınılmazdır. Bölge halkımız nasıl her geçen gün terörle arasına kalın bir duvar örüyorsa, bölge ülkeleri de terör örgütüyle arasına kalın bir duvar örmeli, net bir tavır ortaya koymalıdır. Bu herkesin kendi menfaatinedir. Kuzey Irak bölgesel yönetiminin de geçmişte zaman zaman olduğu gibi terörist unsurlara karşı bizimle işbirliği yapması en doğru yoldur.*⁶⁵³

Davutoğlu, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimine yönelik radikal bir politika değişikliğine gidilerek “tanımama” siyasetinin terk edilmesi ve Bölgesel Yönetimle ilişkilerin tesisi bağlamında Basra ve Erbil’de Türk Konsoloslukları açmak için yapmış olduğu ziyarette şunları dile getirmiştir:

*Kürtleri, Arapları, Türkmenleri, Sünnileri, Şiileri hepsini yakın kardeşimiz görüyor, aralarında fark gözetmiyoruz. Onların mutluluğu bizim mutluluğumuz, onların acısı bizim acımız, onların güvenliğine dönük tehdit bize dönük tehdittir. Bizim için Basra da, Erbil de bizim şehirlerimizdir. Ankara’da, İstanbul’da Iraklılar’ın şehridir. Ortak mutluluk ve refaha tek engel maalesef hepimiz için terör tehdidi. Bu terör bazen geçen hafta Bağdat’ta olduğu gibi 180 kardeşimizin hayatına mal oluyor. Bazen Türkiye’ye zarar veriyor. Biz, bütün bu acıları paylaşıyoruz. Arap, Kürt, Türkmen tüm kardeşlerime sesleniyorum, gelin bu bölgeyi tekrar inşa edelim.*⁶⁵⁴

Başbakan Erdoğan, 28 Mart 2011 tarihinde gerçekleştirdiği Irak ziyaretinde Türkiye’nin Irak politikası ve Kuzey Irak’a ilişkin yaklaşımını şu şekilde özetlemektedir:

⁶⁵² “Teröre Karşı İşbirliği”, **Türkiye Bülteni**, Sayı 51, (Ağustos/Aralık 2007), s. 35.

⁶⁵³ “Ne kardeşliğimizden, ne inancımızdan, ne de bütünlüğümüzden vazgeçeriz”, **Türkiye Bülteni**, Sayı 57, (Eylül-Ekim 2008), s. 17.

⁶⁵⁴ Okan Müderrisoğlu, “Barzani demokratik açılıma destek verdi”, **Sabah**, 31.10.2009, http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/31/barzani_demokratik_acilima_destek_verdi, (23.07.2015).

*Irak'la işbirliğimizin güçlendirilmesinin ve derinleştirilmesinin önündeki en önemli engelin, Kuzey Irak'ta kendisine yer edinen terör örgütü olduğunu sizler de biliyorsunuz. Kuzey Irak'ta yer edinen terör örgütüne karşı ortak mücadele vermemizin gereğini özellikle altını çizerek ifade etmek istiyorum... Bağdat barış şehridir ve bizler şu anda aslında evimizdeyiz. Dicle ve Fırat ne kadar kardeşse Türkiye ile Irak'ta o kadar kardeş. Irak ne kadar mahzun olursa biz o kadar mahzun oluruz. Irak ne kadar refah, huzur ve güven içinde olursa, biz de o kadar huzur ve güven içinde oluruz. Biz artık, tüm bu bölgede huzur istiyoruz. Bu bölgenin kardeş halkları daha fazla kucaklaşsın, yarınlara daha fazla umutla baksın istiyoruz.*⁶⁵⁵

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının genel çerçevesini şu şekilde belirtmektedir:

*Bu bağlamda, gerek komşuluk hukuku, gerek Irak'ın kendi anayasasında yer alan hükümler, ayrıca Irak'ın uluslararası hukuktan doğan yükümlülükleri ve sorumlulukları çerçevesinde, PKK'nın Irak'taki mevcudiyetinin ortadan kaldırılması icap ettiği, bu hususta adım atılmadığı takdirde ülkemizin gereken tüm önlemleri tek taraflı olarak almaya devam edeceği vurgulanmaktadır. IKBY Başkanı Barzani önde gelmek üzere, IKBY makamlarının son dönemde PKK konusunda daha net söylem benimsedikleri ve PKK'ya silah bırakması yönündeki çağrılarda buldukları görülmektedir. PKK Irak'ın kuzeyindeki kamplardan ülkemize yönelik saldırılarına devam etmektedir. Bu saldırıların önlenmesi için ülkemizin güvenlik güçleri tarafından önlemler alınmakta Bakanlığımız tarafından ise konu Irak merkezli hükümeti, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ve ABD makamlarıyla ele alınmaya devam etmektedir.*⁶⁵⁶

Söylemlerde görüldüğü üzere, terör örgütü PKK sorunu, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını biçimlendirmede halen daha çok etkilidir. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta bulunan PKK kamplarına yönelik uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını kullanacağını ve bu çerçevede bölge ülkeleriyle, özellikle de IKBY'yle işbirliği yapacağını belirtmesi önemlidir. Nitekim dönemin sonlarına doğru ifade edilen söylemlerde IKBY'nin terörle mücadele konusunda Türkiye'ye verdiği destek takdir edilmektedir. PKK terörü konusunda IKBY ile yapılan işbirliği çerçevesinde

⁶⁵⁵ “Kuzey Irak’a Tarihi Ziyaret”, **Türkiye Bülteni**, Sayı 69, (Mart-Nisan 2011), s. 51.

⁶⁵⁶ Ahmet Davutoğlu, “2013 Yılına Girenken Dış Politikamız”, **Dışişleri Bakanlığının 2013 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu’na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık**, (Aralık 2011), s. 71-113.

“kardeşlik”, “ortak üzüntü” ve “ortak şehirler” (Erbil, Basra ve Ankara) gibi vurgularla İslami temelde milliyetçi bir dilin bu politikayı şekillendirdiği görülmektedir. Şehirler üzerinden dile getirilen ortak acılar, üzüntüler ve seviçlerin terörle mücadelede bu toplumların birlikte hareket etmesini sağlamaya yönelik dürtünün oluşmasına vesile olmasının yanı sıra, sınıraşan kardeşlik ve kimlik vurgularını da ima ettiği anlaşılmaktadır. Fırat ve Dicle nehirlerinin kardeşliği vurgusu üzerinden geliştirilen söylem ile Erbil’in, Basra’nın ve Ankara’nın kardeşliği arasında paralellik bulunmaktadır. Türklerin, Kürtlerin, Arapların, Şiiilerin ve Sünnilerin arasındaki “kardeşlik” metaforu da, sınıraşan kimlik tahayyülünün yansıması olarak kabul edilebilir. Ayrıca bu sınıraşan kimliğin; Türklerin, Arapların, Kürtlerin, Sünnilerin ve Şiiilerin üzerinde bunları birleştiren İslam kimliği olduğu –açıkça ifade edilmese de- anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 2007-2012 arasındaki süreçte terörle ilgili söylemlerde milliyetçi bir dilin kullanıldığı anlaşılmakla birlikte, bu dilin, *İslami-muhafazakar milliyetçilikle* şekillendirildiği görülmektedir.

4.3.1.2. İKBY’nin Tanınması ve İlişkilerin Geliştirilmesi

AK Partili karar vericilerin söylemlerinde öne çıkan bir diğer husus, İKBY’nin Irak’ın içinde bir federatif yönetim olarak tanınması ve muhatap alınmasıdır. 2007 yılına kadar sert söylemlerin hakim olduğu ilişkilerde değişim yaşanmış, karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş ve izlenilen Irak politikasında bir aktör olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Ayrıca başta terör konusu olmak üzere çeşitli alanlarda işbirliğine gidilmiştir.

Ahmet Davutoğlu, Al Jazeera muhabiri Riz Khan’la yaptığı röportajda, Khan’ın Kuzey Irak Bölgesel Yönetimiyle Türkiye ilişkileri hakkındaki sorusu karşısında şu cevabı vermiştir:

Altı yıl önce, hükümet kurulduğunda komşularla sıfır sorun politikamızı ifade ettik; daha sonraları buna en üst düzeyde işbirliğini de ekledik. Komşularla sıfır sorun ve en üst düzeyde işbirliği konusunda son altı yılda tüm komşularımızla işbirliğini ilerlettik. Kuzey’deki Kürt bölgesi bizim açımızdan Irak’ın bir parçasıdır ve Irak’la da ilişkilerimiz mükemmel. Talabani, Türkiye’yi ziyaret etti. Cumhurbaşkanımız ve Başbakanımız Bağdat’ı ziyaret ettiler. Türkiye ve Irak arasında, başbakanlar tarafından liderlik edilecek ve ilgili tüm bakanların katılacağı üst düzey bir

*stratejik konsey kuruldu. Benzer şekilde Kuzey Irak Bölgesel Yönetimiyle ilişkiler kurduk ve ziyaretlerde bulunduk. Son seferde Cumhurbaşkanımız Bağdat'ı ziyaret ettiğinde, Neçirvan Barzani de Bağdat'a geldi ve görüşme yaptılar. Dolayısıyla bizim için, bölgemizde herhangi bir farklılık yoktur; Kürtler, Araplar, Sünniler, Şiiler hepsi yeni bir düzen paradigmasıyla çalışmalıdır. Burada öncelik ülkelerin toprak bütünlüklerine riayettir. Uluslararası hukuku ihlal etmemeli, birlikte hareket etmeliyiz ve yaklaşımımız da politik diyalog, güvenlik ve çok kültürlü birliktelik temelinde.*⁶⁵⁷

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Irak ziyareti dönüşünde gazetecilerle yaptığı görüşme sırasında “Kürdistan” ibaresini kullandığına ilişkin yapılan tartışmalar hakkında şunu ifade etmiştir:

*Irak'ın içerisinde de kendi anayasalarına göre, Irak'ın kuzeyinde bir yerel Kürt yönetimi vardır. Bunu söyledik. Onların başbakanlarıyla da görüşme yaptım. Bunlar gayet normal şeylerdir. Duydum ki bu konularda çeşitli münakaşalar çıkıyor, bakın çok zor konularla uğraşıyoruz. (...) Yıllardır uğraştığımız konularda mesafeler de alınmaya başlarken, bu konularda zedeleyici, lüzumsuz tartışmalara girmenin anlamı yok. Gayet açık bir şekilde söyledim. Ayrıca her ülkenin kendi içerisinde kullandığı kendi dilleri vardır. Kendi terminolojileri vardır. Kendi kanunları, kendi anayasaları vardır. Bunlar onları ilgilendirir. (...) altını çiziyorum Irak'ın toprak bütünlüğü, siyasi bütünlüğü, bunun içerisinde kendi yönetim tarzlarına kendileri karar verirler. Irak'ın kuzeyinde kendi yerel Kürt bölgesi vardır. Onlarla da ilişkilerimiz vardır.*⁶⁵⁸

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Dış Ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, Irak'la Türkiye arasındaki ticaret hacmini geliştirmek, Basra ve Musul'da Türk Konsoloslüğünü açmak ve Erbil'de temaslarda bulunmak üzere beraberlerinde 80 işadamı ve 20 gazeteciden oluşan bir heyetle Irak'a gitmişlerdir. Davutoğlu, bu ziyaretinde şu ifadelerde bulunmuştur:

İlk kez bir Türk Dışişleri Bakanı Erbil, Musul ve Basra'ya gidiyor. İki yıl önce, Ekim 2007'de Dağlıca saldırısından sonra ne kadar olumsuz senaryo vardı. Bizim Irak'a girmemiz, Türk-İrak, Türk-Kürt çatışması gibi senaryolar vardı. Bütün bu

⁶⁵⁷ Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, s. 427.

⁶⁵⁸ “Abdullah Gül: Ben Demedim, Ama Kürdistan Yönetimi Bir Gerçek”, **Bianet**, <http://bianet.org/bianet/siyaset/113364-abdullah-gul-ben-demedim-ama-kurdistan-yonetimi-bir-gercek>, 25.03.2009, (05.07.2015).

*senaryolar iki yıl içinde iflas etti. Çatışma değil, diplomatik çalışmalarla ilişkiyi bu noktaya getirdik. Birileri Irak'la Türkiye'yi Kürtlerle Türkleri çatışma alanına getirmek istemiş olabilir. Ama biz işbirliğini geliştirdik. Ancak bu yolla Türk sınırını, güvenlik, istikrar ve refah sınırı haline getiririz. Bu politikanın zemininin güçlü bir şekilde oluşturulması lazım. Bunu basının iyi görmesi lazım... Geniş bir ekonomik entegrasyon imkanı doğdu. Kuzey Irak'la çatışma değil, konsolosluk açacak diplomatik ilişki aşamasına geldik. Türkiye'nin takip ettiği diplomasi ile çatışmadan; barışçı, güçlü bir işbirliği zeminine geldik. Bu politikanın yerleşmesi için Batı'nın bize destek olması lazım.*⁶⁵⁹

Türkiye'nin Erbil'de Konsolosluk açmasından sonra yaşanan tartışmalardan biri de, Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin ayrı bir devlet olarak tanındığına ilişkindi. Bu konuda Dışişleri Bakanı Davutoğlu şunları ifade etti:

*Tanuma dediğiniz şey devletler arasında olur. Irak'ı tanırız. Almanya, federal bir devlet; konsolosluk açınca onu tanımış mı oluyoruz? Teksas'a gidince ABD dışında Teksas'ı tanımış mı olacağız? Erbil'i çok ülkenin Dışişleri Bakanı ziyaret etti; 10'dan fazla. ABD, Rusya, Almanya, İran var. Herkesin yaptığı bu ziyaretleri bizim yapmamış olmamız eksiklidir. Çok özel bir şey olarak takdim etmememiz lazım. Irak'ın kendi içinde anayasal federal statüsü belli. O çerçevede Basra'ya, Erbil'e, Musul'a gidiyoruz.*⁶⁶⁰

Söylemler analiz edildiğinde, AK Partili karar vericilerin, “Kürt açılımı” olarak bilinen açılım sürecinin de etkisiyle, Iraklı Kürtlere yönelik bakış açısının radikal bir şekilde değişime uğradığı görülmektedir. Bu değişim AK Partili karar vericilerden ziyade, Türk dış politikasının Kuzey Irak'a ilişkin politikasında bir araç olarak görülen ve yasal manada yetkili ya da muhatap olarak kabul edilmeyen Iraklı Kürt liderlere yönelik yaklaşımın dönüştüğü, artık bu liderlerin birer aktör olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Hatta Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün “Kürdistan” ifadesini kullanıp kullanmadığına ilişkin tartışmada bu durum kendisini aleni bir şekilde göstermektedir. Bu ibareyi kullanıp kullanmadığından ziyade, Irak'ın kuzeyindeki Kürt Yönetimi, bir realite olarak kabul edilmektedir. Buna karşın Davutoğlu'nun konuşmasına bakıldığında, Kürt Yönetimini Irak'ın toprak bütünlüğü içerisinde federatif bir yönetim olarak Türkiye

⁶⁵⁹ Okan Müderrisoğlu, “Türk-Kürt çatışması çıkacak senaryosu artık iflas etti”, **Sabah**, 31.10.2009, http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/31/turkkurt_catismasi_senaryolari_iflas_etti, (23.07.2015).

⁶⁶⁰ Murat Yetkin, “Irak Kürtleriyle yeni bir sayfa”, **Radikal**, 31.10.2009, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat_yetkin/irak_kurtleriyle_yeni_bir_sayfa-961937, (08.07.2015).

tarafından tanındığının belirtilmesi, 2002-2007 arasındaki Irak'ın toprak bütünlüğü politikasının devam ettiğini, dolayısıyla Resmi-Kemalist milliyetçiliğin statükocu niteliğinde bir değişim olmadığını göstermektedir. Ancak Kürt Yönetiminin tanınması, ilişkilerin geliştirilmesi ve karşılıklı ziyaretlerin gerçekleştirilmesi, Kemalist milliyetçiliğin sınırlar dışındaki Kürtlere bakışından daha farklı bir politikanın inşa edilmeye başlandığının göstergesidir.

4.3.1.3. Ekonomi Temelli İlişkilerin Geliştirilmesi

2007-2012 arasındaki dönemde AK Partili karar vericilerin söylemlerinde en çok yer verilen üçüncü konu, yukarıdaki anlayışa uygun olarak, Türkiye'nin Kuzey Irak'la ekonomik entegrasyon temelinde ilişkilerini tesis etmesidir. İKBY'nin tanınması ve karşılıklı ziyaretlerin gerçekleşmesinin akabinde bölgeyle Türkiye arasında iktisadi alanda atılan köprülerle ilişkilerin daha da iyileşeceği ve başta terörle mücadele konusu olmak üzere birçok alanda sorunların çözüleceği düşünülmüştür.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan ve 80 işadamlıyla birlikte gerçekleştirdikleri Kuzey Irak ziyaretinde şu açıklamalarda bulunmuştur:

Biz sizin Avrupa'ya açılan kapınızız. Siz de bizim Körfeze açılan kapımızsınız. Oluşturulacak sinerjiyle bu bölge çekim alanına dönüşecek. Çocuklarımız bizden çok daha güzel günler görecek. O güzel günleri Sayın Barzani gibi basiretli liderler ve arkadaşlarının kuracağını düşünüyorum. Onlar da emin olsun ki, Irak'ı ve Irak'taki tüm kardeşlerinin geleceğini düşünen bir Türkiye var.⁶⁶¹

Başbakan Erdoğan, Erbil'e yaptığı ziyarette, Türkiye ile Kuzey Irak arasındaki ticari ilişkiler konusunda şunları dile getirdi:

Yüklenici firmalardan işçisine kadar herkesi kutluyor ve teşekkür ediyorum. Tarihi kültürel bağlarımızın olduğu Irak'ı bu güzel bölgeyi, şimdi artık havayoluyla ki ben buna havayolu demek istemiyorum, halkın yolu demek istiyorum. Bu yolla, birbirimizi dünyaya daha da yakınlaştırıyoruz. Erbil Uluslararası Havalimanı, yıllık 2 milyon 750 bin kapasiteli terminal binasına ve 4.5 km ile dünyanın en büyük 7. pistine sahip. Burada şu müjdeyi de vermek isterim. Bildiğiniz gibi Erbil'e

⁶⁶¹ Okan Müderrisoğlu, "Barzani demokratik açılıma destek verdi", **Sabah**, 31.10.2009, http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/31/barzani_demokratik_acilima_destek_verdi, (23.07.2015).

Türkiye’den sadece özel havayolu şirketleri uçuyordu. THY’nin de Erbil’e sefer yapması yönünde biz bir karar almıştık. İnşallah 14 Nisan’dan itibaren artık THY doğrudan Erbil’e uçuşları başlatıyor. Türk müteahhitler çok büyük katkılar sağladılar ve devam ediyorlar. Bu bölgede de müteahhitlerimiz çok başarılı yatırımlar yapıyorlar. Bizi gururlandırıyorlar. Biz bir yandan müteahhitlerimizin başarısıyla övünüyor, bir yandan da komşu bir ülkenin, Kürt halkının refahının artmasına seviniyoruz. (...) Bizim için insan kutsaldır. İnsan önce insandır...İç huzur yoksa, güvenlik yoksa, adalet işlemiyorsa orada ne ekonomik ne sosyal kalkınmadan bahsedemez. Son 8 yılda Türkiye içinde kardeşliği yücelterek ekonomiyi büyüttük. Dayanışmamızı güçlendirerek dış politikamızı daha güçlü hale getirdik. Doğu ve güneydoğu bölgelerimizde tarihimizin en büyük yatırım seferlerini başlattık. Milli birlik ve kardeşlik projesinde tarihi adımlar attık. Şu anda Kürt kökenli vatandaşlarımızın yoğun olarak yaşadığı bu bölgelerde, inkar politikalarına son veriyor, devlet-millet kaynaşmasını daha güçlü hale getiriyoruz. Güçlü bir Türkiye güçlü bir Irak demektir. Güçlü bir Irak’ta güçlü bir Türkiye demektir. Bu bölgedeki yatırımlarımız aslında nasıl da gönül birliği içinde olduğumuzu gösteriyor.⁶⁶²

AK Partili karar vericiler, Türkiye ile IKBY arasında atılacak iktisadi köprülerin ve yaşanacak ekonomik entegrasyonun, bölgede huzuru, refahı ve adaleti sağlayacağına ilişkin ifadelerinin yanında, bölgeyle Türkiye’nin karşılıklı olarak birbirlerine ihtiyaç duymaları ve Türkiye’nin bölgeye yönelik yatırımları, her iki tarafında bu ekonomik ilişkiler çerçevesinde güçleneceği düşüncesi, dönemin en çok üzerinde durulan söylemleridir. Ayrıca THY’nin Erbil’e uçuşlar başlatması, Türk sanayici ve işadamlarının yaptığı yatırımlar ve müteahhitlik hizmetleri övülerek dile getirilmektedir. Türkiye, kendi refahı kadar, Kürtlerin de refahını düşündüğünü söylemlerinde vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu ekonomik entegrasyon ve iktisadi temelli söylemlerin *neo-liberal milliyetçilik* tarafından şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Bu neo-liberal milliyetçi söylem, aynı zamanda Kuzey Irak politikasını da bu dönemde inşa etmiştir.

⁶⁶² “Başbakan Erdoğan Erbil’de konuştu”, **Hürriyet**, 29.03.2011, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17404700.asp?gid=373>, (05.07.2015).

4.3.2. Kuzey Irak'a İlişkin Olaylar ve Politik Davranışlar

4.3.2.1. Terör Konusu

5 Kasım Mutabakatının ardından Başbakan Erdoğan'ın askeri operasyon talimatını 27 Kasım 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanına vermesiyle birlikte başlayan Güneş Harekatı⁶⁶³ çerçevesinde TSK, 1 Aralık 2007 tarihinde nokta atışlar yaparak, sınırlı bir operasyona başlamış, 16 Aralık 2007 tarihinde ise kapsamlı bir sınırötesi operasyon gerçekleştirmiş, burada hedef Kuzey Irak'ın kuzey bölgeleri ile Kandil Dağı olmuştur. Bunu 21 Şubat 2008 tarihinde bir kara harekatı daha izlemiştir.⁶⁶⁴ Böylece Türkiye, 5 Kasım Mutabakatı sayesinde bölgedeki PKK üslerine yönelik askeri operasyon yapabilme yeteneğini yeniden kazanmıştır. Bu operasyona yönelik IKBY'den cılız tepkiler yansırken, başta ABD olmak üzere, Irak ve Batılı ülkelerden ise destekleyici açıklamalar gelmiştir. Bu operasyonlar sırasında, Türkiye'nin asıl hedefinin PKK olduğu, diğer Kürt gruplara ve Kürt otoritesine karşı bir hareket olmadığı dile getirilmiştir. Bu yaklaşım değişikliği de, Kürt liderlerin Türkiye hakkındaki fikirlerinin değişmesine vesile olmuştur. Türkiye'nin sivillere zarar gelmemesi için gösterdiği hassasiyet de takdir toplamıştır.⁶⁶⁵ Bu süreçten itibaren Türkiye ile IKBY arasında psikolojik eşğin aşılmaya başlandığı ve ilişkilerde normalleşme yaşandığı görülmektedir.

2008 yılına gelindiğinde, askeri operasyonların yeniden başlamasıyla birlikte, PKK terörüyle ilgili olarak doksanlı yılların politikalarına/söylemlerine dönülmüştür. Türkiye, konjonktürün de sağladığı imkanlar ve ABD desteği neticesinde, Barzani ve Talabani'yle ittifak kurarak, PKK'yı, hem içeride, hem de dışarıda köşeye sıkıştırmaya yönelik bir strateji izlemiştir. Ancak, doksanlı yıllardan farklı bir şekilde, Barzani ve Talabani, PKK'ya karşı savaşmış, Türkiye'nin hareketleri da sınırlı bir şekilde

⁶⁶³ “28 Kasım 2007'den itibaren sınır ötesi operasyon konusunda yetkilendirilen TSK, bu yetki çerçevesinde Kuzey Irak'taki PKK unsurlarına karşı 1 Aralık 2007'de bir sınır ötesi operasyon düzenlenmiştir. 17-18 Aralık gecesi ise Şemdinli/Yeşilova mevkiinde Türkiye-Irak sınırını geçmeye çalışan bir grup teröristin tespit edilmesi üzerine, bölgede konuşlu kara birlikleriyle sıcak takip kapsamında sınırdan birkaç km derinlikte küçük çaplı bir operasyon icra edilmiştir”, Detaylı bilgi için bakınız: Bülent Şener, **Türk Dış Politikasında Güç Kullanma Seçeneği (1923-2010)**, Ankara: Barış Kitabevi, 2013, s. 689-690.

⁶⁶⁴ Mehmet Öztürk, “Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasına Teorik Bir Bakış”, **Akademik Bakış**, Sayı 19, (Ocak-Şubat-Mart 2010), s. 12, <http://www.akademikbakis.org/eskisite/19/13.pdf>, (14.03.2016).

⁶⁶⁵ Mesut Özcan, “Turkish Foreign Policy Towards Iraq in 2009”, **Perceptions**, Cilt XV, No 3-4, (Sonbahar-Kış 2010), s. 123.

yürütülmüştür. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin bu operasyonuna ve daha sonra yaptığı operasyonlara, AB ülkeleri dahil, dışarıdan hiçbir tepki gelmemiştir.⁶⁶⁶

PKK ile yürütülen müzakere sürecinden sonra ateşkesin sağlanmasına rağmen, 2011 ve 2012 yılları, 2004'teki ateşkesin bozulmasından sonra PKK ile en şiddetli çatışmaların yaşandığı dönem olmuştur. Özellikle 2011 yılındaki çatışmalar sonrasında kamuoyuna yansıyan açıklamalarda, Kuzey Irak'lı Kürt liderlerin temel politikası, PKK'yı eleştirmek ve Ankara'ya destek verildiğini açıklamakla sınırlıydı. Örneğin, 19 Ekim 2011 yılında Çukurca'da PKK'nın düzenlediği saldırıda 24 Türk askerinin hayatını kaybetmesinin ardından, KDP Başkan Yardımcısı Neçirvan Barzani, "hiçbir eylemin Türkler ve Kürtler arasındaki kardeşlik bağını koparamayacağını" belirtmişti.⁶⁶⁷ Çukurca saldırısının ardından Kuzey Irak'a havadan ve karadan operasyon düzenlenmiş, Genelkurmay Başkanı Necdet Tosun, 270 PKK'lının ölü olarak ele geçirildiğini açıklamıştır. Asıl önemli husus, bu hareket sonrasında da, Kürt liderlerin herhangi bir tepki göstermemesidir.⁶⁶⁸

4.3.2.2. IKBY'nin Tanınması ve İlişkilerin Geliştirilmesi

Bu dönemin en önemli niteliklerinden biri de, Türkiye'nin IKBY'ni Irak'ın toprak bütünlüğü içerisinde ayrı bir federatif bölge olarak tanınması ve karşılıklı ziyaretlerin başlamasıdır. IKBY Başkanı Mesud Barzani ile ilk resmi diplomatik temas, Türkiye'nin Irak özel temsilcisi Büyükelçi Murat Özçelik tarafından 14 Ekim 2008 tarihinde Bağdat'ta gerçekleştirilmiştir. Barzani-Özçelik buluşması, PKK ile ortak mücadele konusunda olumlu bir girişim olarak telakki edilmiş ve Kürt liderler, PKK'ya karşı istihbarat paylaşımında bulunmayı kabul etmişlerdir.⁶⁶⁹ Ancak en önemli diplomatik temas, 30 Ekim 2009 tarihinde, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile IKBY Başkanı Mesud Barzani arasında Erbil'de gerçekleştirilmiştir.⁶⁷⁰ Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan'ın da eşlik ettiği ve işadamları ve gazetecilerden oluşan büyük bir heyetle yapılan ziyarette, başta ticari ilişkiler olmak üzere, PKK'nın bölgedeki

⁶⁶⁶ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 291.

⁶⁶⁷ Mesut Özcan, "Türkiye'nin Irak Politikası 2011", Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, **Türk Dış Politikası Yılı 2011**, Ankara: Seta Yayınları, 2012, s. 274.

⁶⁶⁸ Öğür ve diğerleri, s. 53.

⁶⁶⁹ Hilal Köylü, "Barzani'yle Temas Tamam, Gül Yolcu", **Radikal**, 15.10.2008, http://www.radikal.com.tr/politika/barzaniyle_temas_tamam_gul_yolcu-903414, (23.07.2015).

⁶⁷⁰ Murat Yetkin, "Irak Kürtleri'yle yeni bir sayfa", **Radikal**, 31.10.2009, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat_yetkin/irak_kurtleriyle_yeni_bir_sayfa-961937, (23.07.2015).

etkinliğinin zayıflatılması ve demokratik açılım konularıyla ilgili görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Barzani bu ziyaret esnasında Dışişleri Bakanı Davutoğlu'na “Sizin bir senede yaptığınızı yüz senede kimse yapamadı.”⁶⁷¹ diyerek, görüşmelerden duyduğu memnuniyeti ifade etmişti. Bu ziyaretten sonra, Mesud Barzani Türkiye'ye “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı” sıfatıyla davet edilmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun daveti üzerine IKBY lideri Barzani, 3-4 Haziran 2010 tarihlerinde Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁶⁷² Davutoğlu'yla biraraya geldikten sonra Başbakan Erdoğan'la görüşen Barzani, daha sonra MİT Müsteşarı Hakan Fidan'la biraraya gelmiştir. Bu görüşmede Hakan Fidan'ın PKK lider kadrosunun isimlerinin bulunduğu bir listeyi Barzani'ye verdiği bilinmektedir. Ayrıca Türkiye'nin IKBY'den istekleri, PKK'nın lojistik imkanlarının yok edilmesi, istihbari bilgilerin paylaşımı ve sınır güvenliğinin tesisidir.⁶⁷³ Bu karşılıklı ziyaretler, bundan sonraki süreçte artarak devam etmiş ve Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkilere olumlu katkılar sunmuştur.

IKBY'nin tanınmasındaki ve ilişkilerin gelişmesindeki önemli etkenlerden biri de, açılım sürecidir. Kürt açılımının Kuzey Irak'taki Kürt liderler tarafından olumlu karşılandığı ve desteklendiği görülmektedir. Türkiye'deki Kürt siyasetinin açılım sürecinde teröristbaşı Abdullah Öcalan'ın muhatap alınması hususunda, ne Mesud Barzani, ne de Celal Talabani'den bunu destekleyen bir açıklama gelmiş, Türkiye'nin hassas olduğu noktalarda açıklama yapmaktan kaçınmışlar ve hükümetin uyguladığı politikaları desteklemişlerdir.⁶⁷⁴ IKBY Başkanı Barzani, Türk hükümetinin açılım politikasını doğru bulduklarını ve desteklediklerini, bu ekseninde PKK'nın dağdan inmesi ve silah bırakması gerektiğini belirtmiştir. Barzani, Kürt sorununun askeri yöntemlerle değil, siyasi yöntemlerle ve diyalogla çözülmesi gerektiğini ifade ettikten sonra, “Bizden (PKK'ya yönelik) askeri operasyon bekleniyorsa, bunu yapmayacağız. Hem kardeşlik ve hem de barıştan söz edilirken, bu sözcüklerin yanına askeri operasyon sözcükleri konulmaz.”⁶⁷⁵ diyerek açılımda üstlenebileceği rolün sınırlarını çizmiştir.

⁶⁷¹ “Barzani: Asra bedel bir yıl”, **Radikal**, 01.11.2009, http://www.radikal.com.tr/yorum/barzani_asra_bedel_bir_yil-962119, (23.07.2015).

⁶⁷² T.C. Dışişleri Bakanlığı, “IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin Ülkemizi Ziyareti Hakkında”, 02.06.2010, http://www.mfa.gov.tr/no_-117_-2-haziran-2010_-ikby-baskani-mesud-barzani_nin-ulkemizi-ziyareti-hk_.tr.mfa, (16.07.2015).

⁶⁷³ Zeynep Şafak, “Terörist demedi”, **Hürriyet**, 04.06.2010, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/14928671_p.asp, (23.07.2015).

⁶⁷⁴ Ali Semir, “Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı”, **Bilge Strateji**, Cilt 3, Sayı 5, (Güz 2011), s. 195.

⁶⁷⁵ Cengiz Çandar, “Barzani”den mesaj bombardımanı, “Türkiye-Irak Kürdistanı bahar havası”, **Radikal**,

4.3.2.3. Ekonomi Temelli İlişkilerin Geliştirilmesi

Türkiye'nin 2007-2012 arasındaki süreçte Kuzey Irak politikasının iki temel niteliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, PKK terör örgütünün bertaraf edilmesi meselesidir. İkinci ve daha önemli nitelik ise, Kuzey Irak'la yapılan dış ticarettir.⁶⁷⁶ Marianna Charountaki'ye göre 2008 sonrası Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının mottosu, "tamamıyla sosyal ve ekonomik entegrasyon"dur.⁶⁷⁷ Bunun temelleri ise, AK Parti dönemi Türk dış politikasını şekillendiren metin olan Stratejik Derinlik'te bulunabilir. Davutoğlu, kitabında, Kuzey Irak'la yaşanan sorunların karşılıklı ekonomik bağımlılık ve ortak çıkar alanları oluşturularak çözülebileceğini iddia etmektedir. Kuzey Irak'ın "GAP'ın Güney Hattı" olarak görülmesi halinde, Türkiye'nin ekonomik geçiş merkezi haline gelebileceğini ve yaşanan sorunların ekonomik ilişkiler temelinde azalacağını öne sürmektedir.⁶⁷⁸ Dolayısıyla Davutoğlu'nun bu ifadeleri, daha AK Parti ortada yokken dile getirmesi, Partinin kurulması ve iktidara geldikten sonra bunları tatbik etmeye çalışması bakımından önem arz etmektedir.

Türkiye'nin Kuzey Irak'ta bulunan Bölgesel Yönetimi tanınmasıyla birlikte ticari ilişkiler ekseninde ilişkilerini sürdürdüğü görülmektedir. Türk yatırımcılar, inşaat sektörünün yanı sıra enerji, tekstil, gıda, elektronik, hazır giyim ve kuyumculuk gibi sektörlerde de faaliyet göstermektedirler. Türk mallarına yönelik itimatın yüksek olduğu bölgede, özellikle Süleymaniye, Duhok ve Zaho şehirleri, birçok Türk firmasına ev sahipliği yapmaktadır. KDP'nin Dış İlişkiler Sorumlusu Sefin Dizayi, Türkiye ile Kuzey Irak arasında sosyal ve ekonomik entegrasyonun gerçekleşebilmesi amacıyla vize uygulamasının kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁷⁹ Özellikle Kuzey Irak'ı Türklerin inşa ettiği ve bölge ticaretinin de Türkiye'den yönlendirildiği söylenebilir. 2011 yılı sonu itibariyle bölgede 15 bin Türkiye vatandaşı çalışmakta olup, 700'ye yakın Türk şirketi bölgede faaliyet göstermektedir. Bu rakam da, bölgede faaliyet gösteren yabancı şirketlerin 2/3'ünü oluşturmaktadır.⁶⁸⁰ Türkiye ile Kuzey Irak arasındaki ticaret

15.10.2009,

http://www.radikal.com.tr/turkiye/barzaniden_mesaj_bombardimani_turkiye_irak_kurdistan_bahar_havasi-959331, (23.07.2015).

⁶⁷⁶ Semin, s. 196.

⁶⁷⁷ Charountaki, s. 194.

⁶⁷⁸ Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, s. 147.

⁶⁷⁹ Öztürk, s. 15.

⁶⁸⁰ Özcan, "Türkiye'nin Irak Politikası 2011", s. 277.

hacminin 2010 yılı sonu itibariyle 5 milyar dolar seviyesine ulaştığı bilinmektedir.⁶⁸¹ Böylece Türkiye'nin Kuzey Irak ekonomisinde ne denli güçlü olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. İnşaat firmaları, beyaz eşya, gıda, turizm ve daha çoğaltılabilecek birçok ticari alan ve ihtiyaç maddesinin Türkiye tarafından bölgede karşılandığı bilinmekte, bu da ilişkilerin stratejik bir seviyeye ulaşmasında önemli bir işlev üstlenmektedir.

4.4. 2012-2015 Arası Dönem: IKBY ile Stratejik İlişkilerin Geliştirilmesi

Tablo 8
2012-2015 Arası Dönemde Milliyetçilik Anlayışı

Genel Yaklaşım	IKBY ile bölgesel politikalarda ittifak kurma, açılım sürecinde destek sağlama ve enerji politikalarında işbirliği yapma.
Söylemler	Mezhep konusunda paradoksal ifadeler, Türkmenler, Iraklı Kürtlere İslami kardeşlik ekseninden yakınlaşma, DAEŞ ve PYD terör örgütleri.
Davranışlar	IKBY ile karşılıklı ziyaretler ve anlaşmalar, mezhep temelli politika, ITC'ne yapılan ziyaret, enerji alanında IKBY ile yapılan işbirliği.
Aktör	AK Parti.
Milliyetçilik	Resmi-Kemalist, (Sünni) İslami-muhafazakar, Türkçü ve Neo-liberal milliyetçilikler.

2012 yılından sonra Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının biçimlenmesinde; Türkiye'nin Irak Merkezi Yönetimiyle yaşadığı gerilimler, IKBY ile yapılan petrol ve doğalgaz anlaşmaları, Arap Baharı sonrası bölgede alt kimlikler üzerinden yaşanan çatışmalar (özellikle Suriye'de yaşanan çatışmalar temelinde bölge ülkeleri arasında tırmanan gerilim) neticesinde mezhep temelli politikaların yükselişe geçmesi, açılım süreci, 2011 yılında ABD'nin Irak'tan askerlerini geri çekmesi ve IŞİD (DAEŞ) terör örgütünün faaliyetleri etkili olmuştur. Özellikle mezhepsel yönelimler, Türkmenler, açılım süreci,

⁶⁸¹ "Türkiye-Kuzey Irak ticareti 5 milyar dolar seviyesine tırmandı", **Sabah**, 11.01.2010, http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2010/01/11/turkiyekuzey_irak_ticareti_5_milyar_dolara_tirmandi, (15.09.2015).

DAEŞ saldırıları ve IKBY ile ilişkiler gibi konuların, AK Partili karar vericilerin konuşmalarında genellikle birarada işlendiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, konuların birbirleriyle olan bağlantılarıdır. Dolayısıyla ilk olarak bu konularla ilgili söylemlere yer vermek, daha sonra söylemlerin hangi tür milliyetçilik tarafından şekillendirildiğini açıklamak ve akabinde davranışlara (politikalara) yoğunlaşmak faydalı görülmektedir.

Türkiye ile Irak arasında yaşanan gerilimler, özellikle 2010 yılında yapılan seçimler sonrası iyice su yüzüne çıkmaya başlamış, bu da 2012 sonrası Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye, 7 Mart 2010'da yapılan seçimlerde Irak'ın etnik ve mezhepsel bağlamda bölünmemesi için Şii kökenli İyad Allavi'nin başında bulunduğu El-İrakiye koalisyonunu desteklemiş, ancak hükümeti El-İrakiye'den daha az oy alan Nuri el-Maliki'nin kurmasıyla birlikte Irak Merkezi Yönetimiyle ilişkiler kötüleşmiştir. ABD'nin Aralık 2011'de askerlerini Irak'tan çekmesinden sonra, Maliki'nin, Sünni olan Başbakan Yardımcısı Tarık el-Haşimi'yi tutuklatmaya çalışması sonrasında, Haşimi'nin, önce IKBY'ne, daha sonra da Türkiye'ye sığınması, Balcı'nın ifadesiyle "iki Irak" olgusunu ortaya çıkarmış, Türkiye artık Irak Merkezi Yönetimi ve IKBY ile ilişkilerini ayrı ayrı yürütmeye başlamıştır.⁶⁸²

Benzer şekilde IKBY'nin de, Maliki yönetimiyle, çeşitli sebeplerden ötürü ilişkilerinin bozulduğu görülmektedir. Turcan'a göre, iç sınırların tam anlamıyla kesinleştirilememesi (özellikle Kerkük), doğalgaz ve petrol gelirlerinin paylaşılması konusu başta olmak üzere, ekonomik meseleler, federalist yapının nitelikleri konusundaki anlaşmazlıklar, dış politikayla ilgili görüş ayrılıkları, güvenlik güçleri ve askeri yapının statüsüyle ilgili konular, karşılıklı gerginliği ortaya çıkaran nedenlerdir.⁶⁸³ Irak Merkezi Yönetimi ile yaşanan sorunlar ve ABD birliklerinin Irak'tan çekilmesi neticesinde IKBY, Türkiye ile ilişkilerini daha fazla geliştirme zaruretinin ortaya çıktığını anlamıştır. Uluslararası Kriz Grubu'nun hazırladığı rapora göre, Kürt yetkililer, Merkezi Yönetimle yaşanan krizler sonrasında Türkiye'yi bölgedeki en önemli müttefiki olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Zaten bölgesel denklem üzerinden

⁶⁸² Ali Balcı, "Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Ayrı Irak Hikayesi", Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, **Türk Dış Politikası Yılığ 2012**, Ankara: SETA Yayınları, 2013, s. 121.

⁶⁸³ Metin Turcan, "Confrontation Or Conciliation? Kirkuk Question As The Tightest Knot In Iraq And Iraq Kurdish Politics To Resolve It Through Compromise", **Perceptions**, (Sonbahar-Kış 2009), s. 14.

bakılacak olursa, İran'ın Şiiler üzerindeki etkisi karşısında Türkiye, Kürtler için dış dünyaya açılmak amacıyla kullanabilecekleri tek fırsat olarak görünmektedir.⁶⁸⁴

Yine de bu dönemde Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını şekillendiren ve IKBY ile ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesine yükselten temelde iki etmenden söz edilebilir. Bunlardan birincisi, Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'da öne çıkan alt kimliklerin yansıması olan mezhepçilik olgusudur. İran'ın bölgede artan faaliyetleri, Irak'ta iktidarda bulunan Şiilerin İran yanlısı politikaları ve Suriye iç savaşı neticesinde bölgede yaşanan kutuplaşmalar, Sünni olan Türkiye ile IKBY'ni birbirine yakınlaştırmıştır. İkinci olarak Bağdat Yönetimi ile IKBY arasında yaşanan sorunların en önemlisi olan petrol ve doğalgaz gelirlerinin paylaşılması meselesi nedeniyle IKBY'nin bu hidrokarbon enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden pazarlamak istemesidir. Dolayısıyla Türkiye ile IKBY arasında enerji kaynaklarının Batı pazarına taşınması meselesi sebebiyle oluşan yakınlaşma, stratejik ortaklığa dönüşmüştür.

4.4.1. Kuzey Irak Politikasına İlişkin Söylemler

4.4.1.1. Mezhep Konusu

AK Partili karar vericilerin söylemlerinde çoğu kez mezhebe dayalı politikaları inkar ettikleri bilinmekle birlikte, bazı konuşmalarda bunun tam tersi durum görülmektedir. Her ne kadar açıkça mezhep temelinde ayrışmaya karşı çıkılıyorsa da, bazı durumlarda mezhep ayırımına ilişkin söylemler ifade edilmektedir.

Başbakan Erdoğan'ın Halepçe katliamının 25. Yılı münasebetiyle IKBY'ne gönderdiği mesajda, Suriye iç savaşı ve mezhep konularıyla alakalı şu görüşler ifade edilmiştir:

Bugün komşumuz Suriye'de de masum halk, kanlı rejimin katliamlarına, bombardımanlarına maruz kalmakta, bir varoluş ve özgürlük mücadelesi vermektedir. Daima zulmedenlere karşı gür sesle karşı çıkan Türkiye, 25 yıl önce Saddam zulmü altında hayat mücadelesi veren Kürt kardeşlerimize olduğu gibi, bugün de mazlum Suriye halkına kapılarını açmış, Suriyeli kardeşlerimizi bağrına basmıştır. Bölgemizde akan kanın artık durmasını, bölge halklarının artık kendilerine zulmetmeyecek, silah doğrultmayacak demokrat liderler tarafından yönetilmesini, farklı etnik ve mezhepsel gruplar arasında uyum, hoşgörü, birlikte

⁶⁸⁴ Mesut Özcan, "Turkish Foreign Policy Towards Iraq in 2009", s. 123.

yaşama ve işbirliği kültürünün hâkim olmasını diliyoruz.⁶⁸⁵

AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik, Rudaw'a verdiği mülakatta, Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkileri şu şekilde değerlendirmiştir:

Kuzey Irak'ın yani Kürdistan'ın dostları, kardeşleri olarak buradaki sürekli ilerlemeden memnunuz. Irak ile ticaretimizin yüzde 70'i Irak Kürdistanı üzerinden yapılıyor. Irak hükümetinin bundan rahatsızlık duyduğu açık ve bunu engellemeye çalışıyor. Ama biz ilişkimizi geliştirmeye devam edeceğiz.... Irak Kürdistanı federal bir bölge ve bir Sünni federal bölge daha oluşabilir. Ancak Irak'ın toprak bütünlüğünü koruyabilecek bir hükümet Irak-Türkiye ilişkileri açısından önemli.... Iraklı Kürtler nerede yaşayacaklarına ve ne sıfat altında yaşamak istediklerine kendileri karar verebilirler. Türkler onlar adına karar vermez. Irak Kürdistanı halkı dostlarımızdır ve onlara her yönden yardımcı olduk. Yardımcı olmaya da devam edeceğiz ve asla rakipleri olmayacağız. Irak iç sorunlarını çözemez ve Irak'ın pratikteki bölünmesi resmi bir ayrılığa dönüşürse burada yaşayan insanların da diğer milletler gibi kendi kaderlerini tayin hakkı vardır. Tabii ki Irak ile ilgili umudumuz, bütünlüğün sürmesidir. Ama aynı zamanda tüm tarafların insan haklarına, demokratik isteklere ve federal birimlerin kazanımlarına saygı duymasını umuyoruz. Türkiye Irak Kürdistanı'nu her zaman destekleyecektir.⁶⁸⁶

Cumhurbaşkanı Erdoğan, DAESH terör örgütünün Irak ve Suriye'deki faaliyetleri ve İran'ın Irak'a gönderdiği birlikler ile bölgede hakimiyet kurmasına ilişkin şunları ifade etmiştir:

Hava saldırılarının başarılı olacağına inanmıyorum. Hava saldırıları ve kara harekatı beraber sürdürülmelidir... Bahsettiğiniz kişi (İran Devrim Muhafızlarına bağlı özel birlik olan Kudüs Gücü'nden Kasım Süleymani) çok iyi tanıdığım biri. Gazetelerden ve istihbaratımızdan aldığımız bilgi bize ne yazık ki Irak'ta bu tür operasyonlarda yer aldığını gösteriyor... İran'ın tutumu samimi değil, çünkü mezhepçi söylemleri var. DAESH'in bölgede yol açtığı boşluğu kendileri doldurmak istiyorlar.⁶⁸⁷

⁶⁸⁵ "Erdoğan'dan Halepçe mesajı", **Bianet**, 15.03.2013, <http://bianet.org/bianet/siyaset/145112-erdogan-dan-halepce-mesaji>, (05.07.2015).

⁶⁸⁶ "AKP'den Kürdistan'a yeşil ışık", **T24**, 18.06.2014, <http://t24.com.tr/haber/akpden-kurdistanaya-yesil-isisik.261602>, (26.07.2015).

⁶⁸⁷ "Erdoğan: İran ve teröristler Yemen'den çekilmeli", **Haber7**, 26.03.2015, <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/1330516-erdogan-iran-ve-teroristler-yemenden-cekilmeli>, (11.08.2015).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Endonezya’da yapmış olduğu açıklamalarda bölgesel sorunlar hakkında şunları ifade etmiştir:

Bölgedeki tabloya baktığımızda İslam dünyasının önemli bir dönüm noktasında olduğunu görüyoruz. Bunların başında mezhepçilik sorunu geliyor. İslam adına veya Müslüman kisvesiyle nefret uyandıran suçlar işleyen teröristler en çok bu sorundan nemalanıyorlar. Hâlbuki bizim inancımız haksız yere masum bir insanı öldürmeyi tüm insanlığı öldürmek olarak gören bir barış ve merhamet dinidir. Bu anlayışı yeniden ihya edip mezhep taassuplarının üzerine çıkarmadıkça yaşadığımız sorunların üstesinden gelebilmemiz zordur. Bizim Sünnilik noktasında, Şia noktasında veya farklı mezhepler noktasında böyle bir derdimiz yok. Bizim tek derdimiz var: İslam, İslam, İslam. İslam’a gölge düşürülmesini kabul etmemiz mümkün değil. Şu anda tüm yapılanlardan İslam zarar görmektedir. Terörü kaynağına ve kimliğine bakmaksızın hiçbir sebeple meşrulaştırmadan kategorik olarak reddetme iradesini hep birlikte göstermek mecburiyetindeyiz.⁶⁸⁸

AK Partili karar vericilerin söylemlerinde 2012 sonrası dönemde mezhep konusu belirgin bir şekilde varlığını hissettirmektedir. Daha sonra yer verilecek olan Türkmenler ve IKBK ile ilişkiler konularında da mezhep konusu söylemlerde yer almaktadır. Çoğu zaman Erdoğan⁶⁸⁹, mezhepsel temelde hareket etmediklerini ve mezhep ayırımına karşı olduklarını belirtmiş olsa da, Hüseyin Çelik’in konuşmasında görüldüğü gibi, Şii olan Maliki yönetimiyle ilişkileri bozuk olan Türkiye’nin, Irak’ın kuzeyindekine benzer şekilde bir federatif Sünni bölgesi kurulabileceğinden bahsetmesi ya da Erdoğan tarafından İran’ın Irak’taki çatışmalarda mezhepçi bir tutum sergilediğine ilişkin şikayetlerin dile getirilmesi, aslında inkar edilmesine rağmen, Sünniliğe dayalı mezhep söyleminin etkili olduğunu göstermektedir. Yine de dış

⁶⁸⁸ “Erdoğan Endonezya’da konuştu”, **Hürriyet**, 31.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/29691189.asp>, (11.08.2015).

⁶⁸⁹ Erdoğan’ın mezhep temelli söylemler konusunda ikircikli davranış sergilediği görülmektedir. Daha önce de değinildiği üzere Reyhanlı saldırısından sonra “53 Sünni vatandaşımız öldü” demesi, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu için “Biliyorsunuz kendisi Alevi” söylemi ve Fettullahçı terör örgütü yandaşları için kullandığı “Bunlar bir defa üç tane önemli hasleti var, takkiye var, yalan var, iftira var, üçünün neticesi fitne var, fesat var, bunlar Şia’yı geçmiş vaziyette. Şia bunların eline su dökemez.” (<http://www.diken.com.tr/icindeki-mezhepci-yine-tutamadi-sia-bunlarin-eline-su-dokemez/>, 13.03.2014) sözlere bakınca belirgin bir mezhep vurgusu olduğu anlaşılabilir. Birçok konuşmasında da bunun tam tersi görülebilmektedir. Mesela Erdoğan, Fatih Altaylı’nın Teke Tek programında şunları söylemiştir: “Mezhep savaşını asla arzu etmeyiz. Mezhepçilik bizim nefret ettiğimiz bir şeydir. Ben bütün mezheplere karşıyım. Benim için aslolan İslam’dır. Ben Müslüman’ım. Ama bu sünnicilik değil. Arap dünyasında böyle bir gelişme var. Şia Şiacılık, Sünni Sünnicilik yapmamalı. Bırakalım, biz Müslümanız. 100 yıl savaşlarını yaptı Hristiyanlar ve çok sayıda insan öldü.” (<http://www.haberturk.com/gundem/haber/849466-o-sozlerinden-rahatsiz-olan-varsa-ozur-de-dilerim>, 02.06.2013). Dolayısıyla mezhep konusunda ikircikli bir diskur karşımıza çıkmaktadır.

politikayla ilgili söylemlerde mezhep konusunun ayırıcı bir kimlik bağlamında kullanılmadığı söylenebilir. Mezhebin dış politikada daha çok davranışlar ekseninde belirgin ağırlığı bulunmaktadır. Bunun da temelinde, daha önce değinildiği üzere, konjonktürel gelişmeler yer almaktadır. Dolayısıyla son dönemlerde konjonktürel gelişmelerin etkisiyle Türk dış politikasına hakim olan milliyetçilik paradigması, *Sünni-İslam milliyetçiliğidir*.

4.4.1.2. Türkmenler Konusu

Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerinde önemli bir işlev üstlenen mezhep politikası, Türkmenlere karşı izlediği politikada da etkili olmuştur. Aynı zamanda IKBY ile ilişkileri de, Türkmen politikasının şekillenmesinde önemli bir oynamaktadır. Bu eksende AK Partili karar vericilerin Türkmenlere ilişkin söylemlerine göz atmakta fayda vardır.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Irak Türkmen Cephesinde (ITC) yapmış olduğu ve Irak merkezi yönetimiyle kriz çıkartan tarihi Kerkük ziyaretinde; Türkmenler, Kerkük ve Irak konularıyla alakalı şunları ifade etmiştir:

Sayın Başkan, değerli Kerküklü Türkmen kardeşlerim; bugün benim hayatımın en mutlu günlerinden biri. Çünkü, hep rüyalarımızda, gönüllerimizde, zihinlerimizde olan güzel Kerkük'ümüze kavuştum. Biraz önce içeride Kerkük hoyratı dinledik. Hoş bulduk. Misafirperverliğinize teşekkür ederim. Biraz önce büyük üstat Abdülvahit Güzelceoğlu'nun bir hoyratını içeride dinledik. Ben şimdi onu ufak bir değişiklikte burada söylemek istiyorum: 'Dağlar dağladı beni, gören ağladı beni. Demir zincir kâr etmez, Kerkük'üm bağladı beni'. Bir aşık için nasıl zülfü önemliyse yârin, bizim için de Kerkük o derece yakın, o derece gönlümüzde. Allah dostluğumuzu, kardeşliğimizi, huzurumuzu baki eylesin... Siz burada biraz önce kardeşimizin dediği gibi, turnağımıza küçük bir diken batsa, onun acısını 75 milyon Türk Anadolu'da hisseder, bundan herkes emin olsun... Onlara da söyledim; Kerkük aslında bütün bölgemizin medeniyetimizin, kadim kültürümüzün örnek, numune bir şehri... Ve bu barış şehrinin en asli unsuru, hiçbir zaman yok olmayacak unsuru da Türkmen unsurudur. Türkmen kültürü, Kerkük'teki o güzel rafine Türkmen kültürü, sadece Kerkük'e ve Irak'a değil Türkiye'ye de büyük katkılar yapmıştır. Hepimizin kulağında Kerkük hoyratları vardır. Ben daha çocukluğumda bunlarla yetiştim, bunları dinleyerek büyüdük... Ve Türkiye her

zaman Kerkük'ün hizmetinde olacak, Kerküklünün hizmetinde olacak; bundan emin olunuz. Türkmen hep yaşayacak, Türkmenler hep Kerkük'te yaşayacak, hiçbir zaman yok olmayacak. Türkmensiz Kerkük yaşayamaz zaten; ondan emin olun. Biz de bu katkıyı, hep elimizden gelen bu imkânları seferber edeceğiz. Ben bugün Hasan Bey'e, Necmettin Bey'e, Rekkan Bey'e dedim ki; size boş bir kâğıt veriyoruz, ne istiyorsanız Türkiye bunları yapmaya hazır, yeter ki Kerkük'te huzur olsun. Yine beni çok sevindiren bir karar aldık bugün, Konya ile Kerkük kardeş şehir olsun dedik. Ben Konya Türkmenlerindenim, Toros Türkmenlerindenim, onun için Kerkük'ü en iyi anlayacaklardan biriyim.⁶⁹⁰

Aynı Kerkük ziyaretinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) Başkanı Mesud Barzani'yle yapmış oldukları görüşmeden sonra Davutoğlu şunları belirtmiştir:

Irak hiçbir zaman Türkiye'ye irak olamayan bir ülkedir. Erbil asırlardır Türk ve Kürt kardeşlerimizin birlikte yaşadığı şehirdir. Eğer bu güzel şehirlerde barış olursa bütün Ortadoğu'da barış olur. Hiçbir mezhebi ayrıma girmeden kardeşliğimizi muhafaza edeceğiz. Bugün kalkınmış bir Erbil varsa bunda Türkiye ile arasında kurulan o güçlü bağların etkisi vardır. Sizler burada barış içerisinde yaşadıkça bizde bu bölgede kendimizi daha huzurlu hissedeceğiz. Türk-Kürt kardeşliği öylesine gelişecek ki aramıza hiçbir fitne giremeyecek. Bundan sonra Türkler ve Kürtler, Türkmenler ve Kürtler et ve tırnak gibi yaşayacaklar. Aramıza hiçbir fitne girmesine izin vermeyeceğiz. Geleceği büyük medeniyeti kuran milletler olarak bu bölgede kuracağız⁶⁹¹.

Musul'da rehin alınan konsolosluk görevlileri, terör örgütü IŞİD'in Kuzey Irak'taki ilerleyişi ve Türkmenlerle ilgili sorular karşısında Başbakan Erdoğan şunları ifade etmiştir:

Artık olayı Musul olarak değerlendirmekten öte bir süreç yaşanıyor. Artık olay tamamıyla bir Irak olayı haline gelmiştir. Irak'ın genelinde, hemen hemen tüm eyaletlere doğru bu ateş sıçramıştır. IŞİD unsurlarının bir olayı olmaktan öteye geçti. Adeta bir mezhep çatışmasına, belki de bir mezhep savaşına gidecek. Burada iç ve dış tahrikler büyük rol oynuyor... Bugün son bir gelişme Telafer gelişmesidir. Hafife alınamaz bir gelişmedir. Biliyorsunuz Telafer'de Türkmenlerin ağırlıklı

⁶⁹⁰ "Davutoğlu ITC'de konuşma yaptı", **Hürriyet**, 02.08.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/21131639.asp>, (05.07.2015).

⁶⁹¹ AK Parti Resmi Sitesi, "Irak, hiçbir zaman Türkiye'ye irak olmadı", 03.08.2012, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/irak-turkiyeye-hicbir-zaman-irak-olmadi/29481#1>, (30.03.2016).

*olduğu bir yapı var. Türkmen kardeşlerimizin de yarıya yakını Sünni'dir. Yarıya yakını da Şia'dır. Orayı da yakın takipte bulunduruyoruz. Akşam döner dönmez arkadaşlarımızla yapacağımız toplantıyla birlikte ne tür adımlar atacağız, bunların kararını alacağız.*⁶⁹²

Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Kuzey Irak'ta DEAŞ'ın ilerleyişi karşısında binlerce Türkmenin yerlerinden olması nedeniyle şu açıklamaları yapmıştır:

*Türkmenler başta olmak üzere Irak'ta en yoğun insani yardım yapan ülke Türkiye'dir. En kısa zamanda ilk aşamada 20 bin ikinci aşamada 40 bine kadar gidecek bir kamp kurulmaya çalışıldı. Olayın arka planını bildikleri halde Türkiye'ye dönük olarak bu eleştirileri yönelttenler kendileri hiçbir zaman Türkmen davasıyla ilgili bir şeyin içinde olmadılar. Telafer'de yaşanan sadece bir IŞİD-Türkmen çatışması değildir. Maalesef Sünni Türkmenlerle Şii Türkmenler arasında fitne tohumları ki bunda Maliki hükümetinin Şii Türkmenler üzerinden Sünni Türkmenleri baskı altına alması çabası da var, Şii Türkmenlerin radikalleşmesi çabası da var. Araplar nasıl bölünüyorsa Türkmenlerde maalesef bu şekilde bölündüler ve en büyük zararı kendilerine verdiler.*⁶⁹³

Türkmenlerle alakalı söylemlerin, konjonktürel ve pragmatik nedenlerle değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Davutoğlu'nun Kerkük'e gidip ITC'ne gerçekleştirdiği ziyaretteki konuşmasında; hoyratların, şiirlerin, manilerin okunması, Türkmen kültürünün Anadolu'da güçlü bir şekilde yaşandığına ilişkin kültürel devamlılık söyleminin sıklıkla dile getirilmesi, Türkmenlere istedikleri herşeyin verileceğine ilişkin açık çek takdim edilmesi, Kerkük'ün asli unsuru olarak Türkmenlerin görülmesi, soydaşlık analogilerine yapılan göndermeler (Davutoğlu'nun da Türkmen olması) ve Türkiye için birincil nitelikte önem taşıdıklarının vurgulanması, Türkmenlere ilişkin söylemin *Türkçü bir milliyetçi* dille inşa edildiğini göstermektedir. Özellikle hoyratların okunması ve kültürel yakınlık söylemi, *kültürel temelli bir milliyetçiliğe* işaret ederken; Türkiye için en önemli unsur olarak kabul edilmeleri ve Davutoğlu'nun da etnik bakımdan Türkmen kökenli olması sebebiyle soydaşlık analogilerine yapılan göndermeler neticesinde *etnisite temelli bir milliyetçiliğe* kapı aralamakta; Türkmenlerin bütün ihtiyaçlarının karşılanacağı sözü verilmesi, bölgenin kalkınması ve açık çek

⁶⁹² "Başbakan Erdoğan'dan Telafer açıklaması", **Hürriyet**, 15.06.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/26616862.asp>, (27.06.2015).

⁶⁹³ "Davutoğlu'ndan flaş IŞİD ve Irak açıklamaları", **Milliyet**, 07.08.2014, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-ndan-flas-isis-ve-irak-gundem-1922338/>, (27.06.2015).

uzatılması da *neo-liberal bir milliyetçilik* anlayışına zemin hazırlamaktadır. Böylece Türkmenlere ilişkin söylemlerde birden çok milliyetçiliğin (muhafazakar, Türkçü ve neo-liberal) tezahür ettiği görülmektedir.

Bütün bunlara karşın Türkmenlerle ilgili bu dönemde ana metafor, yine mezhep kavramıdır. Çünkü Davutoğlu'nun Kerkük'e gitmesi ve ITC'yi ziyaret etmesinin temelinde, konuşmasında da örtülü bir şekilde değinilen ve "aranıza nifak girmesin" söyleminde vücut bulan, Türkmenler arasındaki mezhepsel nitelikli bölünmedir. Çünkü Maliki rejimiyle yaşanan sorunlar ve Irak seçimlerinde bu rejimin değişmesini isteyen Türkiye, Türkmenlerin kendi aralarında ideolojik ve mezhepsel temelli bölünmeleri karşısında duruma müdahil olmaya çalışmıştır. Daha sonra DAESH terör örgütünün Telafer, Musul ve Kerkük'e ilerlemesi ve burada yaşanan çatışmalar sonrası Türkmenlerin yaşam şartlarının zorlaşması neticesinde hem Erdoğan hem de Davutoğlu Türkmenlerin yarısının Şii olması sebebiyle çatışmaların yaşandığını belirtmişler ve Türkmenler arasındaki mezhepsel bölünmenin de, en çok Türkmenlere zarar verdiği üzerinde durmuşlardır. Burada özellikle Şii Türkmenlere, Maliki ve İran'la hareket ettikleri gerekçesiyle kızgın olduğu anlaşılmaktadır. Böylece konjonktürel gelişmelerin Türkmen söylemini biçimlendirdiği görülmektedir. Ayrıca Davutoğlu Kerkük'te ITC'yi ziyaret ettikten sonra Barzani'yle yaptığı görüşme sırasında, Türkmenler ve Kürtler arasındaki "kardeşlik" ve "et ile tırnak" metaforlarını kullanması, İslam temelinde bir kimlik algısının yansımaları olmasının yanı sıra, "medeniyet inşasından" bahsedilmesiyle de *muhafazakar milliyetçi* söylemin etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla *İslami-muhafazakar milliyetçi* söylemin bu konuşmayı şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında ITC'de yapılan konuşmada Türkmenlerin Türkiye tarafından birincil unsur olarak önemli görülmelelerinin Barzani'yle yapılan görüşmede dile getirilmemiş olması, Türkler ile Kürtler arasındaki kardeşliğe vurgu yapılarak, söylemlerin ifade edildiği yere göre değiştiği ve pragmatist bir şekilde söylemlerin biçimlendirildiğine işaret etmesi bakımından önemlidir. Nihayetinde, Türkmenlerle ilgili söylemlerde birden çok milliyetçiliğin görüldüğü anlaşılmakla birlikte konjonktürel ve pragmatik nedenler neticesinde bu söylemlerin şekillendirildiği gözlenmektedir.

4.4.1.3. IKBY ile Açılım Temelli İlişkiler

2012 ve sonrasındaki dönemde AK Partili karar vericilerin açılım sürecine katkı sunabilecek bir aktör olarak Barzani'yi kullanmak istemeleri, IKBY ile Türkiye arasındaki ilişkilerin daha ileri bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. Türkiye'de, İslami temelde inşa edilmeye çalışılan yeni kimliğin dış politikadaki olumlu kodlamasını ise Iraklı Kürtler oluşturmaktadır. Söylemsel bağlamda İslam kardeşliği çatısı altında Kürt sorununu çözmeye çalışan Türkiye, dışarıda bu politikanın yansıması olarak Irak Kürtlerini görmektedir.

Başbakan Erdoğan, toplu açılış törenleri için gittiği Diyarbakır'a, Kuzey Irak Bölgesel Yönetiminin Başkanı Mesud Barzani'yi, Kürt sanatçı Şivan Perver'i ve İbrahim Tatlıses'i de davet etmiş ve toplu açılışı birlikte gerçekleştirmişlerdir. Erdoğan konuşmasına, Türkiye'yi, Diyarbakır'ın tüm ilçelerini ve Diyarbakır'ın kardeş şehirleri olduğunu söylediği Mekke, Medine, Kudüs, Şam, İstanbul ve Erbil'i selamlayarak başlamış ve şunları belirtmiştir:

Toprakları uçaklarla bombalanmıştı, köyleri yakılmış, yıkılmıştı. Eşleri, dostları, akrabaları katledilmişti. Yerlerinden, yurtlarından, yuvalarından kopmuş, sürgüne hüküm giymişlerdi. Şemdinli'den kardeşlerinin yurduna, kardeşlerinin yuvasına, hanesine Türkiye'ye geldiler. Buradaki kardeşleri onları muhabbetle kucakladılar. 'Hoşgeldiniz, burası sizin evinizdir' dediler. Tarih boyunca yaptıkları gibi sofradaki ekmeklerini onlarla paylaştılar. Gelenlerden bir tanesi şunu söylüyordu: 'Biz Türkiye'de asılmayı bekliyorduk, idam edilmeyi bekliyorduk, zira Türkiye üzerinde bizi tutuklamak ve asmak için ağır baskı vardı ama biz Türkiye'ye seve seve geldik. Çünkü ölsek de Türkiye'de ölmek istiyorduk. Türkiye'de beklediğimiz akıbet bizi karşılamadı, çok iyi muamele gördük.' Evet, bunu söyleyen Molla Mustafa Barzani'ydi. Merhum Kadı Muhammet'in dediği gibi Allah'a, dine, İslam dininin önderine inanmış Müslüman milletinde nasıl ki doğruluk dürüstlük ve sadakat varsa bütün bu özellikler Molla Mustafa Barzani'de vardı. İşte o Barzani 81 yıl önce kardeşlerinin ülkesi Türkiye'ye misafir oldu. Bugün de Molla Mustafa Barzani'nin oğlunu, değerli dostum Mesud Barzani'yi Diyarbakır'da misafir ediyoruz. Ankara'da İstanbul'da defalarca ağırladığımız Sayın Mesud Barzani'yi bugün bir kez de Diyarbakır'da ağırlıyoruz. Tıpkı babanız, amcalarınız gibi kardeşlerinizin toprağına ve onların ülkesi Türkiye Cumhuriyeti'ne Diyarbakır

*şehrimize hoşgeldiniz. Sizi, sizin şahsınızda Kuzey Irak Kürdistan Bölgesi'ndeki değerli kardeşlerimizi muhabbetle selamlıyorum... Sevgili İbrahim Tatlıses ile Şivan Perver'i Diyarbakır'da keşke yanyana göreydi. Onları bizimle dinleyeydi, bizimle onlara eşlik edeydi. Mukadderat, Allah'ın takdiri karşısında boynumuz kıldan ince ama ben şuna yürekte inanıyorum, bugün Diyarbakır'daki bu buluşma, bu muhabbet, bu hasret giderme var ya bugün Diyarbakır'da aynı gökyüzünün altına kurduğumuz şu muhabbet ortamı var ya inanıyorum ki Yunus Emre'nin, Mevlana'nın, Hacı Bektaş Veli'nin ruhunu muazzaz etmiştir. İnanıyorum ki bu muhabbet Ahmedî Hani'nin, Faki Teyran'ın, Melaye Ciziri'nin ruhunu muazzaz etmiştir.*⁶⁹⁴

Başbakan Erdoğan, cumhurbaşkanlığı seçim çalışmaları için gittiği Diyarbakır'da şunları dile getirmiştir:

*Değerli sanatçımız Şivan Perver 38 yıl sonra ilk kez vatanına, toprağına döndü. Sanatçımız İbrahim Tatlıses ile burada sizlere seslendi. Ne dediler; 'meğri' dediler, 'ağlama' dediler, 'ağlama kardeş, ağlama can, ağlama Diyarbakır' dediler. Diyarbakır o gün yine ağladı ama bu kez sevinçten ağladı. Diyarbakır umutla ağladı, kabına sığmadığı için yıllardır aradığı huzuru, kardeşlik iklimini teneffüs ettiği için ağladı. O gün inanın Trabzon ağladı, Antalya ağladı, İzmir ağladı. Diyarbakır ile birlikte televizyonlarının başında Ankara ağladı, Erzurum ağladı, İstanbul ağladı. İnanın o gün bizimle birlikte Erbil sevinç gözyaşları döktü, İslamabad, Kabil, Beyrut, Küdüs, Gazze, Şam sevinç gözyaşları döktü.*⁶⁹⁵

Başbakan Erdoğan, Halepçe katliamının 25. yılı münasebetiyle Erbil'de yapılan konferansa gönderdiği, Erbil Konsolosu Aydın Selcen tarafından okunan mesajda şunları belirtmiştir:

Erbil ve Halepçe'de bugün düzenlenmekte olan bu etkinlik, aradan 25 yıl geçmesine rağmen, söz konusu saldırının insanlık vicdanında açtığı derin yaranın tazeliğini koruduğunu göstermektedir. Tarih boyunca her zaman mazlumun yanında yer alan ve kendisine sığınanlara kucak açan ülkemiz, Halepçe Katliamından kaçan Iraklı Kürt kardeşlerimize de kucak açmış, onlar için tüm imkânlarını seferber etmiştir. Bölgemizde veya yeryüzünün herhangi bir yerinde, Halepçe'dekine benzer

⁶⁹⁴ AK Parti Resmi Sitesi, "37 Yıllık özleme son veriyoruz", 16.10.2013, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/37-yillik-ozleme-son-veriyoruz/55518#1>, (25.06.2015).

⁶⁹⁵ AK Parti Resmi Sitesi, "Diyarbakır'da muazzam destek", 26.07.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/diyarbakirda-muazzam-destek/65479#1>, (05.07.2015).

*insanlığa karşı suçların bir daha işlenmemesi için gereken her türlü tedbirin alınması için çabalarımızı sürdürüceğiz. Ülkemiz Halepçe benzeri acıların tekrar yaşanmaması, bölgemize barış ve kardeşliğin hâkim olması için kararlılıkla çalışmaya devam edecektir.*⁶⁹⁶

AK Partili karar vericilerin 2012 sonrasında IKBY ile ilişkiler, açılım süreci ve Irak'ta yaşayan Kürtlerle ilgili söylemlerinde belirgin bir şekilde kimliksel yaklaşımın olduğu görülmektedir. Diyarbakır'daki toplu açılış törenleri için Mesut Barzani ve Şivan Perver'in davet edilmesi, sürdürülen açılım süreci için önem arz etmektedir. Erdoğan'ın Diyarbakır'daki her iki konuşması da incelendiğinde, açık bir şekilde İslami temelde bir kimlik tasarımı ve bunu şekillendiren *İslam milliyetçiliği* göze çarpmaktadır. Erdoğan, Barzani'nin babası olan Molla Mustafa Barzani'nin samimi bir müslüman olmasını vurgulaması, barış ve kardeşlik söylemleri, Türkiye'nin Irak Kürtlerine geçmişte yapmış olduğu yardımları dile getirmesi, Kürt sanatçı Ahmet Kaya'yı anması ve şarkılarından çeşitli mısraları okuması, tasavvufi-dini anlamda tarihsel şahsiyetler olan Türk kökenli Hacı Bektaşî Veli, Mevlana ve Yunus Emre ile Kürt kökenli Faki Teyrani, Ahmedî Hani ve Melaye Ciziri arasında bağlar kurması, Erbil'in gözyaşlarıyla Diyarbakır, Trabzon, Erzurum, Antalya, İstanbul ve Ankara'nın ağlamaları ile Erbil, Gazze, İslamabad, Kabil, Beyrut, Kudüs ve Şam arasında kurulan sevinç ve keder köprüleriyle, tamamen kimlik bağlamında söylemlerde bulunmuştur. Özellikle Erbil ve Türkiye arasında tesis edilen iyi ilişkilerin İslam şehirleri bağlamında da inşa edilmeye çalışıldığına, bu şehirlerin ortak üzüntü ve sevinç bağlarıyla birbirlerine yakınlaştıklarına, Molla Mustafa Barzani'nin iyi bir Müslüman olduğuna ilişkin vurgu yapılması ve askeri ya da siyasi liderler yerine Türk ve Kürt kökenli tarihsel tasavvufi-dini önderlerin isimlerinin zikredilmesi yoluyla dini temelde ortak kültürlerin altının çizilmesi, İslam milliyetçiliğinin bu dönemde Kürt politikasını şekillendirdiğini göstermektedir. Burada kültürel bağlamda tasavvufi-dini karakterlerin önplana çıkartılması, Türkiye'de yasaklı olan Şivan Perver'in çağrılarak Kürt kökenli sanatçı İbrahim Tatlıses'le Kürtçe "meğri" yani Türkçesi "ağlama" şarkısı eşliğinde düet yapmalarıyla desteklenmek istenmiştir. Ayrıca Halepçe katliamına ilişkin konuşmada da, Türkiye'nin bu dönemde yaptığı yardımlar ve Türkler ile Kürtler arasındaki "kardeşlik" metaforuna yapılan göndermeler, diğer konuşmaları destekler niteliktedir. Böylece Erdoğan bu dönemde Irak Kürtleri ile

⁶⁹⁶ "Erdoğan'dan Halepçe mesajı", **Bianet**, 15.03.2013, <http://bianet.org/bianet/siyaset/145112-erdogan-dan-halepce-mesaji>, (05.07.2015).

Türkiye arasında kimlik inşa eden söylemlerde bulunmaktadır. Ancak burada ulusal ve uluslararası gelişmelerin de, bu söylemlerin ortaya çıkışında etkili olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü uluslararası anlamda bölgede yaşanan gelişmeler neticesinde Türkiye'nin komşuları arasında sadece IKBY ile ilişkilerinin iyi olması ve Iraklı Kürtlerin Sünni olmaları, ulusal anlamda da devam eden açılım sürecinde Türkiye içinde Kürt milliyetçiliğini esas alan partiler ve siyasetçiler ile İmralı'nın yerine bir aktör olarak Barzani'nin kullanılmaya çalışılması, bu söylemlerin şekillenmesinde göz ardı edilmemelidir. Yine de Kürt açılımı ile sorunun İslami temeldeki çözümü bağlamında kimlik inşa edici söylemlerin, dönemin en önemli özelliği olduğunu belirtmek gerekmektedir.

4.4.1.4. DAEŞ Saldırıları ve PYD Sorunsalı

Bu minvalde AK Partili karar vericilerin söylemlerinde, Suriye'nin kuzeyinde bulunan Kürt grupların özerklik ya da bağımsızlık kazanmaları iyi karşılanmamakta ve böyle bir duruma Türkiye'nin müsaade etmeyeceği belirtilmektedir.

Başbakan Erdoğan, Birleşik Arap Emirlikleri ziyaretinden önce uçakta gazetecilerin sorularını yanıtladı. Burada özellikle Erdoğan'ın Kuzey Irak ile Kuzey Suriye arasında kurduğu ilişki dikkat çekicidir:

Suriye'nin bütünlüğü bizim için çok çok önemli. Irak'ta yaşanan sıkıntının da biz de yaşanmasını istemiyoruz. Biz, Kuzey Suriye gibi bir oluşuma Türkiye olarak müsaade edemeyiz. O bize farklı yetkiler, farklı haklar verir. Kimsenin de böyle bir şeye müsaade etmemesi lazım. Irak'takini 'bölünme' olarak kabul etmiyorlar, 'eyalet sistemine geçiştir' diyorlar. Eyalet sistemine geçişse Süleymaniye için Kerkük veya Musul için aynı sistemi niçin düşünmüyorsun? Biz, Kerkük için diyoruz ki 'oraya özel statü tanıyalım, aynı şeyi Musul'da, Süleymaniye'de yapalım'. Ama bunların hiçbirine yanaşmıyorlar. Er ya da geç o da olacak, oradaki yapı oraya gidecek. Kuzey Irak'ta olduktan sonra orada da olmasına mani bir hal yok. Suriye'nin kuzeyde, ne otonom, ne legal, ne illegal bir oluşum bütünlüğü bozar. Biz bütünlüğü bozan herhangi bir oluşuma müsaade edemeyiz. O olduğu zaman farklı bir sıkıntı meydana gelir. Bizim, Kuzey Irak'taki sınırımızla burayı birbirine karıştırdığımız zaman burası 1'e 3. Tamamı PYD'nin sınırı değil, ama bunların içinde Arapların egemen olduğu bölge var, Türkmenlerin egemen

*olduğu bölge var. Kürtlerin içerisinde PYD yapısında olan da var, olmayan da var. Böyle bir yapı var, yeknesaklık yok. Orada çok ciddi sıkıntılar meydana geliyor.*⁶⁹⁷

Cumhurbaşkanı Erdoğan, PYD'yi PKK'nın Suriye kolu olarak değerlendirmekte ve şöyle demektedir:

*Türkiye olarak biz Kobani'den ülkemize gelenlere kapımızı kapamadık, kapımızı açtık ve 200 bin insan şu anda ülkemizde. Daha ne yapacaktı bu iktidar? Yapılması gerekeni yaptı... Son günlerde bir şeyler dolaşmaya başladı. Nedir o? PYD'ye silah desteği vermek ve PYD'ye verilecek silah desteğiyle IŞİD'e karşı burada bir cephe oluşturmak. Tamam da PYD şu anda bizim için PKK ile eştir, o da bir terör örgütüdür. Bir terör örgütüne kalkıp da bize dost olan NATO'da beraber olduğumuz Amerika'nın böyle bir desteği, açıktan açığa söyleyerek bizden 'evet' ifadesini, yaklaşımını beklemesi çok çok yanlış olur, böyle bir şeyi bizden beklemesi mümkün değil, böyle bir şeye de biz 'evet' diyemeyiz.*⁶⁹⁸

Erdoğan'ın Suriye Kürtleri ve Irak Kürtlerine ilişkin yaklaşımında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Irak Kürtleri konusunda kimliksel söylemlerin benimsenmesine karşılık, Suriye Kürtlerine yönelik güvenlik bağlamında söylemin kabul edildiği görülmektedir. Burada, Suriye'deki Kürtlerin PKK'nın Suriye kolu olan PYD tarafından temsil edilmeleri önemli bir sorun olmakla birlikte, Suriye'nin kuzeyinde Kürtlerin özerklik elde etmeleri Türkiye'nin çıkarlarına ve güvenliğine tehdit olarak görülmektedir. Bu yüzden Suriye'nin toprak bütünlüğü konusu işlenmekte ve *statükocu milliyetçiliğin* söylem ve davranışı şekillendirdiği görülmektedir. Burada özellikle PYD'nin PKK ile eşdeğer görülmesi, güvenlik merkezli yaklaşımın temel nedenini oluşturmaktadır. Erdoğan gerekirse askeri unsurları devreye sokabileceğini belirtmekte, dolayısıyla Iraklı Kürtler için kullanılan kültür ve din temelli yumuşak güç unsurlarının tam tersini Suriye Kürtleri için ima edebilmektedir. Ayrıca Erdoğan, İKBY'ye yönelik Süleymaniye, Musul ve Kerkük eleştirilerini de sıralamaktadır. Erdoğan'ın Suriye'nin kuzeyinde Irak'ın kuzeyindekine benzer bir yönetimin er ya da geç bir zamanda kurulacağına ilişkin endişesini de saklamamaktadır. Nihayetinde Iraklı Kürtlerle Suriye'nin kuzeyindeki Kürtlere yaklaşımın farklı olduğu, Suriye'deki Kürtleri PYD'nin temsil

⁶⁹⁷ “Erdoğan'dan uçakta flaş açıklamalar”, **Milliyet**, 25.03.2013, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-ucakta-flas-aciklamalar/siyaset/siyasetdetay/25.02.2013/1673210/default.htm>, (27.06.2015).

⁶⁹⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: ‘PYD bizim için PKK ile eştir’”, **Hürriyet**, 19.10.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27413370.asp>, (05.09.2015).

etmesi ve Türkiye-Suriye sınırını bunların tamamen ele geçirme riskine karşı Erdoğan'ın söylem ve davranışlarının Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumaya dayalı güvenlik temelli bir yaklaşımı ele alan *statükocu bir milliyetçilik* tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla Irak ve Suriye Kürtleri konusundaki milli çıkar ve güvenlik tanımlamalarındaki farklılıklar, dış politikadaki milliyetçi söylem ve davranışları belirleme konusunda önemli bir anlayış sunmaktadır.

4.4.1.5. Enerji ve Ticaret Alanlarında Yaşanan İttifak

Son birkaç yıldaki haberlere bakıldığında, Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkilerde öne çıkan başlıklar, hidrokarbon enerji kaynaklarının taşınması, yapılan doğalgaz ve petrol anlaşmaları, bu anlaşmaların Bağdat yönetimi tarafından tanınmaması ve Kürt yetkililerin Türkiye'ye ziyaretleridir.⁶⁹⁹ Ancak bunlardan şüphesiz son döneme damgasını vuran petrol ve doğalgaz anlaşmaları ve bu kaynakların Batı pazarına taşınması meseleleridir. AK Partili karar vericilerin söylemlerinde de bu hususlar önplana çıkmaktadır.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Kuzey Irak'tan Türkiye'ye petrol akışı ve Irak Başbakanı Maliki ile karşılıklı ziyaretler hususunda şunları dile getirmiştir:

Şu anda Irak Başbakanı'nın ziyareti söz konusuydu, sıra onlarda. Fakat petrol akışıyla ilgili şu anda herhangi bir şey söz konusu değil, zaten başladı ve bu konuyla ilgili olarak ben Kuzey Irak Yerel Yönetimiyle ilgili yetkililerle, yani Sayın Neçirvan Barzani'yle yaptığım görüşmeyi konuşabilirim, bunun dışında diğerlerini konuşmamın bir anlamı yok. Ve burada biz kendileriyle ne konuştusak ne görüştüyssek onun devamı istikametinde sürecin devam ettiğini biliyorum. Şu ana kadar olumsuz, bize Kuzey'den gelen herhangi bir şey yok. Biliyorsunuz yüzde 17 anayasal hakları var ve bu yüzde 17 anayasal haklarını Türkiye üzerinden paylaşmak istiyorlar. Olayın aslı budur. Bunun dışında olanlar sadece bana göre laf-ı güzaftır.⁷⁰⁰

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, enerji kaynaklarının taşınması ve bu hususta Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile Irak Merkezi Yönetimi arasında yaşanan gerilim hakkında şunları dile getirmiştir:

⁶⁹⁹ Romano, s. 91.

⁷⁰⁰ AK Parti Resmi Sitesi, "Paralel yapılanmanın diğer bir versiyonu", 20.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/paralel-yapilanmanin-diger-bir-versiyonu/58014#1>, (25.06.2015).

Onlar ürettiği kadar biz taşıyoruz. İster Irak'ın kuzeyinden gelsin, isterse güneyinden, Kerkük-Yumurtalık ham petrol boru hattından gelen her petrol Irak'ın petrolüdür. O yüzden değerli kardeşlerimiz kendi aralarında, Bağdat ve Erbil olarak tahmin ediyoruz mutlaka anlaşacaklardır. Bir uzlaşma içerisinde bulunacaklardır. Yokluğu paylaşmak yerine, varlığı paylaşacaklardır. Ben buna inanıyorum... Top Türkiye'de değildir. Şu anda Bağdat ile Erbil arasında bir komite kurulmuştur, top onlardadır. Bu komite zannediyorum 2-3 seans yapacak, karşılıklı görüşmelerde bulunacaklar. Bu arada farklı açıklamalar oldu biliyorsunuz. Bağdat hükümeti, Merkezi Irak hükümeti buradaki petrolün 400 bin varile varıncaya kadar Kuzey Irak'ın genel bütçeden mahsup edilmek kaydıyla payının olduğunu ve bunun Türkiye üzerinden sevk edilebileceğini söyledi. Daha sonra sevk edilemeyeceğini söyledi. Biz, bunların tam oturmasını bekliyoruz. Bu söylemler, bir noktaya varacaktır. Kendi aralarında mutlaka bir uzlaşma noktası oluşturacaktır. Irak'ın normalleşmesine konulan katkıdır. Türkiye, komşuluk ve dosthane, kardeşane tavrını aynı şekilde muhafaza edecektir... Madem ki Irak'ın kuzeyi ile güneyi ve doğusu ile batısı arasında fark yoktur. Madem ki Irak bir bütündür ki öyledir. O zaman her tarafından çıkan kaynaklar Irak'a aittir. Buradaki petrol Türkiye'nin petrolü değildir. Biz taşıma ücreti olarak 1 dolar alıyorsak, Kerkük Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattının cirosu tam 102 katıdır. Bu hatta Irak ile alakalı konulara 'Türkiye'nin problemi' gibi bakmak yanlış bir yaklaşımdır. Bu aslında Irak'ın ürettiği değerlerin Irak ile paylaşılması içindir.⁷⁰¹

Aynı konuşmasında Yıldız, Kuzey Irak ve Irak ile yapılan ticaretin ve bunun Türk ekonomisine katkısı hususunda şunları belirtmektedir:

Başbakanımız 2023 yılında Türkiye'nin dünyanın ilk 10 ekonomisine girme hedefini açıkladı. Eğer biz bu hedefe ulaşacaksak ki inşallah ulaşacağız, en önemli gerekçelerinden birisi Kuzey Irak ve Irak ile alakalı yaptığımız işlemlerdir. Hedeflere ulaşamamanın da en önemli gerekçelerinden biri bu olacaktır. Buna sıradan bir proje olarak bakmayalım. Türkiye'nin gelişmesi ile ilgili önemli bir proje olarak bakalım. İlk 20 ekonomi arasında, çevresinde bu kadar savaşı olan bu kadar kavgası, dövüşü, demokrasiden uzaklaşması, darbeleri olan kaç ülke vardır? Ama bizim etrafımızda hem Türkiye hem de bölge ile alakalı bir istikrarsızlık arayışı vardır. Ne kadar enteresan bir tesadüf değil mi? Hepsi buraya toplanmış.

⁷⁰¹ AK Parti Resmi Sitesi, "Petrol akışı şu anda devam ediyor", 22.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/petrol-akisi-su-anda-devam-ediyor/58237#1>, (25.06.2015).

*Bu normal bir şey değil. O yüzden 17 Aralık'ın hangi gerekçe ile olursa olsun sonucunun bu olduğu herhangi bir iş doğru bir iş olmaz. Biz Türkiye'nin bütününi bu şekilde kavramak durumundayız.*⁷⁰²

Kalkınma Bakanı Cevdet Yılmaz, Türkiye ile Kuzey Irak yönetimi arasında ekonomik alanda yaşanan canlanmayı şu şekilde ifade etmektedir:

*Kuzey Irak'ta ki Kürt yönetimi ile ticari bir takım çalışmalar yapıyoruz. Oradaki petrol inşallah Türkiye kanalıyla dünya piyasalarına da sevk edilmiş olacak. Bunun hepimiz için faydası var. Hem onlar için hem de Türkiye için faydalı. Biz niye kavga edelim, niye birbirimizle didişelim, birlik beraberlik içinde refahımızı büyütelim, ekmeğimizi büyütelim. Dünya'da daha güçlü bir ülke olalım ve bunun yolu yöntemi de belli. Tarihte de bu işlerin nasıl olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla Türkiye inşallah bütün bölgelerle güzel ilişkiler kurarak hem onların gelişmesine katkıda bulunacak hem de kendisi de daha büyüyecek, gelişecek.*⁷⁰³

Yine Bakan Yıldız, boru hatlarının Türkiye yerine başka bir ülke üzerinden geçirilmek istenmesine ilişkin yöneltilen ve Kuzey Irak petrolünün Türkiye'ye ulaşımında yaşanan sorunlarla ilgili sorular karşısında şunları ifade etmiştir:

Bugünkü Suriye'den mi petrol boru hattı geçireceksiniz. Bir gün işlemez o boru hattı. Biz başka projelere saygılıyız. Kendi yaptığımız projelerle ilgileniyoruz. İsrail'den de Suriye'den de geçirebilirler ama biz istikrarlı bir ülke vadediyoruz...Biz Türkiye olarak istikrar vadediyoruz. Bu boru hattının işleyeceğini söylüyoruz. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'ndan tutun, bütün doğal gaz boru hatlarının Türkiye'deki istikrardan nasibini alacağını söylüyoruz. İstikrarın ölçülemez yanları bunlar. O yüzden biz Iraklı kardeşlerimize kendi aralarındaki problemi biran önce çözmelerini tavsiye ediyoruz, bunu da temenni ediyoruz. Çözümün de yönettikleri Irak halkına artılar getireceğini bir kez daha hatırlatmak istiyoruz. Biz Anayasa'ya aykırı iş yapmayız ve Irak'ın bütünlüğü ve egemenliğiyle alakalı herhangi bir konuda farklı düşünmeyiz. Konuyu bu taraflara çekmenin problemden uzaklaşmak olduğunu bir kez daha söylemek isterim....Petrol gelirse aktarırız. Bu Iraklı kardeşlerimizin iç problemi. Eğer Irak'ın kuzeyinde veya güneyinde herhangi bir petrol çıkartılıp da dünya piyasalarına sunulacaksa bunun en güvenli yolu Türkiye. Türkiye, Merkezi Irak'la

⁷⁰² "Petrol akışı şu anda devam ediyor", 22.01.2014,

⁷⁰³ AK Parti Resmi Sitesi, "Birlik beraberlik içinde refahımızı büyütelim", 05.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/birlik-beraberlik-icinde-refahimizi-buyutelim/57428#1>, (25.06.2015).

*anlaşıyor mu, anlamıyor mu gibi soruların içerisinde, Irak, Türkiye'nin en fazla petrol aldığı ülke haline gelmiştir. İlişkilerimizin bu manada kötü olduğunu söyleyebilir misiniz? Ciddi bir ticari hacim var aramızda. Iraklı kardeşlerimizin bu noktaları gözden kaçırmayacağına inanıyorum. Türkiye, her zaman olduğu gibi enerjiyi barışın ve pozitif durumun gerekçesi olarak kullanmaya devam edecektir.*⁷⁰⁴

Enerji ve ticaret konuları, son dönemlerde AK Partili karar vericilerin söylemlerinde önemli bir yere sahiptir. Kuzey Irakla yapılan ticaret neticesinde elde edilen zenginlik, Kuzey Irak petrolünün taşınmasında elde edilen gelir, yine bu petrolün sevk edilmesinde en sağlıklı ve güvenli güzergahın Türkiye olduğu vurgusu, bu süreçte Kuzey Irak politikasının *neo-liberal milliyetçilikle* şekillendirildiğini göstermektedir. Ayrıca İKBY'nin %17'lik bir paya sahip olduğunun belirtilmesi ve Irak Merkezi Yönetiminin bunu tanıması gerektiğine ilişkin söylemler, Türk dış politikasının temel nitelikleri olan statükoculuğun aşıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü Türkiye'nin başka ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı göstermesi ve içişlerine karışmaması anlamında kullanılan statükoculuğun “%17'lik pay” sözüyle aşıldığı dile getirilebilir. Yine de dönemin politik davranışlarını ve söylemlerini şekillendiren milliyetçilik algısının, *neo-liberal milliyetçilik* olduğu ve bunun 2007-2012 arası dönemden beri devamlılık arz eden bir olgu olduğu görülmektedir.

4.4.2. Kuzey Irak'a İlişkin Olaylar ve Politik Davranışlar

4.4.2.1. Mezhep Konusu

Türkiye ve İKBY arasındaki ilişkilerin stratejik bir konuma yükselmesinin temel nedenlerinden biri de, Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'da yaşanan mezhep temelli bölünmedir. Marianna Charountaki'ya göre, Türkiye'nin bölgeye yönelik doktriner yaklaşımı, aynı Osmanlı-Safevi mücadelesinde olduğu gibi, Şii Maliki'ye karşı Sünni bloğun liderliğini temsil eden Erdoğan arasındaki rekabetine dayalı mezhepsel çatışmadır. Ankara'nın Sünni Arapları Irak siyasetine entegre etmeye çalışması, Tarık el-Haşimi'nin tutuklanma girişiminden sonra Türkiye'ye kabul edilmesi, Davutoğlu'nun 2012 Ağustos'unda doğrudan Kerkük ve Erbil'i ziyaret etmesi, bunun karşısında Irak

⁷⁰⁴ AK Parti Resmi Sitesi, “Pozitif tutumumuzu devam ettireceğiz”, 14.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/pozitif-tutumumuzu-devam-ettirecegiz/57681#1>, (25.06.2015).

Merkezi Yönetiminin Türkiye'ye nota vermesi, MHP lideri Devlet Bahçeli'ye Kerkük'ü ziyaret izni verilmemesi, mezhep temelinde yaşanan sorunlardan bir kaçını oluşturmaktadır.⁷⁰⁵ Aynı şekilde Burak Gümüş'e göre de, Türkiye için Osmanlı'nın yüzyıllar boyunca yönettiği Basra ve Bağdat'ın İran'ın etki alanına girmemesi, stratejik öneme sahiptir. Bundan dolayı Kürtlerin ve Sünni Arapların güçlendirilmesi, İran'ın kurmak için çaba sarfettiği hegemonyayı engelleyecek tek çözüm yolu olarak kabul edilmektedir.⁷⁰⁶

Ortadoğu'da yaşanan mezhepsel bölünmenin en belirgin olduğu alan Suriye'dir. Özellikle İran'ın etkili olmasıyla birlikte Türkiye, bölgede bir denge unsuru olarak görülmektedir. İran-Maliki-Esad birlikteliğinden oluşan Şii bloğa karşı, Türkiye-Haşimi-Barzani ittifakına dayalı Sünni bloğun, Suriye'deki iç savaş ve IKBY üzerinden hegemonya mücadelesine girdiği bilinmektedir.⁷⁰⁷ Dolayısıyla etrafı Şii blokla sarılmış bulunan IKBY ile yine güney sınırı, daha doğrusu Ortadoğu'ya açılan kara sınırlarının tamamını Şii bloğun oluşturduğu Türkiye arasında mezhep temelinde bir ittifak zuhur etmiştir.

Mezhep temelli politikaların uygulanmasında, konjonktürel gelişmelerin yanı sıra, AK Parti'nin dış politika anlayışının da etkili olduğu ifade edilmektedir. Yaşlı'ya göre, ABD'nin Ortadoğu'daki planları doğrultusunda bölgesel bir güç olmak isteyen AKP, bölgede Şii direniş bloğuna karşı önü açılan Sünni iktidarların liderliğini yapmayı ve Türkiye'yi Sünni hegemonyayı tesis edecek bir merkez ülke haline getirmeyi istemektedir.⁷⁰⁸ Hakan Güneş ise AK Parti'nin dış politika ilkelerinden "sıfır sorun politikası"nın terk edilmesinden sonra, Sünni İslam temelinde bir anlayışa geçildiğini savunmaktadır. Sıfır sorun politikası, Arap Baharıyla birlikte yerini şu iki politikaya bırakmıştır: (i) yumuşak güç enstrümanları yerine askeri güç ve (ii) ılımlı İslamcılık yerine mezhep temelli İslamcılık. Özellikle mezhep temelli siyasetin kendisini en çok hissettirdiği alanlar, Türkiye'nin Irak ve Suriye politikaları ve bu çerçevede İran'la

⁷⁰⁵ Charountaki, s. 193.

⁷⁰⁶ Burak Gümüş, "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ortadoğu Siyaseti", **Elektronik Siyaset Bilimi ve Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, (Haziran 2013), s. 87.

⁷⁰⁷ Gökür Akçadağ, "İran-Maliki-Esad İttifakına Karşı Türkiye-Haşimi-Barzani İttifakı", **Turkishny**, <http://www.turkishny.com/drgoeknur-akcada/17-drgoeknur-akcada/88613-iran-maliki-esad-ittifakina-karsi-turkiye-hasimi-barzani-ittifaki#.VbAhPKTmko>, (23.07.2015).

⁷⁰⁸ Fatih Yaşlı, "Yeni rejim ve 'Sünni Ulus'", **Birgün Pazar**, 03.02.2013, s. 8, http://www.birgun.net/sunday_index.php?news_code=1359882843&year=2013&month=02&day=03, (23.07.2015).

yaşadığı rekabet olmuştur. Irak'ta Maliki'ye karşı Sünni siyasetçilerin desteklenmesi, Haşimi olayı, Kürt liderlerle olan ilişkiler, Esad'ın devrilmesinin istenmesi, NATO Füze Kalkanı Savunma Sistemine katılma gibi çoğaltılabilecek çok sayıda mezhep eksenli politik uygulamalarla bu süreçte karşılaşılmaktadır.⁷⁰⁹ Yine Reyhanlı'da yaşanan patlamadan sonra, Erdoğan'ın, "Sünniler öldürülüyor."⁷¹⁰ söylemi, AK Partili karar vericiler açısından mezhep temelli dış politikanın, sadece konjonktürel nedenlere dayanmadığını göstermekle birlikte, Osmanlı'dan tevarüs eden bir anlayışla İslamın ve İslamcılığın erken Cumhuriyet döneminden günümüze Türkiye'de resmi politikanın Sünni yoruma dayanması, İslamcı ekseninde izlenen politikaların, aynı zamanda Sünni eksen anlamına geldiği gerçeğinin de gözardı edilmemesi gerekir.

4.4.2.2. Türkmenler Konusu

1 Ağustos 2012'de Suriye'nin Kuzeyinde vuku bulan olayları görüşmek için Erbil'e giden Davutoğlu, daha sonra Kerkük'ü ziyaret etmiş ve bu ziyaret Türkiye ile Maliki yönetimi arasında krize dönüşmüştür. Davutoğlu'nun Kerkük ziyareti ve burada Türkmenlerle görüşmesinin en önemli sebebi, Türkmenler arasında yaşanan siyasi bölünme ve bunun İran-Maliki ittifakının elini güçlendirmesidir.⁷¹¹ Türkmenlerin, ideolojik ve mezhebi açıdan bir bütün oluşturamaması, hatta 26 ayrı grubun bulunması⁷¹² nedeniyle Türkiye'nin desteklediği ITC'nin, çeşitli sebeplerden dolayı (ideolojik, mezhep ve Kürt karşıtlığı) Türkmenler üzerinde istenilen bütünleşmeyi sağlayamaması, Davutoğlu'nu ITC'yle görüşme zaruretini ortaya çıkardı.

Bunun yanında Türkiye'nin Türkmenlere olan desteğinin belirtilmesi, Türkmenlerin bütün etnik ve dini unsurlardan Türkiye için daha ayrıcalıklı olduğunun vurgulanması ve Irak Türkmen Cephesinin güçlendirilmesi, bu ziyaretin amaçları arasında yer almaktadır. Nitekim Mart 2011'de Türkmen olan Hasan Turan'ın Kerkük Vilayet Meclisi Başkanı olarak seçilmesinden sonra, Araplar, Türkmenleri Kürtlerle ittifak yapmakla suçlamışlar ve Meclisi boykot etmişlerdir.⁷¹³ Ancak bu konuya yönelik farklı

⁷⁰⁹ Hakan Güneş, "Eksen ve Mezhep Tartışmaları Arasında Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler", **İktisat Dergisi**, Sayı: 520, (Ocak-Mart 2012), s. 11-12.

⁷¹⁰ "Erdoğan: Reyhanlı'da 53 Sünni vatandaşımız şehit edildi", **Radikal**, 14.06.2013, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan_reyhanlida_53_sunni_vatandasimiz_sehit_edildi-1137612, (23.07.2015).

⁷¹¹ Duman, s. 32-33.

⁷¹² Strakes, s. 378.

⁷¹³ Duman, s. 33

yaklaşımlarda bulunmaktadır. Gümüş'e göre AKP, ITC üzerinden Türkmenlere IKBY ile birlikte hareket etmeleri hususunda telkinde bulunmuş, böylece Şii Türkmenleri, Sünni Arapların baskısı yerine, Sünni Kürtlerin baskısı altında yaşamaya mecbur bırakılmıştır.⁷¹⁴ Dolayısıyla bu süreçte Türkiye ve IKBY arasında yaşanan yakınlaşma, Türkmenlere olumlu yansımış, ancak mezhep temelli ayrışma, Irak siyasetinde Türkmenler arasında kendisini fark ettirmiştir.

Bunun yanında terör örgütü DAESH'in Musul'a saldırmasından sonra, Şii Türkmenler, yoğunlukla yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalmışlardır. Türkiye bu süreçte, IKBY ile anlaşma sağlayarak, Fishkabur bölgesinde mülteciler için 20 bin kişilik kamp kurduğunu, Kızılay ve AFAD ekipleri Türkmenlere yardım elini uzatmıştır.⁷¹⁵ Ancak Türkmenlerin sorunları devam etmekte olup, yaşadıkları bölgelerin önemli bir bölümü, halen daha DAESH etki alanında yer almaktadır.

4.4.2.3. IKBY ile Açılım Temelli İlişkiler

2012 sonrası süreçte IKBY, Türkiye'de devam eden açılım sürecini desteklemeye devam ederken, PKK'ya karşı kullandığı dili zaman zaman sertleştirilmiş ve karşı tavrını ortaya koymaya başlamıştır. Barzani'nin "PKK'nın iyi niyet gösterip silahlı mücadeleyi durdurması ve sorunun çözümü için artık siyaset ve diyalogu tercih ettiğini göstermesi gerektiğini"⁷¹⁶ belirtmesi ya da "Bundan sonra PKK silah yöntemini sürdürürse sonucuna kendi katlanır. Ben PKK'nın Irak Kürdistanı'nda hüküm sürmesine müsaade etmem. Bundan sonraki süreçte savaş Kürt meselesine zarar verecektir. Bu konuyla ilgili PKK beni dinlerse iyi eder."⁷¹⁷ şeklindeki açıklamaları, bu kanıyı desteklemektedir. Yine benzer şekilde PKK yöneticisi Duran Kalkan'ın "Güney Kürdistan'ı Erbil'den yöneteceğiz" sözü karşısında Barzani: "Bu sesin (Duran Kalkan) çıkmaması için bütün gücünüzle çaba gösterin. Vatana ihanet suçu olan bu görüşlerin önünü kesin. Şerefli Kürdistan halkına da çağrım şudur: Böyle grupların Kürdistan'da varlık bulmasına izin vermeyin. Vatana ihanet içindeki bu unsurlar iç savaş çıkarmak

⁷¹⁴ Gümüş, s. 87.

⁷¹⁵ T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, "Türkiye'den Türkmenler için kamp", 05.08.2014, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/turkiye-turkmenler-icin-kamp-insa-ediyor/65165>, "Türk Kızılayından Türkmenlere Yardım", 04.02.2015, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/turk-kizilayindan-turkmenlere-yardim/75738>, (05.09.2015).

⁷¹⁶ "Barzani'den PKK'ya önemli çağrı", *Hürriyet*, 20.02.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/18662974.asp>, (23.07.2015).

⁷¹⁷ "Barzani: PKK beni dinlerse iyi eder", *Hürriyet*, 20.04.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/20387562.asp>, (23.07.2015).

istiyor. Fitne çıkarmayı amaçlayan bu oluşumlara imkân tanımayın. Kürdistan'ın savunulması ve halkımızın birliğinin sağlanması için elinizden gelen çabayı gösterin.”⁷¹⁸ biçimindeki ifadesinde belirtildiği üzere, PKK'nın Kürtlere (Irak Kürtlerine) ihanet ettiğinden bahsedilmekte ve terör örgütüne karşı tavır sertleşmektedir.

Barzani'den bu açıklamalar gelirken, Gümüş'e göre Kürt açılımıyla birlikte etnik kimliklerin daha rahat bir ifade ortamı bulması üzerine, bu çerçevede ortaya çıkması muhtemel olası sorunları çözmek için AKP, Osmanlı mitosunu ve Sünni İslam ümmetçiliğini dolaşıma sokmaktadır.⁷¹⁹ Yaşlı'ya göre, Barzani'nin Kürt açılımı bağlamında bir aktör olarak kullanılmaya çalışıldığı, bunun da hükümetin inşa etmeye çalıştığı “Sünni-ulus” çerçevesinde devreye konulan bir aktör olduğu ifade edilmektedir.⁷²⁰ Genel olarak açılım sürecine olumlu bir katkı sunan Barzani'nin bu çerçevede Türkiye'ye yaptığı ziyaretleri ve söylemleri, bu durumu destekler niteliktedir. Aynı zamanda açılım sürecine destek veren Barzani'yi, AK Partili karar vericiler, bu süreçte aktör olarak kullanmayı istemektedirler. Ayrıca açılım süreci nedeniyle ülke içinde yaşayan Kürtler kadar, Türkiye'nin dışında yaşayan Kürtlere de yaklaşımın değiştiğini söylemlerde bulmak mümkündür.

4.4.2.4. DAEŞ Saldırıları ve PYD Sorunsalı

Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında yeni bir aktör olarak ortaya çıkan ve Irak ve Suriye'deki çıkarlarını zedeleyen⁷²¹ IŞİD ya da DAEŞ⁷²² terör örgütünün faaliyetleri son dönemlerde etkisini iyice arttırmıştır. Hatta Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkilerin DAEŞ testinden geçtiği söylenebilir.⁷²³ 11 Haziran 2014 tarihinde Musul'u ele geçiren DAEŞ, Türk Konsoloslukuna saldırmış ve aralarında kamyon şoförlerinin de bulunduğu 49 kişiyi rehin almıştı.⁷²⁴ 101 gün süren esaretten sonra, bölgedeki Arap aşiretlerle

⁷¹⁸ “Barzani: Duran Kalkan'ın sesini kısın”, *Milliyet*, 16.04.2015, <http://www.milliyet.com.tr/barzani-duran-kalkan-in-sesini/dunya/detay/2045202/default.htm>, (20.07.2015).

⁷¹⁹ Gümüş, s. 78.

⁷²⁰ Yaşlı, *AKP, Cemaat, Sünni Ulus*, s. 145-146.

⁷²¹ Burhanettin Duran, “Suruç saldırısının anlamı”, *Sabah*, 21.07.2015, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2015/07/21/suruc-saldirisinin-anlami>, (21.07.2015).

⁷²² IŞİD'in açılımı Irak Şam İslam Devletidir. Daha sonra örgüt adını dawlat al-islamiyah f'al-iraq wa belaad al-sham olarak değiştirmiş ve kısaltması DAEŞ olmuştur. Türkiye'deki karar vericilerde artık DAEŞ kısaltmasını kullanmaktadır. Burada da aynı şekilde kullanılacaktır.

⁷²³ Romano, s. 99.

⁷²⁴ “Türkiye'nin Musul Konsoloslukuna Baskın”, *Anadolu Ajansı*, 12.06.2014, <http://www.aa.com.tr/tr/tag/343828--turkiyenin-musul-konsolosluguna-baskin>, (21.07.2015).

yapılan görüşmeler sonunda rehineler Türkiye'ye dönmüştür.⁷²⁵ DAESH tehlikesi, bölgede, Türkiye ile IKBY'nin ortak hareket etmesine vesile olan bir tehdit haline geldi. Bu durum Türkiye'nin güney sınırlarının güvenliğinin ve bu çerçevede bölgedeki stratejik derinliğinin, Kürtlerle yapılacak işbirliği ile sağlanabileceği düşüncesinin ortaya çıkmasına neden oldu.⁷²⁶ Bununla birlikte benzer düşünce, Kürtler için de dile getirilebilir. DAESH'in IKBY sınırları içindeki ilerleyişi karşısında zayıf bir görüntü sergileyen Kürt Yönetimi⁷²⁷, tam da Kürtlerin artık bağımsızlıklarını kazanacaklarını düşündükleri bir süreçte, bu algının tam tersine dönmesine vesile olmuştur. Her ne kadar, birçok Batılı devletten silah desteği alsalar da, ABD uçakları müdahale edene kadar DAESH'e karşı başarı sağlayamayan IKBY, yine Irak'ın toprak bütünlüğünün savunulması yaklaşımını birçok Batılı devletin benimsemesine vesile olmuştur.⁷²⁸

IKBY, terör örgütü DAESH'in Suriye'nin kuzeyinde Türkiye sınırında bulunan Ayn el-Arap ya da Kobani denilen bölgeye yaptığı saldırının ardından terör örgütü PKK'nın Suriye kolu olan PYD⁷²⁹,ye yardım götürmek istemesi, Türkiye ile ilişkilerin bu süreçte gerilmesine neden olmuştur. Türkiye için her ikisinin terör örgütü olması sebebiyle çeşitli sakıncalar bulunmakla birlikte, Batıdan gelen baskılar ve Rojava'dan gelen 200 bin civarındaki mülteci akını ve PYD lideri Salih Müslim'in Türkiye'ye gelişi sonrasında yapılan görüşmelerin olumlu geçmesi⁷³⁰ neticesinde Türkiye, Kuzey Irak'tan gelen Peşmergelerin Kobani'ye geçmesine izin vermiştir.⁷³¹ Türkiye'de de Kobani için yapılan ve çeşitli kentlerde terör estiren 6-7-8 Ekim Olayları⁷³², Türkiye'nin Kuzey Suriye politikasının içerideki olumsuz yansıması olarak nitelendirilebilir. Aslında Türkiye'nin Kuzey Suriye politikası, Kuzey Irak politikasıyla ilişkilidir. Türkiye, Kuzey Irak'takinin aksine, Suriye'nin kuzeyinde özerk ya da federatif bir bölge kurulmasını istememekte ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiği görüşünü

⁷²⁵ "49 rehinenin 101 günlük serüveni", **Sabah**, 20.09.2014, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/09/20/49-rehinenin-100-gunluk-seruveni>, (21.07.2015).

⁷²⁶ Serdar Aziz, "Musul'un Düşmesinden Sonra Türkiye ve Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin İlişkileri", **ORSAM**, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5130>, (23.07.2015).

⁷²⁷ Romano, s. 96.

⁷²⁸ Şaban Kardeş, "Irak Kürtleri'nin Bağımsızlık Söylemi ve Değişen Dengeler", **ORSAM** <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5152>, (23.07.2015).

⁷²⁹ Terör örgütü olan PYD'nin açılımı: Partiya Yekitiya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi).

⁷³⁰ "PYD lideri Müslim'den gizli ziyaret", **Hürriyet**, 05.10.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27329605.asp>, (24.07.2015).

⁷³¹ "Peşmergeler Kobani'ye geçti", **Milliyet**, 31.10.2014, <http://www.milliyet.com.tr/pesmerge-kobani-ye-neden-gitmedi--gundem-1963087/>, (24.07.2015).

⁷³² "6-7 Ekim olaylarının acı bilançosu 50 ölü", **Hürriyet**, 06.11.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27525777.asp>, (24.07.2015).

savunmaktadır. Ayrıca, Blanche'a göre Türkiye'nin asıl korkusu, Suriye'nin bölünmesi değil, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'deki Kürtlerin birleşmesidir.⁷³³ Çünkü böyle bir birleşim olursa, Türkiye'nin güney sınırlarının tamamen Kürtlerden müteşekkil olması, Kürtlerin Akdenize ulaşması ve Türkiye'nin en önemli sorunu olan PKK'nın daha fazla güçlenerek bu sorunun çözümünün zorlaşması, hükümetin temel çekincelerini oluşturmaktadır. Bunun yanında Akdenize ulaşan bir Kürt koridoru, Türkiye'nin enerji nakli merkez ülkesi olma politikasını sekteye uğratabileceği gibi, İKBY'nin dünyaya açılan tek kapısı olma işlevinin de zayıflamasına yol açabilir.

4.4.2.5. Enerji ve Ticaret Alanlarında Yaşanan İttifak

Erbil ve Bağdat arasında yaşanan en önemli sorunların başında, hidrokarbon enerji kaynaklarının ihracatı ve bunlarla ilgili yapılan anlaşmalar gelmektedir. İKBY'nin 2013 yılı rakamlarına göre toplam petrol rezervi 45 milyar varil ve doğalgaz rezervi 2.8-5.6 trilyon metreküp olup, 57 adet petrol ve doğalgaz sahası bulunmakta, günlük 300 bin varil petrol çıkartılmaktadır.⁷³⁴ Bağdat, petrol ihracatının merkezi yönetimin tekelinde olmasını savunmaktadır. Bu çerçevede petrol ihracatından kazanılan 1.5 milyar dolarlık gelire el koymuş ve Erbil yönetimini zor durumda bırakmıştır. Bu yüzden Erbil, Ankara ile anlaşma yoluna giderek, petrolü Türkiye üzerinden Batı pazarlarına ulaştırıp satmaya çalışmaktadır. Türkiye'ye ise iki şekilde petrol ulaştırılmaktadır. Birinci olarak Kerkük-Yumurtalık boru hattı üzerinden petrol akışı sağlanmaktadır. Bu güzergah, Erbil'i, Bağdat'a mahkum ettiği için, ikinci tercih olarak tankerler vasıtasıyla petrol taşınmaktadır. İKBY, Bağdat Yönetimi karşısında iktisadi özgürlüğünü kazanabilmek ve Şekhan gibi yeni petrol kaynaklarını da ihraç edebilmek amacıyla Süleymaniye, Kerkük, Erbil ve Duhok güzergahından geçen ve Bağdat-Ceyhan boru hattına Fişhabur noktasından bağlanan yeni bir boru hattı inşa edilmiştir.⁷³⁵ Bu boru hattı, Kuzey Irak'ta bulunan Taq Taq ve Khurmala sahalarından çıkan petrolü, Kerkük-Yumurtalık boru hattına bağlanan ilave bir hat vasıtasıyla Batı pazarlarına ulaştırmaktadır.⁷³⁶

⁷³³ Ed Blanche, "Kurds: Attaining the Impossible Dream?", **The Middle East**, (Februray 2013), s. 16.

⁷³⁴ Ali Balcı, "Enerjisine Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", **SETA**, Sayı 97, (Haziran 2014), s. 12.

⁷³⁵ Balcı, "Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikayesi", s. 128-129.

⁷³⁶ "Kürt petrolünün boru hattı hangisi?", **Hürriyet**, 10.08.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/21197400.asp>, (05.09.2015).

Görüldüğü üzere, İKBY, hidrokarbon enerji kaynaklarını Batı pazarına ulaştırmak ve satmak için Türkiye'ye ihtiyaç duymaktadır. Irak Merkezi Yönetimi ile yaşanan krizler nedeniyle İran ve Suriye ile sınırları kapalı olan İKBY'nin dış dünyaya açılan tek kapısı Türkiye'dir. Ayrıca petrol ve doğalgazın güvenli bir şekilde ihraç edilebilecek tek güzergah yine Türkiye'dir. Suriye, Lübnan ve Ürdün'de yaşanan savaşlar ve Ortadoğu coğrafyasının güvenlik sıkıntısı çekmesi, Türkiye'nin cazibesini daha da arttırmaktadır.⁷³⁷ Böylece İKBY, enerji kaynaklarını bağımsız bir şekilde kullanmak istiyorsa, bunu Türkiye'nin desteğini alarak yapmak zorundadır.⁷³⁸

İKBY açısından güvenli ve tek seçenek olan Türkiye güzergahı, birçok açıdan Türkiye için de avantajlıdır. Ed Blanche, Erdoğan liderliğindeki Ankara'nın, petrol rezervleri sebebiyle pragmatik davranarak Erbil ile dost olma yoluna gittiğini belirtmektedir.⁷³⁹ Ancak Türkiye'yi bu şekilde davranmaya iten sebepler de bulunmaktadır. Türkiye, İKBY ile yaptığı enerji anlaşmaları vasıtasıyla enerji kaynaklarını çeşitlendirerek, Rusya ve İran'a olan bağımlılığını azaltmak, enerjiyi daha ucuza satın almak, hızlı büyüme ile birlikte artan enerji ihtiyacını karşılamak ve ülkeyi enerji transferi merkezine dönüştürerek karşılıklı bağımlılık oluşturmak istemektedir.⁷⁴⁰ Romano'ya göre de, Türkiye'nin İKBY'nin enerji kaynaklarını taşıma konusundaki istekli davranışlarının temelinde kendi pozisyonunu güçlendirmesi ve enerji kaynaklarını ucuza satın alması yatmaktadır.⁷⁴¹ Zaten Türkiye'nin, Şii Maliki yönetimiyle bozulan ilişkilerini, Erbil yönetimi ile dengeleyerek, enerji kaynakları temelinde Irak ve İKBY politikalarını revize etmesi gerekmektedir.⁷⁴²

2010 yılında Erbil'e giden Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, İKBY ile petrol anlaşması imzaladı. Buna göre Türkiye petrol ihtiyacının %32'sini 2023 yılına kadar buradan karşılayacaktı. Nitekim Türkiye'nin ekonomik büyümesi dikkate alındığında, dışarıdan karşılanan enerji ihtiyacının 2020 yılında %70'den %82'ye çıkacak olması⁷⁴³, Türkiye için bu anlaşmanın ne kadar faydalı olduğunu göstermektedir. Enerji Bakanı Taner Yıldız, 21 Mayıs 2012'de Erbil'e yaptığı ziyaret sonrasında, İKBY ile birlikte

⁷³⁷ Romano, s. 95.

⁷³⁸ Romano, s. 96.

⁷³⁹ Blanche, s. 14.

⁷⁴⁰ Balcı, "Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikayesi", s. 129.

⁷⁴¹ Romano, s. 95.

⁷⁴² Emre İşeri ve Oğuz Dilek, "The Nexus Of Turkey's Energy And Foreign Policy With Iraqi Kurdish Oil: The Iranian Connection", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 50, (Şubat 2013), s. 29.

⁷⁴³ İşeri ve Dilek, s. 30.

yeni bir petrol boru hattının inşa edileceğini belirtti. Daha sonraki yıllarda Ankara ve Erbil arasındaki ilişkilerde enerji konusu daha çok petrol nakil hatları üzerinde yoğunlaştı. Ekim 2013'te Kürt Bölgesel Yönetiminin Doğal Kaynaklar Bakanı Hawrami, açıklama yaparak, Bağdat'ta bağımsız ikinci bir alternatif petrol boru hattının Türkiye ve Kürt bölgesi arasında inşa edileceğini; günde 500 bin varillik kapasiteye sahip olan bu hat sayesinde Erbil'in günde 1 milyon varil ihraç kapasitesine ulaşma hedefini gerçekleştirebileceğini açıkladı. 2014 yılı ise IKBY'den gelip depolanan petrolün ne zaman Batı pazarlarına ulaştırılacağı sorusu etrafında geçen tartışmaların yaşandığı bir yıl oldu. Bağdat'ın izni olmadan petrolün satılamayacağına ilişkin tartışmalarda Türkiye, IKBY ile Bağdat Yönetiminin anlaşması gerektiğini belirtmesine karşın, IKBY'nin Bağdat'a karşı çeşitli hakları olduğunu da ifade ederek, depolanan 2.5 milyon varillik petrolü, Batı pazarına ulaştırma isteğini ortaya koymuş oldu.⁷⁴⁴ Bunların dışında Türkiye kökenli enerji firmalarının da Kuzey Irak'a çeşitli yatırımları olmuştur. Birçok firma burada faaliyet göstermekle birlikte bunlardan en büyüğü Çukurova Holding'e ait olan ve daha sonradan 2.1 milyar dolar karşılığında bir kısmı İngilizlere satılan *Genel Enerji* şirkettir.⁷⁴⁵ Genel Enerji'nin sahip olduğu bölgeler bakıldığında, Kuzey Irak enerji piyasasındaki etkinliği rahatlıkla anlaşılabilir. Genel Enerji, Taq Taq'ta %44, Tawke'da %25, Duhok'da %40, Miran'da %75, Bina Bawi'de %44, Chia Surkh'da %60 ve Ber Behr'de %40 oranlarında petrol çıkartıp işletme hakkını elinde tutmaktadır.⁷⁴⁶ Dolayısıyla şirketler bazında da IKBY ile enerji alanında önemli ilişkilerin yürütüldüğü görülmektedir.

⁷⁴⁴ Balcı, "Enerjisine Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", s. 19-20.

⁷⁴⁵ Balcı, "Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikayesi", s. 129.

⁷⁴⁶ Balcı, "Enerjisine Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", s. 21.

4.5. Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Değerlendirilmesi

Tablo 9
Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Değerlendirilmesi

Dönemler	2002-2007	2007-2012	2012-2015
Genel Yaklaşım	Statüko ve Güvenlik odaklı.	IKBY'ni tanıma, başta ekonomi olmak üzere ilişkileri geliştirme ve terör konusunda işbirliği yapma.	IKBY ile stratejik ittifak kurma, başta enerji olmak üzere açılım ve DAES gibi konularda işbirliği yapma.
Söylemler	Irak'ın toprak bütünlüğü, PKK terör örgütünün durdurulması ve Kerkük'ün statüsü ile Türkmenlerin hakları.	PKK terör örgütü konusunda işbirliği, IKBY ile siyasi ve özellikle iktisadi ilişkilerin kurulması.	Mezhepçilikle alakalı paradoksal söylemler, Barzani'nin açılım sürecine katkısı, Türkmenler, DAES ve PYD sorunsalı, Enerji alanında işbirliği.
Davranışlar	Politik davranışlara söylemlerin herhangi bir yansıması olmadı ve bölgede pasifize edildi.	PKK Kamplarına yönelik askeri operasyonlar yapılmakta, IKBY ile karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmekte ve iktisadi alanda ilişkilerde yoğunluk yaşanmıştır.	Mezhep yönelimli davranışlar etkili, IKBY ile karşılıklı ziyaretler ve açılım sürecinde aktör olarak görme, Enerji alanında IKBY ile stratejik ilişkiler, Türkmenlere yardım etme, DAES konusunda IKBY ile yakınlaşma ancak PYD hususunda farklı hareket etme.
Ulusal Faktörler	AK Parti'nin iktidara gelişi.	Açılım süreci, AK Partili Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi ve Kemalist kadroların tasfiye edilmeye başlanması.	Açılım süreciyle birlikte çatışmazlık sürecinin başlaması ve AK Parti iktidarının devam etmesi.
Uluslararası Faktörler	ABD'nin Irak işgali, 1 Mart Tezkeresinin geçmemesi nedeniyle ABD ile ilişkilerin bozulması.	5 Kasım Mutabakatı sonrasında ABD ile ilişkilerin iyileşmesi, Merkezi Irak Hükümeti ve IKBY ile ilişkilerin düzelmesi.	Arap Devrimleri nedeniyle bölgede yaşanan mezhepsel kutuplaşma, İran'ın artan etkisi, Maliki Yönetimiyle ilişkilerin bozulması, Suriye iç savaşı ve DAES terör örgütünün ortaya çıkışı.
Aktörler	AK Parti ve TSK	AK Parti	AK Parti
Milliyetçilik Türü	Kemalist Milliyetçilik	Kemalist, Neo-liberal ve İslami-Muhafazakar milliyetçilik	Kemalist, Neo-liberal, (Sünni) İslam, Türkçü ve Muhafazakar milliyetçilik

Tablodan da anlaşılacağı üzere, 2007 yılına kadar olan süreçte, TSK'nın Kuzey Irak politikasındaki ağırlığı ve iktidara yeni gelen AK Parti'nin bürokrasi üzerinde kendi etkinliğini tam anlamıyla kuramaması sebebiyle, statükocu-güvenlikçi niteliği ağır basan milliyetçilik anlayışının yardımıyla Kuzey Irak politikasının şekillendirildiği görülmektedir. Yer yer tarihi, kültürel, dini ve akrabalık kavramlarının söylemlerde kullanılması da, dönemin Kuzey Irak politikasında meşrulaştırıcı bir işlev görmekte, ancak bu söylemler, politik davranışlara fiilen yansımamaktadır. Aynı zamanda AK Parti'nin Kuzey Irak politikasının ilk döneminde, bu politikayı inşa eden söylemlerin hiçbirisi, politik davranışlarda yer almamaktadır. Çünkü 1 Mart Tezkeresinin TBMM'nden geçmemesi sebebiyle ABD ile münasebetler bozulmuş, böylece Türkiye, bölgede etkisiz bir aktör haline getirilmiştir. Yine de Türkiye, Kuzey Irak konusunda, Türk dış politikasının geleneksel ilkelerine bağlı kalarak hareket etmiştir. Böylece 2002-2007 arasındaki dönemde, Kuzey Irak politikasını şekillendiren milliyetçilik paradigması, Resmi-Kemalist milliyetçiliktir. Bu aynı zamanda dış politikanın yapımı sürecinde, milliyetçiliğin üç görünümünden birisi olan “devlet ideolojisi bağlamında milliyetçiliğin dış politikaya yansımaları” olarak Kemalizmin ve dolayısıyla Kemalist milliyetçiliğin dış politikayı şekillendirmesine örnek teşkil etmektedir.

Ancak 2007 sonrası dönemde Kuzey Irak politikasında ulusal (açılım süreci, AK Partinin 2007 seçimlerini kazanması, Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi, Ergenekon ve Balyoz gibi davalarla Kemalistlerin Ordu ve bürokrasiden uzaklaştırılmaya başlanması) ve uluslararası (ABD ile imzalanan 5 Kasım Mutabakatı, Ortadoğu'da Suriye, İran ve Irak'la geliştirilen iyi ilişkiler) gelişmelerin etkisiyle farklı milliyetçilik anlayışları, Kuzey Irak politikasında kendisini göstermiştir. İKBY'nin tanınması ve karşılıklı ziyaretlerin gerçekleştirilmesiyle birlikte Kemalist milliyetçiliğin tehdit olarak algıladığı “dış Kürt”ler konusundaki yerleşik politikada dönüşüm yaşanırken; “Irak'ın toprak bütünlüğü” konusundaki politikada bir değişim görülmemekte ve Kemalist milliyetçilik anlayışının bu alanda sürdürüldüğü gözlemlenmektedir. Bunun yanında İKBY ile ilişkiler ve terör konusunda kullanılan dilin İslami-muhafazakar milliyetçilikle şekillendirildiği, Türk, Kürt ve Araplar arasındaki kardeşliğin ve İslam şehirleri arasındaki ortak sevinç ve kederle oluşturulan bağların vurgulanması, İslam milliyetçiliğine kapı aralamıştır. Yine de burada kullanılan dilde, yani İslam kardeşliği altında toplumların biraraya getirilmesine ilişkin

söylemlerde, terör meselesiyle alakalı olarak diğer Müslüman topluluklardan destek alınması ihtiyacının bulunduğu da bir gerçektir. Bu süreçte Kuzey Irak politikasında en çok öne çıkan konu, ticari ilişkilerdir. Bu konu, hem söylem, hem de davranışlarda kendisini göstermiştir. Hatta Türk firmalarının faaliyetleri, yapılan ticaret ve Türkiye'nin yatırımları övünülerek anlatılmıştır. Böylece 2007-2012 arasındaki dönemde farklı Kemalist, Neo-liberal ve İslami-muhafazakar milliyetçilik anlayışları, iç ve dış gelişmelerin de etkisiyle Kuzey Irak politikasını şekillendirmiştir.

2012 sonrasındaki dönemde de Kuzey Irak politikasındaki çoklu milliyetçi görünüm devam etmektedir. Bu süreçte yine ulusal (Kürt açılımı, AK Partinin seçimlerdeki başarısının devam etmesi, PKK ile çatışmamazlık sürecine girilmesi gibi) ve uluslararası (Arap Baharı, İran'ın bölgede artan etkisi, Bağdat Yönetimiyle ilişkilerin bozulması, Suriye Krizi ve DAESH terör örgütünün ortaya çıkışı gibi) gelişmeler tarafından dış politikadaki milliyetçilik olgusu şekillenmektedir. İKBY için Cumhurbaşkanı Gül tarafından "Kürdistan" ibaresinin kullanılması, yıllardan beri kırmızı çizgi olarak isimlendirilen Irak'ın Kuzeyinde Kürt devletinin kurulmasına karşı çıkma siyasetinin dönüşüme uğradığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu çerçevede, daha önceki dönemlerde "güvensiz" olarak görülen Kuzey Irak bölgesi, dış politikadaki söylemler vasıtasıyla "güvenli" bir alana dönüştürülmüştür. Yine açılım süreci sebebiyle İKBY Başkanı Mesud Barzani'nin bir aktör olarak kullanılmaya çalışılması, bu minvalde, 2013 Diyarbakır mitinginde Başbakan Erdoğan tarafından yapılan konuşma, İslami-muhafazakar milliyetçiliğe örnek teşkil etmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere, dış politikanın içeride inşa edilmeye çalışılan kimliğin dışarıdaki kodlarını oluşturması şeklindeki tanımından hareketle, Erdoğan'ın İslam çatısı altında Türkler ve Kürtler arasında kurduğu bağ ve yine İslam ülkelerinin şehirlerine gönderilen selamlar, ortak sevinçler ve gözyaşları, bu kodlamanın şifrelerini göstermektedir. Erdoğan içeride açılım süreciyle birlikte Kürt politikasını İslam temelinde bir çözüme odakladığı için, ülke içindeki İslam üst çatısının dışarıdaki kodları da Erbil, Gazze, Kudüs, Bağdat ve Şam gibi şehirler olmakta, bu kodlar da, İslami-muhafazakar milliyetçiliğin temelinde Kuzey Irak politikasını şekillendirmektedir. Ayrıca enerji alanında yapılan işbirliği ve ticaret hacminin sürekli artan bir seyir

izlemesi, Neo-liberal milliyetçiliğin de, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını biçimlendirdiği anlaşılmaktadır.

Böylece IKBY'ye yönelik politikada, iki farklı milliyetçilik tipolojisi olan İslami-muhafazakar ve Neo-liberal milliyetçilikler önplana çıkmaktadır. Bu milliyetçilik anlayışları, AK Parti'nin, devletin resmi milliyetçilik paradigması olan Kemalist milliyetçiliği dönüştürerek, dış politikaya kendi milliyetçilik tasavvurlarını yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Nitekim daha önceki bölümlerde, AK Parti'nin milliyetçilik anlayışının neo-liberal tandanslı İslami-muhafazakar milliyetçilik olduğu ifade edilmişti. Ayrıca AK Parti, inşa etmeye çalıştığı kimlik çerçevesinde tarihsel, kültürel ve dini analogilere başvurarak, Kuzey Irak politikasını inşa etmiştir. Yine de bunun ulusal ve uluslararası gelişmelerden azade olduğunu söylemek zordur. İçerideki açılım süreci ve Ortadoğu'da yaşanan mezhepsel bölünme, AK Parti'yi, IKBY'ne yakınlaşmaya zorlamıştır. Aynı durum IKBY için de geçerlidir.

Aynı zamanda Türkiye'nin Kürt meselesine yaklaşımı, Suriye ve Irak olarak ayrılmaktadır. IKBY, Türkiye için mevcut düzende bölgedeki en yakın müttefik olarak görülürken, Suriye Kürtleri, daha doğrusu PKK ile organik bağlantısı olan PYD, milli çıkara ve milli güvenliğe aykırı bir oluşum olarak tanımlanmakta ve bu çerçevede Iraklı Kürtlere yönelik tavırlardan farklı politikalar izlenmektedir. Kürtler için İslami temelde bir kimlik düşünen AK Partili karar vericiler, aynı zamanda bu İslami kimliği, Sünni yoruma dayandırmaktadır. Her ne kadar söylemlerde mezhep siyasetine karşı çıkılsa da, İran'ın bölgede artan etkinliği, Irak'ın Şiiiler tarafından yönetilmesi ve Suriye iç savaşı gibi gelişmeler, politik davranışlarda Sünni-İslam milliyetçiliğinin izlerinin görülmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla dış gelişmeler, burada da etkili unsur olarak karşımıza çıkmaktadır

Türkmenlerin durumu ise, mezhep konusunun dış politika yapımında etkili olduğu diğer alanlardan birisini oluşturmaktadır. Tabii Türkmenler meselesinde, sadece mezhep konusu değil, Davutoğlu'nun Kerkük ziyareti esnasındaki söylemlerine bakılacak olursa, soydaşlık miti, kültürel bağlar ve ekonomik vaadlerin de yer aldığı, yine çok sayıda milliyetçiliğin görüldüğü söylenebilir. Soydaşlık söylemi, Türkçü milliyetçiliğe göz kırparken; kültürel ve tarihsel bağlar söylemiyle, muhafazakar milliyetçiliğin, Irak Türkmenlerine yönelik politikayı şekillendirmesine olanak tanımaktadır. Aynı zamanda

Türkmenlere yapılacak yardımlar ve verilen “açık çekler”, neo-liberal milliyetçilik anlayışına işaret etmektedir. Ancak bunların söylem bazında kaldığı, davranışlara pek yansımadağı görülmektedir. Ayrıca Türkmenlerle ilgili bu söylemlerin, bölgesel gelişmeler tarafından şekillendirildiğı, Şii Türkmenlerin Türkiye’ye yakın olan ITC ile birlikte hareket etmemesi ve IKBY ile yaşanan sorunlar gibi unsurlar, Türkiye’nin Irak Türkmenlerine yönelik politikasını tayin etmektedir. Türkmenlerin arasındaki mezhepsel ayrımlar, AK Partili karar vericiler tarafından dile getirilmektedir. Şii Türkmenlerin, Şii ağırlıklı Irak Merkezi Yönetimi ve İran’la ortak hareket etmesi eleştirilmektedir. Böylece bölgedeki mezhepsel bölünme nedeniyle Türkiye’nin Türkmen politikasındaki Türkçü, muhafazakar ve neo-liberal milliyetçi söylemler, milliyetçilik-dış politika ilişkisinde milliyetçiliğın meşrulaştırma işlevini yerine getirmektedir.

Nihayetinde Türkiye’nin Kuzey Irak politikasındaki söylem ve davranışlar, farklı dönemlerde, ulusal ve uluslararası gelişmelerinde etkisiyle, tekil bir milliyetçilik anlayışı tarafından değil, farklı milliyetçilik tipolojileri tarafından şekillendirilmiştir. Benzer şekilde, milliyetçilik anlayışlarını inşa eden söylemlerin ve bunların politik tezahürlerinin de, ulusal ve uluslararası gelişmelerden etkilendiğı görülmektedir. Dolayısıyla, AK Partinin iktidara geldiğı tarihten 7 Haziran 2015 seçimlerine kadar geçen süre içersinde Türkiye’nin Kuzey Irak politikasının, bu politika içersinde mütalaa edilen konulara göre farklı milliyetçilik tasavvurlarıyla açıklanabilecek bir hüviyete sahip olduğı gözlemlenmektedir. Aynı zamanda dönemlere göre birbirleriyle çatışan söylemler de göze çarpmaktadır. Sonuç itibariyle, Türkiye’nin Kuzey Irak politikası, özellikle 2007 sonrasında, farklı milliyetçilik anlayışları tarafından inşa edilmiştir. Ayrıca, 2012’den sonraki süreçte, Türk karar vericileri, bazı durumlarda, eskiden yasaklı bir sözcük olan “Kürdistan” ifadesini kullanmış, “kabile reisi” olarak önceden nitelenen Barzani ise, bu dönemde “basiretli lidere” dönüşmüştür. Bu da, güvenlik-kimlik dengesinde güvenlik bağlamında sorunlu bir alan olan Irak Kürt Bölgesine yönelik yaklaşımın değıştiğini ve dış politikada söylem vasıtasıyla güvenli bir alana dönüştüğünü göstermektedir.

Son olarak, genel milliyetçilik tipolojileri temelinde, AK Parti’nin Kuzey Irak politikasını analiz etmek gerekmektedir. Özellikle dini referanslı milliyetçilik yaklaşımı,

İslam, İslami-muhafazakarlık, Sünni İslam ve muhafazakar milliyetçilikler bağlamında, *Kültürel milliyetçiliğin* yansıması, Kuzey Irak politikasına ilişkin söylem ve davranışlarda kendisini göstermekte ve etkide bulunabilmektedir. Bunun yanında, sınıraşan kimlik tahayyülü, kardeşlik söylemleri ve ortak kader köprüleri, *Yayılmacı milliyetçiliğe* de kapı aralamakla birlikte, bunun saldırgan ve revizyonist bir niteliğe sahip olmadığı, daha çok kültürel-İslami temelde kardeşlik söylemlerine dayalı bir yayılmacılığı çağrıştırdığı söylenebilir.

BÖLÜM 5: ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI 2: TÜRKİYE’NİN İSRAİL POLİTİKASI

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’nin 2002 (AK Parti’nin iktidara gelmesi) - 2015 (7 Haziran Genel Seçimlerine kadar) yılları arasındaki İsrail politikasına ilişkin karar vericilerin ifade ettikleri söylemler analiz edilerek, milliyetçiliğin dış politikadaki görünümü ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede ilk olarak İsrail politikasına ilişkin söylemlere yer verilecek, daha sonra bu söylemlerin dış politika davranışlarına sirayet edip etmediği konusu irdelenecektir. Son olarak bu söylem ve davranışlar ekseninde milliyetçiliğin dış politikada karar verme sürecinde nasıl bir etkisinin olduğu ve hangi tür milliyetçiliğin İsrail politikasını ne biçimde şekillendirdiği/meşrulaştırdığı tespit edilecektir.

İsrail konusunun seçilmesinde, AK Partinin iktidara gelmesinden sonra yaşanan sorunlar ve ilişkilerin en alt seviyeye indirilmesi gibi unsurlar etkili olmuştur. Çünkü önceleri, özellikle doksanlı yıllarda “stratejik” diye ifade edilen ilişkilerin varlığına karşılık, AK Partinin iktidara gelmesinden sonra yaşanan krizler silsilesi ve nihayetinde ilişkilerin en alt seviyeye indirilmesi gibi gelişmeler, ikili ilişkilerde önemli bir değişim olarak görülmektedir. Bu değişim sürecinde, dış politikaya hakim olan milliyetçilik paradigmasında yaşanan dönüşümün ne derecede etkili olduğu konusu da, incelenmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır

5.1. Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihsel Arkaplan

Türkiye-İsrail ilişkileri, İsrail devletinin 14 Mayıs 1948 tarihinde BM paylaşım planı uyarınca David Ben-Gurion tarafından kurulmasıyla birlikte başlamıştır. İlk etapta İsrail’i tanımayan Türkiye, ABD’nin ve Batılı ülkelerin teşvikiyle tanımama politikasından vazgeçmiştir. Bu dönemde ikili ilişkileri belirleyen en temel parametreler, Türkiye’ye yönelik Sovyet tehdidi ve Türkiye’nin Batılılaşma çabalarıdır.⁷⁴⁷ Ayrıca iki ülke arasındaki çeşitli benzerlikler de, ilişkilerin gelişmesine uygun zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda her iki ülkenin de laik, Batılı ve demokratik nitelikleri itibarıyla bölgedeki diğer devletlerden farklı olmaları, birbirleriyle yakınlaşmalarına vesile olmuştur. Bunların sonucunda Türkiye, ilk Müslüman devlet olarak, İsrail’i 28 Mart 1949’da

⁷⁴⁷ Yusuf Ziya Bölükbaşı, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, Ed. Murat Ercan, **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2010, s. 197-201. (SS. 197-245)

tanımıdır.⁷⁴⁸ Bundan sonra, özellikle 2002'ye kadar geçen süreçte ikili ilişkilerin konjonktürel gelişmeler tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde ikili ilişkilerin seyrini 1990'lara kadar şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 50'li yıllarda Türkiye, Batı bloğundaki yerini güçlendirmek ve blok üyeleriyle ortak hareket edebilmek için Süveyş Krizi'nde İsrail'i göstermelik bir şekilde kınamış, İngiltere ve Fransa'yı ise karşısına almamaya özen göstermiştir. Daha sonra İsrail Başbakanı Gurion'un Türkiye'ye gizlice gelerek, bölgedeki Arap ülkelerini kuşatmak için hayata geçirdiği Çevre Paketi, 1958 yılında imzalanmıştır.
- 60'lı yıllarda Türk dış politikasının en önemli sorunu, Kıbrıs'tır. Bu sorun, Türkiye-İsrail ilişkilerini etkilemiştir. 1967 yılında yaşanan Altı Gün Savaşlarında Türkiye, İsrail'e yardım etmek isteyen ABD uçaklarına, topraklarında bulunan NATO üslerini kullanmasına izin vermemiş, savaş sonunda BM'de yapılan oylamalarda Arap ülkelerinin lehine tavır sergilemiştir.
- 70'li yıllarda, Kıbrıs sorununda Arap ülkelerinden diplomatik destek almak ve petrol ambargosuna uğramamak adına Türkiye, tamamen Arap yanlısı politika izlemiş ve bu sayede İsrail ile ilişkileri bozulmuştur. 1973 Yom Kippur Savaşında, ABD uçaklarına hava sahasını kullandırtmayan Türkiye, Mısır ve Suriye'ye yardım eden SSCB'ye izin vermiş, BM'de Siyonizmi Irkçılık sayan kararın kabul edilmesinde evet oyu kullanmış ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Ankara'da temsilcilik açmasını onaylamıştır.
- 80'li yılların başında, İsrail'in Kudüs'ü daimi başkent ilan etmesiyle birlikte diplomatik ilişkiler en alt seviyeye düşürülmüştür. 1980 Darbesi sebebiyle Batı dünyasıyla ilişkileri bozulan Türkiye, bunu Ortadoğu'yla telafi etmeye çalışmış, böylece Filistin meselesine diplomatik destek vermiştir. Ancak Filistin meselesine verdiği desteğe karşılık, Kıbrıs sorununda Arap toplumlarından beklediği desteği görememesi, GAP sebebiyle Suriye ve Irak'la ilişkilerinin bozulması, Bulgaristan'da Türk azınlığa yapılan soykırıma Arapların sessiz kalması ve İsrail'in FKÖ kamplarında bulunan Ermeni terör örgütü ASALA

⁷⁴⁸ Umut Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", *Ortadoğu Etüdleri*, Cilt 2, Sayı 2, (Ocak 2011), s. 142. (ss. 137-168)

hakkında Türkiye'ye istihbarat vermesi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin yeniden tesis edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Ancak 1987 yılında yaşanan Filistin İntifadası ve bu süreçte İsrail'in izlediği sert politikalar, ilişkilerin normalleşmesini imkansız hale getirmiştir.⁷⁴⁹

Doksanlı yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerini iki boyutta incelemek gerekmektedir. İlk olarak, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşadığı tehdit algılamaları ve bunun ortaya çıkmasına vesile olan uluslararası sistemin etkileri sebebiyle güvenlikleştirmeye dayalı politikaların etkisidir. İkinci olarak, İsrail'e yaklaşım her ne kadar güvenlikleştirme siyasetinin bir ürünüyse de, aynı zamanda Kemalist elitin Ortadoğu politikasını İslam'a alternatif bir şekilde yürütmek amacıyla Batılı-laik yapıyı korumak için kimliksel yaklaşımın tezahür etmesidir.⁷⁵⁰ Böylece Türkiye'nin İsrail politikasının yapımı sürecinde sivil-asker ilişkileri önem arz etmektedir. Benzer şekilde Uzer'e göre de, Türkiye-İsrail ilişkileri, hem neo-realist, hem de konstrüktivist nitelikleri bünyesinde barındırmaktadır.⁷⁵¹ Dolayısıyla doksanlı yıllardaki Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almak, AK Parti döneminde yaşanan ikili ilişkileri daha iyi anlayabilmek bağlamında anahtar rol oynamaktadır.

Türkiye-İsrail ilişkilerinin yeniden başlamasında ve ivme kazanmasında en önemli faktör, şüphesiz Ortadoğu barış görüşmeleri kapsamında sırasıyla Madrid ve Oslo'da gerçekleşen Filistin-İsrail Barış sürecidir. Efraim İnbar'a göre, 1991 Madrid Barış Konferansı, Türkiye'nin İsrail ile yakın ilişkiler kurmasına yönelik çıkarlarını resmileştirmek için uygun bir vesile olmuştur.⁷⁵² Ofra Bengio'ya göre de, yapılan bu konferanslar istenilen sonuca erişmede işlevsiz kaldıysa da, Arap ülkeleriyle birlikte Filistinli heyetin de yer alması, Türkiye için İsrail'le olan ilişkileri tesis etme noktasında önemli bir meşruiyet zeminini ortaya çıkarmıştır.⁷⁵³ Aynı zamanda Türkiye bu süreçten sonra da Filistin ile İsrail arasında denge siyasetini gözetmeye devam etmiş, 1991 yılında Tel Aviv'deki temsilciliğini, eşzamanlı olarak Ankara'da bulunan hem İsrail hem de FKÖ diplomatik misyonlarını büyükelçilik seviyesine yükseltmiştir.⁷⁵⁴ Bu süreçten

⁷⁴⁹ Bölükbaşı, s. 202-210.

⁷⁵⁰ Ali Balcı, **Dış Politikada Hesaplaşmak**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2015, s. 138.

⁷⁵¹ Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", s. 139.

⁷⁵² Efraim İnbar, **Türkiye-İsrail Stratejik Ortaklığı**, Çev. Suna Eren ve Özgül Erdemli, Ankara: Asam Yayınları, 2001, s. 21.

⁷⁵³ Ofra Bengio, **Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine Türkiye-İsrail**, Ankara: Erguvan Yayınevi, 2009, s.122.

⁷⁵⁴ Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", s. 146.

sonra Türkiye-İsrail arasında diplomatik temaslar yeniden başlamıştır. 25 Ocak 1994’de İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizmann Türkiye’ye gelmiştir.⁷⁵⁵ Weizmann’ın ziyaretinden sonra İsrail Dışişleri Bakanı Simon Peres ile Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Tansu Çiller karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. Başbakan Çiller’in 1994 yılında İsrail’e yaptığı gezi esnasında kullandığı “Stratejik İlişkiler” deyimini, doksanlı yıllar boyunca Türkiye-İsrail ilişkilerini tanımlaması bağlamında bazı siyasetçi ve akademisyenler tarafından kullanılmıştır.⁷⁵⁶

Türkiye-İsrail ilişkilerinin yeniden gelişmesine, Arap-İsrail Barış Süreci kadar etki eden bir diğer gelişmede, Türkiye’nin yaşadığı tehdit algısıdır. Doksanların başında Türkiye bütün komşularıyla ilişkisi kötü olan bir ülkeydi. Aynı zamanda PKK sorunu ile de boğuşmaktaydı. Komşuları Yunanistan, Suriye, Irak ve İran PKK’ya destek vermekteydiler. Ayrıca Suriye ile su, İran’la rejim ihracı ve Yunanistan’la da Kıbrıs ve Ege sorunları bulunmaktaydı. Yunanistan hariç, diğer Ortadoğulu ülkelerle benzer sorunlara sahip olan İsrail’le yakınlaşması, bu manada elzemdi. Bunun yanında, Menderes ve Özal dönemine benzer şekilde, ABD ile ilişkileri iyileştirmek için Yahudi lobisine duyulan ihtiyacın karşılanması için İsrail’le ilişkilerin düzeltilmesi gerekiyordu. Zaten ABD kurmaya çalıştığı “Yeni Dünya Düzeni” bağlamında, Ortadoğu’daki müttefiklerinin ilişkilerinin iyi olmasını arzu ediyordu.⁷⁵⁷ Son olarak, Türkiye’nin bu tehditler ve PKK terörü karşısında askeri modernizasyon hamlesine yönelmesi gerekmektedir. Ancak silah satışında birçok Batılı ülke, Türkiye’ye ya kota uyguluyor ya da silah satmayı reddediyordu. Türkiye, bunun çözümünü İsrail’den silah almakta buldu.⁷⁵⁸

Silah temini meselesi sonucunda ikili ilişkilerin gelişmesindeki en önemli etken, şüphesiz askeri anlaşmalar olmuştur. İlk anlaşma, 23 Şubat 1996’da imzalanan, askeri alanda Eğitim ve Teknik İşbirliği Çerçeve Anlaşmasıdır. Bu tarihten sonra, 2000 yılına kadar, onbir ayrı askeri anlaşma imzalanmıştır. Bunlardan en önemlisi, 28 Ağustos 1996’da imzalanan Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşmasıdır. Bu anlaşmayla iki ülke arasında savunma alanında bilgi transferi, teknisyenlerin karşılıklı değişimi ve TSK

⁷⁵⁵ Alptekin Dursunoğlu, **Stratejik İttifak Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü**, İstanbul: Anka Yayınevi, 2002, s.51.

⁷⁵⁶ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, “1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.570-571.

⁷⁵⁷ Erhan ve Kürkçüoğlu, s.568-569.

⁷⁵⁸ İnbar, s.30-31.

silah envanterinin modernizasyonu gerçekleştirilmiştir.⁷⁵⁹ Bu anlaşmalar, sadece silah satışını içermemekte, aynı zamanda iki ülke arasında ortak tatbikatlara da işaret etmektedir. Türkiye ve İsrail'in yanı sıra ABD'nin de katılmış olduğu "Güvenilir Denizkızı" Tatbikatı'nın ilki, 1998'de; ikincisi ise, 2001'de gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda İsrail'in Türk hava sahasında eğitim uçuşları yapması kararlaştırılmıştır. İsrail uçakları, 1996 yılının ikinci yarısından itibaren, Türk hava sahasında (Konya'da) uçuş eğitimlerine başlamıştır. Türk ve İsrail Hava Kuvvetlerine ait uçaklar, Türk hava sahasını kullanarak, biri 1999 Mayıs'da, diğeri ise 2001 Haziranında olmak üzere iki ortak tatbikat gerçekleştirmişlerdir. "Anadolu Kartalı" adı verilen ikinci hava tatbikatına ABD de iştirak etmiştir.⁷⁶⁰ Bunun yanında Türkiye, yapılan transferler ve silah alımlarıyla savunma sanayisini kurabilmiştir.⁷⁶¹

Doksanlı yıllarda, Türkiye'nin İsrail politikası kimliksel bir yönelime sahipti. Yücel Bozdağlıoğlu'na göre, Türkiye ve İsrail, Batıcı, laik ve demokratik devlet kimlikleri sebebiyle, hem Ortadoğu'ya, hem de Avrupa'ya yabancıydılar.⁷⁶² Aras ise, Türkiye ve İsrail'in Batıcı, laik ve demokratik devlet kimlikleri nedeniyle birbirleriyle ilişki kurmalarının bir zorunluluk arz ettiğini belirtmektedir.⁷⁶³ Erhan ve Kürkçüoğlu'na göre, İslamcı yükselişin tehdit oluşturduğunu düşünen Kemalist gruplar, dış politikada maceraya girmek yerine, benzer devlet kimliklerine sahip olan İsrail'le ilişkilerin yeniden tesis edilmesini savunmaktaydılar. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi olan çağdaşlaşma ve Batılılaşma hedeflerinden de sapılmasını, İsrail'le kurulacak ilişkiler önleyebilecekti.⁷⁶⁴ Hakan Yavuz da, benzer bir düşüncüyü dile getirmektedir. Yavuz, özellikle Türkiye'nin 1989'da AB tam üyelik başvurusunun reddedilmesinden sonra, İsrail ile ilişkilerini Batıdan kopmadığını ve laik yapısından taviz vermediğini göstermek bakımından bir gösterge olarak kullandığını ifade etmektedir.⁷⁶⁵

⁷⁵⁹ Erhan ve Kürkçüoğlu, s.571-572.

⁷⁶⁰ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş, Diplomasi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007, s. 640.

⁷⁶¹ Efraim Inbar, "The Resilience of Israeli-Turkish Relations", **Israel Affairs**, Cilt 11, Sayı 4, (Ekim 2005), s. 592. (ss. 591-607).

⁷⁶² Yücel Bozdağlıoğlu, **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach**, New York: Routledge, , 2003, s. 152-153.

⁷⁶³ Bülent Aras, "The Academic Perceptions Of Turkish-Israeli Relations", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Cilt: 1, Sayı 1, (Bahar 2002), s. 7. (ss. 1-17)

⁷⁶⁴ Erhan ve Kürkçüoğlu, s. 569.

⁷⁶⁵ M. Hakan Yavuz, "Turkish-Israel Relations Through the Lens of the Turkish Identity Debate", **Journal of Palestine Studies**, 27 (1), (Sonbahar 1997), s. 27. (ss. 22-37).

Ali Balcı ise, Türkiye-İsrail ilişkilerinin doksanlı yıllarda ivme kazanmasında askeri ve bürokratik elitin sivil siyaset üzerindeki tahakkümüne dikkat çekmektedir. Doksanlı yıllarda güvenlikleştirmeye dayalı dış politikanın yapımı sürecinde, Kemalizmin taşıyıcıları olan askeri elitler ve Dışişleri bürokrasisi, sivil siyasetin alanını daraltıyordu. Bu durum o kadar ileri gitmiştir ki, Türkiye-İsrail arasındaki anlaşmaların askeri elit tarafından yapıldığı ve sivil siyasetçilerin ise bunlardan daha sonra haberdar olduğu görülmektedir. Hatta Refah Partisinin 28 Şubat Post-modern Darbesiyle iktidardan indirilmesi sürecinde başrolü oynayan Orgeneral Çevik Bir'in Türkiye-İsrail ilişkilerinin baş mimarlarından biri olduğu bilinmektedir. Nitekim, Suriye, İran, Irak ve Yunanistan'a karşı İsrail'le yapılan askeri anlaşmalar sayesinde bir güvenlik bloğu oluşturan Türkiye, radikal İslama karşı da Batılı, laik ve demokratik bir ülke olan İsrail'le yine bir blok oluşturmuştur. Bunun doğal bir sonucu da, içerideki iktidar pratiklerini yeniden düzenlemiştir.⁷⁶⁶ Böylece Refah Partisi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir yansıması olarak, demokratik olmayan yöntemlerle iktidardan uzaklaştırılmıştır.

Doksanlı yıllarda ilişkilerin iyileşmesine zemin hazırlayan ulusal ve uluslararası faktörlerin, ikibinli yıllarda değiştiği ve ilişkileri farklı bir şekilde etkilediği bilinmektedir. 28 Eylül 2000'de Likud lideri Ariel Şaron'un Harem ül Şerif'e yaptığı ziyaretin ardından başlayan El Aksa İntifadasını İsrail'in sert bir şekilde bastırması, Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Bunun yanında PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması, Suriye'nin PKK'ya verdiği desteği geri çekmesi ve daha sonraki süreçte teröristbaşının yakalanmasından sonra, Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan iyileşme dönemi, İsrail'le ilişkilerin soğumasına neden olmuştur.⁷⁶⁷ Gencer Özcan'a göre, bu süreçteki Türkiye-İsrail ilişkileri, eleştirel diyalog çerçevesinde sürdürülmüştür.⁷⁶⁸ Özlem Tür ise, ikili ilişkilerde yakın stratejik işbirliğinden, ortak dengeli bir seyre geçildiğini belirtmektedir.⁷⁶⁹ Erhan ve Kürkçüoğlu da benzer bir düşüncüyü dile getirmelerine karşın, ikili ilişkilerin genel seyrinde önemli bir sapmanın yaşanmadığını ifade etmişlerdir.⁷⁷⁰ Bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkileriyle alakalı olarak, üzerinde durulması elzem olan iki husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Dışişleri

⁷⁶⁶ Balcı, **Dış Politikada Hesaplaşmak**, s. 136-141.

⁷⁶⁷ Gencer Özcan, **Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi**, İstanbul: Tesev Yayınları, 2005, s. 94-98.

⁷⁶⁸ Özcan, s. 93-103.

⁷⁶⁹ Özlem Tür, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Cilt 1, Sayı 4, (Nisan 2009), s.23.

⁷⁷⁰ Erhan ve Kürkçüoğlu, s.578.

Bakan İsmail Cem'in İsrail-Filistin çatışmasını sona erdirmek amacıyla başlattığı "arabuluculuk" girişimidir.⁷⁷¹ Diğer bir konu ise, İsrail'in Cenin mülteci kampına yapılan askeri operasyonun ardından Başbakan Bülent Ecevit'in, bu operasyonu "soykırım" olarak nitelendirmesiyle birlikte, Türkiye-İsrail arasında diplomatik kriz patlak vermişti. Bu duruma İsrail ve ABD'deki Yahudi lobisi sert tepki sösterdi. Dışişleri Bakanlığının, Ermeni soykırım iddiaları karşısında Türkiye'yi destekleyen Yahudi lobisinin kaybedilmemesi gerektiği yönündeki uyarısı sonrasında Ecevit, İsrail halkına çok değer verdiğini ve bu ifadeleri kullanmak istemediğini belirterek, söylemini yumuşatmak zorunda kalmıştır.⁷⁷²

5.2. AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında İsrail

AK Partinin iktidara gelmesinden sonra İsrail ile olan ilişkilerin seyri hususundaki tereddütlerin ortaya çıkmasındaki en önemli sebep, şüphesiz Partinin lider kadrolarının eski Milli Görüş Hareketi mensubu olmalarıdır. Türkiye'de geçmişten günümüze, sağ-Muhafazakar ve İslamcı entelijansiya, Uluslararası İlişkileri, Batı emperyalizmi, Siyonizm ve İsrail karşıtlığı üzerinden okumaktadırlar. Hatta, bu kesimlere ait dergi ve kitaplarda İsrail (Yahudi) karşıtlığı çeşitli temalar üzerinden hala işlenmektedir.⁷⁷³ Siyasal İslamın en önemli temsilcisi olan Milli Görüş Hareketinin, kendi ideolojik kurgusunda anti-semitist öğeleri bünyesinde barındırması ve İsrail'e karşı sürekli komplo teorileri üretmesi, bu tarz düşüncelerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Nitekim Tayyip Erdoğan'ın RP İstanbul İl Başkanlığı sırasında İsrail ile ilgili şu sözleri bu durumun kanıtı niteliğindedir: "İsrail, zihniyet itibariyle insan denilen mükemmel varlığı, varlık sebebi dışında tanımlayan emperyalist, şövenist bir anlayışın ifadesidir.... Büyük İsrail Projesi engellenmelidir.... Ortadoğu'daki kanser mikrobu olan bu zihniyeti sulamak, beslemek kadar büyük bir zulüm olamaz.... İsrail'i devlet olarak tanımlıyorum".⁷⁷⁴ Tabii Erdoğan'ın bu görüşlerinin, AK Parti iktidarı döneminde devam edip etmediği sorusu, merak konusu olmuştur.

⁷⁷¹ Özcan, s. 96.

⁷⁷² Özcan, s. 97-98.

⁷⁷³ Yahudilerin II. Abdülhamit döneminde toprak istemeleri, Filistin sorununun II. Abdülhamit dönemine kadar geri götürülmesi, Yahudilik ile Komünizm ve Masonluk arasındaki ilişki, Kudüs ve Mescid-i Aksa duyarlılığı gibi temel söylemler Türkiye'de Sağ Muhafazakar-İslamcı akımın İsrail konusundaki görüşlerini şekillendirmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Pınar Özden Cankara, "Türkiye'de Sağ-Muhafazakar İslamcı Akımın Filistin Sorununa Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 50-99.

⁷⁷⁴ Özcan, s. 114.

AK Partiyle birlikte İsrail ile ilişkilerin ilk dönemlerinde karşılıklı ziyaretler, çeşitli krizler, kriz sonrasında yaşanan normalleşmeler, askeri ve ekonomik alanda yaşanan işbirliği çabaları devam etmiştir. Ancak, ilk olarak Davos'ta başlayan, daha sonra birbirlerini izleyen krizler neticesinde, Türkiye ile İsrail ilişkileri bitme noktasına gelmiştir. Nuri Yeşilyurt'a göre AK Partiyle birlikte Türkiye-İsrail ilişkilerinde meydana gelen değişimin temel sebepleri şunlardır: (1) 2002 sonrasında Türkiye, komşularıyla olan ihtilaflarını çözme noktasında gayretli davranmış, onlarla ilişkilerini geliştirmiş, özel olarak da, Arap coğrafyasında aktif siyaset izlemiştir. Böylece bu süreçte bölgede İsrail'in askeri anlamda dengeleyici rolüne pek fazla ihtiyaç duyulmamıştır, (2) İkinci İntifadayla birlikte İsrail-Filistin arasındaki çatışmalar tekrar alevlenmiş, bu durum Türk karar vericileri nezdinde İsrail konusunda temkinli davranılmasını gerekli kılmıştır ve (3) 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan ivme ve AB Uyum Paketlerinin hayata geçirilmesi sonucunda TSK'nın sivil siyaset üzerindeki vesayetinin kırılması, dış politikaya ilişkin karar verme sürecinde karar vericilerin ve kamuoyunun isteklerinin etkili olmasına neden olmuştur.⁷⁷⁵ Böylece 2002 sonrasında Türkiye-İsrail arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkiler zayıflamaya ve nihayetinde en dip noktaya kadar gerilemesine giden süreç başlamış oldu.

Türkiye-İsrail arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerin, 2002'den sonra sürekli olarak irtifa kaybetmesinin ve zayıflamasının temel nedeni, AK Parti döneminde Türk dış politikasında yaşanan değişim ve dönüşümdür.⁷⁷⁶ Bu yaşanan değişim ve dönüşümün etkisiyle, 2002'den Arap Baharı başlayana kadar geçen sürede dahil olmak üzere, Türkiye, İran ve Suriye ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bu ülkeler, İsrail'in bölgede en çok tehdit algısı hissettiği ülkeler olması hasebiyle, Türkiye'nin bu ülkelerle olan iyi ilişkileri, daima İsrail tarafından eleştirilmiştir. Bunun yanında İsrail'in de bazı dış politika hamleleri, Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Buna en iyi örnek, 2003 ABD'nin Irak müdahalesi sonrasında İsrail'in Kuzey Irak'taki faaliyetleridir. İsrail'in Kuzey Irak'ta "Musevi Kürtler" vasıtasıyla mülk edinmeye çalışması, Peşmerge güçlerini eğitmesi, Barzani'nin aslen Yahudi olduğuna ilişkin haberlerin çıkması, İran-Suriye-Irak Kürtleri arasında birlik oluşturmak amacıyla yardım yapması ve bunun gibi çoğaltılabilecek

⁷⁷⁵ Nuri Yeşilyurt, "Ortadoğu'yla İlişkiler", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012**, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2013, s. 438.

⁷⁷⁶ Mehmet Şahin, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 3, Sayı 33, (Eylül 2011), s. 23. Ayrıca bu dönemde Türk dış politikasının yeni ilkeleri ve AK Parti döneminde sıklıkla kullanılan dış politika terimlerinin toplu bir sunumu için bakınız. Yeşiltaş ve Balcı, s. 9-34.

birçok nedenden dolayı, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından İsrail defalarca uyarılmıştır. Ancak İsraili yetkililer bu haberlerin hepsini yalanlamış ve Türkiye'ye güvence vermiş olsalar da, yine de Türkiye'nin kuşkuları son bulmamıştır.⁷⁷⁷ Her iki ülkenin dış politika hamleleri, ilişkilerin zayıflamasına sebep olmuştur.

2002 sonrasındaki süreçte Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan gerilimlerin önemli bir diğer sebebi de, Türkiye'nin demokratikleşme sürecidir. Bu minvalde, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerindeki değişimler, Türkiye'nin AB üyelik süreci ve hegemon güç ABD ile ikibinlerin başında yaşanan gerginlikler önem kazanmaktadır. Doksanlı yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerinin mimarı olan TSK, bu ilişkileri, İslamcı iktidar partisi olan RP üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Bu süreçte Türkiye-İsrail ilişkileri, Türk iç politikasını belirler hale gelmişti. Buna en önemli örnek, şüphesiz 28 Şubat post-modern darbesidir. Ancak AK Parti, iktidarının ilk dönemlerinde AB ile ilişkilere özel önem vererek, Uyum Paketlerini hayata geçirmiştir. Böylece Türkiye'de Ordunun sivil siyaset üzerindeki etkisi daralarak, demokratikleşme yönünde gözle görülür iyileşme elde edilmişti.⁷⁷⁸ Balcı'ya göre, AK Parti, Filistin meselesi üzerinden İsrail'i bir güvenlik konusuna dönüştürerek, TSK'nın manevra alanını daraltmıştı. Mesela Hamas lideri Ahmed Yasin'in öldürülmesinden sonra Başbakan Erdoğan, İsrail'in "devlet terörü" uyguladığını belirterek, hem kendi tabanını bu konuda konsolide etmeye çalıştı, hem de Kemalist bürokrasi ve TSK'nın İsrail politikası hususundaki eleştirilerinin önünü tıkadı.⁷⁷⁹ Bunlara ilaveten Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan iyileşme ve Uyum Paketlerinin hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi, sivil siyasetin önünü açmış, bu da İsrail ile ilişkilerin zayıflamasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye ve İsrail'i birbirlerine yakınlaştıran temel aktör olan ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin 2003 Irak müdahalesiyle birlikte bozulması, Türkiye-İsrail ilişkilerine de sirayet etmiştir.⁷⁸⁰ Böylece, ABD ile ilişkilerin bozulması, AB çizgisindeki dış politikanın Türkiye'nin liberal demokratik dönüşümünü sağlaması ve İsrail'in Filistin meselesi üzerinden bir güvenlik sorunu haline dönüştürülmesi, Türkiye-İsrail arasındaki gerilimleri gün yüzüne çıkarmıştır. AK Partiyle birlikte, doksanlarda Ordunun sivil siyaset üzerinde

⁷⁷⁷ Özcan, s. 117-118.

⁷⁷⁸ Cengiz Çandar, "Türkiye-İsrail: Kan Davası mı?", **Hürriyet**, 04.06.2010, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-ismail-kan-davasi-mi-14928851>, (15.11.2015).

⁷⁷⁹ Balcı, **Dış Politikada Hesaplaşmak**, s. 151.

⁷⁸⁰ Tarık Oğuzlu, "Türkiye-İsrail ilişkilerinin Değişen Dinamikleri", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Cilt 1, Sayı 4, (Nisan 2009), s. 19.

sallandırdığı “demoklesin kılıcı” olan İsrail ile ilişkiler, artık bu işlevini yitirmeye başlamıştır.

Bunların yanı sıra, Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulmasının temelinde, AK Partinin kimlik merkezli politikalarının etkili olduğunu belirten görüşler de bulunmaktadır. Soner Çağaptay’a göre AK Parti döneminde Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulmasının en önemli sebebi, AK Partili karar vericilerin İslamcı ideolojik anlayışlarıdır. Özellikle Başbakanlığı döneminde Recep Tayyip Erdoğan’ın İsrail’e karşı sert söylemleri, “İsrail’in Allah tarafından cezalandırılacağını” ve “Gazze’nin toplama kampına dönüştürüldüğünü” dile getirmesi, Davos krizinin yaşanmasına sebep olmuştur. AK Parti döneminde Türkiye’de basın özgürlüğünün ihlal edildiğini, kadın haklarında gerileme yaşandığını ve demokrasinin zayıfladığını belirten Çağaptay, bu ve benzeri gelişmeler ile Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulması arasında bağlantı kurarak, bunu AK Partinin ideolojik tasarımıyla ilişkilendirmektedir. Hatta, AK Partinin, Gazze Şeridine gösterdiği hassasiyeti, Sudan’da yapılan katliamlara göstermediğini belirtmektedir.⁷⁸¹ Benzer düşünceleri, Uluslararası Kriz Grubunun, Türkiye’nin İsrail ve İran ile yaşadığı sorunlarla ilgili hazırladığı raporunda görmek mümkündür. Raporda, Türkiye’deki karar vericilerin, Filistin ülküsü ve Hamas konusunda duygusal davrandıkları, adalet ve insan haklarını Filistin’de savunmalarına karşın, Darfur’daki katliamların ve insan hakları ihlallerini görmezden geldikleri, İsrail’e karşı çok sayıda komplo ithamları dile getirdikleri belirtilerek, ideolojik yönelim sebebiyle İsrail ile ilişkilerin bozulduğu vurgulanmaktadır.⁷⁸² Benzer şekilde Gilles Bertrand’a göre de, AK Partili karar vericiler (Erdoğan ve Davutoğlu) İslami-Osmanlı algısıyla hareket etmekte, ideolojik yönelimlerini dış politika anlayışlarına yansıtmakta, Ermenistan, Yunanistan ve İsrail’le olan ilişkilerde liberal yönelimden ziyade, Türk ve Müslüman kimliklerini belirleyici unsur olarak kullanmaktadır.⁷⁸³

Michael Rubin’e göre Türkiye’nin İsrail’e karşı politikaları, Erdoğan’ın İslamcı ideolojisi tarafından şekillendirilmektedir. 2010’daki Türkiye’nin, artık doksanlar ve ikibinli yılların başındaki Türkiye olmadığı, İsrail’in Filistin ve Suriye ile barış

⁷⁸¹ Soner Çağaptay, “Turkish-Israel Relations”, <http://www.meforum.org/2117/turkish-israeli-relations>, 03.04.2009, (17.11.2015).

⁷⁸² International Crisis Group, “Türkiye’nin İsrail ve İran Krizleri”, **Avrupa Raporu**, No 208, 2010, s. 3-24.

⁷⁸³ Gilles Bertrand, “Turkish Diplomacy since 2003: Transition from Realpolitik to a Liberal Foreign Policy”, **Perspectives**, Cilt 21, Sayı 2, 2013, s. 78-79.

müzakerelerindeki arabulucu niteliğini Türkiye'nin kaybettiği, taraf bir şekilde davrandığı, İsrail'in dostluğu yerine Hamas'la işbirliğini seçtiği ve İsrail karşıtlığı sebebiyle Araplar üzerinde hegemonya kurmak istediği yönündeki görüşler, Rubin tarafından ifade edilmektedir. Ona göre Erdoğan, Türkler ile Yahudiler arasındaki ilişkilerin tarihçesini ve iki toplumun birbirleriyle olan benzerliklerini görmezden gelmektedir. Filistinli Araplar, Osmanlı'ya ihanet etmiştir, ama Filistinli Yahudiler bunu yapmamıştır. Her iki ülke de, Batı'nın müttefikleri ve Ortadoğu'da demokrasinin bekçileridir. İsraililer ile Araplar, Türkler ile Kürtler arasındaki sorunlar benzerdir. İsrail, Hamas; Türkiye de, PKK teröründen muzdariptir. Bu unsurlara rağmen, Rubin'e göre Erdoğan, dış politikada din olgusu üzerinden hareket etmekte, Ömer Hasan El Beşir'i savunmakta ve "Müslümanlar soykırım yapmaz." anlayışını desteklemektedir. Mavi Marmara gemisinin, İsrail'in bütün itirazlarına karşın, devlet desteği ile gönderildiği, ancak İsrail'in müdahalesinin de diplomatik bir felaket olduğu dile getirilmektedir.⁷⁸⁴

Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulmasının temel nedeni, Uzer'e göre, Türk dış politikasının geçirdiği dönüşümün İsrail tarafından anlaşılmasındadır. Buna göre AK Partili karar vericiler, hem iç, hem de dış politikada Osmanlı ve İslam kimliğini kullanmakta, ayrıca bu kimliğin tekabül ettiği coğrafya üzerinde hassasiyet göstermektedirler. Ancak Türk dış politikası, sadece bu coğrafya ile sınırlanmamakta, Latin Amerika ve Afrika'da güçlü bir şekilde olmak üzere bütün yer kürede etkinliğini artırmaktadır. Bu dış politika tasavvuru sonucunda, İsrail'in tehdit olarak gördüğü ülkelerle yakınlaşma yaşayan Türkiye'nin yönelimi, İsrail ve ABD'de bulunan Yahudilerde endişe yaratmıştır.⁷⁸⁵

Bu açıklamalardan sonra, ikili ilişkilerde milliyetçiliğin etkisinin izah edilebilmesi için, Türkiye-İsrail ilişkilerini, AK Partinin iktidara geldiği 2002'den Davos Krizinin yaşandığı 2009 yılına kadar geçen süre ve Davos sonrası dönem olmak üzere iki ayrı periyotta incelemek uygun görülmektedir. Burada öncelikle AK Partili karar vericilerin söylemleri, daha sonra dış politika davranışları incelenecektir.

⁷⁸⁴ Micheal Rubin, "Erdoğan's Turkey Is Not a Friend", <http://forward.com/opinion/128501/erdogan-s-turkey-is-not-a-friend/>, 02.06.2010, (17.11.2015).

⁷⁸⁵ Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalm", s. 164-165.

5.3. Arabuluculuk Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri: 2002-2009 Dönemi

Tablo 10
AK Parti Hükümetinin İsrail Politikası (2002-2009)

Genel Yaklaşım	Başta İsrail-Filistin çatışması olmak üzere, İsrail-Suriye ve Filistin'deki gruplar (Hamas ve El Fetih) arasındaki sorunları çözme ve arabuluculuk yapma, İsrail operasyonlarına tepki.
Söylemler	Filistin-İsrail barışı, Ortadoğu'da akan kanın durması ve Filistin'in ayrı devlet olarak tanınması.
Davranış	Taraflar arasında arabuluculuk girişimi, Filistin'e siyasi, ekonomik, kültürel destek, İsrail ile askeri ve ekonomik ilişkilerin devam ettirilmesi.
Aktörler	AK Parti (İlişkilerin sivilleşmeye başladığı dönem).
Milliyetçilik	Meşrulaştırma işlevine yönelik söylem var, ama belirgin bir milliyetçilik tipolojisi mevcut değil.

2002-2009 yılları arasında Türkiye'nin İsrail politikasını şekillendiren en önemli husus, İsrail'in Filistin ve Suriye ile yaşadığı sorunları çözmek için AK Parti hükümetinin arabuluculuk girişimlerinde bulunması olmuştur. Buna, Filistin içinde görülen Hamas ve El Fetih örgütleri arasındaki çatışmayı da eklemek gerekmektedir. İslamcı köklerden gelen AK Parti'nin İsrail'e yönelik bu politikayı izlemesi, kendisinden bir önceki dönemde DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetinin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in başlattığı süreci devam ettirmesi, ilişkilerin ideolojik ya da kimliksel yönelimlerden etkilenmeyeceğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu süreçte, yine İsrail ile askeri anlaşmalar imzalanmış ve ekonomik ilişkiler devam ettirilmiştir. Ancak, yine de İsrail'in Filistin'de uyguladığı sert politikalar karşısında da sesini yükselten bir Türkiye'yi bu dönemde görmek mümkündür. Burada, AK Partinin Filistin'e ilişkin daha önceki dönemlerde izlenen politikaya çeşitli eklemeler yaparak, hem Filistin içindeki gruplar arasında uzlaşmayı sağlamaya, hem de Filistin'de devlet yapılanması inşa etmeye çalıştığı görülmektedir. Özellikle Türkiye'nin Hamas'la ilişkileri, İsrail'in de Filistin'e düzenlediği sert askeri operasyonlar, iki ülke arasında gerilimin tırmanmasına

vesile olmuştur. Ancak bu dönemde yaşanan krizleri, yumuşama ve normalleşme döngüleri izlemiş, bu döngüler de, iki ülke arasındaki ilişkilerin devam etmesini sağlamıştır.

5.3.1. 2002-2009 Arasındaki Dönemde İsrail Hükümetine İlişkin Söylemler

5.3.1.1. Filistin Sorununa Yönelik Söylemler

Bu dönemde, Türkiye'nin İsrail politikasını inşa eden söylemlerin büyük çoğunluğunda, "Filistin-İsrail çatışmasının barışçıl yollarla çözülmesi", "arabuluculuk", "Filistin'de devlet inşası" ve " tarafların kardeşçe bir arada yaşamaları" temalarının işlendiği görülmektedir.

Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Türk dış politikasını ve uluslararası gelişmelere ilişkin değerlendirmesinde, Türkiye-İsrail ilişkileri hususunda şunları dile getirmiştir:

İsrail'in de BM'nin aldığı bütün kararlara uyması gerekir. Yol haritasına uyması gerekir, işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve Filistin toprakları üzerindeki yerleşim yerlerini boşaltması gerekir. Tabii ki ördüğü bu duvardan hemen vazgeçmesi gerekir, bu ana kadar yapıları da hemen yıkması gerekir. Ayrıca İsrail'in de Filistin üzerine politikalar empoze etmemesi gerekir yani Filistin'de kukla liderler çıksın gayreti içinde kesinlikle olmaması gerekir. Böyle bir ortam içinde kalıcı barışın daha kolay sağlanabileceğine inanıyorum. Bu yaranın kapanması gerekir. Filistin sorununun çözülmesi sadece bölgeye huzur getirmeyecektir, bütün dünyadaki birçok çatışmanın, problemin de çözümüne katkı sağlayacaktır. Filistin sorunu sadece düştüğü yeri yakan bir ateş değil, dünyadaki pek çok sorunun da gerekçesi olmaktadır. O bakımdan başta BM olmak üzere bütün dünyanın bu dönemi iyi değerlendirmesi için çok büyük gayret sarf etmesi gerekiyor... Türkiye olarak biz bu dönemde çok aktif olacağız. Önümüzdeki günlerde, belki bu derginin yayınlandığı dönemlerde buna şahit olacaksınız, ziyaretlerimiz söz konusu olacak. Türkiye bu konudaki düşüncelerini çok açık net bir biçimde hem İsrail'le, hem Filistin'le, hem diğer taraflarla konuşacak. Filistin Devleti var, Türkiye bu devleti tanıyor, onun için Ankara'da büyükelçilikleri var.

*Bizim de Kudüs'te başkonsolosluğumuz var. Şimdi oraya bir büyükelçi tayin edeceğiz, onun vakti geldi.*⁷⁸⁶

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, TBMM'nde İsrail-Filistin çatışmasına ilişkin şunları ifade etmiştir:

*Ortadoğu'da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi, bu bölgeyle yakın kültürel ve tarihî ilişkileri olan Türk halkını da üzmekte ve endişeye sevk etmektedir. Hükümetimiz, din ve ırk ayırımı yapmaksızın, kime ait olursa olsun dökülen kanın ve gözyaşının acilen durdurulmasını sağlayacak tek yolun, kalıcı bir barıştan geçtiğine inanmaktadır. Türkiye, Filistin'de Birleşmiş Milletler kararları doğrultusunda ve Filistin halkının süregelen acılarını dindirecek şekilde barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir. Türkiye, Filistin ve İsrail taraflarıyla iyi ilişkilerini sürdürerek barışın tesisine yönelik çabalara katkıda bulunma imkânına sahip olacaktır.*⁷⁸⁷

Başbakan Erdoğan, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün, İsrail ve Filistin'e yapacağı ziyaretler hususunda TBMM'nde şu açıklamaları yapmıştır:

*Her zeminde dile getirdiğimiz gibi, Ortadoğu'da kanayan yaraların kapanması, acıların dindirilmesi için barış fikrini en gür şekilde seslendirmeyi görevimiz sayıyoruz. Hemen, ocağın ilk haftasında, Başbakan Vekilimiz, Dışişleri Bakanımız, Filistin ve İsrail'e ilk ziyaretini bu noktada yapıyor ve atacağımız adımlar, inşallah, barışın buradaki ilk tohumları olur. Aynı coğrafyayı paylaşan ülkelerin dostça ve kardeşçe yaşayacakları bir ortak geleceğe doğru adım atmalarını samimiyetle diliyoruz; çünkü çatışma kültürünün yerini iyi niyet çerçevesinde geliştirilen sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin alması, barış yolunda en önemli kazanımları beraberinde getirecektir diyoruz.*⁷⁸⁸

Dışişleri Bakanı Gül, İsrail, Filistin ve Ürdün'ü kapsayan gezisinde, İsrail-Filistin sorunu ve burada Türkiye'nin tutumu hakkında şunları söylemiştir:

Türkiye buraya kayıtsız kalamaz, tarihi bağlar var. O bakımdan Türk hükümetleri daima sorunun çözümü için gayretli olmuşlardır. Şimdi yeni bir dönem var, olumlu

⁷⁸⁶ “Abdullah Gül: Geleceğe güvenle bakan bir Türkiye”, **Türkiye Bülteni**, Yıl 2, Sayı 19, (Aralık 2004), s. 18.

⁷⁸⁷ Neziroğlu ve Yılmaz, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 10 (11 Ocak 1999-)**, s. 8015.

⁷⁸⁸ Neziroğlu ve Yılmaz, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları Cilt 9**, s. 616.

gelişmeler söz konusu olabilir. İki tarafla da ilişkisi olan nadir ülkelerden biri, iki tarafın da güvenine haiz bir ülke olarak Türkiye'nin yapabilecek çok potansiyeli olduğuna inanıyorum. Türkiye, bu konuda aktiftir, ama önümüzdeki günlerde yapabileceği çok şey olabilir. Türkiye barış sürecinde daha aktif olmak için hazır olduğunu, her iki tarafa ve kapsamlı bir barış için bölgedeki herkese bildirmiştir. Ümit ediyorum ki Türkiye'nin yapabileceği olumlu katkılar gerçekleşecektir.⁷⁸⁹

Başbakan Erdoğan, İsrail'in Filistin'e yönelik operasyonları ve Ortadoğu barış süreciyle alakalı TBMM'nde şu açıklamaları yapmıştır:

Ortadoğu'da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi, bu bölgeyle yakın kültürel ve tarihî ilişkileri olan Türk halkını da üzmemekte ve endişeye sevk etmektedir. Hükümetimiz, din ve ırk ayrımı yapmaksızın, kime ait olursa olsun dökülen kanın ve gözyaşının acilen durdurulmasını sağlayacak tek yolun kalıcı bir barıştan geçtiğine inanmaktadır. Türkiye, Filistin'de Birleşmiş Milletler kararları doğrultusunda ve Filistin halkının süregelen acılarını dindirecek şekilde barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir. Bu çerçevede, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Sayın Bush'un 14 Mart 2003 tarihinde yaptığı açıklamada zikredilen yol haritası ve reform vizyonu hükümetimizce de desteklenmektedir. Türkiye, Filistin ve İsrail taraflarıyla iyi ilişkilerini sürdürerek, barışın tesisine yönelik çabalara katkıda bulunma imkânına sahip olacaktır.⁷⁹⁰

Bu söylemler incelenecek olursa, ilk olarak, belirgin bir şekilde milliyetçilik tipolojilerinden herhangi birisinin dış politikayı inşa eden söylemlerde önplana çıktığı görülmemektedir. Söylemlerin odaklandığı noktalar, önceden de ifade edildiği üzere, İsrail-Filistin barışı, arabuluculuk, bölgede huzurun sağlanması, tarafların kardeşçe birlikte yaşamaları, Filistin'de devlet inşası ve çatışmaların durdurulması konularıdır. Bu söylemlerin daha çok Batı'da ortaya çıkıp, evrensel değerler olarak kabul edilen ilkelerle şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Söylemlerde; “din, dil, ırk ayrımı yapılmadığı, İsrail ve Arap toplumlarının kardeş toplum oldukları, bölgede yaşanan acıların son bulması gerektiği, Türkiye'nin taraflar arasında kalıcı barışı sağlayabilmek için elinden gelen herşeyi yapmak istediği” üzerinde durulmaktadır. Taraflar arasındaki çatışmaları sonlandırmak ve bölgede barışı tesis edebilmek maksadıyla yardım eden bir ülke imajı,

⁷⁸⁹ “Türkiye'den Ortadoğu Barış Sürecine Aktif Destek”, **Türkiye Bülteni**, Yıl 2, Sayı 21, (Şubat 2005), s. 15.

⁷⁹⁰ Neziroğlu ve Yılmaz, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 10 (11 Ocak 1999-)**, s. 8116-8117.

bu söylemler çerçevesinde ortaya konulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, aslında AK Parti iktidarından önce başlatılan arabuluculuk girişimlerinin, bu dönemde de devam ettirildiği görülmektedir.

5.3.1.2. Kimliksel Temelli Söylemler

Aynı dönemde Türkiye'nin İsrail politikasını şekillendiren bazı söylemlerde kimliksel öğelerinde bulunduğu görülmektedir. Türkiye'nin Filistin konusundaki hassasiyeti, tarihi, siyasi ve kültürel sorumluluğu bağlamında işlenmekte, İslam dünyasına yönelik kardeşlik vurgusu yapılmakta ve Filistin'in ortak sorun olduğu belirtilmekte, Osmanlı tarihine atıflar yapılmakta ve İsrail'in askeri operasyonları sert bir şekilde kınanmaktadır. Örneğin, Ahmet Davutoğlu'nun NTV'de katıldığı Karşı Görüş programında gazeteci-yazar Fehmi Koru'nun Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir soğukluk olup olmadığı konusundaki sorusuna şu şekilde cevap vermiştir:

Filistin meselesi, bir ulus-devlet olarak bizim sınırlarımızın ötesinde bir problem olarak görülse de, bu bölgede kanayan her yara hem küresel barışı hem de bölgesel barışı tehdit ediyor; yani bizi de doğrudan ilgilendiriyor. Bu bölgede yükselen her tansiyonun bizi de etkilediğini unutmamalıyız. Türkiye'nin bu bölgedeki etkinliği Türkiye'nin tarihi ve siyasi sorumluluğudur... Dışişleri Bakanımız Abdullah Gül'ün ziyaretinin Filistin'deki seçimlerden önce gerçekleşmesi önemlidir. Ayrıca, yakın zamanda bölgeye teknik bir heyet de gidecek. Bu noktada Filistin'e sadece insani değil; devlet kurma, kurum oluşturma gibi teknik konularda da yardım etmek gerekir. Zira İsrail, karşısında muhatap olarak bir devlet yapısıyla karşılaşırsa barış sürecinde daha ciddi adımlar atılabilir. Dolayısıyla, Türkiye bir taraftan İsrail'le ilişkilerini barış süreci doğrultusunda kuvvetlendirmeli, diğer taraftan da Filistin'i ayakları üzerinde duran bir siyasal entite haline dönüştürmek için gayret sarf etmelidir.⁷⁹¹

Davutoğlu, TRT 1'de yayınlanan, moderatörlüğünü Haluk Koç'un yaptığı Büyüteç programında Türkiye-İsrail ilişkileri ve Filistin meselesi konularında şunları açıklamıştır:

Türkiye ölçeğinde tarihi ve coğrafi derinliğe sahip ve bunun sorumluluklarını hisseden bir ülkenin çevresinde güvenlik halkaları oluşturmaktan başka çaresi

⁷⁹¹ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, s. 175-176.

yoktur... Bu bağlamda en büyük sorun alanlarından biri de Filistin'dir. Filistin sadece Arap-İsrail, Filistin-İsrail meselesi olsaydı contain edilmesi, bir sınır içinde tutulabilmesi mümkün olurdu. Mesela uluslararası açıdan son derece haksız bir işgal olsa da Karabağ sorunu ya da Kosova'daki problem sınırlar içinde tutulabiliyor. Fakat Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler için kutsal olan Kudüs, Filistin topraklarında yer aldığı için mesele küresel bir problem alanına dönüşebiliyor. Dolayısıyla hiç kimse "Bu problem, İsrail ile Filistinlilerin arasında bir problemdir; bırakalım çözsünler" diyemez; zira bu sorun çözülmediği müddetçe ateşi bizi de yakabilir. Dolayısıyla başta ABD, Rusya ve AB olmak üzere büyük aktörler Filistin meselesine özel bir ilgi gösterirken, Türkiye, bu soruna, ilgisiz kalamaz.⁷⁹²

Tarihte Kudüs'ün aralıksız barış yaşadığı tek dönem, Osmanlı'nın hâkimiyetinde olduğu 400 senedir. Osmanlı hâkimiyetinden önce Kudüs sürgünlerin, katliamların ve sorunların yaşandığı bir bölge olmuştur; M.Ö. 586'daki Babil Sürgünü, Romalıların M.S. 70'de gerçekleştirdikleri ikinci sürgün ve Haçlı Seferleri gibi. Osmanlı'nın 400 yıl boyunca egemen olmasının en önemli sebeplerinden bir tanesi söz konusu evrensel ilkeyi hayata geçirmesi, Kudüs'ün statüsünü ortak bir kutsal mekan olarak sürdürmesidir. Bu sebeptir ki Kudüs, Osmanlı tarafından Hz. İbrahim'in Makamı, yani İbrahimi dinlerin mekânı olarak anılmıştır. Şimdi de Kudüs'teki barışın tekrar sağlanması için yapılması gereken bu anlayışa geri dönülmesidir.⁷⁹³

Davutoğlu, Kanal 7'de yayınlanan Ters Köşe programında gazeteci-yazar Fehmi Koru'nun İsrail ve Filistin konularındaki soruları karşısında şunları söylemiştir:

Türkiye'nin birinci önceliği Filistin-İsrail barışıdır. Bu açıdan bakıldığında İsrail'in bir an önce Gazze'den çekilmesini ve Filistin Devleti'nin yaşayabilir hale gelmesini, bu konudaki uluslararası baskıyı gündeme getirmek ve diplomatik araçları devreye sokmak için en uygun zaman bu dönemdir... Burada bütün bölgeye ve Filistin meselesine –stratejik ve coğrafi zorunluluklar sebebiyle- herhangi bir ülke gibi bakamayacağımızın farkında olmalıyız. Filistin meselesi adil bir çözüme kavuşturulsa, dünya büyük bir sıkıntıdan kurtulur ve büyük gerilimler engellenir; ayrıca bir anlamda uluslararası ilişkilerin önü açılır. Bu yükümlülük

⁷⁹² Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, s. 192- 193.

⁷⁹³ Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, s. 195.

*dışında Türkiye'nin tarihi olarak da yükümlülüğü vardır; zira bu coğrafya ile ortak bir kadere sahibiz.*⁷⁹⁴

Davutoğlu, CNN Türk'te yayınlanan Eğrisi Doğrusu programında Taha Akyol'un Hamas'ın tanınması hususundaki sorusuna ve İsrail-Filistin konularında şunları ifade etmiştir:

*Lübnan ve Filistin'deki ikiye bölünmeyi, daha önce fark etmiştik... Hamas 2005 başında deklare ettiği ateşkesi hiç bozmamıştı; yani seçim kararı alındığında Hamas, 1.5 senedir barışı sürdürüyordu ve şiddete başvurmamıştı. Bu açıdan bakıldığında "Hamas seçime girebilir" dedikten sonra, ilkeli davranmak gerekiyordu; yani kriterler iki ayrı yerde iki ayrı şekilde uygulanmamalıydı. Eğer aksi yönde davranırsanız, prestijinizi ve itibarınızı kaybedersiniz. Türkiye, bu konuda diğer aktörler gibi çifte standart uygulayamazdı. 2005'te yapılan Mısır, Irak ve Filistin seçimleri arasında niçin Filistin seçimi meşru olmuyor!? Sürece izin verdiğinizde sonucuna da katlanırsınız; sonucu başkasına ödetemezsiniz.*⁷⁹⁵

*Türkiye'nin Filistin'le ilgili devlet politikası eskiden beri bu şekilde süregelmiş ve Türkiye hiçbir zaman Filistin konusuna duyarız kalmamıştır; zira Hamas gibi seçim kazanmış bir aktör de olmayan FKÖ, bütün dünyada terör örgütü olarak kabul edilirken Ankara'da ofis açmıştı. Bu bağlamda Türkiye-İsrail ilişkileri en minimum düzeyine ne Özal ne de AK Parti döneminde gelmedi; Kudüs'ün başkent ilan edilmesi sebebiyle 12 Eylül döneminde geldi. Dolayısıyla, hükümetin şu anda uyguladığı politika her zaman gündemdeydi; ancak bugün bir fark var: Söz konusu yaklaşım bir vizyon ve entegre politika halini almıştır; yani artık noktasal bir politika değildir.*⁷⁹⁶

Başbakan Erdoğan, Filistin elçilerini kabul ettiği görüşmede, İsrail'in operasyonları konusunda şunları dile getirmiştir:

Sizlerin oralarda yaşadığınız acıyı, her zaman yüreğimizde hissettiğimizi özellikle bilmenizi isterim... Bakın bir taraftan bir barış süreci başlıyor, öbür taraftan Sayın Bush Amerika'dan geliyor. Orta Doğu'da turlarını yaparken dönüşü geçtiği esnada Gazze'de 18 tane Filistinli öldürülüyor. Bunları neyle izah edeceğiz? Hani barış süreci? Bunlar düşündürücüdür. Bunlar birbirleriyle çelişki oluşturan adımlardır.

⁷⁹⁴ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, s. 247-248.

⁷⁹⁵ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, s. 297.

⁷⁹⁶ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, s. 300. (2006)

*İsrail'in bu girişimleri, süreci zedelediği kadar, barış sürecine de hizmet etmemektedir.*⁷⁹⁷

Başbakan Erdoğan, Türk-Arap Ekonomi Forumunda, Türkiye'nin, İsrail-Filistin sorunuyla ilgili arabuluculuk faaliyetleri hakkında şunları ifade etmiştir:

*Bizler farklı diller konuşuyor, farklı coğrafyadan geliyor olabiliriz. Farklı renk ve farklı özelliklere sahip olabiliriz. Ancak ortak bir tarihi, kültürü ve değerleri paylaşıyoruz. Aynı yöne bakıyoruz. Aynı geleceğe birlikte yürüyoruz. Bizler dost, komşu ve yakın olmanın ötesinde, kardeş milletleriz. Kardeşler arasına sınır çekilemeyeceğine, sınır çizilemeyeceğine inanıyorum. Bizim sevinçlerimiz de, hüznlerimiz de ortak. Bizim sorunlarımız da ortak, çözümlerimiz de... Örneğin bir Filistin, sadece Filistin'in değil, hepimizin ortak meselesidir.*⁷⁹⁸

*Şu anda süreç olumlu gidiyor. Bu olumlu sürecin olumlu bir şekilde neticelendirilmesi şüphesiz ki tarafların arzusudur. Biz de bunu böyle bekliyoruz. Dolaylı bir aracılığımız, arabuluculuğumuz da olsa bu çok önemli bir adımdır. İnşallah hayırlı olur. Bu süreç içerisinde özellikle değerli kardeşim Beşşar Esad yapıcı bir tavır ortaya koydu ve şu ana kadar İsrail tarafından da yapıcı bir tavır söz konusu. Bize düşen böyle bir barış girişimini başarmaktı. Böyle bir barış girişimine aracı olabilmektir. Dolaylı da olsa böyle bir adım atmanın faydasına inanıyoruz. Temennimiz odur ki netice alırız.*⁷⁹⁹

Davutoğlu, TRT 1'de yayınlanan Enine Boyuna programında İbrahim Kalın tarafından sorulan, İsrail'in operasyonları sonrası Türkiye'nin tarafsızlığını koruyup koruyamadığına ilişkin sorusuna şu cevabı vermiştir:

Şöyle demek mümkün "taraf olmak"tan kasıt, bir dış politika pozisyonu belirlemekse, taraf olacaksınız. Türkiye Saddam'dan kaçan Kürtleri kabul ederek taraf oldu. Bu tercih, doğru bir taraf olmaktı; coğrafyanın gereğini yapmaktı. Burada insanlar bir problemle karşılaştıklarında –biz istesek de istemesek de– sığınacakları bir merkez arıyorlar. Tıpkı Sırp saldırıları başladığı zaman Bosnakların Türkiye'ye akın etmesi gibi. Bizim bu sorumluluklardan kaçınmamız

⁷⁹⁷ "Başbakan Erdoğan Filistin Elçilerini Kabul Etti, Ortadoğu'nun Kanayan Yarası!", **Türkiye Bülteni**, Yıl 5, Sayı 54, (Mart-Nisan 2008), s. 27.

⁷⁹⁸ "Türk-Arap Ekonomi Formu: Sorunlarımız da çözümlerimiz de ortak", **Türkiye Bülteni**, Yıl 6, Sayı 56, (Temmuz-Ağustos 2008), s. 57.

⁷⁹⁹ "Suriye Devlet Başkanı Esad: 'Erdoğan olmasaydı barış süreci başlamazdı'", **Türkiye Bülteni**, Yıl 6, Sayı 57, (Eylül-Ekim 2008), s. 9.

mümkün değil. Bazen bu tür durumlarda insani gerekçelerle bölgedeki sorumluluğunuzun bir gereği olarak taraf olmak zorunda kalırsınız. Bunu hissi bir zeminde değil, rasyonel politikalarla desteklediğiniz zaman dengeleyebilirsiniz... Filistin meselesine gelince, Türkiye ilkesel olarak Gazze'ye yönelik saldırılar karşısında net bir tavır takınmıştır. Bu bizim insani, tarihi sorumluluğumuzdur. Burada muhtemel arabuluculuk rolümüze zarar gelir diye ilkesel olarak yanlış veya kayıtsız kalan bir tutum sergileseydik, inandırıcılığımızı kaybederdik.⁸⁰⁰

Türkiye o kadar temiz bir sicile sahiptir ki –nasıl bugün Gazze'deki insanlara sahip çıkmışsa- Avrupa'dan kaçan Yahudilere de sahip çıkmıştır... Hasılı bu kaygı, Türkiye için geçerli değildir; zira bu toplumun tarihinde antisemitizm yoktur; ileride de olmayacaktır. Kültürümüz herhangi bir ırka ya da dine karşı ayrımcı bir politikayı kabul edemez. Türkiye'nin, Türk halkının Gazze halkına sahip çıkması Yahudilere de sahip çıkan temiz sicilinin bir gereğidir. Sayın Başbakanımızın, sinagoga yönelik saldırıdan sonra Başhahama geçmiş olsun ziyaretinde bulunarak Türkiye Başhahamını ziyaret eden ilk Başbakan olduğu da unutulmamalıdır.⁸⁰¹

Bu söylemler de incelendiğinde, aslında yine benzer konular, yani İsrail-Filistin arasındaki çatışmaların sonlandırılması, barışın tesis edilmesi, Filistin'de devlet inşası ve Türkiye'nin bu konularda arabulucu bir rol üstlenmesi meseleleri önplana çıkarılmaktadır. Kimliksel söylemlerle bu görüşler meşru bir zemin üzerine oturtulmaya çalışılmaktadır. Bunun için Osmanlı tarihine atıflar yapılmakta, ilginin kaynağı olarak tarihi, kültürel ve siyasi sorumluluk gösterilmekte, İsrail'e karşı sert ifadeler kullanılmakta, İsrail-Filistin meselesinde taraf olunduğu açıkça ilan edilmekte ve İslam dünyasına yönelik kardeşlik ve ortak sorun metaforları çerçevesinde bir yaklaşım sergilenmektedir.

Şöyle ifade edecek olursak; İsrail-Filistin arasında yaşanan çatışmalarda ve iki toplum arasındaki barış görüşmelerinde Türkiye'nin arabuluculuk yapması, “tarihi, siyasi ve kültürel” sorumluluk çerçevesinde meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Hatta, bölgede Osmanlı döneminde yaşanan huzura yapılan göndermenin amacı da, yine Türkiye'nin arabuluculuk görevini yerine getirmesi gereken yegane ülke olduğuna yönelik vurgudur. Dolayısıyla, dış politika oluşumu sürecinde milliyetçiliğin kullanım alanlarından biri olan “meşrulaştırma işlevi” burada karşımıza çıkmakta, özellikle “tarih ve kültür” gibi

⁸⁰⁰ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, s. 397-398.

⁸⁰¹ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, s. 404.

milliyetçiliğe içkin olan kavramlar ile Osmanlı tarihine yapılan gönderme gibi milliyetçi semboller, bu süreçte, Türkiye'nin arabuluculuk görevini vurgular biçimde kullanılmaktadır.

Bunun yanında, Hamas'ın meşru ve seçim kazanan bir aktör olması üzerine yapılan vurgunun ve dönemin sonlarına doğru Filistin-İsrail meselesinde tarafgirlik söylemleri de, insani ve demokratik değerler temelinde işlenmesi, Türkiye'nin Filistin meselesine bakışında ve bu minvalde İsrail ile olan ilişkilerinde ideolojik perspektiften hareket etmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Buna karşın, Erdoğan'ın Türk-Arap Forum'unda kullandığı kardeşlik, ortak üzüntü ve ortak mesele (Filistin) metaforları ile Hamas'la kurulan ilişkiler ve dönemin sonunda İsrail-Filistin çatışmasında Filistin tarafında olunduğunun açık beyanı, *İslami-muhafazakar milliyetçiliğe* kapı aralamıştır. Ancak dönemin geneline bakılacak olursa, milliyetçilik, sadece Türkiye'nin arabuluculuk işlevini meşrulaştırmak için kullanılmış olup, dış politikanın yapımı sürecinde belirgin bir milliyetçi tipolojiyle de karşılaşmamaktadır. Söylemlere benzer şekilde, yaşanan olaylar ve davranışlar arasında da uyum olduğu görülmekte, Türkiye bir yandan Filistin'e yönelik desteğini arttırırken, diğer yandan taraflar arasında barışı sağlayabilmek için arabulucuk faaliyetlerinde bulunmuştur. Ayrıca, Türkiye-İsrail arasındaki ilişkiler, siyasal, sosyal, askeri ve iktisadi alanlarda devam etmiştir.

5.3.2. 2002-2009 Arasındaki Dönemde İsrail Politikasına İlişkin Davranışlar

5.3.2.1. Siyasal ve Sosyal Boyut

AK Parti döneminin ilk yıllarında İsrail'e ilişkin münhasır (AK Partiye özgü) bir dış politika adımlarından bahsetmek pek mümkün değildir. AK Parti'nin daha çok bölgeye ilişkin genel bir dış politika yaklaşımı bulunmaktaydı. Bu yaklaşım, bölge genelinde barış ve istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir olması temeline dayanıyordu.⁸⁰² Böylece Türkiye'nin İsrail politikası, bölgesel gelişmelere ve özellikle İsrail-Filistin arasındaki çatışma sürecine bağlı olarak şekillenmekteydi. Bu nedenle, AK Partinin İsrail'e ilişkin politikasını anlayabilmek için, hükümetin, Filistin sorununa yaklaşımını irdelemekte fayda vardır.

⁸⁰² SDE Analiz, **Türkiye-İsrail İlişkileri**, Ekim 2011, s. 13.

2002 sonrasında Türkiye'nin Filistin meselesinde Arap ülkelerinden yana tavır aldığı görülmektedir. Bu durum, Arap devletleri ve toplumları nezdinde, Türkiye gibi büyük ve güçlü bir devletin Filistin meselesine yönelik desteği şeklinde algılanıyordu ve bu da Türkiye açısından olumlu bir imajın oluşmasına yardımcı oluyordu. Türkiye'nin Filistin'e yönelik politikasının temel ilkeleri şunlardı: (1) Filistin sorununun çözümüne yönelik uluslararası girişimlerde kolaylaştırıcı rol üstlenme, arabuluculuk görevini ifa etme, (2) Filistin sorununa yönelik duyarlı olma ve duyarlılığı politik söylemlerde ifade etme, (3) Sorunun tüm taraflarını kapsayan bir diyalog süreci oluşturma ve (4) Filistinlilerle sosyal ve ekonomik ilişkileri geliştirme. Tabi bu politikaların bir kısmının daha önceki hükümetler döneminde uygulanmasına karşın, son iki unsurun, özellikle AK Parti döneminde uygulandığı görülmektedir.⁸⁰³

Ayrıca AK Parti iktidarının ilk yıllarından itibaren, Filistin'e ekonomik ve insani yardımlar yapılmaya başlandı. Aralık 2003'te Filistin'deki sosyal ve ekonomik yapıyı inşa etmek için koordinatörlük oluşturuldu ve başına eski Devlet Bakanı Vehbi Dinçerler getirildi. Aralık 2004'te Filistin'e 900 bin dolarlık insani yardımda bulunuldu. Temmuz 2004'te Filistin ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalandı. Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Mayıs 2005'te Ramallah'ta ofis açtı. Temmuz 2006'da Türkiye-Filistin arasında 1 milyon dolarlık hibe anlaşması imzalandı. Türk Kızılayı, İsrail'in Filistin'e yönelik askeri operasyonlarından sonra bölgeye ilk giden yardım kuruluşu oldu. Ayrıca, İsrail'in Filistin topraklarına yerleşme faaliyetlerine karşı Türkiye, bölgenin Osmanlı dönemindeki tapularını Filistin'e gönderdi. El Halil ve Beytüllahim'deki Yahudi yerleşimlerini engellemek için bölgeyi UNESCO Dünya Mirasına aldırarak için girişimlerde bulundu.⁸⁰⁴

Doksanlı yıllarda iki ülke ilişkileri bir dereceye kadar bölgesel politikalardan ayrışabilirken, AK Parti iktidarı döneminde Filistin meselesi üzerinde yaşanan hassasiyet, ilişkilerin daha kırılgan ve sorunlu hale gelmesine neden oldu. Bunun doğal neticesi ise, iki ülke arasında yaşanan krizlerin sayısında görülen artıştır. Ancak AK Parti iktidarının ilk döneminde iki ülke arasında yaşanan krizleri, her zaman yumuşama

⁸⁰³ Yeşilyurt, s. 429-430.

⁸⁰⁴ Yeşilyurt, s. 433.

ve daha sonra normalleşme dönemleri izlemiştir. Bu döngü, Davos Krizine kadar bu şekliyle devam etmiştir.⁸⁰⁵

AK Parti iktidarında, Türkiye-İsrail arasında yaşanan ilk kriz, 2004 yılında İsrail'in Filistin'e yönelik operasyonları ve Hamas lideri Ahmed Yasin'in öldürülmesi sonrasında yaşanmıştır. Hamaslı yöneticilere ve Gazze'deki Refah mülteci kampına yönelik İsrail askerlerinin askeri operasyonlarına karşı Türkiye sert diplomatik tepki göstermiş, Başbakan Erdoğan, İsrail'in "devlet terörü" uyguladığını belirtmiştir. Bunun yanında Kudüs Başkonsolosu ve Tel Aviv'de bulunan büyükelçi, istişarelerde bulunulmak üzere Türkiye'ye çağrılmıştır. İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom'un, bu hamlelerin ikili ilişkilere zarar vereceğini belirtmesine karşın, Türkiye'nin tavrı değişmemiştir. İsrail'in Batı Şeria'yı çevrelemek amacıyla inşa etmekte olduğu duvarı eleştiren Türkiye, 2004'te bu konuda BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamada İsrail aleyhine oy kullanmıştır. Yine bu dönemde, Filistin lideri Yaser Arafat'ın İsrail tarafından tecritte tutulmasından ötürü, Türk karar vericileri, İsrail'e yapılacak ziyaretleri askıya almıştır.⁸⁰⁶

Yine 2004 yılında Türkiye-İsrail ilişkilerini zedeleyen bir diğer gelişme de, 2003 Irak işgali sonrasında İsrail'in Kuzey Irak bölgesinde etkin bir politika izlediğine ilişkin Türk makamlarınca duyulan şüphelerdir. Nitekim, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, "aralarında İsrail'in de bulunduğu bölge ülkeleri Kuzey Irak'tan toprak satın alıyor" açıklaması, İsraili istihbaratçıların Kuzey Irak'ta bulunan Kürt gruplar arasındaki etkinliği ve bölgede İsrail destekli finans merkezleri aracılığıyla Türkmenler ile Arapların taşınmazlarının satın alınmaya çalışılması, ikili ilişkilerin gerilmesine sebep oldu. Bunların karşısında İsrail tarafı "biz Türkiye'yi üzmeziz." diyerek, Türkiye'ye güvence verdi ve bu ithamların gerçek olmadığını belirtti. Ancak Kuzey Irak'taki İsrail'in faaliyetleri Türkiye'nin bu ülkeye karşı güvenini yine de zedeledi.⁸⁰⁷

2004'teki krizlere rağmen, 2005 yılında, iki ülke arasındaki ilişkilerde yumuşama ve normalleşme dönemine geçilmiştir. Burada, Yaser Arafat'ın ölmesiyle birlikte Filistin-İsrail çatışmasında yaşanan sükunet, İsrail'in Ağustos 2005'te Gazze'den çekilmesinin Türkiye tarafından barış girişimi olarak görülmesi ve Büyük Ortadoğu Projesi

⁸⁰⁵ Tür, s. 24-25.

⁸⁰⁶ Yeşilyurt, s. 440.

⁸⁰⁷ Tür, s. 25.

kapsamında bölgeyi yeniden yapılandırmak isteyen ABD'nin, Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyileşmesi yönündeki isteği etkili olmuştur.⁸⁰⁸ Özellikle ABD Başkanı Bush'un, NATO toplantısı için geldiği İstanbul'da, Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyi olmasının, ABD'nin çıkarına olduğu doğrultusundaki telkinlerinin etkili olduğu görülmektedir.⁸⁰⁹ Bu sebeplerin yanı sıra, AK Partili karar vericilerin İsrail'e karşı yumuşama göstermesinde çeşitli gelişmelerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. PKK'nın Kuzey Irak'ta faaliyetlerini arttırması, Ermeni soykırım iddiaları karşısında ABD'deki Yahudi lobisinin desteğini alma ihtiyacı ve Kıbrıs'ta Annan Planı çerçevesinde yaşanan gelişmeler sebebiyle Türk dış politikasının bu soruna odaklanması gibi faktörlerde, bu yumuşama da etkili olmuştur.⁸¹⁰

Bu gelişmeler ışığında Başbakan Erdoğan, dış politika kurmayları olan Şaban Dişli, Mevlüt Çavuşoğlu, Egemen Bağış ve Ömer Çelik'i, ikili ilişkileri tamir etmek amacıyla İsrail'e göndermiştir. Daha sonra Ocak 2005'te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün İsrail ziyaretiyle ilişkiler yeniden ivme kazanmaya başlamıştır. Güvenilir Denizkızı Tatbikatı'nın altıncısı, bu süreçte gerçekleştirilmiştir. Şubat 2005'te Ankara'ya gelen İsrail Genelkurmay Başkanı Moşe Yaalon ise yeni tedarik ve modernizasyon projeleri konusunda görüşmeler yapmıştır. Abdullah Gül'ün bu ziyareti üzerine, Nisan ayı boyunca gündeme gelen soykırım iddialarına ve ABD'deki Ermeni lobisine karşı Yahudi lobisi, Türkiye'ye arka çıkmıştır.⁸¹¹

Bu süreçte Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesine vesile olan en önemli olay, şüphesiz Başbakan Erdoğan'ın Mayıs 2005'teki İsrail ziyaretidir. Bu ziyarette İsrail Cumhurbaşkanı Moşe Katsav'la görüşen Erdoğan, Yad Vaşem Soykırım Müzesini ziyaret etmiş ve II. Dünya Savaşı'nda öldürülen 6 milyon Yahudi için saygı duruşunda bulunmuştur. Katsav'a, AK Parti iktidarının, "antisemitizmi suç olarak kabul ettiğini" belirten Erdoğan, burada İsraili yetkililer ile sınıai ve teknoloji alanlarında çeşitli işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Daha sonra Filistin tarafına geçen Erdoğan, Haremüşşerif'i ziyaret etmiş, ardından Filistinli yöneticilerle biraraya gelmiştir. Mahmud Abbas'la görüşen Erdoğan, barış sürecine ve Filistin'in inşasına destek

⁸⁰⁸ Yeşilyurt, s. 441.

⁸⁰⁹ Özcan, s. 120.

⁸¹⁰ SDE Analiz, s. 13.

⁸¹¹ Özcan, s. 121-122.

vereceklerini açıklamıştır.⁸¹² İsrail gezisinin ABD tarafından teşvik edildiğine ilişkin eleştiriler karşısında Erdoğan, bu ziyaretin, tarihi, milli, insani ve bölgesel gereklilikler çerçevesinde gerçekleştirildiğini dile getirmiştir. Yine bu ziyarette, insansız hava aracı olan Heronlardan 48 adet satın alınması kararlaştırılmıştır. İsrail ise, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyelik başvurusunu destekleyeceğini açıklamıştır. Ayrıca Türkiye'den İsrail'e Akdenizin altından geçecek boru hatları vasıtasıyla doğalgaz ve su ihraç edilmesi meselesi görüşülmüştür.⁸¹³

2006 yılına gelindiğinde, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni bir kriz daha patlak vermiştir. Filistin'de yapılan seçimler Hamas'ın zaferi ile sonuçlanmış, Hamas Büro Şefi Halid Meşal bu sonucun hemen ardından Türkiye'ye gayriresmi bir ziyarette bulunmuştur. Meşal'ın ziyaretini, o tarihte danışmanlık görevini yürüten Ahmet Davutoğlu ayarlamıştır. Halid Meşal'ın bu ziyaretine İsrail tarafı aşırı tepki göstermiş, İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ra'anan Gissin, "biz Abdullah Öcalan ile görüşseydik siz ne hissedersiniz?" sözüyle serzenişte bulunmuştur.⁸¹⁴ Bu konuda bilgilendirilmek üzere Dışişleri Bakanlığına çağrılan İsrail Büyükelçisi Pinhas Avivi, bu daveti reddederek, kendileri için görüşülecek bir konu olmadığını belirtmiştir. Daha sonra 2006'da İsrail tarafından Lübnan ve Gazze'ye yapılan saldırıları, Türk makamları sert bir şekilde eleştirmiştir. Erdoğan, Ağustos 2006'da İKÖ Yürütme Kurulu toplantısında "İsrail'in, yaptığı operasyonlarda kadın ve çocukları öldürdüğünü" ifade ederek, diplomatik krizi daha da tırmandırmıştır. Ancak bu kriz sürecinde iki taraf arasındaki iletişim sürdürülmüş, Mayıs 2006'da İsrail Dışişleri Bakanı Tzipi Livni Türkiye'ye gelmiş; Temmuz'da Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Ağustos 2006'da da, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül İsrail'e gitmiştir.⁸¹⁵ Gül'ün ziyaretinde, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından desteklenen Erez Organize Sanayi Bölgesinin tamamlanması hususunda görüşmeler yapılmış, bu ve benzeri girişimlerle Filistin-İsrail çatışmasının yayıflayacağına ve iki toplumun da işbirliğine yöneleceğine yönelik düşünceler dile getirilmiştir.⁸¹⁶

⁸¹² "İsrail-Filistin", **Türkiye Bülteni**, Yıl 3, Sayı 25, (Haziran 2005), s. 10-11

⁸¹³ Özcan, s. 122.

⁸¹⁴ Tür, s. 26-27.

⁸¹⁵ Yeşilyurt, s. 441.

⁸¹⁶ "Ortadoğu Barışında Yeni Bir Adım", **Türkiye Bülteni**, Yıl 3, Sayı 33, (Şubat 2006), s. 40.

2007 ve 2008 yıllarına gelindiğinde Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden yumuşama havasının hakim olduğu görülmektedir. Bu yumuşama havasının yaşanmasında, İsrail Cumhurbaşkanı Ehud Olmert'in Şubat 2007'de, Olmert'den sonra Cumhurbaşkanı olan Şimon Peres ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın Kasım 2007'de Annapolis Konferansından önce gerçekleştirdikleri Türkiye ziyaretleri etkili olmuştur. Türkiye ise, Haremmüşerif'te Mescid-i Aksa çevresinde İsrail tarafından yapılan inşaatın zararları konusunu bu süreçte dile getirmeyerek, Ortadoğu barış sürecini olumlu bir havada sürdürme isteğine yönelik katkıda bulunmuştur.⁸¹⁷ Peres ve Abbas, TBMM'nde konuşma yaparak, Ortadoğu'da barışın tesisi ve bunun sürdürülebilir olması yönündeki niyetlerini bir kez daha yinelediler. Türk karar vericileri ise, Türkiye'nin iki ülke arasındaki çatışmaların durdurulması, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda işbirliğinin sağlanması amacıyla arabuluculuk faaliyetlerine devam edeceğini ifade etmişlerdir.⁸¹⁸ Tabi burada Türkiye'nin, 2002 ile 2009 arasındaki arabuluculuk işlevine değinmek gerekmektedir.

AK Parti iktidarının, İsrail-Filistin ve İsrail-Suriye çatışmalarını sonlandırmak için bölgede arabuluculuk faaliyetlerine hız verdiği bilinmektedir. Taraflarla diyalogunu ve ilişkilerini sürdürmeyi, sorunların barışçıl yöntemlerle çözümünü istemesi, Batılı, demokratik ve Müslüman bir ülke olması hasebiyle Türkiye arabuluculuk için ideal ülke imajı çizmekteydi.⁸¹⁹ Arabuluculuk faaliyetleri, İsrail savaş uçaklarının 5 Ekim 2003'te Şam yakınlarında bulunan Filistin İslami Cihat örgütünün eğitim kamplarını vurmasından sonra, İsraili yetkililerin, Esad'ın Ocak 2004'deki Ankara ziyareti öncesinde, Türkiye'nin arabuluculuk yapmasını teklif etmesiyle başlamıştır. Türkiye bu teklife olumlu cevap vermiştir. Ancak İsrail'in yapılacak görüşmelerin resmi devlet görevlileri vasıtasıyla yapılmasına karşı çıkması sebebiyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Daha sonra tarafların 2007'de tekrar görüşme iradesi ortaya koymasından sonra Türkiye, taraflar arasında mesajları iletmeye başlamıştır. Bu süreçte, Eylül 2007'de İsrail jetlerinin Suriye'nin kuzey doğusundaki askeri tesisleri Türk hava sahasını kullanarak vurmasına, Türkiye ve Suriye, sürecin kesilmemesi adına sesini çıkartmamışlardır. Burada, vurulan tesisin gizli nükleer faaliyetler amacıyla

⁸¹⁷ Yeşilyurt, s. 441-442.

⁸¹⁸ "Barışın Yolu Ankara'dan Geçer", **Türkiye Bülteni**, Yıl 5, Sayı 51, (Ağustos-Aralık 2007), s. 52-55.

⁸¹⁹ Louis Fishman, "Turkish-Israeli Relations in a post-Arap Spring: A Historical Perspective", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 50, (Şubat 2013), s. 39. (ss. 33-40).

kullanıldığına ilişkin Atom Enerjisi Kurumu raporunun da etkisi gözardı edilmemelidir. Dolaylı görüşmeler 2008 yılında tekrar başlamış, ancak İsrail'in Gazze'ye operasyon düzenlemesinin ardından, Suriye, bu durumu protesto ederek, masadan ayrılmıştır. Türkiye'nin iki ülke arasındaki görüşmelerin yeniden başlamasına yönelik girişimi, 2009'da İsrail'de iktidara gelen Benjamin Netanyahu tarafından reddedilmiş ve süreç sonlandırılmıştır.⁸²⁰

Sonuç olarak Türkiye, ikibinli yılların başından itibaren İsrail-Filistin çatışmasında arabuluculuk faaliyetleri yürütmüştür. AK Parti döneminde bu sürece ivme verilmiş olmakla birlikte, bu sadece İsrail-Filistin çatışmasını kapsamamakta, Filistin içerisindeki grupları da ihtiva etmektedir. Burada özellikle Filistin içinde çatışma halinde olan El Fetih ile Hamas arasındaki sürtüşmeler önem arz etmektedir. Bu minvalde 2006 yılında seçimleri kazanan Hamas Büro Şefi Halid Meşal Türkiye'ye çağrılmış, bu durum daha sonra Türkiye-İsrail arasında bir krize neden olmuştur. İsrail'in 2006 yılında Gazze'ye uyguladığı abluka ve operasyonlar, bu süreci baltaladığı için Türk karar vericileri tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Meşal'in ziyaretinin İsrail tarafından terörist gruplarla görüşme anlamında değerlendirilmesi yanlıştır. Zira Türkiye, Filistin'deki tüm taraflar arasında barışı ve uzlaşmayı tesis etmeyi istemekte, bu durum İsrail tarafından anlaşılmamaktadır. Bununla birlikte, 2007 yılında Hamas ve El Fetih arasında yaşanan çatışmaları durdurmak amacıyla Mısır arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Burada Türkiye'nin arabuluculuk sınırları ortaya çıkmıştır. Çünkü Gazze'ye uygulanan abluka sebebiyle Hamas'ın dünyaya açılan tek kapısı Mısır'ın elinde bulunmaktadır. Sonuçta Türkiye, Filistinli tarafların kendi aralarında ve onların İsrail ile yaşadığı çatışmalarda arabuluculuk işlevini Davos krizine kadar sürdürmeye çalışmıştır. Bu tarihten sonra da Türkiye'nin arabuluculuk misyonu son bulmuştur.⁸²¹

5.3.2.2 İktisadi ve Askeri Boyut

2002-2009 yılları arasında Türkiye-İsrail ilişkilerinin analizinde, ekonomik ve askeri işbirliği konuları önemli bir yer tutmaktadır. Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra, iki ülke arasında ekonomik ilişkilerde yaşanan ivme, doksanlı yıllarda doruk noktasına ulaşmıştır. AK Partinin iktidarı döneminde, bu ilişkiler devam etmiştir. 2002 yılında

⁸²⁰ Yeşilyurt, s. 419-420.

⁸²¹ Yeşilyurt, s. 429-431.

İsrail'e yapılan toplam ihracat 861 milyon dolar seviyesindeyken; 2009 yılında bu rakam, 1.5 milyar dolara çıkmıştır. Aynı şekilde İsrail'den yapılan toplam ithalat, 2002 yılında 544 milyon dolardan, 2009 yılında 1 milyar dolara yükselmiştir.⁸²² Bu dönemde ekonomik ilişkiler alanındaki en önemli konuların başında, İsrail'e su satılması meselesi gelmektedir. Daha önceki dönemde başlayan Manavgat Suyu Projesi çerçevesinde İsrail'in Türkiye'den yıllık 50 milyon metreküp su satın alması konusunda karşılıklı anlaşma sağlanmıştı. İsrail'in 2006 yılında bu projeden vazgeçmesiyle birlikte proje hayata geçirilememiştir. Özellikle burada İsrail hükümetinin istediği devlet garantisinin Türkiye tarafından verilmemesi, İsrail'in deniz suyundan tatlı su elde etme işlemini daha ucuza maletmesi ve İsrail muhalefetinin "Müslüman bir ülkeye, su gibi hayati bir konuda bağımlılık kurulmaması" gerektiği yönündeki telkinleri, bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁸²³

Doksanlı yıllarda askeri elitlerin şemsiyesi altında gelişen ilişkiler, AK Parti iktidarıyla birlikte dönüşüp, sivil siyasetin alanının açılması sonucu değişmiş olmakla birlikte, askeri konularda yaşanan işbirliği, Davos krizine kadar geçmişteki gibi aynen devam etmiştir. Nisan 2005'te, Türkiye 10 adet İnsansız Hava Aracı (İHA) alımı ihalesini İsraili IAI firmasına vermiştir. Yine füze alımı ve F4 savaş uçaklarının modernizasyonu konusunda İsrail ile görüşmeler yapılmıştır. Bunun yanında, Kasım 2003'te terör örgütü El Kaide'nin İstanbul'da gerçekleştirdiği büyük terör eylemlerinden sonra, Aralık 2003'te Türkiye-İsrail arasında terör, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele ve iki ülke polisinin ortak eğitim ve tatbikat yapmaları konularında anlaşma imzalanmıştır. Mayıs 2005'te Başbakan Erdoğan'ın İsrail ziyaretinde, terörle mücadele ve anlık istihbarat paylaşımı için iki ülke arasında kırmızı hat kurulması konularında anlaşma yapılmıştır. TSK'nın 2008 yılında Kuzey Irak'a yaptığı operasyonlarda İsrail'den alınan İHA'ların çok etkili olduğu Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül tarafından ifade edilmiştir. 2009 yılına kadar, Türkiye ile İsrail arasında doksanlı yıllarda başlayan askeri tatbikat ve eğitim işbirliği faaliyetleri devam ettirilmiştir.⁸²⁴

⁸²² Muhlis Can ve Mehmet Mercan, "Politik İstikrarsızlıkların İleri Teknoloji Endüstri-İç Ticaretine Etkisi: Türkiye-İsrail Örneği (2000-2012)", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2014, s. 33. (ss. 29-44).

⁸²³ Yeşilyurt, s. 450.

⁸²⁴ Yeşilyurt, s. 448.

5.4. Türkiye-İsrail İlişkilerinde Krizler Dönemi: 2009-2015

Tablo 11
AK Parti Döneminde İsrail Politikası: 2009-2015

Genel Yaklaşım	İsrail ile yaşanan krizler döngüsü, Filistin'e her yönden destek sunmak, Mavi Marmara saldırısı sebebiyle İsrail'e talepleri kabul ettirmeye çalışmak.
Söylemler	İsrail'e yönelik haydut, terörist, masum sivilleri öldürme, insanlık dışı eylemlerde bulunma gibi sert söylemlerin yanında, Filistin sorununa ilişkin olarak İslam kardeşliği çerçevesinde yaklaşım, Osmanlı tarihine yönelik atıflar, tarih-kültürel sorumluluk söylemi, İsrail'e yönelik ötekileştirici üslup, Filistin sorununun Türkiye tarafından çözülebileceği görüşü.
Davranışlar	Mavi Marmara sonrası ilişkilerin en alt seviyeye indirilmesi, Filistin'de milli uzlaşma hükümetinin kurulmasının sağlanması, Filistin'e yönelik BM'de siyasi desteğin verilmesi, İsrail'in saldırılarının sert bir şekilde kınanması ve eleştirilmesi, İsrail ile askeri ve devlet bazlı ekonomik ilişkilerin kesilmesi.
Aktör	AK Parti (İlişkilerin tamamen sivilleştiği dönem).
Milliyetçilik	İslami-Muhafazakar Milliyetçilik.

Davos'ta yaşanan "one minute" krizinden sonra, Türkiye-İsrail ilişkilerine krizler döngüsü hakim olmaya başlamıştır. Bu gelişmeyi, Türk dizilerinde işlenen İsrail karşıtı sahneler ve alçak koltuk krizi izlemiştir. Nihayetinde, İsrail'in, uluslararası sularda Gazze'ye insani yardım götürmeye çalışan Mavi Marmara gemisine yaptığı ve 9 Türk'ün öldürüldüğü saldırıyla birlikte, Türkiye-İsrail ilişkileri, 1980 yılında Kudüs'ün daimi başkent ilan edilmesinden sonra yaşandığı gibi, yine ikinci katiplik seviyesine düşürülmüş, böylece ilişkiler en alt seviyeye indirilmiştir. Bu süreçte Türkiye, İsrail ile ilişkilerin normalleşebilmesi için özür, ölenlere tazminat ve Gazze ablukasının sonlandırılması taleplerini ileri sürmüştür. Mavi Marmara saldırısını inceleyen ve kamuoyunda "Palmer Raporu" diye bilinen BM raporunun açıklanmasından sonra Türkiye, İsrail ile olan bütün ilişkilerini kesmiş, askeri tatbikatları sonlandırmış, İsrail ile yapılan askeri anlaşmaları askıya almış ve İsrail'e çeşitli ambargolar uygulamaya başlamıştır. Bu süreçte bile Türkiye ile İsrail arasındaki gerilimler son bulmamış, İsrail'in Gazze'ye yönelik sert askeri operasyonları sonrası benzer sertlikte söylemler, Türk karar vericileri tarafından dile getirilmiş, Türkiye'nin Filistin'deki gruplar arasında

uzlaşma sağlamaya yönelik hamleleri, İsrail yönetimi tarafından engellenmeye çalışılmış, İsrail'in Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile çeşitli anlaşmalar yapması sebebiyle Akdeniz'de Türkiye ile İsrail-GKRY arasında diplomatik gerginlik tırmanmış ve Türkiye'nin BM'de Filistin Devletinin tanınmasına yönelik çalışmaları, İsrail tarafından endişeyle karşılanmıştır. Bu süreçte yaşanan Arap Baharı, İsrail'in kendi güvenliğiyle ilgili tedirginliklerini daha fazla artırmıştır. Bunun sonucunda İsrail'in bölgede ABD ile müttefik olan ve ilişkilerin bitme noktasına geldiği Türkiye ile sorunlarını çözme ihtiyacı ortaya çıkmış, ABD'nin de teşvikiyle Türkiye'den özür dilemiştir.

5.4.1. 2009-2015 Arasındaki Dönemde İsrail Politikasına İlişkin Söylemler

5.4.1.1. Yaşanan Krizler ve Filistin Sorununa Yönelik Söylemler

Türkiye-İsrail arasında krizler dizisinin görüldüğü ve ilişkilerin en alt seviyeye indirildiği bu dönemde, dış politikayı biçimlendiren söylemlerin de, aşırı bir şekilde sertleştiği görülmektedir. Söylemlerin sertleşmesinde krizlerin etkisi aşıkâr olmakla birlikte, “haydutluk, barbarlık, eli kanlı ve korsanlık” gibi söylemlerin, İsrail politikasını şekillendirdiği görülmektedir.

Başbakan Erdoğan, Davos'ta İsrail Cumhurbaşkanı Simon Peres ile yaşadığı olaya ilişkin şu açıklamalarda bulunmuştur:

*Orta Doğu barış süreci, İsrail-Filistin, İsrail-Suriye ve Lübnan konularında özellikle yürüttüğümüz temas ve çalışmalar hakkında açıklamalarda bulundum. Son bir ay zarfında yaşanan, insanlık trajedisini -ki bildiğimiz gibi Gazze'de yaşanan trajedi- ve kriz ile ilgili gözlem ve değerlendirmelerimizi Davos ruhuna ve usullerine uygun şekilde açık yüreklilik ile paylaştık. Konuşmamda özellikle altını çizerek barış mesajlarını ön plana çıkardım. Herhangi bir şekilde ne İsrail halkını ne Cumhurbaşkanı Peres'i ne de Musevi halkını hedef aldım... Kimsenin Türkiye'yi yanlış konumda göstermeye çalışmasına, farklı kategoriye yerleştirmesine izin vermeyiz, vermeyeceğiz! Kimsenin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'na saygısızlık yapmasına fırsat vermeyiz, vermeyeceğiz.*⁸²⁵

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Mavi Marmara krizinin ortaya çıkışı ve İsrail'in tutumuyla alakalı şunları dile getirmiştir:

⁸²⁵ “Davos'taki Dünya Ekonomi Forumunda Gündem Gazze: Onurlu bir milletin, onurlu bir başbakanı”, **Türkiye Bülteni**, Yıl 6, Sayı 59, (Ocak-Şubat 2009), s. 9.

İsrail'in eylemleri uluslararası hukuka ciddi bir ihlal niteliğindedir. Bu durum en basit ifadelerle, haydutlukla ve korsanlıkla eşdeğerdir... Gemiler, çocuk parkı gibi, bu çocuklara çocukluklarını hatırlatabilecek ekipmanları ve imkânları götürüyorlar. Kanseri ilaçları veya gerçek sütün olmaması nedeniyle çocuk sağlığı ve büyümesini sağlayacak süt tozu gibi çok temel ihtiyaç maddeleri taşıyorlar. Uluslararası camia yıllarca hiçbir şey yapmadan bu insani trajediye seyirci kaldı. Ve bugün geldiğimiz nokta budur. Bugün canlı yayında insani yardım naklinin açık denizde, kıydan 72 deniz mili açıldaki uluslararası sulara saldırıyla cezalandırıldığı barbarca bir eylem gördük. Bugün birçok insani yardım gönüllüsü ceset torbalarıyla geri dönüyor. Ve İsrail'in ellerinde kan var. Burası, korsanlığın halen bir gerçek olduğu Somali kıyılarının açıkları veya Uzakdoğu'daki bazı takım adaları değildir. Böyle eylemlerin görülmediği Akdeniz'den bahsediyoruz. Burada sağduyuya ihtiyacımız var. Burası medeniyetin filizlendiği ve yeşerdiği ve İbrahimi dinlerin kök saldıği yerdir. Bu dinler barışı vaaz eder ve darda olanlara el uzatılmasını öğretirler... Ancak, bu küçük filo 32 ülkenin vatandaşlarından oluşmaktadır. Her biri sivil olup; Hristiyanlık, İslamiyet, Musevilik gibi pek çok dini ve pek çok inanış ve kökten gelen insanı temsil etmektedirler. Uluslararası camianın vicdanını temsil etmektedirler. Birleşmiş Milletler'in bir modelidir. Bu nedenle, bu Birleşmiş Milletler'e ve değerlerine karşı bir saldırı teşkil etmiştir. Uluslararası sistem ağır bir darbe almıştır ve şimdi bunu düzeltmek, sağduyu ve uluslararası hukuka saygıyı temin etmek bizim sorumluluğumuzdur. Hukukta açıkça izin verilmedikçe güç kullanımının bir seçenek olmadığını göstermeliyiz... Bugün, teröristler ile devletler arasındaki mesafenin muğlâklaştığı insanlık tarihindeki kara bir gündür. Onurun ve uluslararası dünya düzenine saygının yeniden tesisinin karşısında duranlar dünya kamuoyuna hesap vermek durumundadırlar. İbrahimi geleneğe ve benim inancıma göre, bir insanı öldürmek tüm insanlığı öldürmektir. Dün, insanlık Akdeniz'in uluslararası sularında boğulmuştur.⁸²⁶

Dışişleri Bakanı Davutoğlu gibi Başbakan Erdoğan da, Mavi Marmara krizinin ortaya çıkışı ve bu süreçte Türkiye'nin izleyeceği politikalar hususunda şunları ifade etmiştir:

Uluslararası sulara, açık denizde mazlum insanlara, yoksul insanlara aç bırakılmış, evleri yıkılmış Filistinlilere yardım götüren 600 insana ve 6 gemiye karşı yapılan bu silahlı saldırının Birleşmiş Milletler'in temel felsefesine yapılmış

⁸²⁶ "Ankara'dan beş sert adım", **Türkiye Günlüğü**, Yıl 8, Sayı 64, (Mayıs-Haziran 2010), s. 48-49.

bir saldırı olduğu açıktır... Savaşta çocuklara saldırılmaz, savaşta kadınlara, yaşlılara saldırılmaz, savaşta sivillere, din adamlarına saldırılmaz, savaşta beyaz bayrak çekenlere, sağlık görevlilerine, yardım görevlilerine saldırılmaz. Savaşta değil barışta bunlara saldıranlar ise, sadece hukuku çiğnemekle kalmazlar, aynı zamanda insanlığı da ayaklar altına almış, insanlıktan çıkmış olurlar. Zorbaların, haydutların, korsanların bile belli hassasiyetleri olur, belli ahlak kurallarına uyarlar. Hiçbir ahlak kuralına, hiçbir hassasiyete uymayanlara bu sıfatları yakıştırmak bile iltifat olur.... Türkiye olarak bu işin peşini bırakmayacağız. Türkiye yeni yetme köksüz bir devlet değildir. Bir kabile devleti hiç değildir. Kimse Türkiye'yle aşık atmaya, Türkiye'nin sabrını test etmeye kalkmamalıdır. Türkiye'nin dostluğu ne kadar kıymetliyse, düşmanlığı da o kadar şiddetlidir. Türkiye'nin dostluğunu kaybetmek bile başlı başına bir bedeldir... Kan dökücü siyasetiyle İsrail hiçbir gerekçeyle işlediği bu gayri meşru, bu kanlı cinayeti meşru gösteremez, izah edemez. İsrail hiçbir mazeretle, hiçbir gerekçeyle elindeki kanı temizleyemez. Akdeniz'deki bu kanlı saldırının ortaya çıkardığı sorun, sadece iki ülkenin değil artık bütün dünyanın sorunudur. Dünyanın insani değerleri önemseyen hiçbir ülkesinin, hiçbir uluslararası kuruluşun bu boyutta işlenen bir cinayete seyirci kalmayacağına inanıyoruz. Bu aşamadan itibaren İsrail'in kanlı saldırılarına her kim göz yumarsa, her kim o saldırıları görmezden gelirse, bilmelidir ki bu kanlı saldırılarda onlar da bizzat suç ortağıdır. Meselenin bir teröre karşı savunma olmadığı, meselenin terörle mücadele olmadığı, meselenin bir şehri, bir şehrin bütün insanlarını toptan yok etmeye dönük katliam girişimi olduğu bu son olayla bir kez daha ortaya çıkmıştır. O insanların üzerine bomba yağdıracaksınız, o insanların üzerine fosfor bombalarını deneyeceksiniz, hastaneleri bombalayacaksınız, camileri bombalayacaksınız, okullara saldıracaksınız, çocuk parklarına bomba atacacaksınız, hatta Birleşmiş Milletler Ofisini hedef alacaksınız, bu hukuksuzluk yetmez gibi o insanları her türlü ihtiyaçlarından mahrum bırakacaksınız. Herkes bu hukuksuzluğa göz yumabilir, görmezden gelebilir, açık söylüyorum, altını çizerek söylüyorum, sinsice destekleyebilir, ama İsrail, Türkiye'yi başkalarına benzetmek gibi bir hatanın içine düşmesin.⁸²⁷

Başbakan Erdoğan, Mavi Marmara krizi ve Türkiye-İsrail ilişkileriyle alakalı, Türkiye-İspanya 5. Hükümetler Zirvesinde şunları dile getirmiştir:

⁸²⁷ “Ankara’dan beş sert adım”, **Türkiye Bülteni**, Yıl 8, Sayı 64, (Mayıs-Haziran 2010) s. 50-51.

O ambargo kaldırılmadığı sürece bu da olmaz. Ambargonun kalkması lazım, bunun da yazılı bir protokole bağlanması lazım. Ben bu akşam bir Filistinli çocuğun önce ayağından vurularak sonra da elleri kelepçelenerek boğazından sarılmak suretiyle nasıl bir araca bindirildiğini gördüm. Bu bir çocuk. Tahminim 15-16 yaşlarında bir çocuk. Tablo bu şekilde devam ediyor. İyi niyet bir kayda girmesi lazım. Bir kayda bu girmedikten sonra burada kalkıp da biz buna 'evet' deme hakkına sahip değiliz. Marmara gemisinde yaşanan olaylarda kimsenin elinde bir tane silah yoktu ama silahlı İsrail askeri veya polisi, uluslararası kara sularında orada bu gemide insani yardım götürünlere, bunların hepsinin aktivist olduğunu kabul edin ama insani yardım götürüyorlar. Uluslararası kara sularında acımasızca silahlarını ateşliyorlar ve 9 tane vatandaşımızı şehit ediyorlar. Bunlardan bir tanesi 19 yaşında Amerikan vatandaşı olan bir gencimizdi. Bu gencimizin çok çok yakın mesafeden gerek sırtından gerekse iki kaşının arasında, 5 mermi adli tıp raporuyla bunu söylüyorum: bunu şehit etmişlerdir. Amerikan vatandaşıdır, Amerika bu vatandaşıyla ilgili en ufak bir hak arayışına girmemiştir. Ben resimleriyle kendilerine bunları gösterdim, Sayın Obama'ya da gösterdim. Bütün bu olaylar dünyanın gözü önünde oldu. En ufak bir tepki yok. İsrail dediğiniz zaman akan sular duruyor. Hak sadece İsrail için mi var, İsrail dışında olanlar için hak yok mu? Kim olursa olsun, hangi insan zulme uğruyorsa o zulmün karşısında olmak ve mazlumun yanında yer almak özellikle biz siyasilerin birincil görevidir diye düşünüyorum. Herhangi bir protokole bağlanmadan böyle bir adımı atmak, normalleşmeyi beklemek mümkün değil. Protokole bağlanması lazım, ondan sonra gerekli olan adım atılır. Onu bu şekilde gerekli bu işi yürüten arkadaşlarımıza da söyledik.⁸²⁸

Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan krizler, ilişkileri biçimlendiren söylemlere de yansımış, Türk karar vericilerinin sert ifadeler kullanmasına neden olmuştur. İsrail'e yönelik barbarlık, haydutluk, korsanlık ve elleri kanlı gibi benzetmelerin yanı sıra, masum çocukları, kadınları ve sivilleri öldürmesi hususlarının sıklıkla tekrarlandığı görülmektedir. Aynı zamanda Mavi Marmara saldırısıyla alakalı olarak İsrail'in masum sivilleri acımasızca öldürmesi, insani yardım malzemelerinin ulaşmasını engellemesi ve Gazze'yi tecrit bölgesi haline dönüştürmesi konuları da sıklıkla işlenmektedir. Bunun yanında İsrail'in, uluslararası hukuku hiçe sayması, BM değerlerine saldırması, fosfor

⁸²⁸ AK Parti Resmi Sitesi, "Müddei iddiasını ispatla mükelleftir", 11.02.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/muddei-iddiasini-ispatla-mukelleftir/59414#1>, (07.10.2015).

ve misket bombalarını kullanması ve bütün bunların Batı tarafından görülmemesi eleştirilmektedir. Hatta bu durumun, “korsanlığın sadece Uzak Asya’da ya da Somali kıyılarında yapılmadığı, Akdeniz’de de İsrail vasıtasıyla yapıldığı” belirtilerek hicvedildiği görülmektedir. Tabi bu eleştiri ve hiciv, aynı zamanda Batı’ya karşı İsrail üzerinden bir kimlik tasarımının yansıması olarak da dile getirilebilir. Zira burada Batı’ya yönelik olarak Türkiye, Batı menşeli evrensel değerlerin İsrail tarafından çiğnendiğini, bu değerlerin kendisi tarafından bölgede korunmaya çalışıldığını, Batı’nın ise kendi değerlerini hiçe sayan bir ülkeyi desteklemeyi sürdürdüğünü belirtmeye çalışarak, kimlik inşa edici söylemler kullanmıştır.

Ancak bu kimliksel söylem ve diğer ifadeler, dış politika oluşumu aşamasında herhangi bir milliyetçiliğe işaret etmemektedir. Mavi Marmara saldırısı sonucunda yaşamını yitirenler için “şehit” ifadesinin kullanılması önem arz etmekte, İslami bir söylem biçimi olarak karşımıza çıkmasına rağmen, Türkiye’nin antisemitizme karşı olduğunun ve Musevilerle bir sorunu bulunmadığının belirtilmesi, din temelli söylemin, İsrail politikasını inşa etmediğini göstermektedir. Dolayısıyla, Türk milliyetçiliği tipolojilerinden herhangi birinin bariz etkisine, krizlerle ilgili söylemlerde karşılaşmamaktadır. Buna karşın, Türkiye’nin köksüz bir devlet olmadığının ve kimsenin Türkiye Başbakanına saygısızlık yapamayacağını ifade edilmesi, popülist bir milliyetçiliğe kapı aralamaktadır. Yine Türkiye’nin başka devletlere benzetilmemesinin belirtilmesi de, şövenist bir milliyetçiliğe işaret etmektedir. Ama bunların ifade edilmesinde, yaşanan krizlerin etkisi bulunmaktadır. Aynı zamanda bu söylemler iç politikaya dönük ifadeler olarak da yorumlanabilmektedir.

2009 sonrasında ikili ilişkileri şekillendiren söylemlerden bazıları da, Filistin meselesine yöneliktir. Bu sorun etrafındaki söylemler, AK Partinin iktidara geldiği yıldan günümüze kadar geçen süre boyunca süreklilik göstermektedir. Bu dönemde de, Filistin sorununun çözümü, Filistin’de devlet inşası ve İsrail’in bu sorunu derinleştiren eylemleri, Türk tarafının söylemini biçimlendirmektedir.

Davutoğlu, El Cezire’den Riz Khan’la yaptığı röportajda İsrail-Filistin çatışması ve Türkiye’nin tutumu hususunda şunları dile getirmiştir:

Tüm çabamız bölgede uluslararası hukuka dayalı bir düzen kurulmasıdır. Bahsettiğim gibi bizim için bağımsız Filistin Devleti bir zorunluluktur.

Filistinlilerin hakları korunmalı ve bu haklara saygı gösterilmeli. İlk olarak Gazze'deki ve Batı Şeria'daki insani durum iyileştirilmelidir. Sonrasında Filistinliler için kalıcı ve sürdürülebilir bir çözüm bulunmalıdır. Filistin meselesi çözülmeden, yani bir Filistin Devleti kurulmadan bölgesel bir barış, hatta küresel düzeyde bir barış mümkün değildir. Çünkü –mesela- Kudüs meselesi küresel bir meseledir. Dolayısıyla bu sorunun çözümü üzerinde çaba harcamaya devam etmeliyiz. İsrail'le ilişkilerimiz de sadece bu sorunu çözmeye odaklanmış durumda; yani İsrail'le olan ilişkilerimiz bölgede barışı sağlamak için bir araç olacaktır.⁸²⁹

Başbakan Erdoğan, ABD'ye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında BM Genel Kurulunda yapmış olduğu konuşmada, Filistin sorunu hakkında şunları dile getirmiştir:

Rahatlıkla fosfor bombasını kullanan İsrail, atom bombasını bulduran İsrail, buna karşı bir yaptırım yok ama çevrede böyle bir havayı hissettikleri anda nasıl yaptırım yaparsınız bunun gayreti içerisine giriliyor. Adalet bu mu, bu sorulmaz mı?.. Bu bağlamda sorun, açık söyleyeyim: İsrail hükümetinin tutumundan kaynaklanmaktadır. Bu ülkeyi yönetenler, barış için gerekli adımları atmak yerine her geçen gün barışın önüne yeni bir engel çıkarmaktadır. İşgal altındaki Filistin topraklarıdır İsrail toprakları değil. Ne yazık ki İsrail toprakları olduğunu söylemek, tarihle ters düşmektir. Orada Filistin toprakları işgal altındadır. Orantısız güç kullanan İsrail'dir ama yaptırım uygulanmayan yine İsrail'dir. İşgal altındaki Filistin topraklarında uluslararası toplumun tüm çağrılarına karşı devam eden yasa dışı yerleşimler ile Gazze'ye yönelik abluka bu kapsamda öne çıkan iki husustur... Bizim pozisyonumuz şu anda Filistin devletinin pozisyonunun aynısıdır. Çünkü Filistin halkına ne yazık ki bazı çevreler çok ciddi haksızlık yapmışlardır. Elli yıldır Filistin halkı 'devlet olacaksınız, olacaksınız' diyerek oyalanmaktadır. Toprakları işgal altında olan Filistin halkı olmasına rağmen, İsrail'in topraklarının işgal altında olduğu gibi yaklaşım tarzları ortaya çıkmaya başladı. Bunun kabul edilebilir hiçbir yanı yoktur.⁸³⁰

Başbakan Erdoğan, Türk-Arap İşbirliği Forumunda, Filistin meselesiyle ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur:

İsrail'in, bu aşamadan itibaren başkenti Doğu Kudüs olan bir Filistin devletinin oluşumunun önüne engel çıkarmaması gerekir. İsrail de artık görmelidir ki Filistin

⁸²⁹ Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, s. 428.

⁸³⁰ "Başbakan Erdoğan BM Genel Kurulu'na hitap etti: Barışın yerine ikame edilecek hiçbir şey yoktur", **Türkiye Bülteni**, Yıl 9, Sayı 72, (Eylül-Ekim 2011), s. 21-23.

sorunu devam ettikçe bu bölgeye huzur, barış, istikrar ve güvenliğin gelmesi mümkün olmayacak, bu bölgede kan ve gözyaşı dinmeyecektir...Filistin'in gözlemci devlet statüsüne kavuşması için katkı veren, destek veren, oylamada 'evet' oyu kullanan ülkelere, devletlere, liderlere de buradan ayrıca şükranlarımı iletiyorum. Filistin ile ilgili bu gelişme, hiç kuşkusuz bölgemiz, dünyamız ve tüm insanlık için çok önemli, çok tarihi nitelikte bir gelişmedir. 1948'den bugüne kadar 64 yıl boyunca, Filistinlilere uygulanan baskı, sindirme, yıldırma, göç ettirme politikaları, Filistinlilere yönelik toplu kıyımlar, katliamlar, bölgede yaşanan savaşlar ve çatışmalar çok geniş bir coğrafyayı ve dünya siyasetini derinden etkiledi. Filistin, sadece bu coğrafyada değil, tüm insanlığın kalbinde, tüm insanlığın vicdanında kanayan bir yara oldu. Açıkçası tam bir iyimserlik içinde olduğumuz söylenemez; ancak, Filistin'in gözlemci devlet olmasıyla umutlarımızın çoğaldığını ifade etmek istiyorum. Her ne kadar gözlemci devlet olsa da Filistin'in bugün aynı zamanda işgal altında bir ülke olduğunu da görmek ve kabul etmek durumundayız. İsrail'in, bu aşamadan itibaren başkenti Doğu Kudüs olan bir Filistin devletinin oluşumunun önüne engel çıkarmaması gerekir. İsrail de artık görmelidir ki Filistin sorunu devam ettikçe bu bölgeye huzur, barış, istikrar ve güvenliğin gelmesi mümkün olmayacak, bu bölgede kan ve gözyaşı dinmeyecektir... Biz, Filistinlilere yaptığı zulme, Gazze'de uyguladığı insanlık dışı saldırılara, uluslararası sularda yardım gemisine yönelik korsan saldırılara karşı durduk, İsrail'in yanında durmadık.⁸³¹

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Aksaray Belediye Başkan Adayları toplantısında Filistin meselesiyle alakalı şunları dile getirmiştir:

Dünyada itibarlı olmanın işareti de aktif, dünyanın her yerinde hareket eden bir dış politika yürütmektir. Birileri bu durumdan rahatsız oldu. Olacaklar. Şunu da bilsinler. Gerek duyuluyorsa daha çok rahatsız edeceğiz. Bizden rahatsız olanlar zalimlerdir. Kendi halklarına zulmedenler bilsinler ki; biz onları rahatsız etmeye devam edeceğiz. Buradan kastımız, herhangi bir şekilde rahatsızlık vermek değildir ama mazlumlara yardım etmek anlamında o mazlumlara yardım etmeye mecburuz. Onurla söylüyorum. Filistin Devleti tanındığında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda o devlet adına konuşan tek dışişleri bakanı vardı. O da bendim. Türkiye Cumhuriyeti adına, Hükümetimiz adına ve en önemlisi sizlerin adına çıktık

⁸³¹ "Türk-Arap İşbirliği Forumu Dışişleri Bakanları Toplantısı Yapıldı", **Türkiye Bülteni**, Sayı 75, Yıl 10, (Ocak 2013), s. 10-11.

*ve Filistin'in BM'de tanınmasını sağladık.*⁸³²

2009'dan sonraki söylemlerde, daha önceki dönemdeki söylemlerde olduğu gibi, Filistin meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Filistin sorunu, küresel bir sorun olarak görülmekte, Ortadoğu'ya barışın gelmesi, bu sorunun çözümüyle ilişkilendirilmektedir. Burada İsrail'in Uluslararası Hukuk kurallarına ve uluslararası antlaşmalara uymaması, orantısız güç kullanması ve yasa dışı yerleşim birimleri oluşturması, Türk karar vericileri tarafından ağır bir dille eleştirilmektedir. Ayrıca İsrail'in Filistinlilere yönelik büyük katliamlar yapmalarına rağmen herhangi bir şekilde yaptırıma uğramamaları da eleştiri konusu yapılmaktadır. Buraya kadar kullanılan söylemlerde, İsrail politikasının yapımı sürecinde, herhangi bir tipolojiye ait olan milliyetçiliğin etkisi bulunmamaktadır. Ancak, Türkiye'nin Filistin yönetiminin yanında yer alması, uluslararası örgütlerde Filistin halkının haklarını savunması, Filistin'de devlet inşasına destek verilmesi ve Filistin'de çatışan grupları uzlaştırmaya çalışması, bu meseleye ilişkin davranışlarında İslami bir milliyetçiliği yansıtmaktadır. Zira, Türkiye'de İslamcı-muhafazakar entelijansiya, Filistin'e yönelik romantik bir bağa sahiptir. AK Partili karar vericiler de, Filistin sorununa yönelik söylemlerinde bu görüşü/bakış açısını/anlayışını belli etmekte, hatta bunu övünerek dile getirmektedirler. Bu da İslami bir milliyetçiliğin yansıması olarak görülebilir. Ancak, İslami bir kimlik tasarımıyla ziyade, Uluslararası hukuk normları çerçevesinde ifade bulan mevcut söylemler, herhangi bir milliyetçilik türünün İsrail politikasının yapımında etkili olmadığını göstermektedir. Davranışsal boyutta Filistin'e destek verilmesi, İsrail'in askeri operasyonlarının ardından sert ifadelerin kullanılması ve ilişkilerin en alt seviyeye indirilmesi gibi eylemlere bakılacak olursa; hukuksal normlara da uygun olmak suretiyle; yine de milliyetçiliğin dış politikada etkisinin olduğunu belirtmek mümkündür.

5.4.1.2. Kimliksel Temelli Söylemler

2009'dan sonra ikili ilişkileri inşa eden söylemlerde, AK Partili karar vericilerin Filistin'e yönelik duygusal yaklaşımları, tarihi ve kültürel düzlemde Filistin politikasının inşası ve bu minvalde İsrail'e gösterilen tepkiler göze çarpmaktadır.

Fehmi Kuru'nun "Türkiye-İsrail ilişkileri nasıl? İsrail vazgeçilebilir mi?" sorusuna

⁸³² AK Parti Resmi Sitesi, "Uyku gözümüze haram olsun", 09.02.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/uyku-gozumuze-haram-olur/59313#1>, (07.10.2015).

Davutoğlu Şu Şekilde karşılık vermiştir:

(...) *Kızım ben bu göreve baŐladıđımda üç yaŐındaydı. Şimdi dokuz yaşında; önümüzdeki günlerde doğum günü var. Daha hiÇbir doğum gününde veya herhangi bir özel gününde beraber olamadık. Onun işin sürekli serzeniŐ halindeydi. Bir tek bu olayda bir günlük İstanbul'a gittiğimde, "Hala ocuklar liyor, eve gelme baba" dedi.*⁸³³

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, CHP Milletvekili Őkr Elekdağ'ın Türkiye'nin İsrail ve Filistin politikalarını eleştirmesi karşısında Şunları dile getirmiştir:

Sayın Elekdağ, Kudüs bizim meselemizdir. NiÇin bizim meselemizdir? Doğu Kudüs sizin zannettiğiniz gibi İsrail'in toprak parÇası değildir. Uluslararası hukuka göre Doğu Kudüs Filistin devletinin bir parÇasıdır ve 1967'de işgal altında olan topraklardan oluşur, bu toprakların parÇası. Mescidi Aksa da Doğu Kudüs'te bulunur, bilginize. Mescidi Aksa İsrail toprağı değildir ve olmayacaktır. Ve bir gün barış olursa -ki benim kastettiğim oydu- Doğu Kudüs Filistin devletinin baŐŐehri olacaktır ve Türkiye Cumhuriyeti devleti de bir Arap ligi toplantısını, diğer Arap lkeleriyle İstanbul'da, geÇen sene Şam'da, önümüzdeki sene Fas'ta yaptığı gibi orada yapacaktır, yapabilir. Biz burada barış mesajı veriyoruz. Evet, barış olacak, Doğu Kudüs'te Filistin'in baŐŐehri olacak ve biz de gerekirse, onlar davet ederse gidip orada bu toplantıyı yapacağız. Türkiye aÇısından baktığımızda, niÇin bizim meselemiz? Sayın milletvekilleri, Şu anda Doğu Kudüs'teki din meknların idaresi bile hl Osmanlı'dan kalan teamllerle yürütülüyor. Yeni bir uygulama yok, yeni bir hukuk yok, Osmanlı'dan kalan teamül geÇerlidir. 1948 Savaşı sonrasında oluşan Doğu Kudüs Komisyonu vardır Birleşmiş Milletlerde. Türkiye Kudüs Komisyonu üyesidir... 1967 işgali söz konusu olduğunda Doğu Kudüs'te Mescidi Aksa'ya İsrail bayrağı çekildiğinde -Dışişleri arŐivlerimizde var- ilk tepkiyi ve en sert tepkiyi -rahmetle anıyorum- oradaki baŐkonsolosumuz vermiştir ve "Bu bayrak buradan inmezse Türkiye İsrail ilişkilerini bütünüyle gözden geŐirecektir." demiŐtir. Doğru da yapmıştır. 1980'de İsrail Doğu Kudüs', Kudüs' baŐŐehir ilan ettiğinde de maslahatgüzar düzeyine ilişkiler bu sebeple indirilmiştir, doğru da yapılmıştır. GeŐmiŐte olduğu gibi bugün de Doğu Kudüs bizim meselemiz olacak. Sayın Başbakanımızın szine atfen yine tekrar ediyorum, Kudüs'n kaderi de, Bağdat'ın kaderi de, Bişkek'in kaderi de, Semerkant'ın kaderi de, Saray Bosna'nın

⁸³³ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası zerine Konuşmalar*, s. 419.

*kaderi de bizim kaderimizdir. Oralarda düzen olursa Anadolu coğrafyası lider coğrafya olur, oralarda düzen olmazsa Anadolu'da rahat oturamayız.*⁸³⁴

Başbakan Erdoğan, Alman Dış Politika Cemiyetinde yapmış olduğu konuşmada, Filistin meselesine ilişkin şunları dile getirmişti:

Bakın biz, Türkiye olarak, Filistin meselesine gözlerimizi kapatabilir, sırtımızı dönebilirdik. Mısır'da yaşanan darbeyi görmezden gelebilir, dünyadaki büyük çoğunluğun yaptığı gibi susarak bu darbeyi onaylayabilirdik. Aramızdaki 911 kilometrelik sınıra rağmen, Suriye'ye sırtımızı dönebilir, kapılarımızı kapatabilir, sınırımıza yığılan mazlumlara tepkisiz kalabilir, onların zalim Esed'in bombalarına terk edebilirdik... Biz bunu yapmadık, yapamayız. Tarih, bize bunu yapma hakkı vermiyor. Coğrafya bize bunu yapma imkânı tanımıyor. Bütün bunların ötesinde, dış politikamızın merkezinde olan insani ve vicdani değerler, bize böyle bir tepkisizlik, duyarsızlık hakkı asla vermiyor. Haksızlığa sessiz kalmanın mutlaka bir bedeli vardır. Bu bedel, bugün ödenmese de yarın mutlaka bir şekilde ödenir. Biz, Türkiye olarak, ne şimdiki neslin, ne de gelecek neslin böyle bir bedel ödemesini arzu etmiyoruz. Bu bedeli, dünyanın hiçbir ülkesinin de ödemesini arzu etmiyor, her platformda küresel vicdani harekete geçirmenin mücadelesini veriyoruz. Tarih bize şunu gösterdi değerli dostlarım...Etrafınıza surlar örerek, sınırlar çizerek, mayınlar döşeyerek, harici tehlikelerden tümüyle emin olamazsınız. Bir şehir, bir ülke ne kadar korunaklı olursa olsun, dışarıya ilgisiz kalarak ayakta duramaz. Hele hele, küresel bir asırda, korunaklı refah adacıkları kurulamaz.⁸³⁵

Başbakan Erdoğan, 6. Büyükelçiler Konferansında, Türk dış politikasıyla alakalı şu açıklamaları yapmıştır:

*Mısır ile neden bu kadar ilgilisiniz, Filistin ile neden bu kadar ilgilisiniz? Suriye, Irak, Afganistan, Balkanlar, Somali, Myanmar ile neden bu kadar alakadarsınız? diye soruyorlar. Tersî mümkün mü? Komşunuzun evinde yangın çıkmış, kardeşinizin evinde yangın çıkmış, siz evinizde oturup kahvenizi için hiçbir şey yokmuş gibi televizyon seyretmeye devam edebilir misiniz? Daha yüz yıl önce birlikte yaşadığınız insanlara cetvelle çizilen sınırları engel görüp sırt çevirebilir, yüz çevirebilir misiniz?*⁸³⁶

⁸³⁴ TBMM Tutanak Dergisi, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/ham/b12701h.htm>, (24.12.2015)

⁸³⁵ AK Parti Resmi Sitesi, "21.yüzyılın en büyük trajedisi yaşanıyor", 04.02.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/21.-yyn-en-buyuk-trajedisi-yaanyor/59132#1>, (07.10.2015).

⁸³⁶ AK Parti Resmi Sitesi, "Dış politikada gizlimiz saklımız yok", 15.01.2014,

Bizim ecdat mezarlıklarımız ve şehitliklerimiz, insan ve vicdan odaklı dış politikamızın tabii sınırlarını çizmektedir. Tarihi ve kültürel mirasımızın, şehitliklerimizin, yüzyıllarca birlikte yaşadığımız kardeşlerimizin olduğu Yemen'e sırtını dönen bir Türkiye tahayyül edilemez, şehitliklerimizin olduğu Myanmar'a ilgisiz kalan bir Türkiye düşünülemez. Hem Türkiye içinde hem Filistin'de ortak şehitliklerimiz varken, Filistin'e ve Filistin davasına ilgisiz kalan bir dış politika kurgulanamaz. Hiç kimse bundan farklı anlamlar çıkarmasın, biz dünya üzerinde ecdat eserlerinin izlerinin, mezarlık ve şehitliklerinin bulunduğu her ülkeyi kardeşimiz, dostumuz olarak görür, bu iz ve eserleri de muhabbetimizin vasıtası olarak değerlendiririz. Aynı şekilde bugün vatandaşlarımızın yaşadığı, çalıştığı ülkeleri de kendimize yakın görür, oradaki vatandaşlarımızı da dostluk ve kardeşliğin vasıtası olarak ele alırız. Birinci Dünya Savaşı ve öncesi bu bakımdan son derece önemlidir.⁸³⁷

AK Partili karar vericilerin söylemlerinde Filistin meselesi, hem duygusal, hem dini, hem de tarihi-kültürel bir mesele olarak yer almakta, bu minvalde İsrail'le yaşanan kötü ilişkiler izah edilmektedir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Filistin hassasiyeti, Davutoğlu'nun küçük kızıyla yaptığı konuşmada yer alması sebebiyle, duygusal bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Mescid-i Aksa'nın Filistin'de bulunması; Saray Bosna, Bişkek, Semerkand, Bağdat ve Kudüs'ün kaderlerinin Türkiye'ye bağlanması ve burada oluşturulan ortak kader köprüleri ve Müslüman toplulukların sorunlar yaşadığı Myanmar, Somali, Irak, Afganistan, Balkanlar ve Filistin'e yönelik ilgisiz kalınmayacağına belirtilmesi; Türkiye'nin Filistin sorununa yönelik İslami bir kimlik temelinde yaklaştığını göstermektedir. Bunun yanında Türkiye'nin, bölge, yani özellikle Filistin hassasiyetine dayalı bir dış politikayı, tarihi, kültürel ve coğrafi nedenlerden dolayı izlemesi gerektiğinin ifade edilmesi de, milliyetçi bir söylem üzerinden bölgeye yaklaşıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Hatta bu kültürel-tarihi yaklaşım ecdad eserleri –ki bunlar Osmanlı tarihine yapılan vurgudur-, mezarlıklar, şehitlikler ve Doğu Kudüs'te hala Osmanlı teammüllerinin uygulanmasının dile getirilmesi, Türkiye'nin Filistin politikasını ve bu çerçevede İsrail ile olan ilişkilerini, *İslami-muhafazakar milliyetçilik* tarafından şekillendirdiğini işaret etmektedir. Bu yaklaşımın, İsrail ile ilişkilerin bozulmasında etkili olduğu, dış

<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/dis-politikada-neysek-oyuz/57748#1>, (07.10.2015).

⁸³⁷ AK Parti Resmi Sitesi, "Dostlarımız bizden emin olsunlar", 15.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/dostlarimiz-bizden-emin-olsunlar/57744#1>, (07.10.2015).

politikada yaşanan olaylar ve sergilenen davranışlar temelinde kendisini gösterdiği anlaşılmaktadır.

Buna karşın, 2009'dan sonraki bazı söylemlerde, yukarıdaki söylemlerde olduğu gibi, İslami bir kimlik tahayyülünde bulunmakla birlikte, diğer söylemlerden biraz daha farklı bir şekilde, tamamıyla İslami kavramların kullanılması suretiyle kimliğin gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Yukarıdaki söylemlerde İslami kimlik tahayyülü, kültür, tarih ve İslami kardeşlik üzerinden gerçekleştirilmek istenirken; bu söylemlerde, İslami terminoloji ve ümmetçilik temaları üzerinden kimlik inşa edilmektedir. Örneğin, Başbakan Erdoğan, Lübnan ziyareti esnasında, Filistin meselesi ve Mavi Marmara saldırısıyla alakalı şunları ifade etmiştir:

Şundan emin olun: Kim ne derse desin, kim hangi yorumu yaparsa yapsın, biz haksızlık karşısında sesimizi yükseltmeye devam edeceğiz. Akdeniz'de korsanlık yapanlara, masum çocukları masum sivilleri acımasızca katledenlere karşı hakkı savunmaya devam edeceğiz. Biz insanlık adına, vicdan adına, masum yavrular adına Kudüs demeye, Gazze demeye, Beyrut demeye devam edeceğiz. Burada, Hacı Bektaşî Veli'nin şu sözlerini hatırlatmak isterim. Diyor ki Hacı Bektaşî Veli, 'bir olalım iri olalım, diri olalım'. Biz bu bölgede bir olacağız, iri olacağız, diri olacağız.⁸³⁸

Başbakan Erdoğan, 10 Ocak'ta gerçekleştirdiği Kuveyt ziyareti esnasında şu açıklamalarda bulunmuştur:

Aramızdaki siyasi, ekonomik, ticari, medeniyet noktasındaki dayanışma bizi çok farklı bir yere taşıyacak. Onun için bunu başarmamız lazım. İçinde bulunduğumuz bölgedeki şartlar her zamankinden çok daha fazla dayanışmayı, paylaşmayı gerektiriyor. 'Bana dokunmayan yılan çok yaşasın' şeklindeki bir bencilliğin içinde olamayız. Benim Afgan kardeşimin sorunu hepimizin sorunudur; Irak'lı, Sudan'lı, Mısır'lı, Pakistan'lı kardeşimin sorunu hepimizin sorunudur; Filistin hepimizin sorunudur, Gazze, Kudüs hepimizin sorunudur. Zaman zaman hepimizin gönlü yanıyor. Öyle sıkıntılarla iç içeyiz ki inanın değerlerimizden kaynaklanan, şöyle zekâtlarımızın hesabını tam yapmış olsak, bu fakir fukara dünyamızda inaniyorum ki bu insanların hepsi ihya olur. Öyle zannediyorum ki bu bizim pek semtimize

⁸³⁸ "Başbakan Erdoğan Lübnanlılar'a seslendi: 'bir olalım, iri olalım, diri olalım'", **Türkiye Bülteni**, Yıl 8, Sayı 67, (Kasım-Aralık 2010), s. 48-49.

*uğramıyor.*⁸³⁹

AK Parti Dış İlişkilerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Ömer Çelik, TBMM’nde, Gazze ile ilgili şunları dile getirmiştir:

*Gazze’de huzursuzluk varsa Ankara da huzursuzdur, Bosna’nın güvenliği tehlikedeysse İstanbul’un güvenliği tehlikededir, Bakü’de huzursuzluk varsa Diyarbakır’da da huzursuzluk vardır. Bağdat, Beyrut, buraları huzur ve sükûn içerisinde değilse Van ve İzmir de sükûn içerisinde değildir. Büyük milletin büyük vizyonu Ankara’yi, Diyarbakır’ı, Van’ı, Hakkâri’yi düşündüğü kadar Gazze’yi, Beyrut’u, Bağdat’ı, Bakü’yü ve Bosna’yi da garanti altına alan bir zihniyete sahiptir.*⁸⁴⁰

Başbakan Erdoğan, Birleşik Arap Emirlikleri’ne yapmış olduğu ziyarette, Filistin meselesi hakkında şu açıklamaları yapmıştır:

*Haksızlık karşısında susan, dilsiz şeytandır. Hakkı söylemek kadar, haksızlık karşısında sesini yükseltmek, eliyle, eliyle olmasa da diliyle bunu düzeltmek, bu da olmazsa kalple buğz etmek bizim sorumluluğumuzdur. Bizim küresel meseleler karşısında sesimizi yükseltiyor olmamız bazılarını çok rahatsız ediyor olabilir. Şunu herkesin bilmesini isterim: Filistin’de, Gazze’de çocuklar, kadınlar gözlerimizin önünde cansız yere düşerken biz susanlardan olmayız ve olmayacağız... Filistin’i, Gazze’yi, alevler içindeki Kudüs’ü görmeyen, görmezden gelen bir göz âmâdır.*⁸⁴¹

Bu söylemlerde, AK Partili karar vericilerin İslami kavramları kullanarak İslami kimlik tahayyüllerini açıkça belirttikleri görülmektedir. İslam dünyasının sorunları etrafında Müslüman toplumları birleştirmek, AK Parti hükümetinin Türkiye’de hayata geçirdiği vizyon sayesinde, bunu Türkiye’nin gerçekleştirebileceğinin belirtilmesi, milliyetçi söylemin dış politika yapımındaki rolünü göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Burada, Iraklı, Sudanlı, Pakistanlı, Afgan ve Filistinlilerin sorunlarının bütün Müslüman toplumların sorunu olduğunun belirtilmesi, aynı şekilde Gazze ve Kudüs meselelerinin bütün İslam dünyasını ilgilendirdiği, bunun karşısında İslam medeniyeti içinde siyasi, iktisadi ve ticari ilişkilerin yoğunlaştırılması gerektiği belirtilmektedir. Bu birliktelik ise

⁸³⁹ “Bizi en iyi biz anlarız”, **Türkiye Bülteni**, Yıl 8, Sayı 68, (Ocak-Şubat 2011), s. 43

⁸⁴⁰ Neziroğlu ve Yılmaz, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 10 (11 Ocak 1999-)**, s. 8398.

⁸⁴¹ “Biz Susanlardan Olmayacağız”, **Türkiye Bülteni**, Sayı 76, Yıl 10, (Mart 2013), s. 57-58.

yine hem medeniyet kavramı kullanılarak, hem de İslami kavramlar temelinde gerçekleştirilmek istenmektedir. Özellikle Türk-İslam-Tasavvuf tarihinin önemli kişilerinden biri olan Hacı Bektaş Veli'nin "bir olalım, iri olalım, diri olalım" sözünün kullanılması, İslam toplumlarının Filistin meselesi ve diğer sorunlar etrafında birleştirilmesi isteğini yansıtmaktadır.

Yine bu sorunların dile getirilmesinde, "haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır", "kalple buğz etmek" gibi İslami terminolojiye ait ifadelerin yer alması, İslam toplumlarını bu sorunlar etrafında harekete geçirmek maksadıyla kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, Ankara, Diyarbakır, Hakkari, İzmir ile Beyrut, Gazze, Bağdat, Bakü ve Bosna arasında kurulan huzur köprüleri, bu şehirlerin, dolayısıyla bu toplumların huzurlarının ve güvenliklerinin birbirlerine bağlı olduğunun belirtilmesi, İslami bir kimlik tahayyülünü işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir. Bunun yanında, İslam toplumlarına ait şehirlerin güvenliklerinin ve huzurlarının, Türkiye'deki şehirler gibi görülmesi ve bunlar arasında kurulan bağların, ancak AK Parti hükümetinin vizyonu ile dönüştürdüğü Türkiye tarafından yerine getirilebilecek olması, Türkiye'deki İslamcılarının milliyetçiliğinin bir yansıması olan "İslam dünyasının lider ülkesi Türkiye" anlayışını çağrıştırmaktadır. Netice itibarıyla, bu söylemlerde kullanılan baskın tema, İslami kavramların kullanılması yoluyla İslam kardeşliğini çağrıştırmakta ve bunu başaracak ülke olarak Türkiye önplana çıkarılmaktadır. Bu da, *İslam milliyetçiliğine* işaret etmektedir. Bu milliyetçilik tasavvuru, İsrail ile bozulan ilişkiler, Filistin hassasiyeti ve AK Partinin dış politika anlayışının etkileri temelinde açıklanabilmektedir.

2009 sonrası dönemde, özellikle AK Parti iktidarının son birkaç yılında, İsrail'e ilişkin bazı söylemlerde, ötekileştirici, Türkiye'nin düşmanlarıyla İsrail'in ilişkilendirildiği bir üslup kullanılmaktadır. Hatta Türkiye'nin yaşadığı Kürt meselesi gibi bazı temel sorunlar bile, İsrail ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin, Başbakan Erdoğan, Gazze'deki İsrail saldırıları ve Mavi Marmara olayı ile ilgili olarak TBMM'nde şu görüşleri dile getirmiştir:

Türkiye olarak güçlüünün yanında değil, haklının yanında; zalimin yanında değil, mazlumun, mağdurun yanında yer aldık. Biz, Filistinlilere yaptığı zulme, Gazze'de uyguladığı insanlık dışı saldırılara, uluslararası sulara yardım gemisine yönelik

*korsan saldırıya rağmen, birileri gibi... Evet, kimi kastettiğimi anlıyorsunuz: CHP. Az önce, bizi, "İsrail'le kapalı kapılar ardında ne konuştunuz, diye suçluyor. Bana İsrail'le kapalı kapılar arkasında ne konuştuğumu, kimlerden bunu aldığınızı ispat edemezseniz müfterisiniz, müfterisiniz."*⁸⁴²

AK Parti 22. İstişare ve Değerlendirme Toplantısında, Başbakan Erdoğan şu açıklamalarda bulunmuştur:

*Bizim üzerimizden Filistin davamıza, Mısır'daki demokrasi davasına, Suriye'deki insanlık davasına saldırdılar. Eğer tüm bunlar yeterli değilse, hatırlatmalıyım ki bunlar MİT turları üzerinden, Dışişlerindeki gizli toplantılar üzerinden istiklalimize, bayrağımıza, toprağımıza saldırdılar. Bana, aileme, arkadaşlarıma, davamıza saldırıldığında susanlar olabilir. Ama onlara diyorum ki vatanınıza saldırıldı, bayrağınıza saldırıldı, yani şerefimize taarruz edildi, en azından bunun için susmayın diyorum.*⁸⁴³

Başbakan Erdoğan, Sakarya'da yaptığı konuşmada şunları dile getirmiştir:

*Bu kadar güzel giderken Gezi olaylarında bir komplo düzenlediler. Başarılı olamadılar. Şimdi de bunu yaptılar. Bunda da başarılı olamayacaklar. Ama bakın faiz ne oldu? Yükseldi. Döviz kuru maalesef. Orada da sıkıntı var. Öbür tarafta borsa, orada düşüş var. Bunlara sebep olan kimler. İşte bunlar. Şimdi Türkiye'nin ayağa kalkmasına dayanamayanlar şu anda zil takıp oynuyorlar. İçeride ve dışarda. Bunların içeride de maalesef taşeronları var, dışarıda da beraberler. Faizleri düşürdüğümüz için rahatsızlar. Terörü durduğumuz için rahatsızlar. Çünkü 'şehitler gelsin ki bundan beslenelim' diyorlar. Sakarya'ya bir yıldır şehit geliyor mu? İşte bundan rahatsızlar. Hakkı savunduğumuz için rahatsızlar. 'Filistin' dedik rahatsız oldular. 'Gazze' dedik rahatsız oldular. Mavi Marmara'dan rahatsız oldular. 'Mısır'da demokrasi', 'Suriye'de hak ve adalet' dediğimiz için rahatsız oldular.*⁸⁴⁴

Bu söylemlerde, Türkiye Cumhuriyetine ve AK Parti hükümetine yönelik gerçekleştirilen saldırıların sebebi olarak Türkiye'nin Filistin hassasiyeti gösterilmektedir. MİT turlarının durdurulması, Gezi Olayları ve Türkiye'nin ekonomik

⁸⁴² Neziroğlu ve Yılmaz, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları Cilt 9**, s. 987.

⁸⁴³ "30 Mart İle Birlikte Yeni Bir Türkiye Kurulmuştur", **Türkiye Bülteni**, Sayı 82, Yıl 11, (Mart-Nisan 2014), s. 49.

⁸⁴⁴ AK Parti Resmi Sitesi, "Bu ülkede egemenlik milletindir", 27.12.2013, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bu-ulkede-egemenlik-milletindir/57196#1>, (07.10.2015).

açından gelişiminin engellenmeye çalışılmasının temelinde, AK Parti hükümetinin Filistin'e yönelik ilgisinin olduğu ima edilmektedir. Aslında bu söylemlerde, dost-düşman tasavvurunun kategorileştirilmesine hizmet etmektedir. Filistin'de mazlumların yanında olan Türkiye'nin karşısında İsrail nasıl bulunmaktaysa, MİT tırlarını durduranların, Gezi Olaylarını çıkaranların ve Türkiye'nin büyümesini istemeyenlerin de İsrail ile yanyana buldukları ima edilmektedir. Bu sayede söylemler, hem iç, hem de dış politikaya yönelik "biz" ve "öteki" ayırımına hizmet etmektedir. İçeride, Gezi Parkı olayı, MİT tırlarının durdurulması ve anamuhalefet partisi CHP'nin hükümetin İsrail politikasını eleştirmesiyle, dışarıda Türkiye'nin İslam dünyasına yönelik politikalarına karşı çıkan, Müslüman toplumların –Filistin ve Suriye'de olduğu gibi- sorunlarının çözülmesini istemeyen ve Türkiye'ye kumpas kuran gruplar arasında doğrudan ilişki kurulmaktadır. Bu kurulan ilişkiler çerçevesinde, AK Parti iktidarı, Türkiye'yi her alanda önemli bir güç haline getiren ve Müslüman toplumların sorunlarına hassasiyet gösteren "iyi" ya da "biz"; hükümetin dış politikasını eleştiren CHP, Gezi Parkı olaylarını çıkartan ulusalcılar, MİT tırlarını durduran paralel yapı (Fetö terör örgütü), Türkiye'nin büyümesini istemeyen iç/dış mihraklar ve Filistin'de mazlumları ezen İsrail ise "kötü" ya da "ötekiler" olarak kodlanmaktadır. Bu kategorileştirmede, Filistin sorununun kullanılması, İsrail'e yönelik ifadeler ve Türkiye'ye yapılan kumpaslar temelinde, yine *İslami-muhafazakar milliyetçiliğin* etkisi görülebilmektedir. Bu durum, özellikle son birkaç yılda yaşanan hadiselerle cereyan eden ve AK Partili karar vericilerin söylemlerine yansıyan bir durumdur. İsrail'le olan ilişkilere bakıldığında, yaşanan krizlerin ve İsrail'in Filistin'e yönelik sert askeri operasyonları ardından sarfedilen bu ifadelerin dış politika davranışlarına ve söylemlerine yansıdığı görülmektedir.

5.4.2. 2009-2015 Arasındaki Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri

5.4.2.1. Yaşanan Krizler

Türkiye-İsrail ilişkileri, 2009 yılından itibaren yaşanan krizlerle birlikte yeni bir sürece girmiş, bu sürecin sonunda ilişkiler en alt seviyeye inmiştir. Yeşilyurt'a göre 2009 sonrasında yaşanan krizlerin daha önceki krizlerden farklılıkları bulunmaktadır. Öncelikle Davos krizi ve sonrasında yaşanan krizlerde, Türkiye-İsrail arasında diyalog kanallarının tıkanmaya başladığı anlaşılmaktadır. 2009'dan sonra birkaç önemli ziyaret

dışında üst düzey ziyaretlerin gerçekleşmemiş olması, bunun kanıtı niteliğindedir. İkinci olarak, İsrail'in Türkiye'yi hassas konular üzerinden eleştirmeye çalıştığı görülmektedir. The Jerusalem Post gazetesinde çıkan bir yazıda, İsrail'in Gazze ve Türkiye'nin Kuzey Irak operasyonları arasında benzerliklerin kurulması, İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrahi'nin Türkiye'nin Kıbrıs, Kürt ve Ermeni politikalarıyla ilgili eleştirel ve sert sözler sarf etmesi ve İsrail Parlamentosunun, Aralık 2011'de 1915 olaylarının "soykırım" olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğine ilişkin tartışma yapması, ikili ilişkilerde birbirlerine destek verilen konularda yaşanan değişimi göstermektedir. Son olarak, Ekim 2009'da Anadolu Kartalı tatbikatında ortaya çıkan kriz sonrasında ilişkilerin değişmez unsuru olarak kabul edilen askeri ilişkilerin, artık siyasi ilişkilerden etkilenmeye başladığı anlaşılmıştır.⁸⁴⁵ Burada, yaşanan krizler sonrasında ikili ilişkilerin seyrini idrak edebilmek için kısaca bu krizleri incelemek gerekmektedir.

5.4.2.1.1. One Minute ya da Davos Krizi

Türkiye-İsrail ilişkileri açısından Davos olayı önemli bir kırılma meydana getirmiştir. Burada Davos krizini anlatmadan önce bu krizin Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrine yönelik etkisini irdelemek gerekmektedir. İlker Aytürk'e göre Davos krizi ve sonrasında yaşanan gelişmeler incelendiğinde, bu olayla birlikte, AK Parti, İsrail'e yönelik politika yapımında tek yetkili karar verici konumuna yükselmiş, ilişkilerin tesisinde önemli bir aktör olan TSK'nın ise politikaların biçimlenmesi hususunda söz sahibi olamadığı görülmüştür.⁸⁴⁶ Burada, 2007 sonrasında AK Parti'nin muktedir olma durumunun yanı sıra, İsrail'le yaşanan krize doğrudan Başbakan Erdoğan'ın müdahil olması ve akabinde yaşanan krizlerde İsrail'in diplomatik teammüllere uymayan davranışlar sergilemesi, etkili olan diğer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani Türkiye-İsrail ilişkilerinin sivilleşmeye başladığı olay, Davos krizidir.

Davos krizi, Erdoğan ve Peres arasında yaşanmış tesadüfi bir olay değildir. Bu krizin çıkmasında, 28 Aralık 2008'de İsrail'in Gazze'ye yönelik başlattığı "Dökme Kurşun Operasyonu" etkili olmuştur. Bu olaydan bir hafta önce, Türkiye'ye İsrail-Suriye arasındaki sorunların çözümü için gerçekleştirilen arabuluculuk faaliyetlerinin beşinci görüşmesi için gelen İsrail Başbakanı Olmert'in bu operasyondan hiçbir şekilde

⁸⁴⁵ Yeşilyurt, s. 444.

⁸⁴⁶ İlker Aytürk, "The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations since 2002", *Turkish Studies*, 12(4), (Aralık 2011), s. 682.

bahsetmemesi, Ankara'yı kızdırmıştır. Çünkü Ankara, Ortadoğu barışı için İsrail'in Filistin ve Suriye ile olan sorunlarını çözmek ve taraflar arasında çatışmaları sonlandırmak için üstlendiği göreve ihanet edildiğini düşünmüştür. Bunun sonucunda Başbakan Erdoğan'ın İsrail'e yönelik tepkisi çok sert olmuştur. Gazze'yi "açık hava hapisanesi" olarak değerlendiren Erdoğan, bu operasyonun Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerine darbe vurduğunu belirtmiştir. Bu gerginlik devam ederken, Davos Ekonomik Forumu'nda "Gazze: Ortadoğu'da Barış Modeli" başlıklı panelde yaşanan kriz, Türkiye-İsrail ilişkilerini derinden etkilemiştir. Oturumu yöneten moderatörün adaletli davranmaması üzerine hiddetlenen Erdoğan, "one minute" diye bilinen çıkışını yapmış ve Peres'e yönelik olarak "Sesin benden yüksek çıkıyor. Benden yaşlısın biliyorum ki sesinin benden çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar çok yüksek çıkmayacak. Bunu böyle bilesin. Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum..." demiş ve daha sonra Davos'u terk ederek Türkiye'ye dönmüştür.⁸⁴⁷ Böylece bu kriz, literatüre "Davos Krizi" ya da "One Minute" şeklinde girmiş olup, Türkiye-İsrail arasında yaşanan krizler sarmalının başlangıcını oluşturmuştur.

İsviçre'den geç bir saatte dönmesine rağmen Atatürk havalimanında büyük bir kalabalıkla karşılanan Erdoğan, "sessiz yığınların sesi" olduğunu söylemiş, kendisini eleştirenleri ise "monşer" olarak nitelendirmiştir.⁸⁴⁸ Erdoğan'ın "monşer" ifadesi, Türk dış politikasındaki kimliksel değişimi göstermesi bakımından üzerinde durulması elzem olan bir konudur. Burada "monşer" kavramının uzun yıllardan beri Türk dış politikasını yönlendiren zihniyet olduğu, Batılı-seküler nitelikli bu kavramı, Erdoğan'ın kendini konumlandırmak için bilinçli bir şekilde seçtiği anlaşılmaktadır. Özellikle Türkiye-İsrail arasında yaşanan bu sorunda kendisini eleştirenlere kimliksel bir yaklaşımla cevap vermesi, Türk dış politikasında yaşanan dönüşümü ortaya koyması ve Kemalist yapıyı eleştirmesi bağlamında önemlidir.

Davos krizi ya da Erdoğan'ın one minute çıkışı, aslında "iç tribünlere" oynamaya yönelik milliyetçi bir çıkış olarak da değerlendirilmektedir. AK Partinin oyunun

⁸⁴⁷ Özlem Tür, "İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 54, (Haziran 2013), s. 28-29. (ss. 26-34).

⁸⁴⁸ Emre Erdoğan, "Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun 'Davos Krizi' ve Etkileri Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 37, (Bahar 2013), s. 44. (ss. 37-67)

azalacağına ilişkin yapılan tahminlerle birlikte Erdoğan'ın seçimlere iki ay kala bu çıkışı yapmasının temelinde seçimlerde alacağı oyu yükseltme kaygısının olduğu iddia edilmektedir. Nitekim buna ilişkin çeşitli anket kuruluşları tarafından çok sayıda anket yapılmıştır. Benzer bir çalışma yapan Emre Erdoğan'ın, Davos krizinin kamuoyunda yaptığı etki konusunda gerçekleştirdiği saha çalışmasında elde ettiği sonuçlara göre, Başbakan Erdoğan'ın bu çıkışı, AK Partiye oy kazandırmaktan ziyade, kendi seçmeninin kemikleşmesine vesile olduğu görülmüştür.⁸⁴⁹

5.4.2.1.2. Anadolu Kartalı Tatbikatının İptal Edilmesi

Davos krizinin ardından Türkiye-İsrail ilişkileri, yeni krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Aslında bu yeni krizlerin ortaya çıkmasının en önemli nedeni, hem Türkiye, hem de İsrail tarafının birbirlerine olan yaklaşımlarıdır. Davos krizinden sonra, Türkiye ve İsrail'in düzenli aralıklarla yaptıkları Anadolu Kartalı tatbikatının uluslararası boyutu Türkiye tarafından iptal edilince, İsrail tatbikatın dışında kalmıştır. İsrail tarafı bunu siyasi bir hamle olarak yorumlamıştır. Aynı zamanda Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, "Gazze'de durum iyileşene kadar, Türk-İsrail ilişkilerinin değişmeyeceğini" belirtmiştir. İsrail ile yaşanan bu krizin iki önemli etkisi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, askeri anlamda ilişkilerin bozulmasının yaratacağı etkilerdir. İkincisi ise, Türkiye'nin İran ile yakınlaşma içinde olduğuna ilişkin İsrail tarafında oluşan düşüncedir. Özellikle birinci etkenin üzerinde durmak gerekmektedir. Zira Türkiye-İsrail ilişkilerinin tesisinde iki ülke ordularının etkisi büyüktür. Ama bu olayla birlikte Türkiye-İsrail ilişkilerinin askeri boyutu siyasi boyuta eklenmeye başlamıştır.⁸⁵⁰ Tabi Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerin bozulmasından TSK, memnun olmamakla birlikte, kamuoyuna ve siyasi iradeye karşı çıkmadığı için sessiz kalmayı tercih etmiştir.⁸⁵¹

5.4.2.1.3. Türk Dizilerinde Yayınlanan İsrail Karşısı Sahneler

Anadolu Kartalı tatbikatından İsrail'in çıkarılmasının ardından, bu seferde Türk televizyon kanallarında yayınlanan dizilerdeki İsrail karşıtı olduğu ileri sürülen sahneler, iki ülke arasındaki krizler silsilesine yeni bir halka eklemiştir. Bu dizilerde

⁸⁴⁹ Erdoğan, s. 50-62.

⁸⁵⁰ Özlem Tür, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz –Davos ve Sonrası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 11, (Kasım 2009), s. 36-38. (ss. 35-40)

⁸⁵¹ Yeşilyurt, s. 449.

şöven bir milliyetçilik anlayışıyla İsrail'e yönelik çeşitli ithamlarda bulunulması, İsrail'in tepkisine neden olmuştur. 13 Ekim 2009'da TRT'de yayınlanan "Ayrılık" isimli dizide, İsraili askerlerin küçük Filistinli çocukları öldürmesi, İsrail tarafının tepkisini aşırı bir şekilde çekmiştir. Bu sahneden sonra İsrail kamuoyu ayağa kalkmış, İsrail medyası ise tepkisini hemen göstermiştir. İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman, bu dizinin devlet desteği ile yapıldığını ve hükümetin teşvikiyle İsraili askerlerin çocuk öldüren katiller olarak resmedildiğini belirtmiş, çocuk katili olan bu askerlerin on yıl önce Kocaeli depreminde Türklere yaptığı yardımların ise unutulduğunu dile getirmiştir.

Bu olayın sıcaklığı devam ederken, Erdoğan, İstanbul Conrad Otelinde gerçekleştirilen Akdeniz Parlamenterler Asamblesi Genel Kurulu'nun açılışından sonra yanına gelen, dizideki sahneleri eleştiren ve Filistinlilerin de İsraili çocukları öldürdüğünü belirten İsraili Parlamente, İsrail'in çok güçlü olduğunu, savunmasız insanların üzerine fosfor bombaları attığını ve elinde nükleer silahların bulunduğunu söyleyerek, Filistin ile kendilerini mukayese etmemeleri gerektiğinden bahsetmiştir.⁸⁵² Daha sonra Kurtlar Vadisi dizisinde yayınlanan kanlı İsrail bayrağı, süregelen krizlere bir yenisini daha eklemiş ve İsrail tarafı bu sahneye de tepki göstermiştir.

5.4.2.1.4. Alçak Koltuk Krizi

Davos gibi büyük bir kriz, İsrail'in Türkiye Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'a karşı yaptığı nezaketsiz davranışlar sonucu orataya çıkan "alçak koltuk" krizi oldu. Bu krizin temelinde Çelikkol ile Ayalon arasında yaşanan görüşme bulunmaktadır. Çelikkol-Ayalon görüşmesi, İsraili Dışişleri Bakan Yardımcısının isteği üzerine Ayalon'un Meclisteki küçük odasında gerçekleştirilmiştir. Odada üç kişilik bir kanep, sandalye ve bir kahve masası bulunmaktaydı. Ayalon görüşme sırasında Türkiye'de yayınlanan dizilerdeki İsrail karşıtı sahnelerden ötürü dert yakınmış; Çelikkol da, bu sahneleri tasvip etmediklerini, ancak Türkiye'de basın özgürlüğünün bulunduğunu belirtmiştir. Bunun dışında, Çelikkol'a göre, görüşmeler, normal bir seyirde devam etmiştir. Ancak bu görüşme bittikten sonra, medya vasıtasıyla Ayalon'un kendisini aşağıladığını, "Büyükelçiyle el sıkışmayacağını, kendisini alçak bir koltuğa oturttuğunu ve yüzünün gülmediğini" yanındaki gazetecilere söylediğini öğrenen Çelikkol, bu durumu Ankara'ya bildirmiş, Türk Dışişleri Bakanlığı, resmi bir şekilde özür gerçekleşmezse,

⁸⁵² Tür, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz –Davos ve Sonrası", s. 38-39.

Çelikkol'un Ankara'ya dönmesini yazılı bir şekilde bildirmiştir. 13 Ocak'ta Türk Büyükelçiliğine Ayalon'un özür dileyeceği, İsrail makamları tarafından iletilmiştir. Bu özürün arkasında Peres ve Netanyahu olduğu bilinmektedir. Çelikkol'a göre Ayalon, dizilerden doğan krizlerin intikamını almayı istemiş ve bu teatral gösteriyi hazırlamıştır.⁸⁵³ Alçak koltuk krizi, İsrail'in, yaşanan krizleri artık çözmek yerine, intikam almaya çalıştığını ve bunun da ilişkilerin geri dönülemeyecek şekilde bozulmaya başladığını gösteriyordu.

5.4.2.1.5. Mavi Marmara Saldırısı

Türkiye-İsrail ilişkileri açısından şüphesiz en önemli olay, 31 Mayıs 2010 tarihinde Mavi Marmara gemisine İsrail ordusu tarafından yapılan askeri saldırıdır. Gazze'deki insanlık dramına dikkat çekmek isteyen, başında İHH'nın bulunduğu birçok ülke vatandaşlarından oluşan aktivistlerin, insani yardım malzemesi götürdüğü gemilere İsrail ordusu tarafından, gemide silah taşındığı ve teröristlerin bulunduğu gerekçesiyle, 31 Mayıs 2010 gecesi yapılan saldırı sonucu, en büyük gemi olan Mavi Marmara'da 9 Türk (içlerinden biri ABD vatandaşı) öldürülmüş, diğer aktivistler ise İsrail ordusunun tacizlerine ve tutuklamalarına maruz kalmıştır.⁸⁵⁴ Gazze'deki ablukayı kırmak için "Gazze'ye Özgürlük" parolasıyla yola çıkan bu sivil insiyatife karşı İsrail ordusunun gerçekleştirdiği operasyon, iki ülke ilişkileri açısından derin bir krize neden olmuştur. Davutoğlu, bu olayı, Türkiye'nin "11 Eylül"ü olarak nitelendirmiş ve bundan sonra hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını dile getirmiştir.⁸⁵⁵ Erdoğan ise, milliyetçi bir söylemle, "Türkiye'nin köksüz bir devlet olmadığını, dostluğunun değerli olduğu kadar, düşmanlığının da bir o kadar tehlikeli olduğunu" ifade etmiştir.⁸⁵⁶

Mavi Marmara saldırısından sonra Türk hükümeti soğukkanlılığını koruyarak uluslararası camiayı harekete geçirmeye çalışmıştır. BM Güvenlik Konseyi, İKÖ Başkanlar Kurulu ile NATO'nun acilen toplanmasını talep eden Türkiye, İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u Ankara'ya geri çağırmıştır. Türkiye, bu örgütlerin İsrail'i

⁸⁵³ A. Oğuz Çelikkol, **One Minute'ten Mavi Marmara'ya Türkiye-İsrail Çatışması**, İstanbul: Doğan Kitabevi, 2014, s. 90-97.

⁸⁵⁴ Yunus Göksu, "Mavi Marmara'da neler olmuştu?", **Yeni Şafak**, 22.03.2013, <http://www.yenisafak.com/gundem/mavi-marmarada-neler-olmustu-421372>, (25.11.2015).

⁸⁵⁵ Gencer Özcan, "Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 18, (Haziran 2010), s. 37. (ss. 36-44).

⁸⁵⁶ Cengiz Çandar, "İsrail'in Yakasına Yapışmak", **Hürriyet**, 01.06.2010, <http://www.hurriyet.com.tr/israil-in-yakasina-yapismak-14909068>, (25.11.2015).

kınamasını sağlamış, bunun yanında İsrail ile olan askeri tatbikatları durdurduğunu açıklamıştır. Krizin ortaya çıkmasından sonra Türkiye, İsrail ile ilişkilerin normalleşebilmesi için dört talep ileri sürmüştür. Bunlar, İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi, ölenlerin ailelerine tazminat ödenmesi, el konulan gemilerin Türkiye'ye iade edilmesi ve Gazze'ye yönelik ablukanın kaldırılmasıdır.⁸⁵⁷ İsrail, bunlardan, sadece gemilerin iadesini gerçekleştirmiş, diğer talepleri ise kabul etmeyeceğini deklere etmiştir.

Mavi Marmara krizi, Türkiye-İsrail ilişkileri açısından kısa vadede önemli sonuçlar doğurmuştur. Özcan'a göre, Türk insanının ilk defa yabancı bir ülke askerleri tarafından öldürülmesi ve yıllardan beri Filistinlilerin uğradığı şiddetin bu sefer Türklerin başına gelmesi sebebiyle, İsrail gerçeğiyle Türkiye tanışmış oldu. Yine ilişkilerin en önemli aktörü olan İsrail ordusu tarafından bu eylemin hayata geçirilmesi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin bundan sonra sürdürülebilir olmaktan çıkmasına neden olmuştur. Son olarak, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH) gibi bir sivil toplum kuruluşunun, bu olayın temel aktörü olması, Türk dış politikasında ilk defa karşılaşılan bir durumdu. Bundan sonra, Türkiye'de kamuoyunun İsrail politikasına bakışı ve bu konudaki girişimleri, Türk dış politikasına karar verenler tarafından dikkate alınması gereken bir konu hüviyetine bürünmüştür.⁸⁵⁸ Son olarak şu da belirtilmelidir ki, Mavi Marmara saldırısından önce, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan gerilimlerin temelinde genel olarak Filistin-İsrail çatışması yer almaktaydı. Bu hadiseyle birlikte, ilk defa Türkiye-İsrail karşı karşıya geldi ve ilişkilerin bozulmasının ana nedeni, İsrail tarafının Türklere yönelik uyguladığı ve dokuz kişinin ölümüyle sonuçlanan askeri operasyonuydu.⁸⁵⁹

Bu olayın yaşandığı günlerde terör örgütü PKK'nın, İskenderun'da bulunan askeri üsse roketatarla saldırması sonucu dört askerin şehit düşmesinin ardından, AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik, saldırının zamanlamasını anlamlı (manidar) bulduğunu ifade etmiştir. Daha sonra terör örgütünün Şemdinli'de yaptığı eylemden sonra, Başbakan Erdoğan da, "PKK kimin taşeronu aziz milletim çok iyi biliyor." demiş, Mavi Marmara olayından sonra PKK-İsrail arasında ilişki bulunduğu, Türk karar

⁸⁵⁷ Özcan, "Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler", s. 37.

⁸⁵⁸ Özcan, "Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler", s. 37-38.

⁸⁵⁹ Çelikkol, s. 107.

vericileri tarafından ima edilmiştir. İsrail'in, özellikle PKK'nın İran kolu olan PJAK içersinde etkin olduğu bilinmekle birlikte, PKK'nın terör eylemlerini İsrail'in gözüne girebilmek için yaptığına ilişkin görüşler, bu süreçte ağırlık kazanmıştır.⁸⁶⁰

Mavi Marmara hadisesinin yaşanmasından sonra, taraflar arasında ilk görüşme, Brüksel'de gerçekleşti. Türk Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile İsrail hükümetinin güvercin kanadından olan Sanayi Bakanı Ben Elizer arasında gerçekleşen gizli görüşme, girişimin İsrail basınına sızması ve buna İsrail Dışişleri Bakanı Lieberman'ın tepki göstermesi sebebiyle sonuçsuz kaldı. 17 Aralık 2010 tarihinde İsrail ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında imzalanan Münhasır Ekonomik Bölge sınırlandırma anlaşması, Türkiye-İsrail arasındaki gerginliğe yeni bir halka kattı. Türk Dışişleri Bakanlığı'nın, yapılan bu anlaşmanın Kıbrıs'ta yürütülen müzakere sürecine ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin (KKTC) egemenlik haklarına olumsuz bir yansıması olacağı yönündeki eleştirilerine İsrail Dışişleri Bakanlığı, anlaşmanın üçüncü taraflara yönelik olmadığını belirterek cevap vermiştir.⁸⁶¹

Mavi Marmara hadisesinin vuku bulmasından sonra BM Genel Sekreterliği de harekete geçerek bir Soruşturma Komisyonu kurmuştur. Bu komisyon dört kişiden oluşmakta olup, başında eski Yeni Zelanda Başbakanlarından Geoffrey Palmer bulunmaktaydı. Diğer üyeler ise, eski Kolombiya Başkan Yardımcısı Alvaro Uribe, Türkiye'den Özdem Sanberk ve İsrail'den Joseph Ciechanover'dır. Komisyon çalışmalarını tamamlayarak, genel olarak bilinen ismiyle Palmer Raporunu Temmuz 2011'de uluslararası toplumun dikkatine sunmuştur. Bu rapora göre, İsrail'in Gazze'ye uyguladığı abluka, güvenlik gerekçesiyle doğru bir politika şeklinde nitelendirilmiş, dolayısıyla BM Andlaşmasınının 51. Maddesi uyarınca İsrail'in gemilere yaptığı askeri operasyon ise meşru müdaafa kapsamında değerlendirilmiştir. Yine de İsrail'in müdahale şeklinin de aşırı bulunduğu görüşü yer almıştır. Bu yüzden İsrail'in üzüntülerini bildirmesi, ölen kişiler için tazminat ödemesi ile Türkiye-İsrail ilişkilerinin, Ortadoğu barış sürecinin yeniden hayata geçirilmesi bağlamında iyileştirilmesi gerektiği yönündeki görüşler, raporda tavsiye edilmiştir.⁸⁶²

⁸⁶⁰ Aslı Aydıntaşbaş, "PKK İsrail'in taşeronu mu?", *Milliyet*, 21.06.2010, <http://www.milliyet.com.tr/pkk-israil-in-taseronu-mu-/asli-aydintasbas/siyaset/yazardetayarsiv/16.05.2008/1253363/default.htm>, (25.11.2015).

⁸⁶¹ SDE Analiz, s. 19.

⁸⁶² Yusuf Aksar, "Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 33, (Bahar 2012), s. 25-26. (ss. 23-40)

Raporun açıklanmasından sonra, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, basın toplantısı düzenleyerek, İsrail'in yaşanan krizin tek suçlusu olduğunu ve bunun cezasını çekmesi gerektiğini belirterek, Türkiye-İsrail ilişkilerini kökten etkileyecek beş maddeden oluşan eylem planını açıklamıştır:

- Karşılıklı ilişkiler, ikinci katip düzeyine indirilecek, bunun dışındaki tüm görevliler ülkelere gönderilecek,
- Askeri anlaşmalar askıya alınacak,
- Türkiye, Doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbestisi için tedbir alacak;
- Türkiye, Gazze ablukasını tanımadığını ilan ederek, meseleyi, Uluslararası Adalet Divanı'na ileticek. Bunun yanında BM Genel Kurulu'nu harekete geçirmek için gerekli girişimleri başlatacak;
- İsrail saldırısından etkilenen tüm Türk ve yabancı mağdurların mahkemelerdeki hak arama girişimleri desteklenecek.⁸⁶³

Türkiye, bu eylem planını, daha önce kararlaştırmış olup, açıklamak için Palmer Raporunun ilan edilmesini beklemişti. İsrail tarafı bu raporu memnuniyetle karşıladı. Ancak özür dilemeyeceğini ve tazminat ödemeyeceğini belirtti.⁸⁶⁴ Böylece iki ülke ilişkileri, 1980 yılından sonra ikinci defa bu denli bir düşüş yaşamış oldu. Ancak bu krizin, 1980 yılındaki krizden farklı olarak, doğrudan Türkiye-İsrail arasında yaşanan bir olayın sonucunda gerçekleşmesi itibariyle daha kalıcı sonuçlar ortaya çıkarabileceği aşıkardı.

Mavi Marmara krizinden sonra, İsrail'in Türkiye'nin ileri sürdüğü talepleri yerine getirmemesi sebebiyle ilişkiler en alt düzeye indi. Türkiye'nin, ilişkilerin normalleşmesi için ileri sürdüğü taleplerden özür, tazminat ve ablukanın kaldırılması isteklerinden, hadisenin yaşandığı tarihten günümüze kadar sadece bir tanesi yerine getirildi. Bu da İsrail'in özür dilemesidir. İsrail tarafından Başbakan Netanyahu, ABD Başkanı Obama'nın İsrail'de bulunduğu süreçte, Başbakan Erdoğan'ı 22 Mart 2013 tarihinde arayarak, yaşanan Mavi Marmara hadisesi için özür dilemiş, ölen vatandaşların

⁸⁶³ Kemal İnat ve İsmail Numan Telci, "Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail ve Lübnan Politikası 2011", Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, Ankara: Seta Yayınları, 2012, s. 246-247.

⁸⁶⁴ İnat ve Telci, s. 247.

ailelerine tazminat ödemeyi kabul ettiklerini bildirmiştir. Bu özrün dilenmesinde Obama'nın Netanyahu'ya yaptığı baskı etkili olmuştur.⁸⁶⁵ Aslında Obama'nın bu konuda İsrail'e telkinlerde bulunmasının önemli nedenleri vardı. Ortadoğu'da patlak veren ve yönetimlerin birer birer değişmesine vesile olan Arap Baharı çerçevesinde, Suriye'de yaşanan çatışmaların bu konuda belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Suriye'de İran'ın artan faaliyetleri ve radikal Sünni gruplar ile Şiiiler arasında yaşanan çatışmalar, İsrail tarafını endişelendirmiştir. Zira iki seçeneğin de İsrail için büyük bir güvenlik bunalımına sebep olacağı bilinmektedir. Bunun yanında bu çatışmaların Lübnan ve Ürdün'e sığrama tehlikesinin bulunması, İsrail'i tedirgin etmektedir. Türkiye ile yaşadığı sorunlar çerçevesinde NATO'nun güvenlik şemsiyesinden yararlanamayan İsrail'in, Türkiye'den özür dileyerek, bu sıkıntılı süreci aşması, ABD Başkanı Obama tarafından tavsiye edilmiş; İsrail Başbakanı Netanyahu da, bu önerilere uyararak, Türkiye'den özür dilemiştir.⁸⁶⁶ Ancak, Mavi Marmara saldırısında ölen kişilerin ailelerine ödenecek tazminat ve Gazze'ye yönelik uygulanan ablukanın kaldırılması konularında herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.

5.4.2.2. Krizler Sonrası Süreçte Yeni Gerginlik Alanları

Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerde yaşanan gerginliklerin başında, İsrail'in Filistin topraklarında illegal bir şekilde inşa ettiği yeni yerleşim yerleri olmuştur. Özellikle 2011'den günümüze kadar İsrail, Doğu Kudüs'te çeşitli yerleşim birimleri kurarak, hem Türk halkının, hem de uluslararası toplumun tepkisini üzerine çekmiştir. İsrail hükümetinin, ilk olarak 1930'lu yıllarda dönemin Kudüs Müftüsü Emin El Hüseyini tarafından yaptırılan The Shepherd Otelini yıkıp, yerine konut projesi yapacağını açıklaması, Ankara tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Daha sonra Temmuz 2011'de 300 yeni yerleşim yeri için ihale açması, yine Türkiye'nin tepkiyle karşıladığı bir başka konu olmuştur. Bunun akabinde Doğu Kudüs'te Har Homa bölgesine 600 yeni yerleşim yeri yapacağını açıklayan İsrail Hükümeti, Ramat Shomo yerleşim yerine 1600 yeni konut yapılacağını duyurmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı, İsrail'in bu politikasını her defasında kınadığına ilişkin açıklamalar yapmış, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'da Doğu Kudüs'ün Filistin toprağı olduğunu belirterek tepkisini dile getirmiştir.⁸⁶⁷ İsrail'in

⁸⁶⁵ Çelikkol, s. 118.

⁸⁶⁶ Tür, "İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 30-32.

⁸⁶⁷ İnat ve Telci, s. 248-250.

Filistin topraklarında yeni yerleşim yerleri inşa etmesi, 2013 ve 2014 yıllarında da aralıksız sürmüştür. Bu durum karşısında Filistin Devlet Başkanı Mahmut Abbas, “İsrail’in yerleşim politikası bir kanser gibi yayılıyor ve bizim buna sabredecek gücümüz kalmadı.” diyerek, bu durum karşısındaki acizyetlerini dile getirmiştir. Türkiye, İsrail’in bu politikası karşısında, sadece Filistin’in yanında yer aldığını belirtmekle kalmayıp, her alanda Filistin davasını savunacağını ifade etmiştir.⁸⁶⁸

Türkiye-İsrail ilişkilerinin temel gerilim konusu olan İsrail’in Filistinlilere düzenlediği operasyonlar ve yaşanan sivil kayıplar meselesi, 2010’dan sonraki süreçte de devam etmiştir. İsrail’in Gazze’ye yönelik saldırılarında en fazla can kaybının yaşandığı olaylardan biri, 14-21 Kasım 2012 tarihinde gerçekleşen operasyon olmuştur. Bu saldırıda 161 kişi kayıtlı kaybetmiş, 1222 kişi de yaralanmıştır. Bu saldırılarda Hamas’ın askeri kanadı olan İzzet el-Kassam Tugaylarının komutanı Ahmed El Caberi hayatını kaybetmiştir. Türkiye, operasyonun yapıldığı tarihten bittiği tarihe kadar geçen süre boyunca saldırının sonlandırılması ve Gazze’dekilere insani yardım ulaştırılması konularında faaliyet göstermiştir. Cumhurbaşkanı Gül, Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu, İsrail’e sert tepki göstermişler, Erdoğan, ABD Başkanı Obama ve Rusya Federasyonu Başkanı Putin’i arayarak ateşkesin sağlanmasını istemiştir. Davutoğlu, Arap Ligi Genel Sekreteri ve 12 Arap ülkesi Dışişleri Bakanlarıyla birlikte 20 Kasım 2012 tarihinde Gazze’ye gitmiştir. Saldırı sona erdikten sonra, Mısır Dışişleri Bakanı Muhammed Amr ile Haldı Meşal, Türkiye’nin desteklerinden ötürü teşekkür etmişlerdir.⁸⁶⁹

İsrail-Filistin arasındaki çatışmaların ayyukaya çıktığı yıl, 2014 olmuştur. Batı Şeria’da üç Yahudi yerleşimcinin kaçırılmasından, bu eylemden Hamas’ın sorumlu tutulmasından ve bu üç Yahudi gencin ölü olarak bulunmasından sonra, İsrail en sert operasyonlardan birine, Temmuz 2014’de başlamıştır. Uluslararası toplumun tüm çağrılarına sessiz kalan İsrail, beş hafta boyunca saldırılarına devam etmiştir. İsrail operasyonlarını durdurduğunda, Gazze’de adeta taş üstünde taş kalmamış, 2100’den fazla ölü, binlerce yaralı ve kan donduran görüntüleri geride bırakmıştır.⁸⁷⁰ Türkiye bu

⁸⁶⁸ Rahman Dağ, “Türkiye’nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2014”, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı, **Türk Dış Politikası Yılı 2014**, Ankara: Seta Yayınları, 2015, s. 277-278. (263-287)

⁸⁶⁹ Ufuk Ulutaş, “Türkiye’nin İsrail-Filistin Politikası 2012”, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, **Türk Dış Politikası Yılı 2012**, Ankara: Seta Yayınları, 2013, s. 223-224.

⁸⁷⁰ Dağ, s. 285-286.

süreçte İsrail'e karşı sert bir dil kullanmıştır. Başbakan Erdoğan, İsrail'in Gazze şeridini bombalayarak, bütün dünyanın gözü önünde “devlet terörü” ve “katliam” suçlarını işlediğini, bütün dünyanın ise bunun karşısında sessiz kaldığını belirtmiştir.⁸⁷¹ Erdoğan'ın, saldırının dozajı yükseldikçe, üslubunu daha çok sertleştirdiği görülmektedir. Erdoğan, “Böyle bir durumla ilk kez karşı karşıya kalmıyoruz. 1948'den bu yana hergün, her ay, özellikle kutsal Ramazan ayında sistemik soykırıma şahit oluyoruz.” demiş, uluslararası toplumun sessizliğiyle birlikte Müslüman alemi özeleştiriyi yapmaya davet etmiştir.⁸⁷² Daha sonra Erdoğan, “bunlarda şeref, izzet, haysiyet yok. Sabah akşam Hitler'e söven İsrail, barbarlıkta Hitler'i bile geçti.”⁸⁷³ diyerek, eleştirilerinin dozajını artırmış, “sonunda İsrail'in kendi akıttığı kanda boğulacağını”⁸⁷⁴ ifade etmiştir. İsrail tarafından Dışişleri Bakanı Lieberman, Erdoğan'ın, “iki ay sonraki seçimler için bu denli sert bir dil kullandığını, eğer bu üslubundan vazgeçmezse ülkesinin gereken cevabı vereceğini” belirtmiş, eski İsrail Cumhurbaşkanı Simon Peres ise, “Türkiye ve Katar'a, Hamas'a destek verdikleri gerekçesiyle yaptırım uygulanmasını” istemiştir. İsrail'in Filistinlilere yönelik saldırılarına, 2014'ün sonu itibariyle yeni bir halka eklenmiş, İsrail ordusu Mescid-i Aksa'ya girerek mabedi tahrip etmiş, Kur'an sayfelerini parçalamışlardır. Bu davranış, bütün İslam aleminin tepkisini çekmiş, Erdoğan, “Mescid-i Aksa'ya yapılan saldırının aslında, Türkiye'ye karşı yapılmış bir saldırı olduğunu” belirtmiştir.⁸⁷⁵ Dolayısıyla, İsrail'in Filistinlilere yönelik saldırgan politikaları ve buna Türkiye'nin verdiği tepkiler, 2010 sonrasındaki süreçte de süreklilik göstermiştir.

Mavi Marmara krizinden sonra, İsrail ile ilişkileri en alt seviyeye indiren Türkiye, Filistin'e ilişkin politikalarını devam ettirmiş, özellikle Filistin'de milli uzlaşma hükümeti kurulması, Hamas ile El Fetih arasındaki çatışmaların durdurulması için gayret sarf etmiştir. Özellikle, Arap Baharının başlamasının ardından Türkiye'nin ilgi alanları, daha çok Mısır, Tunus, Libya ve Suriye'deki gelişmeler olmasına rağmen, Filistin içindeki

⁸⁷¹ TC Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “İsrail'i Devlet Terörü İle Suçladı”, 15.07.2014, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/gazze...-turk-basbakan-israilli-devlet-teroru-ile-sucladi/63871>, (27.11.2015).

⁸⁷² TC Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “‘Soykırım Girişimini’ Kınadı”, 17.07.2014, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/erdogan-israillin-sistemik-soykirim-girisimini-kinadi/64151>, (27.11.2015).

⁸⁷³ TC Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “İsrail Hitler'i Bile Geçti”, 19.07.2014, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/erdogan-israil-barbarlikta-hitleri-bile-gecti/64276>, (27.11.2015).

⁸⁷⁴ TC Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “İsrail Akıttığı Kanın İçinde Boğulacak”, 04.08.2014, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/israil-akittigi-kanin-icinde-bogulacak/65164>, (27.11.2015).

⁸⁷⁵ Dağ, s. 287-290.

grupların uzlaştırılması meselesi bu süreçte de devam etmiş, Filistin’de siyasal yapı inşa edilmek istenmiştir.⁸⁷⁶ 2011’de Kahire’de Mısır’ın arabuluculuğu, Türkiye ve Katar’ın katkılarıyla hayata geçirilen anlaşmayla Hamas’ın FKÖ’ye katılması, bir teknokrat hükümetinin kurulması ve ülkenin seçimlere hazırlanması kararlaştırılmıştı. Bundan sonraki süreçte, Kahire Anlaşmasının şartlarının uygulanması hususunda telkinler yapıldı. İlk olarak Ocak 2012’de Gazze’deki Filistin Hükümeti’nin Başbakanı İsmail Haniyye, Türkiye’ye resmi bir ziyarette bulundu. Daha sonra Halid Meşal, Nisan ayında Türkiye’ye gelerek, Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile görüştü. Devlet Başkanı Mahmud Abbas, Eylül ve Haziran aylarında yaptığı ziyaretlerde, Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Gül ile Ortadoğu Barış görüşmeleri hakkında istişarelerde bulundu. Türkiye, bu süreçte Katar ve Mısır ile eşgüdümlü hareket etmiş, ancak Hamas ve El Fetih arasında imzalanan anlaşma maddelerinin tam anlamıyla tatbikinin yerine getirilmesi konusunda zorlanmıştır. Burada, Filistin iç politikası, bölge ülkelerinin etkileri ve İsrail’den kaynaklı çeşitli sorunlar etkili olmuştur.⁸⁷⁷ Hamas ile El Fetih arasında 2014 yılında yapılan görüşmelerin ardından, Haziran ayında, Rami Hamdallah’ın Başbakanlığında yeni bir Filistin Birlik Hükümeti kuruldu. Türkiye’nin, bu hükümetin kuruluşunda önemli etkileri oldu. Bu süreçte Halid Meşal, AK Parti İl Kongresine davet edildi, kendisi de bu davete icabet etti. Ancak İsrail’in saldırılarını başlatmasıyla Filistin’de siyasi sorunlar çözülemedi.⁸⁷⁸

Türkiye-İsrail arasında gerilime neden olan gelişmelerden biri de, İsrail’in, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile yakınlaşma ve bu sayede Türkiye’ye karşı bir cephe oluşturma isteğidir. İsrail ile GKRY arasında 17 Aralık 2010’da Kıta Sahaneliği Anlaşmasının imzalanmasının ardından, GKRY, Eylül 2011’de Adanın güneyinde sondaj çalışmaları başlattı. Bu çalışmalara, İsrail hükümeti, hem siyasi, hem de askeri açıdan destek verdi. Bu durum karşısında, Türkiye Kıbrıs açıklarına sondaj gemisi gönderdi. Bu girişimler, ikili ilişkilerin daha çok gerilimli bir hale dönüşmesine vesile oldu.⁸⁷⁹ 2014’ün Kasım ayında, Yunanistan’ın Kıbrıs Rum Yönetimi topraklarında yaptığı hava tatbikatına, İsrail savaş uçaklarının katılmasına karşılık, Türkiye de, Doğu Akdeniz’de Mavi Balina-2014

⁸⁷⁶ Bezen Balamir Coşkun, “Arap Baharının Gölgesinde İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, (Haziran 2012), s. 32-33. (ss. 28-34).

⁸⁷⁷ Ulutaş, s. 218-220.

⁸⁷⁸ Dağ, s. 282-284.

⁸⁷⁹ Yeşilyurt, s. 446.

Tatbikatını gerçekleştirerek karşılık verdi.⁸⁸⁰ Bu karşılıklı tatbikatlar, Türkiye-İsrail arasındaki gerilim, Doğu Akdeniz’de, çatışma riskini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye-İsrail arasındaki ilişkiler en alt seviyede seyrederken bile devam eden gerilimlere karşın, bazı alanlarda karşılıklı işbirliği devam etmiştir. Bu alanların başında, ekonomi gelmektedir. Türkiye-İsrail arasındaki ekonomik ilişkiler, 2009’dan sonra artmaya devam etmiştir. 2013 yılına gelindiğinde, İsrail’e yapılan toplam ihracat 2.329 Milyar Dolara, İsrail’den yapılan toplam ithalat ise 1.710 Milyar Dolara yükselmiştir.⁸⁸¹ Bu durum Türkiye’de bazı siyasal İslamcılar nezdinde hükümetin İsrail politikasında iki yüzlü davrandığı imajını oluşturmuştur. Nitekim, iki ülke arasındaki ticaret hacminin, 2014 sonu itibariyle 5.8 Milyar Dolara yükselmesini Milli Gazete’nin, “Ben lafa değil, icraate bakarım.” başlığı ile, AK Parti’nin seçimlerdeki söylemi üzerinden eleştirmesi, bu durumun bariz örneğidir.⁸⁸² AK Parti, İsrail politikasıyla alakalı olarak, Partinin internet sitesine eklediği bir dosyada, bu durumu açıklamıştır. Türkiye-İsrail arasında ekonomik ilişkilerde yaşanan artışın sebebi olarak İsrail üzerinden Filistin yönetimi ile yapılan özel sektör yatırımlarını göstermiştir.⁸⁸³

Türkiye-İsrail arasında yakınlaşma olduğu düşünülen bir başka alan da, Malatya’nın Kürecik Beldesine yerleştirilen NATO Füze Savunma Sistemleridir. Özellikle Türkiye’de muhalefet partileri, AK Parti’yi füze savunma sistemleri aracılığı ile İsrail’i korumakla itham etmişlerdir. CHP Malatya Milletvekili Veli Ağbaba, füze savunma sistemlerinin kurulmasının amacının İsrail’i korumak olduğunu dile getirmiştir. Buna karşın, yine AK Parti, İsrail politikasına ilişkin soru-cevap yöntemiyle kaleme aldığı bilgi notu aracılığıyla cevap vermiştir: “NATO füze savunma sistemi ve bunun bir unsuru olan Kürecik’teki radar, NATO üyesi ülkelerin korunmasını amaçlamaktadır. Sistemin NATO üyesi olmayan bir ülkeyi koruma sağlaması mümkün olmadığı gibi, radar bilgilerinin İsrail gibi NATO müttefiki olmayan ülkelerle paylaşımı da söz konusu değildir. Bu husus, 2012 Şubat ayında ülkemizi ziyaret eden NATO Genel Sekreteri tarafından da açık bir şekilde kamuoyuna duyurulmuştur.”⁸⁸⁴ Bu açıklama ve buna benzer

⁸⁸⁰ Dağ, s. 289.

⁸⁸¹ Can ve Mercan, s. 33.

⁸⁸² “Lafa Değil İcraate Baktık”, **Milli Gazete**, 26.05.2015, http://www.milligazete.com.tr/haber/26_Mayis_2015_Sali_-_Basinda_bugun/363773, (01.12.2015).

⁸⁸³ AK Parti Resmi Sitesi, “Türkiye-İsrail İlişkilerine Dair Not”, s. 2, <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!/siyaset-akademisi>, (01.12.2015).

⁸⁸⁴ AK Parti Resmi Sitesi, “Türkiye-İsrail İlişkilerine Dair Not”, s. 2, <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!/siyaset->

şekilde birçok AK Partili tarafından verilen beyanlarda bu konu kesin bir dille ret edilmiştir.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde önemli bir yer tutan, hatta Türkiye-İsrail ilişkileri denildiğinde akla ilk gelmesi gereken konu, Türkiye'nin Filistin'e yönelik yaklaşımıdır. Türkiye'nin Filistin'e yönelik sosyal, siyasal, ekonomik ve insani yardımları sürekli devam etmiş, İsrail saldırılarından sonra Filistin'e ilk uzanan el, Türkiye olmuştur. Bu süreçte siyasal açıdan Türkiye'nin Filistin'e yönelik verdiği en önemli destek, Filistin'in BM içindeki konumu hususunda yaşanmıştır. Filistin Özerk Yönetimi, 2011 yılında BM'ye tam üyelik başvurusu yapmıştı. Türkiye bu süreçte, Filistin'e destek vermiş, Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Filistin'in BM'ye tam üyelik isteğinin, en meşru ve doğal hakkı olduğunu belirtmiştir. Türkiye, üye olduğu uluslararası örgütler vasıtasıyla Filistin'e destek sağlamaya çalışmıştır. Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas, bu süreçte Filistin için çalışan ve bu konuda her türlü desteği sunan Türkiye'ye teşekkür etmiştir.⁸⁸⁵ Filistin'e, 29 Kasım 2012'de BM'de "üye olmayan gözlemci devlet" statüsü verilmesine ilişkin yapılan oylamadan önce, Davutoğlu, Genel Kurul'da konuşma yapmıştır. Davutoğlu, "Filistin devletinin tanınması uluslararası toplum için bir seçenek değil, ahlaki, siyasi, stratejik ve meşru bir yükümlülüktür." diyerek, Filistin için olumlu oy kullanılmasını tavsiye etmiştir. Oylama sonucunda 9 aleyhte, 41 çekimser ve 138 kabul oyu ile Filistin, "üye olmayan gözlemci devlet" statüsüne yükselerek, devletleşme yolunda önemli bir adım atmıştır.⁸⁸⁶

Mavi Marmara olayı sonrası, Türkiye-İsrail ilişkileri incelendiğinde, karşılıklı ilişkiler en alt seviyeye düşmesine karşın, gerilimlerin devam ettiği görülmektedir. Uzer'e göre, İsrail'in diplomatik teamüllere uymayan davranışları ve Filistinlilere yönelik uyguladığı sert politikaların etkisi büyüktür.⁸⁸⁷ Buna karşın, Türk siyasetçilerinin bazı şövenist-milliyetçi-kimliksele söylemlerinin de ilişkilerde gerilimin devam etmesini sağladığı görülmektedir. Davutoğlu'nun İngiltere'de Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsünde yaptığı konuşmada, "birgün Kudüs'te bütün Müslümanların hep birlikte namaz

[akademisi](#), (01.12.2015).

⁸⁸⁵ Selin M. Bölme ve Ufuk Ulutaş, "Birleşmiş Milletler'de Filistin Oylaması: Devlete Doğru mu?", **SETA Analiz**, Sayı 44, (Eylül 2011), s. 19.

⁸⁸⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi Sitesi, "Dışişleri Bakanı Davutoğlu 'Filistin devletinin tanınması uluslararası toplum için bir seçenek değil, ahlaki, siyasi, stratejik ve meşru bir yükümlülüktür'", <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-filistin-devletinin-taninmasi-uluslararasi-toplum-icin-bir-seceenek-degil-ahlaki-siyasi-yukumluluktr.tr.mfa>, (01.12.2015).

⁸⁸⁷ Uzer, "Türkiye-İsrail ilişkilerinde Bunalm", s. 159-160.

kılacağını, bunun bir fantezi değil, bir vizyon olduğunu” belirtmesi⁸⁸⁸ tartışmalara sebep olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Memur-Sen Sendikasında yaptığı konuşmada “Mescid-i Aksa’yı gördüm düşümde” şiirini okuması⁸⁸⁹ ya da 1 Kasım 2015 seçimlerinde alınan zafer sonrası AK Parti İstanbul teşkilatının “vur vur inlesin, İsrail dinlesin” şeklindeki tezahüratları⁸⁹⁰, bunlardan birkaçını oluşturmaktadır.

5.5. Türkiye'nin İsrail Politikasının Değerlendirilmesi

Tablo 12
Türkiye'nin İsrail Politikası

Dönemler	2002-2009	2009-2015
Genel Yaklaşım	Arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmak (İsrail-Filistin ve İsrail-Suriye), İsrail ile siyasi, askeri ve iktisadi ilişkileri sürdürmek, Filistin’de çatışan gruplar arasında uzlaşma sağlamak ve Filistin’e yönelik her alanda destek sunmak.	Mavi Marmara saldırısı sonrası İsrail’den talep edilen özür, tazminat ve Gazze ablukasının kaldırılması meselelerinin yerine getirilmesinin istenmesi, İsrail ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve Filistin’e yönelik siyasi, sosyal ve ekonomik yardım.
Söylemler	İsrail-Filistin çatışmasının barışçıl yollarla çözülmesi, Tarafların kardeşçe yaşamaları, Filistin’de devlet inşası, Filistin meselesinin tarihi, kültürel ve siyasi sorumluluk olarak görülmesi, İslam dünyasına yönelik ortak sorun vurgusu, Osmanlı tarihine yapılan atıflar ve dönemin sonlarına doğru tarafgirlik söylemi.	İsrail’e yönelik haydut, barbar, eli kanlı, korsan gibi ifadeler kullanılması, İsrail’in insan hakları ve BM değerlerini çiğnemesi, İsrail’in sivilleri, masum kadın ve çocukları öldürmesi, İsrail-Filistin sorununun barışçıl yollarla çözülmesinin gerekliliği, İslam dünyasına yönelik Filistin meselesi üzerinden ortak sorun, üzüntü, gözyaşı ve kardeşlik söylemi, Filistin meselesi etrafında Müslüman toplumlara birlik çağrısı ve bunun Türkiye tarafından çözülebileceğinin belirtilmesi, Filistin meselesinin tarihi, kültürel ve coğrafi sorumluluk olarak görülmesi, Filistin’e yönelik siyasi ve sosyal destek, İbrahimi dinlerin barışı teşvik etme vurgusu.

⁸⁸⁸ “Birgün Kudüs’te Namaz Kılacağız”, **Yeni Şafak**, 10.07.2010, <http://www.yenisafak.com/dunya/bir-gun-kuduste-namaz-kilacagiz-267397>, (01.12.2015).

⁸⁸⁹ “Mescid-i Aksa’yı Gördüm Düşümde”, **Yeni Akit**, 06.11.2014, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/mescid-i-aksayi-gordum-dusumde-35538.html>, (01.12.2015).

⁸⁹⁰ “1 Kasım sonucu: Vur vur inlesin, İsrail dinlesin!”, **Yeni Akit**, 02.15.2015, <http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/serdar-arseven/1-kasim-sonucu-vur-vur-inlesin-israil-dinlesin-12560.html>, (01.12.2015).

Tablo 12'nin Devamı

Davranışlar	İsrail-Filistin ve İsrail-Suriye arasındaki uyuşmazlıkların çözümü hususunda aktif görev üstlenme, Filistin'in devlet inşasına yardımda bulunma, İsrail ile ekonomik ve askeri ilişkileri devam ettirme, Filistin'e destek verme.	İsrail ile diplomatik ilişkileri kesme, Mavi Marmara saldırısıyla alakalı uluslararası örgütleri harekete geçirme, Askeri tatbikatların ve anlaşmaların yürürlükten kaldırılması, Filistin Milli Uzlaşma hükümetinin kurulmasına ve Filistin'in BM'deki statüsünün yükseltilmesine destek verme, İsrail'in Gazze'ye yönelik sert operasyonlarına yüksek sesle tepki gösterme, İsrail'in Filistin toprakları üzerinde yerleşim alanları kurmasını eleştirme.
İlişkileri Etkileyen Gelişmeler	İsrail'in Gazze'ye yönelik 2006 ve 2008 yılında yaptığı operasyonlar, Hamas Siyasi Büro Şefi Halid Meşal'in Türkiye ziyareti, Türkiye'nin İran ve Suriye ile kurduğu iyi ilişkiler.	Krizler Silsilesi (Davos'ta yaşanan "one minute" krizi, Anadolu Kartalı tatbikatının iptal edilmesi, Alçak koltuk krizi ve Mavi Marmara saldırısı), İsrail'in GKRY ve Yunanistan ile yaptığı doğalgaz anlaşması, İsrail'in Gazze'ye yönelik sert askeri operasyonları.
Aktör	AK Parti (İlişkilerin sivilleşmeye başladığı dönem).	AK Parti (İlişkilerin tamamen sivilleştiği dönem).
Milliyetçilik	Milliyetçi söylemin, politikaları meşrulaştırma maksadıyla kullanılması.	İslami-muhafazakar milliyetçilik.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, 2009 yılına kadar, Türkiye'nin İsrail politikasını inşa eden söylemlerde belirgin bir milliyetçilik tipolojisini görmek pek mümkün değildir. AK Parti iktidarı boyunca, Türkiye'nin İsrail politikasını inşa eden söylemlerin odaklandığı ana husus, Filistin-İsrail arasında yaşanan çatışmaların sonlandırılması, Ortadoğu'da akan kanın son bulması, barışın tesis edilmesi, Filistin'de devlet inşası ve Filistin'li gruplar arasında uzlaşma sağlanmasıdır. Bu söylemler, 2009 sonrasında, İsrail'in diplomatik teamüllere ve Uluslararası Hukuka aykırı davranışları ve bunların neticesinde yaşanan krizler nedeniyle daha da sertleşmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler en alt seviyeye düşmüştür. Bu süreçte, İsrail politikasını inşa eden söylemlerde, haydutluk, korsanlık, eli kanlı ve barbarlık gibi sert ifadelerin yanında, BM değerlerinin, Uluslararası Hukuk kurallarının ve insan haklarının çiğnenmesi ile masum kadın, çocuk ve sivillerin öldürülmesi konuları öne çıkmıştır. Böylece, AK Parti iktidarı döneminde İsrail politikası, Batılı kavramlar ve söylem biçimleri ekseninde yürütülmeye çalışılmıştır. Zira dış politika davranışları incelenecek olursa, 2002'den Davos Krizine

kadar geçen süre boyunca, bir önceki dönemde başlanılan arabuluculuk faaliyetlerine devam edildiği gözlemlenmekle birlikte, Filistin'e yönelik siyasi, iktisadi ve sosyal yardımların daha da arttığı ve İsrail ile ekonomik ve askeri ilişkilerin artan bir ivmeyle sürdürüldüğü görülmektedir. Davos Krizi sonrasında, Türkiye-İsrail ilişkilerinde birbirini takip eden krizlerin yaşanması, nihayetinde de Mavi Marmara saldırısıyla Türkiye'nin ilk defa İsrail şiddetine maruz kaldığı bir olayın vuku bulması sonucunda, ikili diplomatik ilişkiler, ikinci katiplik seviyesine düşürüldü. Bundan sonra da, Türkiye-İsrail ilişkilerinde gerginlikler devam etti. İsrail'in Akdeniz'de doğalgaz arama faaliyetlerinde yardımcı olmak maksadıyla Yunanistan ve GKRY ile imzaladığı anlaşma, İsrail'in Filistin topraklarında hukuksuz bir şekilde inşa ettiği yeni Yahudi yerleşim birimleri, Gazze'ye yönelik sert askeri operasyonlar ve Mavi Marmara ile ilgili hukuki süreçler, iki ülke ilişkilerinde sorunlu alanlar olmaya devam etmiştir. Türkiye, Mavi Marmara saldırısı sonrasında, BM ve diğer uluslararası/bölgesel örgütlere başvurmuş ve Uluslararası Hukuk kuralları çerçevesinde gerçekleştirdiği eylemler ile İsrail'in saldırıları sonrası Gazze'ye yaptığı yardımlar, Filistin'de çatışan gruplar arasında uzlaşma sağlamaya çalışması ve Filistin'in BM'deki statüsü hususunda yürüttüğü diplomasi, bu süreçteki politik davranışlarını oluşturmaktadır. Ayrıca İsrail ile yapılan siyasi ve askeri anlaşmaları ve askeri tatbikatları iptal etmesi de, bunlara eklenebilir. Bunların sonucunda AK Parti, İsrail politikasını evrensel değerler olarak bilinen Batılı değerler çerçevesinde oluşturmuş ve Batı'ya karşı bir kimlik inşasında bulunmuştur. Bu kimlik bağlamında, Batı'ya karşı, "Biz burada Batılı değerler ekseninde hareket etmekteyiz, ancak sizin desteklediğiniz İsrail bu değerleri bölgede çiğnemektedir." imajı oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece, AK Parti için bir test alanı olan İsrail meselesinde, İslamcı bir ideoloji ve kimlik çerçevesinde hareket edilmediği ortaya konulmuştur.

Yine AK Parti, 2002-2007 yılları arasında, Kuzey Irak örnek olay çalışmasında, statükocu ve güvenlik temelli politikalara meşruiyet kazandırmış, ayrıca arabuluculuk politikasını meşrulaştırmak için de, kimlik merkezli söylemleri kullanmıştır. Davos Krizine kadar geçen sürede, yürüttüğü arabuluculuk faaliyetlerini ve Filistin politikasını meşrulaştırmak için, 2002-2007 arasındaki süreçte Kuzey Irak politikasında olduğu gibi, "kültürel, siyasi ve tarihi" bir sorumluluk alanı olarak bu konuları işlemiştir. Aynı zamanda Osmanlı dönemindeki barış dönemine vurgu yapmış ve İslam Dünyasına

yönelik ortak sorun metaforunu devreye sokmuştur. Bunun sonucunda, milliyetçiliğe içkin bu söylemler temelinde Filistin meselesine yönelik yaklaşım, ideolojik bir perspektiften ziyade, arabuluculuk politikasının meşru zeminini oluşturmuştur. Bu durumu, 2009 sonrasındaki birtakım teopolitik söylemle de devam ettirmiştir. İbrahimi dinlerin barışı teşvik etmesi, bölgede Müslümanların, Hristiyanların ve Musevilerin barış içinde yaşaması gerektiğini ve Türkiye'nin hiçbir zaman Yahudi karşıtlığı yapmadığını, aksine tarihte Musevilere Türklerin kol kanat gerdiğini dile getiren AK Partili yetkililer, böylece dış politikadaki davranışlarını, yani İsrail ile ilişkilerin bozulmasının ve Filistin hassasiyetinin temel sebebinin ideolojik bir yönelim olmadığı konusunu bu söylemlerle meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Ancak 2009'dan sonra İsrail politikasını şekillendiren bazı söylemler, 2007 sonrası hatta ağırlıklı olarak 2012 sonrası Kuzey Irak politikasındaki kimlik inşa edici retoriğin önplana çıkmasına benzer şekilde, milliyetçiliğin dış politikadaki meşrulaştırıcı işlevinden daha çok, kimlik inşa edici yönüne vurgu yapmıştır. Filistin meselesi üzerinden İslam kardeşliğine yönelik çeşitli ifadeler kullanılması (Sudan'lı, Irak'lı, Mısır'lı, Pakistan'lı, kısaca bütün Müslümanların ortak sorununun Filistin konusu olduğu), Gazze ve Kudüs ile Türkiye'nin ve İslam ülkelerinin çeşitli kentleri arasında ortak üzüntü, gözyaşı ve keder bağlarının kurulması, İslam toplumlarına yönelik Türk tasavvuf tarihinden bazı alıntılar yaparak, birlik çağrısının seslendirilmesi (Hacı Bektaşî Veli'nin deyişi), sadece Mescid-i Aksa'nın bulunmasının bile Türkiye'nin bölgede aktif siyaset izlemesinin nedeni olabileceği vurgusu ve bazı İslami söylemler, Türkiye'nin İsrail politikasında İslami bir kimlik tahayyülünün bulunduğunu, bunu da *İslami-muhafazakar milliyetçilik* çerçevesinde inşa ettiğini işaret etmektedir.

Ayrıca, Türkiye Cumhuriyetine ve AK Parti iktidarına yönelik çeşitli siyasi eleştirilerin temelinde hükümetin Filistin hassasiyetinin bulunduğu ifade edilmesi üzerinden, İsrail'in "öteki" olarak kodlanması, bu milliyetçilik tasavvurunun yansıması olarak kabul edilebilir. Böylece, daha önceki dönemlerde "güvenli" alan olarak nitelendirilen İsrail, Türkiye'de yaşanan sorunların kaynağı olarak ifade edilmiş ve böylece "güvensiz" bir alana dönüştürülmüştür. Buna, Kudüs'te namaz kılma ve Arap Birliğini Kudüs'te toplama gibi şövenist söylemleri de eklemek gerekmektedir. Aynı zamanda, İslam Dünyasına yönelik birlik çağrısı, bu çağrının Müslüman toplumların ortak

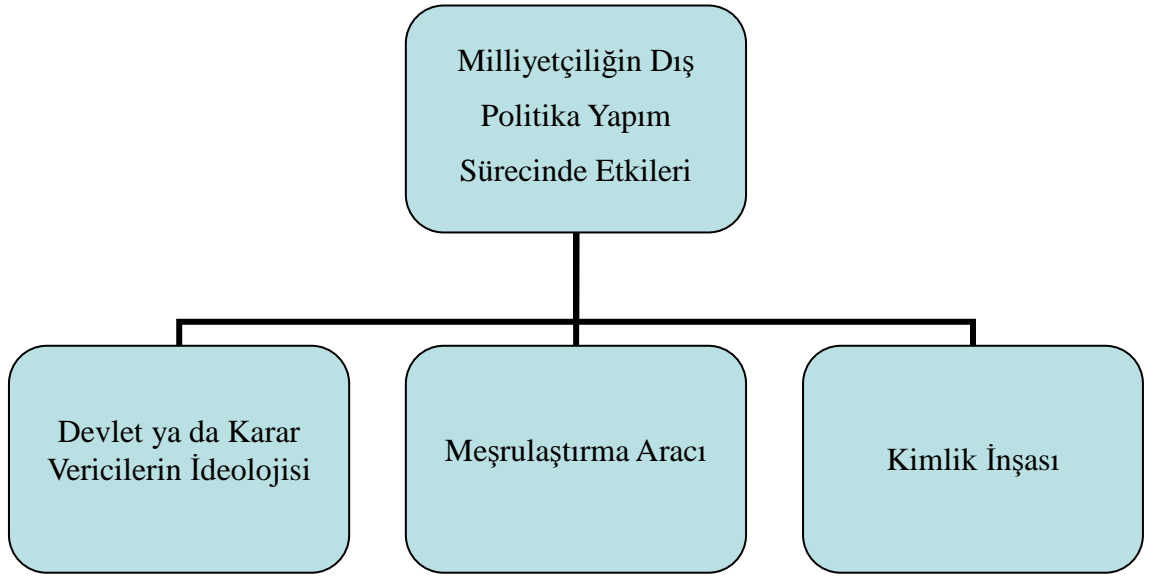
sorunları etrafında gerçekleştirilmesi ve AK Parti iktidarının ortaya koyduğu vizyonla Türkiye'nin bu sorunları çözebilecek yegane ülke olduğunun belirtilmesi de, milliyetçi bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Netice itibariyle 2009 sonrası söylemlerde, İsrail'le yaşanan krizlerin de etkisiyle, Filistin hassasiyeti ve İslam kardeşliği çerçevesinde kimliksel ifadeler fazlaca yer almakta, bu da, *İslami-muhafazakar milliyetçiliğin* İsrail politikasının inşasındaki etkisine işaret etmektedir. Böylece, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında görülen çoklu milliyetçilik tasavvurlarının (İslam, Sünni İslam, Neo-liberal, Türkçü ve İslami-muhafazakar) varlığına rağmen, Türkiye-İsrail ilişkilerinde, sadece bir tipolojinin (İslami-muhafazakar milliyetçilik) önplana çıktığı görülmektedir. Bu tipoloji de, AK Partinin genel milliyetçilik tipolojileri içindeki dini temelde tanımlanabilecek olan Kültürel milliyetçilik anlayışına uygun olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda, Filistinlilere ve Filistin sorunu bağlamında İslam dünyasına yönelik kardeşlik söylemleri, yayılmacı milliyetçiliği de yansıtmakta, bu yayılmacılıkta kültürel-İslami temelde cereyan etmektedir.

Nihayetinde, Türkiye-İsrail ilişkilerinde AK Partinin iktidara geldiği 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinden Davos Krizine kadar geçen sürede, ikili ilişkileri şekillendiren bir milliyetçilik paradigmasının görülmediği, milliyetçi öğeleri barındıran söylemlerin de, izlenilmek istenen arabuluculuk politikasını meşrulaştırmak amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dış politikadaki davranışlar da, bu süreçte söylemlerle uyumludur. Davos Krizinden sonra, özellikle Mavi Marmara saldırısıyla birlikte, Türk karar vericileri, kimlik inşa eden söylemleri sıklıkla kullanmış, bu kimlik inşa edici söylemlerde İslam kardeşliği önplana çıkarılarak, bu süreçte ikili ilişkilerde İslami-muhafazakar milliyetçilik baskın konuma getirilmiştir. Buna karşın, 2002-2015 arasında Türkiye-İsrail ilişkilerindeki en belirleyici unsur, Filistin meselesidir. Bu soruna yönelik olarak Batılı-evrensel kavramlar çerçevesinde yaklaşımın yanı sıra, 2009 sonrasında kimliksel yaklaşım da sergilenmiştir. Ayrıca yaşanan Mavi Marmara saldırısında 9 Türk'ün öldürülmesinin ve İsrail'in Filistin'e yönelik sert askeri operasyonlarının ardından, İsrail, güvenlik-kimlik dengesinde güvenli-dost bir ülke olmaktan çıkarılarak, Türkiye'nin aleyhine çalışan, güvensizlik duyulan bir ülkeye dönüşmüştür. Bu dönüşümde, dış politikadaki söylemler etkin rol oynamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mevcut çalışmada ilk olarak, milliyetçilik-dış politika ilişkisi ve milliyetçiliğin, dış politika yapım sürecindeki işlevlerine kısaca bakılacak olursa; dış politika kavramının milliyetçiliğe içkin bir kavram olduğu sonucundan bahsetmek gerekir. Milli kimliğin uluslararası sistemdeki yansıması olan, milli varoluş meselesini çözmeye yarayan ve milli çıkar ile güvenlik anlayışlarını dünya politikasında temsil eden dış politika kavramının doğasında, millet kavramına ait olma özelliği ve milliyetçi söylemin sürekli olarak üretildiği bir alan olması hasebiyle, milliyetçilik olgusu yer almaktadır. Bu açıdan milliyetçilik-dış politika ilişkisi, aslında kavramların içerikleri itibariyle ayrıştırılması mümkün olmayan bir ilişkidir. Bu nedenle, karar verme sürecine ve karar vericilerin davranışlarına odaklanan teorik bir yaklaşım olan Dış Politika Analizi vasıtasıyla, dış politikanın yapım sürecinde milliyetçiliğin etkileri analiz edilmelidir.



Şekil 1: Milliyetçiliğin Dış Politika Yapım Sürecinde Etkileri

Dış politikanın yapım sürecinde milliyetçiliğin, Şekil 1 de görüldüğü üzere, üç farklı işlevi bulunmaktadır. Birinci olarak, milliyetçilik, devlet ya da karar vericilerin ideolojisi olarak dış politikanın oluşumunda kendisini gösterebilmektedir. Burada devletin ideolojik bir eksende kurulup kurulmadığı önemli bir husus olmakla birlikte, bazı devletlerin milliyetçi ideoloji üzerine kurulduğu bilinmektedir. Milliyetçi bir ideoloji üzerine inşa edilmeyip, başka bir ideolojik perspektif benimseyen devletlerin dış politikalarında da ideolojik olarak milliyetçiliğin etkisi bulunmaktadır. Çünkü

milliyetçilik eklemlemeci bir ideoloji olarak diğer ideolojilerin hepsine rahatlıkla eklemlemenebilir. Bunun sonucunda da milliyetçilik, dış politika söylem ve davranışlarına yansır. Benzer şekilde, karar vericilerin de milliyetçi ideolojiye sahip olmaları ya da ideolojik perspektiflerinde milliyetçiliğin eklemlememesi durumu da mümkündür.

Dış politika yapım sürecinde milliyetçiliğin ikinci işlevi ise, meşrulaştırma aracı olarak kullanılması durumudur. Milliyetçilik, politik aktörler tarafından sürekli başvurulan ucuz bir kaynak olarak görölmektedir. İzlenilen dış politikayı meşrulaştırmak, kamuoyu desteği kazanmak ve içerideki muhalif sesleri susturmak için milliyetçilik, dış politikanın yapım sürecinde önemli bir bileşen olabilmektedir. Üçüncü ve son işlev ise, milliyetçiliğin dış politika olgusuyla kimlik ve güvenlik temelli ilişkisidir. Dış politika, bir manada içeride inşa edilen kimliğin, dışarıdaki kodlarının oluşturulması sürecidir. Burada, içeride milli kimlik hangi öğe(ler) çerçevesinde inşa ediliyorsa, dışarıda da o öğenin “dost” ve “düşman” algısı çerçevesinde hareket edildiği görölmektedir. Böylece milliyetçilik yine devreye girmekte, içeride millet olgusunu oluşturan öğelerin dış politikadaki yansımaları, dış politika yapım sürecinde etkili olmaktadır. Mevcut çalışmada, millet olgusunu oluşturan objektif/nesnel öğeler olan, etnisite, din, kültür ve tarihsel yönelim tercih edilmiştir. Ayrıca, milleti inşa eden öğeler çerçevesinde güvenlik paradigması da şekillenmekte, bu sürecin, dönüştürülebilen ve değişebilen bir niteliğe haiz olduğu görölmektedir.

Mevcut çalışmada, değerlendirmeye tabi tutulan diğer hipotez de, Türk milliyetçiliği tipolojileri arasında hangisi ya da hangilerinin, seçilen örnek olay çalışmaları olan Türkiye’nin Kuzey Irak ve İsrail politikalarının karar verme sürecinde etkili olduğu hususudur. Öncelikle şuna değinmekte fayda var: Türk milliyetçiliği kapsamında içinde farklı kimlik tasarımları, tarih, din ve modernite algıları iğereren çeşitli tipolojiler yer almaktadır. Bunlar arasında, bazen sınırlar keskin bir şekilde ayrılırken, bazen de muğlaklaşabilmektedir. Tabi burada 2002-2015 arasındaki süreç incelendiği için, AK Partinin milliyetçilik tasavvurunu ortaya koymak elzemdir. AK Partinin ideolojik tasarımının “muhafazakar demokratlık” olarak belirtilmesine ve iktidar sürecinde zaman zaman milliyetçiliğe aykırı görölen politikaları (Kürt açılımı ya da milliyetçiliğin ayaklar altına alınması söylemi gibi) hayata geçirmesine rağmen, Türk sağının en önemli ideolojik aygıtı olan milliyetçiliği, partinin karar vericilerinin söylem ve

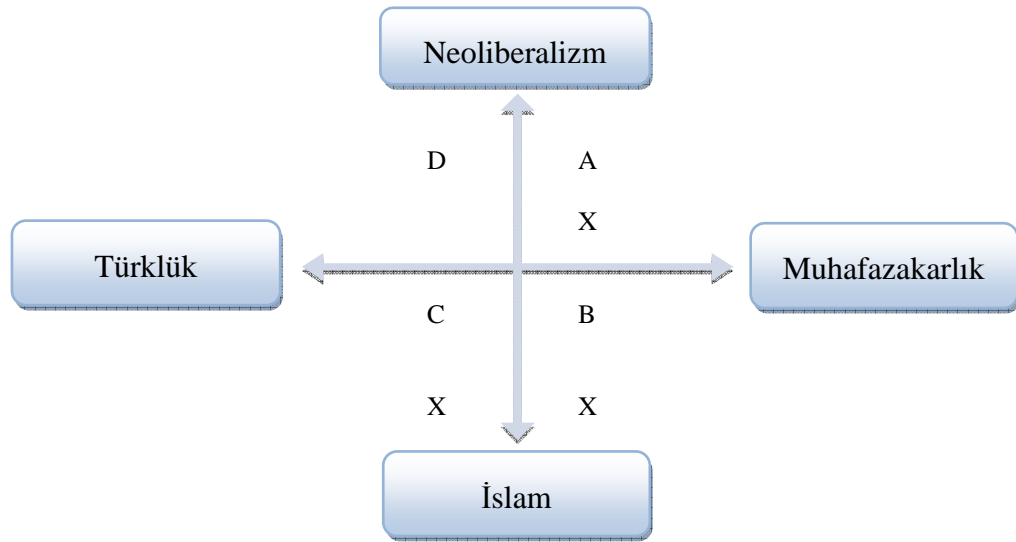
davranışlarında görmek mümkündür. Ancak AK Partinin milliyetçilik tasavvurunun Türk milliyetçiliği içerisindeki koordinatlarının yeri hususunda kesin bir hükümde bulunmak pek olası görülmemektedir. Çünkü, Partinin ideolojik kaynakları olarak Merkez Sağın ve Milli Görüş Hareketinin milliyetçilik anlayışları farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, AK Partili karar vericilerin söylemlerine de yansımaktadır. Aynı zamanda Merkez Sağın pragmatist niteliği de, bu süreçte devreye girmekte, milliyetçilik algısı, duruma/koşullara göre değişkenlik göstermektedir. Genellikle Muhafazakar ve İslamcı olduğu düşünülen AK Partide, Türk sağının üç hali olan, Milliyetçilik, Muhafazakarlık ve İslamcılık birlikte temsil edilmektedir. Özellikle, Merkez Sağın Fayda Milliyetçiliği söylemi⁸⁹¹, AK Partili karar vericilerin söylemlerinde sık sık rastlanılmasına karşın, kimlik inşa edici söylemler ve politikalar, AK Partinin milliyetçilik tasavvurunu işaret etmeleri bakımından önemlidir.

AK Parti, İslami bir kimlik tahayyülüne sahip olup, bunu karar vericilerin söylemleri ve politikaları vasıtasıyla hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu süreçte, İslami sembollerin sekülerleştirildiği ve içeriklerinin çoğu kez milliyetçi söylemler tarafından doldurulduğu söylenebilir. Bu sayede kimlik inşası gerçekleştirilmek istenmiştir. İşte burada AK Partinin milliyetçiliğe yaklaşımı ve ne tür bir milliyetçilik tasavvuruna sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. AK Parti, ideolojisinin temeline milliyetçiliği yerleştirmemekte, sadece kimlik inşasında toplumu dönüştürmek için bir araç ve ya söylem olarak kullanmaktadır. Mesela, Rabia sembolü bu durum için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Mısır'da, General Sisi'nin yaptığı askeri darbe sonrasında Mursi'nin görevinden alınması neticesinde İhvan taraftarları Rabia meydanında gösteriler yapmış ve el baş parmağı haricinde geriye kalan dört parmağın kaldırılması suretiyle bir tepki sembolü ortaya çıkartılmıştır. Bu dönemde Başbakan olan Erdoğan, bu sembolü, “tek millet, tek devlet, tek bayrak ve tek vatan” biçiminde milliyetçi bir söylemle yeniden üretmiştir. Daha sonra seçim konuşmalarından düzenlenen toplantılara kadar birçok yerde bu sembol, AK Partili karar vericiler tarafından, Partilileri kanalize etmek amacıyla kullanılmıştır.

Bunun dışında, Türk tarihinin İslam sonrası dönemleri olan Selçuklu, çoğunlukla da

⁸⁹¹ Türkiye'de Adalet Partisinden günümüze kadar geçen sürede Merkez Sağ partiler tarafından benimsenen milliyetçilik söylemidir. Hizmet milliyetçiliği anlayışına göre, milliyetçilik soyut kavramlar üzerinden değil, daha çok maddi karşılığı bulunan hizmetler (örneğin yol ağının genişletme, fabrika yapma ya da ekonominin düzeltilmesi gibi) temelinde tanımlanmaktadır.

Osmanlı tarihine ilişkin göndermeler, AK Partili karar vericiler tarafından sık sık yapılmaktadır. Türkiye'nin resmi televizyon kanalı olan TRT'de, Osmanlı tarihine ilişkin çeşitli diziler gösterime sokulmuştur. Özkırmılı, Duran, Öztan, Dönmez ve Saraçoğlu gibi akademisyenler, AK Partinin milliyetçilik tasavvuruna ilişkin çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlar, İslam ya da Müslüman, Sünni-İslam, Neo-liberal-muhafazakar, Osmanlıcı, Neo-liberal ve İslami-muhafazakar milliyetçiliklerdir. Bu milliyetçilik tasavvurlarının her biri, AK Partili karar vericiler tarafından konjonktürel nedenlere bağlı olarak kullanılmaktadır. Yine de, AK Partinin milliyetçilik anlayışının kavramsal açıdan temeli, Türk milliyetçiliğinin geleneksel tipolojilerinden biri olan muhafazakar milliyetçiliğe, hatta muhafazakar milliyetçilik içinde mütalaa edilen İslami-Anadoluculuk⁸⁹² çizgisine dayanmaktadır. Günümüzdeki milliyetçilik tipolojilerinden ise daha çok muhafazakar milliyetçiliğin İslami boyutunun Türklük boyutuna nazaran daha baskın olduğu ve neo-liberal tandansa sahip olan İslami-muhafazakar milliyetçiliğe yakın durduğu görülmektedir. Aşağıda bulunan Şekil 2'den de anlaşılacağı üzere, AK Partinin milliyetçilik tasavvuru, A ve B ile ifade edilen bölgeler arasında bulunduğu, son zamanlarda buna bir nebze olsun C bölgesinin de katıldığı görülmektedir.



Şekil 2: AK Partinin Milliyetçilik Tasavvuru

⁸⁹² İslami Anadoluçuluk akımı, Kemalist milliyetçilik anlayışına karşı geliştirilen Anadoluçuluk akımı içerisinde, özellikle İslami vurguları daha fazla olan Nurettin Topçu'nun eserlerinde görülmektedir. Bu akıma göre, ruhçu bir milliyetçilik, Türk toplumunda kötü gidişatı durdurup, ait olduğu medeniyet (İslam) dairesine dönülmesini sağlayabilir. Ruhçuluktan kastedilen kavram, maneviyat dolayısıyla İslamdır. Bu milliyetçilik anlayışına göre, Türk kimliği, İslam temelinde tanımlanmakta, 1071 Malazgirt Zaferinden itibaren Türk tarihi başlamakta ve Osmanlı tarihi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

AK Partinin milliyetçilik anlayışının cisimleştiği alanların başında ise dış politika gelmektedir. Partinin iktidara geldiği dönemden beri izlenen aktif dış politika, milliyetçilik anlayışıyla şekillendirilmiştir. Dış politikanın mimarı olan Ahmet Davutoğlu'nun kaleme aldığı “Stratejik Derinlik” eseri, dış politikadaki milliyetçilik manifestosu olarak ele alınabilir. Stratejik Derinlik eseri, Türk dış politikasına ilişkin jeopolitik bir yaklaşım sunmakla birlikte, muhteviyatında bulunan Kemalizm eleştirisi ve jeopolitiğin, zaman (tarih) ve mekan (coğrafya) etkileşimiyle oluşan kimliksel yaklaşımla inşası sebebiyle, milliyetçi bir yönelime sahiptir.

Bu eserle birlikte dış politikayı şekillendiren söylem ve davranışlardan hareketle, AK Parti döneminin dış politika yaklaşımının ne olduğu konusunda çeşitli tartışmalar ortaya çıkmıştır. Dönmez, Yaşlı, Oran, Merve ve Utku Yapıcı, White ve Bertrand gibi birçok akademisyen, AK Partinin, emperyal bir vizyonla şekillenen Neo-Osmanlıcılığa dayalı dış politika anlayışına sahip olduğu hususunda görüş belirtmişlerdir. Ancak AK Partili karar vericiler, Neo-Osmanlıcı dış politika anlayışına sahip olmadıklarını, bunu ileri sürenlerin ideolojik eksenden yorum yaptıklarını belirterek, bu düşüncelere karşı çıkmaktadırlar.

AK Partili karar vericilerin dış politika söylemlerinde, daha çok “medeniyet” kavramı önplana çıkmaktadır. Bu kavram, İslam kardeşliği çatısı altında, ekonomik, siyasi ve kültürel işbirliği çerçevesinde ele alınmaktadır. Muhafazakar milliyetçiliğin önemli mütefekkirlerinden biri olan Erol Güngör'e göre milliyetçilik, medeniyet inşa etmektir. Dolayısıyla, AK Partili karar vericilerin söylemlerinde görülen medeniyet vurgusu, milliyetçi bir söylem olarak da nitelendirilebilir. Dış politikadaki medeniyet tasavvurunun teorik altyapısını İslam, pratik tezahürünü ise Osmanlı hinterlandı oluşturmakta, böylece, AK Parti döneminde Türk dış politikasının Ortadoğu bölgesindeki aktif siyaseti anlam kazanabilmektedir.

Bu çalışmada, seçilen örnek olaylara -Türkiye'nin Kuzey Irak ve İsrail politikalarına-hakim olan, bunları dönüştüren ve şekillendiren milliyetçilik paradigmalarının neler olduğunu anlayabilmek için, örnek olay çalışmalarına kısaca değinmek gerekir. Burada, dış politikanın yapım sürecinde milliyetçiliğin işlevleri ile bu işlevlerin ne tür milliyetçilik anlayışı/anlayışları tarafından biçimlendirildiği meselesi önem arz etmektedir.

Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında, teorik perspektifte belirtilen dış politikanın yapım sürecinde milliyetçiliğin üstlendiği işlevlerin neredeyse tamamı görülmektedir. 2002-2007 arasındaki süreçte, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasına hakim olan söylem ve davranışlarda, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, PKK terör örgütünün faaliyetlerinin durdurulması ve Türkmenlerin statüsü meselesi önplana çıkmaktadır. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte, güvenlik ve statüko temelli yaklaşımların devam etmesi, bölgenin "milli varoluş" açısından öncelikli sorunlu alan ve Iraklı Kürtlerin de "tehdit" olarak görülmeleri sebebiyle Resmi-Kemalist milliyetçilik tarafından Kuzey Irak politikası şekillendirilmiştir. Bu durum, devlet ideolojisinin dış politika yapım sürecindeki etkisine işaret etmektedir. Buradan hareketle Resmi-Kemalist milliyetçilik yaklaşımının 2007 yılına kadar dış politikada karar verme sürecinde etkisini devam ettirdiği söylenebilir. Bu süreçte, Kuzey Irak politikasında karar verme sürecinde doksanlı yıllarda olduğu gibi, TSK'nın bariz etkisinin bulunduğu görülmektedir. Bu dönemde, AK Partili karar vericilerin bazı söylemlerinde önplana çıkan "akrabalık, kardeşlik, tarihi ve kültürel sorumluluk" gibi milliyetçi öğeler ise, teorik çerçevede yer alan, dış politika yapım sürecinde milliyetçiliğin ikinci işlevi olan "meşrulaştırma aracı" olarak kullanılmasının örneği olup, izlenilen statüko ve güvenlik temelli politikalara meşru bir zemin inşa etmek maksadıyla ifade edilmişlerdir.

2007-2012 arasındaki dönemde ise, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının yapım sürecinde milliyetçiliğin üçüncü işlevi olan kimlik temelli söylem ve davranışların etkili olduğu söylenebilir. Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi arasındaki diplomatik ilişkilerin düzelmeye başlamasıyla birlikte, iktisadi ve kültürel ilişkilerde de artış yaşanmıştır. Buna paralel olarak; AK Partili karar vericilerin söylemlerinde, Kuzey Irak bölgesine yönelik İslam çatısı altında kardeşlik, ortak tarihi ve kültürel bağlar, güvenlik ve ticari ilişkiler önplana çıkmıştır. Bu söylemler, politik davranışlara da yansımış, karşılıklı ziyaretler ve çeşitli alanlarda yapılan anlaşmalar döneme damgasını vurmuştur. Özellikle, bölgede yaşayan Iraklı Kürtler ile Türkler arasındaki İslam temelli kardeşlik vurgusu, iki tarafın şehirleri arasında kurulan ortak kader köprüleri ve Türkiye'nin bölgedeki yatırımlarının övünülerek ifade edilmesi, dönemin milliyetçilik paradigmaları hakkında ipucu sunmaktadır. Burada, İslami-muhafazakar ve Neo-liberal milliyetçiliğin, dış politikadaki söylem ve davranışların önemli bir dinamiği görünümündedir. Ancak, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması düşüncesinin söylemlerde devam etmesi,

Kemalist milliyetçiliğin de etkili olduğunu şeklinde değerlendirilebilir. Aslında 2007-2012 arasındaki dönemde, milliyetçilik paradigması ve bu ekseninde Kuzey Irak politikasının biçimlenmesinde ulusal ve uluslararası faktörlerin etkili olduğu belirtilmelidir. Zira, 5 Kasım 2007 tarihinde ABD ile yapılan mutabakat çerçevesinde Iraklı Kürt yetkililerle ilişkilerin iyileşmesi, İKBY'nin PKK terör örgütüne mesafe koyması, Türkiye'nin bölgede askeri operasyonlar yapmaya başlaması ve ABD ordusunun bölgeden geri çekilecek olması sebebiyle Türkiye-İKBY ilişkilerinin iyileştirilmesi gerektiği düşüncesi gibi uluslararası faktörler, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının yeniden şekillendirilmesinde etkili olmuşlardır. Bu süreçteki ulusal faktörler ise, AK Partinin 2007 Genel Seçimlerdeki zaferi, Parti içinden Cumhurbaşkanının seçilmesi, Ordu ve bürokrasideki Kemalist kadroların tasfiye edilmeye başlanması ve Kuzey Irak politikasının sivilleştirilmesi, AK Partinin kimlik temelli politikalarını hayata geçirebileceği uygun bir zemin bulmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, 2007-2012 arasındaki dönemde, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının yapım sürecinde etkili olan milliyetçilik anlayışlarının, ulusal ve uluslararası gelişmeler tarafından şekillendirildiği görülmektedir.

2012'den 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerine kadar geçen süreçte, bir önceki döneme benzer şekilde, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının yapım sürecinde milliyetçiliğin üçüncü işlevi olan kimlik temelli söylem ve davranışlar etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca, yine bir önceki dönemde olduğu gibi, Kuzey Irak politikasına hakim olan milliyetçilik anlayışlarının ulusal ve uluslararası gelişmeler tarafından tayin edildiği görülmektedir. Bu dönemde, İKBY ile Irak Merkezi Yönetimi arasında yaşanan sorunlar, Arap Baharı neticesinde Ortadoğu'da yaşanan devlet-içi çatışmalar ve bu sayede alt kimliklerin/mikro milliyetçiliklerin etkin hale gelmesi, İran'ın bölgedeki yayılmacı ve mezhepçi politikaları, DAESH terör örgütünün ortaya çıkarak etkili bir aktör konumuna yükselmesi, Esed Yönetiminin Suriye'de uyguladığı sert politikalar ve Türkiye'nin Bağdat Yönetimiyle ilişkilerinin gerilmesi gibi uluslararası faktörlerin yanında, AK Partinin seçim zaferlerine yenilerini eklemesi neticesinde siyasi gücünü arttırması ve Kürt açılımı gibi ulusal faktörlerin de etkisiyle, dönemin milliyetçilik anlayışı/anlayışları şekillenmiştir.

Bu süreçte AK Partili karar vericilerin söylemlerinde, İslam çatısı altında kardeşlik, şehirler arasında ortak kader köprüleri ve ortak tarihe yapılan vurguların yanı sıra, iktisadi ilişkilerin önemi ile enerji kaynakları ve bunların Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara taşınması hususunda varılan mutabakatlar sıklıkla yer almış ve bunlar politik davranışlara da sirayet etmiştir. Bazı konularda, mesela Türkmenlere ilişkin söylemlerde, kültürel, etnik yakınlık ve ekonomik yardımlar gibi, farklı milliyetçilik tasavvurlarını çağrıştıran ifadeler yer verilmiştir.

Bu dönemde, Kuzey Irak politikasına egemen olan milliyetçilik tasavvurları olarak şunlardan bahsedilebilir: (Sünni) İslam, İslami-muhafazakar, muhafazakar, Türkçü ve Neo-liberal milliyetçilik. Belirtildiği üzere, bu kadar çok sayıda ve farklı milliyetçilik tasavvurlarının görülmesinde konjonktürel gelişmeler etkili olmuştur. İslam (Dini) milliyetçiliğine bu süreçte eklenen “Sünni” sıfatı, İran’ın bölgede izlediği mezhepçi politikalarla birlikte, Irak Merkezi Yönetiminin Tahran güdümüne girmesi ve Suriye’de Esed’in Sünnilere yönelik kanlı saldırıları ve ardından yaşanan içsavaş gibi nedenlerin sonucunda gerçekleşmiş olup, bölgedeki tek müttefik ve Sünni yönetim olan IKBY ile Türkiye arasında “stratejik” denilebilecek ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, milliyetçiliğin dış politika yapım sürecindeki meşrulaştırıcı işlevini de görmek mümkündür. Örneğin Türkmenlere yönelik etnik yakınlık, kültürel-tarihi bağlar ve ekonomik vaatleri içeren söylemlerin arkaplanında, Şii Türkmenlerin, Bağdat ve Tahran yönetimleriyle hareket etmelerinin Türk karar vericileri nezdinde oluşturduğu hoşnutsuzluğun etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla, 2012-2015 arasındaki dönemde Kuzey Irak politikası, konjonktürel gelişmelerin şekillendirdiği milliyetçi söylem ve bu söylemi destekleyen politik davranışlar temelinde inşa edilmiştir.

Ayrıca bu dönemde, IKBY Başkanı Mesud Barzani’nin Türkiye ziyaretleri ve Türk karar vericilerinin IKBY ile temasları sırasında “Kürdistan” ifadesini zaman zaman kullanmaya başlamaları da dikkat çekicidir. Geçmiş dönemde kullanılması yasaklı olan bu sözcüğün, devletin en üst kademelerindeki yöneticiler tarafından ifade edilen ve IKBY ile kurulan stratejik ilişkiler, güvenlik-kimlik dengesinin dönüştüğünü işaret etmektedir. Daha önceki dönemlerde, “kırmızı çizgi” olan Kürdistan meselesi, artık değişime uğramış, güvensiz olarak görülen Kuzey Irak (özellikle Özerk Kürt Yönetimi), dış politikadaki söylemler vasıtasıyla güvenli bir alana dönüştürülmüştür. Bu duruma,

Başbakanlık görevini ifa ettiği dönemde Erdoğan'ın Barzani hakkındaki iki ayrı söylemi örnek verilebilir. Erdoğan, 2007 yılında Barzani'yi "kabile reisi" olarak gördüğü için muhatap almamayı tercih ederken; 2013 yılındaki söyleminde "basiretli lider" olarak ifade etmiştir. Bu söylem farklılığı, hem güvenlik-kimlik ilişkisinde, hem de Kuzey Irak politikasına hakim olan milliyetçilik paradigmasında yaşanan dönüşümün önemli bir göstergesidir.

Mevcut çalışmada, ikinci örnek olay olan AK Partinin İsrail politikasından hareketle elde edilen bulgular olarak öncelikle milliyetçiliğin dış politika yapımı sürecindeki iki yansımasından bahsetmek gerekir. Bunlardan birincisi, milliyetçiliğin dış politikadaki meşrulaştırıcı işlevidir. AK Partinin iktidara geldiği yıldan Davos krizine kadar geçen sürede, ikili ilişkilerin temelinde bulunan Filistin meselesine yönelik olarak, söylemlerde uluslararası/evrensel normlar ve barışın tesisi kavramları, davranışlarda da arabuluculuk girişimi önplana çıkmaktadır. Türkiye'nin arabuluculuk görevini yerine getirecek yegane ülke olduğunu göstermek için de, zaman zaman Filistin hassasiyeti, tarihi, siyasi ve kültürel bir sorumluluk alanı olarak işlenmekte, bölgenin Osmanlı geçmişine ve dinler tarihindeki önemine vurgu yapılmaktadır. Ama burada asıl maksat, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü pekiştirmek ve düşünülenin aksine Filistin hassasiyetinin temel insan hakları ve uluslararası normlar çerçevesinde ele alındığını göstermek olduğu söylenebilir. Bu süreçte dış politika davranışları, bu görüşlere uygun bir şekilde atılmaktadır. Filistin'e yönelik siyasi ve ekonomik desteğin, daha önceki dönemlere oranla epey artması ve Türkiye'nin müttefiklerinin uyarılarına rağmen, Hamas'la kurulan ilişkiler, davranışsal boyutta kimlikel bir yaklaşıma kapı aralamaktadır. Gerçi davranışsal boyuttaki kimlikel bazı yaklaşımlar, örneğin Hamas'la kurulan ilişkiler, Hamas'ın seçimle işbaşına gelmesi, Filistin'deki iç çatışmaları bitirmek için tarafların her biriyle diyalog mekanizmasının sürdürülmesi gibi kimlikel olmayan evrensel normlar üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Yine de, Filistin hassasiyeti ve Hamas'la kurulan yakın ilişkiler, kimlikel bağlamda değerlendirilebilir.

Milliyetçiliğin dış politika yapımındaki ikinci işlevi ise, içeride inşa edilen kimliğin dış politikadaki kodlarının oluşturulmasında oynadığı roldür. Davos krizinden sonra, Türkiye'nin İsrail politikası, milliyetçiliğin dış politika yapımındaki kimlik inşa edici işleviyle daha rahat açıklanabilir. Bu süreçte de Filistin hassasiyeti, bir önceki döneme

uygun söylemlerle devam etmiştir. Yaşanan krizlerde de, Batılı kavramlar etrafında söylemler geliştirilmiştir. Ancak bazı söylemlerde, İslam temelli kardeşlik (İslam şehirleri ve ülkeleriyle, Türkiye ve Türkiye’deki şehirler arasında kurulan ortak üzüntü ve gözyaşları, kader ve güvenlik bağları metaforları), tarihi-kültürel-coğrafi sorumluluk alanı, İslam dünyasına yönelik Filistin sorunu üzerinden birlik çağrıları, AK Parti hükümetinin vizyonuyla Türkiye’nin bu sorunu çözebilecek ülke olması, Türkiye’nin iç ve dış sorunları çerçevesinde İsrail’in öteki olarak konumlandırılması, Osmanlı tarihine yapılan atıflar ve İslami kavramların kullanılması, İslami-muhafazakar milliyetçiliğin İsrail politikasının oluşumunda etkili olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu milliyetçilik tasavvuru, AK Partili karar vericilerin, bazen kendi çocuklarıyla yaptıkları konuşmalarında ya da okudukları şiirler vasıtasıyla romantik yönden, bazen de Kudüs’te namaz kılma, Türkiye’yi karşısına almalarının maliyetleri üzerinden şövenist söylemlerle desteklenmektedir.

Nitekim bu süreçte dış politika davranışları incelenecek olursa, İsrail’le ilişkilerin kesildiği, Filistin’deki iç çatışmaların sonlandırılmaya çalışıldığı, Filistin’in BM’deki statüsünün yükseltilmesi ve İsrail’in yıkıcı askeri operasyonlarından sonra yapılan sert çıkışlar görülmektedir. Bunlar dini söylemleri inşa eden milliyetçilik tasavvuruyla örtüşmektedir. Davos Krizi sonrasında Erdoğan’ın Ortadoğu toplumlarında kahraman ilan edilmesi, Mavi Marmara saldırısı ve akabinde yaşanan gelişmelerle, İslam dünyasında Türkiye’nin düzen kurucu rolü pekiştirilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlar da, davranışlarla söylemler arasındaki uyumu ve milliyetçiliğin dış politika davranışlarına yansıdığını göstergeleri olarak ele alınabilir. Burada şunu da ifade etmekte fayda vardır: İsrail’le doksanlı yıllarda yaşanan ve “stratejik” diye tabir edilen ilişkilerin temelinde askeri vesayet, dolayısıyla Kemalist milliyetçiliğin kimlik tasavvuru nasıl bulduysa, günümüzde AK Parti tarafından sivilleştirilen ilişkilerde de, karar vericilerin kimliksel yönelimlerinin 2007 sonrası dönemdeki iç ve dış politika davranışlarında da etkisi bulunmaktadır. Ayrıca İsrail’in GKRY ve Yunanistan’la Akdeniz üzerindeki ittifak anlaşmasını da unutmamak gerekir. Nihayetinde bu gelişmelerin ve İslami-muhafazakar milliyetçiliğin etkisiyle, Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulduğunu ve en alt seviyeye indirildiği görülmektedir.

Buna ilaveten, önceki dönemlerde stratejik müttefik olarak görülen, AK Partinin

iktidara geldiği ilk dönemlerde de iyi ilişkilerin devam ettiği ve güvenlik bağlamında herhangi bir tehdit oluşturmayan İsrail'in, Mavi Marmara müdahalesinin ardından, Türk karar vericilerinin sert söylemleri (korsanlık, haydutluk ve eli kanlı gibi) temelinde güvensizleştirildiği görülmektedir. Böylece, güvenlik-kimlik dengesinin, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan değişimle birlikte dönüştüğü de söylenebilir.

Türkiye'nin İsrail politikasını bir bütün olarak göz atıldığında ise, uygulamanın, AK Partinin, ülke içinde inşa etmeye çalıştığı kimlik tasavvuruyla örtüştüğü söylenebilir. AK Parti, içeride İslami bir kimlik tahayyülüne sahip olmakla birlikte, bunu hayata geçirme hususunda Türkiye'deki geleneksel İslamcılardan farklı bir anlayışa sahiptir. İslami semboller, içeriklerinin sekülerleştirilmesi yoluyla merkeze çekilmiş ve böylece bütün toplum sathına yayılması arzu edilmiştir. Daha önceleri, katı İslami grupların ve İslamcı-muhafazakar elitler tarafından benimsenen bazı İslami semboller (İstanbul'un fethi, Kutlu Doğum Haftası ve Mehmet Akif Ersoy figürü gibi), AK Parti tarafından, deyim yerindeyse yumuşatılmak suretiyle, sağın en ucundan merkeze yerleştirilmiştir. Bu durum kimlik inşası olarak da değerlendirilebilir. AK Parti döneminde Türkiye-İsrail ilişkilerinin temel gündem maddesi olan Filistin meselesine yönelik yaklaşım da, bu duruma örnek niteliğindedir. Türkiye'nin Filistin meselesine ve bunun çözümüne ilişkin önerileri ile Mavi Marmara saldırısı sonrası ifade edilen bazı söylemlerde, insan hakları, evrensel değerler ve Uluslararası Hukuk normları, kadın ve çocuklar başta olmak üzere sivillerin öldürülmemeleri gerektiği, BM değerlerinin çiğnenmesi gibi Batılı-evrensel kavramlar önplana çıkarılmıştır. Böylece, Türkiye'deki İslamcılarının romantik bağ kurdukları Filistin sorunu ve bu minvalde nefret edilen bir ülke olan İsrail'e yönelik yaklaşımın, AK Parti tarafından dönüştürülerek, bir nevi sekülerleştirildiği görülmektedir. Böylece aynen içeride inşa etmeye çalışılan İslami kimlik anlayışında olduğu gibi, Filistin meselesini, sadece İslamcılarının meselesi değil, bütün Türkiye'nin meselesi haline getirmeye çalışıldığı ileri sürülebilir. Sonuçta, Türkiye-İsrail ilişkilerinin temel parametresi olan Filistin meselesi, aslında AK Partili karar vericilerin söylemlerinde yer aldığı biçimde "Filistin davamıza" dönüşmüş olup, bu dönüşüm süreci de, içerideki kimlik inşası süreciyle paralellik arz etmekte ve Filistin meselesi, hem iç, hem de dış politika açısından kimlik inşasının aracı olarak görülmektedir.

Bu açıklamalardan sonra, "dış politikanın yapım sürecinde milliyetçiliğin işlevlerinden

hangisi daha fazla önplana çıkmakta ve bu çerçevede milliyetçilik paradigmasında yaşanan dönüşümler dış politikada değişikliklere neden olabilmekte midir?” sorusunun cevabını vermek gerekmektedir. Öncelikle şu belirtilmelidir ki, Türkiye’de, AK Parti iktidarıyla birlikte Türkiye Cumhuriyetini kuran ve Türk milletini inşa eden, devletin resmi milliyetçilik anlayışı olan Kemalist milliyetçilik, zamanla kendi yerini daha çok İslami hassasiyetleri güçlü olan, son dönemlere kadar pek fazla Türklük vurgusu taşımayan, neo-liberal eksenli İslami-muhafazakar milliyetçiliğe bırakmıştır. İçerideki milliyetçilik anlayışı, şüphesiz dış politikaya da yansımış, 2007 sonrasında çeşitli iç gelişmeler (AK Parti içinden Cumhurbaşkanlarının seçilmesi, siyasetin sivilleşmesi, bürokraside yaşanan dönüşüm ve AK Partinin seçim zaferleri) neticesinde AK Parti’nin muktedir konuma gelmesi, dış politikada kimliksel yönelimi içeren davranışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. AK Parti’nin dış politika algısının temelinde yer alan medeniyet yönelimi çerçevesinde eski Osmanlı coğrafyasında proaktif siyaset izlemesi, bu şekilde hayata geçirildiği söylenebilir. Mevcut çalışmadaki örnek olaylara bakılacak olursa, 2007 sonrası süreçte, söylem ve davranışlarda, İslami temelli farklı milliyetçilik tipolojilerinin görülmesi, bu durumun kanıtı niteliğindedir. Dolayısıyla, dış politika yapım sürecinde milliyetçiliğin birinci işlevi olan, devletin ve karar vericilerin ideolojik tutumlarının, 2007 sonrasında, dış politika söylem ve davranışlar temelinde görüldüğü, Türkiye Cumhuriyetinin kurucu milliyetçilik paradigması olan Kemalist milliyetçiliğin yerini, İslam temelli bir milliyetçilik tasavvurunun aldığı gözlemlenmektedir.

Bunun dışında, karar verme sürecinde milliyetçiliğin bir diğer işlevi de, kimlik inşasıdır. Mevcut çalışmadaki örnek olaylar incelenecek olursa, İslam coğrafyasındaki şehirler arasında kurulan ortak kader köprüleri, ortak üzüntüler ve sevinçler, Filistin meselesinin ortak sorun haline getirme çabası, Türkler, Araplar ve Kürtler arasında İslam çatısı altındaki kardeşlik söylemleri, İslam ülkeleri arasında ortak sorunlar ve tarihi şahsiyetler çerçevesinde ekonomik, siyasi ve kültürel birliktelik söylemleri ile Ortadoğu üzerinde izlenen proaktif dış politika, içeride inşa edilmek istenen kimlik tahayyülüyle paralellik arz eden hamlelerdir. Tabii olarak kimlik olgusunun beslendiği kaynaklarda ayrı bir önem arz etmektedir. Zaten kimlik kavramı, birkez inşa edilip değişime uğramayan, süreklilik arz eden bir olgu değildir. Türkiye’de de, AK Parti iktidarı döneminde kimlik olgusu, farklı kaynakların kullanılması suretiyle inşa edilmek istenmiş ve bu da dış politika ilkelerinde dönüşüme neden olmuştur. Bu çerçevede,

içeride kimlik inşasında kullanılan din, kültür ve tarihsel yönelim gibi millet olgusunu oluşturan objektif öğelerin, dışarıdaki yansımalarının da, İslam, hatta eski Osmanlı coğrafyasında kodlanması sebebiyle, dış politika yapım sürecinde milliyetçiliğin kimlik inşası maksadıyla kullanıldığı da ifade edilebilir. Bu minvalde, özellikle 2007 sonrası süreçte, dış politikadaki söylem ve davranışlarda İslam temelli milliyetçilik tasavvurlarına, kimlik inşa edici söylemler ekseninde karşılaşılmaktadır.

Ancak, mevcut çalışmada, Kuzey Irak örneğinde çok sayıda milliyetçilik tipolojisi görülürken, İsrail politikasında ise tek bir milliyetçilik algısı, söylem ve politik davranışlarda etkili olduğu söylenebilir. Bunun en önemli nedeni, dış politikanın yapım sürecinde milliyetçiliğin ikinci işlevi olan meşrulaştırıcı araç olarak kullanılmasıdır. Milliyetçiliğin, dış politikada karar verme sürecinde meşrulaştırıcı niteliği, diğer iki işleve nazaran, örnek olay çalışmalarında daha fazla önplana çıkmaktadır. Bu durumu detaylı bir şekilde açıklamak gerekirse, şu görüşleri ifade etmek mümkündür.

Öncelikle, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasına bakılmalıdır. AK Parti iktidarının ilk dönemlerinde, bölgeye yönelik, "tarihsel ve coğrafi sorumluluk" ve "akrabalık" gibi söylemler, dönemin statüko ve güvenlik odaklı yaklaşımlarına meşru bir zemin kazandırmak için dile getirilmiştir. Daha sonraki süreçte, ulusal ve uluslararası gelişmelerle birlikte Türkiye'nin Kuzey Irak politikası dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm, Kuzey Irak politikasına hakim olan milliyetçilik paradigmasını da değiştirmiştir. Burada asıl mesele, ulusal ve uluslararası gelişmelerin, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını ve dolayısıyla bu politikaya hakim olan milliyetçilik paradigmasını dönüştürmesidir. Yani milliyetçilik paradigmasındaki değişimler, Kuzey Irak politikasını tek başına biçimlendirmemekte, teorik perspektifte belirtilmeyen konjonktürel gelişmeler de, reelpolitik çıkarları, reelpolitik çıkarlar da, kimliği ve bu kimliği inşa eden milliyetçilik tasavvurunu biçimlendirmektedir.

Son dönemlerde, Arap Baharı, İran'ın bölgede artan etkisi, Suriye'deki içsavaş ve DAESH terör örgütünün ortaya çıkması, Türkiye'nin en önemli sorunu olan PKK terör örgütünün faaliyetleri, Kürt meselesinin çözümünün gerekliliği ve Türkiye'nin enerji ihtiyacı, İKBY ile karşılıklı ilişkilerin iyileştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Zaten Kuzey Irak bölgesi, Türkiye'nin en önemli sorunu olan PKK terörü ve Kürt meselesini doğrudan ilgilendirmektedir. Kısacası, "ulusal varoluş"la ilgisi sebebiyle, Türkiye'nin

kimlik temelli yaklaşımlarından ziyade, reelpolitik çıkarları çerçevesinde hareket etmek zorunda olduğu bir bölge olarak nitelendirilebilir. Böylece, Kuzey Irak politikasında, kimlik tanımı, reelpolitik çıkarları değil, reelpolitik çıkarlar, kimliği ve bu kimliği inşa eden milliyetçilik anlayışını şekillendirmektedir. Bu yüzden, AK Partili karar vericilerin söylem ve politik davranışlarında, Kuzey Irak politikasına ilişkin çok sayıda milliyetçilik tasavvurunun görülmesi, reelpolitik çıkarlar çerçevesinde pragmatik bir şekilde hareket edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Benzer bir durum IKBY için de geçerlidir. Zira, Bağdat Merkezi Yönetimiyle ilişkilerinin bozulması, bölgede sadece Türkiye ile ilişkilerinin iyi olması ve dünyaya sadece Türkiye üzerinden açılabilmesi nedeniyle, Barzani de iyi ilişkileri devam ettirme mecburiyetindedir. Zaten 7 Haziran Genel Seçimlerinden günümüze kadar geçen sürece bakılacak olursa, Türkiye ile PKK arasında birkaç yıldır devam eden çatışmazlık sürecinin sona ermesiyle birlikte Türkiye, Kuzey Irak'taki PKK kamplarını vurmuş, açılım sürecini sona erdirmiş ve özerk yönetimlerin ilan edildiği yerleşim yerlerinde askeri operasyonlar düzenlemiştir. Buna karşın, Türkiye ile IKBY ilişkileri iyi bir seyirde devam etmekte, IKBY'li yöneticiler PKK'yı suçlamakta ve bölgeyi terk etmesini istemektedirler. Hatta IKBY'den, Türkiye'nin operasyonlarını destekleyen açıklamalar yapılmakta, PKK'nın sabotaj düzenlediği enerji nakil hatları konusunda yaşanan sıkıntılar sebebiyle PKK'ya yönelik sert ifadelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla, reelpolitik çıkarlar, Türkiye ve IKBY'ni birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Burada, IKBY'nin 5 Kasım 2007 Mutabakatından sonra PKK'ya karşı aldığı tavrın belirleyici olduğu belirtilmelidir. Zira Türkiye'nin IKBY'ne yönelik yaklaşımıyla Suriye Kürtlerini temsil ettiği ileri sürülen PYD'ye yönelik politikası arasında farklılıklar bulunmaktadır. PYD, PKK'nın Suriye kolu olması sebebiyle “milli varoluş” ve “milli çıkarlar” açısından tehdit olarak görülürken; IKBY artık tehdit olarak nitelendirilmemekte, hatta bölgedeki yegane müttefik olarak belirtilmektedir. Böylece, eskiden Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devleti, Türkiye için “kırmızı çizgi” olarak görülürken, ulusal ve uluslararası gelişmelerin etkisiyle, milliyetçiliğin dış politikadaki yansımalarından biri olan “ulusal varoluş” meselesi dönüşüm geçirmiş, hatta Türk karar vericileri, “Kürdistan” ibaresini kullanmaya başlamıştır. Bunu meşrulaştırmak için de, Kuzey Irak politikasında İslami temelli milliyetçilik söylemleri kullanılmıştır.

Ayrıca, milliyetçiliğin dış politika yapım sürecindeki meşrulaştırıcı işlevine, Türk karar vericilerin, IKBY yetkilileri ile Iraklı Türkmenlere yönelik konuşmalarındaki farklılıklar da örnek olarak verilebilir. Kürt yetkililerle olan görüşmelerde, Türkler ve Kürtler arasındaki İslam temelli kardeşlik, ortak tarih ve din vurgusuyla birlikte çeşitli övgü cümlelerine yer verilirken, Türkmenlerle yapılan görüşmelerde, soydaşlık miti zaman zaman önplana çıkarılmaktadır. Mesela, Başbakan Erdoğan'ın 2013 yılında Diyarbakır'da yaptığı toplu açılış töreninde konuk olarak gelen IKBY Başkanı Mesud Barzani'ye yönelik konuşması ve yine konuk olarak gelen Kürt sanatçı Şivan Perver'in İbrahim Tatlıses ile yaptığı "megri megri" düeti ile Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun 2012 yılında gerçekleştirdiği Kerkük ziyaretine "bende Toros Türkmeniyim" cümlesiyle başlaması, milliyetçiliğin, teorik perspektifte belirtilen meşrulaştırıcı işlevini gözler önüne sermektedir. Tabii, söylemin nerede yapıldığı, kimleri kapsadığı ve ne amaçla yapıldığı soruları, söylem analizinin içeriğini oluşturmakla birlikte, Irak'ta yıllardan beri ilişkileri bozuk olan Iraklı Türkmenler ve Kürtlere yönelik iki ayrı konuşma, Diyarbakır ve Kerkük'te yapılan konuşmalar, izlenilmek istenen dış politikayı meşrulaştırma maksadıyla yapıldıklarını göstermeleri hasebiyle örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla, Irak'ta yaşayan ve yıllardan beri çeşitli çatışmalarla karşı karşıya gelen iki ayrı etnik grup olan Türkmenlere ve Kürtlere yönelik, Türk karar vericiler, izlenilmek istenen dış politikaya uygun bir şekilde farklı söylemler benimsemekte, bu durum, teorik perspektifte ifade edilen milliyetçiliğin dış politika yapım sürecindeki meşrulaştırıcı niteliği ile ilişkilendirilebilir.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde de, milliyetçiliğin, dış politika yapım sürecinde meşrulaştırma aracı olarak kullanılması ulaşılan bir başka sonuçtur. AK Partinin iktidara geldiği 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinden 2009 yılında yaşanan Davos Krizine kadar geçen süreçte, Türk karar vericilerinin söylemlerinde, "tarihi, kültürel ve siyasi sorumluluk", "İslam dünyasının ortak sorunu" ve "Osmanlı tarihi"ne yapılan atıfların esasen, bu dönemde Türkiye'nin İsrail-Filistin uzlaşmazlığında üstlenmek istediği arabuluculuk rolünü meşrulaştırmak olduğu söylenebilir. Ancak, 2009'dan sonra AK Partili karar vericilerin söylemlerinde kimliksel vurguların daha fazla olması ve bu minvalde İslami-muhafazakar milliyetçiliğin, dış politika yapım sürecinde kimlik inşasına hizmet etmesi durumu görülmektedir. Yine burada da, Türk dış politikasının yeni ilkeleri ve Ortadoğu özelindeki yansımalarının etkisinden bahsedilebilir. Türkiye,

Ortadoğu’da “düzen kurucu aktör” olmak için Arap-İslam ülkelerinin ötekisi konumunda bulunan İsrail ile ilişkilerinde gerileme yaşamış, ikili ilişkilerde krizler başgöstermiş ve Mavi Marmara saldırısıyla birlikte siyasi ilişkiler en alt seviyeye indirilmiştir. Eskiden İsrail ile stratejik ortak olan Türkiye’ye Arap-İslam coğrafyasındaki bakışın olumsuz olması, AK Partinin Türk dış politikasına kazandırdığı yeni ilkelerden biri olan “düzen kurucu aktör” ve “merkez ülke” stratejilerinin uygulanmasını imkansız kılmıştı. Bu durumu aşmak için AK Partili karar vericiler, Filistin davasına sahip çıkarken, bu süreçte, İsrail’e yönelik sert söylemler benimsemeyi tercih ettikleri söylenebilir. Hatta Mavi Marmara saldırısı da, Türkiye’nin bu politikasını pekiştiren bir araç haline getirildi. AK Partinin iktidara geldiği ilk yıllarında bu tür bir politika izlenememesinin çeşitli nedenleri bulunmaktaydı. İktidarda olmasına rağmen muktedir olamaması ve İsrail meselesinin AK Partinin İslamcı yaklaşımları açısından bir deneme tahtası olması gibi sebeplerin yanında, İsrail’in de, Filistin’de izlediği kanlı politikalarının ve Türkiye’ye karşı diplomatik teamüllere uymayan davranışlarının da etkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla, aslında AK Partili karar vericilerin, Davos krizinden sonraki söylem ve politik davranışlarında görülen kimlik inşacı İslami-muhafazakar milliyetçilik, aynı zamanda Türk dış politikasının yeni ilkelerinin ve medeniyet yöneliminin, eski Osmanlı coğrafyasında uygulanmasına meşruiyet kazandırdığı ileri sürülebilir. Böylece, Türkiye’nin İsrail politikasında, Davos krizi sonrası görülen İslami-muhafazakar milliyetçilik anlayışı, meşrulaştırma aracı olarak işlev görmüştür.

7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinden sonra, konjonktürel gelişmeler (özellikle Suriye krizi, İran’ın Batıyla anlaşması ve yaşanan terör hadiseleri) nedeniyle Türkiye-İsrail arasındaki buzların erimeye başladığı, ilişkilerin normalleşmesi için Türkiye’nin talep ettiği tazminat meselesi konusunda tarafların sonuç alıcı müzakerelerde bulunduğu ve Türk karar vericilerinin “İsrail halkının Türkiye’nin dostu olduğu” yönünde medyada çıkan haberler sonrasında, ikili ilişkilerde kimliksel yaklaşımların yerini reelpolitik çıkarlara bırakmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu da, Türkiye’nin İsrail politikasında geçmiş dönemde görülen İslami-muhafazakar milliyetçiliğin meşrulatırma aracı olarak kullanılması işlevini güçlendirmektedir.

Burada şunu da yinelemek gerekir, Kuzey Irak örnek olay çalışmasında çok sayıda milliyetçilik tipolojisi görülürken; İsrail örnek olay çalışmasında ise, sadece tek bir

milliyetçilik tasavvuruyla karşılaşılmaktadır. Bunun en önemli nedeni, şüphesiz Kuzey Irak'ın, Türkiye'nin reelpolitik çıkarlarını, milli güvenliğini ve milli varoluşunu doğrudan ilgilendiren bir bölge olmasıdır. Diğer taraftan, İsrail bu niteliklere sahip değildi. Dolayısıyla İsrail, kimlik temelli yaklaşımlar için daha uygun bir bölge özelliğine sahipti.

Nihayetinde, dış politika analizinin sosyolojik faktörlerinden biri olan milliyetçiliğin dış politika yapım sürecindeki işlevlerini oluşturan, devletin ya da karar vericilerin ideolojisi, meşrulaştırma aracı ve kimlik inşası maksadıyla kullanılması, seçilen örnek olaylar temelinde görülmektedir. Bu işlevlerden önplana çıkanı, milliyetçiliğin dış politika yapım sürecinde meşrulaştırma aracı olarak üstlendiği roldür. Diğer işlevler zaman zaman etkili olsalar da, reelpolitik çıkarların, kimliği, dolayısıyla bu kimliği inşa eden milliyetçilik tasavvurunu şekillendirmesi, karar verme sürecinde milliyetçiliğin meşrulaştırma aracı olarak etkide bulunmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durum, karar vericiler tarafından rasyonel bir tercih olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, milliyetçilik her zaman izlenilen politikaları meşrulaştırmak için karar vericilerin başvurabileceği ucuz bir kaynak olma özelliğini sürdürmektedir. Dış politikada karar vericiler, uygulamak istedikleri politikalarında, kamuoyunun desteğini kazanmak ve muhalefetin eleştirilerini de engellemek isterler. Burada milliyetçilik devreye girmekte, alınan kararları meşrulaştırmak için karar vericiler tarafından kullanılmaktadır.

Aynı zamanda, ulusal ve uluslararası faktörler, daha doğrusu konjonktürel gelişmelerde, teorik perspektifte yer almamasına karşın, dış politikaya hakim olan milliyetçilik paradigmasını biçimlendirebilmektedir. Aslında bu durum, dış politika yapım sürecinde milliyetçiliğin meşrulaştırma işlevinin bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Çünkü karar verme sürecinde, milliyetçiliğin, katı ideolojik bir tutum olarak etki etmesinden ziyade, esnek bir şekilde hareket etmeyi mümkün kılan bir araç olma işlevinin daha güçlü olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece, reelpolitik çıkarların ve konjonktürel gelişmelerin biçimlendirdiği milliyetçilik paradigmasının, dış politika yapım sürecinde meşrulaştırma aracı olarak kullanılması sonucunda, çok sayıda milliyetçilik tipolojisinin dış politikayı inşa eden söylem ve davranışlar ekseninde görülmesine yol açmaktadır. Bu, konjonktür ve reelpolitik çıkarların değişmesiyle birlikte, pragmatik bir şekilde, kararların alınmasının sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Milliyetçiliğin dış politika yapım sürecindeki diğer iki işlevi olan; ideoloji olarak yansımaları (karar vericilerin ve ya devletin) ve kimlik inşası da, bu çalışmada seçilen örnek olaylarda gözlemlenmektedir. Öncelikle bu iki işlevin, Türkiye özelinde, birlikte görüldüklerini belirtmek gerekir. Çünkü, AK Partili karar vericilerin tahayyülündeki kimlik algısı ve bunu inşa eden milliyetçilik tasavvuru/tasavvurları birbirleriyle uyum içindedir. İslami bir kimlik inşa etmek için ihtiyaç duyulan İslam tandanslı bir milliyetçilik anlayışı, AK Partili karar vericilerin söylem ve davranışlarında öne çıkmaktadır. Bunun en çok görüldüğü yer ise, dış politika alanı olmaktadır. İslam kardeşliğine kapı aralayan söylemler, İslam Dünyasına yönelik birlik çağrıları ve tarihsel analogilere yapılan göndermeler vasıtasıyla uluslararası alanda özerk kimlik inşa etmek ve bunu karar vericilerin ideolojik tutumları ile devlete hakim olan milliyetçilik paradigmasındaki dönüşüm çerçevesinde gerçekleştirmek, mevcut çalışmada seçilen örnek olaylarda gözlemlenmektedir. Türkiye'nin en önemli sorunu olan Kürt meselesine yönelik AK Parti hükümetinin temel yaklaşımını, İslam ortak çatısı altındaki kardeşlik anlayışının oluşturması, Kuzey Irak politikasına da yansımakta, Iraklı Kürtler ile Türkiye arasında kardeşlik metaforu, karar vericilerin söylemlerinde sıklıkla yer almaktadır. Türkiye'nin İsrail politikasında ise temel parametre Filistin sorunu olarak lanse edilmekte, Filistin sorunu, dış politika söylemlerinde “davamız” olarak yer almakta, bu sorun karşısında İslam Dünyasının ortak hareket etmesi gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla AK Partili karar vericilerin, hem Kuzey Irak'ta, hem de Filistin sorunu üzerinden sınırları aşan kimlik tahayyülüne sahip olduklarını, dış politikadaki söylem ve davranışlarında görmek mümkündür.

Milliyetçiliğin meşrulaştırma aracı olarak dış politika yapımında oynadığı rol, milli güvenliği, milli çıkarı ve devletin varoluş meselesini doğrudan ilgilendiren alanlarda kuvvetli bir şekilde görülmektedir. Burada incelenen Kuzey Irak örnek olay çalışması, bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu konuda yapılacak başka bilimsel çalışmalarda, bu niteliklere haiz bir bölge seçildiğinde –mesela Suriye-, yine milliyetçiliğin karar verme sürecinde meşrulaştırıcı niteliğinin önplana çıkması muhtemeldir. Aynı zamanda, “milli çıkar” ve “milli güvenlik” meselelerini doğrudan ilgilendiren bölgelerde izlenecek dış politikada, çok sayıda milliyetçilik tasavvuru görülebilir. Buna karşın, bu nitelikleri taşımayan alanlara ilişkin dış politika davranışlarında, milliyetçiliğin meşrulaştırıcı niteliğinin yanında, kimlik inşa edici

niteliği de dış politika yapım sürecinde etkili olabilmektedir. Mevut çalışmada İsrail, buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Türkiye'nin İsrail politikasında milliyetçiliğin, hem meşrulaştırma, hem de kimlik inşa edici nitelikleri görülmektedir. Hatta, kimlik inşa edici niteliği, Davos Krizi ile 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri arasındaki süreçte baskın bir şekilde karşılaşılmaktadır. Bu yüzden Türkiye-İsrail ilişkilerinde tekil bir milliyetçilik tasavvuru görülmektedir. Böylece, güvenlik ve çıkar paradigmasını doğrudan ilgilendirmeyen alanlarda milliyetçilik dış politika yapım sürecinde kimlik inşa edici işlevle etkide bulunmakta, tekil bir milliyetçilik tasavvuru dış politikaya hakim olmaktadır.

Sonuç olarak, dış politika analizinin sosyolojik unsurlarından biri olan milliyetçilik, dış politika yapım sürecinde teorik çerçevede ifade edilen çeşitli işlevleri yerine getirerek etki ya da etkilerini göstermektedir. Yukarıda ifade edilen bu işlevler, dış politikanın yoğunlaştığı alanların niteliklerine göre farklı biçimlerde etkide bulunmaktadır. Burada karar vericiler milliyetçilik vasıtasıyla bazen reelpolitik çıkarları ve güvenlik paradigmasını dönüştürebilmekte, bazen de milli ulusal güvenlik ve çıkar kavramları milliyetçilik paradigmasını şekillendirebilmektedir. Bunun yanında, teorik çerçevede yer almayan konjonktürel gelişmelerde, dış politikaya hakim olan milliyetçilik tasavvurlarını etkileyebilmektedir. Ancak bu durum, milliyetçiliğin dış politika yapım sürecindeki meşrulaştırma aracı olarak kullanılmasyla bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Çünkü, konjonktürel gelişmelerin şekillendirdiği dış politikayı meşru bir zemine taşımak, yine milliyetçilik ile mümkün hale gelebilmektedir. Milliyetçilik-dış politika ilişkisi bağlamında kaleme alınan bilimsel çalışmaların büyük çoğunluğunda, etnik yakınlık ve soydaşlık miti çerçevesinde değerlendirmelere yer verilmektedir. Bu çalışmada, etnik yakınlık meselesi, milliyetçilik-dış politika ilişkisinin sadece bir boyutu olduğu, etnik yakınlık haricinde, dini, tarihi ve kültürel yakınlıkların da milliyetçilik-dış politika ilişkisi etrafında değerlendirilebileceği tespit edilmiştir. Ayrıca, dış politika-milliyetçilik ilişkisinde milliyetçilik yaklaşımı, tekil (örneğin Rus milliyetçiliği, İran milliyetçiliği ya da Sırp milliyetçiliği gibi) bir karakter üzerinden değerlendirilmekteyken, bu çalışma, bir milliyetçilik içindeki farklı tipolojilerin de, dış politikadaki söylem ve davranışlar temelinde etkili olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Nihayetinde, Türkiye'nin Kuzey Irak ve İsrail politikaları özelinde, dış politika analizinin sosyolojik unsurlarından biri olan milliyetçilik, ideoloji,

meşrulaştırma aracı ve kimlik inşa edici işlevleri vasıtasıyla etkide bulunabilmekte, dış politika söylem ve davranışlarında Türk milliyetçiliği içindeki farklı milliyetçilik tasavvurları kendilerini gösterebilmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AHMAD, Feroz. **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- AKÇA, Ümit. “Küreselleşme Sürecinde Türk Milliyetçiliği: Dünü, Bugünü, Yarını”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003.
- AKÇAM, Taner. “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 53-64.
- AKÇURA, Yusuf. “Üç Tarz-ı Siyaset”, Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, ss. 229-247.
- AKÇURA, Yusuf. **Türkçülüğün Tarihi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998.
- AKGÜN, Birol ve Çalış, Şaban H. “Tanrı Dağı Kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman: Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslamcı Doz”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 584-600.
- AKMAN, Ayhan. “Milliyetçilik Kuramında Etnik\Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı: Etnik-Sivil Kuramsal İkilemin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik”, Ed. Tanıl Bora, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt IV, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2003, s. 81-90.
- AKSOY, Metin ve Çemrek, Murat. “Türk Dış Politikasında Din Olgusu”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2012, ss. 661-679.
- AKŞİN, Aptülahat. **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1991.
- AKŞİN, Sina. **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- AKŞİN, Sina. **Türkiye Tarihi**, Cilt 4, İstanbul: Cem Yayınları, 2004.
- AKTAR, Cengiz. “Osmanlı Kozmopolitizminden Avrupa Kozmopolitizmine Giden Yolda Ulus Parantezi”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 77-81.
- AKTÜRK, Şener. **Regimes Of Ethnicity And Nationhood In Germany, Russia And Turkey**, Cambridge: Cambridge Press, 2012.

- ALEMDAROĞLU, Ayça. “Öjeni Düşüncesi”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 414-421.
- ALPKAYA, Gökçen T. “Türk Dış Politikasında Milliyetçilik”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekin, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt IV, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 155-168.
- AKARSLAN, Mediha. **Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası ve Atatürk**, İstanbul: Arion Yayınevi, 1995.
- AKDOĞAN, Yalçın. **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- AKDOĞAN, Yalçın. **Tarihe Düşülen Notlar 17 Aralık AB Zirvesinin Perde Arkası**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2010.
- ANDERSON, Benedict. **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- ARAI, Masami. **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, Çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- ARDIÇ, Nurullah. “Modernite, Kimlik, Siyaset: Ahmet Davutoğlu’nun Medeniyet Söylemi”, Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran, **Stratejik Zihniyet**, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, ss. 47-89.
- ARI, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş, Diplomasi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.
- ARIK (b), Remzi Oğuz. **Meseleler**, İstanbul: Hareket Yayınları, 1974.
- ARIK, Remzi Oğuz. “Milliyet İdeolojisi”, **Milletler ve Milliyetçilikler**, Der. Mümtazer Türköne, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2012, ss. 295-309.
- ARIK (a), Remzi Oğuz. **Milliyetçilik**, İstanbul: Hareket Yayınları, 1974.
- ARSLAN, Emre. “Türkiye’de Irkçılık”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 409-426.
- ARVASI, S. Ahmed. **Türk-İslam Ülküsü**, İstanbul: Burak Yayınevi, 1998.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal. “Millet”, Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, ss. 257-267.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal. **Nutuk: 1919-1927**, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri: 1919-1938, Cilt I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri: 1919-1938, Cilt II, Baskı 4, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989.

ATEŞ, Nevin Yurdsever. “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları”, Ed. İdris Bal, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2004, ss. 31-57.

AYDIN, Mustafa. “Savaş Kaosunda Türkiye: Görelı Özerklik-2 (1939-1945)”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 415-479.

AYDIN, Suavi. “Cumhuriyet’in İdeolojik Şekillenmesinde Antropoloji’nin Rolü İrkçı Paradigmanın Yükselişı ve Düşüşü”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2002, ss. 344-355.

AYDIN, Suavi. **Modernleşme ve Milliyetçilik**, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2000.

AYDINLI, Ersel. “Türkiye’nin NATO’nun Dönüşümünde Katkıda Bulunması Gerekir”, Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası Cilt I**, Ankara: USAK Yayınları, 2009, ss. 139-151.

AYVAZOĞLU, Beşir. “Tanrıdağ’dan Hıra Dağı’na Uzun İnce Yollar”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 541-579.

BAHÇELİ, Tözün ve Noel, Sid. “Adalet ve Kalkınma Partisi ve Kürt Meselesi”, Ed. Marlies Casier ve Joost Jongerden, **Türkiye’de Milliyetçilik ve Politika, Politik İslam, Kemalizm ve Kürt Sorunu**, Çev. Pınar Uygun, Batu Boran, Muhtesim Güvenç ve Metin Çulhaoğlu, İstanbul: Vate Yayınevi, 2013, ss. 163-199.

BALCI, Ali. **Dış Politikada Hesaplaşmak**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2015.

BALCI, Ali. “Stratejik Derinlik’te Kemalizmle Hesaplaşmak”, Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran, **Stratejik Zihniyet**, İstanbul: Küre Yayınevi, 2014, ss. 221-235.

BALCI, Ali. **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Uygulamalar, Aktörler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2013.

BALCI, Ali. “Türkiye’nin Irak Politikası 2012: İki Ayrı Irak Hikayesi”, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**, Ankara: SETA Yayınları, 2013, ss. 117-137.

- BALİ, Rifat. **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945): Cumhuriyet Döneminde Türkiye Yahudileri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- BALİBAR, Etienne. “İrkçilik ve Milliyetçilik”, Der. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, **İrk Ulus Sınıf**, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, ss. 51-89.
- BAYRAMOĞLU, Ali. “Asker ve Siyaset”, Der. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009, ss. 59-109.
- BELGE, Murat. “Türkiye’de Zenofobi ve Milliyetçilik”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 179-193.
- BENGIO, Ofra. **Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine Türkiye-İsrail**, Ankara: Erguvan Yayınevi, 2009.
- BERLIN, Isaiah. “Volksgeist’in Geri Dönüşü: İyi ve Kötü Milliyetçilik”, Ed. Nathan Gardels, **Yüzyılın Sonu**, Çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, ss. 77-87.
- BLOOM, William. **Personal Identity, National Identity and International Relations**, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- BORA, Tanıl. **Medeniyet Kaybı, Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2011.
- BORA, Tanıl. **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, İstanbul: Birikim Yayınları, 1995.
- BORA, Tanıl. “Ordu ve Milliyetçilik”, Der. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, **Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009, ss. 163-179.
- BORA, Tanıl. “Sunuş”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 15-23.
- BORA, Tanıl. **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2003.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel. **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach**, New York: Routledge, 2003.
- BOZGÖZ, Faruk. “Arap Milliyetçiliği”, **Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik Cilt II**, Sayı 39, (Kasım-Aralık-Ocak 2006-2007), ss. 97-115.
- BÖLÜKBAŞI, Yusuf Ziya. “Türkiye-İsrail İlişkileri”, Ed. Murat Ercan, **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2010, ss. 197-245.

- BREUNING, Marijke. **Foreign Policy Analysis A Comparative Introduction**, New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- BRUBAKER, Roger. **Nationalism Reframed, Nationhood and National Question In The New Europe**, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- BULAÇ, Ali. **Göçün ve Kentin İktidarı**, İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- CALHOUN, Craig. **Milliyetçilik**, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- CAMPBELL, David. **Writing Security: United States Foreign Policy and Politics of Identity**, Minneapolis: University of Minesota Press, 1996.
- CAN, Kemal. “Ülkücü Hareketin İdeolojisi”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 663-685.
- CIZRE, Ümit. **Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- CLARKE, Micheal ve White, Brian (der). **Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy Systems Aproach**, Aldershot: Edward Elgar Publishing, 1989.
- COŞKUN, Bezen Balamir. “Uluslararası İlişkilerde ‘Kimlik’ ve Türk Dış Politikası”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1**, Ankara: Nobel Yayınları, 2012, ss. 603-621.
- COPEAUX, Etienne. “Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 44-53.
- ÇAĞAPTAY, Soner. “Otuzlarda Türk Milliyetçiliği’nde Irk, Dil ve Etnisite”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 245-262.
- ÇAĞAPTAY, Soner. **Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir?**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- ÇALIŞ, Şaban H. **Hayalet Bilimi ve Hayalet Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2001.
- ÇALIŞ, Şaban H. “Ulus, Devlet ve Kimlik Labiretinde Türk Dış Politikası”, Ed. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen, **Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik**, İstanbul: Liberte Yayınları, 2001, ss. 3-34.

- CANKARA, Pınar Özden. “Türkiye’de Sağ-Muhafazakâr İslamcı Akımın Filistin Sorununa Yaklaşımı”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- ÇELIKKOL, A. Oğuz. **One Minute’ten Mavi Marmara’ya Türkiye-İsrail Çatışması**, İstanbul: Doğan Kitabevi, 2014.
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan. “Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekin, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 91-103.
- ÇINAR, Menderes. “Türkiye’nin Mevcut Eski Rejimi ve Adalet ve Kalkınma Partisi”, Ed. Marlies Casier ve Joost Jongerden, **Türkiye’de Milliyetçilik ve Politika, Politik İslam, Kemalizm ve Kürt Sorunu**, Çev. Pınar Uygun, Batu Boran, Muhtesim Güvenç ve Metin Çulhaoğlu, İstanbul: Vate Yayınevi, 2013, ss. 19-45.
- ÇOLAK, Yılmaz. “1990’lı Yıllar Türkiye’sinde Yeni-Osmanlılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları”, **Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik Cilt I**, Sayı 38, (Ağustos-Eylül-Ekim 2006), s. 125-145.
- DAĞ, Rahman. “Türkiye’nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2014”, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı, **Türk Dış Politikası Yılığ 2014**, Ankara: Seta Yayınları, 2015, ss. 263-287.
- DAĞI, İhsan. “Adalet ve Kalkınma Partisi Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, Ed. Hakan Yavuz, **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010, ss. 121-135.
- DAĞI, Zeynep. **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika, Rusya’nın Dönüşümü**, İstanbul: Boyut Kitapları, 2002.
- DAVUTOĞLU, Ahmet. **Stratejik Derinlik**, 74. Baskı, İstanbul: Küre Yayınevi, 2011.
- DAVUTOĞLU, Ahmet. **Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- DELANNOI, Gil. “Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz”, Ed. Jean Leca, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev. Siren İdemen, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, ss. 31-39.
- DIJKINK, Gertrand. **National Identity and Geopolitical Vision: Maps of Pride And Pain**, London: Routledge, 1996.
- DURAN, Burhanettin. “AK Parti’nin Kimlik Siyasetini Anlamak: Çok Katmanlı Medeniyet Söylemi ve Sınırları”, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, **Türk Dış Politikası Yılığ 2012**, Ankara: SETA Yayınları, 2013, ss. 15-39.

- DURAN, Burhanettin. “The Justice and Development Party’s ‘New Politics’: Steering Towards Conservative Democracy, a Revised Islamic Agenda or Management of New Crises?”, Ed. Ümit Cizre, **Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party**, London: Routledge, 2008, ss. 80-106.
- DURSUNOĞLU, Alptekin. **Stratejik İttifak Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü**, İstanbul: Anka Yayınevi, 2002.
- EFEGİL, Ertan. **Dış Politika Analizi Ders Notları**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2012.
- EFEGİL (a), Ertan. “Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1**, Ankara: Nobel Yayınları, 2012, ss. 83-105.
- EFEGİL, Ertan ve Açık, Fatma. “Günümüz Türk Dış Politikasında Türk Kültürünün Etkisi”, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1**, Ankara: Nobel Yayınları, 2012, ss. 621-639.
- ERHAN, Çağrı ve Kürkçüoğlu, Ömer. “1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, ss. 568-576.
- ERÖZDEN, Ozan. **Ulus-Devlet**, İstanbul: Levha Yayınları, 2013.
- ERSANLI, Büşra. **İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- EŞREF, Ahmed. “İran’da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi”, Ed. Hamid Ahmedi, **İran: Ulusal Kimliğin İnşası**, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, ss. 89-123.
- FAWN, Rick. “Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies”, ed. Rick Fawn, **Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies**, London-Portland: Frank Cass Publishing, , 2004, ss. 1-41.
- GELLNER, Ernest. **Uluslar ve Ulusçuluklar**, Çev. Günay Göksoy Erdoğan ve Büşra Ersanlı Behar, İstanbul: Hil Yayınları, 2008.
- GEORGEON, François. **Osmanlı-Türk Modernleşmesi**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- GEORGEON, François. “Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler, Suyu Arayan Adam’ı Yeniden Okurken”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 23-37.

- GEORGEON, François. “Yusuf Akçura”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 505-515.
- GÖÇEK, Fatma Müge. “Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 63-77.
- GÖKALP, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul: Toker Yayınları, 1990.
- GÖKALP, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, Haz. Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuksöken, İstanbul: İnkilap Yayınları, 2004.
- GÖKALP, Ziya. “Türkçülük Nedir?”, Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, ss. 247-257.
- GÖKALP, Ziya. **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak ve Doğru Yol**, Haz. Yusuf Çotuksöken, İstanbul: İnkilap Yayınları, 1976.
- GÖKTÜRK, Eren Deniz. “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 103-117.
- GÖNLÜBOL, Mehmet. “Atatürk’ün Dış Politikası, Amaçlar ve İlkeler”, Ed. Turhan Feyzioğlu, **Atatürk Yolu**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 1981, ss. 251-271.
- GÖZEN, Ramazan. **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türk Dış Politikası**, Ankara: Palme Yayıncılık, 2009.
- GÖZEN, Ramazan. “Türk Dış Politikasında Değişim Var mı?”, Ed. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, **Türkiye’nin Değişen Dış Politikası**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2010, ss. 19-37.
- GÖZEN, Ramazan. “Türkiye’nin 1. Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları”, Ed. İhsan Dağı, **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**, Ankara: Siyasal Kitapevi, 1998, ss. 179-216.
- GREENFELD, Liah. **Nationalism: Five Roads to Modernity**, Harvard: Harvard University Press, 1992.
- GÜNGÖR, Erol. **Dünden Bugüne Tarih, Kültür ve Milliyetçilik**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999.
- GÜNGÖR, Erol. **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul: İrfan Matbaası, 1975.
- GÜRPINAR, Doğan. **Ulusalçılık: İdeolojik Önderlik ve Takipçileri**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

- HANSEN, Lene. **Security As Practice: Discourse Analysis in Bosnian War**, London: Rotledge, 2006.
- HATZOPOULOS, Pavlos. **The Balkans Beyond Nationalism And Identity: International Relations And Ideology**, London: I. B. Tauris, 2008.
- HAYES, Carlton J. H. **Milliyetçilik: Bir Din**, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- HOBSBAWM, Eric J. **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- İNAT, Kemal. "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2005", Ed. Kemal İnat ve Ali Balcı, **Ortadoğu Yıllığı 2005**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2006, ss. 1-49.
- İNAT, Kemal. "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2006", Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2006**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2008, ss. 1-54.
- İNAT, Kemal ve Telci, İsmail Numan. "Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail ve Lübnan Politikası 2011", Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, Ankara: Seta Yayınları, 2012, ss. 205-265.
- İNBAR, Efraim. **Türkiye-israil Stratejik Ortaklığı**, Çev. Suna Eren ve Özgül Erdemli, Ankara: Asam Yayınları, 2001.
- JACKSON, Robert ve Sorensen, Georg. **Introduction to International Relations, Theories and Approaches**, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- JAFFRELOT, Cristophe. "Bazı Ulus Teorileri", Ed. Jean Leca, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev. Siren İdemen, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, ss. 54-69.
- KALAYCI, Hüseyin. "Batılı Demokrasilerde Ayrılıkçı Milliyetçilik: Quebec Milliyetçiliği", **Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik Cilt II**, Sayı 39, (Kasım-Aralık-Ocak 2006-2007), ss. 9-31.
- KARAKAŞ, Mehmet. "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği", **Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik Cilt I**, Sayı 38, (Ağustos-Eylül-Ekim 2006), ss. 57-76.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri. **Yaban**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- KARPAT, Kemal. **Türk Dış Politikası Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- KELLAS, James G. **The Politics of Nationalism and Ethnicity**, London: Macmillan Press, 1998.
- KOÇAK, Cemil. "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinçil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 37-43.

- KOÇAK, Cemil. “Türk Milliyetçiliğinin İslam’la Buluşması: Büyük Doğu”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 601-613.
- KOÇAL, Vedat. “Ak Parti’nin Siyasal Sosyolojisi”, Ed. Nafiz Tok, Mehmet Özel ve Vedat Koçal, **Yeni Sağ, Küreselleşme ve Türkiye: Türkiye’nin Ak Parti’li Yılları**, İstanbul: Orion Kitabevi, 2014, ss. 19-128.
- KOHN, Hans. **The Idea of Nationalism: A Study of its Origins and Background**, New York: Macmillan, 1960.
- KOYUNCU, Büke. **“Benim Milletim...” AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik**, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2014.
- KÖSEBALABAN, Hasan. “Türkiye ve Ortadoğu’da Yeni Düzen Arayışı”, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, **Türk Dış Politikası Yılığ 2011**, Ankara: SETA Yayınları, 2013, ss. 137-155.
- KÖSEBALABAN, Hasan. **Türk Dış Politikası**, Çev. Hüsamettin İnaç, BigBang Yayınları, Ankara, 2013.
- KÖSOĞLU, Nevzat. “Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 208-226.
- KUSHNER, David. **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, Çev. Şevket Serhat Türet ve Diğerleri, İstanbul: Kesit Yayınevi, 2009.
- LAÇINER, Sedat. “Sosyo-Ekonomik Dış Politika: Türkiye-İrak İlişkileri Örneği”, Der. Ümit Özdağ, Sedat Laçiner ve Serhat Erkmen, **Irak Krizi (2002-2003)**, Ankara: ASAM Yayınları, 2003, ss. 236-244.
- LANDAU, Jacob M. **Pantürkizm**, Çev. Mesut Akın, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.
- MERT, Nuray. “Türkiye’de Merkez Sağ Siyaset: Merkez Sağ Politikaların Oluşumu”, Der. Stefanos Yerasimos, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss. 45-83.
- NEBATİ, Nureddin. **Milli Görüşten Muhafazakâr Demokrasiye**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- NEZİROĞLU, İrfan ve Yılmaz, Tuncer (Haz.), “29 Mart 2003 Cumartesi 2003 Mali Yılı Bütçe Kanunu Tasarısını Sunuş Konuşması”, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları Cilt 9**, Ankara: TBMM Basımevi, 2014.
- Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer (Haz.), **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 10 (11 Ocak 1999-)**, Ankara: TBMM Basımevi, 2013.

- NUR, Rıza. **Hayat ve Hatıralarım I-II**, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967.
- OBA, Ali Engin. **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Ankara: İmge Kitapevi, 1995.
- OĞUZ, Alaattin. “Rusya Türkleri’nin Türk Milliyetçiliğiyle İlişkileri”, **Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik Cilt I**, Sayı 38, (Ağustos-Eylül-Ekim 2006), ss. 109-123.
- OKUMUŞ, Ahmet. “Kavramların Stratejisi, Stratejinin Kavramları Stratejik Derinlik’in Felsefi-Kavramsal Arka Planı”, Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran, **Stratejik Zihniyet**, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, ss. 15-47.
- ORAL, Serkan. **Kuzey Irak Kapanı**, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2007.
- ORAN, Baskın. **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara: Dost Kitapevi, 1998.
- ORAN, Baskın. **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1997.
- ORAN, Baskın. “Dönemin Bilançosu”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 13-249.
- ORAN, Baskın. “Kurtuluş Yılları: 1919-1923”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 95-238.
- ORAN, Baskın. “TDP’nin Kuramsal Çerçevesi”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 20-97
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi. **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi. **Türk Politik Kültürü**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- ÖZCAN, Fatma Yurttaş. “Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri”, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2011.
- ÖZCAN, Gencer. **Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi**, İstanbul: Tesev Yayınları, 2005.
- ÖZCAN, Mesut. “Irak 2006”, Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yılığ 2006**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2008, ss. 57-77.
- ÖZCAN, Mesut. “Irak 2007”, Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Murat Yeşiltaş, **Ortadoğu Yılığ 2007**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2009, ss. 33-59.

- ÖZCAN, Mesut. “Türkiye’nin Irak Politikası 2011”, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, **Türk Dış Politikası Yılığ** 2011, Ankara: Seta Yayınları, 2012, ss. 265-283.
- ÖZDAĞ, Ümit. “Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 168-178.
- ÖZDAĞ, Ümit. **Türk Ordusunun PKK Operasyonları**, 5. Baskı, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2007.
- ÖZKIRIMLI, Umut. **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009.
- PARLA, Taha. **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, İstanbul: Deniz Yayınları, 2008.
- PARLA, Taha. **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- PRIZEL, Ilya. **National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine**, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- RENAN, Ernest. “Millet Nedir”, Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, s. 43-59.
- SANDER, Oral. **Türkiye’nin Dış Politikası**, Der. Melek Fırat, Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- SARINAY, Yusuf. **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları: 1912-1931**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2004.
- SCHULZE, Hagen. **Avrupa’da Ulus ve Devlet**, Çev. Timuçin Binder, İstanbul: Literatür Yayınları, 2005.
- SCHONBERG, Karl K. **Constructing 21. Century US Foreign Policy: Identity, Ideology and America’s World Role In New Era**, New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- SHEN, Simon. “Nationalism or Nationalist Foreign Policy? Contemporary Chinese Nationalism and its Role in Shaping Chinese Foreign Policy in Response to the Belgrade Embassy Bombing”, **Politics**, 24- 2, 2004, ss. 122-130.
- SMITH, Anthony D. “Nationalism and Historians”, Ed. Gopal Balakrishnan, **Mapping the Nations**, London: New Left Review, 1996, ss. (182-184)???
- SMITH, Anthony D. “Milletin Savunusu”, Ed. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, ss. 69-83.

- SMITH, Anthony D. **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- SMITH, Anthony D. **Ulusların Etnik Kökeni**, Çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2002.
- SÖNMEZ, Erdem. “Yeni Osmanlıcılık: Özal Dönemi Organik Aydınlarının AKP’ye Bıraktığı Miras”, Ed. Çağlar Sümer ve Fatih Yaşlı, **Hegemonyadan Diktatoryaya, AKP ve Liberal Muhafazakar İttifak**, İstanbul: Tan Yayınları, 2010, ss. 357-384.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.
- SÖZEN, Edibe. **Söylem**, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- SUNAR, Burcu. “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politika Söyleminin Biçimlenmesinde Bir Etken Olarak Siyasal İlahiyat”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- ŞARLAK, Zeynep. “Atatürkçülükten Milli Güvenlik Rejimine: 1990’lar Türkiye’sine Bir Bakış”, Der. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009, ss. 283-295.
- ŞEN, Serdar. **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.
- ŞEN, Y. Furkan. “Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı ve Milliyetçilik”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- ŞENER, Bülent. **Türk Dış Politikasında Güç Kullanma Seçeneği (1923-2010)**, Ankara: Barış Kitabevi, 2013.
- TAŞKIN, Yüksel. “Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 618-634.
- TAYFUR, M. Fatih. “Dış Politika”, Ed. Atilla Eralp, **Devlet ve Ötesi, Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, ss. 73-105.
- TOPÇU, Nurettin. “Milliyetçilik”, Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2012, ss. 279-294.
- TOPÇU, Nurettin. **Yarıncı Türkiye**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1997.
- TSYGANKOV, Andrei P. **Russia’s Foreign Policy: Change and Continuity In National Identity**, Plymouth: Rowman and Littlefield Publishing Group, 2010.

- TÜRK, H. Bahadır. **Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan**, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2014.
- TÜRKÖNE, Mümtazer. “Giriş: Millet ve Milliyetçilikler”, Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, ss. 15-43.
- TÜRKÖNE, Mümtazer. “İttihad-i İslam, İttihad-i Osmani ve Milliyetçilik”, Der. Mümtazer Türköne, **Milletler ve Milliyetçilikler**, İstanbul: Etkileşim Yayınevi, 2012, ss. 205-229.
- TÜRKÖNE, Mümtazer. **Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi**, Ankara: Ark Yayınevi, 1994.
- TÜRKÖNE, Mümtazer. **Türk Modernleşmesi**, Ankara: Lotus Yayınevi, 2003.
- ULUTAŞ, Ufuk. “Türkiye’nin İsrail-Filistin Politikası 2012”, Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**, Ankara: Seta Yayınları, 2013, ss. 215-229.
- UZER, Umut. **Identity and Turkish Foreign Policy: The Kemalist Influence In Cyprus and the Caucasus**, London: I.B. Tauris, 2011.
- UZGEL, İlhan. “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, ss. 243-326.
- UZGEL, İlhan. “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 249-337.
- UZGEL, İlhan. “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”, Ed. İlhan Uzgel, **AKP Kitabı**, Ankara: Phoenix Yayınları, 2010, ss. 357-380.
- UZGEL, İlhan. “Bağlantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya’da Milliyetçilik ve Dış Politika”, Ed. Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel, **Türkiye’nin Komşuları**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, ss. 117-170.
- UZGEL, İlhan. “Körfez Savaşında Özal’ın Musul ve Kerkük’e İlişkin Projesi”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, ss. 256-257.
- UZGEL, İlhan. “Ordu Dış Politikanın Neresinde?”, Der. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009, ss. 311-335.
- ÜNÜVAR, Kerem. “Ziya Gökalp”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 28-37.
- WHİTE, Jenny. **Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler**, Çev. Fuat Güllüpinar ve Çoşkun Taştan, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2013.

- WODAK, Ruth. "Critical Discourse Analysis", Der. D. Schiffrin, **Handbook In Discourse Analysis**, Oxford: Blackwells, 2002, ss.
- YALÇINER, Gözde Doğan. "Eleştirel Söylem Analizi Çerçevesinde Avrupa Birliği'nde Kültürlerarası Diyalog", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- YANIK, Lerna K. "Millet, Milliyet ve Milliyetçilik: Soğuk Savaş'ın Sonunda Türk Dış Politikasından Bir Kesit", **Doğu Batı Dergisi Milliyetçilik Cilt II**, Sayı 39, (Kasım-Aralık-Ocak 2006-2007), ss. 189-209.
- YAPICI, Merve İrem ve Utku. "Türk ve Rus Dış Politikalarını Etkileyen Doktrinler Olarak Yeni Osmanlılık ve Yeni Avrasyacılık: Karşılaştırmalı Bir Çözüm Denemesi", Ed. Rasim Özgür Dönmez, **Türkiye'de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlılığın Sosyo-Politigi**, Bursa: Dora Yayınevi, 2014, ss. 79-163.
- YAŞLI, Fatih. **AKP, Cemaat ve Sünni Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler**, İstanbul: Yordam Kitabevi, 2014.
- YAŞLI, Fatih. "Milliyetçilik Ve Faşizm: Türkiye'de Irkçı Milliyetçilik Üzerine Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- YAVUZ, M. Hakan. **Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti**, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- YEĞEN, Mesut. **Mustakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- YEŞİLTAŞ, Murat. "Türkiye'yi Stratejileştirmek Stratejik Derinlik'te Jeopolitik Muhayyile", Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran, **Stratejik Zihniyet**, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, ss. 89-123.
- YEŞİLYURT, Nuri. "Ortadoğu'yla İlişkiler", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012**, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2013, ss. 401-463.
- YETİM, Mustafa ve Kalaycı, Rıdvan. "Dış Politika Karar Verme Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi II: İsrail, İran, Rusya ve Çin", Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1**, Ankara: Nobel Yayınları, 2012, ss. 103-139.
- YILDIZ, Ahmet. "Kemalist Milliyetçilik", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2002, ss. 210-234.
- YILDIZ, Ahmet. "Ne Mutlu Türküm Diyebilene" **Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2013.

YILMAZ, Murat. "Erol Güngör", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009, ss. 650-657.

Süreli Yayınlar

AKSAR, Yusuf. "Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 9, Sayı 33, (Bahar 2012), ss. 23-40.

AKTÜRK, Şener. "Türk Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007", **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı 44, (Şubat-Nisan 2008), ss. 43-74.

ARAS, Bülent. "The Academic Perceptions Of Turkish-Israeli Relations", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Cilt: 1, Sayı 1, (Bahar 2002), ss. 1-17.

ATEŞ, Davut. "Konstrüktivizm, Tek Kutupluluk ve Amerikan Hegemonyası", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 5, Sayı: 20, 2009, ss. 79-103.

AYDIN, Mustafa. "Rüzgara Karşı Durmak: Türk Dış Politikası Kırılmadan Esneyebilir mi?", **Foreign Affairs**, No: 34, (Ekim-Kasım 2005), ss. 48-58.

AYKAN, Mahmut Bali. "Turkey's Policy in Northern Iraq 1991-1995", **Middle Eastern Studies**, 32 (4), 1996, ss. 343-366.

AYTÜRK, İlker. "The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations since 2002", **Turkish Studies**, 12(4), (Aralık 2011), ss. 675-687.

BAGUIROV, Adil. "Nagorno-Karabakh: Basis And Reality Of Soviet-Era Legal And Economic Claims Used To Justify The Armenia-Azerbaijan War", **Caucasian Review Of International Affairs**, Cilt 2(1), (Kış 2008), ss. 11-24.

BERTRAND, Gilles. "Turkish Diplomacy since 2003: Transition from Realpolitik to a Liberal Foreign Policy", **Perspectives**, Cilt 21, Sayı 2, 2013, ss. 63-82.

BLANCHE, Ed. "Kurds: Attaining the Impossible Dream?", **The Middle East**, (Februray 2013), ss. 13-16.

BORA, Tanıl. "İnşa Döneminde Türk Milli Kimliği", **Toplum ve Bilim**, Sayı 71, (Kış 1996), ss. 168-194.

BRITTINGHAM, Micheal Alan. "The 'Role' of Nationalism in Chinese Foreign Policy: A Reactive Model of Nationalism and Conflict", **Journal of Chinese Political Science**, Vol. 12 (2), 2007, ss. 147-166.

CAN, Muhlis ve Mercan, Mehmet. "Politik İstikrarsızlıkların İleri Teknoloji Endüstri-İçi Ticaretine Etkisi: Türkiye-İsrail rneği (2000-2012)", **Uluslararası Alanya İŞletme Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2014, ss. 29-44.

- CHAROUNTAKI, Marianna. "Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government", **Perceptions**, Cilt XVII, N. 4, (Kış 2012), ss. 185-208.
- CLARK, Brenton. "Iranian Foreign Policy Towards Tajikistan And Afghanistan During the Ahmedinejad Presidency: The Rising Salience Of Persian National Identity", **OAKA**, Cilt 7, Sayı 13, 2012, ss. 73-105.
- ÇELİK, Hilal ve Ekşi, Halil. "Söylem Analizi", **Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Sayı 27, Cilt I, (2008), ss. 99-117.
- ÇOLAKOĞLU, Selçuk. "Dış Politika Yapım Sürecinde Din Faktörünün Etkisi: Pakistan Örneği", **İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 36, (Mart 2007), ss. 61-83.
- COŞKUN, Bezen Balamir. "Arap Baharının Gölgesinde İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, (Haziran 2012), ss. 28-34.
- DANFORTH, Nicholas. "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP", **Turkish Policy Quarterly**, Vol 7, No 3, (Fall 2008), ss. 83-95.
- DAVUTOĞLU, Ahmet. "Medeniyetlerin Ben-İdraki", **Divan İlmî Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, No: 12, 1997, ss. 1-53.
- DOĞRU, Ahmet. "Nationalism and Democratization Process in Armenia: Impacts of the Nogorno-Karabakh Issue", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 8, Sayı 16, (Yaz 2015), ss. 207-236.
- DÖNMEZ, Rasim Özgür. "Nationalism in Turkey under Justice and Development Party Rule: The Logic of Masculinist Protection", **Turkish Studies**, Cilt 16, Sayı 4, 2015, ss. 1-15.
- DUMAN, Bilgay. "Tarihsel Perspektif Işığında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Kerkük Ziyareti ve Yansımaları", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 45, (Eylül 2012), ss. 21-35.
- DÜZGİT, Sinem Aydın. "Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Post-Yapısalcı Bir Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 8, Sayı 29, (Bahar 2011), ss. 49-70.
- EFEGİL (b), Ertan. "Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 47, (Kasım 2012), ss. 53-66.
- EFEGİL (c), Ertan. "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 48, (Aralık 2012), ss. 53-68.
- EFEGİL (d), Ertan. "Suriye ve Lübnan'ın Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 50, (Şubat 2013), ss. 90-101.

- EFEGİL (e), Ertan. “İsrail’in Dış Politikasının Belirleyicileri”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 19, (Ocak 2013), ss. 53-61.
- ERDOĞAN, Emre. “Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun ‘Davos Krizi’ ve Etkileri Hakkındaki Değerlendirmeleri”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 10, Sayı 37, (Bahar 2013), ss. 37-67.
- ERKAL, Mustafa E. “Etniklik ve Etnik Grup Kavramları Üzerine”, **Türkiye ve Siyaset Dergisi**, Sayı 3, (Temmuz-Ağustos 2001), ss. 33-40.
- ERSANLI, Büşra. “Milliyetçilik Teorileri: Avrasya’da Siyaset ve İlişkiler”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 75, 2003, ss. 121-133.
- EVRE, Bülent. “Bir Düşünüş Biçimi Olarak Post-Modernizm Ve Temel Parametreleri”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 7, Sayı 13, (2007), ss. 1-23.
- FISHMAN, Louis. “Turkish-İsraeli Realtions in a post-Arap Spring: A Historical Perspective”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 50, (Şubat 2013), ss. 33-40.
- GÖKALP, Emre. “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2007, ss. 279-298.
- GUNTER, Michael M. “A De Facto Kurdish State in Northern Iraq”, **Third World Quarterly**, 14 (2), 1993, ss. 295-319.
- GUNTER, Michael M. “Unrecognized De Facto States in World Politics: The Kurds”, **Brown Journal Of World Affairs**, Cilt XX, Sayı II, (Bahar/Yaz 2014), ss. 161-178.
- GÜMÜŞ, Burak. “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ortadoğu Siyaseti”, **Elektronik Siyaset Bilimi ve Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, (Haziran 2013), ss. 75-99.
- GÜNEŞ, Hakan. “Eksen ve Mezhep Tartışmaları Arasında Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 520, (Ocak-Mart 2012), ss. 5-15.
- GÜR, Tahir. “Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi”, **Zeitschrift für die Welt der Türken**, Cilt 5, Sayı 1, 2013, ss. 185-202.
- INBAR, Efraim. “The Resilience of Israeli-Turkish Relations”, **Israel Affairs**, Cilt 11, Sayı 4, (Ekim 2005), ss. 591-607.
- İÇDUYGU, Ahmet. “Çok Kültürlülük: Türkiye Vatandaşlığı Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 33, (Mart-Nisan 1995), ss. 118-134.
- İŞERİ, Emre ve Dilek, Oğuz. “The Nexus Of Turkey’s Energy And Foreign Policy With İraqi Kurdish Oil: The Iranian Connection”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 50, (Şubat 2013), ss. 25-32.

- KARAKOÇ, Jülide. “Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 28, Sayı 2, (2013), ss. 131-160.
- KARAKÖSE, Nejdet. “İkinci Dünya Savaşı Esnasında Sovyet Rusya’daki Türklerin Bağımsızlığı İçin Nuri Paşanın (Killigil) Faaliyetleri ve Almanlarla Görüşmesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 2013, (Aralık 2014), ss. 181-220.
- KARDAŞ, Şaban. “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?”, **Akademik Orta Doğu**, Cilt 5, Sayı 2, 2011, ss. 19-42.
- KAYA, Sezgin. “Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 4, (Kış 2010), ss. 41-77.
- KAYGUSUZ, Özlem. “Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncüleri: Milli Mücadele Döneminde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 60\2, (2005), ss. 195-217.
- KILIÇ, Murat. “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 16, (Aralık 2007), ss. 113-140
- KOÇER, Gökhan. “Türk Dış Politikasında Din unsuru”, **Akademik Ortadoğu Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2006, ss. 131-157.
- MAESSEN, Enno. “Reassessing Turkish National Memory: An Analysis Of Representation of Turkish National Memory by the AKP”, **Middle Eastern Studies**, Cilt 50, Sayı 2, 2014, ss. 309-324.
- MURINSON, Alexander. “Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century”, **Mideast Security and Policy Studies**, No. 97, 2012, ss. 1-31.
- NTOKME, Outku Kırılı. “Ulus-Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü-Megali İdea”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 46, (Güz 2010), ss. 401-424.
- OKTAV, Özden Zeynep. “Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 2, Sayı 2, (Ocak 2010), ss. 53-74.
- OĞUZLU, Tarık. “Türkiye-İsrail ilişkilerinin Değişen Dinamikleri”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Cilt 1, Sayı 4, (Nisan 2009), ss. 14-21.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi. “Türk-İslam Sentezi, İdeolojik Bir Süreklilik mi Kesinti mi?”, **Birikim**, Sayı 44, 1992, ss. 49-55.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi. “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 50, (Mart- Nisan 1998), ss. 17-37.

- ÖZAL, Turgut. “Türkiye’nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 19, 1992, ss. 5-23.
- ÖZCAN, Gencer. “Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 18, (Haziran 2010), ss. 36-44.
- ÖZCAN, Gencer. “Facing Its Waterloo in Diplomacy: Turkey’s Military in The Foreign Policy Making Process”, **New Perspectives on Turkey**, No 40, (Bahar 2009), ss. 83-102.
- ÖZCAN, Mesut. “Turkish Foreign Policy Towards Iraq in 2009”, **Perceptions**, Cilt XV, No 3-4, (Sonbahar-Kış 2010), ss. 113-132.
- ROMANO, David. “İraçî Kurdistan And Turkey: Temporary Marriage?”, **Middle East Policy**, Cilt XXII, Sayı 1, (Bahar 2005), ss. 89-101.
- SARAÇOĞLU, Cenk. “AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik”, **Alternatif Politika**, Cilt 5, Sayı 1, (Nisan 2013), ss. 52-68.
- SAYIN, Yusuf. “Konfüçyus’un Yeniden Keşfi ve Çin Dış Politikasında Dönüşüm”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 29/2013, ss. 223-237.
- SEMİN, Ali. “Türkiye’nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı”, **Bilge Strateji**, Cilt 3, Sayı 5, (Güz 2011), ss. 179-204.
- STRAKES, Jason E. “Current Political Complexities Of The İraçî Turkmen”, **Iran and the Caucasus**, 13, 2009, ss. 365-382.
- SUNAR, Burcu. “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 18, Sayı 3, 2013, ss. 431-454.
- ŞAHİN, Mehmet. “Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 3, Sayı 33, (Eylül 2011), ss. 22-29.
- TAŞTAN, Yahya Kemal. “Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: Rusya’da Kimlik Arayışları”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1, (Yaz 2012), ss. 69-134.
- TURCAN, Metin. “‘Confrontation Or Conciliation?’ Kirkuk Question As The Tightest Knot In Iraq And Iraq Kurdish Politics To Resolve It Through Compromise”, **Perceptions**, (Sonbahar-Kış 2009), ss. 13-55.
- TURAN, Namık Sinan. “‘Tefrik’ten İttihad’a’ Osmanlı Devleti’nde Gayri Müslimler’in Toplumsal ve Siyasal Statülerinde Değişim Süreci”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 58, Sayı: 1, 2008, İstanbul, ss. 1-45.

TÜR, Özlem. “İsrail’in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 54, (Haziran 2013), ss. 26-34.

TÜR, Özlem. “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz –Davos ve Sonrası”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 11, (Kasım 2009), ss. 35-40.

TÜR, Özlem. “Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Cilt 1, Sayı 4, (Nisan 2009), ss. 22-29.

Türkiye Bülteni, “30 Mart İle Birlikte Yeni Bir Türkiye Kurulmuştur”, Sayı 82, Yıl 11, (Mart-Nisan 2014), “Abdullah Gül: Geleceğe güvenle bakan bir Türkiye”, Yıl 2, Sayı 19, (Aralık 2004), “Ankara’dan beş sert adım”, Yıl 8, Sayı 64, (Mayıs-Haziran 2010), “Barışın Yolu Ankara’dan Geçer”, Yıl 5, Sayı 51, (Ağustos-Aralık 2007), “Başbakan Erdoğan BM Genel Kurulu’na hitap etti: Barışın yerine ikame edilecek hiçbir şey yoktur”, Yıl 9, Sayı 72, (Eylül-Ekim 2011), “Başbakan Erdoğan Filistin Elçilerini Kabul Etti, Ortadoğu’nun Kanayan Yarası!”, Yıl 5, Sayı 54, (Mart-Nisan 2008), “Başbakan Erdoğan Lübnanlılar’a seslendi: ‘bir olalım, iri olalım, diri olalım’”, Yıl 8, Sayı 67, (Kasım-Aralık 2010), “Başbakan Erdoğan Washington’da”, Sayı 42, (Kasım 2006), “Bizi en iyi biz anlarız”, Yıl 8, Sayı 68, (Ocak-Şubat 2011), “Biz Susanlardan Olmayacağız”, Sayı 76, Yıl 10, (Mart 2013), “Davos’taki Dünya Ekonomi Forumunda Gündem Gazze: Onurlu bir milletin, onurlu bir başbakanı”, Yıl 6, Sayı 59, (Ocak-Şubat 2009), “İrak’ı Seyreden Ülke Olmayacağız”, Sayı 45, (Şubat 2007), “Kuzey Irak’a Tarihi Ziyaret”, Sayı 69, (Mart-Nisan 2011), “İsrail-Filistin”, Yıl 3, Sayı 25, (Haziran 2005), “Ne kardeşliğimizden, ne inancımızdan, ne de bütünlüğümüzden vazgeçeriz”, Sayı 57, (Eylül-Ekim 2008), “Ortadoğu Barışında Yeni Bir Adım”, Yıl 3, Sayı 33, (Şubat 2006), “Suriye Devlet Başkanı Esad: ‘Erdoğan olmasaydı barış süreci başlamazdı’”, Yıl 6, Sayı 57, (Eylül-Ekim 2008), “Teröre Karşı İşbirliği”, Sayı 51, (Ağustos/Aralık 2007), “Türk- Amerikan İlişkileri”, Sayı 22, (Mart 2005), “Türk-Arap Ekonomi Formu: Sorunlarımız da çözümlerimiz de ortak”, Yıl 6, Sayı 56, (Temmuz-Ağustos 2008), “Türk-Arap İşbirliği Forumu Dışişleri Bakanları Toplantısı Yapıldı”, Sayı 75, Yıl 10, (Ocak 2013), “Türkiye Merkez Ülkedir”, Sayı 45, (Şubat 2007), “Türkiye’den Ortadoğu Barış Sürecine Aktif Destek”, Yıl 2, Sayı 21, (Şubat 2005),

UZER, Umut. “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım”, **Ortadoğu Etüdleri**, Cilt 2, Sayı 2, (Ocak 2011), ss. 137-168.

WENDT, Alexander. “Constructing International Politics”, **International Security**, Vol 20, No 1, (Summer 1995), ss. 71-78

YAVUZ, M. Hakan. “Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo Ottomanism”, **Critique**, (Bahar 1998), ss. 19-41.

YAVUZ, M. Hakan. “Turkish-Israel Relations Through the Lens of the Turkish Identity Debate”, **Journal of Palestine Studies**, 27 (1), (Sonbahar 1997), ss. 22-37.

YEŞİLTAAŞ, Murat ve Balcı, Ali. “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, **Bilgi**, Sayı 23, (Kış 2011), ss. 9-34.

YETİM, Fatih. “Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 25/2011, ss. 285-296.

Raporlar ve Analizler

BALCI, Ali. “Enerjisine Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri”, **SETA**, Sayı 97, (Haziran 2014).

BÖLME, Selin M. ve Ulutaş, Ufuk. “Birleşmiş Milletler’de Filistin Oylaması: Devlete Doğru mu?”, **SETA Analiz**, Sayı 44, (Eylül 2011).

DAVUTOĞLU, Ahmet. “2013 Yılına Girerken Dış Politikamız”, **Dışişleri Bakanlığı’nın 2013 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu’na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık**, (Aralık 2012).

International Crisis Group, “Türkiye’nin İsrail ve İran Krizleri”, **Avrupa Raporu**, No 208, 2010.

ÖĞÜR, Berkan, Baykal, Zana ve Balcı, Ali. “Kuzey Irak-Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği”, **ORMER&SAMEC**, Rapor No 1, (Ağustos 2014).

SDE Analiz, **Türkiye-İsrail İlişkileri**, Ekim 2011.

TÜRBEDAR, Erhan “Türk Dış Politikası Balkanlar’da Nasıl Algılanıyor?”, **Tepav**, (Nisan 2012).

İnternet Kaynakları

“1 Kasım sonucu: Vur vur inlesin, İsrail dinlesin!”, **Yeni Akit**, 02.15.2015, <http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/serdar-arseven/1-kasim-sonucu-vur-vur-inlesin-israil-dinlesin-12560.html>, (01.12.2015).

“49 rehinenin 101 günlük serüveni”, **Sabah**, 20.09.2014, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/09/20/49-rehinenin-100-gunluk-seruveni>, (21.07.2015).

“ABD: Türk askeriyle çalışmak istiyoruz”, **Hürriyet**, 29.08.2003, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/08/29/336513.asp>, (10.07.2015).

“Abdullah Gül: Ben Demedim, Ama Kürdistan Yönetimi Bir Gerçek”, **Bianet**, <http://bianet.org/bianet/siyaset/113364-abdullah-gul-ben-demedim-ama-kurdistan-yonetimi-bir-gercek>, 25.03.2009, (05.07.2015).

- AKÇADAĞ, Gökür. “İran-Maliki-Esad İttifakına Karşı Türkiye-Haşimi-Barzani İttifakı”, **Turkishny**, <http://www.turkishny.com/drgoeknur-akcada/17-drgoeknur-akcada/88613-iran-maliki-esad-ittifakina-karsi-turkiye-hasimi-barzani-ittifaki#.VbAhPKTtmko>, (23.07.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu: Siyaset, Toplum, Dünya”, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>, (06.03.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Türkiye-İsrail İlişkilerine Dair Not”, <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!siyaset-akademisi>, (01.12.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Türkiye-İsrail İlişkilerine Dair Not”, <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!siyaset-akademisi>, (01.12.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “37 Yıllık özleme son veriyoruz”, 16.10.2013, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/37-yillik-ozleme-son-veriyoruz/55518#1>, (25.06.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “AK Parti Grup Başkanı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Grup Konuşması”, http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/2005_02_01%20grup%20konusmasi.doc, (23.07.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Bazılarının Korkusu Neo-Osmanlılık”, 08.11.2013., <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bazilarinin-korkusu-neo-osmanlicik/55132#1>, (11.04.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Birlik beraberlik içinde refahımızı büyütelim”, 05.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/birlik-beraberlik-icinde-refahimizi-buyutelim/57428#1>, (25.06.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Diyarbakır’da muazzam destek”, 26.07.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/diyarbakirda-muazzam-destek/65479#1>, (05.07.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Erdoğan: Milletim Kimin Milliyetçi Olduğunu Görsün”, 19.11.2013, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/milletim-kimin-milliyetci-oldugunu-gorsun/55644#1>, (22.03.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Karaman Mitingi Konuşması”, 18.05.2015 <http://www.akparti.org.tr/site/video/74861/karaman-mitingi-konusmasi-18-mayis>, (18.05.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Muhalefetin siyaseti, esersizlik siyaseti”, 22.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/muhalefetin-siyaseti-esersizlik-siyasetidir/59727#1>, (22.03.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Paralel yapılanmanın diğer bir versiyonu”, 20.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/paralel-yapilanmanin-diger-bir-versiyonu/58014#1>, (25.06.2015).

- AK Parti Resmi Sitesi, “Petrol akışı şu anda devam ediyor”, 22.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/petrol-akisi-su-anda-devam-ediyor/58237#1>, (25.06.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Pozitif tutumumuzu devam ettireceğiz”, 14.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/pozitif-tutumumuzu-devam-ettirecegiz/57681#1>, (25.06.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Müddei iddiasını ispatla mükelleftir”, 11.02.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/muddei-iddiasini-ispatla-mukelleftir/59414#1>, (07.10.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Uyku gözümüze haram olsun”, 09.02.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/uyku-gozumuze-haram-olur/59313#1>, (07.10.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “21.yüzyılın en büyük trajedisi yaşanıyor”, 04.02.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/21.-yyn-en-buyuk-trajedisi-yaanyor/59132#1>, (07.10.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Dış politikada gizlimiz saklımız yok”, 15.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/dis-politikada-neysek-oyuz/57748#1>, (07.10.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Irak, hiçbir zaman Türkiye’ye ırak olmadı”, 03.08.2012, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/irak-turkiyeye-hicbir-zaman-irak-olmadi/29481#1>, (30.03.2016).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Dostlarımız bizden emin olsunlar”, 15.01.2014, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/dostlarimiz-bizden-emin-olsunlar/57744#1>, (07.10.2015).
- AK Parti Resmi Sitesi, “Bu ülkede egemenlik milletindir”, 27.12.2013, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bu-ulkede-egemenlik-milletindir/57196#1>, (07.10.2015).
- “AKP’den Kürdistan’a yeşil ışık”, **T24**, 18.06.2014, <http://t24.com.tr/haber/akpden-kurdistana-yesil-isik,261602>, (26.07.2015).
- AYDINTAŞBAŞ, Aslı. “PKK İsrail’in taşeronu mu?”, **Milliyet**, 21.06.2010, <http://www.milliyet.com.tr/pkk-israil-in-taseronu-mu-/asli-aydintasbas/siyaset/yazardetayarsiv/16.05.2008/1253363/default.htm>, (25.11.2015).
- AZİZ, Serdar. “Musul’un Düşmesinden Sonra Türkiye ve Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin İlişkileri”, **ORSAM**, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5130>, (23.07.2015).

- BAKAN, Selahaddin. "Foreign Policy in the Light of Theories", **Dış Politika-Foreign Policy**, 1999, s. 6-25, <http://www.foreignpolicy.org.tr/documents/periodicals/vol23.pdf>, (11.03.2016).
- "Barzani: Duran Kalkan'ın sesini kısın", **Milliyet**, 16.04.2015, <http://www.milliyet.com.tr/barzani-duran-kalkan-in-sesini/dunya/detay/2045202/default.htm>, (20.07.2015).
- "Barzani: PKK beni dinlerse iyi eder", **Hürriyet**, 20.04.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/20387562.asp>, (23.07.2015).
- "Barzani'den PKK'ya önemli çağrı", **Hürriyet**, 20.02.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/18662974.asp>, (23.07.2015).
- "Başbakan'ın Bitlis konuşması", <http://www.ensonhaber.com/basbakanin-bitlis-konusmasi-2011-11-18.html>, (22.03.2015).
- "Başbakan Erdoğan Erbil'de konuştu", **Hürriyet**, 29.03.2011, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17404700.asp?gid=373>, (05.07.2015).
- "Başbakan Erdoğan'dan Telafer açıklaması", **Hürriyet**, 15.06.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/26616862.asp>, (27.06.2015).
- "Barzani: Asra bedel bir yıl", **Radikal**, 01.11.2009, http://www.radikal.com.tr/yorum/barzani_asra_bedel_bir_yil-962119, (23.07.2015).
- BELGE, Murat. "Milliyetçilik ve Sol", **Birikim**, Sayı 165, Ocak 2003, <http://www.birikimdergisi.com/sayi/165/milliyetcilik-ve-sol>, (20.03.2015).
- "Birgün Kudüs'te Namaz Kılacağız", **Yeni Şafak**, 10.07.2010, <http://www.yenisafak.com/dunya/bir-gun-kuduste-namaz-kilacagiz-267397>, (01.12.2015).
- BORA, Tanıl. "2000'li Yıllarda Türk Sağının Halleri", <http://iletisim.ieu.edu.tr/video/?p=946>, (06.03.2015).
- "Bu Gençliğin Tinerici Olmasını mı İstiyorsunuz?", **Hürriyet**, 06.02.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19857737.asp>, (14.04.2015).
- CAN, Eyüp "AK Parti'nin kaç kırmızı çizgisi var?", **Radikal**, 08.05.2012, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/eyup-can/ak-partinin-kac-kirmizi-cizgisi-var-1087295>, (23.03.2015).
- "Celal Talabani: Kerkük Kürtler için Kudüs'tür", <http://www.rojevakurdistan.org/kuerdistan/18391-kerkuek-kuerdistan-n-kalbidir>, (23.07.2015).

- CHIRIYANKANDATH, James. “Religious nationalism and foreign policy: India and Israel compared”, <http://www.eisa-net.org/be-bruga/eisa/files/events/turin/Chiriyankandath-religiousnationalism.pdf>, (18.04.2014).
- COHEN, Roger. “Turkey’s Troubling ISIS Game”, **New York Times**, 07.11.2015, <http://www.nytimes.com/2015/11/08/opinion/sunday/turkeys-troubling-isis-game.html?smid=fb-share&r=0>, (24.02.2016).
- COP, Burak. “AKP’nin milliyetçiliği”, <http://www.burakcop.com/akp%E2%80%99nin-milliyetciligi/>, (19.03.2015).
- “CHP’li Birgül Ayman Güler: Türk ulusuyla Kürt milliyetini eşit, eşdeğer gördüremezsiniz”, **T24**, <http://t24.com.tr/haber/chpli-vekil-birgul-ayman-guler-turk-ulusuyla-kurt-milliyetini-esit-es-degerde-gorduremezsiniz,222215>, (26.02.2015).
- Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Kişisel Sitesi, “Van Toplu Açılış Töreni”, <http://www.rte.com.tr/tr/haber/van-toplu-acilis-toreni/2151>, (14.05.2015).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan İzleme Heyeti açıklaması”, **Hürriyet**, 20.03.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/28504122.asp>, (20. 03. 2015).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kardeşim ne Kürt sorunu be böyle bir şey yok”, **Milliyet**, 16.03.2015, <http://www.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-kardesim-ne-siyaset/detay/2028809/default.htm>, (20.03.2015).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: ‘PYD bizim için PKK ile eştir’”, **Hürriyet**, 19.10.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27413370.asp>, (05.09.2015).
- Cumhuriyet Halk Partisi Resmi Sitesi, http://www.chp.org.tr/?page_id=67, (26.02.2015).
- Cumhuriyet Halk Partisi Resmi Sitesi, <http://www.chp.org.tr/?p=104975>, (26.02.2015).
- Cumhuriyet Halk Partisi Resmi Sitesi, “Çağdaş Türkiye İçin Değişim: Cumhuriyet Halk Partisi Programı”, s. 13-14, <http://www.chp.org.tr/wp-content/uploads/chpprogram.pdf>, (26.02.2015).
- ÇAĞAPTAY, Soner. “Turkish-Israel Relations”, <http://www.meforum.org/2117/turkish-israeli-relations>, 03.04.2009, (17.11.2015).
- ÇANDAR, Cengiz. “Barzani”den mesaj bombardımanı, “Türkiye-Irak Kürdistanı bahar havası”, **Radikal**, 15.10.2009, http://www.radikal.com.tr/turkiye/barzaniden_mesaj_bombardimani_turkiye_ Irak_kurdistan_bahar_havasi-959331, (23.07.2015).
- ÇANDAR, Cengiz. “Türkiye-İsrail: Kan Davası mı?”, **Hürriyet**, 04.06.2010, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-israil-kan-davasi-mi-14928851>, (15.11.2015).

- ÇANDAR, Cengiz. “İsrail’in Yakasına Yapışmak”, **Hürriyet**, 01.06.2010, <http://www.hurriyet.com.tr/israil-in-yakasina-yapismak-14909068>, (25.11.2015).
- ÇINAR, Alev. “Milliyetçilik, Ulus-Devlet ve Küreselleşme”, <http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/13/konu.html#6>, (17.02.2014).
- DANZIKYAN, Yetvart. “Milliyetçiliğin manifestosu ve Çanakkale”, **Agos**, 19.03.2013, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9015/milliyetciligin-manifestosu-ve-canakkale>, (18.03.2015).
- “Davutoğlu ITC’de konuşma yaptı”, **Hürriyet**, 02.08.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/21131639.asp>, (05.07.2015).
- “Davutoğlu’ndan flaş IŞİD ve Irak açıklamaları”, **Milliyet**, 07.08.2014, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-ndan-flas-isis-ve-irak-gundem-1922338/>, (27.06.2015).
- “Davutoğlu Neo-Osmanlıcı değil Pan-İslamist”, **Taraf**, 23.08.2014, <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-davutoglu-neo-osmanlici-degil-pan-islamist-162144/>, (14.04.2015).
- DURAN, Burhanettin. “Suruç saldırısının anlamı”, **Sabah**, 21.07.2015, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2015/07/21/suruc-saldirisinin-anlami>, (21.07.2015).
- DURAN, Burhanettin. “Ufkumuz ‘Müslüman Milliyetçiliği’ mi?”, **Sabah**, 05.09.2014, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2014/09/05/ufkumuz-musliman-milliyetciligi-mi>, (12.04.2015).
- DURGUN, Şenol “Türkiye’de Milliyetçiliğin Algılanış Sorunları”, <http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=98&syf=3#.VOxzqHysVDQ>, (24.02.2015).
- EMRE, Akif. “Mezhep Görünümlü Stratejik Rekabet”, **Yeni Şafak**, 05.01.2016, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/akifemre/mezhep-gorunumlu-stratejik-rekabet-2025016>, (23.03.2016).
- “Erdoğan’dan Barzani’ye: Bedeli ağır olur”, **Hürriyet**, 09.04.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6297697.asp>, (23.07.2015).
- “Erdoğan: Benim için affedersin ‘Ermeni’ dediler”, **Radikal**, 05.08.2014, http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan_erdogan_canli_yayinda_sorulari_yanitliyor-1205259, (20.03.2015).
- “Erdoğan: Çözüm süreci buzdolabına”, **Sabah**, 11.08.2015, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/08/11/erdogan-cozum-sureci-buzdolabinda>, (02.08.2016).

- “Erdoğan: ‘Doğruyum, çalışkanım’ dediler yan gelip yattılar”, **Radikal**, 05.10.2013, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan_dogruyum_caliskanim_dediler_yan_gelip_yattilar-1154200, (22.03.2015).
- “Erdoğan Endonezya’da konuştu”, **Hürriyet**, 31.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/29691189.asp>, (11.08.2015).
- “Erdoğan’dan Halepçe mesajı”, **Bianet**, 15.03.2013, <http://bianet.org/bianet/siyaset/145112-erdogan-dan-halepce-mesaji>, (05.07.2015).
- “Erdoğan: İran ve teröristler Yemen’den çekilmeli”, **Haber7**, 26.03.2015, <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/1330516-erdogan-iran-ve-teroristler-yemenden-cekilmeli>, (11.08.2015).
- “Erdoğan kendisini Halife sanıyor”, **NTVMSNBC**, 09.11.2012, <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25396310/>, (11.04.2015).
- “Erdoğan: ‘Kürt sorunu vardır’ diyerek yanlış yaptım”, **T24**, 01.10.2012, <http://t24.com.tr/haber/erdogan-kurt-sorunu-diyerek-yanlis-yaptim,216461>, (22.03.2015).
- “Erdoğan: Kürt sorunu yoktur, Kürtlerin bazı sorunları vardır”, **Sabah**, 02.05.2015, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/05/02/erdogan-kurt-sorunu-yoktur-kurtlerin-bazi-sorunlari-vardir>, (01.08.2016).
- “Erdoğan MHP ve BDP’ye Sert Çıktı”, **Habertürk**, 15.06.2012, <http://m.haberturk.com/gundem/haber/751207-erdogan-mhp-ve-bdpye-sert-cikti>, (15.03.2015).
- “Erdoğan: Milliyetçilik ayak altında”, **Hürriyet**, 18.01.2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22621388.asp>, (15.03.2015).
- “Erdoğan: Reyhanlı’da 53 Sünni vatandaşımız şehit edildi”, **Radikal**, 14.06.2013, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan_reyhanlida_53_sunni_vatandasimiz_sehit_edildi-1137612, (23.07.2015).
- “Erdoğan’dan uçakta flaş açıklamalar”, **Milliyet**, 25.03.2013, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-ucakta-flas-aciklamalar/siyaset/siyasetdetay/25.02.2013/1673210/default.htm>, (27.06.2015).
- KEYMAN, Fuat. “Davutoğlu ‘Pan-İslamist’ mi?”, **Radikal**, 27.08.2014, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fuat_keyman/davutoglu_pan_ismalist_mi-1209165, (14.04.2015).
- “Kürt petrolünün boru hattı hangisi?”, **Hürriyet**, 10.08.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/21197400.asp>, (05.09.2015).

- GÖKSU, Yunus. “Mavi Marmara’da neler olmuştu?”, **Yeni Şafak**, 22.03.2013, <http://www.yenisafak.com/gundem/mavi-marmarada-neler-olmustu-421372>, (25.11.2015).
- “Gül: Irak’taki akrabalarımızın huzur içerisinde olmalarını isteriz”, **Milliyet**, 01.02.2005, <http://www.milliyet.com.tr/2005/02/01/son/sonsiy01.html>, (27.06.2005).
- GÜRSEL, Kadri. “Musul’da Siyasi Yamyamlık: Tabakta MHP Var”, **Diken**, 11.12.2015, <http://www.diken.com.tr/musulda-siyasi-yamyamlik-tabakta-mhp-var/>, (23.03.2016).
- “Impact of Nationalism on Foreign Policy Formulation”, http://www.vpi.ba/upload/documents/eng/Impact_of_Nationalism_on_Foreign_Policy_Formulation.pdf, (09.02.2016).
- “Irak’a asker gönderilmesine izin çıktı”, **Hürriyet**, 07.10.2003, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/10/07/353727.asp>, (10.07.2015).
- “Irak’a Komşu Ülkeler girişimi nasıl başladı?”, **CNN TÜRK**, <http://www.cnntrk.com/2007/dunya/11/02/iraka.komsu.ulkeler.girisimi.nasil.basladi/402105.0/>, 02.11.2007, (05.09.2015).
- “Kerkük’te çatışma olursa Türkiye seyirci kalmaz”, **Hürriyet**, 31.01.2005, <http://www.hurriyet.com.tr/index/ArsivNews.aspx?id=292914>, (23.07.2015).
- KARDAŞ, Şaban. “Irak Kürtleri’nin Bağımsızlık Söylemi ve Değişen Dengeler”, **ORSAM** <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5152>, (23.07.2015).
- KOÇER, Gökhan. “Dış Politikada Din”, <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/288/karabagli-drami.aspx>, (18.04.2014).
- KÖYLÜ, Hilal “Barzani’yle Temas Tamam, Gül Yolcu”, **Radikal**, 15.10.2008, http://www.radikal.com.tr/politika/barzaniyle_temas_tamam_gul_yolcu-903414, (23.07.2015).
- “Lafa Değil İcraate Baktık”, **Milli Gazete**, 26.05.2015, http://www.milligazete.com.tr/haber/26_Mayis_2015_Sali_-_Basinda_bugun/363773, (01.12.2015).
- LÖWY, Micheal. “Marksistler ve Ulusal Sorun”, Çev. Bülent Aksoy, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=2&dsid=271&dyid=4179>, (05.03.2014).
- MAHÇUPYAN, Etyen. “AKP ve yeni milliyetçilik”, **Haber7**, 24.04.2014, <http://www.haber7.com/yazarlar/etyen-mahcupyan/1150695-akp-ve-yeni-milliyetcilik>, (14.03.2016).

- MAKSUT, Mehmet. “Milliyetçilik Türleri ve Türkiye’de Milliyetçilik”, http://www.islamvehayat.com/makale_yazdir.php?Yazi_id=781, (21.04.2014).
- MERT, Nuray. “İyi Yolculuklar!”, **Milliyet**, 26.01.2012, <http://www.milliyet.com.tr/iyi-yolculuklar-/gundem/gundemyazardetay/26.01.2012/1493804/default.htm>, (23.12.2014).
- “Mescid-i Aksa’yı Gördüm Düşümde”, **Yeni Akit**, 06.11.2014, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/mescid-i-aksayi-gordum-dusumde-35538.html>, (01.12.2015).
- Milliyetçi Hareket Partisi Resmi Sitesi, “Başbuğ Alparslan Türkeş’in Özlü Sözleri”, http://www.mhp.org.tr/htmldocs/basbug/ozlu/mhp/basbugumuzun_ozlu_sozleri.html, (02.11.2014).
- MÜDERRISOĞLU, Okan. “Barzani demokratik açılıma destek verdi”, **Sabah**, 31.10.2009, http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/31/barzani_demokratik_acilima_destek_verdi, (23.07.2015).
- MÜDERRISOĞLU, Okan. “Türk-Kürt çatışması çıkacak senaryosu artık iflas etti”, **Sabah**, 31.10.2009, http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/31/turkkurt_catismasi_senaryolari_iflas_etti, (23.07.2015).
- “Neo-Osmanlılık Yakıştırması Kötü Niyetli”, **Hürriyet**, 29.08.2011., <http://www.hurriyet.com.tr/planet/18601714.asp>, (11.04.2015).
- OKUR, Mehmet Akif. “MHP, Süreç ve Tedirgin Türkler”, <http://www.turkyorum.com/mhp-surec-ve-tedirgin-turkler/>, (02.11.2014).
- OKUR, Mehmet Akif. “Türk dış politikasında stratejik göz-1”, **Yeni Şafak**, 17.01.2016, <http://www.yenisafak.com/hayat/turk-dis-politikasinda-stratejik-goz-i-2392120>, (07.02.2016).
- OKUR, Mehmet Akif. “Türk Dış Politikasında Stratejik Göz-2”, **Yeni Şafak**, 17.01.2016, <http://www.yenisafak.com/hayat/turk-dis-politikasinda-stratejik-goz---ii-2392427>, (27.02.2016).
- “O sözlerimden rahatsız olan varsa özür de dilerim”, **Habertürk**, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/849466-o-sozlerimden-rahatsiz-olan-varsa-ozur-de-dilerim>, 02.06.2013.
- ÖZKIRIMLI, Umut. “Türkiye’de milliyetçiliğin değişen haritası”, **T24**, 21.07.2013, <http://t24.com.tr/yazarlar/umut-ozkirimli/turkiyede-milliyetciligin-degisen-haritasi,7088>, (19.03.2015).

- ÖZKIRIMLI, Umut. “Ulusalçılaşan AKP”, **T24**, 27.07.2013, <http://t24.com.tr/yazarlar/umut-ozkirimli/ulusalcilasan-akp,7121>, (19.03.2015).
- ÖZTAN, Güven Gürkan. **Bianet**, “Neo-Liberal Milliyetçilik ve AKP”, 04.03.2013, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/144811-neo-liberal-milliyetcilik-ve-akp>, (19.03.2015).
- ÖZTÜRK, Mehmet. “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasına Teorik Bir Bakış”, **Akademik Bakış**, Sayı 19, (Ocak-Şubat-Mart 2010), <http://www.akademikbakis.org/eskisine/19/13.pdf>, (14.03.2016).
- “Peşmergeler Kobani’ye geçti”, **Milliyet**, 31.10.2014, <http://www.milliyet.com.tr/pesmerge-kobani-ye-neden-gitmedi--gundem-1963087/>, (24.07.2015).
- PICKEL, Andreas. “Explaining (with) Economic Nationalism”, **TIPEC Working Paper 02/1**, <http://www.trentu.ca/org/tipec/2pickel1.pdf>, (12.02.2014).
- “PYD lideri Müslim’den gizli ziyaret”, **Hürriyet**, 05.10.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27329605.asp>, (24.07.2015).
- RUBIN, Micheal. “Erdoğan’s Turkey Is Not a Friend”, <http://forward.com/opinion/128501/erdogan-s-turkey-is-not-a-friend/>, 02.06.2010, (17.11.2015).
- ŞAFAK, Zeynep. “Terörist demedi”, **Hürriyet**, 04.06.2010, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/14928671_p.asp, (23.07.2015).
- ŞAHİN, Köksal. “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 12, (Mayıs 2007), <http://www.akademikbakis.org/eskisine/12/makale/ksahin.pdf>, (11.03.2016).
- TBMM Tutanak Dergisi**, 127. Birleşim, 01.07.2010, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/ham/b12701h.htm>, (24.12.2015)
- T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “Türkiye’den Türkmenler için kamp”, 05.08.2014, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/turkiye-turkmenler-icin-kamp-insa-ediyor/65165>, (05.09.2015).
- T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “Türk Kızılayından Türkmenlere Yardım”, 04.02.2015, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/turk-kizilayindan-turkmenlere-yardim/75738>, (05.09.2015).
- TC Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “İsrail’i Devlet Terörü İle Suçladı”, 15.07.2014, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/gazze...-turk-basbakan-israili-devlet-teroru-ile-sucladi/63871>, (27.11.2015).

- TC Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “‘Soykırım Girişimini’ Kınadı”, 17.07.2014, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/erdogan-israilin-sistemantik-soykirim-girisimini-kinadi/64151>, (27.11.2015).
- TC Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “İsrail Hitler’i Bile Geçti”, 19.07.2014, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/erdogan-israil-barbarlikta-hitleri-bile-gecti/64276>, (27.11.2015).
- TC Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “İsrail Akıttığı Kanın İçinde Boğulacak”, 04.08.2014, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/israil-akittigi-kanin-icinde-bogulacak/65164>, (27.11.2015).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “İKBY Başkanı Mesud Barzani’nin Ülkemizi Ziyareti Hakkında”, 02.06.2010, http://www.mfa.gov.tr/no_-117_-2-haziran-2010_-ikby-baskani-mesud-barzani_nin-ulkemizi-ziyareti-hk_.tr.mfa, (16.07.2015).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi Sitesi, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu ‘Filistin devletinin tanınması uluslararası toplum için bir seçenek değil, ahlaki, siyasi, stratejik ve meşru bir yükümlülüktür’”, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-filistin-devletinin-taninmasi-uluslararasi-toplum-icin-bir-secenek-degil-ahlaki-siyasi-yukumluluktur.tr.mfa>, (01.12.2015).
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, “Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök’ün Harp Akademileri Komutanlığındaki Yıllık Değerlendirme Konuşması”, 20.04.2005, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_7_Konusmalar/2005/yillikdegerlendirme_200405.html, (23.07.2015).
- T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Resmi Sitesi, <http://www.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/3699/asimin-nesli-akifin-izinde.aspx>, (14.04.2015).
- T.C. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, “MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu”, <http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/mevzuat/mgk-ve-mgk-gensek-kanunu>, (01.03.2015).
- “Tırnağı Bile Olamazsın”, **Yeni Şafak**, <http://www.yenisafak.com.tr/gundem/tirnagi-bile-olamazsin-2088170>, (25.02.2015).
- “Törende ‘Diriliş’ sürprizi”, **Hürriyet**, 15.01.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27972741.asp>, (20.03.2015).
- “Türkiye’ye bir kedi bile teslim etmeyiz”, **Yeni Şafak**, 22.10.2007, <http://www.yenisafak.com/gundem/turkiyeye-bir-kedi-bile-teslim-etmeyiz-76356>, (23.07.2015).
- “Türkiye’ye karşı en sert ve açık tehdit”, **Milliyet**, 08.04.2007, <http://www.milliyet.com.tr/2007/04/08/dunya/adun.html>, (23.07.2015).

- “Türkiye-Kuzey Irak ticareti 5 milyar dolar seviyesine tırmandı”, **Sabah**, 11.01.2010, http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2010/01/11/turkiyekuzey_irak_ticareti_5_milyar_dolara_tirmandi, (15.09.2015).
- “Türkiye’nin muhatabı Kabile Reisi değildir”, **Yeni Şafak**, 07.06.2007, <http://www.yenisafak.com/politika/turkiyenin-muhatabi-kabile-reisi-degidir-49338>, (23.07.2015).
- “Türkiye’nin Musul Konsolosluğu’na Baskın”, **Anadolu Ajansı**, 12.06.2014, <http://www.aa.com.tr/tr/tag/343828--turkiyenin-musul-konsolosluguna-baskin>, (21.07.2015).
- ÜLSEVER, Cüneyt. “Kürt açılımı ne kadar iç dinamiklere bağlı?”, **Milliyet**, 23.07.2009, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/12129424.asp>, (23.07.2015).
- “Vatan dersinde okulu mu kırdın?”, **Milliyet**, <http://www.milliyet.com.tr/-vatan-dersinde-okulu-mu-kirdin-/siyaset/detay/2019032/default.htm>, (25.02.2015).
- YAŞLI, Fatih. “Yeni rejim ve ‘Sünni Ulus’”, **Birgün Pazar**, 03.02.2013, s. 8, http://www.birgun.net/sunday_index.php?news_code=1359882843&year=2013&month=02&day=03, (23.07.2015).
- YETKİN, Murat “Irak Kürtleriyle yeni bir sayfa”, **Radikal**, 31.10.2009, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat_yetkin/irak_kurtleriyle_yeni_bir_sayfa-961937, (08.07.2015).
- “Yine mezhep ‘vurgu’su: Bunlar Şia’yı geçmiş”, **Diken**, <http://www.diken.com.tr/icindeki-mezhepci-yi-yine-tutamadi-sia-bunlarin-eline-su-dokemez/>, 13.03.2014.
- “Zebari: Karar akıllıca ve mantıklı”, **Hürriyet**, 08.11.2003, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/11/08/368754.asp>, (10.07.2003).
- “Zaten göndermiyoruz”, **Hürriyet**, 08.11.2003, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/11/08/368756.asp>, (10.07.2015).
- ZEYREK, Deniz. “Barzani Kürt açılımının neresinde?”, **Radikal**, 04.08.2009, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/deniz_zeyrek/barzani_kurt_aciliminin_neresinde-948106, (23.97.2015).

ÖZGEÇMİŞ

Yusuf Ziya Bölükbaşı, 01.01.1987 tarihinde Kocaeli’de doğmuştur. Lise eğitimini Silivri Hasan Sabriye Gümüş Anadolu Lise’sinde tamamlamıştır. Lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü’nde, yüksek lisans eğitimini de Sakarya Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi ABD Siyaset ve Sosyal Bilimler alanında tamamlamıştır. 2011 yılından beri Sakarya Üniversitesi SBE Uluslararası İlişkiler ABD’da doktora eğitimine devam etmektedir. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi’nde Araştırma Görevlisi olarak 2010 yılından beri çalışmaktadır.